

พระสุตตันตปิฎก

มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

สุญญตวรรค

๑. จุฬสุญญตสูตร

[๓๓๓] ข้าพเจ้าได้สดับ มาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ปราสาทของอุบาลิกาวีสาขา มิคารมารดา ในวิหารบุพพาราม กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ ออกจากสถานที่ที่เสด็จอยู่ในเวลาเย็น แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่สัถยนิคมชื่อนครกะ ในสักกชนบท ณ ที่นั้น ข้าพระองค์ได้สดับ ได้รับพระดำรัสนี้เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า คุณก่อนอานนท์ บัดนี้ เราอยู่มาด้วยสุญญตวิหารธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อันข้าพระองค์ได้สดับดีแล้ว รับมาดีแล้ว ใสใจดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้วหรือ.

[๓๓๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสั่งว่า คุณก่อนอนนทฺ์ แน่นอน นั้นเธอ
ศดับดีแล้ว รับมาดีแล้ว ใฝ่ใจดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว คุณก่อนอนนทฺ์
ทั้งเมื่อก่อนและบัดนี้ เธอยู่มากด้วยสุญญตวิหารธรรม เปรียบเหมือนปราสาท
ของมิตรามารดาหลังนี้ วางเปล่าจากข้าง โคน ม้า และลา วางเปล่าจากทอง
และเงิน วางจากการชุมนุมของสตรีและบุรุษ มีไม่ว่างอยู่ก็คือสิ่งเดียวเฉพาะ
ภิกษุสงฆ์เท่านั้น ฉันทใด คุณก่อนอนนทฺ์ ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกันแล ไม่ใฝ่ใจ
สัญญาว่าบ้าน ไม่ใฝ่ใจสัญญาว่ามนุษย์ ใฝ่ใจแต่สิ่งเดียว เฉพาะสัญญาว่าป่า
จิตของเธอย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และนึกรน้อมอยู่ในสัญญาว่าป่า เธอจึง
รู้ชัดอย่างนี้ว่า ในสัญญาว่าบ้าน ไม่มีความกระวนกระวายชนิดที่อาศัยสัญญา
ว่าบ้าน และชนิดที่อาศัยสัญญาว่ามนุษย์เลย มีอยู่ก็แต่เพียงความกระวนกระวาย
คือภาวะเดียวเฉพาะสัญญาว่าป่าเท่านั้น เธอรู้ชัดว่า สัญญานี้ว่างจากสัญญา
ว่าบ้าน สัญญานี้ว่างจากสัญญาว่ามนุษย์ และรู้ชัดว่ามีไม่ว่างอยู่ก็คือสิ่งเดียว
เฉพาะสัญญาว่าบ้านเท่านั้น ด้วยอาการนี้แหละ เธอจึงพิจารณาเห็นความว่างนั้น
ด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่ในสัญญานั้นเลย และรู้ชัดสิ่งที่เหลือออกอยู่ในสัญญานั้นอันยังมีอยู่
ว่ามี คุณก่อนอนนทฺ์ แม้อย่างนี้ ก็เป็นการก้าวลงสู่ความว่างตามความเป็นจริง
ไม่เคลื่อนคลาด บริสุทฺธิ์ ของภิกษุนั้น .

ว่าด้วยปฐฺวิสัญญา

[๓๓๕] คุณก่อนอนนทฺ์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุไม่ใฝ่ใจสัญญา
ว่ามนุษย์ไม่ใฝ่ใจสัญญาว่าป่า ใฝ่ใจแต่สิ่งเดียวเฉพาะสัญญาว่าแผ่นดิน จิต
ของเธอย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และนึกรน้อมอยู่ในสัญญาว่าแผ่นดิน
เปรียบเหมือนหนังโคที่เขาขึงดีแล้วด้วยหลักตั้งรื้อย เป็นของปราศจากรอยย่น

ฉันใด คุณก่อนอนนทฺ ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ไม่ใส่ใจแผ่นดินนี้ ซึ่งจะ
มีชั้นเชิง มีแม่น้ำลำธาร มีที่เต็มด้วยตอหนาม มีภูเขาและพื้นที่ไม่สม่ำเสมอ
ทั้งหมด ใส่ใจแต่สิ่งเดียวเฉพาะสัญญาว่าแผ่นดิน จิตของเธอยอมเล่นไป
เลื่อมใส ตั้งมั่น และนึกน้อมอยู่ในสัญญาว่าแผ่นดิน เธอจึงรู้ชัดอย่างนี้ว่า
ในสัญญาว่าแผ่นดินนี้ ไม่มีความกระวนกระวายชนิดที่อาศัยสัญญาว่ามนุษย์
และชนิดที่อาศัยสัญญาว่าป่า มีอยู่ก็แค่เพียงความกระวนกระวาย คือภาวะ
เดียวเฉพาะสัญญาว่าแผ่นดินเท่านั้น เธอรู้ชัดว่า สัญญานี้ว่างจากสัญญา
ว่ามนุษย์ สัญญานี้ว่างจากสัญญาว่าป่า และรู้ชัดว่า มิใช่ว่างอยู่ก็สิ่งเดียว
เฉพาะสัญญาว่าแผ่นดินเท่านั้น ด้วยอาการนี้แหละ เธอจึงพิจารณาเห็นความว่าง
นั้นด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่ในสัญญานั้นเลย และรู้ชัดสิ่งที่เหลืออยู่ในสัญญานั้นอันยัง
มีอยู่ว่ามี คุณก่อนอนนทฺ แม้อย่างนี้ ก็เป็นการก้าวลงสู่ความว่างตามความ
เป็นจริง ไม่เคลื่อนคลาด บริสุทธิ์ ของภิกษุนั้น .

[๓๓๖] คุณก่อนอนนทฺ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุไม่ใส่ใจสัญญาว่าป่า
ไม่ใส่ใจสัญญาว่าแผ่นดิน ใส่ใจแต่สิ่งเดียวเฉพาะอากาศาณัญจายตนสัญญา
จิตของเธอยอมเล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และนึกน้อมอยู่ในอากาศาณัญจายตน-
สัญญา เธอจึงรู้ชัดอย่างนี้ว่า ในอากาศาณัญจายตนสัญญานี้ ไม่มีความ
กระวนกระวายชนิดที่อาศัยสัญญาว่าป่าและชนิดที่อาศัยสัญญาว่าแผ่นดิน มีอยู่
ก็แต่เพียงความกระวนกระวาย คือภาวะเดียวเฉพาะอากาศาณัญจายตนสัญญา
เท่านั้น เธอรู้ชัดว่า สัญญานี้ว่างจากสัญญาว่าป่า สัญญานี้ว่างจากสัญญาว่า
แผ่นดิน และรู้ชัดว่ามีไม่ว่างอยู่ก็สิ่งเดียวเฉพาะอากาศาณัญจายตนสัญญา
เท่านั้น ด้วยอาการนี้แหละ. เธอจึงพิจารณาเห็นความว่างนั้นด้วยสิ่งที่ไม่อยู่ใน
สัญญานั้นเลย และรู้ชัดสิ่งที่เหลืออยู่ในสัญญานั้นอันยังมีอยู่ว่ามี คุณก่อนอนนทฺ

แม้อย่างนี้ ก็เป็นการก้าวลงสู่ความว่าง ตามความเป็นจริง ไม่เคลื่อนคลาด
บริสุทธิ ของภิกษุ นั้น.

[๓๓๗] คู่ก่อนอนนท์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุไม่ใส่ใจสัญญาว่า
แผ่นดิน ไม่ใส่ใจอากาศอันจุายตนสัญญา ใส่ใจแต่สิ่งเดียวเฉพาะวิญญาณจุ-
ายตนสัญญา จิตของเธอย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และนึกร่อมอยู่ใน
วิญญาณจุายตนสัญญา เธอจึงรู้ชัดอย่างนี้ว่า ในวิญญาณจุายตนสัญญานี้
ไม่มีความกระวนกระวายชนิดที่อาศัยสัญญาว่าแผ่นดิน และชนิดที่อาศัยอากาศ
อันจุายตนสัญญา มีอยู่ก็แค่เพียงความกระวนกระวาย คือภาวะเดียวเฉพาะ
วิญญาณจุายตนสัญญาเท่านั้น เธอรู้ชัดว่า สัญญานี้ว่างจากสัญญาว่าแผ่นดิน
สัญญานี้ว่างจากอากาศอันจุายตนสัญญาและรู้ชัดว่า มิไม่ว่างอยู่ก็คือสิ่งเดียว
เฉพาะวิญญาณจุายตนสัญญาเท่านั้น ด้วยอาการนี้แหละ เธอจึงพิจารณาเห็น
ความว่างนั้นด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่ในสัญญานั้นเลย และรู้ชัดสิ่งที่เหลืออยู่ในสัญญานั้น
อันยังมีอยู่ ว่ามี คู่ก่อนอนนท์ที่แม้อย่างนี้ก็เป็นการก้าวลงสู่ความว่างตามความ
เป็นจริง ไม่เคลื่อนคลาด บริสุทธิของภิกษุ นั้น.

ว่าด้วยอาภิญญาตนสัญญา

[๓๓๘] คู่ก่อนอนนท์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุไม่ใส่ใจอากาศอัน
จุายตนสัญญา ไม่ใส่ใจวิญญาณจุายตนสัญญา ใส่ใจแต่สิ่งเดียวเฉพาะอาภิญ-
ญาตนสัญญา จิตของเธอย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และนึกร่อมอยู่
ในอาภิญญาตนสัญญา เธอจึงรู้ชัดอย่างนี้ว่า ในอาภิญญาตนสัญญานี้
ไม่มีความกระวนกระวายชนิดที่อาศัยอากาศอันจุายตนสัญญาและชนิดที่อาศัย
วิญญาณจุายตนสัญญา มีอยู่ก็แค่เพียงความกระวนกระวายคือภาวะเดียวเฉพาะ
อาภิญญาตนสัญญาเท่านั้น เธอรู้ชัดว่า สัญญานี้ว่างจากอากาศอันจุายตน-

สัญญา สัญญานี้ว่างจากวิญญาณัญจายตนสัญญา และรู้ชัดว่ามี ไม่ว่างอยู่ที่คือ
สิ่งเดียวเฉพาะอาภิกขุสัญญาคนสัญญานี้เท่านั้น ด้วยอาการนี้แหละ เธอจึงพิจารณา
เห็นความว่างนั้นด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่ในสัญญานั้นเลย และรู้ชัดสิ่งที่เหลืออยู่ใน
สัญญานั้นอัน ยังมีอยู่ว่ามี คู่ก่อนอนนท์ แม้อย่างนี้ ก็เป็นการก้าวลงสู่ความว่าง
ตามความเป็นจริง ไม่เคลื่อนคลาดบริสุทธิ ของภิกษุนี้.

[๓๓๕] คู่ก่อนอนนท์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุไม่ใส่ใจวิญญาณัญ-
จายตนสัญญา ไม่ใส่ใจอาภิกขุสัญญาคนสัญญา ใส่ใจแต่สิ่งเดียวเฉพาะ
เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา จิตของเธอยอมเล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และ
นึกร่มอยู่ในเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา เธอจึงรู้ชัดอย่างนี้ว่า ในเนว
สัญญานาสัญญายตนสัญญานี้ ไม่มีความกระวนกระวายชนิดที่อาศัยวิญญาณัญ-
จายตนสัญญาและชนิดที่อาศัยอาภิกขุสัญญาคนสัญญา มีอยู่ที่แค่เพียงความ
กระวนกระวายคือภาวะเดียวเฉพาะเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญานี้เท่านั้น เธอรู้
ชัดว่า สัญญานี้ว่างจากวิญญาณัญจายตนสัญญา สัญญานี้ว่างจากอาภิกขุสัญญาคน
สัญญาและรู้ชัดว่ามี ไม่ว่างอยู่ที่คือสิ่งเดียวเฉพาะเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา
เท่านั้น ด้วยอาการนี้แหละ เธอจึงพิจารณาเห็นความว่างนั้นด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่ใน
สัญญานั้นเลย และรู้ชัดสิ่งที่เหลืออยู่ในสัญญานั้นอันยังมีอยู่ว่ามี คู่ก่อนอนนท์
แม้อย่างนี้ ก็เป็นการก้าวลงสู่ความว่างตามความเป็นจริง ไม่เคลื่อนคลาด
บริสุทธิ ของภิกษุนี้ .

[๓๔๐] คู่ก่อนอนนท์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุไม่ใส่ใจอาภิกขุจัญ-
ญายตนสัญญา ไม่ใส่ใจเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ใส่ใจแต่สิ่งเดียวเฉพาะ
เจโตสมาธิอันไม่มีนิमित จิตของเธอยอมเล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และนึกร่ม
อยู่ในเจโตสมาธิอันไม่มีนิमित เธอจึงรู้ชัดอย่างนี้ว่า ในเจโตสมาธินี้ ไม่มีความ

กระวนกระวายชนิดที่อาศัยอาภิญญาตนสัญญาและชนิดที่อาศัยเนวสัญญา
นาสัญญายตนสัญญา มีอยู่แค่เพียงความกระวนกระวายคือความเกิดแห่งอายตนะ
๖ อาศัยกายนี้เองเพราะชีวิตเป็นปัจจัย เธอรู้ชัดว่า สัญญานี้ว่างจากอาภิญญา-
สัญญายตนสัญญา สัญญานี้ว่างจากเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญาและรู้ชัดว่ามี
ไม่ว่างอยู่ก็คือความเกิดแห่งอายตนะ ๖ อาศัยกายนี้เองเพราะชีวิตเป็นปัจจัย
ด้วยอาการนี้แหละ เธอจึงพิจารณาเห็นความว่างนั้นด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่ในเจโต
สมาธินั้นเลย และรู้ชัดสิ่งที่เหลืออยู่ในเจโตสมาธินั้นอันยังมีอยู่ ว่ามี คู่ก่อน
อานนทฺ์ หมายความว่า ก็เป็นการก้าวลงสู่ความว่าง ตามความเป็นจริง ไม่
เคลื่อนคลาด บริสุทธิ ของภิกษุ นั้น.

ว่าด้วยอนิมิตตเจโตสมาธิ

[๓๔๑] คู่ก่อนอานนทฺ์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุไม่ใส่ใจอาภิญญา-
สัญญายตนสัญญา ไม่ใส่ใจเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ใส่ใจแต่สิ่งเดียว
เฉพาะเจโตสมาธิอันไม่มีนิमित จิตของเธอย่อมเด่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และ
นึกร่มอยู่ในเจโตสมาธิอันไม่มีนิमित เธอจึงรู้ชัดอย่างนี้ว่า เจโตสมาธิอันไม่มี
นิमितนี้แล ยังมีปัจจัยปรุงแต่ง จูงใจได้ ก็สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง จูงใจ
ได้นั้น ไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดา เมื่อเธอรู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้
จักยอมหลุดพ้นแม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อจิต
หลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์
อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอันเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี
เธอจึงรู้ชัดอย่างนี้ว่าในญาณนี้ ไม่มีความกระวนกระวายชนิดที่อาศัยกามาสวะ
ชนิดที่อาศัยภวาสวะและชนิดที่อาศัยอวิชชาสวะ มีอยู่ก็แค่เพียงความกระวน
กระวาย คือ ความเกิดแห่งอายตนะ ๖ อาศัยกายนี้เองเพราะชีวิตเป็นปัจจัย

เธอรู้ซึ้งว่า สัญญาที่ว่างจากกามาสวะ สัญญาที่ว่างจากภวาสวะ สัญญาที่ว่างจากอวิชชาสวะ และรู้ซึ้งว่ามีไม่ว่างอยู่ก็คือความเกิดแห่งอายตนะ ๖ อาศัยกายนี้เองเพราะชีวิตเป็นปัจจัย ด้วยอาการนี้แหละ เธอจึงพิจารณาเห็นความว่างนั้น ด้วยสิ่งที่ไม่มียู่ในเจโตสมาธินั้นเลย และรู้ซึ้งสิ่งที่เหลืออยู่ในเจโตสมาธินั้น อันยังมีอยู่ ว่ามี คู่ก่อนอนานนท์ แม้อย่างนี้เป็นการก้าวลงสู่ความว่าง ตามความเป็นจริง ไม่เคลื่อนคลาด บริสุทธิ์ ของภิกษุ นั้น.

ว่าด้วยสุญญตาวิหาร

[๓๔๒] คู่ก่อนอนานนท์ สมณะหรือพราหมณ์ในอดีตกาลไม่ว่าพวกใด ๆ ที่เข้าถึงสุญญตสมาบัติอันบริสุทธิ์ เยี่ยมยอดอยู่ ทั้งหมดนั้น ก็ได้เข้าถึงสุญญตสมาบัติอันบริสุทธิ์ เยี่ยมยอดนี้เองอยู่ สมณะหรือพราหมณ์ในอนาคตกาลไม่ว่าพวกใด ๆ ที่จะเข้าถึงสุญญตสมาบัติอันบริสุทธิ์ เยี่ยมยอดอยู่ ทั้งหมดนั้น ก็จักเข้าถึงสุญญตสมาบัติอันบริสุทธิ์ เยี่ยมยอดนี้เองอยู่ สมณะหรือพราหมณ์ในบัดนี้ ไม่ว่าพวกใด ๆ ที่เข้าถึงสุญญตสมาบัติอัน บริสุทธิ์ เยี่ยมยอดอยู่ ทั้งหมดนั้นย่อมเข้าถึงสุญญตสมาบัติอัน บริสุทธิ์ เยี่ยมยอดนี้เองอยู่ คู่ก่อนอนานนท์ เพราะฉะนั้นแล พวกเธอพึงศึกษาไว้อย่างนี้เถิดว่า เราจักเข้าถึงสุญญตสมาบัติอันบริสุทธิ์ เยี่ยมยอดอยู่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอนานนท์จึงชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ จุฬสุญญตสูตรที่ ๑

อรรถกถาสุญญาตวรรค

อรรถกถาจุฬาสุญญาตสูตร

จุฬาสุญญาตสูตร* มีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอกมิตฺ ความว่า ได้ยินว่า พระเถระกระทำวัตรแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วไปสู่ที่พักกลางวันของตน กำหนดเวลาแล้ว นั่งเจริญสุญญาตผลสมาบัติ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ แล้วออกตามเวลาที่กำหนด ลำดับนั้น สังขารของท่านปรากฏโดยความเป็นของว่างเปล่า ท่านใคร่สดับสุญญาตกาถา แล้วได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เรามีธุระยุ่งเหยิง ไม่อาจไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ได้โปรดตรัสสุญญาตกาถาแก่ข้าพระองค์ เอาละเราจะให้พระองค์ระลึกถึงข้อที่พระองค์เข้าไปอาศัยนิคมชื่อนครกะ ตรัสกถาเรื่องหนึ่งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจักตรัสสุญญาตกาถาแก่เราอย่างนี้. เมื่อพระอนันท์จะให้พระทศพลทรงระลึกได้ จึงกล่าวว่า เอกมิตฺ เป็นต้น. บทว่า อิทฺ ในบทว่า อเอกมิตฺ เป็นเพียงนิบาตเท่านั้น. บทว่า กิจจि เมตฺ ภาณเต ความว่า พระเถระจำได้เพียงบทเดียวก็สามารถจะค้นคว้าทรงจำไว้ได้ถึงหกหมื่นบท เพราะฉะนั้น ท่านจักไม่สามารถเพื่อจะมีสุญญาตวิหารธรรม แล้วทรงจำบทเพียงบทเดียว ฉะนั้น การที่ผู้ประสงค์จะฟัง ทำเป็นเหมือนคนรู้แล้วถามไม่สมควร. พระเถระประสงค์จะฟังสุญญาตกาถาที่พระองค์ทรงแสดงไว้อย่างพิสดารให้แจ่มแจ้ง จึงกราบทูลอย่างนี้เหมือนไม่รู้ บางคนแม้ไม่รู้ ก็ทำเป็นเหมือนคนรู้. พระเถระจะทำการ

๑. พระสูตร. เป็น จุฬาสุญญาตสูตร

ไม่กระทำไว้ในใจ. บทว่า **อนาวชชิตวา** แปลว่าไม่พิจารณา. บทว่า **คามส ลฺย** ความว่า สัญญาว่าบ้านเกิดขึ้น โดยยึดว่าเป็นบ้าน หรือโดยเป็นกิเลส. แม้ใน มนุสสสัญญาก็มีนัยอย่างเดียวกันนี้แหละ. บทว่า **อรณฺณสลฺย ปฏิจฺจ มนสิทโรติ เอกตฺต** ความว่า การทำไว้ในใจซึ่งบ้านว่า เป็นอรัญญสัญญา เพราะป่าอย่างเดียวกันเท่านั้น อย่างนี้ว่า นี่ต้นไม้ นี่ภูเขา นี่ไพรสณฑ์ที่เขียวชะอุ่ม. บทว่า **ปกฺขนฺทติ** แปลว่า หยั่งลง. บทว่า **อริมุจฺจติ** แปลว่า น้อมไปว่าอย่างนี้. บทว่า **เย อสุสุ ทรธา** ความว่า ความกระวนกระวายที่เป็นไปแล้วก็ดี ความกระวนกระวายเพราะกิเลสก็ดี ที่จะพึงมีเพราะอาศัยคามสัญญาเหล่านั้น ย่อมไม่มีด้วยอรัญญสัญญาในป่านี้. แม้ในบทที่สอง ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อตุถิ เจวยฺย** ความว่า แต่มีเพียงความกระวนกระวายที่เป็นไป ซึ่งเกิดขึ้นเพราะอาศัยอรัญญสัญญาอย่างเดียว. บทว่า **ยํ หิ โข ตตฺถ น โหติ** ความว่า ความกระวนกระวายที่เป็นไปแล้ว และความกระวนกระวายเพราะกิเลสซึ่งเกิดขึ้นโดยคามสัญญา และมนุสสสัญญานั้นย่อมไม่มีในอรัญญสัญญานี้ เหมือนช้างเป็นต้นไม้ไม่มีในปราสาทของนางวิสาขา มิคารมารดา. บทว่า **ยํ ปน ตตฺถ อวสิฏฺฐํ** ความว่า จะมีเหลืออยู่ ก็เพียงแต่ความกระวนกระวายที่เป็นไปในอรัญญสัญญานั้น. เหมือนภิกษุสงฆ์ ที่อยู่ในปราสาทของนางวิสาขามิคารมารดา. บทว่า **ตํ สนฺตมิทํ อตุถิติ ปชานาติ** ความว่า รู้ชัดสิ่งนั้น ที่มีอยู่เท่านั้นว่าไม่มีอยู่. บทว่า **สุณฺณตฺรวกฺกนฺติ** แปลว่า ความบังเกิดขึ้นแห่งสุณฺณตฺรา. บทว่า **อมนสิทริตฺวา มนุสฺสสลฺย** คือ ไม่ถือเอาคามสัญญาในบทนี้ เพราะเหตุไร. เพราะได้ยินว่า ภิกษุนี้ มีความคิดอย่างนี้ว่า เราจะยังคามสัญญาให้เกิดด้วยมนุสสสัญญา ยังมนุสสสัญญา ให้เกิดด้วยอรัญญสัญญา ยังอรัญญสัญญาให้เกิดด้วยปฐวีสัญญา ยังปฐวีสัญญา ให้เกิดด้วยอากาศานัญญาตณสัญญา ฯลฯ ยังอากาศัญญาตณสัญญาให้เกิดด้วย

เนวสัจญานาสัจญายจนสัจญา ยังเนวสัจญานาสัจญายตนสัจญา ให้เกิดด้วย
วิปัสสนา ยังวิปัสสนาให้เกิดด้วยมรรค จักแสดงอัจฉินตสุญญตาโดยลำดับ
ฉะนั้น จึงเริ่มเทศนาอย่างนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฐวีสญญ** ความว่า เพราะเหตุไรจึงละ
อรัญญสัจญาใส่ใจปฐวีสัจญา. เพราะบรรลुकุณพิเศษด้วยอรัญญสัจญา.
เปรียบเหมือนบุรุษเห็นที่นา ซึ่งนารื่นรมย์และที่นาตั้งเจ็ดครั้ง ด้วยคิดว่า
ข้าวสาละเป็นต้น ที่หว่านลงในนาี้ จักสมบรูณ์ด้วยดี เราจักได้ลาภใหญ่
ข้าวสาละเป็นต้น ย่อมไม่สมบรูณ์เลย แต่ถ้าเขาทำที่นั้น ให้ปราศจากหลักตอ
และหนามแล้ว ไถ หว่าน เมื่อเป็นอย่างนี้ ข้าวสาละย่อมสมบรูณ์ ฉันใดภิกษุ
ก็ฉันนั้น เหมือนกันใส่ใจปานี้ให้เป็นอรัญญสัจญาถึงเจ็ดครั้งว่า นีป่า นีต้นไม
นีภูเขา นีไพรสนท้เขียวชะอุ่ม ย่อมบรรลुकุปจารสมาธิ. สำหรับ ปฐวีสัจญา
ภิกษุนั้นกระทำปฐวีกสิณ บริกรรมให้เป็นกัมมัฏฐานประจำ ยังฉานให้เกิด
เจริญวิปัสสนา ซึ่งมีฉานเป็นปทัฏฐาน สามารถจะบรรลुकุพระอรหัตได้
เพราะฉะนั้น เธอย่อมละอรัญญสัจญาใส่ใจปฐวีสัจญา. บทว่า **ปฐิจจ** แปลว่า
อาศัยกันเกิดขึ้น.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงข้อเปรียบเทียบปฐวีกสิณที่ภิกษุมีความสำคัญว่าปฐวี
ในปฐวีกสิณ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **เสยฺยถาปี** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
อตุฏฺฐ **เอต** คือ โคผู้องอาจ ความว่า โคเหล่าอื่น ถึงจะมีฝีบ้าง รอย
ทึ่มแทงบ้าง หนึ่งของโคเหล่านั้น เมื่อคต้อออก ย่อมไม่มีริ้วรอย ตำหนิเหล่านั้น
ย่อมไม่เกิดแก่โคอุสกะ เพราะสมบรูณ์ด้วยลักษณะ. ฉะนั้น จึงถือเอาหนิงของ
โคอุสกะนั้น บทว่า **อตุฏฺฐเตน** ได้แก่ ขอร้อยเล่ม. บทว่า **อตุฏฺฐ** ได้แก่

เหยียดออกแล้ว บุคจนเกลี้ยงเกลา. แท้จริงหนังโคที่เขาใช้ขอมไม่ถึงร้อยเล่ม
บุคออก ยังไม่เกลี้ยงเกลา ใช้ขอมถึงร้อยเล่มขอมเกลี้ยงเกลา เหมือนพื้นกลอง
เพราะฉะนั้นจึงตรัสอย่างนี้. บทว่า **อุกุกุลวิกุล** แปลว่า สูงๆ ต่ำๆ คือ
เป็นที่ดอนบ้าง เป็นที่ลุ่มบ้าง. บทว่า **นทีวิหุลค** ได้แก่ แม่น้ำและที่ซึ่ง
เดินไม่สะดวก บทว่า **ปฐวีสญญ** **ปฏจ** **มนสิกรโติ** **เอกคต** ความว่า
ใส่ใจสัญญาอย่างเดียวกันที่อาศัยกันเกิดขึ้นในปฐวีกสิณ. บทว่า **ทรมตตะ**
ความว่า จำเดิมแต่นี้ พึงทราบความกระวนกระวาย โดยความกระวนกระวาย
ที่เป็นไปในวาระทั้งปวง. บทว่า **อนิมิตต** **เจโต** **สมาธิ** ได้แก่ วิปัสสนา-
จิตตสมาธิ. เจโตสมาธิที่เว้น จากนิมิตว่าเที่ยงเป็นต้นนั้น ท่านกล่าวว่า อนิมิต.
บทว่า **อิมเมว** ท่านแสดงวัตถุด้วยวิปัสสนา. ในบทเหล่านั้น บทว่า
อิมเมว ได้แก่ มหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้. บทว่า **สพายนิก** แปลว่า ปฏิสังขต
ด้วยสพายนะ. บทว่า **ชีวิตปจฺจยา** ความว่า ชีวิตยังเป็นอยู่ได้ ก็ชั่วชีวิต
ตินทรีย์ยังเข้าไป อธิบายว่า ปฐวีสัญญานั้น ยังมีความกระวนกระวายที่เป็นไป.
เพื่อจะทรงแสดงความเห็นแจ้งโดยเฉพาะของวิปัสสนา จึงตรัสว่า **อนิมิตต** อีก.
บทว่า **กามาสว** **ปฏจ** แปลว่า อาศัยกามาสวะ. อธิบายว่า ความกระวน
กระวายที่จะเกิดขึ้นและที่เป็นไปแล้ว ไม่มีในที่นี้ คือไม่มีในอริยมรรคและ
อริยผล. บทว่า **อิมเมว** **กายน** นี้ ตรัสเพื่อแสดงความกระวนกระวายของ
เบญจขันธ์ที่ยังเหลืออยู่. ด้วยประการฉะนี้ เป็นอันทรงเปลี่ยนมนุสสสัญญาเป็น
คามสัญญา ฯลฯ มรรคเป็นวิปัสสนา แล้วทรงแสดงความว่างเปล่าส่วน
โดยลำดับ. บทว่า **ปริสุทฺธ** ได้แก่ ปราศจากอุปกิเลส. บทว่า **อนุตฺตร**
แปลว่า เว้น จากสิ่งอื่นที่ยอดเยี่ยม คือประเสริฐสุดกว่าทุกอย่าง บทว่า **สุญฺญต**
ได้แก่ สุญญตาผลสมาบัติ บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะสมณพราหมณ์

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 13

คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าในอดีตก็ดี
สมณพราหมณ์คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า
ในอนาคตก็ดี สมณพราหมณ์คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวก
แห่งพระพุทธเจ้าในปัจจุบันก็ดี เข้าสู่ญัตตะอันบริสุทธียอดเยี่ยมนี้อยู่แล้ว จักอยู่
และกำลังอยู่ ฉะนั้นคำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาพุทธสุญญาสูตร ที่ ๑

๒. มหาสุญญตสูตร

[๑๔๓] ข้าพเจ้าได้สดับ มาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารนิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ในสักกชนบท ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งสบง ทรงบาตรจีวรแล้ว เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงกบิลพัสดุ์ในเวลาเช้า ครั้น เสด็จกลับจากบิณฑบาต ภายหลังเวลาพระกระยาหารแล้ว จึงเสด็จเข้าไปยัง วิหารของเจ้ากาพเขมกะ ศากยะ มีเสนาสนะที่แต่งตั้งไว้มากด้วยกัน พระผู้มี พระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นเสนาสนะที่แต่งตั้งไว้มากด้วยกันแล้ว จึงมีพระ- คำรึดังนี้ว่า ในวิหารของเจ้ากาพเขมกะ ศากยะ เขาแต่งตั้งเสนาสนะไว้มาก ด้วยกัน ที่นี้มีภิกษุอยู่มากมายหรือหนอ.

[๑๔๔] สมัยนั้นแล ท่านพระอานนท์กับ ภิกษุมารูปรุ ทำจิรกรรม อยู่ในวิหารของเจ้ามฤทายะ ศากยะ ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากที่ทรงหลีกเร้นอยู่แล้ว จึงเสด็จเข้าไปยังวิหารของเจ้ามฤทายะ ศากยะ แล้วประทับนั่ง ณ อาสนะที่เขาแต่งตั้งไว้ พอประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงตรัสสั่งกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ ในวิหารของเจ้ากาพเขมกะ ศากยะ เขาแต่งตั้งเสนาสนะไว้มากด้วยกัน ที่นั่นมีภิกษุอยู่มากมายหรือ.

ท่านพระอานนท์ทูลว่า มากมาย พระพุทธเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้ เจริญ จีรกาลสมัยของพวกพระองค์กำลังดำเนินอยู่.

ว่าด้วยฐานะและอฐานะ

[๑๔๕] พ. คุณก่อนอานนท์ ภิกษุผู้ชอบคลุกคลีกัน ยินดีในการ คลุกคลีกัน ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความชอบคลุกคลีกัน ชอบเป็นหมู่ ยินดี

ในหมู่ บันเทิงร่วมหนึ่ง ย่อมไม่งามเลย คุณก่อนอนนท ข้อยที่ภิกษุผู้ชอบคลุกคลีกัน ยินดีในการคลุกคลีกัน ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความชอบคลุกคลีกัน ชอบเป็นหมู่ ยินดีในหมู่ บันเทิงร่วมหมู่ นั้นหนอจักเป็นผู้ได้สุขเกิดแก่เนกขัมมะ สุขเกิดแต่ความสังัด สุขเกิดแต่ความเข้าไปสงบ สุขเกิดแต่ความตรัสรู้ ตามความปรารถนาโดยไม่ยากไม่ลำบาก นั้น ไม่ใช่ฐานะที่มีได้ ส่วนข้อยที่ภิกษุเป็นผู้เดียว หลีกออกจากหมู่อยู่พึงหวังเป็นผู้ได้สุขเกิดแก่เนกขัมมะ สุขเกิดแต่ความสังัด สุขเกิดแต่ความเข้าไปสงบ สุขเกิดแต่ความตรัสรู้ ตามความปรารถนา โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

คุณก่อนอนนท ข้อยที่ภิกษุผู้ชอบคลุกคลีกัน ยินดีในการคลุกคลีกัน ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความชอบคลุกคลีกัน ชอบเป็นหมู่ ยินดีในหมู่ บันเทิงร่วมหมู่ นั้นหนอ จักบรรลุเจโตวิมุตติอันปรารถนาเพียงชั่วสมัย หรือเจโตวิมุตติอันไม่กำเรบมิใช่เป็นไปชั่วสมัยอยู่ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ ส่วนข้อยที่ภิกษุเป็นผู้เดียว หลีกออกจากหมู่อยู่ พึงหวังบรรลุเจโตวิมุตติอัน นำปรารถนาเพียงชั่วสมัย หรือเจโตวิมุตติอันไม่กำเรบมิใช่เป็นไปชั่วสมัยอยู่ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

คุณก่อนอนนท เราจะไม่พิจารณาเห็นแม้รูอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ไม่เกิดโสกะ ปริทเวะ ทุกข์โทมนัส อุปายาส เพราะความแปรปรวนและความเป็นอย่างอื่นของรูปตามที่เขากำหนดกัน อย่างยิ่งซึ่งบุคคลกำหนดแล้ว.

[๑๔๖] คุณก่อนอนนท กัวิหารธรรมอันตลาคตตรัสรู้ในที่นั้น ๆ นี้แล คือ ตลาคตเข้าถึงสุญญตสมาบัติภายใน เพราะไม่ใส่ใจนิमितทั้งปวงอยู่. คุณก่อนอนนท ถ้าภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์เข้าไปหาตลาคตผู้มีโชคอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ในที่นั้น ๆ ตลาคตย่อมมีจิตน้อมไปในวิเวก โน้นไปในวิเวก โอนไปในวิเวก

หลีกออกแล้ว ยินดียิ่งแล้วในเนกัมมะ มีภายในปราศจากกรรมเป็นที่ตั้งแห่ง
อาสวะโดยประการทั้งปวง จะเป็นผู้ทำการเจรจาแต่ที่ชักชวนให้ออกเท่านั้น
ในบริษัทนั้น ๆ โดยแท้ คู่ก่อนอาณนท เพราะฉะนั้นแล ภิกษุถ้าแม่หวังว่า
จะเข้าถึงสุญญตสมาบัติภายในอยู่ เธอพึงดำรงจิตภายใน ให้จิตภายในสงบ
ทำจิตภายในให้เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งจิตภายในให้มั่นเถระ.

ว่าด้วยสัมปชานะ

[๓๔๗] คู่ก่อนอาณนท ก็ภิกษุจะดำรงจิตภายใน ให้จิตภายในสงบ
ทำจิตภายในให้เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งจิตภายในมั่นได้อย่างไร คู่ก่อนอาณนท
ภิกษุในธรรมวินัยนี้

(๑) สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌานมีวิตก มีวิจารณ์
มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่.

(๒) เข้าทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งใจภายใน มีความเป็นธรรมเอก
ผุดขึ้น เพราะสงบวิตกและวิจารณ์ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่
สมาธิอยู่.

(๓) เป็นผู้วางเฉยเพราะหน่ายปีติ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุข
ด้วยนามกาย เข้าตติยฌาน ที่พระอริยะเรียกเธอได้ย่อ ผู้วางเฉย มีสติ อยู่
เป็นสุข อยู่.

(๔) เจ้าจตตฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์
และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีสติบริสุทธ์ เพราะอุเบกขาอยู่.

คู่ก่อนอาณนท อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่ายอมดำรงจิตภายใน ให้จิตภายใน
สงบ ทำจิตภายในให้เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งจิตภายในมั่น.

ภิกษุ นั้น ย่อมใส่ใจความว่างภายใน เมื่อเธอกำลังใส่ใจความว่างภายใน จิตยังแล่นไป ยังไม่เลื่อมใส ยังไม่ตั้งมั่น ยังไม่นึกน้อมไปในความว่างภายใน เมื่อเป็นเช่นนั้น. ภิกษุ ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เมื่อเธอกำลังใส่ใจความว่างภายใน จิตยังไม่แล่นไป ยังไม่เลื่อมใส ยังไม่ตั้งมั่น ยังไม่นึกน้อมไปในความว่างภายในด้วยอาการนี้แล ย่อมเป็นอันเธอรู้สึกตัวในเรื่องความว่างภายในนั้นได้. ภิกษุ นั้น ย่อมใส่ใจความว่างภายนอก. ภิกษุ นั้น ย่อมใส่ใจความว่างทั้งภายในและภายนอก. ภิกษุ นั้น ย่อมใส่ใจอาเนญชสมาบัติ เมื่อเธอกำลังใส่ใจอาเนญชสมาบัติ จิตยังไม่แล่นไป ยังไม่เลื่อมใส ยังไม่ตั้งมั่น ยังไม่นึกน้อมไปในอาเนญชสมาบัติ เมื่อเป็นเช่นนั้น. ภิกษุ ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เมื่อเธอกำลังใส่ใจอาเนญชสมาบัติ จิตยังไม่แล่นไป ยังไม่เลื่อมใส ยังไม่ตั้งมั่น ยังไม่นึกน้อมไปในอาเนญชสมาบัติ ด้วยอาการนี้แล ย่อมเป็นอันเธอรู้สึกตัวในเรื่องอาเนญชสมาบัตินั้นได้.

ดูก่อนอานนท ภิกษุ นั้น พึงดำรงจิตภายใน ให้จิตภายในสงบ ทำจิตภายในให้เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งจิตภายในให้มั่น ในสมาธินิมิตข้างต้นนั้นแล เธออันใส่ใจความว่างภายใน เมื่อเธอกำลังใส่ใจความว่างภายใน จิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น นึกน้อมไปในความว่างภายใน เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุ ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เมื่อเธอกำลังใส่ใจความว่างภายใน จิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น นึกน้อมไปในความว่างภายใน ด้วยอาการนี้แล ย่อมเป็นอันเธอรู้สึกตัวในเรื่องความว่างภายในนั้นได้. ภิกษุ นั้น ย่อมใส่ใจความว่างภายนอก ภิกษุ นั้น ย่อมใส่ใจความว่างทั้งภายในและภายนอก ภิกษุ นั้น ย่อมใส่ใจอาเนญชสมาบัติ เมื่อเธอกำลังใส่ใจอาเนญชสมาบัติ จิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น นึกน้อมไปในอาเนญชสมาบัติ เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุ ย่อมรู้

จัดอย่างนี้ว่า เมื่อเรากำลังใส่ใจอานนุชสมบัติ จิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น นึกน้อมไปในอานนุชสมบัติ ด้วยอาการนี้แล ย่อมเป็นอันเรารู้สึกตัวในเรื่องอานนุชสมบัตินั้นได้.

[๓๔๘] คุณก่อนอานนท์ หากเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิต ย่อมน้อมไปเพื่อจะจงกรม เธอย่อมจงกรมด้วยใส่ใจว่า อกุศลธรรมลามกคือ อภิชฌาและโทมนัส จักไม่ครอบงำเราผู้จงกรมอยู่อย่างนี้ได้ ด้วยอาการนี้แล เป็นอันเรารู้สึกตัวในเรื่องการจงกรม.

หากเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตย่อมน้อมไปเพื่อจะยั้ง เธอ ย่อมยั้งด้วยใส่ใจว่า อกุศลธรรมลามกคืออภิชฌาและโทมนัส จักไม่ครอบงำ เราผู้ยั้งอยู่แล้วอย่างนี้ได้ ด้วยอาการนี้แล เป็นอันเรารู้สึกตัวในเรื่องการยั้ง.

หากเมื่อภิกษุนั้น อยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตย่อมน้อมไปเพื่อจะนั่ง เธอ ย่อมนั่งด้วยใส่ใจว่า อกุศลธรรมลามกคืออภิชฌาและโทมนัส จักไม่ครอบงำ เราผู้นั่งอยู่แล้วอย่างนี้ได้ ด้วยอาการนี้แล เป็นอันเรารู้สึกตัวในเรื่องการนั่ง.

หากเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตย่อมน้อมไปเพื่อจะนอน เธอย่อมนอนด้วยใส่ใจว่า อกุศลธรรมลามกคืออภิชฌาและโทมนัส จักไม่ ครอบงำ เราผู้นอนอยู่อย่างนี้ได้ ด้วยอาการนี้แล เป็นอันเรารู้สึกตัวในเรื่อง การนอน.

หากเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตย่อมน้อมไปเพื่อจะพูด เธอย่อมใส่ใจว่า เราจักไม่พูดเรื่องราวเห็นปานฉะนี้ ซึ่งเป็นเรื่องเลวทราม เป็นเรื่องของชาวบ้าน เป็นเรื่องของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบ ด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับกิเลส

เพื่อสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือ เรื่องพระราช
เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องรบกัน เรื่องข้าว
เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ
เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องคน
กล้าหาญ เรื่องถนนหนทาง เรื่องทาสีในสถานที่ตักน้ำ เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว
เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยเหตุ
นั้นเหตุนี้ ด้วยอาการนี้แล เป็นอันเธอรู้สีกตัวในเรื่องการพูด และเธอใฝ่ใจว่า
เราจักพูดเรื่องราวเห็นปานฉะนี้ ซึ่งเป็นเรื่องขัดเกลากิเลสอย่างยิ่ง เป็นที่สบาย
แก่การพิจารณาทางใจ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด
เพื่อดับกิเลส เพื่อสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน
คือ เรื่องมักน้อย เรื่องยินดีของของตน เรื่องความสงัด เรื่องไม่คลุกคลี
เรื่องปรารภความเพียร เรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา เรื่องวิมุตติ
เรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ ด้วยอาการนี้แล เป็นอันเธอรู้สีกตัวในเรื่องการพูด
หากเมื่อภิกษุผู้นั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตย่อมโน้มไปเพื่อจะตรีก เธอ
ย่อมใฝ่ใจว่า เราจักไม่ตรีกในวิตกเห็นปานฉะนี้ ซึ่งเป็นวิตกที่เลวทราม เป็น
ของชาวบ้าน เป็นของปุลุชน ไม่ใช่ของพระอรិยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์
ไม่เป็นไป เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับกิเลส เพื่อสงบ
กิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือ กามวิตก พยาบาท
วิตก วิหิงสาวิตก ด้วยอาการนี้แล เป็นอันเธอรู้สีกตัวในเรื่องการตรีก และ
เธอใฝ่ใจว่า เราจักตรีกในวิตกเห็นปานฉะนี้ ซึ่งเป็นวิตกของพระอริยะ เป็น
เครื่องนำออก ที่นำออกเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่บุคคลผู้ทำตาม คือ
เนกขัมมวิตก อภัยบาทวิตก อวิหิงสาวิตก ด้วยอาการนี้แล เป็นอันเธอรู้
สีกตัวในการตรีก.

[๓๔๕] คุก่อนอนานนท์ กามคุณนี้มี ๔ อย่างแล ๕ อย่างเป็นไฉน คือ รูปที่รู้ได้ด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นที่รัก ประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงที่รู้ด้วยโสต... กลิ่นที่รู้ได้ด้วยฆานะ... รสที่รู้ได้ด้วยชิวหา... โภกฐัพพะที่รู้ได้ด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจเป็นที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด คุก่อนอนานนท์ นี้แล กามคุณ ๕ อย่าง ซึ่งเป็นที่ที่ภิกษุพึงพิจารณาจิตของตนเนื่องๆ ว่า มีอยู่หรือหนอแล ที่ความฟุ้งซ่านแห่งใจเกิดขึ้นแก่เราเพราะกามคุณ ๕ นี้ อย่างไม่อย่างหนึ่ง หรือเพราะอายตนะใดอายตนะหนึ่ง คุก่อนอนานนท์ ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้ชัดอย่างนี้ว่า มีอยู่แลที่ความฟุ้งซ่านแห่งใจเกิดขึ้นแก่เรา เพราะกามคุณ ๕ นี้ อย่างไม่อย่างหนึ่ง หรือเพราะอายตนะใดอายตนะหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า ความกำหนัดพอใจในกามคุณ ๕ นี้ แล เรายังละไม่ได้แล้ว แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่าไม่มีเลยที่ความฟุ้งซ่านแห่งใจเกิดขึ้น แก่เราเพราะกามคุณ ๕ นี้ อย่างไม่อย่างหนึ่ง หรือเพราะอายตนะใดอายตนะหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า ความกำหนัดพอใจในกามคุณ ๕ นี้แล เรายังละได้แล้ว ด้วยอาการนี้แล เป็นอันเธอรู้สีกตัวในเรื่องกามคุณ ๕.

[๓๕๐] คุก่อนอนานนท์ อุปาทานขันธทั้ง ๕ นี้แล ซึ่งเป็นที่ที่ภิกษุพึงเป็นผู้พิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอยู่ว่า อย่างนี้รูป อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งรูป อย่างนี้ความดับแห่งรูป อย่างนี้เวทนา อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา อย่างนี้ความดับแห่งเวทนา อย่างนี้สัญญา อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา อย่างนี้ความดับแห่งสัญญา อย่างนี้สังขาร อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร อย่างนี้ความดับแห่งสังขาร อย่างนี้วิญญูณ อย่างนี้ความเกิดขึ้น

แห่งวิญญาณ อย่างนี้ความดับแห่งวิญญาณ เธอผู้พิจารณาเห็นทั้งความเกิด และความดับในอุปาทานจันท์ ๕ นี้อยู่ ย่อมละอัสมิมานะในอุปาทานจันท์ ๕ ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราละอัสมิมานะในอุปาทานจันท์ ๕ ของเราได้แล้ว ด้วยอาการนี้แล เป็นอันเธอรู้สีกตัวในเรื่องอุปาทานจันท์ ๕.

ดูก่อนอานนท์ ธรรมนั้น ๆ เหล่านี้แล เนื่องมาแต่กุศลส่วนเดียว ไกลจากข้าศึก เป็นโลกุตตระ อันมารผู้มีบาปหยั่งลงไม่ได้ ดูก่อนอานนท์ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน สวากมองเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงควร ไกล่ชิดติดตามศาสดา.

ท่านพระอานนท์ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของ พวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเหตุ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแบบ อย่าง มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัย ขอได้โปรดเถิดพระพุทธเจ้าข้า เนื้อความแห่งพระภายิตนี้แจ่มแจ้งเฉพาะพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น ภิกษุทั้งหลายฟังต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักทรงจำไว้.

ว่าด้วยกถาวัตร ๑๐

[๑๕๑] พ. ดูก่อนอานนท์ สวากไม่ควรจะติดตามศาสดาเพียงเพื่อ ฟังสุตฺตฺ เคยยะ และไวยากรณ์เลย นั้น เพราะเหตุไร เพราะธรรมทั้งหลาย อันพวกเธอสดับแล้ว ทรงจำแล้ว คล่องปากแล้ว ฟังตามด้วยใจแล้ว แหงตลอดดีแล้วด้วยความเห็น เป็นเวลานาน ดูก่อนอานนท์ แต่สวากควรจะไกล่ ชิดติดตามศาสดาเพื่อฟังเรื่องราวเห็นปานฉะนี้ ซึ่งเป็นเรื่องขัดเกลากิเลสอย่าง ยิง เป็นที่สบายแก่การพิจารณาทางใจ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายส่วนเดียว เพื่อความคลายกำหนด เพื่อดับกิเลส เพื่อสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อ

ความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือ เรื่องมกน้อย เรื่องยินดีของของตน เรื่องความสงัด เรื่องไม่คลุกคลี เรื่องปรารถนาความเพียร เรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา เรื่องวิมุตติ เรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ.

ดูก่อนอานนท์ เมื่อเป็นเช่นนั้น จะมีอุปัทวะของอาจารย์ อุปัทวะของศิษย์ อุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์.

[๑๕๒] ดูก่อนอานนท์ ก็อุปัทวะของอาจารย์ย่อมมีได้อย่างไร ดูก่อนอานนท์ ศาสดาบางท่านในโลกนี้ ย่อมพอใจเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำบนภูเขา ป่าช้า ป่าชุก ที่แจ้งและลอมฟาง เมื่อศาสดานั้นหลีกออกแล้วอย่างนั้นอยู่ พวกพราหมณ์และคฤหบดี ชาวนิคม และชาวชนบทจะพากันเข้าไปหา เมื่อพวกพราหมณ์และคฤหบดี ชาวนิคม และชาวชนบท พากันเข้าไปหาแล้ว ศาสดานั้นจะปรารถนาอย่างหมกมุ่น จะถึงความวุ่นวาย จะเวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมาก ดูก่อนอานนท์ ศาสดา นี้เรียกว่า อาจารย์มีอุปัทวะด้วยอุปัทวะของอาจารย์ อกุศลธรรมอันลามก เสรีหมอง เป็นเหตุเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ฆรา มรณะต่อไปได้ฆ่าศาสดานั้นเสียแล้ว ดูก่อนอานนท์ อย่างนี้แล อุปัทวะของอาจารย์ย่อมมีได้.

[๑๕๓] ดูก่อนอานนท์ ก็อุปัทวะของศิษย์ย่อมมีได้อย่างไร ดูก่อนอานนท์ สาวกของศาสดานั้นแล เมื่อเพิ่มพูนวิเวกตามศาสดานั้น ย่อมพอใจเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำบนภูเขา ป่าช้า ป่าชุก ที่แจ้งและลอมฟาง เมื่อสาวกนั้นหลีกออกแล้วอย่างนั้น อยู่พวกพราหมณ์และคฤหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท จะพากันเข้าไปหา เมื่อพวกพราหมณ์และคฤหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท พากันเข้าไปหาแล้ว สาวกนั้นจะปรารถนาอย่างหมกมุ่นจะถึงความวุ่นวาย จะเวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมาก ดูก่อน

อานนท์ สาวกนี้เรียกว่าศิษย์มีอุปัทวะด้วยอุปัทวะของศิษย์ อกุศลธรรมอันลามก เสรี้าหมอง เป็นเหตุเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์ เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรามรณะต่อไป ได้ฆ่าสาวกนั้นเสียแล้ว คู่ก่อนอานนท์ อย่างนี้แลอุปัทวะของศิษย์ย่อมมีได้.

อุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์

[๑๕๘] คู่ก่อนอานนท์ ก็อุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมมีได้อย่างไร คู่ก่อนอานนท์ ตถาคตอุบัติในโลกนี้ ได้เป็นผู้ไกลจากกิเลส รู้เองโดยชอบถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ. ดำเนินไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิ ผู้ฝึกบวชที่ควรฝึกอย่างหาคนอื่นยิ่งกว่ามิได้ เป็นครูของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้แจกธรรม ตถาคตนั้นย่อมพอใจเสนาสนะอันสังัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำบนภูเขา ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง และ ล้อมฟาง เมื่อตถาคตนั้นหลีกออกแล้วอย่างนั้นอยู่ พวกพราหมณ์และคฤหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท จะพากันเขาไปหา เมื่อพวกพราหมณ์และคฤหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท พากันเข้าไปหาแล้ว ตถาคตนั้นย่อมไม่ปรารถนาอย่างหมกมุ่น ไม่ถึงความวุ่นวาย ไม่เวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมาก คู่ก่อนอานนท์ ส่วนสาวกของตถาคตผู้ศาสนันแล เมื่อเพิ่มพูนวิเวกตามตถาคตผู้ ศาสดา ย่อมพอใจเสนาสนะอันสังัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำบนภูเขา ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง และล้อมฟาง เมื่อสาวกนั้นหลีกออกแล้วอย่างนั้นอยู่ พวกพราหมณ์และคฤหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท จะพากันเข้าไปหา เมื่อพวกพราหมณ์และคฤหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท พากันเข้าไปหาแล้ว สาวกนั้นย่อมปรารถนาอย่างหมกมุ่น ถึงความวุ่นวาย เวียนมา

เพื่อความเป็นผู้มักมาก คุณก่อนอนนทฺ์ สาวกนี้เรียกว่าผู้ประพฤติพรหมจรรย์ มีอุปัทวะด้วยอุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ อกุศลธรรมอันลามก เสรำหมอง เป็นเหตุเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรามรณะต่อไป ได้ฆ่าสาวกนั้นเสียแล้ว คุณก่อนอนนทฺ์ อย่างนี้แล อุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมมีได้.

คุณก่อนอนนทฺ์ ในอุปัทวะทั้ง ๓ นั้น อุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์นี้ มีวิบากเป็นทุกข์ มีวิบากเผ็ดร้อนกว่าอุปัทวะของอาจารย์และอุปัทวะของศิษย์ทั้งเป็นไปเพื่อความตกต่ำด้วย คุณก่อนอนนทฺ์ เพราะฉะนั้น แล พวกเของเรียกเราด้วยความเป็นมิตร อย่าเรียกเราด้วยความเป็นข้าศึก ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่พวกเธอตลอดกาลนาน.

[๑๕๕] คุณก่อนอนนทฺ์ ก็เหล่าสาวกย่อมเรียกรื่องศาสดาด้วยความ เป็นข้าศึก ไม่ใช่เรียกรื่องด้วยความเป็นมิตรอย่างไร คุณก่อนอนนทฺ์ ศาสดา ในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดู แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี้เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเธอ นี้เพื่อความสุขแก่พวกเธอ เหล่าสาวกของศาสนานั้นไม่ฟังด้วยดี ไม่เงี้ยโสตสคับ ไม่ตั้งจิต รับรู้และประพฤติหลิกเลียงคำสอนของศาสดา คุณก่อนอนนทฺ์ อย่างนี้แล เหล่าสาวกชื่อว่าเรียกรื่องศาสดาด้วยความ เป็นข้าศึก ไม่ใช่เรียกรื่องด้วยความ เป็นมิตร.

ว่าด้วยมิตรปฏิบัติ

[๑๕๖] คุณก่อนอนนทฺ์ ก็เหล่าสาวกย่อมเรียกรื่องศาสดาด้วยความ เป็นมิตร ไม่ใช่เรียกรื่องด้วยความ เป็นข้าศึกอย่างไร คุณก่อนอนนทฺ์ ศาสดา

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 25

ในธรรมวินัยนี้เป็นผู้นุเคราะห์ แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดู แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี่เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเธอ นี่เพื่อความสุขแก่พวกเธอ เหล่าสาวกของศาสดานั้น ย่อมฟังด้วยดี เจริญโสตสดับ ตั้งจิตรับรู้และไม่ประพฤติกเลิกละคำสอนของศาสดา คู่ก่อนอนันท์ อย่างนี้แล เหล่าสาวกชื่อว่าเรียกร่องศาสดาด้วยความเป็นมิตร ไม่ใช่เรียกร่องด้วยความ เป็นข้าศึก.

คู่ก่อนอนันท์ เพราะฉะนั้นแล พวกเธอจงเรียกร่องเราด้วยความ เป็นมิตร อย่าเรียกร่องด้วยความเป็นข้าศึก ชื่อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่พวกเธอตลอดกาลนาน คู่ก่อนอนันท์ เราจักไม่ ประคับประคองพวกเธอ เหมือนช่างหม้อประคับประคองภาชนะดินดิบที่ยัง ดิบ ๆ อยู่ เราจักข่มแล้ว ๆ จึ่งบอก จักยกย่องแล้ว ๆ จึ่งบอก ผู้ใดมีแก่นสาร ผืนนี้ จักตั้งอยู่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอนันท์จึงชื่นชม ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ มหาสุญญตสูตรที่ ๒

อรรถกถา महासुญญาสูตร

มหาสุญญาสูตร* มีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กภาพเขมกสุส ความว่า เจ้าศากยะนั้น
มีผิวดำ. ก็คำว่า เขมโก เป็นชื่อของเจ้าศากยะนั้น. บทว่า วิหาโร หมายถึง
ที่พักซึ่งเจ้าศากยะล้อมรั้ว ณ ประเทศแห่งหนึ่ง ใกล้นิโครธารามนั้นแหละ
สร้างซุ้มประตู ประดิษฐานเสนาสนะรูปหงส์เป็นต้นและมัลลมาณฑป
เป็นต้น สร้างไว้. บทว่า สมุพหุลานิ เสนาสนานิ ได้แก่ เตียง ตั้ง
ฟูก หมอน เสื่อ ท่อนหนัง สันถัดที่ทำด้วยหญ้า สันถัดที่ทำด้วยใบไม้
สันถัดที่ทำด้วยฟางเป็นต้น ซึ่งเขาปลูกไว้ คือ ตั้งเตียงจดเตียง ฯลฯ ตั้ง
สันถัดที่ทำด้วยฟาง จดสันถัดที่ทำด้วยฟางเหมือนกัน. ได้เป็นเหมือนที่อยู่ของ
ภิกษุที่อยู่กัน เป็นคณะ. บทว่า สมุพหุลา นุโฆ ความว่า ขึ้นชื่อว่า ความ
สงสันยอมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าเพราะพระองค์ทรงถอนกิเลสทั้งปวงได้แล้ว
ที่โพธิบัลลังก์นั้นแล. ปุจฉาที่มีวิตกเป็นบุพภาคก็ดี และนุอักษรที่มีวิตกเป็น
บุพภาคก็ดี เป็นเพียงนิบาต เมื่อถึงวาระพระบาลี ย่อมเป็นอันไม่ต้องวินิจฉัย.

ได้ยินว่า ก่อนหน้าแต่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่เคยทอดพระเนตร
เห็นภิกษุทั้งหลายจะอยู่ในที่เดียวกัน ถึง ๑๐ รูป ๑๐ รูป.

ครั้งนั้น พระองค์ได้มีพระดำริดังนี้ว่า ขึ้นชื่อว่า การอยู่เป็นคณะนี้
ได้ประพฤติปฏิบัติกัน มาในวัฏฏะแล้ว เหมือนน้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำ และการอยู่
เป็นคณะก็ได้ประพฤติกกันมาแล้วในนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ปิตติวิสัย
และอสุรกายก็มี ในมนุษยโลก เทวโลก และพรหมโลกก็มี นรกหมื่นโยชน์
แน่นไปด้วยสัตว์ทั้งหลาย เหมือนทะนานที่เต็มไปด้วยฝูงกบ เหล่าสัตว์ใน

๑. พระสูตรเป็น มหาสุญญาสูตร

สถานที่เขาลงโทษด้วยเครื่องจองจำ ๕ ประการ จะประมาณหรือกำหนดไม่ได้ เหล่าสัตว์ที่อยู่กัน เป็นคณะย่อมเดือนร้อน ในที่ซึ่งถูกมัดพันเป็นต้น เหมือนอย่างนั้น. ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน หมูปลวกในจอมปลวกแห่งหนึ่ง ย่อมจะประมาณหรือกำหนดไม่ได้ และหม่อมแดงเป็นต้น แม้ในรังแต่ละรังเป็นต้น ก็เหมือนกัน และแม้ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานก็ย่อมอยู่รวมกันเป็นคณะ ก็นครเปรตมีดาวุธหนึ่งก็มี ครึ่งโยชน์ก็มี เต็มไปด้วยเปรต แม้ในพวกเปรตก็อยู่รวมกันเป็นคณะอย่างนี้แหละ. ภพอสุมิประมาณหมื่นโยชน์เหมือนรุहुที่เอาเข็มเสียบไว้ที่หู แม้ในอสุรกาย ก็ย่อมอยู่กันเป็นคณะอย่างนี้. ในมนุษย์โลก เฉพาะกรุงสาวัตถี มีถึงห้าล้านเจ็ดแสนตระกูล. ในกรุงราชคฤห์ทั้งภายในภายนอก มีมนุษย์อาศัยอยู่ ๑๘ โกฏิ ในฐานะแม่อื่น ๆ คือ แม้ในมนุษย์โลก ก็อยู่กันเป็นคณะเหมือนกัน. แม้ในเทวโลก และพรหมโลก ตั้งต้นแต่ภุมมเทวดาไป ก็อยู่กันเป็นคณะ. ก็เทวาบุตรแต่ละองค์ย่อมมีเทพอักษรผู้เพื่อนรำถึงสองโกฏิครึ่ง บางองค์มีถึง ๕ โกฏิ ถึงพรหมจำนวนนับหมื่นก็อยู่รวมในที่เดียวกัน. แต่นั้นทรงดำริว่า เราม่าเพ็ญบารมี ๑๐ ทศ ถึง ๔ อสงไขยแสนกัป ก็เพื่อจัดการอยู่รวมเป็นคณะ แต่ภิกษุเหล่านี้ นับจำเดิมแต่นี้ไป ภิกษุเหล่านี้ ย่อมเกาะกลุ่มยินดีในหมู่ กระทำกรรมไม่สมควรเลย พระองค์ทรงเกิดกรรมสังเวช เพราะภิกษุทั้งหลายเป็นเหตุ ทรงดำริว่า ถ้าเราจักบัญญัติสิกขาบทว่า ภิกษุสองรูปไม่พึงอยู่ในที่เดียวกัน แต่ไม่สามารถจะบัญญัติได้ เอาละเราจะแสดงพระสูตรชื่อ มหาสุญญตาปฏิบัติ ซึ่งจักเป็นเหมือนการบัญญัติสิกขาบทสำหรับกุลบุตรผู้ใคร่ต่อการศึกษา และเหมือนกระจกสำหรับส่องหมู่สัตว์ทุกหมู่เหล่า ที่วางไว้ ณ ประตูเมือง แต่นั้นกษัตริย์เป็นต้น เห็นโทษของตนในกระจกบานหนึ่ง ละโทษนั้น ย่อมเป็นผู้หาโทษมิได้ ฉันทิ แต่เมื่อเราปรินิพพานแล้ว ถ่วงไปถึง ๕,๐๐๐ ปี กุลบุตรทั้งหลายย่อมระลึกถึงพระสูตรนี้

จักบรรเทาความเป็นหมู่ ยินดีในเอกภาพ จักกระทำที่สุดแห่งวัฏฏทุกข์ได้. กุลบุตรทั้งหลายระลึกถึงพระสูตรนี้แล้ว บรรเทาความเป็นหมู่ยังทุกข์ในวัฏฏะ ให้สิ้นไป แล้วปรินิพพาน นับไม่ถ้วน เหมือนยังมโนรถของพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้บริบูรณ์. ก็แม้ในวาลิกปิฎกวิहार พระอภัยเถระผู้ชำนาญพระอภิธรรม สาธยายพระสูตรครั้งนั้น รวมกับภิกษุทั้งหลายเป็นอันมาก ในวัสสูปนายิกสมัย กล่าวว่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าโปรดให้ทำอย่างนี้ พวกเราจะทำอย่างไรกัน. ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด บรรเทาความอยู่รวมเป็นคณะ ยินดีในเอกภาพ แล้ว บรรลุพระอรหัตภายในพรรษา. พระสูตรนี้ชื่อว่า ทำลายความอยู่รวมเป็นคณะ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า ฆฎายะ ได้แก่ เจ้าศากยะผู้มีชื่ออย่างนั้น. บทว่า วิหาร ความว่า แม้ในวิหารนี้ ฟังทราบว่ สร้างไว้ในเอกเทศของนิโครธารามนั่นเอง เหมือนวิหารของเจ้าศากยะชื่อ กาพชมกะ. บทว่า จีวรกมุขัม ความว่า การ จัดแจงเอาผ้าเก่าเส้าหมอง มาดามปะและซักเป็นต้นก็ดี ผ้าที่เกิดขึ้นเพื่อทำจีวร จะยังไม่ได้กะ และยังไม่เย็บมาจัดแจงก็ดีก็ควร. แต่ในที่นี้ประสงค์เอาส่วนที่ยัง ไม่ได้จัดทำ. ก็มนุษย์ทั้งหลายได้ถวายผ้าจีวรแก่พระอานนทเถระ. เพราะฉะนั้น พระเถระจึงชวนภิกษุเป็นอันมาก ไปทำจีวรกรรมในวิหารนั้น. แม้ภิกษุเหล่านั้น นั่งตั้งแต่เริ่มร้อยเข็มแต่เช้าตรู่ ลูกขึ้นในเวลาไม่ปรากฏ. เมื่อเย็บเสร็จแล้ว ภิกษุเหล่านั้นคิดว่าจักจัดเสนาสนะแต่ยังไม่ได้จัด. บทว่า จีวรกาลสมโย โน ความว่า ได้ยินว่ พระเถระคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงเห็นเสนาสนะ ทั้งหลายที่ภิกษุเหล่านี้ ยังไม่ได้เก็บไว้แน่แท้ ด้วยประการฉะนี้ พระศาสดา. จักไม่ทรงพอพระทัยประสงค์จะกำหราบ เราจักช่วยเหลือภิกษุเหล่านี้ เพราะ ฉะนั้น พระเถระจึงกล่าวอย่างนี้. ก็ในอันมีอธิบายดังนี้ พระอานนททัฬหว่า พระเจ้าข้า ภิกษุเหล่านี้ มิใช่มุ่งแต่การงานอย่างเดียวเท่านั้น แต่อยู่อย่างนี้

โดยจิรวกิจ. บทว่า **น โข อานนุท** ความว่า คุณก่อนอานนท กัมมสมัยก็ดี อกัมมสมัยก็ดี จีวรกาลสมัยก็ดี อจิวรกาลสมัยก็ดี จงยกไว้ ภิภษุที่ยินดีด้วยการคลุกคลี ย่อมไม่งามเลย เธออย่าได้ช่วยเหลือ ในฐานะที่ไม่ควรช่วยเหลือ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตถุคณิกา** เป็นบทรวมบริษัทของตน. บทว่า **คโณ** เป็นบทรวมชนต่าง ๆ. ด้วยประการฉะนี้ ภิภษุจะยินดีด้วยการคลุกคลี ก็ตาม ยินดีในขณะก็ตาม ยินดีในความหมายแน่นของหมู่ เกี่ยวเนื่องด้วยหมู่ ย่อมไม่งามโดยประการทั้งปวง. แก่ภิภษุปิดกวาดที่พังกกลางวัน ในเวลาหลังภัตแล้วล้างมือเท้าสะอาด รับประทานมัทธฐาน ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเป็นผู้มี อารมณ์เป็นหนึ่ง ย่อมงดงามในพระพุทธศาสนา.

บทว่า **เนกขมมุสุข** ความว่า สุขของภิภษุผู้ออกจากกามแม้จะเป็นสุข ที่เกิดแต่ความสงบ ก็จัดเป็นสุขเกิดแต่ความสงบจากกาม. ก็ที่ชื่อว่า อุปสมมุสุข เพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อสงบกิเลสมีรากเป็นต้น. ชื่อว่า สัมโพธิสุข เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อรู้พร้อมซึ่งมรรค. บทว่า **นิกามลาภี** แปลว่า ได้ตามที่ต้องการ คือได้ตามที่ปรารถนา. บทว่า **อภิจุลลาภี** แปลว่า ได้โดยไม่ยาก. บทว่า **อกสิรลาภี** แปลว่า ได้โดยง่าย. บทว่า **สามายิกิ** ได้แก่พ้นกิเลส เป็นคราว ๆ. บทว่า **กนฺต** แปลว่า เป็นที่ชบใจ. บทว่า **เจโตวิมุตตี** ได้แก่เจโตวิมุตติที่เป็นรูปาวจรและอรูปาวจร. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า ฌาน ๔ และอรูปสมาบัติ ๔ นี้ จัดเป็นวิโมกข์ชั่วสมัย. บทว่า **อสามายิต** ความว่า พ้นจากกิเลสโดยไม่เนื่องด้วยสมัย. อัจฉันตวิมุตติจัดเป็นโลกุตตระแท้. สมดังที่ตรัสไว้ว่า อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ นี้ จัดเป็นวิโมกข์ที่ไม่เป็นไปชั่วสมัย. บทว่า **ออุปปี** แปลว่า ไม่ยังกิเลสให้กำเริบ. ตามที่อธิบายมานี้ ท่านกล่าว หมายถึงอะไร. ภิภษุที่ชอบคลุกคลีกันและผูกพันเป็นคณะ ย่อมไม่อาจจะ ยังโลกียคุณและโลกุตตรคุณให้เกิดขึ้นได้. แต่ถ้าบรรเทาการอยู่เป็นคณะ ยินดี

ในเอกัภาพ ก็อาจจะยังโลกียคุณและโลกุตตรคุณให้เกิดได้ จริงอย่างนั้น แม้พระวิปัสสิโพธิสัตว์ แวดล้อมไปด้วยบรรพชิต ๘๘,๐๐๐ รูป เทียวไป ๗ ปี ก็ไม่อาจจะยังสัพพัญญุตญาณให้เกิดได้. ครั้นบรรเทาความเป็นอยู่เป็นคณะแล้ว ยินดีในเอกัภาพ ขึ้นสู่โพธิมณฑล ๗ วัน. ยังคุณแห่งสัพพัญญูให้เกิดแล้ว. พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย เทียวไปตลอด ๖ ปี กับภิกษุเบญจวัคคีย์ ก็ไม่สามารถจะยังคุณแห่งพระสัพพัญญูให้เกิดขึ้นได้. เมื่อพระเบญจวัคคีย์หลีกไปแล้ว ทรงยินดีในเอกัภาพ เสด็จขึ้นสู่โพธิมณฑล ยังคุณแห่งพระสัพพัญญูให้เกิดขึ้นแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงว่า ผู้ที่ชอบคลุกคลีไม่มีทางที่จะบรรลุคุณพิเศษได้อ่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงความเกิดโทษ จึงตรัสว่า นาค อานนุท เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า รูป ได้แก่สรีระ. บทว่า ยตุล รตุตตุล ได้แก่ ยินดีโดยกำหนด ในรูปใด. บทว่า นอุปฺปชฺชเยยฺย ความว่า ไม่เกิดแก่ภิกษุผู้กำหนดในรูปใด เราไม่พิจารณาเห็นรูปนั้น ที่แท้ย่อมบังเกิดนี้ได้ เหมือนเกิดแก่ปริพพาชกชื่อว่า สัญชัย โดยความเป็นอย่างอื่น คราวเมื่อพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเข้าไปเป็นสาวกของพระทศพล เหมือนเกิดแก่นิครนถ์นาฏบุตร คราวอุบาลีคฤหบดีเปลี่ยนใจ และเหมือนเกิดแก่เศรษฐี เป็นต้น ในปิยชาติกสูตร.

บทว่า อัย โข ปน อานนุท เป็นบทเชื่อมความอันหนึ่ง. ก็ถ้า ภิกษุผู้บวชใหม่ ผู้มีความรู้ต่ำบางรูป จักพึงกล่าวว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดีแต่นำพวกเราออกจากหมู่ ประกอบไว้ในความโดดเดี่ยว เหมือนชวานำโค ที่เข้าไปสู่นาออกจากนา ส่วนพระองค์เองแวดล้อมไปด้วยพระราชาและข้าราชการ บริหารเป็นต้น เพราะฉะนั้น พระตถาคตแม้จะประทับนั่งท่ามกลางบริษัทมีจักรวาลเป็นที่สุด ก็ทรงเริ่มเทศนาน เพื่อจะทรงแสดงว่าเป็นผู้อยู่โดดเดี่ยว

เพื่อจะไม่ให้โอกาสภิกษุบางรูปนั้นพูดจงจوابได้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพนิมิตฺตานิ** ได้แก่ นิมิตที่ปรุงแต่งแล้วมีรูปเป็นต้น. บทว่า **อหฺมตฺตํ** ความว่า ในภายในตน. บทว่า **สุญฺญตํ** ได้แก่ สุญฺญตาผลสมาบัติ. บทว่า **ตตฺถ เจ** เป็นสัตตมวิภักติ ลงในอรรถทุตติยาวิภักติ. อธิบายว่า เท่ากับ **ตํ เจ**. บทว่า **ปฺน ตตฺร** ความว่า พระตถาคตประทับอยู่ท่ามกลางบริษัท นั้น. บทว่า **วิเวกนิมนฺน** ได้แก่ น้อมไปในพระนิพพาน. บทว่า **พฺยนฺตฺธิญฺเจ** ความว่า ปราศจาก คือ สลัดออก ได้แก่ ปราศจากกรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ. บทว่า **อุโยชนิกปฺปฺลิตฺตฺย** ความว่า ประกอบด้วยวาจาที่ชักชวนอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงไปเถิด. ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ เวลาไหน ตอบว่า ตรัสในเวลาหลังภัตกิจบ้าง ในเวลาบำเพ็ญพุทธกิจในยามต้นบ้าง. พระผู้มีพระภาคเจ้าสำเร็จสีหไสยาสน์ในพระคันถุภี ภายหลังภัตอาหาร ออกจากสีหไสยาสน์แล้ว ประทับนั่งเข้าผลสมาบัติ. ในสมัยนั้น บริษัททั้งหลายย่อมประชุมกันเพื่อฟังธรรม. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเวลาแล้ว เสด็จออกจากพระคันถุภี ตรงไปยังพุทธอาสน์อันประเสริฐ ทรงแสดงธรรม ในให้เวลาล่วงผ่านไป เหมือนบุรุษผู้ถือเอาน้ำมันที่หุงไว้สำหรับประกอบยา ทรงส่งบริษัทไปด้วยจิตที่โน้มไปในวิเวก. เมื่อปฐมยามผ่านไป ทรงส่งบริษัทกลับ ด้วยพระดำรัสอย่างนี้ว่า **คฺวอนฺวาเสฏฺฐะ** ราตรีผ่านไปแล้วแล บัดนี้ พวกท่านจงสำคัญกาลอันสมควรเถิด. นับจำเดิมแต่พระพุทธเจ้าทั้งหลายบรรลุประโพธิญาณแล้ว แม้วิญญาณทั้ง ๑๐ ของพระองค์ ก็น้อมไปเพื่อพระนิพพานอย่างเดียว.

บทว่า **ตสมฺมาติหานนฺท** ความว่า เพราะสุญฺญตาวิหาร สงบ ประณีต ฉะนั้น. บทว่า **อหฺมตฺตเมว** ได้แก่ ภายในโคจรนั้นแหละ. ภายในของตนในบทนี้ว่า **อหฺมตฺตํ** **สุญฺญตํ** อธิบายว่า อาศัยเบญจขันธ์

ของตน. บทว่า **สมฺปชาโน โหติ** ความว่า รู้สึกตัว โดยรู้ว่ากัมมัญฐาน
ยังไม่สมบูรณ์. บทว่า **พหิทฺธา** ได้แก่ ในเบญจจันทรของผู้อื่น. บทว่า
อหฺมตฺตพหิทฺธา ความว่า บางครั้งภายใน บางครั้งภายนอก. บทว่า **อเนญฺช**
ความว่า ใส่ใจ อเนญชสมาบัติคือ อรูปสมาบัติว่า เราจักเป็นอุกโตภาควิมุตติ.
บทว่า **ตฺสุมิเยว ปฺริมฺสุมิ** ท่านกล่าวหมายถึงฉานที่เป็นบาท. ก็เมื่อภิกษุ
นั้นออกจากฉานที่เป็นบาท ที่ยังไม่คล่องแคล่ว ใส่ใจสุญญตาในภายใน
จิตย่อมไม่แล่นไปในสุญญตาสมาบัตินั้น. แต่นั้นใส่ใจไปในภายนอกว่า ใน
สันดานของผู้อื่นเป็นอย่างไรหนอ. จิตย่อมไม่แล่นไปในสุญญตาสมาบัติ นั้น.
แต่นั้นใส่ใจทั้งภายในและภายนอกว่า ในสันดานของตนบางครั้งเป็นอย่างไร
ในสันดานของผู้อื่นบางครั้งเป็นอย่างไร. จิตย่อมไม่แล่นไป แม้ในสุญญตา
สมาบัตินั้น. แต่มั่น ผู้ประสงค์จะเป็นอุกโตภาควิมุตติ ใส่ใจอเนญชสมาบัติ
ว่า ในอรูปสมาบัติเป็นอย่างไรหนอแล. จิตย่อมไม่แล่นไป แม้ในอเนญช-
สมาบัตินั้น. ภิกษุผู้ละเพียร ไม่พึงประพฤติตามหลังอุปัฏฐากเป็นต้น ด้วยคิดว่า
บัดนี้จิตของเรายังไม่แล่นไป แค่นี้ใส่ใจถึงฉานอันเป็นบาทให้สม่ำเสมอด้วยดี
อย่างเดียว. เพื่อจะทรงแสดงว่า การใส่ใจพระกัมมัญฐานย่อมแล่นไปสะดวก
เหมือนบุรุษจะตัดไม้ เมื่อขวานวัน ต้องลับขวานเสียก่อนแล้วจึงค่อยตัด
ขวานจึงจะคม ด้วยประการฉะนี้ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **ตฺสุมิเยว** ดังนี้.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงว่า เมื่อภิกษุนั้นปฏิบัติอย่างนี้ การใส่ใจใน
สมาบัตินั้น ๆ ย่อมสมบูรณ์ จึงตรัสว่า **ปกฺขนฺนุทฺติ**. บทว่า **อิมินา วิหารเณ**
ได้แก่ด้วยวิหารธรรมคือสมณะและวิปัสสนา. บทว่า **อิตฺติ ตฺตฺถ สมฺปชาโน**
ความว่า แม้เมื่อกำลังเดินจงกรมอยู่ ก็รู้ชัดว่า เมื่อกัมมัญฐานนั้น สมบูรณ์
กัมมัญฐานของเราก็สมบูรณ์. บทว่า **สยติ** แปลว่า ย่อมนอน. ในข้อนี้
ความว่า ภิกษุจะเดินจงกรมเวลาไหน ๆ ก็รู้ว่า บัดนี้เราอาจเดินจงกรมได้

ตลอดเวลามีประมาณเท่านี้ ไม่พักอิริยาบถเลย ดำรงอยู่. ในวาระทั้งปวง
กัณยนี้. บทว่า **อิติห ตตุถ** ความว่า ย่อมรู้ตัวในอิริยาบถนั้น ๆ โดยรู้ว่า
เราจักไม่กล่าวอย่างนี้. ถึงในทฤติยวาระ ภิกษุก็รู้ตัว โดยรู้ว่า เราจะกล่าว
ถ้อยคำเห็นปานนี้. ก็ภิกษุนี้ยังมีสมถวิปัสสนาอ่อนอยู่โดยแท้. เพื่อจะตาม
รักษาสมถวิปัสสนาเหล่านั้น พึงปรารธนาสัปปายะ ๗ อย่าง คือ

อวาส ๑ โจร ๑ การสนทนา ๑

บุคคล ๑ โภชนะ ๑ ฤดู ๑ อิริยาบถ ๑

เพื่อจะแสดงสัปปายะ ๗ เหล่านั้น จึงตรัสอย่างนี้. ในวิตกภาวะ
ทั้งหลาย พึงทราบความเป็นผู้รู้ตัว ทั้งอวิตกและวิตก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรคทั้งสองด้วยการละวิตกดังกล่าวมานี้แล้ว
บัดนี้ เพื่อจะตรัสบอกการเห็นแจ้ง ตติยมรรค จึงตรัสคำมีอาทิว่า **ปญจ โข**
อิเม อานนุท กามคุณา ดังนี้. บทว่า **อายตเน** ความว่า ในเหตุ
เกิดกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง ในกามคุณเหล่านั้น. บทว่า **สมุททาจาโร** ได้แก่
กิเลสที่ยังละไม่ได้ เพราะยังฟุ้งซ่าน. บทว่า **เอว สนุต** ความว่า มีอยู่
อย่างนี้แล. บทว่า **สมุปชาโน** ได้แก่รู้ชัด โดยรู้ว่ากัมมัฏฐานยังไม่สมบูรณ์
ในทฤติยวาระมีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ บทว่า **เอว สนุต** แปลว่า มีอยู่อย่างนี้.
บทว่า **เอว สมุปชาโน** ได้แก่ รู้ชัด โดยรู้ว่า กัมมัฏฐานสมบูรณ์
ก็เมื่อภิกษุนี้พิจารณาอยู่ว่า จันทราคะในกามคุณทั้ง ๕ เราละได้แล้วหรือยังหนอ
ดังนี้ รู้ว่ายังละไม่ได้ ต้องประคองความเพียร จึงจะเพิกถอนจันทราคะนั้นได้
ด้วยอนาคามีมรรค. แต่นั้น พิจารณาผลสมาบัติในลำดับแห่งมรรค ออกจาก
ผลสมาบัติแล้วพิจารณาอยู่จึงรู้ว่าละได้แล้ว. อธิบายว่า ย่อมรู้ชัด โดยรู้ว่า
ละจันทราคะนั้นได้แล้ว.

บัดนี้ เมื่อจะตรัสบอกการเห็นแจ้งอรหัตตมรรค จึงตรัสคำมีอาทิว่า
ปญจ โข อิเม อานนุท อุปาทานกุขนุชา ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น

บทว่า โส ปหียติ ความว่า ละมานะว่า มีในรูป ละฉันทะว่ามีในรูป ละอนุสัยว่า มีในรูป. ความรู้ชัดในเวทนาเป็นต้น พึงทราบโดยนัยดังกล่าว แล้วอย่างนั้นนั้นและ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า อิม โข เต อานนุท ฐมมา ดังนี้ ทรงหมายถึงธรรมคือสมถวิปัสสนา มรรคและผลที่ตรัสแล้วใน หนหลัง. บทว่า กุสลาเยตฺถิกา แปลว่า มาแต่กุศล. ความจริง กุศลธรรม ทั้งหลาย เป็นทั้งกุศล เป็นทั้งธรรมที่เนื่องมาแต่กุศล อากิญจัญญายตนฌาน เป็นกุศล เนวสัณญานาสัณญายตนฌาน เป็นทั้งกุศล เป็นทั้งธรรมที่เนื่องมาแต่กุศล เนวสัณญานาสัณญานฌานเป็นกุศล โสดาปตติมรรคเป็นทั้ง กุศล เป็นทั้งธรรมที่เนื่องมาแต่กุศล ฯลฯ อนาคามิมรรค เป็นกุศล อรหัตต มรรค เป็นทั้งกุศล เป็นทั้งธรรมที่เนื่องมาแต่กุศล ปฐมฌานก็จัดเป็นกุศล เหมือนกัน ธรรมที่สัมปยุตด้วยปฐมฌานนั้น เป็นทั้งกุศล เป็นทั้งธรรมที่ เนื่องมาแต่กุศล ฯลฯ อรหัตตมรรค เป็นกุศล ธรรมที่สัมปยุตด้วยอรหัตต มรรคนั้น เป็นทั้งกุศล เป็นทั้งธรรมที่เนื่องมาแต่กุศล บทว่า อริยา แปลว่า ไม่มีกิเลส คือบริสุทธฺิ. บทว่า โลกุตฺตฺรา แปลว่า ยอดเยี่ยม คือบริสุทธฺิ ในโลก. บทว่า อนวุกฺกนฺตา ปาปิเมตา แปลว่า อันมารผู้มีบาปหยั่งลงไม่ ได้. ก็มารย่อมไม่เห็นจิตของภิกษุ ผู้นั่งเข้าสมาบัติ ๘ มีวิปัสสนาเป็นบาท คือไม่อาจเพื่อจะรู้ว่าจิตของภิกษุนั้นอาศัยอารมณ์ชื่อนี้เป็นไป เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า อนวุกฺกนฺตา. เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสบทนี้ว่า ตํ ก็ มลฺยฺยติ. ความจริงในขณะก็มีอนิสงส์อย่างหนึ่ง เพื่อจะทรงแสดง อนิสงส์นั้น จึงตรัสคำนี้. บทว่า อนุพฺนฺธิตุํ แปลว่า ติดตามไป คือแวด ล้อม. ในบทว่า น โข อานนุท นี้ มีวินิจฉัยว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว แต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละธรรมที่มีโทษ เจริญธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธฺิ

ดังนี้ เป็นอันทำคนให้เป็นพหูสูต เหมือนทหารที่พร้อมด้วยอาวุธ ๕
อย่าง. ก็เพราะภิกษุแม้ถึงจะเรียนสุดตปริยัติ แต่ไม่ปฏิบัติอนุโลมปฏิบัติ
สมควรแก่สุดตปริยัตินั้น เขื่อย่อมชื่อว่า ไม่มีอาวุธนั้น ส่วนภิกษุใดปฏิบัติ
ภิกษุนั้นแหละตั้งชื่อว่า มีอาวุธ ฉะนั้น เมื่อจะแสดงความนี้ว่า ไม่ควรจะติด
ตาม จึงตรัสว่า **น โข อานนท** ดังนี้.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงเรื่องที่ควรติดตาม จึงตรัสคำมีอาทิว่า **ยา จ
โย** ดังนี้เป็นต้น. กถาวัตถุ ๑๐ ในฐานะทั้ง ๓ มาในพระสูตรนี้ ด้วยประการ
ฉะนี้. มาด้วยสามารภแห่งธรรมที่เป็นสัพบายะ และธรรมที่เป็นอสัพบายะ ดัง
ในประโยคที่ว่า เราจึงกล่าวกถาเห็นปานนี้ด้วยประการฉะนี้. มาด้วยสามารภ
แห่งสุดตปริยัติ ดังในประโยค ว่า **ยทิทํ สุตตํ เคยฺย** แต่ในที่นี้มาแล้วโดย
บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น เมื่อจะตรัสกถาวัตถุ ๑๐ ในพระสูตรนี้ จึงตรัสรวม
ไว้ในฐานะนี้.

บัดนี้ เพราะเหตุที่ภิกษุบางพวกแม้จะอยู่รูปเดียว ก็ยอมไม่เกิด
ประโยชน์ ฉะนั้นเพื่อจะทรงแสดงโทษในความอยู่โดดเดี่ยว. ทรงหมายถึงภิกษุ
บางพวกนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **เอวํ สนฺเต โข อานนท** ดังนี้. ในบท
เหล่านั้น บทว่า **เอวํ สนฺเต** ความว่า เมื่ออยู่อย่างโดดเดี่ยวอย่างนั้น มีอยู่.
บทว่า **สตฺธา** หมายถึงเอาศาสดาเจ้าลัทธิ นอกศาสนา. บทว่า **อนฺวาวตฺตฺนฺติ**
แปลว่า คล้อยตามคือเข้าไปหา. บทว่า **มฺจุจํ นิกมยติ** แปลว่า บรรณา
ความอยากพ้น อธิบายว่า ให้เป็นไป. บทว่า **อจฺริยฺปทุทเว** ความว่า
เชื่อว่าอุปัทวะของอาจารย์ เพราะมีอันตรายคือกิเลสเกิดขึ้นในภายในของตน.
แม้ในอุปัทวะที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อวธึสู นํ** แปลว่า ฆ่า
ศาสดานั้นเสียแล้ว. ก็ท่านกล่าวถึงความตายจากความดี ด้วยบทว่า **อวธึสู นํ**
นี้. บทว่า **วินิปาตย** แปลว่า ให้ตกลงไปด้วยดี. ก็เพราะเหตุไร ท่านจึง
กล่าวอุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ว่า มีทุกข์เป็นวิบากกว่า มีผลเผ็ดร้อน

เป็นวิบากกว่า และเป็นไปเพื่อความตกต่ำ. แท้จริงการบวชภายนอกพระศาสนามีลาภน้อย และในการบวชนอกศาสนานั้น ไม่มีทางจะให้เกิดคุณใหญ่หลวงได้เลย จะมีก็เพียงแต่สมาบัติ ๘ อภิญญา ๕ เท่านั้น. เปรียบเหมือนผู้ที่พลัดตกจากหลังลา ย่อมไม่มีทุกข์มาก จะมีก็เพียงแต่ตัวเปื้อนฝุ่นเท่านั้น ฉะนั้น ในลัทธินอกศาสนาก็นั้น จะเสื่อมก็เพียงโลกียคุณเท่านั้น ฉะนั้น อุปัทวะสองอย่างข้างต้น ท่านจึงไม่กล่าวไว้อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้. แต่การบวชในพระศาสนามีลาภมาก และในการบวชในพระศาสนานั้น มีคุณอันจะพึงได้บรรลุนอกเหนือจากนี้ คือมรรค ๔ ผล นิพพาน ๑. ขัตติยกุมาร ผู้อุกโตสุชาติ ประทับบนคอช้าง เสด็จเทียบพระนคร เมื่อตกจากคอช้าง ย่อมถึงทุกข์มาก ฉะนั้น ผู้ที่เสื่อมจากพระศาสนาก็นั้น ย่อมเสื่อมจากโลกุตตรคุณ ๕ ประการฉะนี้. เพราะเหตุฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ไว้อย่างนี้.

บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะอุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ มีทุกข์เป็นวิบากมากกว่า อุปัทวะที่เหลือ หรือเพราะข้อปฏิบัติของผู้เป็นศัตรู ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน ข้อปฏิบัติของผู้เป็นมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ ฉะนั้น พึงประกอบการเรียกร้องด้วยความเป็นมิตร และไม่ใชเรียกร้องด้วยความเป็นศัตรู ด้วยอรรถทั้งก่อนแลหลังอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ บทว่า มิตฺตวตฺตตาย แปลว่า ด้วยการปฏิบัติฉันมิตร. บทว่า สปรตฺตวตฺตตาย แปลว่า ด้วยการปฏิบัติอย่างศัตรู. บทว่า โอกุณฺมม จ สตุถฺย สาสเน ความว่า เมื่อจงใจล่วงอาบัติ แม้เพียงทุกกฎ และทุกภายิต ชื่อว่า ประพฤติหลีกเลียง เมื่อไม่จงใจล่วงเช่นนั้น ชื่อว่า ไม่ประพฤติหลีกเลียง. บทว่า น เต อหิ อานนฺท ตถา ปรกฺกมิตฺตสฺสามิ ความว่า เราไม่ปฏิบัติในเธอทั้งหลายอย่างนั้น. บทว่า อามเก แปลว่า ยัง

ไม่สึก. บทว่า อามกมตุเต แปลว่า ในภาชนะดิบ คือ ยังไม่แห้งดี. แท้จริง
ช่างหม้อ ค่อย ๆ เอามือทั้งสองประกองภาชนะดิบ ที่ยังไม่แห้งดี ยังไม่สึก
ด้วยคิดว่า อย่าแตกเลย. ขยายความว่า เราจักไม่ปฏิบัติในเรือทั้งหลาย
เหมือนช่างหม้อปฏิบัติในภาชนะดิบนั้น ด้วยประการฉะนี้. บทว่า นิคฺคยฺห
นิคฺคยฺห ความว่า เราจักไม่สั่งสอนหนเดียว แล้วนิ่งเสีย แต่จะตำหนิแล้ว
แล้วสั่งสอนคือพรั่าสอนบ่อย ๆ. บทว่า ปเวยฺห ปเวยฺห แปลว่า เราจักยก
ย่อง จักยกย่อง. เปรียบเหมือนช่างหม้อ คัดภาชนะที่เสีย ๆ ในภาชนะที่สึก
ออกรวมกองไว้ ทูบ ๆ คือเอาแต่ส่วนที่ดีเท่านั้น ฉัน ไค แม้เราก็จันนั้น
จักสนับสนุนยกย่อง กล่าวสอนตักเตือน พรั่าสอนบ่อย ๆ. บทว่า โย สาโร
โส จสฺสตี ความว่า บรรดาเรือทั้งหลายที่เรากล่าวสอนอยู่ ผู้ใดมีแก่นสาร
คือ มรรคผล ผู้นั้น จักดำรงอยู่ได้ อีกอย่างหนึ่ง แม้โลกิยคุณ ก็ประสงค์
เอาว่า เป็นแก่นสารในที่นี้เหมือนกัน. คำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาหาสุญญตาสูตฺรที่ ๒

๓. อัจฉริยัพภูตัทธัมมสูตร

[๓๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล ภิกษุมากด้วยกันกลับจากบิณฑบาตภายหลังเวลาอาหารแล้ว นั่งประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา เกิดข้อสนทนากันขึ้นในระหว่างดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นำอัสจรรย์จริงไม่น่าเป็นไปได้เลย. ข้อที่พระตถาคตมีอิทธานุภาพมาก ซึ่งเป็นเหตุให้ทรงทราบพระพุทธเจ้าในอดีตผู้ปรินิพพานแล้ว ทรงตัดปัญจกรรมแล้ว ทรงตัดตอวิฏฐะแล้ว ทรงครอบงำวิฏฐะแล้ว ทรงล่วงทุกข์ทั้งปวงแล้ว ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ๆ มีพระชาติอย่างนี้บ้าง มีพระนามอย่างนี้บ้าง มีโคตรอย่างนี้บ้าง มีศีลอย่างนี้บ้าง มีธรรมอย่างนี้บ้าง มีปัญญาอย่างนี้บ้าง มีวิหารธรรมอย่างนี้บ้าง มีวิมุตติอย่างนี้บ้าง เมื่อภิกษุเหล่านั้นสนทนากันอย่างนี้ ท่านพระอนนทได้กล่าววาทะภิกษุเหล่านั้นดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตทั้งหลาย ทั้งนำอัสจรรย์และประกอบด้วยธรรมนำอัสจรรย์พระตถาคตทั้งหลาย ทั้งไม่น่าเป็นไปได้และประกอบด้วยธรรมไม่น่าเป็นไปได้ ข้อสนทนากันในระหว่างของภิกษุเหล่านั้น ค้างอยู่เพียงเท่านี้.

[๓๕๔] ฉะนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากสถานที่ทรงหลีกเร้นอยู่ในเวลาเย็น เสด็จเข้าไปยังอุปัฏฐานศาลานั้นแล้วจึงประทับนั่ง ณอาสนะที่เขาแต่งตั้งไว้ แล้วตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเขอนั่งประชุมสนทนาเรื่องอะไรกัน และพวกเขอสทนาเรื่องอะไรกันระหว่างค้างอยู่แล้ว.

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ณ โอกาสนี้ พวกข้าพระองค์กลับจากบิณฑบาตภายหลังเวลาอาหารแล้ว นั่งประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา เกิดข้อสนทนากันขึ้นในระหว่างดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริงไม่น่าเป็นไปได้เลย ข้อที่พระตถาคตมีอิทธิคุณมาก ซึ่งเป็นเหตุให้ทรงทราบพระพุทธรเจ้าในอดีต ผู้ปรินิพพานแล้ว ทรงตัดปัญจธรรมแล้ว ทรงตัดอวัฏฏะแล้ว ทรงครอบงำวัฏฏะแล้ว ทรงล่วงทุกข์ทั้งปวงแล้วว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ๆ มีพระชาติอย่างนี้บ้าง มีพระนามอย่างนี้บ้าง มีพระโคตรอย่างนี้บ้าง มีศีลอย่างนี้บ้าง มีธรรมอย่างนี้บ้าง มีปัญญาอย่างนี้บ้าง มีวิหารธรรมอย่างนี้บ้าง มีวิมุตติอย่างนี้บ้าง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพวกข้าพระองค์สนทนากันอย่างนี้ ท่านพระอานนท์ได้กล่าวกะพวกข้าพระองค์ดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตทั้งหลาย ทั้งน่าอัศจรรย์และประกอบด้วยธรรมน่าอัศจรรย์ พระตถาคตทั้งหลาย ทั้งไม่น่าเป็นไปได้และประกอบด้วยธรรมไม่น่าเป็นไปได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อสนทนากันในระหว่างของพวกข้าพระองค์ค้างอยู่เท่านี้แล พอดีพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จมาถึง.

[๓๕๕] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ ถ้ากระนั้นแล ขอธรรมอันไม่น่าเป็นไปได้ อันน่าอัศจรรย์ของตถาคต จงแจ่มแจ้งกะเธอโดยประมาณอันยิ่ง ๆ เกิด.

ว่าด้วยเข้าถึงหมู่เทวดาชั้นดุสิต

[๓๖๐] ท่านพระอานนท์ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คุณก่อนอานนท์ พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะ ได้เข้าถึงหมู่เทวดาชั้นดุสิต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น้าอัสจรรย ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๖๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระ-
พักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คุณก่อนอนนท พระโพธิสัตว์มีสติ
สัมปชัญญะ ได้สถิตอยู่ในหมู่เทวดาชั้นดุสิต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้
ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น้าอัสจรรย ของพระผู้
มีพระภาคเจ้า.

[๓๖๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะ
พระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คุณก่อนอนนท พระโพธิสัตว์ได้สถิต
อยู่ในหมู่เทวดาชั้นดุสิตจนตลอดอายุ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้
ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น้าอัสจรรยของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า.

[๓๖๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะ
พระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คุณก่อนอนนท พระโพธิสัตว์มีสติ
สัมปชัญญะ จุตติจากหมู่เทวดาชั้นดุสิตแล้วลงสู่พระครรภ์พระมารดา ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่าเป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้
น้าอัสจรรย ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๖๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระ-
พักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คุณก่อนอนนท. ในกาลใดพระโพธิสัตว์จุตติ
จากหมู่เทวดาชั้นดุสิตลงสู่พระครรภ์พระมารดา ในกาลนั้น แสงสว่างอย่าง
โอฬารหาประมาณมิได้ ล่วงเสียซึ่งเทวานุภาพของเหล่าเทวดา ย่อมปรากฏใน
โลก พร้อมทั้งเทวดามารพรหม และในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์
พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ แม้ในโลกันตริกนรกมีแต่ทุกข์ ซึ่งไม่ใช่ที่เปิดเผย

มีแต่ความมืดมิด ซึ่งดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ มีอิทธิบาทมากอย่างนี้ ส่องแสงไปไม่ถึง ก็ยังปรากฏแสงสว่างอย่างโอฬารหาประมาณมิได้ ล่วงเสียซึ่งเทวานุภาพของเหล่าเทวดา ด้วยแสงสว่างนั้น แม้หมู่มืดผู้อุบัติในนรกนั้นก็รู้กันว่า แม้สัตว์เหล่าอื่นก็มีเกิดในที่นี้ อนึ่ง หมื่นโลกธาตุนี้ย่อมสะท้อนสะท้อน ห้วนไหว และแสงสว่างอย่างโอฬารหาประมาณมิได้ ล่วงเสียซึ่งเทวานุภาพของเหล่าเทวดา ย่อมปรากฏในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น้าอัศจรรย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๖๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คู่ก่อนอนนท ในกาลใด พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดาแล้ว ในกาลนั้น เทวบุตรทั้ง ๔ จะใกล้ชิดพระโพธิสัตว์ถวายอารักขาใน ๔ ทิศ ด้วยคิดว่า มนุษย์ หรืออมมนุษย์ หรือใคร ๆ ย่าได้เบียดเบียนพระโพธิสัตว์ หรือพระมารดาของพระโพธิสัตว์เลย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น้าอัศจรรย์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๖๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คู่ก่อนอนนท ในกาลใด พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดาแล้ว ในกาลนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์จะเป็นผู้มีศีลโดยปกติ คือ เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิฉฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากฐานะเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เพราะคัมภ์น้ำเมาคือสุราและเมรัย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น้าอัศจรรย์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา

[๓๖๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระ-
พักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คู่ก่อนอนนท ในกาลใด พระโพธิสัตว์
เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดาแล้ว ในกาลนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์
มิได้พระเหตุภัยไข้ฝนในกามคุณในบุรุษเกิดขึ้น และจะเป็นผู้ไม่ถูกบุรุษไร ๆ ที่มี
จิตกำหนดแล้วล่วงเกินได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรง
จำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น้ออัศจรรย์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๖๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระ-
พักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คู่ก่อนอนนท ในกาลใด พระโพธิสัตว์
เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดาแล้ว ในกาลนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์
จะเป็นผู้ได้เบญจกามคุณ คือ พระนางจะเปรียบพร้อม พรั่งพร้อมด้วยกาม
คุณ ๕ บำเรออยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า
เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น้ออัศจรรย์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๖๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระ-
พักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คู่ก่อนอนนท ในกาลใด พระโพธิสัตว์
เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดาแล้ว ในกาลนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์
ไม่มีพระโรคาพาธไร ๆ เกิดขึ้น จะมีความสุข ไม่ลำบากพระกาย และจะทรง
เห็นพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ภายในพระอุทร มีพระอวัยวะน้อยใหญ่ครบ มี
อินทรีย์ไม่เสื่อมโทรมได้ เปรียบเหมือนแก้วไพฑูรย์งามโชติช่วงแปลเคลี่ยม
อันเขาเจียรไนดีแล้ว ในแก้วนั้นเขาร้อยด้ายสีเขียว หรือสีเหลืองอ่อน สีแดง
สีขาว สีเหลืองแก่ เข้าไว้ บุรุษผู้มีตาดิ วางแก้วนั้นในมือ ฟังเห็นชัดได้ว่า
แก้วไพฑูรย์นี้งามโชติช่วงแปลเคลี่ยม อันเขาเจียรไนดีแล้ว ในแก้วนั้น
เขาร้อยด้ายสีเขียว หรือสีเหลืองอ่อน สีแดง สีขาว สีเหลืองแก่ เข้าไว้

ฉันใด คุณก่อนอนนท์ ฉันนั้นเหมือนกันแล ในกาลใด พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดาแล้ว ในกาลนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ไม่มีพระโรคาพาธไร ๆ เกิดขึ้น จะมีความสุข ไม่ลำบากพระกาย และจะทรงเห็นพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ภายในพระอุทร มีพระอวัยวะน้อยใหญ่ครบ มีอินทรีย์ไม่เสื่อมทรนได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่าเป็นธรรมไม่น่าเป็นไปได้ น้าอศจรรย์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๓๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คุณก่อนอนนท์ เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติแล้วได้ ๗ วัน พระมารดาของพระโพธิสัตว์จะเสด็จสวรรคต จะเข้าถึงหมู่เทวดาชั้นดุสิต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่าเป็นธรรมไม่น่าเป็นไปได้ น้าอศจรรย์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๓๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คุณก่อนอนนท์ พระมารดาของพระโพธิสัตว์ จะประสูติโพธิสัตว์ ไม่เหมือนอย่างหญิงอื่น ๆ ที่ตั้งครรภ์ ๕ เดือน หรือ ๑๐ เดือนแล้วจึงคลอด คือ พระนางจะทรงครองพระโพธิสัตว์ด้วยพระอุทร ๑๐ เดือนถ้วนแล้วจึงประสูติ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมไม่น่าเป็นไปได้ น้าอศจรรย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๓๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คุณก่อนอนนท์ พระมารดาของพระโพธิสัตว์จะประสูติพระโพธิสัตว์ไม่เหมือนอย่างหญิงอื่น ๆ ที่นั่งหรือนอนตลอด คือ พระนางจะประทับยืนท่าเดียวแล้วประสูติพระโพธิสัตว์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมไม่น่าเป็นไปได้ น้าอศจรรย์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ประสูติจากพระอุทรของพระมารดา

[๓๗๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะ พระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ลูกก่อนอนนท ในกาลใด พระโพธิสัตว์ ประสูติจากพระอุทรของพระมารดา ในกาลนั้น พวกเทวดาจะรับก่อน พวก มนุษย์จะรับทีหลัง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น้าอัสจรรย ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๗๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะ พระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ลูกก่อนอนนท ในกาลใด พระโพธิสัตว์ ประสูติจากพระอุทรของพระมารดา ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ยังไม่ทันถึง แผ่นดิน เทวบุตรทั้ง ๔ ก็รับ แล้ววางลงตรงพระพักตร์พระมารดาให้ทรงหมาย รู้ว่า ขอพระเทวีจงมีพระทัยยินดีเถิด พระโอรสของพระองค์ผู้มีศักดิ์มากเสด็จ อุปบัติแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า เป็น ธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น้าอัสจรรย ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๗๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะ พระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ลูกก่อนอนนท ในกาลใด พระโพธิสัตว์ ประสูติจากพระอุทรของพระมารดา ในกาลนั้น พระองค์ย่อมประสูติอย่าง บริสุทธิ์แท้ คือ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ ด้วยเสมหะ ด้วยเลือด ด้วยน้ำเหลือง ด้วยของไม่สะอาดไร ๆ นับว่าหมดจดบริสุทธิ์ เปรียบเหมือนแก้วมณีที่เขา วางลงบนผ้ากาสิกพัศตร์ ย่อมไม่เปื้อนผ้ากาสิกพัศตร์ แม้ผ้ากาสิกพัศตร์ก็ไม่ เปื้อนแก้วมณี นั้น เพราะเหตุไร เพราะของทั้งสองอย่างบริสุทธิ์ ฉะนั้น ลูกก่อนอนนท ฉะนั้น เหมือนกันแล ในกาลใด พระโพธิสัตว์ประสูติจาก พระอุทรของพระมารดา ในกาลนั้น พระองค์ย่อมประสูติอย่างบริสุทธิ์แท้ คือ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ ด้วยเสมหะ ด้วยเลือด ด้วยน้ำเหลือง ด้วยของ

ไม่สะอาดไร ๆ นับว่าหมดจดบริสุทธิ์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า เป็นกรรมไม่น่าเป็นไปได้ น้าอัสจรรย ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๓๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับเฉพาะ พระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คุณก่อนอนนท ในกาลใด พระโพธิสัตว์ ประสูติจากพระอุทรของพระมารดา ในกาลนั้น ชารน้ำ ๒ สายย่อมปรากฏ จากอากาศ สายหนึ่งเป็นชารน้ำเย็น สายหนึ่งเป็นชารน้ำอุ่น เป็นเครื่องทำการ สนานพระโพธิสัตว์และพระมารดา ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ ก็ทรงจำไว้ว่า เป็นกรรมไม่น่าเป็นไปได้ น้าอัสจรรยของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๓๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะ พระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คุณก่อนอนนท พระโพธิสัตว์ในบัลล ที่ประสูติ ก็ประทับพระยุคลบาทอันเสมอบนแผ่นดิน และบ้ายพระพักตร์สู่ทิศ อุดร เสด็จดำเนินไปด้วยย่างพระบาท ๗ ก้าว เมื่อเทพบุตรกั้นเศวตฉัตรตามไป พระองค์จะทรงเหลือวคูทิศทั้งปวง และทรงเปล่งพระวาจาอย่างผู้องอาจว่า เราเป็นผู้เลิศในโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดในโลก เราเป็นผู้ประเสริฐ สุดในโลก ชาตินี้เป็นชาติที่สุด บัดนี้ ความเกิดใหม่ย่อมไม่มี. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่าเป็นกรรมไม่น่าเป็น ไปได้ น้าอัสจรรย ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๓๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะ พระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า คุณก่อนอนนท ในกาลใด พระโพธิสัตว์ ประสูติจากพระอุทรของพระมารดา ในกาลนั้น แสงสว่างอย่างโอฬารหาประ- มาณมิได้ ล่วงเสียซึ่งเทวานุภาพของเหล่าเทวดา ย่อมปรากฏในโลก พร้อมทั้ง เทวดา มาร พรหม และในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ พร้อมทั้ง เทวดาและมนุษย์ แม้ในโลกกันตริกนรกมีแต่ทุกข์ ซึ่งไม่ใช่ที่เปิดเผย มีแต่

ความมืดมิด ซึ่งดวงจันทร์ดวงอาทิตย์มีอิทธิพลมากอย่างนี้ ส่องแสงไปไม่ถึง ก็ยังปรากฏแสงสว่างอย่างโอฬารหาประมาณมิได้ ล่วงเสียซึ่งเทวานุภาพของเหล่าเทวดา ด้วยแสงสว่างนั้น แม่หมูสัตว์ผู้อุบัติในนรกนั้น ก็รู้กันว่าแม่สัตว์เหล่าอื่นก็มีเกิดในที่นี้ อนึ่ง หมื่นโลกธาตุนี้ย่อมสะท้อน สะท้อน ห้วนไหว และแสงสว่างอย่างโอฬารหาประมาณมิได้ ล่วงเสียซึ่งเทวานุภาพของเหล่าเทวดา ย่อมปรากฏในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ก็ทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น่าอัศจรรย์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๓๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอนนทฺ์ เพราะฉะนั้นแล เธอจงทรงจำธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น่าอัศจรรย์ ของตถาคต แม้ข้อนี้ไว้เกิด ดูก่อนอนนทฺ์ ในเรื่องนี้ เวทนาของตถาคต ปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับไป สัญญาของตถาคตปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏตั้งอยู่. ปรากฏถึงความดับไป วิตกของตถาคต ปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับไป ดูก่อนอนนทฺ์ แม้ข้อนี้แล เธอก็จงทรงจำไว้เกิดว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น่าอัศจรรย์ ของตถาคต.

ท่านพระอนนทฺ์ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อที่เวทนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับไป สัญญาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับไป วิตกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับไป นี้ ข้าพระองค์ก็จะทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ น่าอัศจรรย์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ท่านพระอนนทฺ์กล่าวคำนี้จบแล้ว พระศาสดาได้ทรงโปรดปราน ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีภายิตของท่านพระอนนทฺ์แล.

อรรถกถาอัจฉริยัพภูตสูตร

อัจฉริยัพภูตสูตร* มีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยตุรฺ หิ นาม เป็นนิบาตลงในอรรถว่า อัจฉรรยํ อธิบายว่า พระตถาคตพระองค์ใด. ที่ชื่อว่า ปปัญจธรรม ในบทว่า ฉินฺหุณฺนปฺปญฺเจ นี้ ได้แก่ กิเลส ๓ อย่าง คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ. กัมมวัฏฏีที่เป็นกุศลและอกุศล ท่านเรียกว่า วัฏฏุมะ ในบทว่า ฉินฺหุณฺนวุฏฺฐเม นี้. บทว่า ปรียาทินฺหุณฺนวุฏฺฐ เป็นไวพจน์ของ บทว่า ฉินฺหุณฺนวุฏฺฐเม นั้นแหละ. บทว่า สพุทฺททุกฺขวิสตีวุฏฺฐ ความว่า ล่วงทุกข์ กล่าวคือ วิปากวัฏฏ์ทั้งปวง. บทว่า อนุสฺสูตฺติสฺสูตฺติ นี้ เป็นคำกล่าวถึงอนาคตกาล โดยใช้นิบาตว่า ยตุรฺ. แต่ในบทนี้ พึงทราบความว่า ท่านใช้หมายถึงอดีต. แท้จริงพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงระลึกถึงพระพุทธเจ้าเหล่านั้นแล้ว มิใช่จักระลึกถึงในบัดนี้. บทว่า เอวฺ ชจุจฺจา ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีพระวิปัสสีเป็นต้น มีพระชาติเป็น กษัตริย์ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีพระกกุสันธะเป็นต้น มีพระชาติเป็นพราหมณ์. บทว่า เอวฺ โคตุตา ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระวิปัสสีเป็นต้น เป็น โภณฑัญญโคตร พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระกกุสันธะเป็นต้น เป็นกัสสปโคตร. บทว่า เอวฺ สีลา ความว่า มีศีลอย่างนี้ คือมีศีลเป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ. ในบทว่า เอวฺ ฌมฺมา นี้ ท่านหมายเอาธรรมที่เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งสมาธิ อธิบายว่า มีสมาธิอย่างนี้ คือ มีสมาธิเป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ. บทว่า เอวฺ ปญฺญา ความว่า มีปัญญาอย่างนี้ คือ มีทั้งปัญญาที่เป็นโลกิยะและ โลกุตตระ. ก็ในบทว่า เอวฺ วิหารี นี้ ก็เพราะถือธรรมที่เป็นไปในฝ่ายสมาธิ

* พระสูตรเป็นอัจฉริยัพภูตัมมสูตร.

ไว้ในหนหลังแล้ว ก็เป็นอันถือวิหารธรรมไว้ด้วย หากจะมีผู้ท้วงว่าเหตุไร ท่านจึงถือสิ่งที่ถือแล้วอีกเล่า. ตอบว่า ข้อนี้ท่านไม่ถืออย่างนั้นเลย. แท้จริง การที่ท่านถือสิ่งที่ถือแล้วอีกนี้ ก็เพื่อจะแสดงถึงนิโรธสมบัติ เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ ได้ความอย่างนี้ว่า มีปกติอยู่ด้วยนิโรธสมบัติอย่างนี้.

ในบทว่า เอว วิมุตตานี ได้แก่ วิมุตติ ๕ อย่างคือ วิกขัมภณวิมุตติ ๑ ตทังควิมุตติ ๑ สมุจเฉทวิมุตติ ๑ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ ๑ นิสสรณวิมุตติ ๑ ในวิมุตติ ๕ เหล่านี้ สมบัติ นับเป็นวิกขัมภณวิมุตติ เพราะพ้นแล้วจากกิเลสมีนิวรณ์ เป็นต้น ที่ตนข่มไว้แล้วเอง. อนุปัสสนา ๗ มีอนิจจานุปัสสนา เป็นต้น นับเป็น ตทังควิมุตติ เพราะสลัดพ้นแล้วจากนิจัตถัญญา เป็นต้น ที่ตนสลัดแล้ว ด้วย สามารถแห่งองค์ที่เป็นข้าศึกของมรรค นั้น ๆ. อริยมรรค ๔ นับเป็นสมุจเฉท วิมุตติ เพราะหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายที่ตนถอนขึ้นแล้วเอง. สามัญญผล ๔ นับเป็นปฏิปัสสัทธิวิมุตติ เพราะกิเลสทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วในที่สุดแห่งปฏิปัสสัทธิ ด้วยอานุภาพแห่งมรรค. นิพพานนับเป็นนิสสรณวิมุตติ เพราะเป็นที่สลัดออก ขจัดออก ตั้งอยู่ในที่ไกลกิเลสทั้งปวง. ในข้อนี้พึงทราบความอย่างนี้ว่า หลุดพ้น แล้วอย่างนี้ ด้วยสามารถแห่งวิมุตติ ๔ เหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า ตสุมาติห ความว่า เพราะเหตุที่ท่านกล่าวว่า พระตถาคตทั้งหลาย นำอัสจรรย์ ฉะนั้น อัจฉริยภูตธรรมทั้งหลายของพระตถาคต จึงขัดแย้งยิ่งกว่าประมาณ. ในบทว่า สโต สมุปะชาโน นี้ ได้แก่ สัมปชัญญะ ๒ อย่าง คือ ทั้งใน มนุษยโลก และเทวโลก. ในสัมปชัญญะ ๒ นั้น ในเวสสันดรชาดก พระเวสสันดรให้พระโอรสทั้งสองแก่พราหมณ์แล้ว ในวันรุ่งขึ้น ถวายพระมเหสี แก่ท้าวสักกะ เมื่อถือเอาพร ๘ อย่าง ที่ท้าวสักกะทรงเลื่อมใสประทานแล้ว ได้เลือกถือเอาพรว่า เราจงถือปฏิสนธิในภพสุติ อย่างนี้ว่า.

**เมื่อล่วงพ้นจากอัทธานี้ไป ของง
ไปสวรรค์ ไปถึงชั้นดุสิตอันเป็นชั้นวิเศษ
ไม่พึงกลับจากนั้น พรนี้เป็นพรที่ ๘.**

จำเดิมแต่นั้นมา ก็รู้ว่าเราจักเกิดในดุสิตพิภพ. นี้จัดเป็นสัมปชัญญะ ในมนุษยโลก. ก็แลพระองค์ ทรงจุดจากอัทธานี้แล้ว บังเกิดในภาพดุสิต ได้รู้ตัวว่า เราเกิดแล้ว ดังนี้ เป็นสัมปชัญญะในเทวโลก.

ถามว่า ก็เทวดาที่เหลื่อทั้งหลายไม่รู้หรือ. ตอบว่า จะไม่รู้ก็หาไม่ได้ แต่เทวดาเหล่านั้น ต้องแลดูต้นกัลปพฤกษ์ใกล้วิมานในอุทยาน ที่เหล่าเทพอัปสรผู้ฟ้อนรำปลุกให้ตื่นด้วยเสียงทิพยดุริยางค์ได้ระลึกว่า ท่านผู้นิรทุกข์ นี้เป็นเทวโลก ท่านเกิดในเทวโลกนี้แล้ว ดังนี้ จึงจะรู้. พระโพธิสัตว์ไม่รู้ในปฐมชวันวาร. นับแต่ทุกขชวันวารไปถึงจะรู้. การรู้ของพระองค์ไม่สาธารณะทั่วไปเหมือนคนอื่น ดังพรรณนามาจะนี้. ในบทว่า อฏฐาติ นี้ ความว่า แม้เทวดาเหล่าอื่น ถึงจะดำรงอยู่ในภพนั้น ก็ย่อมรู้ตัวว่า พวกเราดำรงอยู่แล้ว ก็จริง แต่เทวดาเหล่านั้น ถูกอิฏฐารมณที่มีกำลังในทวารทั้ง ๖ ครอบงำอยู่ ขาดสติไม่รู้แม้สิ่งที่คนบริโภคนแล้ว ค้มแล้ว ย่อมทำกาละเพราะขาดอาหาร.

ถามว่า พระโพธิสัตว์ไม่มีอารมณ์อย่างนั้นหรือ. ตอบว่า ไม่มีก็หาไม่ได้. ด้วยว่าพระองค์ย่อมอยู่เหนือเทวดาที่เหลื่อโดยฐานะ ๑๐. ก็พระองค์ไม่ยอมให้อารมณ์ขำยิพระองค์ข่มอารมณ์นั้นตั้งอยู่ได้. เพราะเหตุนี้ จึงตรัสว่า

สโต สมุปชาน อานนุท โพธิสตฺโต ดุสิตเต กาเย อฏฐาติ

บทว่า ยาวตายุก็ ถามว่า ในอัทธานี้ที่เหลื่อ พระโพธิสัตว์ไม่ดำรงอยู่จนตลอดอายุหรือ. ตอบว่า ใช่แล้วไม่ดำรงอยู่ตลอดอายุ. ก็ในกาลอื่น ๆ พระโพธิสัตว์บังเกิดในเทวโลก ที่เทวดามีอายุยืน ไม่อาจบำเพ็ญ-

บารมีในเทวโลกนั้นได้ ฉะนั้น พระองค์ทรงลี้มพระเนตรทั้งสอง กระทำ อธิมุตตกาลกิริยา (กลั่นใจตาย) แล้วบังเกิดในมนุษย์โลก กาลกิริยาอย่างนี้ ไม่มี แก่เทวดาเหล่าอื่น. ก็ในครั้งนั้น ไม่มีการลักทรัพย์ ไม่มีผู้ไม่รักษาศีล พระองค์ ดำรงอยู่จนตลอดอายุ เพราะทรงบำเพ็ญบารมีทุกอย่างบริบูรณ์แล้ว. พระองค์ มีสติสัมปชัญญะ เคลื่อนจากหมู่เทวดาชั้นดุสิต สถิตอยู่ในพระครรภ์พระมารดา. พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีครบทุกอย่างก่อน แล้วได้ดำรงอยู่จนตลอด พระชนม์ชีพ ในครั้งนั้น ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้.

กัปปนิมิต ๕ อย่างคือ ดอกไม้เหี่ยว ๑ ผ้าเสร้าหมอง ๑ เหนือออก จากรักแระ ๑ กายเริ่มเสร้าหมอง ๑ เทวดาไม่ดำรงอยู่บนอาสนะของเทวดา ๑ นี้ ย่อมบังเกิดแก่เทวดาทั้งหลาย เพื่อจะเตือนให้รู้ว่า บัดนี้ เหลืออีก ๗ วัน จักต้องจุติโดยการนับวันอย่างของมนุษย์. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มาลา ได้แก่ ดอกไม้ประดับ โดยนับวันเริ่มปฏิสนธิเป็นกำหนด. ได้ยินว่า ดอกไม้ เหล่านั้นจะไม่เหี่ยวแห้ง เป็นเวลาถึง ๕๗ โกฏิ กับอีก ๖๐ แสนปี แต่จะเหี่ยวแห้งในครั้งนั้น. แม้ในผ้าทั้งหลาย ก็นัยนี้เหมือนกัน. ก็เทวดา ทั้งหลาย ย่อมไม่รู้จักหนาว ไม่รู้จักร้อน ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้. แต่ใน กาลนั้น เหนือจะไหลออกจากร่างกายเป็นเม็ด ๆ ก็ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ ร่างกายของเทวดาเหล่านั้น ไม่เคยปรากฏว่า เสร้าหมอง เช่นเป็นต้นว่า ฟันหัก หรือ ผมหงอกเลย. เทพธิดา จะปรากฏร่างเหมือนสาววัยรุ่น ๑๖ เทพบุตรจะปรากฏร่างเหมือนหนุ่มวัยรุ่น ๒๐. ในเวลาใกล้จะตายเทพบุตร เหล่านั้น ย่อมมีอศภาพเสร้าหมอง อนึ่ง เทพบุตรเหล่านั้น ไม่มีความ กระสันในเทวโลกตลอดกาลประมาณเท่านี้ แต่ในเวลาใกล้ตายเทพบุตร ย่อม เหนื่อยหน่ายสะดุ้ง หวั่นไหว ไม่ยินดีในอาสนะของตน. เหล่านั้นจัดเป็น บุพนิมิต ๕ ประการ.

นิमितทั้งหลาย มีลูกอุกกาบาตตก แผ่นดินไหว และจันทรคราส เป็นต้น จะปรากฏเฉพาะผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ในโลก เช่นพระราชา อำมาตย์ ชั้นผู้ใหญ่ เป็นต้นเท่านั้น ไม่ปรากฏแก่สามัญชนทั่วไปฉันใด บุพนิमित ๕ ก็ฉันนั้นจะปรากฏเฉพาะเหล่าเทพผู้มีศักดิ์ใหญ่เท่านั้น ไม่ปรากฏแก่เทพทั่วไป. ก็ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย โหโรเป็นต้นเท่านั้น จึงจะรู้บุพนิमितทั้งหลาย คนทั่วไปไม่รู้ฉันใด หมู่เทพทั้งหลายก็ฉัน นั้น เทพทั่วไปแม้เหล่านั้น ย่อมไม่รู้ จะรู้ก็เฉพาะเทพที่ฉลาดเท่านั้น. ก็ในบรรดาเทพเหล่านั้น เทพบุตรผู้เกิดด้วย กุศลกรรมเล็กน้อย เมื่อบุพนิमितเกิดแล้ว ใครจะรู้ว่า บัดนี้ พวกเราจัก ไปเกิดในที่ไหน จึงกลัว ฝ่ายเทพบุตรผู้มีบุญมาก คิดว่าพวกเราอาศัยทาน ที่ให้ศีลที่รักษา ภาวนาที่เจริญแล้ว จักเสวยสมบัติในเทวโลกชั้นสูง ๆ ขึ้นไป จึงไม่กลัว สำหรับพระโพธิสัตว์ทรงเห็นบุพนิमितเหล่านั้นแล้ว คิดว่า บัดนี้ เราจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอภัพต่อไป จึงไม่กลัว. ครั้งนั้น เมื่อนิมิต เหล่านั้น ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์แล้ว. เทวดาในหมื่นจักรวาลมาประชุมกัน แล้วทูลอาราธนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การที่พระองค์ทรงบำเพ็ญทสภารมิจะหวังสมบัติว่า จะเป็นท้าวสักกะก็หาไม่ จะหวังสมบัติว่า จักเป็นมาร เป็นพรหม เป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็หาไม่ แต่ทรงบำเพ็ญด้วยปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อรื้อถอนสัตว์โลก ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ บัดนี้ เป็นกาลอันสมควร เพื่อการตรัสรู้ของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ บัดนี้ เป็นสมัยอันสมควร เพื่อการตรัสรู้ของพระองค์.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ ยังไม่ทรงให้คำรับรองแก่เทวดาทั้งหลาย ทรงตรวจดูหาวิโลกนะ ๕ ประการ คือ กาล ทวีป ประเทศ ตระกูล และการกำหนดอายุของพระมารดา. ในมหาวิโลกนะ ๕ ประการนั้น ทรงตรวจดูกาลก่อนว่า เป็นเวลาสมควร หรือยังไม่สมควร เวลาที่คนทั้งหลาย

มีอายุยืนกว่าแสนปีขึ้นไป ชื่อว่า เวลาที่ยังไม่สมควร ในมหาวิโลกนะ ๕ ประการนั้น.

เพราะเหตุไร. เพราะในเวลานั้น ชาติ ชรา และมรณะ ย่อมไม่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย และขึ้นชื่อว่า การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จะพ้นไปจากไตรลักษณ์ย่อมไม่มี เมื่อพระองค์ตรัสว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คนทั้งหลายจะคิดว่า นี่ พระองค์ตรัสถึงอะไร แล้วไม่สนใจจะฟัง ไม่ยอมรับนับถือ หรือเชอฟัง แต่นั้นย่อมไม่มีการตรัสรู้มรรคผล เมื่อไม่มีการตรัสรู้มรรคผล คำสอนย่อมไม่จัดเป็นนิยานิกธรรม (ก็นำสัตว์ออกจากภพ) ได้ เพราะฉะนั้น เวลานั้น จึงจัดเป็นเวลาที่^๑ไม่สมควร. เวลาที่คนทั้งหลายมีอายุน้อยกว่าร้อยปี ก็ยังไม่จัดว่าเป็นกาลอันสมควร. เพราะเหตุไร. เพราะเวลานั้น คนทั้งหลายยังมีกิเลสหนา และคำสอนที่ให้แก่คนที่มีกิเลสหนา ย่อมไม่ตั้งอยู่ในฐานะแห่งโอวาท ย่อมสลายไปโดยพลัน เหมือนเอาท่อนไม้จืดลงในน้ำ เพราะฉะนั้น แม้เวลานั้น ก็ยังไม่จัดเป็นกาลอันสมควร. แต่กาลกำหนดอายุนับแต่แสนปีลงมา ตั้งแต่ร้อยปีในรูป จัดเป็นกาลอันสมควร. และในครั้งนั้น เป็นเวลาที่สัตว์มีอายุประมาณ ๑๐๐ ปี. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงพิจารณาเห็นแล้วว่า เป็นกาลสมควรที่จะพึงมาเกิด.

แต่นั้นเมื่อจะทรงตรวจดูทวีป ได้ทรงพิจารณาดูทวีปทั้ง พร้อมทั้งทวีปที่เป็นบริวาร ทรงเห็นว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่เกิดในทวีปทั้ง ๓ จะเกิดเฉพาะในชมพูทวีปเท่านั้น. แต่นั้นทรงตรวจดูประเทศว่า ขึ้นชื่อว่าชมพูทวีป จัดเป็นทวีปใหญ่ มีประมาณถึงหมื่นโยชน์ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมมาเกิดในประเทศไหนหนอแล ทรงพิจารณาเห็นมัชฌิมประเทศแล้ว. ที่ชื่อว่า มัชฌิมประเทศ ได้แก่ประเทศที่ท่านกล่าวไว้แล้วในพระวินัย โดยนัยเป็นต้นว่า มีนิคมช่อกชังคละอยู่ในทิศบูรพา ดังนี้. ก็มัชฌิมประเทศนั้น มีกำหนดว่า ยาว ๓๐๐ โยชน์ กว้าง ๒๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๕๐๐ โยชน์.

ก็สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยแสนกัปบ้าง ๘ อสงไขยแสนกัปบ้าง ๑๖ อสงไขยแสนกัปบ้าง แล้วเสด็จอุบัติใน ประเทศนี้. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงบำเพ็ญบารมี ๒ อสงไขยแสนกัป แล้วมาเกิด. พระมหาสาวกทั้งหลาย มีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ เป็นต้น บำเพ็ญบารมี ๑ อสงไขยแสนกัป แล้วมาเกิด. พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ปราบดาภิเษกเหนือทวีปใหญ่ทั้งสี่ มีทวีปน้อยสองพันเป็นบริวารย่อมเสด็จ มาเกิด. อีกทั้งกษัตริย์ พราหมณ์ และคฤหบดีผู้มหาศาล ผู้มีศักดิ์ใหญ่ เหล่าอื่นก็มาเกิดในประเทศนี้. ก็และในประเทศนี้ มีพระนครชื่อว่า กบิลพัสดุ์ เป็นราชธานี พระองค์จึงตกลงพระทัยว่า เราควรเกิดในนครกบิลพัสดุ์นั้น.

แต่นั้นทรงตรวจดูตระกูล พิจารณาตระกูลว่าธรรมดาพระพุทธเจ้า ทั้งหลาย ย่อมเกิดในตระกูลที่โลกสมมติ ก็บัดนี้ ตระกูลกษัตริย์เป็นตระกูล ที่โลกสมมติ เราจักบังเกิดในตระกูลกษัตริย์นั้น พระราชาทรงพระนามว่า สุทโชนะ ก็เป็นพระบิดาของเรา. แต่มั่นทรงตรวจดูพระมารดา ทรงพิจารณา ว่า ขึ้นชื่อว่า พระพุทธมารดา ย่อมไม่เป็นหญิงเปลาะแหละ ไม่เป็นนักเลง สุรา บำเพ็ญบารมีมาถึงแสนกัป นับแต่เกิด ย่อมมีศีล ๕ ไม่ขาด ก็พระเทวี พระนามว่า มหามายา พระองค์นี้ มีลักษณะเป็นเช่นนี้ พระนางจักเป็นพระมารดาของเรา แต่งพระนางจักมีอายุเท่าไร แล้วทรงเห็นว่า อายุของพระนาง (หลังทรงพระครรภ์) ๑๐ เดือน (ประสูติแล้ว) จักมี ๗ วัน.

พระมหาสัตว์ครั้งทรงตรวจดู มหาวิโลกนะ ๕ ประการนี้ ดังกล่าว มานี้แล้ว ตรัสว่า คุณก่อนท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย ถึงเวลาที่เราจะไปเป็นพระพุทธเจ้า แล้ว เมื่อจะทำการสงเคราะห์จึงให้คำรับรองแก่เทวดาทั้งหลาย ส่งเทวดา เหล่านั้นไปด้วยพระดำรัสว่า จงกลับไปเกิดท่านทั้งหลาย แวดล้อมไปด้วย เทวดาชั้นดุสิต เสด็จเข้าไปยังสวนนันทวันในดุสิตบุรี. ก็ในเทวโลกทุกชั้น

ย่อมมีสวนนันทวันทั้งนั้น. แม้ในสวนนันทวันนั้น เทวดาทั้งหลายให้พระโพรหัสสัตว์ระลึกถึงโอกาสแห่งกุศลกรรมที่เคยทำไว้ในชาติก่อนว่า พระองค์จงจูงจากคฤสถบุรีนี้ไปสู่สุคติ จงจูงจากคฤสถบุรีนี้ไปสู่สุคติ ดังนี้เที่ยวไป. พระโพรหัสสัตว์แวดล้อมไปด้วยเทวดาผู้ช่วยให้ระลึกถึงกุศลกรรมอย่างนี้ เสด็จเที่ยวไปในนันทวันจุกแล้ว. ครั้นจุกอย่างนี้แล้ว ก็รู้ว่าเรากำลังจุก ไม่ใช่รู้จุกจิต. แม้ถือปฏิสนธิแล้ว ก็ไม่รู้ปฏิสนธิจิต. พระองค์รู้ช้อย่างนี้ว่า เราถือปฏิสนธิในที่นี้ ก็พระเถระบางพวกกล่าวว่า ควรจะได้อวัชชนปริยาย พระมหาสัตว์จะรู้ในทุณยจิตตวาร และในตติยจิตตวารเท่านั้น. แต่พระมหาสิวเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก กล่าวว่า ปฏิสนธิของพระมหาสัตว์ทั้งหลาย ไม่เหมือนปฏิสนธิของสัตว์อื่น สติสัมปชัญญะของพระมหาสัตว์เหล่านั้นถึงที่สุดแล้ว ก็เพราะไม่อาจจะรู้จิตดวงนั้น ด้วยจิตดวงนั้นได้ ฉะนั้น พระมหาสัตว์จึงไม่รู้จุกจิต แม้ในขณะที่ยอมรู้ว่าเรากำลังจุก ถือปฏิสนธิ ก็ไม่รู้ปฏิสนธิจิต รู้ช้อย่างนี้ว่าเราถือปฏิสนธิในที่ โนน ในกาลนั้น เหมือนโลกธาตุยอมหวั่นไหว ดังนี้ ก็เมื่อพระมหาสัตว์ก้าวลงสู่พระกรรมมารดาอย่างนี้ ทรงถือปฏิสนธิด้วยมหาวิบากจิต เหมือนกับอสังขาริกกุศลจิต ที่สหระคด้วยโสมนัสและสัมปยุตด้วยญาณ มีเมตตาเป็นบุพภาค ในบรรดาปฏิสนธิจิต ๑๕ ดวง. ฝ่ายพระมหาสิวเถระ กล่าวว่า ด้วยมหาวิบากจิต ที่สหระคด้วยอุเบกขา. ก็พระมหาสัตว์ เมื่อทรงถือปฏิสนธิได้ถือปฏิสนธิในวันเพ็ญเดือน ๘ หลัง.

ดังได้สดับมา ครั้งนั้น พระนางมหายา ทรงพระสำราญด้วยการเล่นนักษัตร อันสมบูรณไปด้วยเครื่องคัมที่ปราศจากสุรา ระเบียบของหอม และเครื่องประดับ แต่วันที่ ๗ จากวันเพ็ญเดือน ๘ หน้า ครั้นในวันที่ ๗ เสด็จออกแต่เช้า สรงสนานด้วยน้ำหอมประดับพระวรกายด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เสวยพระกริยาหารอันประเสริฐ อธิษฐานองค์อุโบสถ แล้วเสด็จ

เข้าห้องอันมีสิริ บรรทมบนเตียงอันมีสิริ ทรงหลับไป ได้ทรงพระสุบินดังนี้ว่า
ท้าวมหाराชทั้ง ๔ ทรงยกพระนางพร้อมทั้งที่บรรทมนำไปสระอโนดาต แล้ว
วางไว้ส่วนข้างหนึ่ง. ครั้งนั้นพระเทวีของท้าวมหाराชทั้ง ๔ นั้น ได้มาให้
พระนางสรงสนานเพื่อชำระล้างมลทินของมนุษย์ แล้วให้นุ่งห่มผ้าทิพย์ลูปได้
ด้วยของหอม ประดับผ้าทิพย์ ให้ทรงบรรทมรักษาศีลอยู่ในวิมานทอง ซึ่งมี
อยู่ภายในภูเขาเงิน อันตั้งอยู่ไม่ห่างจากสระอโนดาตนั้น. ครั้งนั้น พระโพธิ-
สัตว์เป็นช้างเผือกเที่ยวไปบนภูเขาทองลูกหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากสระอโนดาต
นั้น ลงจากภูเขาทองนั้นแล้ว ขึ้นสู่ภูเขาเงิน มาจากทิศอุดร เข้าไปยังวิมาน
ทอง กระทำประทักษิณพระมารดาแล้วได้เป็นประคองแยกพระปรีศวีขาวออก
แล้วเข้าไปสู่พระครรภ์.

ลำดับนั้น พระนางตื่นพระบรรทมแล้ว ได้กราบทูลพระสุบินนั้น
แก่พระราชา. ครั้นรุ่งสว่าง พระราชารับสั่งให้หัวหน้าพราหมณ์ประมาณ ๖๔ คน
เข้าเฝ้า จัดปูอาสนะมีค่ามาก บนภูมิกาคที่มีดิณชาติเขียวขจี ตกแต่งแล้วด้วย
เครื่องสักการะอันเป็นมงคลที่กระทำด้วยข้าวตอกเป็นต้น แล้วนำข้าวปายาสอัน
ประเสริฐปรุงด้วยเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวดใส่หม้อทอง หม้อเงินจนเต็ม
แล้วปิดด้วยหม้อทองหม้อเงินเช่นเดียวกัน พระราชทานแก่พราหมณ์ทั้งหลาย
ผู้เฝ้าหน้าสำราญแล้ว ทราบถึงพระสุบิน แล้วทรงถามว่า จักมีอะไรเกิดขึ้น.
พราหมณ์ทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์อย่าทรงพระวิตกเลย
พระเทวีของพระองค์ทรงตั้งครรภ์ และพระครรภ์นั้น ก็เป็นพระครรภ์
พระโอรส มิใช่ครรภ์พระธิดา พระองค์จักมีพระโอรส ถ้าพระโอรสนั้นจัก
อยู่ครองเรือน จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกบวช จักเป็นพระพุทธเจ้า

ผู้เพิกถอนกิเลสได้แล้วในโลก พระโพธิสัตว์มีสติและสัมปชัญญะ จุตติจากหมู่
เทวดาชั้นดุสิต เข้าสู่พระกรรม์พระมารดาด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า สโต สมุชานो นี้ ท่านแสดงว่า
พระโพธิสัตว์ที่ก้าวลงโดยวิธีก้าวลงสู่พระกรรม์อย่างที ๔. ก็การก้าวลงสู่
พระกรรม์มี ๔ อย่าง ดังพระบาลีว่า พระเจ้าข้า การก้าวลงสู่กรรม์มี ๔ อย่าง
ดังนี้.

พระเจ้าข้า สัตว์บางพวกในโลกนี้ก้าวลงสู่ท้องมารดาที่ไม่รู้ตัว ตั้งอยู่
ในท้องมารดาที่ไม่รู้ตัว ออกจากท้องมารดาที่ไม่รู้ตัว นี้เป็นการก้าวลงสู่กรรม์
อย่างที ๑.

ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้าข้า สัตว์บางพวกในโลกนี้ ก้าวลงสู่ท้องมารดา
รู้ตัว ตั้งอยู่ในท้องมารดาไม่รู้ตัว ออกจากท้องมารดาที่ไม่รู้ตัว นี้เป็นการก้าว
ลงสู่กรรม์อย่างที ๒.

ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้าข้า สัตว์บางพวกในโลกนี้ ก้าวลงสู่ท้องมารดา
รู้ตัว ตั้งอยู่ในท้องมารดาที่รู้ตัว แต่ออกจากท้องมารดาไม่รู้ตัว นี้เป็นการก้าว
ลงสู่กรรม์อย่างที ๓.

ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้าข้า สัตว์บางพวกในโลกนี้ ก้าวลงสู่ท้องมารดา
ที่รู้ตัว ตั้งอยู่ในท้องมารดาที่รู้ตัว ทั้งออกจากท้องมารดาที่รู้ตัว นี้เป็นการก้าว
ลงสู่กรรม์อย่างที ๔.

ใน ๔ อย่างเหล่านี้ อย่างทีหนึ่งเป็นของพวกโลกิยมนุษย์. อย่างที
สอง เป็นของพระอสีติมหาสาวก. อย่างทีสาม เป็นของพระอัครสาวกทั้งสอง
และพระปัจเจกโพธิสัตว์ทั้งหลาย ได้ยินว่า บุคคล ๓ จำพวกเหล่านั้น เมื่อถูก
ลมกรรมชวาท พัดเอาเท้าขึ้นบน เอาหัวลงล่าง ออกจากของกำเนิดที่คับแคบ
เหลือเกิด ย่อมถึงทุกข์อย่างยอดเยี่ยม อุปมาเหมือนถูกเขาจับเหวี่ยงลงในเหวลึก

หลายชั่วร้อยคน หรือเหมือนช้างที่ต้องออกจากช่องลูกตาละนั้น. ด้วยเหตุนี้
ความรู้ตัวว่า เรากำลังออกจึงไม่มี แก่บุคคล ๓ จำพวกนั้น. การก้าวลงสู่
ครรภ์ล่างที่ ๔ ย่อมมีเฉพาะพระโพธิสัตว์ผู้สัพพัญญูทั้งหลาย. แท้จริงพระ-
โพธิสัตว์ผู้สัพพัญญูทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อถือปฏิสนธิในครรภ์พระมารดาที่รู้
แม่เมื่ออยู่ในครรภ์พระมารดาที่รู้. แม้ในเวลาจะประสูติ ลมกรรมชวาท ไม่
สามารถจะพัดเอาพระบาทของพระโพธิสัตว์ผู้สัพพัญญูเหล่านั้นขึ้นบน เอาพระ-
เศียรลงข้างล่าง ท่านเหล่านั้นทรงเหยียดพระหัตถ์ทั้งสอง ลืมพระเนตรแล้ว
ประทับยืนเสด็จออก.

ในบทว่า มาตุกฺขุฉิ โอกฺกมฺติ นี้ มีอธิบายว่า ย่อมก้าวลงสู่ครรภ์
มารดา. แท้จริงเมื่อพระโพธิสัตว์นั้น ก้าวลงสู่ครรภ์พระมารดา ก็ย่อมมีเหตุ
อัศจรรย์อย่างนี้เมื่อไม่ก้าวลง ก็ไม่มีเหตุอัศจรรย์. บทว่า อปฺปมาโณ
แปลว่า มีประมาณอันเจริญ. อธิบายว่า ไพบูลย์. บทว่า เทวานํ เทวานุภาวํ
นี้ มีอธิบายว่า อานุภาพของเทวดาทั้งหลาย มีดังนี้ คือ รัศมีของผ้าที่นุ่ง
ย้อมแผ่ไปได้ ๑๒ โยชน์ ของสิริระก็แผ่ไปได้อย่างนั้น ของเครื่องประดับก็
แผ่ไปได้อย่างนั้น ของวิมานก็แผ่ไปได้อย่างนั้น ล่วงซึ่งเทวานุภาพนั้น. บทว่า
โลกนฺตริกา ความว่า โลกันตริกนรกขุมหนึ่งย่อมมีในระหว่างจักรวาลทั้งสาม
ก็โลกันตริกนรกนั้น. มีประมาณ ๘,๐๐๐ โยชน์. เหมือนช่องว่างย่อมมีในท่าม
กลางของล้อเกวียน ๓ ล้อ หรือบาตร ๓ ลูก ที่ตั้งจกดกันและกัน. บทว่า
อฆา แปลว่า เปิดแล้วเป็นนิตย์. บทว่า อตุฏฺฐา ความว่า แม้ในเบื้องล่าง
ก็ไม่มีที่พำนัก. บทว่า อนฺุชการา แปลว่า มีดมิด. บทว่า อนฺุชการตมิสา
ความว่า ประกอบด้วยเมฆหมอกอันกระทำคามมืด เพราะห้ามความเกิดขึ้น
แห่งจักขุวิญญาน. ได้ยินว่า จักขุวิญญานย่อมไม่เกิดในโลกันตริกนรกนั้น.
บทว่า เอวํ มหิทฺธิกา ความว่า มีฤทธิ์อย่างนี้คือ ได้ยินว่าดวงจันทร์และ

ดวงอาทิตย์ ย่อมปรากฏในทวีปทั้ง ๓ คราวเดียวพร้อมกัน. มีอนุภาพมาก
อย่างนี้ คือ กำจัดความมืดแล้วส่องสว่างไปได้ ทิศละแปดล้านหนึ่งแสนโยชน์.
บทว่า อากาย นานุโณหุติ แปลว่า แสงสว่างของตนไม่พอ. ได้ยินว่า
ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เหล่านั้น ย่อมไม่ส่องแสงไปถึงท่ามกลางขุนเขาจักร-
วาลได้เลย. และโลกันตริกนรกก็อยู่เลยขุนเขาจักรวาลไป. เพราะฉะนั้น ท่าน
จึงแสดงว่า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เหล่านั้น ไม่มีแสงสว่างส่องไปถึง
โลกันตริกนรกนั้น.

บทว่า เยปิ ตตฺถ สตุตา ความว่า ถามว่า เหล่าสัตว์ผู้อุบัติในโลกัน-
ตริกนรกนั้น กระทำกรรมอะไรไว้ จึงบังเกิดในที่นั้น. ตอบว่า ทำกรรมหยาบ
ชำทารุณต่อมารดาบิดาต่อสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมบ้าง ทำความผิดอย่าง
อื่นที่สูงขึ้นไปอีกบ้าง ทำกรรมสาหัส เช่น ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นต้น เป็นประจำ
ทุก ๆ วันบ้าง จึงเกิดในโลกันตริกนรกนั้น ดังเช่น อภยโจร และนาคโจร
เป็นต้น ในคัมภีร์ปณณิทวีป. อัศภพของสัตว์เหล่านั้น มีประมาณ ๓ คาวุต.
มีเล็บยาวเหมือนเล็บค่างาว. สัตว์เหล่านั้นจะใช้เล็บเกาะอยู่ที่เชิงเขาจักรวาล
เหมือนพวกค่างาวเกาะอยู่ที่ต้นไม้จะนั้น. แต่เมื่อใดออกเลื้อยคลาน จะถูก
ช่วงมือของกันและกัน เมื่อนั้นต่างสำคัญว่า เราได้อาหารแล้ว วิ่งหมุนไป
รอบ ๆ ที่เชิงเขาจักรวาลนั้น แล้วตกลงในน้ำหนุนโลก. เนื้อลมหพัดจะแตกตก
ลงในน้ำ เหมือนผลมะทรง. และพอดตกลงไป ก็จะละลาย เหมือนก้อนแป้ง
ที่ตกลงไปในน้ำที่เค็มจัด.

บทว่า อญฺเญปิ กิริ โภ สนฺติ สตุตา ความว่า ย่อมเห็นประจักษ์
ในวันนั้นว่า แม้สัตว์เหล่าอื่นเมื่อเสวยทุกข์นี้ ก็เกิดในโลกันตริกนรกนี้
เหมือนอย่างพวกเราผู้กำลังเสวยทุกข์ใหญ่อยู่จะนั้น ก็โอกาสนี้ย่อมไม่ตั้งอยู่แม้

เพียงชั่วขณะคืบเข้ายากครั้งเดียว. จะมีเพียงชั่วเวลาที่หลับไปแล้วตื่นขึ้นรับรู้
อารมณ์เท่านั้น. ส่วนอาจารย์ผู้กล่าวคำมกัรที่มกัรนิกายกล่าวว่า โอภาสนั้นจะ
ปรากฏเฉพาะเพียงชั่วขณะปรบมือแล้วก็หายไป เหมือนแสงของสายฟ้าแลบแล้ว
พอคนทักว่า นี้อะไร? ก็แวบหายไป. บทว่า **สกุณมุติ** แปลว่า ห้วนไหว
โดยรอบ. สองบทนอกนี้เป็นไวพจน์ของบทแรกนั่นเอง เพื่อจะสรุปความ
ท่านจึงกล่าวคำว่า **อปุปมาโณ จ** เป็นต้นไว้อีก

บทว่า **จตุตถาโร** ในประโยคว่า **จตุตถาโร น เทวปุตตา จตุททิต์**
อารกขาย อุกจจติ นี้ ท่านกล่าวหมายเอาท้าวมหาราชทั้ง ๔. ก็ใน همین
จักรวาล ย่อมมีท้าวมหาราช ๔ หมื่นอยู่ประจำ แยกกันอยู่จักรวาสะ ๔.
บรรดามหาราชเหล่านั้น มหาราชในจักรวาลนี้ทรงถือพระขรรค์เสด็จมาแล้ว
เข้าไปสู่ห้องอันทรงสิริ เพื่อจะถวายอารักขาพระโพธิสัตว์ นอกนั้นก็แยกย้ายไป
ไล่หมุ่ยักษ์มีปีศาจคลุกฝุ่นเป็นต้น ที่เข้างไว้ให้หลีกไป แล้วถืออารักขาตั้งแต่
ประตูห้องจนถึงจักรวาล.

การมาเฝ้าถวายอารักขานี้ เพื่อประโยชน์อะไร เพราะนับจำเดิม
แต่เวลาที่เป็นกลดในขณะปฏิสนธิถึงจะมีมารตั้งแสนโกฏิ ยกเขาสินธู
ตั้งแสนโกฏิลูก มาเพื่อทำอันตรายพระโพธิสัตว์ หรือพระมารดาของพระ
โพธิสัตว์ อันตรายทั้งปวง ก็พึงอันตรายกันไปมิใช่หรือ. สมจริงดังคำที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไว้ ในเรื่องทีพระเทวทัต ทำพระโลหิตให้ห้อ ดังนี้ว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อที่บุคคลจะปลงพระชนม์ตถาคต ด้วยความพยายาม
ของผู้อื่นนั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส เพราะพระตถาคตทั้งหลาย จักไม่
ปรินิพพาน ด้วยความพยายามของผู้อื่น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจะไปอยู่
ตามที่เดิม คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตทั้งหลายไม่ต้องมีอารักขา. การ
เป็นอย่างนี้ ฉะนั้น อันตรายแห่งชีวิต ย่อมไม่มีแก่พระตถาคตเหล่านั้น ด้วย

ความพยายามของผู้อื่น. เหล่าอมนุษย์ผู้มีรูปวิกล น่าเกลียด นกที่มีรูปน่ากลัว ก็มีอยู่ ความกลัวหรือความสะอึด จะพึงบังเกิดแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ได้ เพราะเห็นรูปหรือฟังเสียงของอมนุษย์เหล่าใด เพื่อห้ามเสียซึ่งอมนุษย์ เหล่านั้น จึงต้องวางอารักขาไว้. อีกประการหนึ่ง ท้าวมหาราชเหล่านั้น มีความเคารพเกิดขึ้นด้วยเดชแห่งบุญบารมีของพระโพธิสัตว์ ทั้งตนเองก็มี ความเคารพเป็นพื้นอยู่แล้ว จึงกระทำอย่างนี้.

ถามว่า ก็ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เข้าไปยืนภายในห้องแล้วแสดงตนให้ ปรากฏแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์ หรือไม่แสดง. ตอบว่าไม่แสดงตนให้ เวลาที่พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงกระทำกิจส่วนพระองค์ เช่น สรงสนาน ประดับตกแต่ง และเสวยเป็นต้น แต่จะแสดงในเวลาทีพระองค์เข้าห้องอัน ทรงสิริแล้วบรรทมบนพระแท่นที่บรรทม. ก็ขึ้นชื่อว่าร่างของอมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเป็นสิ่งที่น่ากลัวเฉพาะหน้าของมนุษย์ทั้งหลายในเวลานั้นก็จริง แต่สำหรับ พระมารดาของพระโพธิสัตว์เห็นอมนุษย์เหล่านั้นแล้วย่อมไม่กลัว ด้วยอำนาจ แห่งบุญของพระองค์เองและพระโอรส. พระนางมีจิตในอมนุษย์เหล่านั้น เหมือนเจ้าหน้าที่เฝ้าพระราชฐานทั่ว ๆ ไป.

บทว่า ปกติยา สิวติ ความว่า ทรงถึงพร้อมด้วยศีล โดยสภาพ นั้นเอง. เล่ากันว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติ คนทั้งหลายพากันไปไหว้ นั่งกระโห้งถือศีลในสำนักของดาบสและปริพาชกทั้งหลาย. แม้พระมารดา พระโพธิสัตว์ ก็ถือศีลในสำนักของกาลเทวีลดาบส. แต่เมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ใน พระครรภ์ พระนางไม่อาจประทับนั่งใกล้บาทมูลของผู้อื่นได้ แม้ศีลอื่นพระองค์ ประทับนั่งบนอาสนะเสมอกันรับไว้ก็เป็นพิธีการเท่านั้น. เพราะเหตุนี้ จึงกล่าว ไว้ดังนี้ว่า พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ได้สมาทานศีลด้วยพระองค์เองทีเดียว.

บทว่า ปุริเสสุ ความว่า จิตที่มีความประสงค์ในบรูษย่อมไม่เกิดในมนุษย์

ทั้งหลาย เริ่มต้นแต่พระบิดาของพระโพธิสัตว์. ก็แลข้อนั้น เกิดโดยความเคารพในพระโพธิสัตว์มิใช่เกิดเพราะละกิเลสได้แล้ว. ก็ศิลปินทั้งหลายแม้จะฉลาดหลักแหลม ก็ไม่สามารถจะวาดรูปพระมารดาของพระโพธิสัตว์ลงในแผ่นภาพวาดเป็นต้นได้. ใคร ๆ จึงไม่อาจพูดได้ว่า ความกำหนดย่อมไม่เกิดแก่บุรุษ เพราะเห็นรูปพระมารดาพระโพธิสัตว์นั้น และหากผู้มีจิตกำหนดประสงค์จะเข้าไปหาพระนาง จะก้าวเท้าไม่ออก เหมือนถูกมัดตรึงไว้ด้วยโซ่ทิพย์. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า อนติกุกมณียา ดังนี้.

บทว่า **ปญฺจนุํ กามคฺคณานํ** ความว่า การห้ามวัตถุ ด้วยสามารถแห่งความฝืนฝืนในบุรุษ ท่านกล่าวไว้ก่อนแล้ว ด้วยบทว่า **กามคฺคณุปสฺสยฺหิตํ**. ในที่นี้แสดงเพียงการได้เฉพาะซึ่งอารมณ์. ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พระราชาโดยทั่วไป ทราบข่าวว่า พระโอรสเห็นปานนี้ อุบัติในพระครรภ์ของพระเทวี จึงส่งบรรณาการอันเป็นที่ตั้งแห่งอารมณ์ของทวารทั้ง ๕ โดยเป็นเครื่องประดับมีราคามาก และเครื่องดนตรีเป็นต้น. สำหรับพระโพธิสัตว์และพระมารดา ย่อมมีลาภสักการะหากำหนดประมาณมิได้ เพราะหนาแน่นไปด้วยกุศลสมภารที่ทรงบำเพ็ญไว้แล้ว. บทว่า **อภิสฺนุตฺถายา** ความว่า หญิงเหล่านี้ ย่อมลำบากด้วยภาระในการบริหารครรภ์ทั้ง มือเท้าก็บวมฉนใด พระนางไม่มีความลำบากอย่างใดเหมือนหญิงพวกนั้นเลย. บทว่า **ติโร กุจฺฉิตฺตํ** แปลว่า ประทับอยู่ภายในพระอุทร คือพ้นเวลาที่เป็นกลดเป็นต้นไปแล้ว ทรงเห็นพระโพธิสัตว์มีองคาพยพสมบูรณ์ มีอินทรีย์ไม่เสื่อมโทรม.

ถามว่า ทรงดูเพื่อประโยชน์อะไร. ตอบว่า เพื่อให้อยู่อย่างสบาย ก็ธรรมดามารดาทั้งหลายจะนั่งหรือนอนกับบุตรก็ตาม จะต้องมองดูบุตรเพื่อให้อยู่อย่างสบายว่า เราจะยกมือและเท้าที่ห้อยลงให้ตั้งอยู่ด้วยดีฉนใด แม้มารดาของพระโพธิสัตว์ก็ฉนนั้น ทรงมองดูพระโพธิสัตว์ เพื่อจะ

ให้อยู่อย่างสบาย โดยพระดำริว่า ทυχอันใดที่เกิดแก่เด็กผู้อยู่ในท้องในเวลา
ที่แม่ลุกขึ้นเดินไป หมุนตัวและนั่งเป็นต้น ก็ดีในเวลาแม่กินอาหารที่ร้อน
ที่เย็น. ที่เค็ม ที่ขม และที่เผ็ดก็ดี ทυχอันนั้นมีแก่พระโอรสของเราบ้าง
หรือหนอ ก็ทรงเห็นพระโพธิสัตว์นั่งขัดสมาธิแล้ว. ธรรมดาเด็กที่อยู่ในท้อง
เหล่านี้ จะนั่งทับกะเพาะอาหารเก่า เทินกะเพาะอาหารใหม่ หันหลังเข้า
หาพื้นท้องแม่ นั่งยอง ๆ ฟิงกระดูกสันหลัง เอามือทั้งสองข้างยันคางไว้
เหมือนฝูงลิงนั่งอยู่ในโพรงไม้เวลาฝนตก แต่พระโพธิสัตว์ไม่เป็นเช่นนั้น.
ก็พระองค์ทรงฟิงกระดูกสันหลังนั่งขัดสมาธิ หันพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา
เหมือนพระธรรมกถิกนั่งบนธรรมาสน์. ก็กรรมที่พระมารดาของพระโพธิสัตว์
ทำไว้ในกาลก่อน ย่อมยังวัตถุ (ที่ตั้งแห่งพระครรภ์) ของพระนางให้บริสุทธิ์
เมื่อวัตถุบริสุทธิ์ ลักษณะแห่งพระฉวีอันละเอียดอ่อนย่อมเกิด ครั้งนั้น หนังกี
ไม่สามารถจะปกปิดพระโพธิสัตว์ผู้อยู่ในพระครรภ์ได้ เมื่อมองดูจะปรากฏ
เหมือนประทับยืนอยู่ภายนอก.

เพื่อจะยังความข้อนั้น ให้แจ่มแจ้งด้วยอุปมา ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า
เสยฺยถาปี ก็พระโพธิสัตว์ผู้อยู่ในพระครรภ์ ย่อมมองไม่เห็นพระมารดา
เพื่อจักขุวิญญานย่อมไม่เกิดภายในพระครรภ์. บทว่า **กาลั กโรตฺถิ** ความว่า
ไม่ใช่เสด็จสวรรคตเพราะเหตุที่พระองค์ทรงประสูติกาล แต่เพราะสิ้นพระชน
มาอย่างเดียว. แท้จริง ที่ซึ่งพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ ย่อมเป็นเสมือนกฐิใน
พระเจดีย์ ไม่ควรที่สัตว์เหล่านี้ จะใช้ร่วม และใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะแยก
พระมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ออก แล้วแต่งตั้งหญิงอื่นไว้ในตำแหน่งพระอัคร-
มเหสีได้ เหตุดังกล่าวมาเพียงนั่นเอง ย่อมเป็นประมาณแห่งอายุของพระ
มารดาพระโพธิสัตว์ เพราะฉะนั้น พระนางจึงเสด็จสวรรคตในเวลานั้น.

ถามว่า พระนางเสด็จสวรรคต ในวัยไหน. ตอบว่า ในมัชฌิมวัย.

ความจริง ในปฐมวัย อัฒภพของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีฉันทราคะ รุนแรง. ด้วยเหตุนี้ สตรีตั้งครรภ์ในเวลานั้น ย่อมไม่สามารถจะถนอม ครรภ์นั้นไว้ได้. ครรภ์ย่อมมีโรคมามากมาย ครั้นเลยส่วนทั้งสองแห่งมัชฌิมวัย ไปแล้ว วัตถุ (ที่ตั้งแห่งครรภ์) ย่อมบริสุทธิ์ในส่วนที่ ๓ แห่งวัย เมื่อวัตถุ บริสุทธิ์ ทารกที่เกิดก็ไม่มีโรค. เพราะฉะนั้น แม้พระมารดาของพระโพธิสัตว์ เสวยสมบัติในปฐมวัย ประสูติในส่วนที่ ๓ แห่งมัชฌิมวัย เสด็จสวรรคตแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

วาศัพท์ในบทว่า นว วา ทส วา นี้ พึงทราบว่าเป็นต้องรวมแม่กับทมิ อาทಿಯังนี้ว่า สตุต วา อฏฐ วา เอกาทสวา ทฺวาทส วา เข้ามาด้วย โดยเป็น วิกัป. บรรดากำหนดเหล่านั้น สัตว์ที่อยู่ในครรภ์ได้ ๗ เดือนตลอดถึงจะรอด แต่ก็ไม่ทนหนาวทนร้อนไปได้ ที่อยู่ในครรภ์ได้ ๘ เดือนตลอด ไม่รอด นอกนั้นถึงจะรอด. บทว่า จิตาว แปลว่า ประทับยืนแล้วเที่ยว.

แม้พระนางมหามายาเทวี ทรงพระดำริว่า เราจักไปสู่เรือนแห่งตระกูล พระญาติของเรา แล้วกราบทูลพระราชา. พระราชาทรงรับสั่งให้ประดับตกแต่งทางที่จะเสด็จไป ตั้งแต่กรุงกบิลพัสดุ์จนถึงกรุงเทวทหะ แล้วให้พระเทวี ประทับนั่งบนวอทอง. เจ้าศากยะผู้อยู่ในพระนครทั้งสิ้น แวดล้อมบูชาด้วย ของหอมและดอกไม้เป็นต้น พาพระเทวีเสด็จไปแล้ว. พระนางทอดพระเนตร เห็นลุมพินีสาละวโนทยาน ไม่ไกลพระนครเทวทหะ เกิดความพอพระทัยจะ ประพาสพระอุทายาน จึงให้สัญญาแก่พระราชา. พระราชารับสั่งให้ประดับตกแต่งพระอุทายาน แล้วให้จัดอารักขา. พอพระเทวีเสด็จเข้าสู่พระอุทายาน ก็มี พระกำลังอ่อนลง. ครั้งนั้น เจ้าหน้าที่ได้ปลาสดที่บรรทมอันมีสิริ ที่โคนต้นรัง อันเป็นมงคล แล้วกั้นม่านถวายพระนาง. พระนางเสด็จเข้าไปภายในม่านแล้ว

เสด็จประทับยืนเหนี่ยวกิ่งไม้สาละ. ลำดับนั้น พระนางได้ประสูติพระโอรสใน
ทันใดนั้นเอง. บทว่า เทวา ปรมิ ปฏิกุณฺณหฺนฺติ ความว่า เหล่าพรหมชั้น
สุทธาวาสทั้งหลายผู้พิจารณา จะรับก่อน.

จะรับอย่างไร อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า เหล่าพรหมชั้นสุทธาวาสจะ
แปลงเพศเป็นเจ้าพนักงานผู้ถวายการประสูติ. ก็ท่านปฏิเสธข้อทักทวงนั้น แล้ว
กล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้. เวลานั้น พระมารดาพระโพธิสัตว์ ทรงนุ่งผ้าจิต
ด้วยทอง ทรงห่มผ้า ๒ ชั้น คล้ายตาปลา คลุมถึงฝ่าพระบาทประทับยืนแล้ว
และการประสูติพระโอรสของพระนางก็ง่าย คล้ายน้ำที่ไหลออกจากกระบอก
กรอง ขณะนั้นพรหมชั้นสุทธาวาสเหล่านั้น เข้าไปโดยเพศของพรหมตามปกติ
แล้วทรงรับพระโอรสด้วยข่ายทองก่อน. มนุษย์ทั้งหลายรับ ต่อจากพระหัตถ์ของ
พรหมเหล่านั้น ด้วยเทริด อย่างดี. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เทวดาทั้ง
หลายรับก่อน พวกมนุษย์รับทีหลัง.

บทว่า จตุตาโร น เทวปฺตุตา หมายถึงท้าวมหาราชทั้ง ๔ บทว่า
ปฏิกุณฺเหตฺวา ได้แก่ รับด้วยตาข่าย ที่ทำด้วยหนังเสื่อ. บทว่า มหฺสกุโฆ
แปลว่า มีเดชมาก คือมีขมมาก อธิบายว่า สมบูรณ์ด้วยลักษณะ.

บทว่า วิสุทฺโธว นิกุขมฺติ ความว่า ธรรมดาสัตว์เหล่าอื่น
มักจะติดอยู่ในช่องคลอดออกอย่างบอบช้ำ แต่พระมารดาพระโพธิสัตว์
ไม่เป็นเช่นนั้น. อธิบายว่า ประสูติได้ง่ายไม่ติดอะไรเลย. บทว่า อูทฺเทน
แปลว่า ด้วยน้ำ. บทว่า เกนจิ อสุจินา ความว่า ธรรมดาสัตว์เหล่าอื่น
จะมีลมกรรมชวาดพัดเอาเท้าขึ้นข้างบน เอาศีรษะลงข้างล่าง ผ่านช่องคลอด
เสวยทุกข์อย่างใหญ่หลวง อุปมาเหมือนตกลงไปในเหวที่ลึกชั่วร้อยคน หรือ
เหมือนช้างที่เขาคุดออกจากช่องลูกคาล แปรเปื้อนไปด้วยของไม่สะอาด นานับ
ประการ จึงจะออกได้ ฉันทใด พระโพธิสัตว์ไม่เป็นเหมือนเช่นนั้น. เพราะ

ลมกรรมชวาทไม่สามารถจะทำพระโพธิสัตว์ให้มีพระบาทขึ้นข้างบนพระเศียรลงข้างล่างได้. พระองค์เหยียดพระหัตถ์ และพระบาททั้งสองออก แล้วเสด็จประทับยืนอุปมาเหมือนพระธรรมกถึกก้าวลงจากธรรมาสน์ หรือเหมือนบุรุษก้าวลงจากบันไดฉะนั้น ไม่แปดเปื้อนของไม่สะอาดบางประการที่เกิดในพระกรรม์ของพระมารดาเลย แล้วประสูติ.

บทว่า **อุทกสุต** ชารา แปลว่า สายน้ำ. ในธารน้ำเหล่านั้น ธารน้ำเย็นตกลงในหม้อทอง ธารน้ำอุ่นตกลงในหม้อเงิน. และท่านกล่าวความข้อนี้ไว้ เพื่อจะแสดงว่า น้ำดื่ม น้ำใช้ของทั้งสองพระองค์ ไม่เจือปนด้วยของไม่สะอาดไร ๆ บนพื้นดิน และน้ำสำหรับเล่น ก็ไม่สาธารณ์ทั่วไปกับคนเหล่านี้. ก็น้ำอื่นที่จะพืงนำมาด้วยหม้อทอง หม้อเงินก็ดี น้ำที่อยู่ในสระโบกขรณีชื่อ หังสวัฏฏกะเป็นต้น ก็ดี ย่อมไม่มีกำหนด.

บทว่า **สมปติขาโต** แปลว่า ประสูติแล้วเพียงชั่วครู่. ก็ในพระบาลีท่านแสดงไว้คัจฉาว่า พระโพธิสัตว์ ทันทีที่ประสูติจากพระกรรม์พระมารดา ก็ประทับพระยุคลบาทอันเสมอลงบนแผ่นดิน แต่ไม่ควรเห็นอย่างนั้น ความจริง พอพระโพธิสัตว์เสด็จออก พรหมทั้งหลายก็เอาข่ายทองรับไว้ก่อน ท้าวมหาราชทั้ง ๔ รับ ต่อจากพระหัตถ์ของท้าวมหาพรหมเหล่านั้น ด้วยตาข่ายที่ทำด้วยหนังเสือ ซึ่งมีสัมผัสอันนุ่มสบายที่สมมติกันว่าเป็นมงคล มนุษย์ทั้งหลายจึงรับต่อจากพระหัตถ์ของท้าวมหาราชเหล่านั้น ด้วยเทริดอย่างดี พอพ้นจากมือมนุษย์ ก็ประทับยืนบนแผ่นดิน.

บทว่า **เสตมฺหิ จตุเต อนุหิรฺมาน** แปลว่า เมื่อเทพบุตรกั้นเสวตฉัตรอันเป็นทิพย์ แม้เครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ มีพระขรรค์เป็นต้น อันเป็นบริวารของฉัตรมาแล้ว ในที่นี้เหมือนกัน. แต่ในพระบาลีกล่าวถึงเพียงฉัตรอย่างเดียว คุณพระราชาที่เขากั้นฉัตรถวาย ในเวลาเสด็จพระราชดำเนิน.

ในราชกฤกษ์กัณฑ์ทั้ง ๕ เหล่านั้น ปรากฏแต่ฉัตรเท่านั้น ไม่ปรากฏคนถือ. พระขรรค์ พัดใบตาล กำหางนกยูง พัดวาลวิชนี กรอบพระพักตร์ ก็ปรากฏเหมือนกัน. ไม่ปรากฏคนถือสิ่งเหล่านั้น. นัยว่าเทวดาทั้งหลายผู้ไม่ปรากฏคนถือเครื่องกฤกษ์กัณฑ์เหล่านั้นไว้ครบทุกอย่าง. สมจริง ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เทวดาทั้งหลาย ถือฉัตร มีมณฑล
ตั้งพัน มีชีไม่น้อยอยู่กลางอากาศ จามร
ด้ามทองก็เคลื่อนผ่านไป แต่ผู้ถือจามร
และฉัตรไม่ปรากฏ.

บทว่า สพฺพทา จ ทิสฺสา ท่านกล่าวถึงการตรวจดูทิศทั้งปวง คือ การแลดูทิศของบุรุษผู้ยืนเหนือพระมหาสัตว์ผู้กำลังย่างพระบาทไป ๗ ก้าว แต่ข้อนี้ไม่ควรเห็นอย่างนั้น. แท้จริง พระมหาสัตว์พ้น จากมือของมนุษย์ทั้งหลายแล้ว ทรงแลดูทิศบูรพา. จักรวาลหลายพันได้ปรากฏเป็นเนินเดียวกัน. เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในจักรวาลเหล่านั้น พากันบูชาด้วยเครื่องสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น แล้วพูดว่า ข้าแต่พระมหาบุรุษ ในโลกนี้ไม่มีแม้ผู้ที่จะเสมอกับพระองค์ได้ ที่ไหนจะมีผู้เหนือกว่าในรูปได้เล่า. พระมหาสัตว์ทรงตรวจดูทิศทั้ง ๑๐ คือ ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ ทิศเบื้องล่าง ๑ ทิศเบื้องบน ๑ อย่างนี้. มองไม่เห็นผู้เสมอกับพระองค์ ทรงกำหนดว่า นี่เป็นทิศอุดร แล้วเสด็จไปโดยย่างพระบาทไป ๗ ก้าว. ในเรื่องนี้ พึงเห็นความดังพรรณนาอย่างนี้. บทว่า อาสภิ แปลว่า สูงสุด. บทว่า อคฺคโธ แปลว่า ประเสริฐที่สุด คือเจริญที่สุด ได้แก่เหนือคนทั้งหมด โดยคุณทั้งหลาย สองบทนอกนี้ เป็นไวพจน์ของบทว่า อคฺคโธ นั่นเอง. ท่านพยากรณ์พระอรหันต์ที่จะพึงบรรลุในอรรถาพจน์ด้วยบททั้งสองว่า อยมมฺมุติมา ชาติ นตฺถิ ทานิ ปุณฺพทฺโถ.

ก็ในอธิการนี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้. ข้อที่พระองค์ประทับยืนบนแผ่นดิน ด้วยพระบาทอันราบเรียบ เป็นบุพนิมิตแห่งการได้เฉพาะซึ่งอิทธิบาท ๔ ข้อที่พระองค์ทรงหันพระพักตร์ไปทางทิศอุดร เป็นบุพนิมิตแห่งการเสด็จไปอย่างผู้ยิ่งใหญ่เหนือมหาชน. ข้อที่พระองค์ทรงพระดำเนินไปได้ ๗ ก้าว เป็นบุพนิมิตแห่งการได้เฉพาะซึ่งรัตนะคือโพชฌงค์ ๗. ข้อที่ทรงเสวตฉัตรอันเป็นทิพย์ เป็นบุพนิมิตแห่งการได้เฉพาะ ซึ่งฉัตรคือวิมุตติราชกกุฎกัณฑ์ทั้ง ๕ เป็นบุพนิมิตแห่งการหลุดพ้นด้วยวิมุตติ ๕ ประการ ข้อที่ทรงมองคูทิส เป็นบุพนิมิตแห่งการได้เฉพาะซึ่งอนาวรญาณ. ข้อที่ทรงเปล่งอาสภิวาจาเป็นบุพนิมิตแห่งการประกาศธรรมจักรที่ใครๆ ให้หมุนกลับไม่ได้. สีหนาทที่ทรงเปล่งว่า อยมนุติมา ขาติ (ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย) พึงทราบว่า เป็นบุพนิมิตแห่งปรินิพพาน ด้วยอันปาติเสสนิพพานชาต. วาระต่าง ๆ เหล่านี้. มาแล้วในพระบาลี. แต่สัมพหุลวาร ยังไม่มีมา จึงควรนำมาแสดงเสียด้วย.

ก็ในวันที่พระมหาบุรุษประสูติ หมื่นโลกธาตุดุหวั่นไหวแล้ว. เทวดาทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุ ประชุมกันแล้ว ในจักรวาลหนึ่ง. เทวดาทั้งหลายรับก่อน พวกมนุษย์รับภายหลัง. พิณทั้งหลายที่ขึงด้วยเส้นด้าย และกลองทั้งหลายที่เขาขึงด้วยหนัง ไม่มีใคร ๆ ประโคมเลยก็ดังขึ้นเอง. เครื่องจองจำ มีชื่อคา และโซ่ตรวนเป็นต้นของมนุษย์ทั้งหลายขาดออกเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่. โรคทุกอย่างหายหมด คุณสนิมสีแดงที่เขาขัดออกด้วยของเปรี้ยว. คนที่บอกแต่กำเนิดก็เห็นรูปต่าง ๆ ได้. คนหนวกแต่กำเนิดก็ได้ยินเสียง. คนง่อยเปลี้ยก็กลับสมบูรณ์ด้วยกำลังวังชา. คนบ้ำน้ำลาย แม้จะโง่มาแต่กำเนิด ก็กลับฟื้นคืนสติ. เรือที่แล่นออกไปต่างประเทศ ก็ถึงท่าโดยสะดวก. รัตนะทั้งหลายที่อยู่ในอากาศและบนภาคพื้นก็ได้ส่องแสงสว่างขึ้นเอง. ผู้ที่เป็นศัตรูกลับได้

เมตตาคจิต. ไฟในอเวจินรกก็ดับ. แสงสว่างเกิดขึ้นในโลกันตรนรก. น้ำในแม่น้ำทั้งหลายก็ไม่ไหล. ทั้งน้ำในมหาสมุทรได้กลายเป็นน้ำหวาน. มหาวาทภัยก็ไม่พัด นกที่บินไปในอากาศ และที่จับอยู่ตามต้นไม้ ภูเขา ก็ตกลงพื้นดิน. พระจันทร์งามยิ่งนัก. พระอาทิตย์ก็ไม่ร้อน ไม่เย็นปราศจากมลทิน สมบูรณ์ตามฤดูกาล. เทวดาทั้งหลายยืนอยู่ที่ประตูวิมานของตน ๆ พวกกัน เล่นมหากิฬา เป็นต้นว่า ปรบมือ โห่ร้อง และโบกผ้า. มหาเมฆที่ตั้งขึ้นแต่ทิศทั้ง ๔ ยังฝนให้ตก. ความหิวและความกระหายไม่เบียดเบียนมหาชน. ประตูหน้าต่างก็เปิดได้เอง. นี้ ไม้ที่จะมีดอกมีผลก็ได้ผลิดอกออกผลสะพรั่ง. ทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุ ได้มีรวงดอกไม้เป็นแนวเดียวกันหมด.

แม้ในข้อที่นำอัสภรณ์นั้น พิงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ความห้วนไหวแห่งหมื่นโลกธาตุเป็น. บุญนิมิตแห่งการได้เฉพาะซึ่งพระสัพพัญญุตญาณของพระมหาบุรุษ. ข้อที่เทวดาทั้งหลายมาประชุมกัน ในจักรวาลอันหนึ่ง เป็นบุญนิมิตแห่งการร่วมประชุมรับพระสัทธรรมคราวเดียวกัน ในเวลาที่ทรงประกาศธรรมจักร. ข้อที่เทวดาทั้งหลายรับพระโพธิสัตว์ก่อน เป็นบุญนิมิตแห่งการได้เฉพาะซึ่งรูปาวจรฉานทั้ง ๔. ข้อที่มนุษย์ทั้งหลายรับภายหลัง เป็นบุญนิมิตแห่งการได้เฉพาะซึ่งอรูปาจรฉานทั้ง ๔. ข้อที่พิณซึ่งเขาจึงด้วยเส้นด้าย ดึงได้เอง เป็นบุญนิมิตแห่งการได้เฉพาะซึ่งอนุปุพพวิหารธรรม. ข้อที่กลองที่เขาจึงด้วยหนังตัวเอง เป็นบุญนิมิตแห่งการปราสาธอน ด้วยธรรมเกร็ดอันยิ่งใหญ่. ข้อที่เครื่องพันธนาการ มีชื่อคาและโซ่ตรวน เป็นต้น ขาดออกจากกันเป็นบุญนิมิตแห่งการตัดอัสมิมานะได้เด็ดขาด. ข้อที่คนทั้งหลายหายจากโรคต่าง ๆ เป็นบุญนิมิตแห่งการปราศไปแห่งกิเลสทั้งปวง. ข้อที่คนบอดแต่กำเนิด เห็นรูปได้ เป็นบุญนิมิตแห่งการได้เฉพาะซึ่งทิพยจักขุ. ข้อที่คนหนวกแต่กำเนิด ได้ยินเสียง เป็นบุญนิมิตแห่งการได้เฉพาะซึ่งทิพย-

โสตธาตุ. ข้อที่คนง่อยเปลี้ยสมบุรณ์ด้วยกำลัง เป็นบุพนิมิตแห่งการบรรลุซึ่งอิทธิบาททั้ง ๔. ข้อที่คนบ้าน้ำลาย กลับได้สติ เป็นบุพนิมิตแห่งการได้เฉพาะซึ่งสติปัญญา ๔. ข้อที่เรือทั้งหลายที่แล่นออกนอกประเทศถึงท่าโดยสะดวก เป็นบุพนิมิตแห่งการบรรลุปฏิสัมภทา ๔. ข้อที่รัตนะทั้งหลายส่องสว่างได้เอง เป็นบุพนิมิตแห่งแสงสว่างของพระธรรม ที่พระองค์ทรงแสดงแก่ชาวโลก. ข้อที่ศัตรูทั้งหลาย กลับได้เมตตาจิต เป็นบุพนิมิตแห่งการได้เฉพาะซึ่งพรหมวิหาร ๔. ข้อที่ไฟในนรกอเวจีดับลง เป็นบุพนิมิตแห่งการดับไฟ ๑๑ กองได้. ข้อที่โลกันตรนรก มีแสงสว่าง เป็นบุพนิมิตแห่งการที่พระองค์ทรงกำจัดความมืดคืออวิชชา แล้วทรงเห็นแสงสว่างได้ด้วยพระญาณ. ข้อที่น้ำของมหาสมุทรมีรสหวาน เป็นบุพนิมิตแห่งความที่พระธรรมมีรสอย่างเดียวกัน. ข้อที่ไม่เกิดวาทภัย เป็นบุพนิมิตแห่งการที่พุทธบริษัทไม่แตกแยกกันด้วยอำนาจอิทธิ ๖๒. ข้อที่นกทั้งหลายตกลงยังแผ่นดิน เป็นบุพนิมิตแห่งการที่มหาชนฟังคำสั่งสอนถึงสรณะด้วยชีวิต. ข้อที่พระจันทร์งามยิ่งนัก เป็นบุพนิมิตแห่งการที่มหาชนสนใจพระธรรม. ข้อที่พระอาทิตย์ไม่ร้อนไม่เย็น ให้ความสะดวกตามฤดู เป็นบุพนิมิตแห่งการที่มหาชน ถึงความสุขกายสุขใจ. ข้อที่เทวดาทั้งหลาย เล่นกีฬามีการปรบมือเป็นต้นที่ประตวิมาน เป็นบุพนิมิตแห่งการที่พระมหาสัตว์บรรลุถึงความ เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทรงเปล่งอุทาน. ข้อที่มหาเมฆทั่ว ๔ ทิศ ยังฝนให้ตก เป็นบุพนิมิตแห่งการที่สายน้ำคือพระธรรมตกลงเป็นอันมาก. ข้อที่มนุษย์ทั้งหลายไม่ถูกความหิวเบียดเบียน เป็นบุพนิมิต แห่งการได้เฉพาะซึ่งอมตธรรมคือกายคตาสติ. ข้อที่มนุษย์ทั้งหลายไม่ถูกความกระหายเบียดเบียนเป็นบุพนิมิตแห่งการที่พุทธบริษัทถึงความสุขแล้วด้วยวิมุตติสุข. ข้อที่ประตูหน้าต่างทั้งหลายเปิดได้เอง เป็นบุพนิมิตแห่งการเปิดประตูอัญจกิมรรค. ข้อที่ต้นไม้ทั้งหลาย

ผลิดอกออกผล เป็นบุพนิมิตแห่งพระธรรมที่บานด้วยดอกคือวิมุตติ และ
เต็มแน่นด้วยสามัญญผล. ข้อที่หมื่นแห่งโลกธาตุมีธงเป็นระเบียบอย่างเดียวกัน
พึงทราบว่าเป็นบุพนิมิตแห่งการที่พุทธบริษัทมีธงของพระอริยเจ้าเป็นมาลัย.
นี้ ชื่อสัมพหุลวาร.

ในสัมพหุลวารนี้ มีคนเป็นอันมากถามเป็นปัญหาว่า ในเวลาที่มหา-
บุรุษเหยียบบนแผ่นดิน เสด็จพระดำเนินบ่ายหน้าไปทางทิศอุดร แล้วทรงเปล่ง
อาสภิวาจาขึ้น ทรงประทับยืนบนแผ่นดินหรืออยู่ในอากาศ ปรากฏพระองค์
หรือไม่ปรากฏ ไม้พุ่งฟ้า หรือว่าประดับตกแต่งแล้วเป็นอย่างดี เป็นหนุ่ม
หรือแก่ แม้ภายหลังก็คงสภาพเช่นนั้น หรือเป็นเด็กอ่อน. ก็ครั้งต่อมา
ภายหลังพระจุลลภักยเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก ได้วิสันหาปัญหาข้อนี้ไว้แล้ว
ในที่ประชุม ณ โลหะปราสาท. ได้ยินว่าในข้อนี้พระเถระ กล่าวถึงเรื่องราว
ไว้เป็นอันมาก โดยเป็นนิยตวาตะ ปุพเพตกัมมวาตะและอิสสรนิมมานวาตะ
ในชั้นสุดท้ายได้พยากรณ์ไว้ว่า พระมหาบุรุษ ยืนบนแผ่นดิน แต่ได้
ปรากฏแก่มหาชน เหมือนเสด็จไปโดยอากาศ และเสด็จไปมีคนเห็น แต่ได้
ปรากฏแก่มหาชนเหมือนมองไม่เห็น. ไม้มีฟ้าพุ่งเสด็จไป แต่ปรากฏแก่มหาชน
เหมือนประดับตกแต่งไว้แล้วเป็นอย่างดี. ทั้งที่ยังเป็นเด็ก แต่ได้ปรากฏแก่
มหาชนเหมือนมีพระชนมายุ ๑๖ พรรษา. แต่ในภายหลัง คงเป็นเด็กอ่อน
ธรรมดา ไม่ได้เป็นเหมือนเช่นที่ปรากฏ. และเมื่อพระเถระกล่าวชี้แจงอย่างนี้แล้ว
บริษัททั้งหลายของท่านต่างพากันพอใจ โดยกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ พระเถระ
กล่าวแก้ปัญหาได้แจ่มแจ้งเหมือนพระพุทธเจ้าทีเดียว. โลกัณตริกวาร มีนัย
ดังกล่าวแล้วนั่นเอง. บทว่า วิทิตา แปลว่า ปรากฏแล้ว. แท้จริงพระสาวก
ทั้งหลายย่อมไม่สามารถจะหาช่องทางพิจารณาสังขารที่เป็นส่วนอดีต ในขณะที่
ไม่มีโอกาสเช่นเวลาอาบน้ำ ล้างหน้า เคี้ยว และคัมเป็นต้นได้ จะพิจารณาได้

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 71
เฉพาะเมื่อมีโอกาสนั้น ฉันใด พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่เป็นเหมือนเช่นนั้น.
ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงพิจารณาสังขารที่ผ่านไปแล้วภายใน ๗ วัน ได้ตั้งแต่
ต้นทรงยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์แล้ว ย่อมทรงชี้แจงได้ ขึ้นชื่อว่า ธรรมที่ไม่
แจ่มแจ้งแก่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ไม่มีเลย เพราะฉะนั้น ท่านจงกล่าวว่า
วิทิตา ทรงรู้แจ่มแจ้งแล้ว. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้น.

จบบรรณกถา อัจฉริยัพภูตสูตร ที่ ๓

๔. พักกุศลเถรจรรย์พุกตสูตร

[๓๘๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง ท่านพระพักกุลเถระอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นแล ปริพาชกชื่อเอกัสสปะ ผู้เป็นสหายของท่านพระพักกุลเถระ ครั้งเป็นคฤหัสถ์ ในกาลก่อน เข้าไปหาท่านพระพักกุลเถระ ครั้นแล้วได้ทักทายปราศรัยกับท่านพระพักกุลเถระ ครั้นผ่านคำทักทายปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ได้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอ นั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระพักกุลเถระดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระพักกุลเถระ ท่านบวชมานานเท่าไรแล้ว.

ท่านพระพักกุลเถระตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราบวชมา ๘๐ พรรษาแล้ว.

อเจล. ข้าแต่ท่านพระพักกุลเถระ ชั่ว ๘๐ ปีนี้ ท่านเสพเมถุนธรรมกี่ครั้ง.

[๓๘๑] พักกุลเถระ คุณก่อนกัสสปะผู้มีอายุ ท่านไม่ควรถามเราอย่างนั้นเลย แต่ควรจะถามเราอย่างนี้ว่า ก็ชั่ว ๘๐ ปีนี้ กามสัญญาเคยเกิดขึ้นแก่ท่านกี่ครั้ง คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอด ๘๐ พรรษา ไม่รู้สึกกามสัญญาเคยเกิดขึ้น.

อเจล. ข้อที่ท่านพระพักกุลเถระ ไม่รู้สึกกามสัญญาเคยเกิดขึ้น ชั่วเวลา ๘๐ พรรษา นี้ พวกข้าพเจ้าจะทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ นำ อัจฉरย์ของท่านพระพักกุลเถระ ประการหนึ่ง.

พักกุธะ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอด ๘๐ พรรษา เรา
ไม่รู้สีกพยาบาทสังขญาเคยเกิดขึ้น.

อเจล. ข้อที่ท่านพระพักกุธะ ไม่รู้สีกพยาบาทสังขญาเคยเกิดขึ้นชั่ว
เวลา ๘๐ พรรษา นี้ พวกข้าพเจ้าจะทรงจำไว้ว่า เป็นกรรมไม่น่าเป็นไปได้
น่าอัศจรรย์ ของท่านพระพักกุธะ ประการหนึ่ง.

พักกุธะ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอด ๘๐ พรรษา เรา
ไม่รู้สีกวิหิงสาสังขญาเคยเกิดขึ้น.

อเจล. ข้อที่ท่านพักกุธะ ไม่รู้สีกวิหิงสาสังขญาเคยเกิดขึ้นชั่วเวลา ๘๐
พรรษา นี้ พวกข้าพเจ้าจะทรงจำไว้ว่าเป็นกรรมไม่น่าเป็นไปได้ น่าอัศจรรย์
ของท่านพระพักกุธะ. ประการหนึ่ง.

[๓๘๒] พักกุธะ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอด ๘๐ พรรษา
เราไม่รู้สีกกามวิตกเคยเกิดขึ้น.

อเจล. ข้อที่ท่านพระพักกุธะ ไม่รู้สีกกามวิตกเคยขึ้นชั่วเวลา ๘๐
พรรษา นี้ พวกข้าพเจ้าจะทรงจำไว้ว่า เป็นกรรมไม่น่าเป็นไปได้ น่าอัศจรรย์
ของท่านพระพักกุธะ ประการหนึ่ง.

พักกุธะ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอด ๘๐ พรรษา เรา
ไม่รู้สีกพยาบาทวิตก... วิหิงสาวิตกเคยเกิดเลย.

อเจล. ข้อที่ท่านพระพักกุธะ ไม่รู้สีกวิหิงสาวิตกเคยเกิดขึ้นชั่วเวลา
๘๐ พรรษา นี้ พวกข้าพเจ้าจะทรงจำไว้ว่า เป็นกรรมไม่น่าเป็นไปได้ น่า
อัศจรรย์ ของท่านพระพักกุธะ ประการหนึ่ง.

[๓๘๓] พักกุธะ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอด ๘๐ พรรษา
เราไม่รู้สีกยินตคติหบดีจิวร.

อเจล. ข้อที่ท่านพระพักกุธะ ไม่รู้สีกยินตคติหบดีจิวรชั่วเวลา ๘๐
พรรษา นี้ พวกข้าพเจ้าจะทรงจำไว้ว่าเป็นกรรมไม่น่าเป็นไปได้ น่าอัศจรรย์
ของท่านพระพักกุธะ ประการหนึ่ง.

พักกุธะ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอด ๘๐ พรรษา ไม่รู้จักใช้ศาสตราตัดจิวร... ไม่รู้จักใช้เข็มเย็บจิวร... ไม่รู้จัก ใช้เครื่องซ่อมจิวร... ไม่รู้จักเย็บจิวรในสะคิง... ไม่รู้จักจัดทำจิวรของเพื่อนภิกษุร่วมประพาศิพรหมจรรย์ด้วยกัน ... ไม่รู้จักยินดีกิจนิมนต์... ไม่รู้จักเคยเกิดจิตเห็นปานนี้ว่า ขอใคร ๆ พึงนิมนต์เราเถิด ... ไม่รู้จักนั่งในละแวกบ้าน... ไม่รู้จักฉันอาหารในละแวกบ้าน... ไม่รู้จักถือเอานิมิตของมาตุคามโดยอนุพยัญชนะ ... ไม่รู้จักแสดงธรรมแก่มาตุคามแม่ที่สุคคาคา ๔ บาท ... ไม่รู้จักเข้าไปสู่สำนักของภิกษุณี ... ไม่รู้จักแสดงธรรมแก่ภิกษุณี... ไม่รู้จักแสดงธรรมแก่สิกขมานา... ไม่รู้จักแสดงธรรมแก่สามเณรี... ไม่รู้จักให้บรรพชา... ไม่รู้จักให้อุปสมบท... ไม่รู้จักให้หินิสสัย ... ไม่รู้จักใช้สามเณรอุปัฏฐาน... ไม่รู้จักอาบน้ำในเรือนไฟ ... ไม่รู้จักใช้จุนอาบน้ำ... ไม่รู้จักยินดีการนวดพื้นตัวของเพื่อนภิกษุร่วมประพาศิพรหมจรรย์ด้วยกัน... ไม่รู้จักเคยเกิดอาพาธที่สุดแม้ชั่วขณะริคนมโคสำเร็จ... ไม่รู้จักฉันยาที่สุดแม้ขึ้นสมอ... ไม่รู้จักอิงพนัก. .. ไม่รู้จักสำเร็จการนอน.

อเจล. ข้อที่ท่านพระพักกุธะ ไม่รู้จักสำเร็จการนอนช่วงเวลา ๘๐ พรรษา นี้ พวกข้าพเจ้าจะทรงจำไว้ว่าเป็นธรรมไม่น่าเป็นไปได้ นำอศจรรย์ของท่านพระพักกุธะ ประการหนึ่ง.

ว่าด้วยความอศจรรย์

[๓๘๔] คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอด ๘๐ พรรษา ไม่รู้จักจำพรรษาในเสนาสนะในละแวกบ้าน.

อเจล. ข้อที่ท่านพระพักกุธะ ไม่รู้จักจำพรรษาในเสนาสนะในละแวกบ้าน ช่วงเวลา ๘๐ พรรษา นี้ พวกข้าพเจ้าจะทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมไม่น่าเป็นไปได้ นำอศจรรย์ ของท่านพระพักกุธะ ประการหนึ่ง.

พักกุธะ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราได้เป็นผู้ยังมีกิเลสต้องรณรงค์ฉันทัน
บิณฑบาต ของชาวแวนแคว้น เพียง ๗ วัน เท่านั้น ต่อวันที่ ๘ พระอรหันต์ผล
จึงเกิดขึ้น.

อเจล. ข้อที่ท่านพระพักกุธะ ได้เป็นผู้ยังมีกิเลสต้องรณรงค์ฉันทัน
บิณฑบาต ของชาวแวนแคว้นเพียง ๗ วันเท่านั้น ต่อวันที่ ๘ จึงเกิดพระอรหันต์
ผลขึ้น นี้ พวกข้าพเจ้าจะทรงจำไว้ว่า เป็นกรรมไม่น่าเป็นไปได้ น่าอัศจรรย์
ของท่านพระพักกุธะ ประการหนึ่ง.

[๓๘๕] อเจล. ข้าแต่ท่านพระพักกุธะ ขอข้าพเจ้าพึงได้บรรพชา
ได้อุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้เถิด.

ปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะ ได้บรรพชา ได้อุปสมบทในพระธรรมวินัย
นี้แล้วแล ก็หละท่านพระกัสสปะอุปสมบทแล้วไม่นาน เป็นผู้ผู้เดียวหลีกออก
ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งคนไปในธรรมอยู่ ไม่ช้าเท่าไร ก็ได้เข้าถึง
ประโยชน์ที่กุลบุตรทั้งหลาย ผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ
อันไม่มีประโยชน์อื่นยิ่งกว่า เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ทำให้แจ้งเพราะรู้อย่าง
ด้วยตนเองในปัจจุบันอยู่ ได้รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่
จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีมิได้มี ก็แล
ท่านพระกัสสปะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งแล้ว.

[๓๘๖] ครั้นสมัยต่อมา ท่านพระพักกุธะ ถีอถูกศาลเข้าไปยังวิหาร
ทุก ๆ หลัง แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า นิมนต์ท่านผู้มีอายุออกมาเถิด ๆ วันนี้จักเป็น
วันปรินิพพานของเรา.

ท่านพระกัสสปะกล่าวว่า ข้อที่ท่านพระพักกุธะ ถีอถูกศาลเข้าไปยัง
วิหารทุก ๆ หลัง แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า นิมนต์ท่านผู้มีอายุออกมาเถิด ๆ วันนี้

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 76

จักเป็นวันปรินิพพานของเรา นี้ พวกข้าพเจ้าจะทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ นำอัครรรย์ ของท่านพระพักกณะ ประการหนึ่ง.

ว่าด้วยที่สุดความอัครรรย์

[๓๘๘] ครั้งนั้นแล ท่านพระพักกณะ นั่งปรินิพพานแล้วในท่ามกลางภิกษุสงฆ์.

ท่านพระกัสสปะกล่าวว่า ข้อที่ท่านพระพักกณะนั่งปรินิพพานแล้วในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ นี้ พวกข้าพเจ้าจะทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมดาไม่น่าเป็นไปได้ นำอัครรรย์ ของท่านพระพักกณะ อีกประการหนึ่ง.

จบ พักกุตตเถรจรรย์พฤตสูตร ที่ ๔

อรรถกถาพิกุลสูตร

พิกุลสูตร* มีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พกฺกุโล มีอธิบายว่า เปรียบเหมือน เมื่อควรจะกล่าวคำเป็นต้นว่า ทฺวาวิสติ ทฺวตฺติส คนทั้งหลายกลับกล่าวว่า ทฺวาวิสติ ทฺวตฺติส ดังนี้เป็นต้น ฉันโด บทนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือ เมื่อควรจะกล่าวว่า ทฺวิกฺกุโล หรือ ทฺวกฺกุโล กลับกล่าวว่า พกฺกุโล. ก็พระเถระนั้น ได้มีตระกูลถึงสองตระกูล.

เล่ากันว่า ท่านจุติจากเทวโลก เกิดขึ้นตระกูลมหาเศรษฐี ชื่อนคร โกสัมพี. ในวันที่ ๕ พวกพี่เลี้ยงพาท่านไปดำเกลา แล้วลงเล่นในแม่น้ำคงคา เมื่อพวกพี่เลี้ยงกำลังให้ทารกเล่นคำพูด คำว่าข่อย ปลาตัวหนึ่งเห็นทารก สำคัญว่าเป็นอาหาร จึงคาบเด็กไป. พวกพี่เลี้ยง ต่างก็ทิ้งเด็กหนีไป ปลา กลืนเด็กแล้ว ธรรมดาสัตว์มีบุญไม่เดือดร้อนเลย. เขาได้เป็นเหมือนเข้าไปสู่ ห้องนอนแล้วนอนหลับไป. ด้วยเดชแห่งทารก ปลา มีสภาพเหมือนกลืนกระเบื้องที่ร้อนลงไป ถูกความร้อนแผดเผาอยู่ มีกำลังว่ายไปได้เพียง ๓๐ โยชน์ แล้วเข้าไปคิดขำของชาวประมง ชาวเมืองพาราณสี ก็ธรรมดาปลาใหญ่ที่ คิดขำ เมื่อถูกนำไป ถึงจะตาย แต่ด้วยเดชแห่งทารก ปลาตัวนี้ พอเขานำออกจากข่ายก็ตายทันที. และธรรมดาชาวประมง ได้ปลาตัวใหญ่ๆ แล้ว ย่อมผ่าออกแบ่งขาย. แต่ด้วยอนุภาพของเด็ก ชาวประมงยังไม่ผ่าปลานั้น ใช้คานหาบไปทั้งตัว ร้องประกาศไปทั่วเมืองว่า จะขายราคาหนึ่งพัน ใคร ๆ ก็ไม่ซื้อ.

๑. พระสูตรเป็น พิกุลัตถะจริยพุกตสูตร

ก็ในเมืองนั้นมีตระกูลเศรษฐี มีสมบัติ ๘๐ โกลี ไม่มีบุตรอยู่ตระกูลหนึ่ง ครั้นถึงประตูเรือนเศรษฐีนั้น พอเขาถามว่า จะขายเท่าไร. กลับตอบว่า ขายหนึ่งกหาปณะ. เขาให้เงินหนึ่งกหาปณะแล้วซื้อไว้. แม้ภริยาท่านเศรษฐี ในวันอื่นๆ จะไม่ชอบทำปลา แต่ในวันนั้น วางปลาไว้บนเตียง แล้วลงมือผ่าเองทีเดียว. ก็ธรรมดาปลาต้องผ่าที่ท้อง. แต่นางผ่าข้างหลัง เห็นทารก ผิวดังทองในท้องปลา ตะโกนลั่นว่า เราได้บุตรในท้องปลาแล้ว อุ้มเด็ก ตรงไปยังสำนักของสามี ท่านเศรษฐีให้คนตีกลองประกาศข่าวไปทั่วในทันที ทันใดนั้นเอง แล้วอุ้มทารกตรงไปยังราชสำนัก กราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าได้ทารกในท้องปลา ข้าพระพุทธเจ้า จะทำประการใด. พระราชา ตรัสว่า ทารกที่อยู่ในท้องปลาได้โดยปลอดภัยได้นี้มีบุญ ท่านจงเลี้ยงไว้เถิด. ตระกูลนอกนี้ ได้ฟังข่าวว่า ในพระนครพาราณสี ตระกูลเศรษฐีตระกูลหนึ่ง ได้ทารกในท้องปลา. พวกเขาจึงพากันไปในเมืองนั้น ขณะนั้นมารดาของเด็ก เห็นเขากำลังแต่งตัวเด็ก แล้วให้เล่นอยู่ จึงตรงเข้าอุ้มด้วยคิดว่า เด็กคนนี้น่ารักจริงหนอ แล้วบอกเล่าความเป็นไปต่าง ๆ

หญิงนอกนี้พูดว่า เด็กคนนี้เป็นลูกเรา.

หญิงนั้น ถามว่า ท่านได้มาจากไหน.

หญิงนอกนี้พูดว่า เราได้ในท้องปลา.

หญิงนั้นจึงพูดว่า เด็กคนนี้ไม่ใช่ลูกของท่าน เป็นลูกของเรา.

หญิงนอกนี้ ถามว่า ท่านได้ที่ไหน.

หญิงนั้น เล่าว่า เราอุ้มท้องเด็กคนนี้มาถึง ๑๐ เดือน คราวนั้นปลา ได้กินเด็กที่พวกพี่เลี้ยงกำลังให้เล่นน้ำ.

หญิงนอกนี้ จึงแจ้งว่า ลูกของท่านชะรอยปลาอื่นจะกลืนไป แต่เด็ก คนนี้ข้าพเจ้าได้ในท้องปลา. ทั้งสองฝ่ายจึงพากันไปยังราชสำนัก.

พระราชารัสว่า หญิงคนนี้ใคร ๆ ไม่สามารถจะปฏิเสธได้ว่าไม่ใช่ มารดา เพราะตั้งท้องมาถึง ๑๐ เดือน แม้พวกเขาประมงที่จับปลาได้ ก็ได้ ทำการซื้อขายเป็นต้น เสร็จสิ้นไปแล้ว จึงหมดสิทธิ เพราะฉะนั้น แม้หญิง คนนี้ ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า ไม่ใช่มารดา เพราะได้เด็กในท้องปลา ขอทั้งสองฝ่าย จึงเลี้ยงดูเด็กร่วมกันเกิด. แม้ทั้งสองตระกูล ก็เลี้ยงดูเด็กร่วมกันแล้ว เมื่อเด็ก เจริญวัยแล้ว ตระกูลทั้งสองก็ได้ให้เขาสร้างปราสาท ไว้ในพระนครทั้งสอง แล้วให้บำรุงบำเรอด้วยพวกหญิงพื่อนรำ. เขาจะอยู่นครละ ๔ เดือน เมื่อเขา อยู่ในนครหนึ่งครบ ๔ เดือนแล้ว ทั้งสองตระกูลให้ช่างสร้างมณฑปไว้ในเรือ ที่ต่อขนานกัน แล้วให้เขาอยู่ในเรือนั้น พร้อมด้วยหญิงพื่อนรำทั้งหลาย เขาเสวยสมบัติเพลิน เดินทางไปอีกเมืองหนึ่ง. หญิงพื่อนรำชาวพระนคร ได้ไปส่งเขาถึงครึ่งทาง. หญิงเหล่านั้นต้อนรับหอมล้อมแล้วนำเขาไปยังปราสาท ของตน. หญิงพื่อนรำชุดเก่าก็พากันกลับเมืองของตนเหมือนกัน เขาอยู่ใน ปราสาทนั้นตลอด ๔ เดือน แล้วเดินทางกลับไปยังอีกเมืองหนึ่ง โดยทำนอง นั้นแล. เขาเสวยสมบัติอยู่อย่างนี้ครบ ๕๐ ปีบริบูรณ์. ครั้งนั้น พระผู้มีพระ- ภาคเจ้าเสด็จจาริกไปถึงพระนครพาราณสีแล้ว. เขาฟังธรรมในสำนักของพระ- ผู้มีพระภาคเจ้า เกิดศรัทธา บวชแล้ว ได้เป็นปุถุชนอยู่เพียง ๗ วัน เท่านั้น ครั้นในวันที่ ๘ เขาได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย. ตระกูล ทั้งสองเนื่องกับท่านอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้ชื่อว่า พักกุลละ

บทว่า ปุราณคิหิสหาโย แปลว่า เคยเป็นสหายกันมา ในเวลา ที่เป็นคฤหัสถ์. แม้ปริพาชกชื่อ อเจลกัสสปะนี้ก็มีอายุยืนเหมือนกัน เมื่อจะ ไปเยี่ยมพระเถระผู้บวชแล้ว ได้ไปในปีที่ ๕๐. บทว่า เมถุนो ฐโม ความว่า คนโง่ผู้อยู่ในพวกสมณะเปลือย ถามไปอย่างโง่ ๆ ไม่ได้ถามโดยใช้ ถ้อยคำอิงศาสนาโวหาร. เขาตั้งอยู่ในนัยที่พระเถระให้แล้วในบัดนี้ จึงถามด้วย

คำเป็นต้นว่า **อิเมหิ ปน เต** ดังนี้. พระธรรมสังคาคหกเถระทั้งหลาย กำหนดบททั้งหลายมีอาทิว่า **ยมุปายสุมา** ดังนี้ ตั้งไว้แล้ว ในสัพพवारทั้งหลาย ก็ในสัพพวารเหล่านั้น สัญญาพองเกิดขึ้นแล้วเท่านั้น วิตกก็จะทำลายกรรมบถ เพราะฉะนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย จะแยกจากกันทำไม ทั้งสองอย่างนี้ ล้วนทำกรรมบถให้แตกทั้งนั้น.

บทว่า **คหปติจิวัริ** ได้แก่ จีวรของภิกษุผู้อยู่จำพรรษา. บทว่า **สตฺเถน** ได้แก่ กรรไกร. บทว่า **สุจียา** มีอธิบายว่า เราไม่ระลึกลงข้อที่จีวรจะต้องเย็บด้วยเข็ม. บทว่า **กฉิเน จิวัริ** ได้แก่ กฐินจีวร. ก็กฐินจีวร มีคติดอย่างเดียวกับผ้าจำนำพรรษาเท่านั้น เพราะฉะนั้น ในกฐินจีวรนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **สินฺเนตา** ๆ เป ๆ **นากิขานามิ** ดังนี้.

ถามว่า ก็เมื่อท่านพักกุศลเถระนั้น ไม่ยินดีคหบดีจิวัริ ไม่กระทำนวกกรรม มีการตัดและการเย็บเป็นต้น ตลอดเวลาที่มีประมาณเท่านี้ จีวรจะเกิดแต่ที่ไหน.

ตอบว่า เกิดจากพระนครทั้งสอง พระเถระมียศใหญ่ยิ่ง. บุตรธิดา หลานเหลนของท่านให้คนทำจีวรด้วยผ้าสาฎกเนื้อละเอียดอ่อน ให้อยู่แล้วใส่ในผอบส่งไปถวาย. ในเวลาที่พระเถระอาบน้ำ เขาจะวางไว้ที่ประตู ห้องน้ำ พระเถระนั่งและห่มจีวรเหล่านั้น. ท่านจะให้จีวรเก่า แก่บรรพชิตทั้งหลายที่ท่านพบ. พระเถระนั่งห่มจีวรเหล่านั้นแล้ว ไม่ต้องกระทำนวกกรรม. กิจกรรมที่จะต้องรวบรวมอะไร ๆ ก็ไม่มี. ท่านจะนั่งเข้าผลสมาบัติ เมื่อครบสี่เดือนไปแล้ว ขนก็หลุดลุ่ย คราวนั้น ลูก ๆ หลาน ๆ ก็จะส่งจีวรไปถวายท่าน โดยท่านองนั้นแหละ. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ท่านผลัดเปลี่ยนจีวรทุก ๆ ครึ่งเดือน.

ก็ชื่อที่พระเถระผู้มีบุญมาก มีอภิญญามาก บำเพ็ญบารมีมาถึงแสนกัป
ผลัดเปลี่ยนจิวรทุก ๆ กึ่งเดือนนั้น เป็นของไม่น่าอัศจรรย์เลย พระนิโครธ
เถระผู้อยู่ประจำราชสำนัก ของพระเจ้าอโศกธรรมราช ยังเปลี่ยนจิวรถึงวันละ
๓ ครั้ง. ก็เจ้าพนักงานจะวางไตรจีวรของท่านไว้บนคอส้าง นำมาถวายแต่เช้า
ครู่ พร้อมกับผอบใส่ของหอม ๕๐๐ ผอบใส่ดอกไม้ ๕๐๐ ถึงในเวลากลางวัน
และเวลาเย็น ก็ปฏิบัติเช่นนั้น. ได้ยินว่า พระราชาเมื่อให้ท่านเปลี่ยนผ้าวัน
ละ ๓ ครั้ง จะตรัสถามว่า พวกท่านนำจิวรไปถวายพระเถระแล้วหรือ. พอ
ทรงสดับว่า นำไปถวายแล้ว พระเจ้าเข้า จึงจะให้เปลี่ยน. แม้พระเถระก็ไม่
ผูกรวมเป็นห่อเก็บไว้. แต่ได้ถวายแก่เพื่อนพรหมจรรย์ที่ท่านพบแล้ว.

ได้ยินว่า ในครั้งนั้น ภิกษุสงฆ์ในชมพูทวีปทั้งสิ้น โดยมากได้ใช้
ปัจจัยคือจิวรอันเป็นของพระนิโครธเถระทั้งนั้น. ในบทว่า อโห วัต มัม โภจิ
นิมนนุเตยฺย นี้ มีคำถามว่า เหตุไร การไม่ให้จิตบังเกิดขึ้น จึงเป็นของหนัก
และที่เกิดขึ้นแล้วก็ต้องละ.

ตอบว่า จินฺนํ ชื่อว่า จิต เปลี่ยนแปลงได้เร็ว เพราะฉะนั้น การไม่
ให้จิตเกิดขึ้น จึงเป็นของหนัก แม้ถึงการละจิตที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นของหนัก
เช่นเดียวกัน. บทว่า อนุตรมเร ความว่า ในมหาสกุณฑายิสูตฺร ตั้งแต่ธรณี
ประคูดุไป เรียกว่า เรือน แต่ในที่นี้ ประสงค์เอาตั้งแต่ที่ตั้งแห่งน้ำตกจากชายคา.

ถามว่า ก็ภิกษาจะเกิดแก่ท่านได้แต่ที่ไหน.

ตอบว่า พระเถระคนรู้จักกันทั้งสองพระนคร พอท่านมาถึงประตู
เรือนเท่านั้น คนจะพากันมารับบาตร ใส่โภชนะอันมีรสเลิศต่าง ๆ ถวาย.
ท่านจะกลับแต่ที่ซึ่งท่านได้รับอาหารแล้ว. แต่ที่สำหรับทำกัตถกิจของท่าน
ได้มีประจำที่เดียว. บทว่า อนุพยุณฺชนโส ความว่า ได้ยินว่า พระเถระ
ถือเอานิมิตในรูปแล้ว ไม่เคยมองดูมาตุคามเลย. บทว่า มาตุคามสุตฺ ฐมฺมัม

ความว่า จะแสดงธรรมแก่มาตุคามด้วยวาจาเพียง ๕-๖ คำ ก็ควร แต่ถ้าถูกถามปัญหา จะกล่าวคาถาแม่ตั้งพัน ก็สมควรโดยแท้. ก็พระเถระไม่เคยทำสิ่งที่เป็นกับปิยะให้เป็นอกับปิยะเลย. แท้จริงการทำเช่นนั้น โดยมากจะมีแก่ภิกษุผู้เข้าตระกูล. บทว่า **ภิกษุรูปสุตย์** แปลว่า สำนักของภิกษุณี. ก็ผู้ที่จะเยี่ยมไข้จะไปสำนักของภิกษุณีนั้น ก็ควร. ก็พระเถระไม่กระทำเฉพาะสิ่งที่เป็นกับปิยะ. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้. บทว่า **จุนฺเจณ** ได้แก่ จุนแห่งดอกคำฝอย เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริกมฺเม** ได้แก่ กระทำการนวดตัว. บทว่า **วิจาริตา** แปลว่า ให้ประกอบแล้ว. บทว่า **คทฺทฺทหนมตฺตํ** ความว่า แม้ชั่วขณะจับนมโค แล้วรีดเอาน้ำนมเพียงหยดเดียว.

ก็พระเถระไม่เคยอาพาธด้วยเหตุใด ๆ เลย. ได้ยินว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ. มีภิกษุหนึ่งแสนเป็นบริวาร เสด็จเที่ยวจาริกไป ต้นไม้ที่มีพิษในป่าหิมพานต์บานแล้ว. แม้ภิกษุทั้งแสนก็ป่วยเป็นโรคเนื่องด้วยดอกหญ้าเป็นพิษ. ในสมัยนั้น พระเถระเป็นคาบสผู้มีฤทธิ์. ท่านหาไปเห็นภิกษุสงฆ์ จึงลงมาถามถึงโรคที่เป็น แล้วนำโอสถมาจากป่าหิมพานต์จัดถวาย. พอกระทบยาเท่านั้น โรคก็สงบทันที. แม้ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัสสปะ ท่านหยุดไถนาในวันแรกนา ให้สร้างโรงครัว และเวจกุฎี จัดถวายภิกษุสงฆ์เป็นประจำ ด้วยกรรมนี้ท่านจึงเป็นผู้ปราศจากอาพาธ. และเพราะท่านถือการนั่งเป็นวัตรอย่างอุกฤษฏ์ และการอยู่ป่าเป็นวัตรอย่างอุกฤษฏ์ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **นาภิขานามิอุปสุยิตา.**

บทว่า **สรโณ** แปลว่า ยังมีกิเลส. บทว่า **อญฺญา อุทฺปาติ** ความว่า ไม่ควรพยากรณ์พระอรหันต์ แก่อนุปสัมบัน.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงได้พยากรณ์.

ตอบว่า พระเถระมิได้กล่าวว่ เราเป็นพระอรหัต แต่กล่าวว่ พระอรหัตผล เกิดขึ้นแล้ว. อีกประการหนึ่ง ปรากฏว่ พระเถระได้เป็น พระอรหัตแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า ปพฺพชฺช ความ ว่ พระเถระไม่ได้ให้ปริพาชกชื้ออเจลกัสสปะ. บรรพชาและอุปสมบทด้วย ตนเอง แต่ให้ภิกษุเหล่าอื่นบวชให้. บทว่า อปาปุรณ อาทาย แปลว่ ถือ ลุกคาล บทว่า นิสินฺนโกว ปรีนิพฺพายี ความว่ พระเถระดำริว่ แม้เรา มีชีวิตอยู่อย่าได้เป็นภาระแก่ภิกษุเหล่าอื่น สรีระของเราแม้ปรีนิพานแล้ว อย่า ให้ภิกษุสงฆ์ต้องเป็นกังวลเลย จึงเข้าเตโชธาตูปรีนิพานแล้วเปลวไฟลุกขึ้นท่วม สรีระ. ผิวหนัง เนื้อและโลหิตถูกเผาไหม้สิ้นไป เหมือนเนยใส. ยังคงเหลือ อยู่แต่ธาตุ ที่มีลักษณะดังดอกมะลิตูม. คำที่เหลือในบททั้งปวง ชัดแล้วทั้งนั้น ก็แลพระสุตฺตนี้ ท่านสงเคราะห์เข้าในทศยสังคหวาร.

จบอรรถกถาพัทกฺคสุตฺตที่ ๔.

๕. ทันทภูมิสูตร

[๓๘๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ที่พระหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์ สมัยนั้นแล สมณฑุทเทสจิวตะอยู่ในกระท่อมในป่า ครั้นนั้น พระราชกุมารชยเสนะ ทรงพระดำเนินทอดพระขงฆ์เที่ยวเล่นไปโดยลำดับ เข้าไปหาสมณฑุทเทสจิวตะ ครั้นแล้วได้ตรัสทักทายปราศรัยกับสมณฑุทเทสจิวตะ. ครั้นผ่านคำทักทายปราศรัยพอให้ระลึกถึงกัน ไปแล้ว ได้ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๓๘๙] พระราชกุมารชยเสนะ พอประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้รับสั่งกะสมณฑุทเทสจิวตะดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านอัคริเวสสนะผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้สดับมาดังนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้วพึงสำเร็จเอกกคตาแห่งจิตได้.

สมณฑุทเทสจิวตะถวายพระพรว่า คุณก่อนพระราชกุมาร ข้อนั้นถูกต้องแล้ว ๆ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้ว พึงสำเร็จเอกกคตาแห่งจิตได้.

ร. ดีแล้ว ขอทำอัคริเวสสนะโปรดแสดงธรรมตามที่ได้สดับ ตามที่ได้ศึกษามาแก่ข้าพเจ้าเถิด.

[๓๙๐] อ. คุณก่อนพระราชกุมาร อาตมภาพไม่อาจจะแสดงธรรมตามที่ได้สดับ ตามที่ได้ศึกษามาแก่พระองค์ได้ เพราะถ้าอาตมภาพพึงแสดงธรรมตามที่ได้สดับ ตามที่ได้ศึกษามาแก่พระองค์ และพระองค์ไม่ทรงทราบ

อรรถแห่งภายิตของอาตมภาพได้ ข้อนั้นจะเป็นความยาก จะเป็นความลำบากของอาตมภาพ.

ร. ขอท่านอัคคิเวสสนะโปรดแสดงธรรมตามที่ได้สดับ ตามที่ได้ศึกษามาแก่ข้าพเจ้าเถิด บางทีข้าพเจ้าจะพึงทราบอรรถแห่งภายิตของท่านอัคคิเวสสนะได้.

อ. คุณก่อนพระราชกุมาร อาตมภาพจะพึงแสดงธรรมตามที่ได้สดับตามที่ได้ศึกษามาแก่พระองค์ ถ้าพระองค์ทรงทราบอรรถแห่งภายิตของอาตมภาพได้นั้นเป็นความดี ถ้าไม่ทรงทราบ ขอพระองค์พึงดำรงอยู่ในภาวะของพระองค์ตามที่ควรเถิด อย่าได้ชักถามอาตมภาพในธรรมนั้นให้ยิ่งขึ้นไปเลย.

ร. ขอท่านอัคคิเวสสนะโปรดแสดงธรรมตามที่ได้สดับ ตามที่ได้ศึกษามาแก่ข้าพเจ้าเถิด ถ้าข้าพเจ้าทราบอรรถแห่งภายิตของท่านอัคคิเวสสนะได้ นั้นเป็นความดี ถ้าไม่ทราบ ข้าพเจ้าจักดำรงอยู่ในภาวะของตนตามที่ควร ข้าพเจ้าจักไม่ชักถามท่านอัคคิเวสสนะในธรรมนั้นให้ยิ่งขึ้นไป.

ว่าด้วยการเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า

[๓๕๖] ลำดับนั้นแล สมณุตเทศอจิรวตะได้แสดงธรรมตามที่ได้สดับตามที่ได้ศึกษามาแก่พระราชกุมารชยเสนะ เมื่อสมณุตเทศอจิรวตะกล่าวแล้วอย่างนั้น พระราชกุมารชยเสนะได้ตรัสกะสมณุตเทศอจิรวตะดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านอัคคิเวสสนะผู้เจริญ ข้อที่ภิกษุไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้ว พึงสำเร็จเอกัคคตาแห่งจิต นั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส ต่อนั้น พระราชกุมารชยเสนะ ทรงประกาศความไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสแต่สมณุตเทศอจิรวตะแล้ว ทรงลุกขึ้นจากอาสนะเสด็จหลีกไป.

ครั้งนั้นแล สมณทูตเทศอจิรวตะ เมื่อพระราชกุมารชยเสนะเสด็จหนีลี้ภัย
ไปแล้วไม่นาน จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วถวายอภิวัตพระผู้มี
พระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูล
เรื่องราวเท่าที่ได้สนทนากับพระราชกุมารชยเสนะทั้งหมดนั้นแด่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า.

[๑๕๒] เมื่อสมณทูตเทศอจิรวตะกราบทูลแล้วอย่างนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าได้ตรัสกะสมณทูตเทศอจิรวตะดังนี้ว่า คุณก่อนอัคคิเวสสนะ พระราช-
กุมารจะพึงได้รับความซอมนั้นในภพิตของเธอนี้แต่ที่ไหน ชื่อที่ความซอมนั้นเขา
เขาเห็น เขาบรรลู่ เขาทำให้แจ้งกัน ได้ด้วยเนกขัมมะ แต่พระราชกุมารชยเสนะ
ยังอยู่ท่ามกลางกาม ยังบริโภคนกาม ถูกกามวิตกกิน ถูกความเร่าร้อนเพราะกาม
เผา ยังขวนขวายในการแสวงหากาม จักทรงรู้ หรือจักทรงเห็น หรือจักทรง
ทำให้แจ้งความซอมนั้นได้ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้.

[๑๕๓] คุณก่อนอัคคิเวสสนะ เปรียบเหมือนช่างที่ควรฝึก หรือม้าที่
ควรฝึกหรือโคที่ควรฝึก คู่หนึ่งที่เขาฝึกดี หัดดีแล้ว อีกคู่หนึ่งเขาไม่ได้ฝึก
ไม่ได้หัดเลย คุณก่อนอัคคิเวสสนะ เธอจะสำคัญความซอมนั้นเป็นไหน ช่างที่
ควรฝึก หรือม้าที่ควรฝึก หรือโคที่ควรฝึก คู่ที่เขาฝึกดี หัดดีแล้วนั้น อัน
เขาฝึกแล้ว จึงเลี่ยนเหตุการณ์ที่ฝึกแล้ว สำเร็จภูมิที่ฝึกแล้วได้ ใช่ไหม.

อ. ใช่ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ส่วนช่างที่ควรฝึก หรือม้าที่ควรฝึก หรือโคที่ควรฝึก คู่ที่เขา
ไม่ได้ฝึกไม่ได้หัดแล้วนั้น อันเขาไม่ได้ฝึกเลย จะเลี่ยนเหตุการณ์ที่ฝึกแล้ว
สำเร็จภูมิที่ฝึกแล้ว เหมือนอย่างคู่ที่ฝึกดี หัดดีแล้วนั้น ได้ไหม.

อ. ซ่อนี่หามีได้เลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอัคคิเวสสนะ ฉันทันเหมือนกันแล ข้อที่ความซื่อนั้นเขารู้ เขาเห็น เขาบรรลุ เขาทำให้แจ้งกัน ได้ด้วยเนกขัมมะ แต่พระราชกุมารชยเสนะ ยังอยู่ท่ามกลางกาม ยังบริโภคมกาม ถูกกามวิตกกิน ถูกความเร่าร้อนเพราะ กามเผา ยังชวนชวนในการแสวงหากาม จักทรงรู้ หรือจักทรงเห็น หรือจัก ทรงทำให้แจ้งความซื่อนั้นได้ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้.

ว่าด้วยอุปมาภูเขาใหญ่

[๓๕๔] คุณก่อนอัคคิเวสสนะ เปรียบเหมือนภูเขาใหญ่ไม่ห่างไกลบ้าน หรือนิคม สหาย ๒ คนออกจากบ้านหรือนิคมนั้น ไปยังภูเขาภูคนั้นแล้ว จึงมี อกันเข้าไปยังที่ตั้งภูเขา ครั้น แล้วสหายคนหนึ่ง ยืนที่เชิงภูเขาเบื้องล่าง อีกคน หนึ่งขึ้นไปข้างบนภูเขา สหายที่ยืนตรงเชิงภูเขาข้างล่าง เอ่ยถามสหายผู้ยืนบน ภูเขานั้น อย่างนี้ว่า แน่ะเพื่อนเท่าที่เพื่อนยืนบนภูเขานั้น เพื่อนเห็นอะไร สหาย คนนั้นตอบอย่างนี้ว่า เพื่อนเอ๋ย เราขึ้นบนภูเขาแล้วเห็นสวน ป่าไม้ ภูมิภาค และสระโบกขรณีที่น่ารื่นรมย์ สหายข้างล่างกล่าวอย่างนี้ว่า แน่ะเพื่อน ข้อที่ เพื่อนยืนบนภูเขาแล้วเห็นสวน ป่าไม้ ภูมิภาค และสระโบกขรณีที่น่ารื่นรมย์ นั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสเลย สหายที่ยืนบนภูเขา จึงลงมายังเชิงเขาข้างล่าง แล้วจูงแขนสหายคนนั้นให้ในรูปบนภูเขาภูคนั้น ให้สบายใจครู่หนึ่งแล้ว เอ่ย ถามสหายนั้นว่า แน่ะเพื่อน เท่าที่เพื่อนยืนบนภูเขาแล้วเพื่อนเห็นอะไร สหาย คนนั้น ตอบอย่างนี้ว่า เพื่อนเอ๋ย เราขึ้นบนภูเขาแล้วเห็นสวน ป่าไม้ ภูมิภาค และสระโบกขรณีที่น่ารื่นรมย์ สหายคนขึ้นไปก่อนกล่าวอย่างนี้ว่า แน่ะเพื่อน เราเพิ่งรู้คำที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า เพื่อนเอ๋ย ข้อที่เพื่อนยืนบนภูเขา แล้วเห็น สวน ป่าไม้ ภูมิภาค และสระโบกขรณีที่น่ารื่นรมย์ นั้นไม่ใช่ฐานะ. ไม่ใช่ โอกาสเลย เดียวนี้เอง และสหายคนขึ้นไปทีหลังก็พูดว่า เราก็เพิ่งรู้คำที่ท่าน

กล่าวอย่างนี้ว่า แน่ะเพื่อน เราขึ้นบนภูเขาแล้วเห็นสวน ป่าไม้ ภูมิภาค และสระโบกขรณีที่น่ารื่นรมย์ เดียวนี้เหมือนกัน สหายคนขึ้นไปก่อนจึงพูดอย่างนี้ว่า สหายเอ๋ย ความเป็นจริง เราถูกภูเขาใหญ่ลูกนี้กั้นไว้ จึงไม่แลเห็นสิ่งที่ควรเห็น นี้ จันใด คุณก่อนอัคคิเวสสนะ จันนั้นเหมือนกันแล พระราชกุมารชยเสนะ ถูกกองอวิชาใหญ่ยิ่งกว่าภูเขาลูกนั้นกั้นไว้ บังไว้ ปิดไว้ คลุมไว้แล้ว พระราชกุมารชยเสนะนั้นแลยังอยู่ท่ามกลางกาม ยังบริโภคนกาม ถูกกามวิตกกิน ถูกความเร่าร้อนเพราะกามเผา ยังชวนชวายในการแสวงหากาม จักทรงรู้ หรือทรงเห็น หรือทรงทำให้แจ้งซึ่งความซื่อที่เขารู้ เขาเห็น เขาบรรลु เขาทำให้แจ้งกันได้ด้วยเนกขัมมะ นั้น ไม่ใช่ฐานะที่มีได้ คุณก่อนอัคคิเวสสนะ ถ้าอุปมา ๒ ข้อนี้ จะพึงทำเธอให้แจ่มแจ้งเพื่อพระราชกุมารชยเสนะได้ พระราชกุมารชยเสนะจะพึงเลื่อมใสเธอ และเลื่อมใสแล้ว จะพึงทำอาการของบุคคลผู้เลื่อมใสต่อเธออย่างไม่น่าอัศจรรย์.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็อุปมา ๒ ข้อนี้ จักแจ่มแจ้ง กะข้าพระองค์ต่อพระกุมารชยเสนะได้แต่ที่ไหน เพราะอุปมาอันไม่น่าอัศจรรย์ ข้าพระองค์ไม่เคยได้สดับมาก่อน เหมือนที่ได้สดับ ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเลย.

ว่าด้วยอุปมาด้วยช้าง

[๔๕๕] พ. คุณก่อนอัคคิเวสสนะเปรียบเหมือนพระราชามหากษัตริย์ ผู้ทรงได้มูรธาภิเษกแล้ว ตรัสเรียกพรานนาควนิกรมารับสั่งว่า มานี่แน่ะพ่อพรานเพื่อนยาก ท่านจงจีช้างหลวงเข้าไปยังป่าช้าง เห็นช้างป่าแล้ว จงคล้องมันไว้ ให้มันคงที่คอช้างหลวงเถิด พรานนาควนิกรรับสนองพระราชโองการแล้ว จึงขึ้นช้างหลวงเข้าไปยังป่าช้าง เห็นช้างป่าแล้ว จึงคล้องไว้มันคงที่คอช้างหลวง ช้างหลวงจึงนำช้างป่านั้น ออกมาสู่ที่กลางแจ้งได้ คุณก่อนอัคคิเวสสนะ

เพียงเท่านั้นแล ช้างป่าจึงมาอยู่กลางแจ้ง ธรรมดาช้างป่าทั้งหลายยังหวงถิ่นคือ ป่าช้างอยู่ พรานจึงกราบทูลเรื่องนี้แด่พระราชามหากษัตริย์ว่า ขอเดชะ ช้างป่า ของพระองค์มาอยู่ที่กลางแจ้งแล้ว พระพุทธเจ้าข้า พระราชามหากษัตริย์จึง ตรัสเรียกความผู้ฝึกช้างมารับสั่งว่า มานี้แน่ะ ความช้างเพื่อนยาก ท่านจงฝึก ช้างป่า จงไปแก้ไขปกติของสัตว์ป่า แก้ไขความคำริพถ่านของสัตว์ป่า แก้ไข ความกระวนกระวาย ความลำบากใจ และความเร่าร้อนใจของสัตว์ป่า เพื่อให้ช้างป่าเชือกนั้นอภิมรย์ในแดนบ้าน ให้บันเทิงในปกติที่มนุษย์ต้องการเถิด ความช้างรับสนองพระราชโองการแล้ว จึงฝังเสาตะลุงใหญ่ในแผ่นดิน ล่ามคอ ช้างป่าไว้มั่นคง เพื่อแก้ไขปกติของสัตว์ป่า แก้ไขความคำริพถ่านของสัตว์ป่า แก้ไขความกระวนกระวาย ความลำบากใจ และความเร่าร้อนใจของสัตว์ป่า เพื่อให้ช้างป่าเชือกนั้นอภิมรย์ในแดนบ้าน ให้บันเทิงในปกติที่มนุษย์ต้องการ ความช้างย่อกร้องเรียกช้างป่าเชือกนั้นด้วยวาจาซึ่งไม่มีโทษ เสนาะหู ชวนให้ รักใคร่ จับใจ เป็นภาษาชาวเมือง อันคนส่วนมากปรารถนาและชอบใจเห็น ปานนั้น ในเมื่อช้างป่าอันความช้างร้องเรียกอยู่ด้วยวาจาซึ่งไม่มีโทษ เสนาะ หู ชวนให้รักใคร่ จับใจ เป็นภาษาชาวเมือง อันคนส่วนมากปรารถนา และชอบใจเห็นปานนั้นแล้ว จึงสำเนียงด้วยดี เจริญโสตสดับ ดังจิตรับรู้ ความช้างจึงเพิ่มอาหาร คือ หญ้าและน้ำให้ช้างนั้นยิ่งขึ้น ในเมื่อช้างป่ารับรู้ อาหาร คือ หญ้าและน้ำของความช้าง ความช้างจึงมีความคำริอย่างนี้ว่า คราวนี้ ช้างป่าจักเป็นอยู่ได้ละ จึงให้ช้างนั้น ทำการณยิ่งขึ้นด้วยคำว่า รับพ้อ ทิ้งพ้อใน เมื่อช้างของพระราชาเป็นสัตว์ทำตามคำ รับทำตามโอวาทของความช้างในการ รับและการทิ้ง ความช้างจึงให้ช้างนั้น ทำการณยิ่งขึ้นด้วยคำว่า รุกพ้อ ถอยพ้อ ในเมื่อช้างของพระราชาเป็นสัตว์ทำตามคำ รับทำตามโอวาทของความช้างให้ การรุกและการถอย ความช้างจึงให้ช้างนั้น ทำการณยิ่งขึ้นด้วยคำว่า ยืนพ้อ เทาพ้อ

ในเมื่อช้างของพระราชาก็เป็นสัตว์ทำตามคำ รับทำตามโอวาทของความขี้ขางในการยืนและการเทา ความขี้ขางจึงให้ขี้ขางนั้นทำการฉี่ฉี้อาเนญชะยั้งขึ้น คือ ผูกโล่ใหญ่เข้าที่วงขี้ขางนั้น จัดบุรุษถือหอกซัด นั่งบนคอ จัดบุรุษถือหอกซัดหลายคนยืนล้อมรอบ และความขี้ขางถือของยาว ยืนข้างหน้า ขี้ขางนั้น ถูกความขี้ขางให้ทำการฉี่ฉี้อาเนญชะอยู่ จึงไม่เคลื่อนไหวเท้าน้ำ ไม่เคลื่อนไหวเท้าหลัง ไม่เคลื่อนไหวกายเบื้องหน้า ไม่เคลื่อนไหวกายเบื้องหลัง ไม่เคลื่อนไหวศีรษะ ไม่เคลื่อนไหวหู. ไม่เคลื่อนไหวงา ไม่เคลื่อนไหวหาง ไม่เคลื่อนไหววง จึงเป็นขี้ขางหลวงทนต่อการประหารด้วย หอก ดาบ ลูกศร และเครื่องประหารของศัตรูอื่น ทนต่อเสียงกึกก้องแห่งกลองใหญ่ บัณเฑาะว์สังข์ และกลองเล็ก กำจัดโทษคดโกงทุกอย่างได้ หมดพยศ ย่อมถึงความนับว่า เป็นขี้ขางสมควรแก่พระราชานัน พระราชาควรใช้สอย เป็นองค์สมบัติของพระราชานันใด.

ว่าด้วยพระพุทฺธคุณ

[๓๕๖] คู่ก่อนอัคคิเวสสนะ ฉะนั้นเหมือนกันแล ตถาคตอุบัติในโลกนี้ ได้เป็นผู้ไกลจากกิเลส รู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ คำเป็นไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่างหาคนอื่นยิ่งกว่ามิได้ เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้คนแล้ว เป็นผู้แจกธรรม ตถาคตนั้นทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนโลกนี้ทั้งเทวดา มาร พรหม ทุกหมู่สัตว์ ทั้งสมณะ และพราหมณ์ ทั้งเทวดาและมนุษย์ให้รู้ทั่ว แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ในท่ามกลาง ในที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง คฤหบดีกัถิ บุตรของคฤหบดีกัถิ คนที่เกิดภายหลังในสกุลใดสกุลหนึ่งกัถิ ย่อมฟังธรรมนั้น ครั้นฟังแล้ว

ยอมได้ความเธอในตถาคต เขาประกอบด้วยการได้ความเชื่อโดยเฉพาะนั้น จึงพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ฆราวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งฐิติ บรรพชาเป็นช่องว่าง เรายังอยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียว คุณสังขที่เขาคัดแล้ว นี่ไม่ใช่ทำได้ง่าย อย่ากระนั้นเลย เราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเถิด สมัยต่อมา เขาละโภคสมบัติน้อยบ้าง มากบ้าง และวงศ์ญาติเล็กบ้าง ใหญ่บ้าง ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์แล้วออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต คุณก่อนอัคคิเวสสนะ เพียงเท่านี้แล เขาเชื่อว่าเป็นอริยสาวก อยู่ในโอกาสอันว่างแล้ว ความจริง เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ยังหวังถิ้น คือ กามคุณทั้ง ๕ อยู่ ตถาคตจึงแนะนำเธอให้นิ่งขึ้นไปว่า คุณก่อนภิกษุ มาเถิด เธอจงเป็นผู้มีศีล ดำรงด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ จงเป็นผู้เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายเถิด คุณก่อนอัคคิเวสสนะ. ในเมื่ออริยสาวกเป็นผู้มีศีล ดำรงด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ ย่อมเป็นผู้เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายได้ ตถาคตจึงแนะนำเธอให้ยิ่งในรูปว่า คุณก่อนภิกษุ มาเถิด เธอจงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว จงอย่าถือโดยนิमित ฯลฯ เธอครั้นละนิวรรณ์ ๕ ประการ อันเป็นเครื่องทำให้เศร้าหมอง ทำปัญญาให้ถอยกำลังนี้ได้แล้ว ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา...ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิต... ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร รู้สีกตัว

๑. เหมือนข้อ ๔๕ ถึงข้อ ๔๘

[๑๕๓] คุณก่อนอัคคิเวสสนะ เปรียบเหมือนความขี้ขางฝังเสาคะลุงใหญ่ ลงในแผ่นดิน ล่ามคอข้างป่าไผ่มันคง เพื่อแก้ไขปกติของสัตว์ป่า แก้ไขความ ดำริพล่านของสัตว์ป่า แก้ไขความกระวนกระวาย ความลำบากใจ และความ เร่าร้อนใจของสัตว์ป่า เพื่อให้ข้างป่าเชือกนั้นอภิมรย์ในแดนบ้าน ให้มันเทิง ในปกติที่มนุษย์ต้องการ ฉันทใด คุณก่อนอัคคิเวสสนะ ฉันทนั้น เหมือนกันแล สติปัญญา ๔ นี้ ชื่อว่าเป็นหลักผูกใจของอริยสาวก เพื่อแก้ไขปกติ ชนิด อาศัยบ้าน แก้ไขความดำริพล่านชนิดอาศัยบ้าน แก้ไขความกระวนกระวาย ความลำบากใจ และความเร่าร้อนใจชนิดอาศัยบ้าน เพื่อบรรลุฉุบายธรรม เพื่อ ทำนิพพานให้แจ้ง.

ว่าด้วยจตุสติปัญญาเป็นต้น

[๑๕๔] ตถาคตจึงแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า คุณก่อนภิกษุ มาเถิด เธอจงเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ แต่อยู่ตริกวิตกที่เข้าประกอบกับกาย จงเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ แต่อยู่ตริกวิตกที่เข้าประกอบกับ เวทนา จงเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ แต่อย่าตริกวิตกที่เข้าประกอบกับจิต จงเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ แต่อย่าตริกวิตกที่เข้าประกอบกับธรรม เธอย่อมเข้าตติยฌาน มีความผ่องใสแห่งใจภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุด ขึ้น เพราะสงบวิตกและวิจารณ์ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ อยู่ ย่อมเป็นผู้วางเฉยเพราะหน่ายปีติ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วย นามกาย เข้าตติยฌาน... ย่อมเข้าจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะ ละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่.

[๑๕๕] เธอ เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่อง ยียวน ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงานตั้งมั่น ถึงความ

ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ย่อมโน้มจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสติญาณ ระลึกขันธ์ที่อยู่อาศัยในชาติก่อนได้เป็นอเนกประการ คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ เธอย่อมระลึกขันธ์ที่อยู่อาศัยในกาลก่อนได้เป็นอเนกประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศเช่นนี้.

[๔๐๐] เธอ เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องขีปน ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหว อย่างนี้แล้ว ย่อมโน้มจิตไปเพื่อจตุปปาตญาณของสัตว์ทั้งหลาย มองเห็นหมู่สัตว์กำลังจติ กำลังอุปบัติ เหว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดีตถยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ฯลฯ ย่อมทราบชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมเช่นนี้.

[๔๐๑] เธอ เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องขีปน ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ย่อมโน้มจิตไปเพื่ออาสวกายญาณ รู้ชัดตามเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ที่ดับทุกข์ นี้ปฏิบัติให้ถึงที่ดับทุกข์ รู้ชัดตามเป็นจริงว่า เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ที่ดับอาสวะ นี้ปฏิบัติให้ถึงที่ดับอาสวะ เมื่อเธอรู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นแม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ. เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

[๔๐๒] ภิกษุ นั้น เป็นผู้คทน คือ มีปกติอกกสันต่อความหนาว ความร้อน ความหิว และความกระหาย ต่อสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ต่อถ้อยคำ คำพูดที่กล่าวร้าย ใสร้าย ต่อเวทนาประจำ

๑. เหมือนข้อ ๒๔ ๑ ๒. เหมือนข้อ ๒๕

สตรีระที่เกดขึ้นแล้ว อันเป็นทุกขักล้า เจ็บแสบ ไม่ใช่ความสำราญ ไม่ใช่ที่
ชอบใจพอจะสังหารชีวิตได้ เธอเป็นผู้กำจัตราคะ โทสะ โมหะทั้งปวงได้
หมดกิเลส เพียงดั่งน้ำฝนแล้ว เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ ควรแก่ของต้อนรับ
ควรแก่ทักษิณาทาน ควรแก่การกระทำอัญชลี เป็นเนื่อนาบุญของโลกอย่างหา
แห่งอื่นเปรียบมิได้.

ว่าด้วยอุปมาด้วยซ้ำไม่ได้ฝึก

[๔๐๓] คุณอนอัคคิเวสสนะ ถ้าข้างหลวงแก่ ที่ไม่ได้ฝึก ไม่ได้หัด
ล้มลง ก็ถึงความนับว่า ข้างหลวงแก่ ล้มตายไปอย่างมิได้ฝึก ถ้าข้างหลวง
ปูนปานกลาง ที่ไม่ได้ฝึก ไม่ได้หัด ล้มลง ก็ถึงความนับว่า ข้างหลวงปูน
ปานกลางล้มตายไปอย่างมิได้ฝึก ถ้าข้างหลวงปูนหนุ่มที่มิได้ฝึก ไม่ได้หัด
ล้มลง ก็ถึงความนับว่า ข้างหลวงหนุ่ม ล้มตายไปอย่างมิได้ฝึก นั่นใด คุณ
ก่อนอัคคิเวสสนะ นั้นนั่นเหมือนกันแล ถ้าภิกษุเถระยังไม่สิ้นอาสวะ ทำกาละ
ลง ก็ถึงความนับว่า ภิกษุเถระทำกาละ ตายไปอย่างมิได้ฝึก ถ้าภิกษุ
มัชฌิมะยังไม่สิ้นอาสวะ ทำกาละลง ก็ถึงความนับว่า ภิกษุมัชฌิมะทำกาละ
ตายไปอย่างมิได้ฝึก ถ้าภิกษุนวกะยังไม่สิ้นอาสวะ ทำกาละลง ก็ถึงความนับ
ว่า ภิกษุนวกะ ทำกาละ ตายไปอย่างมิได้ฝึก.

[๔๐๔] คุณอนอัคคิเวสสนะ ถ้าข้างหลวงแก่ที่ฝึกดี หัดดีแล้ว ล้มลง
ก็ถึงความนับว่า ข้างหลวงแก่ล้มตายไปอย่างฝึกแล้ว ถ้าข้างหลวงปูนปานกลาง
ที่ฝึกดี หัดดีแล้ว ล้มลง ก็ถึงความนับว่า ข้างหลวงปูนปานกลางล้มตายไปอย่าง
ฝึกแล้ว ถ้าข้างหลวงปูนหนุ่มที่ฝึกดี หัดดีแล้ว ล้มลง ก็ถึงความนับว่า ข้าง
หลวงปูนหนุ่มล้มตายไปอย่างฝึกแล้ว นั่นใด คุณอนอัคคิเวสสนะ นั้นนั่น
เหมือนกันแล ถ้าภิกษุเถระสิ้นอาสวะแล้ว ทำกาละลง ก็ถึงความนับว่า ภิกษุ

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 95

เถระทำกาละตายอย่างฝึกแล้ว ถ้าภิกษุมัชฌิมะสิ้นอาสวะแล้ว ทำกาละลง ก็ถึงความนับว่าภิกษุมัชฌิมะทำกาละ ตายอย่างฝึกแล้ว ถ้าภิกษุนวกะสิ้นอาสวะแล้ว ทำกาละลง ก็ถึงความนับว่า ภิกษุนวกะทำกาละ ตายอย่างฝึกแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว สมณุตเทศอจิรวตะจึง
ชื่นชมยินดี พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบตันตภูมิสูตรที่ ๔

อรรถกถาทันตภูมิสูตร

ทันตภูมิสูตร มีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อรณฺณกุกฺกัณฺณํ ได้แก่ในเสนาสนะที่เขาสร้างไว้ เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ในที่ซึ่งเจียบสัจคแห่งหนึ่งของพระวิหารเวฬุวันนั้นแล. บทว่า ราชกุมารโ หมายถึงพระราชกุมารชยเสนะ ผู้เป็นราชบุตรของพระเจ้าพิมพิสาร.

บทว่า สฺมุเสษฺยุ แผลว่า ฟังได้. บทว่า เอกกุกฺคตํ ความว่า พระราชกุมารตรัสว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมได้สมาบัติ ชื่อว่าย่อมได้ฌาน. บทว่า กิลมโธ ได้แก่ ความลำบากกาย. ความลำบากนั้นแหละเรียกว่า วิหเสา บ้าง. บทว่า ยถาสเก ติฏฺฐเจยฺยาสี ความว่า ขอพระองค์ฟังดำรงอยู่ในส่วนที่ไม่รู้ ของพระองค์เถิด.

บทว่า เทเสตี ความว่า ย่อมได้อย่างนี้ คือ ได้จิตเตกัคคตา ได้แก่ ย่อมยังสมาบัติให้เกิดอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่ถึงอัปปนาสมาธิแต่อุปจารสมาธิแล้ว จึงกล่าวกสิณบริกรรมอย่างนี้. บทว่า ปเวทควา แผลว่า ประกาศแล้ว.

บทว่า เนกฺขมฺเมเน ฌาตพฺพํ ความว่า ฟังรู้ด้วยคุณคือบรรพชาอันเป็นเครื่องสลัดออกจากกาม. ข้อนั้นท่านกล่าวไว้โดยอธิบายว่า ขึ้นชื่อว่า เอกกุกฺคตา อันบุคคลผู้ตั้งอยู่ในคุณคือบรรพชาอันเป็นเครื่องสลัดออกจากกาม ฟังรู้. บทที่เหลือเป็นไวพจน์ของ บทว่า ฌาตพฺพํ นั้นแหละ. บทว่า กามปริภฺยชนฺโต ได้แก่ บริโศกคามแม้ทั้งสองอย่าง.

บทว่า หตฺถิทมฺมา วา อสฺสทมฺมา วา โคทมฺมา วา นี้ มีอธิบายว่า บุคคลผู้เว้นจากความเป็นผู้มีจิตแน่วแน่ ฟังเห็นเป็นเหมือนการฝึก

ช้างที่ยังไม่เคยได้รับการฝึกเป็นต้น บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยความเป็นผู้มีจิตแน่ว
แน่ พึงเห็นเป็นเหมือนการฝึกช้างที่เคยฝึกแล้วเป็นต้น. เปรียบเหมือนสัตว์
พาหนะมีช้างเป็นต้น ที่ยังไม่ได้รับการฝึก ย่อมไม่ควรจะไปสู่สนามฝึก
หรือถึงภูมิภาคอันสัตว์ผู้ฝึกแล้วพึงถึง โดยไม่ต้องทำเรือนยอด ไม่ต้องทอด
ทิ้งธุระจันใด บุคคลที่ปราศจากความเป็นผู้มีจิตแน่วแน่ก็ฉนั้นนั้น ย่อมไม่
สามารถที่จะยังคุณอันบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยเอกัคคตาจิตให้เกิดแล้ว ให้เกิดขึ้น

บทว่า หตถวิลลงฆเคน แปลว่า ชูงมือกันไป. บทว่า ทิฏฺฐเจยฺย
แปลว่า ควรดู. บทว่า อาวุโณ แปลว่า ปิดกั้นไว้. บทว่า นิวิโณ แปลว่า
บังไว้. บทว่า โอสุโณ แปลว่า คลุมไว้แล้ว.

บทว่า นาควนิกั ความว่า ในหัตถิปโทปมสูตร ท่านเรียกบุรุษผู้
เที่ยวไปในนาควันว่า นาควิโก. ในข้อนี้ มีอธิบายว่า บุรุษผู้ฉลาดในการ
ฝึกช้าง ย่อมสามารถจะคล้องช้างได้. บทว่า อติปลสุตฺตวา แปลว่า เห็นแล้ว.
บทว่า เอตฺถ เคธา ได้แก่ ความหวังที่เป็นไปในนาควันนั้น. บทว่า
สรสฺสกปฺปานั แปลว่า ความดำริพล่าน. ในบทว่า มนุสฺสกนฺเตสุ สีเลสุ
สมาทปนาย มีอธิบายว่า ในเวลาใด สตรีและบุตร กุมารกุมารี จับที่
งวงเป็นต้น เล่นหัวอยู่ด้วย ช้างไม่แสดงอาการผิดปกติ คืออยู่อย่างสบาย
ในเวลานั้น ช้างนั้น ชื่อว่า ย่อมบรรเทิงใจ ตามปกติที่มนุษย์ต้องการ.

บทว่า เปมณียา ได้แก่ พูคว่า พ่อคุณ พระราชาโปรดพ่อแล้ว จัก
แต่งตั้งพ่อไว้ ในตำแหน่งมงคลหัตถิติเดียว พ่อจักได้ของกินดี ๆ มีโภชนะ
เป็นต้นที่คู่ควรแก่พระราชา คำพูดเห็นปานนี้ เป็นคำพูดที่ช้างรัก. บทว่า
สุสุสุตฺติ ความว่า ช้างย่อมประสงค์จะฟังถ้อยคำที่น่ารักเห็นปานนั้น. บทว่า

ติณมาโสทกั ได้แก่เพิ่มอาหารคือหญ้าและน้ำ. บทว่า ติณมานั แปลว่า
หญ้าที่พึงเคี้ยว อธิบายว่า หญ้าที่พึงกิน.

บทว่า ปญฺทว แปลว่า มโหระทึก. บทว่า สพฺพวงฺกโทสนิหิ-
ตนิหฺนิตกธาโว ได้แก่ ทั้งกำจัดโทษคือความคดโกงทุกอย่างได้ด้วย ทั้งหมด
พยศด้วย. บทว่า องฺกนฺตเว ตํขุํ คจฺจติ ความว่า ย่อมจัดเป็นองคสมบัติ.
บทว่า เคหฺลิตสีลาณั ได้แก่ ศีลที่อาศัยกามคุณ ๕. บทว่า ฌายสุส ได้แก่
อัญ्ञฐังคิกมรรค.

ในบทว่า อทฺตมรณั มหฺลลโก รณฺโณ นาโค มโต กาลกโต
นี้ ได้ความดั่งนี้ว่า ช้างแก่ของพระราชลัม ทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้ฝึก. ในบททั้ง
ปวง ก็มีนัยนี้. บทที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้น ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาทันตฎุมิสูตรที่ ๕.

๖. ภูมิจสูตร

[๔๐๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นแล ท่านพระภูมิชะ นุ่งสบง ทรงบาตรจีวรเข้าไปยังวังของพระราชกุมารชยเสนะในเวลาเช้า แล้วนั่งบนอาสนะที่เขาแต่งตั้งไว้ ต่อ นั้น พระราชกุมารชยเสนะเข้าไปหาท่านพระภูมิชะ แล้วได้ตรัสทักทายปราศรัยกับท่านพระภูมิชะ ครั้นผ่านคำทักทายปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงประทับ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

[๔๐๖] พระราชกุมารชยเสนะ ประทับ นั่งเรียบร้อยแล้ว ได้รับสั่งกะท่านพระภูมิชะดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านภูมิชะ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า ถ้าแม้บุคคลทำความหวังแล้วประพฤติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม้ทำความไม่หวังแล้วประพฤติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม้ทำความหวังและความไม่หวังแล้วประพฤติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม้ทำความหวังก็มิใช่ ความไม่หวังก็มิใช่แล้วประพฤติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ในเรื่องนี้ ศาสดาของท่านภูมิชะมีวาตะอย่างไร มีความเห็นอย่างไร บอกไว้อย่างไร

[๔๐๗] ท่านภูมิชะกล่าวว่า ดูก่อนพระราชกุมาร เรื่องนี้อาตมภาพมิได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าเลย แค่อ้อที่เป็นฐานะมิได้แล คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงทรงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ถ้าแม้บุคคลทำความหวัง แล้วประพฤติพรหมจรรย์โดยไม่แยบคาย เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม้ทำความไม่หวังแล้วประพฤติพรหมจรรย์โดยไม่แยบคาย เขาก็ไม่สามารถ

จะบรรลุผล ถ้าแม้ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้วพระพฤติพรหมจรรย์ โดยไม่แยบคาย เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม้ทำความหวังก็มีไช้ ความไม่หวังก็มีไช้แล้วพระพฤติพรหมจรรย์โดยไม่แยบคาย เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล แต่ถ้าแม้ทำความหวังแล้วพระพฤติพรหมจรรย์โดยแยบคาย เขาก็จะสามารถบรรลุผล ถ้าแม้ทำความไม่หวังแล้วพระพฤติพรหมจรรย์โดยแยบคาย เขาก็จะสามารถบรรลุผล ถ้าแม้ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้วพระพฤติพรหมจรรย์โดยแยบคาย เขาจะสามารถบรรลุผล ถ้าแม้ทำความหวังก็มีไช้ ความไม่หวังก็มีไช้แล้วพระพฤติพรหมจรรย์โดยแยบคาย เขาก็จะสามารถบรรลุผล

ดูก่อน พระราชา कुमार เรื่องนี้อาตมภาพมิได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าเลย แต่ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงทรงพยากรณ์อย่างนี้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้แล.

ร. ถ้าศาสดาของท่านภูมิชะมีวาตะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ บอกไว้ อย่างนี้ ศาสดาของท่านภูมิชะ ะรอยจะดำรงอยู่เหนือหัวของสมณพราหมณ์จำนวนมากทั้งมวลโดยแท้.

ต่อ นั้น พระราชา कुमारชยเสนะทรงอังคาสท่านพระภูมิชะ ด้วยอาหาร ในภาชนะส่วนของพระองค์.

ว่าด้วยเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า

[๔๐๘] ครั้งนั้นแล ท่านพระภูมิชะกลับจากบิณฑบาต ภายหลังเวลาอาหารแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอกราบทูลให้ทรงทราบ เมื่อเช้านี้ข้าพระองค์นั่งสงบ ทรงบาตรจีวรเข้าไปยังวังของพระราชา-

กุมารชยเสนะ แล้วได้นั่งบนอาสนะที่เขาแต่งตั้งไว้ ต่อ นั้น พระราชกุมารชย-
เสนะได้เข้ามาหาข้าพระองค์ แล้วได้ตรัสทักทายปราศรัยกับข้าพระองค์ ครั้น
ผ่านคำทักทายปราศรัยพอให้ระลึกถึงกัน ไปแล้ว. ได้ประทับ นั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง พอประทับ นั่งเรียบร้อยแล้วได้รับสั่งกะข้าพระองค์ดังนี้ว่า ข้าแต่
ท่านภุมิยะ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิวอย่างนี้ว่า ถ้าแม่
บุคคลทำความหวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล
ถ้าแม่ทำความไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล
ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความไม่หวัง แล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่
สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่ทำความหวังก็มีใช่ความไม่หวังก็มีใช่แล้วประพตติ-
พรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ในเรื่องนี้ ศาสดาของท่านภุมิยะ
มีวาตะอย่างไร มีความเห็นอย่างไร บอกไว้ได้อย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
เมื่อพระราชกุมารรับสั่งแล้วอย่างนี้ ข้าพระองค์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ดูก่อนพระ-
ราชกุมาร เรื่องนี้อาคมภาพมิได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า
เลย แต่ข้อที่เป็นฐานะมิได้แล คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงทรงพยากรณ์
อย่างนี้ว่า ถ้าแม่บุคคลทำความหวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ โดยไม่แยบคาย
เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่ทำความไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์
โดยไม่แยบคาย เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความ-
ไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์โดยไม่แยบคาย เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล
ถ้าแม่ทำความหวังก็มีใช่ความไม่หวังก็มีใช่แล้วประพตติพรหมจรรย์โดยไม่แยบ-
คาย เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล แต่ถ้าแม่ทำความหวังแล้วประพตติพรหม-
จรรย์โดยแยบคาย เขาจะสามารถบรรลุผล ถ้าแม่ทำความไม่หวังแล้ว ประพตติ-
พรหมจรรย์โดยแยบคาย เขาก็จะสามารถบรรลุผล ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและ
ความไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์โดยแยบคาย เขาก็จะสามารถบรรลุผล

ถ้าแม่ทำความหวังก็มีโช่ความไม่หวังก็มีโช่แล้วประพฤติพรหมจรรย์โดยแยกกาย เขาก็จะสามารถบรรลุผล คุณก่อนพระราชกุมาร เรื่องนี้อาตมภาพมิได้สดับรับมา เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าเลย แต่ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงทรง พยากรณ์อย่างนี้ นั้น เป็นฐานะที่มีได้แล พระราชกุมารชยเสนะรับสั่งว่า ถ้าศาสดาของท่านภูมิชะมีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ บอกไว้อย่างนี้ ศาสดาของท่านภูมิชะ ชะรอยจะดำรงอยู่เหนือหัวของสมณพราหมณ์จำนวนมาก ทั้งมวลโดยแท้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว เมื่อ พยากรณ์อย่างนี้ จะเป็นผู้กล่าวตามพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่กล่าว พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำไม่จริง พยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม และวาทะ อนุวาทะไร ๆ อันชอบด้วยเหตุ จะไม่ถึงฐานะน่าตำหนิบ้างหรือ.

[๔๐๕] พ. คุณก่อนภูมิชะ เหมาะแล้ว เธอถูกถามอย่างนี้ เมื่อพยากรณ์ อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้กล่าวตามถ้อยคำของเรา ไม่กล่าวต่อเราด้วยคำไม่จริง พยากรณ์ ธรรมสมควรแก่ธรรม และวาทะอนุวาทะไร ๆ อันชอบด้วยเหตุ ย่อมไม่ถึง ฐานะน่าตำหนิ คุณก่อนภูมิชะ ก็สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ที่มี ทิฐิผิด มีสังกัปปะผิด มีวาจาผิด มีกัมมันตะผิด มีอาชีวะผิด มีวายามะผิด มีสติผิด มีสมาธิผิด ถ้าแม่ทำความหวังแล้วประพฤติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่ สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่ทำความไม่หวังแล้วประพฤติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่ สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้วประพฤติพรหม- จรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่ทำความหวังก็มีโช่ความไม่หวังก็มีโช่ แล้วประพฤติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล นั้น เพราะเหตุไร คุณก่อนภูมิชะ เพราะเขาไม่สามารถจะบรรลุผลได้โดยอุบายไม่แยกกาย.

ว่าด้วยอุปมาด้วยบุรุษต้องการน้ำมัน

[๔๑๐] คู่ก่อนภุมิชะ เปรียบเหมือนบุรุษต้องการน้ำมัน แสวงหาน้ำมัน จึงเที่ยวเสาะหาน้ำมัน เกลี่ยทรายลงในราง แล้วคนไป เอน้ำไปพรอมไป ๆ ถ้าแม่ ทำความหวังแล้ว เกลี่ยทรายลงในราง คั้นไป เอน้ำไปพรอมไป ๆ เขาก็ไม่สามารถ จะได้น้ำมัน ถ้าแม่ทำความไม่หวังแล้ว เกลี่ยทรายลงในราง คั้นไป เอน้ำไปพรอม ไป ๆ เขาก็ไม่สามารถจะได้น้ำมัน ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้ว เกลี่ยทรายลงในราง คั้นไป เอน้ำไปพรอมไป ๆ เขาก็ไม่สามารถจะได้น้ำมัน ถ้าทำความหวังก็มีโช่ความไม่หวังก็มีโช่แล้ว เกลี่ยทรายลงในราง คั้นไป เอน้ำไปพรอมไป ๆ เขาก็ไม่สามารถจะได้น้ำมัน นั้นเพราะเหตุไร คู่ก่อนภุมิชะ เพราะ เขาไม่สามารถจะได้น้ำมัน โดยวิธีไม่แยบคาย ฉันทใด คู่ก่อนภุมิชะ ฉันทนั้น เหมือนกันแล สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งที่มีทิสฺสิด มีสังกัปปะผิด มีวาจาผิด มีกัมมันตะผิด มีอาชีวะผิด มีวายามะผิด มีสติผิด มีสมาธิผิด ถ้าแม่ทำความหวังแล้วประพตฺติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่ ทำความไม่หวังแล้วประพตฺติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่ ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้วประพตฺติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะ บรรลุผล ถ้าแม่ทำความหวังก็มีโช่ความไม่หวังก็มีโช่แล้วประพตฺติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล นั้นเพราะเหตุไร คู่ก่อนภุมิชะ เพราะเขาไม่ สามารถจะบรรลุผลได้โดยอุบายไม่แยบคาย.

[๔๑๑] คู่ก่อนภุมิชะ เปรียบเหมือนบุรุษต้องการนมสด แสวงหา นมสด จึงเที่ยวเสาะหานมสด แต่รีดเอาจากเขาแม่โคลูกอ่อน ถ้าแม่ทำความหวัง แล้วรีดเอาจากเขาแม่โคลูกอ่อน เขาก็ไม่สามารถจะได้นมสด ถ้าแม่ทำความ ไม่หวังแล้วรีดเอาจากเขาแม่โคลูกอ่อน เขาก็ไม่สามารถจะได้นมสด ถ้าแม่

ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้วรีดเอาจากเขาแม่โคลูกอ่อน เขาก็ไม่สามารถ
จะได้นมสด ถ้าแม่ทำความหวังก็มีใช้ความไม่หวังก็มีใช้แล้วรีดเอาจากเขาแม่โค
ลูกอ่อน เขาก็ไม่สามารถจะได้นมสด นั่นเพราะเหตุไร คู่ก่อนภูมิชะ เพราะ
เขาไม่สามารถจะได้นมสด โดยวิธีไม่แยบคาย ฉันทใด คู่ก่อนภูมิชะ ฉันทนั้น
เหมือนกันแล สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งที่มีทิวฬิต ฯลฯ มีสมาธิผิด
ถ้าแม่ทำความหวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่
ทำความไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่
ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะ
บรรลุผล ถ้าแม่ทำความหวังก็มีใช้ความไม่หวังก็มีใช้แล้วประพตติพรหมจรรย์
เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล นั่นเพราะเหตุไร คู่ก่อนภูมิชะ เพราะเขาไม่
สามารถจะบรรลุผลได้โดยอุบายไม่แยบคาย.

[๔๑๒] คู่ก่อนภูมิชะ เปรียบเหมือนบุรุษต้องการเนยขึ้น แสวงหา
เนยขึ้น จึงเที่ยวเสาะหาเนยขึ้น ใส่น้ำลงในอ่าง คนเข้ากับนมขึ้น ถ้าแม่
ทำความหวังแล้วใส่น้ำลงในอ่าง คนเข้ากับนมขึ้น เขาก็ไม่สามารถจะได้เนยขึ้น
ถ้าแม่ทำความไม่หวังแล้วใส่น้ำลงในอ่าง คนเข้ากับนมขึ้น เขาก็ไม่สามารถจะ
ได้เนยขึ้น ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้วใส่น้ำลงในอ่าง คนเข้ากับน
นมขึ้น เขาก็ไม่สามารถจะได้เนยขึ้น ถ้าแม่ทำความหวังก็มีใช้ความไม่หวังก็
มีใช้แล้วใส่น้ำลงในอ่าง คนเข้ากับนมขึ้น เขาก็ไม่สามารถจะได้เนยขึ้น
นั่นเพราะเหตุไร คู่ก่อนภูมิชะ. เพราะเขาไม่สามารถจะได้เนยขึ้นโดยวิธีไม่
แยบคาย ฉันทใด คู่ก่อนภูมิชะ ฉันทนั้นเหมือนกันแล สมณะหรือพราหมณ์
พวกใดพวกหนึ่งที่มีทิวฬิต ฯลฯ มีสมาธิผิด ถ้าแม่ทำความหวังแล้วประพตติ
พรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่ทำความไม่หวังแล้วประพตติ
พรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความไม่หวัง

แล้วประพาศิพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม้ทำความหวังก็มีไ้
ความไม่หวังก็มีไ้แล้วประพาศิพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล นั้น
เพราะเหตุไร คู่ก่อนภูมิชะ เพราะเขาไม่สามารถจะบรรลุผลได้โดยอุบายไม่
แยบคาย.

[๔๑๓] คู่ก่อนภูมิชะ เปรียบเหมือนบุรุษต้องการไฟ แสงหาไฟ
จึงเที่ยวเสาะหาไฟ เอาไม้สดที่มียางมาทำไม้สีไฟ สักันไป ถ้าแม้ทำความหวัง
แล้วเอาไม้สดที่มียางมาทำไม้สีไฟ สักันไป เขาก็ไม่สามารถจะได้ไฟ ถ้าแม้
ทำความไม่หวังแล้วเอาไม้สดที่มียางมาทำไม้สีไฟ สักันไป เขาก็ไม่สามารถจะ
ได้ไฟ ถ้าแม้ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้ว เอาไม้สดที่มียางมาทำไม้สีไฟ
สักันไป เขาก็ไม่สามารถจะได้ไฟ ถ้าแม้ทำความหวังก็มีไ้ ความไม่หวัง
ก็มีไ้ แล้วเอาไม้สดที่มียางมาทำไม้สีไฟ สักันไป เขาก็ไม่สามารถจะได้ไฟ
นั้นเพราะเหตุไร คู่ก่อนภูมิชะ เพราะเขาไม่สามารถจะได้ไฟโดยวิธีไม่แยบคาย
นั้นใด คู่ก่อนภูมิชะ ฉนั้นนั้น เหมือนกันแล สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวก
หนึ่งที่มีทิฐิผิด ๆ ๑ ๑ มีสมาธิผิด ถ้าแม้ทำความหวังแล้วประพาศิพรหมจรรย์
เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม้ทำความไม่หวังแล้วประพาศิพรหมจรรย์
เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม้ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้วประพาศิ
พรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม้ทำความหวังก็มีไ้ความไม่หวัง
ก็มีไ้แล้วประพาศิพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล นั้น เพราะเหตุไร
คู่ก่อนภูมิชะ เพราะเขาไม่สามารถจะบรรลุผลได้โดยอุบายไม่แยบคาย

ว่าด้วยการบรรลุผล

[๔๑๔] คู่ก่อนภูมิชะ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งที่มี
ทิฐิชอบ มีสังกัปะชอบ มีวาจาชอบ มีกัมมันตะชอบ มีอาชีวะชอบ มี
วายามะชอบ มีสติชอบ มีสมาธิชอบ ถ้าแม้ทำความหวังแล้วประพาศิพรหม-
จรรย์ เขาก็สามารถบรรลุผล ถ้าแม้ทำความไม่หวังแล้วประพาศิพรหมจรรย์

เขาก็สามารถบรรลุผล ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้วประพาศติ-
พรหมจรรย์ เขาก็สามารถบรรลุผล ถ้าแม่ทำความหวังก็มีใช่ความไม่หวังก็มีใช่
แล้วประพาศติพรหมจรรย์ เขาก็สามารถบรรลุผล นั่นเพราะเหตุไร คุณก่อนภูมิชะ
เพราะเขาสามารถบรรลุได้โดยอุบายแยกกาย.

[๔๑๕] คุณก่อนภูมิชะ เปรียบเหมือนบุรุษต้องการน้ำมัน แสวงหา
น้ำมัน จึงเที่ยวเสาะหาน้ำมัน เกลี้ยงงาป่นลงในรางแล้วคั้นไป เอาน้ำพรมไป ๆ
ถ้าแม่ทำความหวังแล้วเกลี้ยงงาป่นลงในราง คั้นไป เอาน้ำพรมไป ๆ เขาก็
สามารถได้น้ำมัน ถ้าแม่ทำความไม่หวังแล้ว ... ถ้า แม่ทำทั้งความหวังและความ
ไม่หวังแล้ว ... ถ้าแม่ทำความหวังก็มีใช่ความไม่หวังก็มีใช่แล้ว เกลี้ยงงาป่นลง
ในรางคั้นไป เอาน้ำพรมไป ๆ เขาก็สามารถได้น้ำมัน นั่นเพราะเหตุไร คุณก่อน
ภูมิชะ เพราะเขาสามารถได้น้ำมันโดยวิธีแยกกาย ฉันทิ คุณก่อนภูมิชะ ฉันทินั้น
เหมือนกันแล สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งที่มีทิฐิชอบ ฯลฯ มีสมาธิ
ชอบ ถ้าแม่ทำความหวังแล้วประพาศติพรหมจรรย์ เขาก็สามารถบรรลุผล ถ้า
แม่ทำความไม่หวังแล้ว ... ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้ว ... ถ้าแม่
ทำความหวังก็มีใช่ความไม่หวังก็มีใช่แล้วประพาศติพรหมจรรย์ เขาก็สามารถ
บรรลุผล นั่นเพราะเหตุไร คุณก่อนภูมิชะ เพราะเขาสามารถบรรลุผลได้โดย
อุบายแยกกาย.

[๔๑๖] คุณก่อนภูมิชะ เปรียบเหมือนบุรุษต้องการนมสด แสวงหา
นมสดจึงเที่ยวเสาะหานมสด ริดเอาจากเต้านมแม่โคลูกอ่อน ถ้าแม่ทำความหวัง
แล้วริดเอาจากเต้านมแม่โคลูกอ่อน เขาก็สามารถได้นมสด ถ้าแม่ทำความไม่
หวังแล้ว ... ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้ว... ถ้าแม่ทำความหวัง
ก็มีใช่ความไม่หวัง ก็มีใช่แล้วริดเอาจากเต้านมแม่โคลูกอ่อน เขาก็สามารถได้
นมสด นั่นเพราะเหตุไร คุณก่อนภูมิชะ เพราะเขาสามารถได้นมสดโดยวิธีแยก-
กาย ฉันทิ คุณก่อนภูมิชะ ฉันทินั้นเหมือนกันแล สมณะหรือพราหมณ์พวกใด

พวกหนึ่งที่มีทิฐิชอบ ฯลฯ มีสมาธิชอบ ถ้าแม่ทำความหวังแล้วประพตติ
พรหมจรรย์ เขาสามารถบรรลุผล ถ้าแม่ทำความไม่หวังแล้ว... ถ้าแม่ทำทั้ง
ความหวังและความไม่หวังแล้ว... ถ้าแม่ทำความหวังก็มีใจความไม่หวังก็มีใจ
แล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็สามารถบรรลุผล นั้นเพราะเหตุไร คุณก่อน
กุมิชะ เพราะเขาสามารถบรรลุผลได้โดยอุบายแยบคาย.

ว่าด้วยบุรุษต้องการเนยข้น

[๔๑๑] คุณก่อนกุมิชะ เปรียบเหมือนบุรุษต้องการเนยข้น แสวงหา
เนยข้นจึงเที่ยวเสาะหาเนยข้น ใส่นมส้มลงในอ่าง คนเข้ากับนมข้น ถ้าแม่ทำ
ความหวังแล้วใส่นมส้มลงในอ่าง คนเข้ากับนมข้น เขาก็สามารถได้เนยข้น
ถ้าแม่ทำความไม่หวังแล้ว ... ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้ว. ถ้า
แม่ทำความหวังก็มีใจความไม่หวังก็มีใจแล้วใส่นมส้มลงในอ่าง คนเข้ากับนม-
ข้น เขาก็สามารถได้เนยข้น นั้น เพราะเหตุไร คุณก่อนกุมิชะ เพราะเขาสามารถ
ได้เนยข้นโดยวิธีแยบคาย ฉันทิด คุณก่อนกุมิชะ ฉันทันั้นเหมือนกันแล สมณะ
หรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งที่มีทิฐิชอบ ฯลฯ มีสมาธิชอบ ถ้าแม่ทำความ
หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็สามารถบรรลุผล ถ้าแม่ทำความไม่หวัง
แล้ว... ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้ว ... ถ้าแม่ทำความหวังก็มีใจ
ความไม่หวังก็มีใจแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาสามารถบรรลุผล นั้นเพราะ
เหตุไร คุณก่อนกุมิชะ เพราะเขาสามารถบรรลุผลได้โดยอุบายแยบคาย.

[๔๑๒] คุณก่อนกุมิชะ เปรียบเหมือนบุรุษต้องการไฟ แสวงหาไฟ
จึงเที่ยวเสาะหาไฟ เอาไม้แห้งเกราะมาทำไม้สีไฟ สีกัน ไป ถ้าแม่ทำความหวัง
แล้วเอาไม้แห้งเกราะมาทำไม้สีไฟ สีกัน ไป เขาก็สามารถได้ไฟ ถ้าแม่ทำความ
ไม่หวังแล้ว ... ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้ว... ถ้าแม่ทำความ

หวังก็มีไข่ความไม่หวังก็มีไข่แล้วเอาไม้แห้งเกราะมาทำไม้สีไฟ สีกันไป เขาก็สามารถได้ไฟ นั่นเพราะเหตุไร คุณก่อนภูมิชะ เพราะเขาสามารถได้ไฟ โดยวิธีแยบคาย ฉันทใด คุณก่อนภูมิชะ ฉันทนั้นเหมือนกันแล สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งที่มีทิฐิชอบ ฯลฯ มีสมาธิชอบ ถ้าแม่ทำความหวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็สามารถบรรลุผล ถ้าแม่ทำความไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็สามารถบรรลุผล ถ้าแม่ทำทั้งความหวังและความไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็สามารถบรรลุผล ถ้าแม่ทำความหวังก็มีไข่ความไม่หวังก็มีไข่แล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็สามารถบรรลุผล นั่นเพราะเหตุไร คุณก่อนภูมิชะ เพราะเขาสามารถบรรลุผลได้โดยอุบายแยบคาย.

ว่าด้วยการขึ้นชมพระภายิต

[๔๑๕] คุณก่อนภูมิชะ ถ้าอุปมา ๔ ข้อนี้ จะพึงแจ่มแจ้งแก่พระราชกุมารชยเสนะ พระราชกุมารชยเสนะจะพึงเลื่อมใสเธอ และเลื่อมใสแล้ว จะพึงทำอาการของบุคคลผู้เลื่อมใสต่อเธออย่างไม่น่าอัศจรรย์.

ท่านพระภูมิชะกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญก็อุปมา ๔ ข้อนี้จักแจ่มแจ้งกะข้าพระองค์ต่อพระราชกุมารชยเสนะได้แต่ที่ไหน เพราะอุปมาไม่น่าอัศจรรย์ ข้าพระองค์ไม่เคยได้สดับมาก่อนเหมือนที่ได้สดับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภายิตนี้แล้ว ท่านพระภูมิชะจึงขึ้นชมยินดีพระภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ ภูมิขสูตรที่ ๖

อรรถกถาภูมิขสูตร

ภูมิขสูตร มีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภูมิโฆ ความว่า พระเถระนี้เป็นลูกของ
พระราชกุมาร ทรงพระนามว่า ชยเสน. บทว่า อาสยจ อนาสยจ ความว่า
บางครั้งก็หวัง บางครั้งก็ไม่หวัง. บทว่า สกเนว ธาติปาเกน ความว่า
ทรงอังคาสด้วยภิกษาที่เป็นไปแล้วตามปกติ คือด้วยภัตที่เขาจัดเตรียมไว้เพื่อ
พระองค์. บทที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้น ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาภูมิขสูตรที่ ๖

๓. อนรุทธสูตร

[๔๒๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะเรียกบุรุษผู้หนึ่งมาสั่งว่า มาเถิด พ่อมหาจำเริญ พ่อจงเข้าไปหาท่านพระอนรุทธะ แล้วกราบเท้าท่านพระอนรุทธะ ด้วยเศียรเกล้าตามคำของเราว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ช่างไม้ปัญจกังคะขอกราบเท้าท่านพระอนรุทธะด้วยเศียรเกล้า และจงกราบเรียนอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านพระอนรุทธะได้โปรดนับตนเองเป็นรูปที่ ๔ รับนิมนต์ฉันอาหารของช่างไม้ปัญจกังคะในวันพรุ่งนี้ และขอท่านพระอนรุทธะได้โปรดมาแต่เช้า ๆ เพราะช่างไม้ปัญจกังคะมีกิจหน้าที่ด้วยราชการมาก บุรุษรับคำแล้ว จึงเข้าไปหาท่านพระอนรุทธะ กรันอภิวาทท่านพระอนรุทธะแล้วจึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงกราบเรียนท่านพระอนรุทธะดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ช่างไม้ปัญจกังคะขอกราบเท้าท่านพระอนรุทธะด้วยเศียรเกล้า และบอกมาอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านพระอนรุทธะได้โปรดนับตนเองเป็นรูปที่ ๔ รับนิมนต์ฉันอาหารของช่างไม้ปัญจกังคะในวันพรุ่งนี้ และขอท่านพระอนรุทธะได้โปรดไปแต่เช้า ๆ เพราะช่างไม้ปัญจกังคะมีกิจหน้าที่ด้วยราชการมาก ท่านพระอนรุทธะรับนิมนต์ด้วยคุษณีภาพ.

[๔๒๑] ครั้งนั้นแล ท่านพระอนรุทธะ พอล่วงราตรีนั้น จึงนุ่งสบง ทรงบาตรจีวรเข้าไปยังที่อยู่อาศัยของช่างไม้ปัญจกังคะ ในเวลาเช้า ครั้นแล้วนั่ง ณ อาสนะที่เขาแต่งตั้งไว้ ต่อ นั้น ช่างไม้ปัญจกังคะให้ท่านพระอนรุทธะ

อิมหนาสารายุ ด้วยของเกี้ยวของฉันทัน อันประณีตด้วยมือของตน พอเห็นท่าน พระอนุรุทธะฉันทันเสร็จจางบาตรในมือแล้ว จึงถืออาสนะดำที่หนึ่งมานั่งลง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้เรียนถามท่านพระอนุรุทธะดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภิกษุผู้เถระทั้งหลายมาหากระผมที่นี่แล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนคฤหบดี ท่านจงเจริญเจโตวิมุตติที่หาประมาณมิได้เถิด พระเถระบางพวก กล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนคฤหบดี ท่านจงเจริญเจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะเถิด ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ธรรม ๒ ข้อนี้คือเจโตวิมุตติที่หาประมาณมิได้และเจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ ต่างกันทั้งอรรถและพยัญชนะหรือ หรือว่ามีอรรถเป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น.

ท่านพระอนุรุทธะกล่าวว่า คุณก่อนคฤหบดี ถ้าอย่างนั้น ปัญหาใน ธรรม ๒ ข้อนี้จึงแจ่มแจ้งกะท่านก่อน แต่ขึ้นไป ท่านจักได้มีความเข้าใจไม่ผิด.

ป. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมมีความเข้าใจอย่างนี้ว่า ธรรม ๒ ข้อนี้ คือ เจโตวิมุตติที่หาประมาณมิได้และเจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน ต่างกันแค่พยัญชนะเท่านั้น.

ว่าด้วยเจโตวิมุตติปัญหา

[๔๒๒] อ. คุณก่อนคฤหบดี ธรรม ๒ ข้อนี้ คือ เจโตวิมุตติที่หาประมาณมิได้ และเจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ ต่างกันทั้งอรรถและพยัญชนะ ท่านพึงทราบประการที่ต่างกันนั้นโดยปริยายดังต่อไปนี้ คุณก่อนคฤหบดี ก็เจโตวิมุตติที่หาประมาณมิได้เป็นโณ คุณก่อนคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้มี ใจสหระคด้วยเมตตา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ แผ่ไปตลอดทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่อยู่ เช่นนั้นเหมือนกัน และแผ่ไปตลอดทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องขวางอยู่ ด้วยอาการเดียวกัน ชื่อว่ามีใจสหระคด้วยเมตตาอย่างไพบูลย์

เป็นมหัคคตะมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปตลอดโลกอันมีสัตว์ทั้งปวงในที่ทุกสถาน โดยความมีอยู่ในที่ทั้งปวง มีใจสหระคด้วยกรุณา...มีใจสหระคด้วยมุทิตา... มีใจสหระคด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ แผ่ไปตลอดทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่อยู่ เช่นนั้นเหมือนกัน และแผ่ไปตลอดทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องขวางอยู่ด้วยอาการเดียวกัน ชื่อว่ามีใจสหระคด้วยอุเบกขาอย่างไพบุลย์ เป็นมหัคคตะมีอารมณ์หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปตลอดโลกอันมีสัตว์ทั้งปวง ในที่ทุกสถาน โดยความมีอยู่ในที่ทั้งปวง คุณก่อนคฤหบดี นี้ เรียกว่า เจโตวิมุตติที่หาประมาณมิได้.

[๔๒๓] คุณก่อนคฤหบดี ก็เจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะเป็นโณณ คุณก่อนคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เทำที่น้อมใจแผ่ไปสู่โคนไม้แห่งหนึ่งว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ นี้เรียกว่า เจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ และเทำที่น้อมใจแผ่ไปสู่โคนไม้สองแห่งหรือสามแห่งว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ นี้ เรียกว่า เจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ.

คุณก่อนคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เทำที่น้อมใจแผ่ไปสู่เขตบ้านแห่งหนึ่งว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ นี้เรียกว่า เจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ และเทำที่น้อมใจแผ่ไปสู่เขตบ้านสองแห่งหรือสามแห่งว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ นี้ก็เรียกว่า เจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ.

คุณก่อนคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เทำที่น้อมใจแผ่ไปสู่มหาอาณาจักรหนึ่งว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ นี้ก็เรียกว่า เจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ และเทำที่น้อมใจแผ่ไปสู่มหาอาณาจักรสองหรือสามมหาอาณาจักรว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ นี้ก็เรียกว่า เจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ.

ดูก่อนคฤหบดี อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เทำที่น้อมใจแผ่ไปตลอด
ปฐพีมีสมุทรเป็นขอบเขตว่า เป็นแควนมหัคคตะอยู่ นี้ก็เรียกว่า เจโตวิมุตติ
ที่เป็นมหัคคตะ.

ดูก่อนคฤหบดี โดยปริยายนี้แล ท่านพึงทราบประการที่ธรรม ๒
ข้อนี้ ต่างกันทั้งอรรถและพยัญชนะ.

ว่าด้วยการเข้าถึงภพ ๔ อย่าง

[๔๒๔] ดูก่อนคฤหบดี การเข้าถึงภพนี้มี อย่างแล ๔ อย่างเป็น
ไฉน ดูก่อนคฤหบดี ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ น้อมใจแผ่ไปสู่อารมณ์มี
แสงสว่างเล็กน้อยอยู่ เธอตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดา
พวกมีรัศมีเล็กน้อย แต่บางรูปน้อมใจแผ่ไปสู่อารมณ์มีแสงสว่างหาประมาณ
มิได้อยู่ เธอตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาพวกมีรัศมีหา
ประมาณนี้ได้ บางรูปน้อมใจแผ่ไปสู่อารมณ์มีแสงสว่างเศร้าหมองอยู่ เธอตาย
ไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาพวกมีรัศมีเศร้าหมอง แต่บางรูป
น้อมใจแผ่ไปสู่อารมณ์มีแสงสว่างบริสุทธิ์อยู่ เธอตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความ
เป็นสหายของเทวดาพวกมีรัศมีบริสุทธิ์ ดูก่อนคฤหบดี นี้แล การเข้าถึงภพ
๔ อย่าง.

[๔๒๕] ดูก่อนคฤหบดี มีสมัยที่พวกเทวดาประชุมร่วมกัน เทวดา
เหล่านั้น ย่อมปรากฏมีสีกายต่างกัน แต่ไม่ปรากฏมีรัศมีต่างกัน ดูก่อนคฤหบดี
เปรียบเหมือนบุรุษตามประทีปน้ำมัน มากดวง เข้าไปสู่เรือนหลังหนึ่ง ประทีป
น้ำมันเหล่านั้นปรากฏมีเปลวต่างกัน แต่ไม่ปรากฏมีแสงสว่างต่างกัน ฉันทิ
ดูก่อนคฤหบดี ฉันทินั้นเหมือนกันแล มีสมัยที่พวกเทวดาประชุมร่วมกัน เทวดา
เหล่านั้น ย่อมปรากฏมีสีกายต่างกัน แต่ไม่ปรากฏมีรัศมีต่างกัน.

[๔๒๖] คุณก่อนคฤหบดี มีสมย์ที่พวกเทวดาแยกกันจากที่ประชุม เทวดาเหล่านั้น ย่อมปรากฏมีสีกายต่างกัน และมีรัศมีต่างกัน คุณก่อนคฤหบดี เปรียบเหมือนบุรุษนำประทีปน้ำมันมากดวงออกจากเรือนหลังนั้น ประทีปน้ำมันเหล่านั้นปรากฏมีเปลวต่างกัน และมีแสงสว่างต่างกัน ฉนฺได คุณก่อนคฤหบดี ฉนฺนํ เหมือนกันแล มีสมย์ที่พวกเทวดาแยกกันจากที่ประชุม เทวดาเหล่านั้น ย่อมปรากฏมีสีกายต่างกัน และมีรัศมีต่างกัน.

[๔๒๗] คุณก่อนคฤหบดี เทวดาเหล่านั้นย่อมไม่มีความดำริอย่างนี้ เลย ว่าสิ่งนี้ของพวกเราเพียง หรือยังยืน หรือแน่นอน แต่ว่าเทวดาเหล่านั้นย่อม อภิรมย์เฉพาะแดนที่ตนอยู่อาศัยนั้น ๆ คุณก่อนคฤหบดี เปรียบเหมือนแมลงที่ เฆนาไปด้วยหาบหรือตะกร้า ย่อมไม่มีความดำริอย่างนี้ว่า หาบหรือตะกร้านี้ของ พวกเราเพียง หรือยังยืน หรือแน่นอน แต่ว่าแมลงเหล่านั้น ย่อมอภิรมย์ เฉพาะแหล่งที่ตนอยู่อาศัยนั้น ๆ ฉนฺได คุณก่อนคฤหบดี ฉนฺนํ เหมือนกันแล เทวดาเหล่านั้นย่อมไม่มีความดำริอย่างนี้เลยว่า สิ่งนี้ ของพวกเราเพียง หรือยัง ยืน หรือแน่นอน แต่ว่าเทวดาเหล่านั้น ย่อมอภิรมย์เฉพาะแดนที่ตนอยู่อาศัย นั้น ๆ.

[๔๒๘] เมื่อท่านพระอนุรุทธะกล่าวแล้วอย่างนี้ ท่านพระอภิยะ กัจจานะได้กล่าวกะท่านพระอนุรุทธะดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระอนุรุทธะผู้เจริญ ที่ท่านพยากรณ์นั้นดีละ. แต่ในเรื่องนี้มีข้อที่กระผมจะพึงสอบถามให้ยิ่งขึ้นไป คือพวกเทวดาที่มีรัศมีนั้นทั้งหมด เป็นผู้ที่มีรัศมีเล็กน้อยหรือ หรือว่ามีบางพวก ในพวกนั้นมีรัศมีหาประมาณมิได้.

อ. คุณก่อนท่านกัจจานะ โดยหลักแห่งการอุปวัตินั้นแล เทวดาใน พวกนี้บางพวกมีรัศมีเล็กน้อย แค้บางพวกมีรัศมีหาประมาณมิได้.

อภิชะ. ข้าแต่ท่านพระอนุรุทธะผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้บรรดาเทวดาที่เข้าถึงหมู่เทวดาหมู่เดียวกันแล้วเหล่านั้น บางพวกมีรัศมีเล็กน้อย แต่บางพวกมีรัศมีหาประมาณมิได้.

ว่าด้วยการพยากรณ์เทวดา

[๔๒๕] อ. คุณก่อนท่านกัจจานะ ถ้าอย่างนั้น เราจะย้อนถามท่านในเรื่องนี้ ท่านพอใจอย่างไร พึงพยากรณ์อย่างนั้น คุณก่อนท่านกัจจานะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่โคนไม้แห่งหนึ่งว่าเป็นแดนมหัคคตะอยู่. กับภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่โคนไม้สองแห่งหรือสามแห่งว่าเป็นแดนมหัคคตะอยู่ บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุทั้งสองรูปนี้ จิตตภาวนาอย่างไรเป็นมหัคคตะยิ่งกว่ากัน.

อภิชะ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุทั้งสองรูปนี้ จิตตภาวนาของภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่โคนไม้สองแห่งหรือสามแห่งว่าเป็นแดนมหัคคตะอยู่ นี้เป็นมหัคคตะยิ่ง.

[๔๓๐] อ. คุณก่อนท่านกัจจานะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่โคนไม้สองแห่งหรือสามแห่งว่าเป็นแดนมหัคคตะอยู่ กับภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่เขตบ้านแห่งหนึ่งว่าเป็นแดนมหัคคตะอยู่ บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุทั้งสองรูปนี้ จิตตภาวนาอย่างไร เป็นมหัคคตะยิ่งกว่ากัน.

อภิชะ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุทั้งสองรูปนี้ จิตตภาวนาของภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่เขตบ้านแห่งหนึ่งว่าเป็นแดนมหัคคตะอยู่ นี้เป็นมหัคคตะยิ่ง.

[๔๓๑] อ. คุณก่อนท่านกัจจานะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
ภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่เขตบ้านแห่งหนึ่งว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ กับภิกษุ
รูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่เขตบ้านสองแห่งหรือสามแห่งว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่
บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุทั้งสองรูปนี้ จิตตภาวนาอย่างไร เป็นมหัคคตะ
ยิ่งกว่ากัน .

อภियะ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุทั้งสองรูปนี้
จิตตภาวนาของภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่เขตบ้านสองแห่งหรือสามแห่งว่า เป็น
แดนมหัคคตะอยู่ นี้เป็นมหัคคตะยิ่ง.

[๔๓๒] คุณก่อนท่านกัจจานะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ภิกษุ
รูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่เขตบ้านสองแห่งหรือสามแห่งว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ กับ
ภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่มหาอาณาจักรหนึ่งว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ บรรดา
จิตตภาวนาของภิกษุทั้งสองรูปนี้ จิตตภาวนาอย่างไร เป็นมหัคคตะยิ่ง
กว่ากัน.

อภियะ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุทั้งสองรูปนี้
จิตตภาวนาของภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่มหาอาณาจักรหนึ่งว่า เป็นแดนมหัคคตะ
อยู่ นี้เป็นมหัคคตะยิ่ง.

[๔๓๓] อ. คุณก่อนท่านกัจจานะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
ภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่มหาอาณาจักรหนึ่งว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ กับภิกษุ
รูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่มหาอาณาจักรสองหรือสามมหาอาณาจักรว่า เป็นแดน
มหัคคตะอยู่ บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุทั้งสองรูปนี้ จิตตภาวนาอย่างไร
เป็นมหัคคตะยิ่งกว่ากัน.

อภิชะ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุทั้งสองรูปนี้ จิตตภาวนาของภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่มหาอาณาจักรสองหรือสามมหาอาณาจักรว่าเป็นแดนมหัคคตะอยู่ นี่เป็นมหัคคตะยิ่ง.

[๔๑๔] อ. คุณก่อนท่านกัจจานะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน ภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปสู่มหาอาณาจักรสองหรือสามมหาอาณาจักรว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ กับภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไปตลอดปฐพีมีสมุทรเป็นขอบเขตว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่. บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุทั้งสองรูปนี้ จิตตภาวนาอย่างไฉน เป็นมหัคคตะยิ่งกว่ากัน.

อภิชะ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุทั้งสองรูปนี้ จิตตภาวนาของภิกษุรูปที่น้อมใจแผ่ไป. ตลอดปฐพีมีสมุทรเป็นขอบเขตว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ นี่เป็นมหัคคตะยิ่ง.

อ. คุณก่อนท่านกัจจานะ นี้แล เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้บรรดาเทวดา ที่เข้าถึงหมู่เทวดาหมู่เดียวกันแล้วเหล่านั้น บางพวกมีรัศมีเล็กน้อย แต่บางพวกมีรัศมีหาประมาณมิได้.

[๔๑๕] อภิชะ. ข้าแต่ท่านพระอนุรุทธะผู้เจริญ ที่ท่านพยากรณ์นั้น คีละ แต่ในเรื่องนี้ มีข้อที่ระดมจะพึงสอบถามให้ยิ่งในรูป คือ พวกเทวดา ที่มีรัศมีนั้นทั้งหมด เป็นผู้มีรัศมีเศร้าหมองหรือ หรือว่ามีบางพวกในพวกนั้น มีรัศมีบริสุทธ.

อ. คุณก่อนท่านกัจจานะ โดยหลักแห่งการอุปวัตินั้นแล เทวดาในพวกนี้บางพวกมีรัศมีเศร้าหมอง แต่บางพวกมีรัศมีบริสุทธ.

อภิชะ. ข้าแต่ท่านพระอนุรุทธะผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้บรรดาเทวดา ที่เข้าถึงหมู่เทวดาหมู่เดียวกันแล้วเหล่านั้น บางพวกมีรัศมีเศร้าหมอง แต่บางพวกมีรัศมีบริสุทธ.

[๔๓๖] อ. คุณก่อนท่านกัจจานะ ถ้าอย่างนั้น เราจักเปรียบอุปมาแก่ท่าน เพราะวิญญูบุรุษบางพวกในโลกนี้ ย่อมทราบอรรถแห่งภายิตได้ด้วยอุปมาก็มี คุณก่อนท่านกัจจานะ เปรียบเหมือนประทีปน้ำมันติดไฟอยู่ มีทั้งน้ำมันทั้งไส้ไม่บริสุทธ์ ประทีปน้ำมันนั้น ย่อมติดไฟอย่างริบหรี่ ๆ เพราะทั้งน้ำมันทั้งไส้ไม่บริสุทธ์ ฉันทใด คุณก่อนท่านกัจจานะ ฉันทนั้นเหมือนกันแล ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ น้อมใจแผ่ไปสู่อารมณ์มีแสงสว่างเศร้าหมองอยู่ เธอในระงับความชั่วหยาบทางกายให้ดี ไม่ถอนถีนมิทธะให้ดี ทั้งไม่กำจัดอุทธัจจกุกกุจจะให้ดี เธอย่อมรุ่งเรืองอย่างริบหรี่ ๆ เพราะมิได้ระงับ ความชั่วหยาบทางกายให้ดี มิได้ถอนถีนมิทธะให้ดี ทั้งไม่กำจัดอุทธัจจกุกกุจจะให้ดี เธอตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาพวกมีรัศมีเศร้าหมอง คุณก่อนกัจจานะ. เปรียบเหมือนประทีปน้ำมันติดไฟอยู่ มีทั้งน้ำมัน ทั้งไส้บริสุทธ์ ประทีปน้ำมันนั้น ย่อมติดไฟอย่างไม่ริบหรี่ เพราะทั้งน้ำมันทั้งไส้บริสุทธ์ ฉันทใด คุณก่อนท่านกัจจานะ ฉันทนั้นเหมือนกันแล ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ น้อมใจแผ่ไปสู่อารมณ์มีแสงสว่างบริสุทธ์อยู่ เธอระงับความชั่วหยาบทางกายได้ดี ถอนถีนมิทธะได้ดี ทั้งกำจัดอุทธัจจกุกกุจจะได้ดี เธอย่อมรุ่งเรืองอย่างไม่ริบหรี่ เพราะระงับความชั่วหยาบทางกายได้ดี ถอนถีนมิทธะได้ดี ทั้งกำจัดอุทธัจจกุกกุจจะได้ดี เธอตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาพวกมีรัศมีบริสุทธ์ คุณก่อนท่านกัจจานะ นี้แล เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้บรรดาเทวดาที่เข้าถึงหมู่เทวดาหมู่เดียวกันแล้วเหล่านั้น บางพวกมีรัศมีเศร้าหมอง บางพวกมีรัศมีบริสุทธ์.

ว่าด้วยวาจาควรนำเข้าไป

[๔๓๗] เมื่อท่านพระอนุรุทธะกล่าวแล้วอย่างนี้ ท่านพระอภิยะกัจจานะ ได้กล่าวกะท่านพระอนุรุทธะดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระอนุรุทธะผู้เจริญ ที่ท่าน

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 119
พยากรณ์นั้นดีแล้ว เพราะท่านมิได้กล่าวอย่างนี้ว่า เราได้สดับมาอย่างนี้ หรือ
ว่าควรจะเป็นอย่างนี้ แต่ท่านกล่าวว่า เทวดาเหล่านั้น เป็นแม่อย่างนี้ เป็นแม่
ด้วยประการนี้ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ท่านพระ
อนรุทธะคงจะเคยอยู่ร่วมเคยเจรจาร่วม และเคยร่วมสนทนากับเทวดาเหล่านั้น
เป็นแน่

อ. คุณก่อนท่านก็จางนะ ท่านกล่าววาทะที่ควรนำเข้าไปยินดีนี้เหมาะ
แล แต่ผมจักพยากรณ์แก่ท่านบ้าง คุณก่อนท่านก็จางนะ ผมเคยอยู่ร่วม เคย
เจรจาร่วม และเคยร่วมสนทนากับเทวดาเหล่านั้น มานานแล.

[๔๓๘] เมื่อท่านพระอนรุทธะกล่าวแล้วอย่างนี้ ท่านพระอภิยะ
ก็จางนะได้กล่าวกะช่างไม้ปัญจกัณฐะดังนี้ว่า คุณก่อนคฤหบดี เป็นลาภของท่าน
ท่านได้ดีแล้วที่ละเหตุแห่งความสงสัยข้อนั้นได้ เราทั้งสองคนก็ได้ฟังธรรม
บรรยายนี้แล.

จบอนรุทธสุตที่ ๗

อรรถกถาอนุรุธสูตร

อนุรุธสูตร มีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอวมาหุสุ** ความว่า เข้าไปหาในเวลา ที่อุบาสกนั้น ไม่สบาย จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **อปณฺณถ** แปลว่า ไม่ผิดพลาด. บทว่า **เอกตฺถ** ได้แก่ เป็นทั้งเจโตวิมุตติ ที่หาประมาณมิได้ หรือ เจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ. ท่านถือเอาคำนี้ว่าฉานก็เรียกอย่างนั้น เพราะความ ที่จิตนั้น แหละมีอารมณ์เป็นหนึ่ง.

บทว่า **ยาวตา เอก รุกฺขมฺลํ มหคฺคตฺตฺติ ฝริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา**

วิหฺรติ ความว่า น้อมใจแผ่ไปสู่มหัคคตฉานในกสิณนิมิตนั้น ปกคลุมโคน ต้นไม้แห่งหนึ่ง เป็นที่พอประมาณโดยกสิณนิมิตอยู่. บทว่า **มหคฺคต** ความว่า ก็ความผูกใจไม่มีแก่ภิกษุ นั้น ท่านจึงกล่าวบทนี้ไว้ด้วยสามารถแห่งความเป็น ไปแห่งมหัคคตฉานอย่างเดียว. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้. บทว่า **อิมิทา โจ** **เอตํ คหฺปติ ปฺริยาเยน** ความว่า ด้วยเหตุนี้. ก็ในข้อนี้มีวินิจฉัยว่า ก็ นิมิตแห่งพรหมวิหารที่ท่านกล่าวไว้ว่า เป็นอุปมาฉานนี้ ย่อมไม่ควร คือยังไม่เกิดการแผ่ขยาย และทั้งฉานเหล่านั้น ก็ยังไม่เป็นบาทแห่งอภิญาหรือ นิโรธ ก็ฉานที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนา ย่อมเป็นทั้งบาทแห่งวิภูษะ และเป็น การก้าวลงสู่ภพ. แต่นิมิตแห่งฉานที่เป็นกสิณ ซึ่งท่านกล่าวว่า เป็นมหัคคตะ ย่อมควร คือย่อมเกิดการแผ่ขยายออกไป และย่อมก้าวล่วงได้ ฉานที่เป็น บาทแห่งอภิญา ย่อมเป็นบาทแห่งนิโรธด้วย เป็นบาทแห่งวิภูษะด้วย ทั้ง ก้าวลงสู่ภพได้ด้วย. ธรรมเหล่านี้ มีอรรถต่างกันอย่างนี้ และมีพยัญชนะต่าง กันอย่างนี้ คือ เป็นอุปมา และเป็นมหัคคตะ.

ก็บัดนี้ เมื่อจะแสดงเหตุแห่งการออกจากมหัคคตาสมบัติแล้วเข้าสู่ภพ ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า จตสุโต โข อิมา ดังนี้. บทว่า ปริตตภา ความว่า ก็ความผูกใจของภิกษุผู้น้อมใจแผ่ไปแล้วรู้ยัง ยังมีอยู่ แต่ภิกษุผู้ยัง ต้องเจริญฉานอันเป็นเหตุแห่งการบังเกิดในหมู่เทพชั้นปริตตภาทั้งหลาย ท่านจึงกล่าวไว้อย่างนี้. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้ เทพชั้นปริตตภา มีแสงสว่างริบหรี่ ก็มี แสงสว่างจ้ำจี้. เทพชั้นอัปปรมาณาภา แสงสว่างริบหรี่ก็มี มีแสงสว่างจ้ำจี้.

ถามว่า ข้อนี้ เป็นอย่างไร. ตอบว่า ภิกษุทำบริกรรมในกสิณ มีประมาณเท่ากระดิ่ง หรือมีประมาณเท่าขัน ทำสมาบัติให้เกิดแล้ว มีความชำนาญอันสะสมไว้แล้วโดยอาการทั้ง ๕ เพราะธรรมที่เป็นข้าศึกยังไม่บริสุทธิดีกัน. เธอใช้สอยสมาบัติที่ยังไม่ชำนาญนั้นแหละ แล้วตั้งอยู่ในฉานที่ยังไม่คล่องแคล่ว ทำกาละแล้วย่อมเกิดในหมู่เทพชั้นปริตตภาทั้งหลาย ทั้งวรรณะของเธอก็น้อยและเศร้าหมอง. ส่วนภิกษุผู้มีความชำนาญ อันสั่งสมไว้แล้วโดยอาการทั้ง ๕ ใช้สอยสมาบัติอันบริสุทธิดี ตั้งอยู่ในฉานที่คล่องแคล่ว ทำกาละแล้ว ย่อมบังเกิดในเทพชั้นปริตตภา เพราะธรรมที่เป็นข้าศึกบริสุทธิดี ทั้งวรรณะของเธอนิ่งน้อยและบริสุทธิ. ด้วยประการดังกล่าวมานี้ เทวดาชั้นปริตตภา จึงจัดว่ามีทั้งแสงริบหรี่ มีทั้งแสงสว่างเจิดจ้า. ก็ข้อที่ภิกษุทำบริกรรมในกสิณอันไพบูลย์ แล้วยังสมาบัติให้เกิด มีความคล่องแคล่วอันสั่งแล้ว ด้วยอาการทั้ง ๕ ดังนี้ ทั้งหมดพึงทราบเช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วในก่อน. ด้วยประการดังกล่าวมานี้ เทวดาชั้นอัปปรมาณาภา จึงจัดว่า มีทั้งแสงริบหรี่ มีทั้งแสงสว่างเจิดจ้า.

บทว่า **วณฺณนानตฺตํ** แปลว่า มีสีกายต่างกัน. บทว่า **โน จ อากานตฺตํ** ได้แก่. ไม่ปรากฏว่า มีแสงสว่างต่างกัน. บทว่า **อจุจฺฉินานตฺตํ** ความว่า มีเปลวต่างกัน คือ ขาวบ้าง ส้มบ้าง เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง.

บทว่า **ยตฺถ ยตฺถ** ความว่า อยู่อาศัย คืออยู่ประจำในที่ใดที่หนึ่ง เช่น อุทยานวิมานต้นกัลปพฤกษ์ ริมน้ำ และสระโบกขรณี. บทว่า **อภิรมฺมฺนฺติ** แปลว่า ย่อมยินดี คือไม่เบื่อหน่าย. บทว่า **การเสน** ได้แก่ หาบอย่างใด อย่างหนึ่ง เช่น หาบข้าวยาคุ หาบภัต หาบน้ำมัน หาบน้ำอ้อย หาบปลา และหาบเนื้อ. ปาฐะว่า กาเจณ คังนํ ก็มี. ความก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **ปิฏฺเณ** แปลว่า ด้วยตะกร้า. บทว่า **ตตฺถ ตตฺถ** ความว่า กลุ่มแมลงวัน ที่เขานำออกจากแหล่งที่หาได้ง่าย เช่น เนยใส น้ำผึ้ง น้ำอ้อยเป็นต้น แล้วนำไปสู่แหล่งที่หนาแน่นไปด้วยเกลือและปลาน้ำเป็นต้น ย่อมไม่เกิดความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนที่อยู่ของเราสบาย เราอยู่เป็นสุขในที่นั้น เกลือทำให้เราลำบาก ในที่นี้ หรือว่า กลิ่นปลาน้ำทำให้เราปวดหัว ย่อมยินดีในที่นั้นๆ ที่เดียว. บทว่า **อาภา** แปลว่า สมบูรณ์ด้วยแสงสว่าง. บทว่า **ตทงฺเคน** ได้แก่ องค์แห่งการเข้าถึงภพนั้น อธิบายว่า ได้แก่ เหตุแห่งการเข้าถึงภพ.

บัดนี้ เมื่อจะถามถึงเหตุที่ ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **โก นฺ โข ภนฺเต** ดังนี้. บทว่า **กายทฺฏฺฐจฺจุลฺลํ** ได้แก่ ความเกียจคร้านทางกาย. บทว่า **ณายโต** แปลว่า ไฟติดรุ่งเรืองอยู่. บทว่า **ทิมฺมตฺตํ โข เม** ความว่า ได้ยินว่า พระเถระบำเพ็ญบารมี บวชเป็นฤๅษี ยังสมาบัติให้เกิด ได้กำเนิดในพรหมโลก ๓๐๐ ครั้ง ติดต่อกันไป คำนี้ท่านกล่าวหมายถึงพระเถระรูปนั้นแหละ. สมดังที่ท่านกล่าวเป็นคาถาประพันธ์ไว้ดังนี้ว่า

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 123

เมื่อก่อนเราแสวงหาสังฆธรรม ที่
คงที่ (ไม่ร่นวาย) บวชเป็นฤๅษี เทียวไป
แล้วตลอด ๓๐๐ ปี.

คำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาอนุรุทธสูตร ที่ ๗

๘. อุปัฏฐิตสูต

[๔๓๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารโฆสิตาราม กรุงโกสัมพี สมัยนั้นแล พวกภิกษุในกรุงโกสัมพีเกิดขัดใจทะเลาะวิวาทกัน เสียสติกันและกันด้วยฝีปากอยู่.

[๔๔๐] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พออินทรีย์เรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกภิกษุในกรุงโกสัมพีนี้ เกิดขัดใจทะเลาะวิวาทกัน เสียสติกันและกันด้วยฝีปากอยู่ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ โปรดอาศัยความอนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปยังที่อยู่ของภิกษุเหล่านั้นเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับ ด้วยคุณิภาพ ต่อนั้นได้เสด็จเข้าไปยังที่อยู่ของภิกษุเหล่านั้น ครั้นแล้วได้ตรัสกะภิกษุเหล่านั้นดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่าเลย อย่าขัดใจ อย่าทะเลาะ อย่าแก่งแย่ง อย่าวิวาทกันเลย เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นเจ้าของธรรม ทรงยับยั้งก่อน ขอได้โปรดทรงเป็นผู้ชวนชวนน้อย ทรงประกอบเนื่อง ๆ แต่สุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่เถิด พวกข้าพระองค์ยังจักปรากฏอยู่ ด้วยการขัดใจ ทะเลาะ แก่งแย่ง วิวาทกันเช่นนี้.

[๔๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะภิกษุเหล่านั้นแม้ในวาระที่ ๒ ดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่าเลย อย่าขัดใจ อย่าทะเลาะ อย่าแก่งแย่ง อย่าวิวาทกันเลย ภิกษุรูปนั้นก็ได้อภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ในวาระที่ ๒

ดังนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นเจ้าของธรรม ทรงยับยั้งก่อน ขอได้โปรดทรงเป็นผู้ชวนขายน้อย ทรงประกอบเนื่องๆ แต่สุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่เถิด พวกข้าพระองค์ยังจักปรากฏอยู่ด้วยการ ขัดใจ ทะเลาะ แก่งแย่ง วิวาทกันเช่นนี้.

[๔๔๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะภิกษุเหล่านั้นแม้ในวาระที่ ๓ ดังนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่าเลย อย่าขัดใจ อย่าทะเลาะ อย่าแก่งแย่ง อย่าวิวาทกันเลย ภิกษุรูปนั้นก็ไ้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าแม้ในวาระที่ ๓ ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นเจ้าของธรรม ทรงยับยั้งก่อน ขอได้โปรดทรงเป็นผู้ชวนขายน้อย ทรงประกอบเนื่องๆ แต่สุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่เถิด พวกข้าพระองค์ยังจักปรากฏอยู่ด้วยการ ขัดใจ ทะเลาะแก่งแย่ง วิวาทกันเช่นนี้.

ว่าด้วยภายิตคาถา

[๔๔๓] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งสบง ทรงบาตร จีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงโกสัมพีในเวลาเช้า ครั้นเสด็จกลับจาก บิณฑบาต ภายหลังเวลาพระกระยาหารแล้ว ทรงเก็บเสนาสนะ กำลังประทับ ยืนอยู่นั้นแหละ ได้ตรัสพระคาถา ดังนี้ว่า

ภิกษุมิเสียดังเสมอกัน ไม่มีใคร ๆ
สำคัญตัวว่าเป็นพาล เมื่อสงฆ์แตกกัน
ต่างก็มีได้สำคัญตัวกันเองให้ยิ่ง พวกที่
เป็นบัณฑิต ก็พากันหลงลืม มีปากพูด
ก็มีแต่คำพูดเป็นอารมณ์พูดไป เท่าที่
ปรารถนาแสดงฝีปาก ไม่รู้เหตุที่ตนนำไป

ก็ชนเหล่าใดผูกโกรธเขาว่า คนโน้นได้

ดำเรา คนโน้นได้ประหารเรา คนโน้น

ได้ชนะเรา คนโน้นได้ลักของของเรา

เวรของตนเหล่านั้น ย่อมไม่สงบ ส่วนชน

เหล่าใดไม่ผูกโกรธเขาว่า คนโน้นได้ดำ

เรา คนโน้นได้ประหารเรา คนโน้นได้

ชนะเรา คนโน้นได้ลักของของเรา เวร

ของชนเหล่านั้น ย่อมเข้าไปสงบได้ เวรใน

โลกนี้ ย่อมไม่ระงับได้ด้วยเวรเลย ใน

กาลไหน ๆ แต่จะระงับได้ด้วยไม่มีเวรกัน

นี้เป็นธรรมดามีมาเก่าแก่ ก็คนพวกอื่น

ย่อมไม่รู้สึกรู้ว่า พวกเราจะย่อยยับในที่นี้

แต่ชนเหล่าใดที่นั่นรู้สึก ความมุ่งร้าย

กัน ย่อมสงบแต่ชนเหล่านั้นได้ คนพวกอื่น

ตัดกระดูกกัน ฆาตกรรมกัน ลักโค ม้า

ทรัพย์กัน แม้ชิงแค้นแค้นกัน ยังมีคืนดี

กันได้

เหตุไร พวกเธอจึงไม่มีเล่า ถ้าบุคคล

ได้สหายที่มีปัญญารักษาตัวร่วมทางจร

เป็นนักปราชญ์ มีปกติให้สำเร็จประโยชน์

อยู่ คู่มิตรร้ายทั้งปวงได้ พิงขึ้นชมมี

สติเที่ยวไปกับสหายนั้นเถิด ถ้าไม่ได้สหาย

ที่มีปัญญารักษาตัวร่วมทางจร เป็นนัก-

ปราชญ์ มีปกติให้สำเร็จประโยชน์อยู่
พึงเป็นผู้ผู้เดียวเที่ยวไป เหมือนพระราช
ที่ทรงสละราชสมบัติ และเหมือนช่างมา
ตั้งคะในป่า ฉะนั้น การเที่ยวไปคนเดียว
ประเสริฐกว่า เพราะความเป็นสหายกันใน
คนพาลไม่มี พึงเป็นผู้ผู้เดียวเที่ยวไป และ
ไม่พึงทำบาป เหมือนช่างมาตั้งคะมีความ
ชวนขวยน้อยในป่าฉะนั้น.

[๔๔๔] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งประทับยืนตรัสพระคาถา
นี้แล้ว ได้เสด็จเข้าไปยังบ้านพาลกโณณการ ก็สมัยนั้นแล ท่านพระภคอุอยู่ใน
บ้านพาลกโณณการ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้ว
จึงแต่งตั้งอาสนะและน้ำสำหรับล้างพระบาทไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง
บนอาสนะที่แต่งตั้งไว้แล้วทรงล้างพระบาท ท่านพระภคอุถวายอภิวัตพระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่าน
พระภคอุที่นั่งเรียบร้อยแล้วดังนี้ว่า ดูก่อนกิกขุ พอทน พอเป็นไปได้อหรือ
เธอไม่ลำบากด้วยเรื่องบิณฑบาตบ้างหรือ.

ท่านพระภคอุกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พอทน พอเป็น
ไปได้ และข้าพระองค์ไม่ลำบากด้วยเรื่องบิณฑบาตเลย พระพุทธเจ้าข้า ต่อขึ้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ท่านพระภคอุให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ
ให้ร่าเริงด้วยกถาประกอบด้วยธรรมแล้ว ทรงลุกจากอาสนะเสด็จเข้าไปประทับ
นั่งยังป่าปาจิณวงสทายวัน .

[๔๔๕] ก็สมัยนั้นแล ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่าน
พระกิมพิละ อยู่ในป่าปาจิณวงสทายวัน คนรักษาป่าได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้ว ได้กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่-

ท่านสมณะ ท่านอย่าเข้าไปยังป่านี้ ในป่านี้ มีกุลบุตร ๓ คน กำลังหวังอวดตา อยู่ ท่านอย่าได้ทำความไม่สำราญแก่เขาเลย ท่านพระอนนรุทธะได้ยินคนรักษาป่า พุคกับพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ ครั้นได้ยินแล้ว จึงบอกคนรักษาป่าดังนี้ว่า

ดูก่อนท่านผู้รักษาป่า ท่านอย่าห้ามพระผู้มีพระภาคเจ้าเลย พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นพระศาสดาของพวกเราได้เสด็จถึงแล้วโดยลำดับ ต่อนั้น ท่านพระอนนรุทธะ เข้าไปหาท่านพระนันทิยะและท่านพระกิมพิละยังที่อยู่ แล้วบอกดังนี้ว่า นิมนต์ ท่านทั้งสองไปข้างหน้า ๆ กันเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระศาสดาของ พวกเรา เสด็จถึงแล้วโดยลำดับ ครั้งนั้นแล ท่านพระอนนรุทธะ ท่านพระ- นันทิยะ และท่านพระกิมพิละต้อนรับพระผู้มีพระภาคเจ้า รูปหนึ่งรับบาตร จีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้า รูปหนึ่งแต่งตั้งอาสนะ รูปหนึ่งตั้งน้ำสำหรับ ล้างพระบาท พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่แต่งตั้งแล้ว ทรงล้าง พระบาท แม้ท่านทั้ง ๓ นั้นก็ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๔๔๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระอนนรุทธะผู้นั่งเรียบร้อย แล้ว ดังนี้ว่า ดูก่อนอนนรุทธะ เธอพอนทน พอเป็นไปได้หรือ พวกเธอไม่ ลำบากด้วยเรื่องบิณฑบาตบ้างหรือ.

ท่านพระอนนรุทธะกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พอนทนได้ พอเป็นไปได้ พวกข้าพระองค์ไม่ลำบากด้วยเรื่องบิณฑบาตเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนอนนรุทธะ...ก็พวกเธอพร้อมเพรียงกันยินดีต่อกัน ไม่วิวาท กัน เข้ากันได้ดั่งนมสดกับน้ำ มองดูซึ่งกันและกันด้วยนัยน์ตานั้นน่ารักอยู่หรือ.

อ. อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์พร้อมเพรียงกัน ยินดี ต่อกัน ไม่วิวาทกัน เข้ากันได้ดั่งนมสดกับน้ำ มองดูซึ่งกัน และกันด้วยนัยน์ตา ที่น่ารักอยู่.

พ. คุณก่อนอนุรุธะ อย่างไรเล่า พวกเธอจึงพร้อมเพรียงกัน ยินดีต่อกัน ไม่วิวาทกัน เข้ากันได้ดังนมสดกับน้ำ มองดูซึ่งกันและกันด้วยนัยน์ตาที่น่ารัก อยู่ได้.

ว่าด้วยเอกจิต

[๔๔๗] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในเรื่องนี้ ข้าพระองค์มีความ คำรืออย่างนี้ว่า เป็นลาภของเรา เราได้ดีแล้วหนอที่อยู่กับเพื่อนภิกษุผู้ประพฤติ พรหมจรรย์ร่วมกันเห็นปานนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นั้นเข้าไปตั้ง กายกรรม วชิกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา ในท่านผู้มีอายุเหล่านี้ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ และมีความคำริว่า ไฉนหนอ เราพึงวางจิตของตน ให้เป็นไปตามอำนาจจิตของท่านผู้มีอายุเหล่านี้ ข้าพระองค์นั้นแล จึงวางจิต ของตนให้เป็นไปตามอำนาจจิตของท่านผู้มีอายุเหล่านี้ ก็พวกข้าพระองค์ต่าง กันแต่กายเท่านั้น ส่วนจิตคงเป็นอันเดียวกัน.

[๔๔๘] แม้ท่านพระนันทิยะและท่านพระกิมพิละ ก็กราบทูลพระผู้มี- พระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้าพระองค์ก็มีความคำรืออย่างนี้ ว่า เป็นลาภของเรา เราได้ดีแล้วหนอที่อยู่กับเพื่อนภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ร่วมกันเห็นปานนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นั้นเข้าไปตั้งกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา ในท่านผู้มีอายุเหล่านี้ ทั้งในที่ แจ่ม ทั้งในที่ลับ และมีความคำริว่า ไฉนหนอ เราพึงวางจิตของตนให้เป็น ไปตามอำนาจจิตของท่านผู้มีอายุเหล่านี้ ข้าพระองค์นั้นแล จึงวางจิตของตน ให้เป็นไปตามอำนาจจิตของท่านผู้มีอายุเหล่านี้ ก็พวกข้าพระองค์ต่างกันแต่กาย เท่านั้น ส่วนจิตคงเป็นอันเดียวกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อย่างนี้แลพวกข้า

พระองค์จึงพร้อมเพรียงกัน ยินดีต่อกัน ไม่วิวาทกัน เข้ากันได้ดั่งนมสดกับน้ำ มองดูซึ่งกันและกัน ด้วยนัยน์ตาที่น่ารักอยู่ได้.

[๔๔๕] พ. ดิละ ๆ อนุรุธะ...ก็พวกเธอเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้วบ้างหรือ.

อ. แน่นอน พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์ยอมเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้ว.

พ. คุณก่อนอนุรุธะ...อย่างไรเล่า พวกเธอจึงเป็นผู้ไม่ประมาทมีความเพียร มีตนส่งไปแล้ว.

[๔๕๐] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในเรื่องนี้ พวกข้าพระองค์รูปใด กลับจากบิณฑบาตแต่หมู่บ้านก่อน รูปนั้นยอมแต่งตั้งอาสนะ ตั้งน้ำฉัน น้ำใช้ และกระโถนไว้ รูปใดกลับทีหลัง ถ้ามีภักที่ฉันเหลือยังปรารถนาอยู่ ก็ฉันไป ถ้าไม่ปรารถนา ก็เทเสียในที่ปราศจากหญา หรือทิ้งเสียในน้ำที่ปราศจากตัวสัตว์ รูปนั้นจะเก็บอาสนะ เก็บน้ำฉันน้ำใช้และกระโถน กวาดโรงฉัน รูปใดเห็นหม้อน้ำฉัน หรือหม้อน้ำในเวทกุฎีว่างเปล่า รูปนั้นจะตักใส่ไว้ ถ้ารูปนั้นไม่อาจ พวกข้าพระองค์จะกวักมือเรียกรูปที่สองมาแล้ว ช่วยกันตั้งหม้อน้ำฉัน หรือหม้อน้ำใช้ไว้โดยช่วยกันหิ้วคนละมือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์จะไม่ปรีปาก เพราะเหตุนั้นเลย และพวกข้าพระองค์จะนั่งประชุมสนทนาธรรมกันคืนยังรุ่งทุก ๆ หัววัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อย่างนี้แล พวกข้าพระองค์จึงเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้ว.

ว่าด้วยการให้สาธารณูปการ

[๔๕๑] พ. ดิละ ๆ อนุรุธะ... ก็พวกเธอผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปอย่างนี้ ย่อมมีคุณพิเศษคือ ญาณทัสสนะอันประเสริฐ สามารถกว่าธรรมของมนุษย์อันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่สบายอัน ได้บรรลุแล้วหรือ.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในเรื่องนี้ พวกข้าพระองค์ผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้ว ย่อมรู้สึกแสงสว่างและการเห็นรูป แต่ไม่เข้าใจอะไร แสงสว่างและการเห็นรูปอันนั้นของพวกข้าพระองค์ ย่อมหายไปได้ พวกข้าพระองค์ยังไม่แทงตลอดนิมิตนั้น.

[๔๕๒] พ. คุณ่อนอนรุทระ... พวกเราต้องแทงตลอดนิมิตนั้น แล แม้เราก็เคยมาแล้ว เมื่อก่อนตรัสรู้ ยังไม่รู้เองด้วยปัญญาอันยิ่ง ยังเป็นโภทิสัตว์อยู่ ย่อมรู้สึกแสงสว่างและการเห็นรูปเหมือนกัน แต่ไม่เข้าใจอะไร แสงสว่างและการเห็นรูปอันนั้นของเรา ย่อมหายไปได้ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า อะไรหนอแลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้แสงสว่างและการเห็นรูปของเราหายไปได้ คุณ่อนอนรุทระ...เรานั้น ได้มีความรู้ดังนี้ว่า วิจิกิจฉาแล เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ วิจิกิจฉาเป็นเหตุ สมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้ เราจักทำให้ไม่เกิดวิจิกิจฉาขึ้นแก่เราได้อีก.

[๔๕๓] คุณ่อนอนรุทระ...เรานั้นแลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้ว ย่อมรู้สึกแสงสว่างและการเห็นรูป แม้ไม่เข้าใจอะไร แสงสว่างและการเห็นรูปอันนั้นของเรา ย่อมหายไปได้ เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า อะไรหนอแล เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้แสงสว่างและการเห็นรูปของเราหายไปได้ คุณ่อนอนรุทระ เรานั้น ได้มีความรู้ดังนี้ว่า อมณสิการแล เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็อมณสิการเป็นเหตุ สมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้ เราจักทำให้ไม่เกิดวิจิกิจฉา และอมณสิการขึ้นแก่เราได้อีก.

[๔๕๔] คุณ่อนอนรุทระ เรานั้นผู้ไม่ประมาท ฯลฯ คุณ่อนอนรุทระ เรานั้น ได้มีความรู้ดังนี้ว่า ถินมิทระแล เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ถินมิทระเป็นเหตุ สมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึง

หายไปได้ เราจักทำให้ไม่เกิดวิจิจฉนา อมนสิการ และถินมิทชะขึ้นแก่เราได้อีก.

[๔๕๕] ดูก่อนอนนุรุทชะ เรานั้นผู้ไม่ประมาท ฯลฯ ดูก่อนอนนุรุทชะ เรานั้นได้มีความรู้ดังนี้ว่า ความหวาดเสียวแล เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ความหวาดเสียวเป็นเหตุ สมာชิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาชิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้ ดูก่อนอนนุรุทชะ เปรียบเหมือนบุรุษเดินทางไกล เกิดมีคนปองร้ายเขาขึ้นที่สงข้างทาง เขาจึงเกิดความหวาดเสียว เพราะถูกคนปองร้ายนั้นเป็นเหตุ ฉนั้นใด ดูก่อนอนนุรุทชะ ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล ความหวาดเสียวแลเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ความหวาดเสียวเป็นเหตุ สมาชิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาชิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้ เราจักทำให้ไม่เกิดวิจิจฉนา อมนสิการ ถินมิทชะและความหวาดเสียวขึ้นแก่เราได้อีก.

ว่าด้วยเกิดความตื่นเต้น

[๔๕๖] ดูก่อนอนนุรุทชะ เรานั้นผู้ไม่ประมาท ฯลฯ ดูก่อนอนนุรุทชะ เรานั้น ได้มีความรู้ดังนี้ว่า ความตื่นเต้นแล เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ความตื่นเต้นเป็นเหตุ สมาชิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาชิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้ ดูก่อนอนนุรุทชะเปรียบเหมือนบุรุษแสวงหาแหล่งชุมทรัพย์แห่งหนึ่ง พบแหล่งชุมทรัพย์เข้า ๕ แห่งในคราวเดียวกัน เขาจึงเกิดความตื่นเต้น เพราะพบแหล่งชุมทรัพย์ ๕ แห่งนั้นเป็นเหตุ ฉนั้นใด ดูก่อนอนนุรุทชะ ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล ความตื่นเต้นแลเกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ความตื่นเต้นเป็นเหตุ สมาชิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาชิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้ เราจักทำให้ไม่เกิดวิจิจฉนา อมนสิการ ถินมิทชะความหวาดเสียวและความตื่นเต้นขึ้นแก่เราได้อีก.

[๔๕๗] คุณก่อนอนุรุธะ เรานั้นผู้ไม่ประมาท ฯลฯ คุณก่อนอนุรุธะ เรานั้นได้มีความรู้ดังนี้ว่า ความชั่วหยาบแล เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ความชั่วหยาบเป็นเหตุ สมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้ เราจักทำให้ไม่เกิดวิจิกิจฉา อมตสิกการ ถินมิตระ ความหวาดเสียว ความตื่นเต็น และความชั่วหยาบขึ้นแก่เราได้อีก.

[๔๕๘] คุณก่อนอนุรุธะ เรานั้นผู้ไม่ประมาท ฯลฯ คุณก่อนอนุรุธะ เรานั้นได้มีความรู้ดังนี้ว่า ความเพียรที่ปรารภเกินไปแล เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ความเพียรที่ปรารภเกินไปเป็นเหตุ สมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้ คุณก่อนอนุรุธะ เปรียบเหมือนบุรุษเอามือทั้ง ๒ จับนกคุ้มไว้แน่น นกคุ้มนั้นต้องถึงความตายในมือนั่นเอง ฉนั้นใด คุณก่อนอนุรุธะ ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล ความเพียรที่ปรารภเกินไปแล เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็แลความเพียรที่ปรารภเกินไปเป็นเหตุ สมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้ เราจักทำให้ไม่เกิดวิจิกิจฉา อมตสิกการ ถินมิตระ ความหวาดเสียว ความตื่นเต็น ความชั่วหยาบ และความเพียรที่ปรารภเกินไปขึ้นแก่เราได้อีก.

[๔๕๙] คุณก่อนอนุรุธะ เรานั้นผู้ไม่ประมาท ฯลฯ คุณก่อนอนุรุธะ เรานั้นได้มีความรู้ดังนี้ว่า ความเพียรที่ต่อหย่อนเกินไปแล เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ความเพียรที่ต่อหย่อนเกินไปเป็นเหตุ สมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้ คุณก่อนอนุรุธะ เปรียบเหมือนบุรุษจับนกคุ้มหลวม ๆ นกคุ้มนั้นต้องบินไปจากมือเขาได้ ฉนั้นใด คุณก่อนอนุรุธะ ฉนั้นนั้นเหมือนกันแลความเพียรที่ต่อหย่อนเกินไปแล เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ความเพียรที่ต่อหย่อนเกินไปเป็นเหตุ สมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้ เราจักทำให้ไม่

เกิดวิจิติจกฉา อมณสึการ ถึนมิทระ ความหวาดเสัย ความตึนตึน ความ ชั้วหยาบ ความเพ็ยที่ปรารภเกึนไป และความเพ็ยที่ชั้วหย่อนเกึนไปจึน แก่เราได้อึก.

[๔๖๐] คุก่อนอนนุรุทระ เรานึ้นผู้ไม่ประมาท ฯลฯ คุก่อนอนนุรุทระ เรานึ้นได้อึมีความรู้ ดึงนี้ว่า ตัณหาที่คอยกระชึบแล เกิดจึนแล้วแก่เรา ก็ ตัณหาที่คอยกระชึบเป็นเหตุ สมารึชของเราจึงเคล้อึน เม้อสมารึชเคล้อึนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรู้อึแจ้งหายไปได้อึ เราจึกทำให้ไม่เกิดวิจิติจกฉา อมณสึการ ถึนมิทระ ความหวาดเสัย ความตึนตึน ความชั้วหยาบ ความเพ็ยที่ปรารภ เกึนไป ความเพ็ยที่ชั้วหย่อนเกึนไป และตัณหาที่คอยกระชึบจึนแก่เราได้อึก

ว่าด้วยการเกิดตัณหาคอยกระชึบ

[๔๖๑] คุก่อนอนนุรุทระ เรานึ้นผู้ไม่ประมาท ฯลฯ คุก่อนอนนุรุทระ เรานึ้นได้อึมีความรู้ดึงนี้ว่า ความสำคัญสภาวะว่าต่างกันแล เกิดจึนแล้วแก่เรา ก็ความสำคัญสภาวะว่าต่างกันเป็นเหตุ สมารึชของเราจึงเคล้อึน เม้อสมารึชเคล้อึน แล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้อึ เรานึ้นจึกทำให้ไม่เกิดวิจิติจกฉา อมณสึการ ถึนมิทระ ความหวาดเสัย ความตึนตึน ความชั้วหยาบ ความ เพ็ยที่ปรารภเกึนไป ความเพ็ยที่ชั้วหย่อนเกึนไป ตัณหาที่คอยกระชึบ และ ความสำคัญสภาวะว่าต่างกันจึนแก่เราได้อึก.

[๔๖๒] คุก่อนอนนุรุทระ เรานึ้นผู้ไม่ประมาท มีอึความเพ็ย มีตึนส่ง ไปแล้ว ชั้วมรู้อึตึกแสงสว่างและการเห็นรูป แต่ไม่ชั้วเท่าไร แสงสว่างและการ เห็นรูปอนึ้นของเรา ชั้วมหายไปได้อึ เราจึงมีอึความดำริดึงนี้ว่า อะไรหนอแล เป็นเหตุเป็นปึจจึยให้แสงสว่างและการเห็นรูปของเราหายไปได้อึ คุก่อนอนนุรุทระ เรานึ้นได้อึมีความรู้ดึงนี้ว่า ลัทธิณะที่เพ่งเล็งรูปเกึนไปแล เกิดจึนแล้วแก่เรา

ก็ลักษณะที่เพ่งเล็งรูปเกินไปเป็นเหตุ สมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไปได้ เราจึงทำให้ไม่เกิดวิจิกิจฉา อมนสิการ ถีนมิทระ ความหวาดเสียว ความตื่นเต้น ความชั่วหยาบ ความเพียรปรารภเกินไป ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป ตัณหาที่คอยกระชับ ความสำคัญสภาวะว่าต่างกัน และลักษณะที่เพ่งเล็งรูปเกินไปขึ้นแก่เราได้อีก.

[๔๖๓] คุณ่อนอนรุทระ... เรานั้นแลรู้ว่า วิจิกิจฉาเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมอง จึงละวิจิกิจฉาอันเกาะจิตให้เศร้าหมองเสียได้ รู้ว่าอมนสิการเป็นเครื่องเกาะให้จิตเศร้าหมอง จึงละอมนสิการอันเกาะจิตให้เศร้าหมองเสียได้ รู้ว่าถีนมิทระเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมอง จึงละถีนมิทระอันเกาะจิตให้เศร้าหมองเสียได้ รู้ว่า ความหวาดเสียวเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมอง จึงละความหวาดเสียว อันเกาะจิตให้เศร้าหมองเสียได้ รู้ว่า ความตื่นเต้นเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมอง จึงละความตื่นเต้นอันเกาะจิตให้เศร้าหมองเสียได้ รู้ว่า ความชั่วหยาบเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมอง จึงละความชั่วหยาบอันเกาะให้เศร้าหมองเสียได้รู้ว่า ความเพียรที่ปรารภเกินไปเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมอง จึงละความเพียรที่ปรารภเกินไปอันเกาะจิตให้เศร้าหมองเสียได้ รู้ว่า ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไปเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมอง จึงละความเพียรย่อหย่อนเกินไปอันเกาะจิตให้เศร้าหมองเสียได้รู้ว่า ตัณหาที่คอยกระชับเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมอง จึงละตัณหาที่คอยกระชับอันเกาะจิตให้เศร้าหมองเสียได้รู้ว่า ความสำคัญสภาวะว่าต่างกันเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมอง จึงละความสำคัญ สภาวะว่าต่างกันอันเกาะจิตให้เศร้าหมองเสียได้ รู้ว่า ลักษณะที่เพ่งเล็งรูปเกินไปเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมอง จึงละลักษณะที่เพ่งเล็งรูปเกินไปอันเกาะจิตให้เศร้าหมองเสียได้.

ว่าด้วยการเกิดปริวิตก

[๔๖๔] คุก่อนอนรุทธะ... เรานั้นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตน
ส่งไปแล้ว ย่อมรู้สึกแสงสว่างอย่างเดียวแล แต่ไม่เห็นรูป เห็นรูปอย่างเดียว
แล แต่ไม่รู้สึกแสงสว่าง ตลอดกลางคืนบ้าง ตลอดกลางวันบ้าง ตลอดทั้ง
กลางคืนและกลางวันบ้าง เรานั้น จึงมีความดำริดังนี้ว่า อะไรหนอแล เป็นเหตุ
เป็นปัจจัยให้เราารู้สึกแสงสว่างอย่างเดียวแล แต่ไม่เห็นรูป เห็นรูปอย่างเดียว
แล แต่ไม่รู้สึกแสงสว่าง ตลอดกลางคืนบ้าง ตลอดกลางวันบ้าง ตลอดทั้ง
กลางคืนและกลางวันบ้าง คุก่อนอนรุทธะ เรานั้นได้มีความรู้ดังนี้ว่า สมัยใด
เราไม่ใส่ใจ นิมิตหรือรูป ใส่ใจแต่นิมิตคือแสงสว่าง สมัยนั้น เรารู้สึก
แสงสว่างอย่างเดียวแล แต่ไม่เห็นรูป ส่วนสมัยใดเราไม่ใส่ใจนิมิตคือแสงสว่าง
ใส่ใจแต่นิมิตคือรูป สมัยนั้น เราย่อมเห็นรูปอย่างเดียวแล แต่ไม่รู้สึกแสงสว่าง
ตลอดกลางคืนบ้าง ตลอดกลางวันบ้าง ตลอดทั้งกลางคืนและกลางวันบ้าง.

ว่าด้วยสมาธิภาวนา ๓ อย่าง

[๔๖๕] คุก่อนอนรุทธะ... เรานั้น รู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตน
ส่งไปแล้ว ย่อมรู้สึกแสงสว่างเพียงนิดหน่อย เห็นรูปได้นิดหน่อย และรู้สึก
แสงสว่างอย่างหาประมาณมิได้ เห็นรูปอย่างหาประมาณมิได้ ตลอดกลางคืน
บ้าง ตลอดกลางวันบ้าง ตลอดทั้งกลางคืนและกลางวันบ้าง เราจึงมีความดำริ
ดังนี้ว่า อะไรหนอแล เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้เราารู้สึกแสงสว่างเพียงนิดหน่อย
เห็นรูปได้นิดหน่อย และรู้สึกแสงสว่างอย่างหาประมาณมิได้ เห็นรูปอย่างหา
ประมาณมิได้ ตลอดกลางคืนบ้าง ตลอดกลางวันบ้าง ตลอดทั้งกลางคืนและ
กลางวันบ้าง คุก่อนอนรุทธะ เรานั้น ได้มีความรู้ดังนี้ว่า สมัยใด เรามีสมาธิ
นิดหน่อย สมัยนั้น เราก็มีจักขุนิดหน่อย ด้วยจักขุนิดหน่อย เรานั้นจึงรู้สึก

แสงสว่างเพียงนิดหน่อย เห็นรูปได้นิดหน่อย ส่วนสมัยใด เรามีสมาธิหา
ประมาณมิได้ สมัยนั้น เราก็มีจักขุหาประมาณมิได้ ด้วยจักขุหาประมาณมิได้
เรานั้น จึงรู้สึกแสงสว่างหาประมาณมิได้ แลเห็นรูปหาประมาณมิได้ ตลอด
กลางคืนบ้าง ตลอดกลางวันบ้าง ตลอดทั้งกลางคืนและกลางวันบ้าง.

ดูก่อนอนุรุธะ เพราะเรารู้ว่าวิจิจจณาเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมอง
แล้ว เป็นอันละวิจิจจณาอันเกาะจิตให้เศร้าหมองได้ รู้ว่าอมนสิการเป็นเครื่อง
เกาะจิตให้เศร้าหมองแล้วเป็นอันละอมนสิการอัน เกาะจิตให้เศร้าหมองได้ รู้ว่า
ดินมิทระเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมองแล้ว เป็นอันละดินมิทระอัน เกาะจิตให้
เศร้าหมองได้ รู้ว่าความหวาดเสียวเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมองแล้ว เป็น
อันละความหวาดเสียวอันเกาะจิตให้เศร้าหมองได้รู้ว่า ความตื่นเต็นเป็นเครื่อง
เกาะจิตให้เศร้าหมองแล้ว เป็นอันละความตื่นเต็นอันเกาะจิตให้เศร้าหมองได้
รู้ว่าความชั่วหยาบเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมองแล้วเป็นอันละความชั่วหยาบ
อันเกาะจิตให้เศร้าหมองได้ รู้ว่า ความเพียรที่ปรารภเกินไปเป็นเครื่องเกาะ
จิตให้เศร้าหมองแล้ว เป็นอันละความเพียรที่ปรารภเกินไปอันเกาะจิตให้เศร้า
หมองได้ รู้ว่าความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไปเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมองแล้ว
เป็นอันละความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไปอันเกาะจิตให้เศร้าหมองได้ รู้ว่าตัณหา
ที่คอยกระซิบเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมองแล้ว เป็นอันละตัณหาที่คอย
กระซิบอันเกาะจิตให้เศร้าหมองได้รู้ว่า ความสำคัญสภาวะว่าต่างกันเป็นเครื่อง
เกาะจิตให้เศร้าหมองแล้ว เป็นอันละความสำคัญสภาวะว่าต่างกันอันเกาะจิตให้
เศร้าหมองได้ รู้ว่า ลักษณะที่เพ่งเล็งรูปเกินไปเป็นเครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมอง
แล้ว เป็นอันละลักษณะที่เพ่งเล็งรูปเกินไปอันเกาะจิตให้เศร้าหมองได้ เรานั้น
จึงได้มีความรู้ดังนี้ว่า เครื่องเกาะจิตให้เศร้าหมองนั้น ๆ ของเรา เราละได้แล้วแล
ดังนี้ เราจึงเจริญสมาธิโดยส่วนสามได้ในบัดนี้.

[๔๖๖] คุณ่อนอนรุทธะ... เรานั้นได้เจริญสมาธิมีวิตกมีวิจารณ์บ้าง ได้
เจริญสมาธิไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์บ้าง ได้เจริญสมาธิไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์บ้าง ได้
เจริญสมาธิมีปีติบ้าง ได้เจริญสมาธิไม่มีปีติบ้าง ได้เจริญสมาธิสหระคด้วยสุข
บ้าง ได้เจริญสมาธิสหระคด้วยอุเบกขาบ้าง.

คุณ่อนอนรุทธะ เพราะสมาธิชนิดที่มีวิตกมีวิจารณ์บ้าง ชนิดที่ไม่มีวิตก
มีแต่วิจารณ์บ้าง ชนิดที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์บ้าง ชนิดที่มีปีติบ้าง ชนิดที่ไม่มีปีติ
บ้าง ชนิดที่สหระคด้วยสุขบ้าง ชนิดที่สหระคด้วยอุเบกขาบ้าง เป็นอันเกิด
เจริญแล้ว ฉะนั้นแล ความรู้ความเห็นจึงได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่
กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติที่สุด บัดนี้ความเกิดใหม่ย่อมไม่มี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอนรุทธะ จึง
ชื่นชมยินดี พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบอุปกิเลสสูตรที่ ๘

อรรถกถาอุปกิเลสสูตร

อุปกิเลสสูตร มีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า มิใช่กราบทูลด้วยความประสงค์จะให้แตกแยกกัน และมีใช่เพื่อจะประจบ แท้จริง ภิกษุนี้ได้รับความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้เชื่อฟังเราแล้ว จักงดเว้น และธรรมดาพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ทรงมุ่งอนุเคราะห์เพื่อประโยชน์สถานเดียว พระองค์จักตรัสบอกเหตุอย่างหนึ่งแก่ภิกษุเหล่านี้เป็นแน่ ภิกษุเหล่านั้นฟังเหตุเหล่านั้นแล้ว จักงดเว้น แต่นั้นภิกษุเหล่านั้น จักอยู่อย่างผาสุก. เพราะเหตุนั้น ภิกษุนี้จึงกราบทูลคำมีอาทิว่า **อิธ ภนุเต** ดังนี้. ในบทเป็นต้นว่า **มา ภณฺฑนํ** ฟังเดิมปาฐะที่เหลือว่า **อกตฺถ** เป็นต้นเข้าไปด้วย แล้วถือเอาความอย่างนี้ว่า **มา ภณฺฑนํ** อย่าทำการขัดแย้งกัน. บทว่า **อณฺยตโร** ความว่า ได้ยินว่า ภิกษุนี้ มุ่งประโยชน์ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า คือได้ยินว่า ภิกษุนี้มีความประสงค์อย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้ ถูกความโกรธครอบงำแล้ว จะไม่เชื่อฟังคำสอนของพระศาสดา ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า เนื่อกล่าวสอนภิกษุเหล่านี้อยู่อย่าทรงลำบากเลยดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงกราบทูลอย่างนี้.

บทว่า **ปิณฺฑาย ปาวิติ** ความว่า มิใช่เสด็จเข้าไปเพื่อบิณฑบาตอย่างเดียว แต่ได้ทรงอธิฐานพระหฤทัยว่า คนที่เห็นเราแล้ว จงเข้าเฝ้าเรา.

ถามว่า ทรงอธิฐานเพื่อประโยชน์อะไร.

ตอบว่า เพื่อทรงทรมานภิกษุเหล่านั้น. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จกลับจากบิณฑบาตโดยอาการอย่างนั้นแล้ว ตรัสคาถามีอาทิว่า **ปฺปฺนฺตสฺสทโท สมฺชโน** ดังนี้แล้ว เสด็จออกจากกรุงโกสัมพีตรงไปยังพาลกโลณการคาม.

แต่นั้นเสด็จไปในปาจิณวังสมิกทายวัน ต่อนั้นเสด็จเข้าไปยังชฎปาชื่อว่าปารีเลยกะ. อันช้างตัวประเสริฐชื่อปารีเลยกะบำรุงอยู่ ประทับอยู่ตลอดไตรมาส. แม้ชาวพระนครคิดว่า พระศาสดาเสด็จเข้าไปสู่วิหารแล้ว พวกเราจะไปฟังธรรมแล้ว ถือของหอมดอกไม้ตรงไปยังวิหาร ถามว่า ท่านเจ้าข้า พระศาสดาเสด็จไปไหน. ภิกษุทั้งหลายบอกว่า พวกท่านจะเฝ้าพระศาสดาได้ที่ไหน พระองค์เสด็จมาด้วยหวังว่า จักเกลี้ยกล่อมภิกษุเหล่านี้ให้สามัคคีกัน แต่ไม่อาจทำให้สามัคคีกันได้ จึงเสด็จออกไปแล้ว. พวกชาวเมืองทั้งหมดพากันคาดโทษว่า พวกเราจะเสียเงินทั้งร้อยหรือพัน ก็ไม่สามารถจะนำพระศาสดามาได้ ถึงพวกเราจะไม่กราบทูลวิงวอน พระองค์ก็จะเสด็จมาเอง เพราะอาศัยภิกษุเหล่านี้ ทำให้พวกเราไม่ได้สดับธรรมกถาเฉพาะพระพักตร์ของพระองค์ ภิกษุเหล่านั้น บวชจะจงพระศาสดา แม้เมื่อพระองค์ทรงกระทำให้สามัคคีกัน ก็ไม่ยอมสมัคสมานสามัคคีกันเช่นนี้ จะเชื่อฟังใครเล่า พอกันที พวกเราอย่าถวายนิกายแก่ภิกษุเหล่านี้. ครั้นวันรุ่งขึ้น ภิกษุเหล่านั้นเที่ยวไปบิณฑบาต ทัวทั้งพระนคร ไม่ได้ภิกษาแม้สักทัพพีเดียว กลับวิหารแล้ว. แม้พวกอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นอีกว่า พวกเราจะลงทัณฑ์กรรมเช่นนี้แหละแก่ท่านทั้งหลาย จนกว่าพวกท่านจะให้พระศาสดาทรงอดโทษ. ภิกษุเหล่านั้นคิดว่า พวกเราจักให้พระศาสดาอดโทษ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ทันเสด็จถึงพระนคร สาวัตถิ ได้ไปรอคอยอยู่ในเมืองสาวัตถิแล้ว พระศาสดาทรงแสดง เกทกรวัตตุ ๑๘ ประการ แก่ภิกษุเหล่านั้นแล้ว ในเรื่องนี้มีข้อความตามที่กล่าวไว้ในบาลี-มุตตะกะเพียงเท่านี้.

บัดนี้จะวินิจฉัยในคาถามีอาทิว่า **ปุลุสทุโท** ดังต่อไปนี้. ชื่อว่า **ปุลุสทุโท** เพราะอรรถว่า มีเสียงดัง เสียงใหญ่ทีเดียว. บทว่า สมชโน ได้แก่ คนที่เหมือนกัน คือคล้าย ๆ คน คนเดียวกัน ท่านอธิบายว่า คน

ผู้ทำการแตกร้างกันทั้งหมดนี้ มีเสียงดังด้วย มีเสียงคล้ายกันด้วย โดยการเปล่งเสียงดังลั่นไปรอบ ๆ. บทว่า น พาลो โภจิ มลฺลธ ความว่า ในคนเหล่านั้น ไม่มีใครแม้แต่คนเดียว ที่จะสำคัญคนว่า เราเป็นคนพาลทุก ๆ คนเข้าใจตนว่า เป็นบัณฑิตทั้งนั้น. บทว่า นาลฺลธํ ภิกฺขุโย อมฺลฺลธํ ได้แก่ ไม่มีใคร ๆ แม้คนเดียว สำคัญตนว่า เราเป็นพาล อธิบายว่า เมื่อสงฆ์แตกกัน ต่างก็มีได้สำคัญเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่ง ให้ยิ่งขึ้นไป คือไม่สำคัญถึงเหตุนี้ว่า สงฆ์แตกกันเพราะเราเป็นเหตุ. บทว่า ปริมฺภูจฺจา แปลว่า มีสติหลงลืม. บทว่า วาจาโจจฺรภาณินฺโน นี้ ท่านอาเทศ รอักษร ให้เป็น ร อักษร ความก็ว่า พุคตามอารมณ์ ไม่มีสติปฏิฐานควบคุม ได้แก่พุดพล่อย ๆ. บทว่า อายิจฺจนฺตฺติ มุขยานํ ได้แก่ พุดไปเพียงเพื่อปรารภนาจะดีฝีปาก อธิบายว่า แม้ภิกษุรูปเดียว ก็ไม่ยอมสงบปาก ด้วยความเคารพในสงฆ์. บทว่า เยน นีตา ความว่า อันความทะเลาะใด นำไปสู่ความเป็นคนหน้าด้านนี้. บทว่า น ตํ วิทฺฐ ความว่า ไม่รู้ถึงเหตุนี้ว่า การทะเลาะนี้ มีโทษอย่างนี้. บทว่า เย จ ตํ อฺปนฺนยฺหนฺตฺติ ความว่า คนเหล่าใดเข้าไปผูกโกรธเขา มีอาการเป็นต้นว่า ผู้นี้ได้ดำเราดังนี้. บทว่า สนฺตฺตโน แปลว่า เป็นของเก่า. บทว่า ปเร ความว่า ยกเว้นบัณฑิตทั้งหลายเสียแล้ว ผู้ก่อการทะเลาะเหล่าอื่น ชื่อว่า คนเหล่าอื่นจากบัณฑิตนั้น คนเหล่านั้น เมื่อก่อการทะเลาะกันในท่ามกลางสงฆ์นี้ ย่อมไม่รู้ว่าจะระงับยับยั้ง คือจะลึบหายใกล้ตายเข้าไปทุกขณะมิได้ขาด. บทว่า เย จ วิชานฺตฺติ ความว่า บรรดาคนเหล่านั้น คนเหล่าใดเป็นบัณฑิต รู้ตัวว่า พวกเราอยู่ใกล้มีจตุคังนี้. บทว่า ตโต สมนฺนฺตฺติ เมธกา ความว่า ก็บัณฑิตเหล่านั้น รู้อยู่อย่างนี้ เกิดโยนิโสมนสิการ ย่อมปฏิบัติเพื่อความเข้าไปสงบระงับ ความบาดหมางและความทะเลาะ. คาถาว่า อญฺฺจิจฺฉิทฺทา เป็นต้นนี้มีมาในชาดก ท่านกล่าวหมายถึง พระเจ้าพรหมทัตและทิวากุมาร.

ในพระกาลานี้ มีใจความดังต่อไปนี้ แม้นคนเหล่านั้น ก็คือคนที่จองเวรกัน ถึงปานนั้น ยังคืนดีกันได้ เหตุใดพวกเธอจึงไม่คืนดีกันแล้ว. เพราะพวกเธอ ยังไม่ถึงกับแข่งชั้กหักกระดูกกัน ยังไม่ถึงกับล้างผลาญชีวิตกัน ยังไม่ถึงกับ ลักโค ม้า และทรัพย์กัน. ตรัสพระกาลามีอาทิว่า **สเจ สภถ** ดังนี้ไว้ เพื่อ จะทรงแสดงคุณและโทษแห่งสหายที่เป็นบัณฑิต และสหายที่เป็นพาล. บทว่า **อภิญฺญย สพฺพานิ ปริสุตฺยานิ** ความว่า ฟังชื่นชม มีสติ เทียบไปกับ สหายผู้คุ้มกันอันตรายทั้งที่ปรากฏและไม่ปรากฏได้นั้น. บทว่า **ราชาว รฏฺฐจํ วิจิตฺติ** ความว่า ฟังเที่ยวไปเหมือนพระมหาชนก และพระเจ้าอรินทมหาราช ที่ทรงละแวงแคว้น ซึ่งพระองค์ทรงรบชนะแล้ว เสด็จเที่ยวไปแต่ผู้เดียว. บทว่า **มาตงฺครณฺญเฆว** ความว่า เหมือนช้างมาตังคะเที่ยวไปในป่า ฉะนั้น. ช้างธรรมดาท่านเรียกว่า มาตังคะ. บทว่า **นาโค นี** เป็นชื่อของ ช้างใหญ่. ท่านจึงกล่าวไว้ดังนี้ว่าเที่ยวไปแต่ผู้เดียว ไม่กระทำความชั่วทั้งหลาย เหมือนช้างมาตังคะตัวเลี้ยงแม่ เที่ยวไปในป่าแต่ตัวเดียว ไม่กระทำความชั่ว และเหมือนช้างปารีเลชยกะฉะนั้น. บทว่า **พาลกโณณการคาโม** ได้แก่ บ้านส่วยของอุบาลีคฤหบดี. ในบทว่า **เตนฺอุปฺสงฺกมิ** นี้ มีคำถามว่า เสด็จ เข้าไปทำไม.

ตอบว่า ได้ยินว่า พระองค์ทรงเห็นโทษในการอยู่เป็นหมู่ของท่าน พระภคunn ทรงแปรารถนาจะเห็นภิกษุอยู่อย่างโดดเดี่ยว ฉะนั้นจึงเสด็จเข้าไป ในพาลกโณณการคาม เหมือนคนถูกความหนาวเป็นต้นเบียดเบียนแล้ว ประารถนาความอบอุ่นเป็นต้น ฉะนั้น. บทว่า **ชฺมุขิยา** หมายความว่า ปฏิสังขุตด้วยอานิสงส์ในความอยู่โดดเดี่ยว.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเสด็จเข้าไปใน ป่าจันวังสหายวันนั้น.

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพุทธประสงค์จะพบภิกษุทั้งหลาย ผู้ก่อการทะเลาะกัน แล้วกลับอยู่ด้วยความสมัครสมานสามัคคีกัน หลังแต่เห็นโทษของความทะเลาะนั้น เพราะฉะนั้นจึงเสด็จเข้าไปในป่าจันทวันวันนั้น ดูกคนถูกความหนาวเป็นต้นเปียกเปียกแล้ว บรรณาความอบอุ่นเป็นต้น ฉะนั้น. บทว่า **อายสุมา จ อหุรุทโธ** เป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแหละ. บทว่า **อตุติ ปน โว** ความว่า พึงถามโลกุตตรธรรมด้วยคำถามครั้งหลังสุด. ก็โลกุตตรธรรมนั้นไม่มีแก่พระเถระทั้งหลาย เพราะฉะนั้น การถามถึงโลกุตตรธรรมจึงไม่สมควรเลย เพราะฉะนั้นท่านจึงถามถึงโอกาสแห่งปริกรรม.

บทว่า **โอภาสัเยว สยขานาม** ได้แก่ รู้สึกแสงสว่างแห่งปริกรรม. บทว่า **ทสฺสนนฺจ รูปานํ** ได้แก่ รู้ชัดการเห็นรูปด้วยทิพยจักขุ. บทว่า **ตลฺยจ นิมิตฺตํ น ปฏิวิชฌาม** ความว่า ก็โอกาสและการเห็นรูปของข้าพระองค์ทั้งหลาย ย่อมหายไปด้วยเหตุใด ข้าพระองค์ทั้งหลาย ยังไม่รู้ซึ่งเหตุนั้น. บทว่า **ตํ โข ปน โว อหุรุทฺธา นิมิตฺตํ ปฏิวิชฺชิตพฺพํ** ความว่า พวกเธอควรรู้เหตุนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรารภเทศนา นี้ ด้วยคำนี้ว่า **อหฺปิ สฺทํ** ดังนี้ ก็เพื่อจะทรงแสดงว่า คู่ก่อนอนุรุทธะ พวกเธอหม่นหมองอยู่หรือหนอ แม้เราก็เคยหม่นหมองมาแล้ว ด้วยอุปกิเลส ๑๑ ประการเหล่านี้. ในบทว่า **วิจิจฺจฺฉา โข เม** เป็นต้น ความว่า พระมหาสัตว์ เจริญอาโลกกสิณแล้วเห็นรูปมีอย่างต่าง ๆ ด้วยทิพยจักขุ จึงเกิดวิจิจฉาว่า นี้อะไรหนอ นี้อะไรหนอ. บทว่า **สมฺมาธิ จิวิ** ความว่า ปริกรรมสมาธิจึงเคลื่อน. บทว่า **โอภาโส** ความว่า แม้โอกาสแห่งปริกรรม ก็หายไป คือไม่เห็นรูปแม้ด้วยทิพยจักขุ. บทว่า **อมฺนสฺสิกาโร** ความว่า วิจิจฉาย่อมเกิดแก่ผู้เห็นรูป คือเกิดอมนสิการว่า บัดนี้เราจะไม่ใส่ใจอะไร ๆ. บทว่า **ถีนมิทฺธํ** ความว่า เมื่อไม่ใส่ใจถึงอะไร ๆ ถีนมิทฺธะก็เกิดขึ้น. บทว่า **ณฺมกฺกิตฺตํ** ความว่า ภิกษุเจริญอาโลกกสิณ มุ่งหน้าไปทางหิมวันตประเทศ

ได้เห็นสัตว์ต่าง ๆ เช่นยักษ์ ผีเสื้อน้ำ และงูเหลือมเป็นต้น ที่นั่น ความหวาดเสียวเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ. บทว่า **อุพฺพฬิ** ความว่า เมื่อภิกษุคิดว่า สิ่งที่เรา เห็นว่าน่ากลัว เวลาแลดูตามปกติย่อมไม่มี เมื่อไม่มี ทำไมจะต้องไปกลัวดังนี้ ความตื่นเต้นก็หมดไป. บทว่า **สทิว** ความว่าพึงพบชมพูทรัพย์ ๕ ชุม ด้วยการขุดค้นเพียงครั้งเดียวเท่านั้น. บทว่า **ทฺฐจฺจุลฺลํ** ความว่า ความเพียรอัน เราประคองไว้อย่างมั่นคง ได้ถูกความตื่นเต้นที่เกิดแก่เรานั้น กระทำให้ย่อ หย่อน. แต่นั่นจะมีแต่ความกระวนกระวาย. บทว่า **กายทฺฐจฺจุลฺลํ** ความว่า ความกระวนกระวายคือภาวะที่ร่างกายเกียจคร้านก็เกิดขึ้น. บทว่า **อจฺจารทฺ- ฐวิริยํ** ความว่า ความเพียรที่ปรารถนินไป เกิดแล้วแก่ภิกษุผู้เริ่มตั้งความ เพียรใหม่ ด้วยคิดว่า ความตื่นเต้นทำความเพียรของเราให้ย่อหย่อน ความ ชั่วร้ายจึงเกิดขึ้นได้. บทว่า **ปตเมยฺย** แปลว่า พึงตาย. บทว่า **อตฺถินวิริยํ** ความว่าเมื่อเราประคองความเพียร ก็เป็นอย่างนี้ เมื่อทำความเพียรย่อหย่อน ความเพียรที่หย่อนยาน ก็เกิดขึ้นได้อีก.

บทว่า **อภิขปฺปา** ความว่า เมื่อเราเจริญอาโลกกสิณ มุ่งตรงเฉพาะ เทวโลก เห็นหมู่เทวดา ตัณหาก็เกิดขึ้น. บทว่า **นानตฺตสฺสยฺยา** ความว่า เมื่อเราเจริญอาโลกกสิณ มุ่งตรงเฉพาะเทวโลกตามกาล แล้วใส่ใจถึงรูปมีอย่าง ต่าง ๆ กัน ด้วยคิดว่า เมื่อเราใส่ใจถึงรูปที่มีกำเนิดอย่างเดียวกัน ตัณหา กระชิบหูเกิดขึ้นแล้ว เราจะใส่ใจถึงรูปมีอย่างต่าง ๆ ดังนี้ ความสำคัญสภาวะว่า ต่างกันก็เกิดขึ้น.

บทว่า **อตินฺชฺฌายิตตฺตํ** ความว่า เมื่อเราใส่ใจถึงรูปมีอย่างต่าง ๆ กัน ความสำคัญสภาวะว่าต่างกันก็เกิดขึ้น เมื่อเราตั้งใจว่า จะใส่ใจถึงรูปที่มี กำเนิดอย่างเดียวกัน จะนำปรารถนาหรือไม่ก็ตามที แล้วใส่ใจอย่างนั้น รูปที่ มีการเพ่งเล็งเกินไปเป็นลักษณะก็เกิด.

บทว่า โภภาสนิมิต्त มนสิกรโรมิ ความว่า เราได้มีความรู้อย่างนี้
ว่า เราใส่ใจแต่แสงสว่างแห่งบริกรรมอย่างเดียว. บทว่า น จ รูปานิ ปสุตานิ
ความว่า เราไม่เห็นรูปด้วยทิพยจักขุ. บทว่า รูปนิमित्त มนสิกรโรมิ ความว่า
เราใส่ใจถึงรูปที่เป็นอารมณ์เท่านั้น ด้วยทิพยจักขุ.

บทว่า ปริตุตฺตเจว โภภาสํ ได้แก่ แสงสว่างในพระกัมมัฏฐาน
นิดหน่อย. บทว่า ปริตุตฺตานิ จ รูปานิ ได้แก่ รูปในพระกัมมัฏฐานนิด
หน่อย. บัณฑิตพึงทราบเหตุยวาร โดยปริยายตรงกันข้าม. บทว่า ปริตุตฺ
ตสมาธิ ได้แก่ โภภาสแห่งบริกรรมนิดหน่อย. แต่ในที่นี้ ท่านกล่าวบริกรรม
สมาธิว่า นิดหน่อยอย่างนี้ หมายถึงแสงสว่างเล็กน้อย. บทว่า ปริตุตฺ ตสมึ
ตมเย ความว่า ในสมัยนั้น แม้ทิพยจักขุ ก็มีเล็กน้อย. แม้ในอัปมาณวาร
ก็มีน้อยนี้เหมือนกัน.

บทว่า อวิตกุกฺปิ วิจารณ์ตฺต ได้แก่ สมาธิในทุติยฌานในปัญจกนัย.
บทว่า อวิตกุกฺปิ อวิจารณ์ ได้แก่ สมาธิในหมวด ๓ แห่งฌาน ทั้งในจตุกกนัย
ทั้งในปัญจกนัย. บทว่า สปปิตฺก ได้แก่ สมาธิในทุกฌาน และตีกฌาน.

บทว่า นิปปิตฺก ได้แก่ สมาธิในทุกทุกฌาน. บทว่า สาสทหคตํ
ได้แก่ สมาธิในตีกจตุกกฌาน. บทว่า อุเปกฺขาสทคตํ นี้ ในจตุกกนัยได้
แก่ สมาธิในจตุตถฌาน ในปัญจกนัยได้แก่ สมาธิในปัญจมฌาน.

ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเจริญสมาธิมีอย่าง ๓ นี้ ในเวลาไหน.

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่ง ณ ควางมหาโพธิพฤกษ์ ทรง
เจริญสมาธิอย่างนี้ในปัจจุบันยาม.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 146

ก็ปฐมมรรค ได้เป็นองค์ประกอบแห่งปฐมฌานแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ทุตียมรรคเป็นต้น ก็ได้เป็นองค์ประกอบแห่งทุตยฌาน ตุตยฌาน และ จตุตถ-
ฌาน. ในปัญจนัย ปัญจฌานไม่มีมรรค. คำว่า มรรคนั้น จัดเป็นโลกิ
นี้ ท่านกล่าวหมายถึงมรรคที่เจือด้วยโลกิยะและโลกุตตระ. คำที่เหลือในบททั้ง
ปวง ง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาอุปกกิลสสูตรที่ ๘

๕. พาลบัณฑิตสูตร

[๔๖๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับพระคำรัสแล้ว.

[๔๖๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลักษณะเครื่องหมาย เครื่องอ้าง ว่าเป็นพาลของคนพาลนี้มี ๓ อย่าง ๓ อย่าง เป็นไฉน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลในโลกนี้มักคิดความคิดที่ชั่ว มักพูดคำพูดที่ชั่ว มักทำการทำที่ชั่ว ถ้าคนพาลจักไม่เป็นผู้คิดความคิดที่ชั่ว พูดคำพูดที่ชั่ว และทำการทำที่ชั่ว บัณฑิตพวกไหนจะพึงรู้จักเขาได้ว่า ผู้นี้เป็นคนพาล เป็นอสังขบุรุษ เพราะคนพาลมักคิดความคิดที่ชั่ว มักพูดคำพูดที่ชั่ว และมักทำการทำที่ชั่ว ฉะนั้น พวกบัณฑิตจึงรู้ได้ว่า นี้เป็นคนพาล เป็นอสังขบุรุษ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลนั้นนั้นแล ย่อมเสวยทุกข์โทมนัส ๓ อย่างในปัจจุบัน.

[๔๖๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าคนพาลนั่งในสภาก็ดี ริมถนนรกราก็ดี ริมทางสามแพร่งก็ดี ชนในที่นั้น ๆ จะพูดถ้อยคำที่พอเหมาะพอสมแก่เขา ถ้าคนพาลมักเป็นผู้ทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง มักถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ มักประพฤติผิดในกาม มักพูดเท็จ มีปกติตั้งอยู่ในความประมาทเพราะดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย ในเรื่องที่ชนพูดถ้อยคำที่พอเหมาะพอสมแก่เขานั้น แล คนพาลจะมีความรู้สึกลักษณะนี้ว่า สภาพเหล่านั้นมีอยู่ในเรา และเราก็ปรากฏในสภาพเหล่านั้นด้วย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลย่อมเสวยทุกข์ โทมนัสข้อที่หนึ่งนี้ในปัจจุบัน.

ว่าด้วยกรรมกรณ ๒๖ อย่าง

[๔๙๐] ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก คนพาลเห็นราชา
ทั้งหลายจับโจรผู้ประพฤติผิดมาแล้ว สั่งลงกรรมกรณต่างชนิด คือ

๑. โบยด้วยเส้
๒. โบยด้วยหวาย
๓. ตีด้วยตะบองสั้น
๔. ตัดมือ
๕. ตัดเท้า
๖. ตัดทั้งมือทั้งเท้า
๗. ตัดหู
๘. ตัดจมูก
๙. ตัดทั้งหูทั้งจมูก
๑๐. หม้อเคี้ยวน้ำส้ม
๑๑. ขอดสังข์
๑๒. ปากราหู
๑๓. มาลัยไฟ
๑๔. คบมือ
๑๕. รั้วถ่าย
๑๖. นุ่งเปลือกไม้
๑๗. ยืนกวาง
๑๘. เกี่ยวเหยื่อเบ็ด
๑๙. เหยียดกษาปณ์
๒๐. แปรงเสบ

๒๑. กางเวียน

๒๒. ตั้งฟาง

๒๓. ราวด้วยน้ำมันเดือด ๆ

๒๔. ให้สุนัขทิ้ง

๒๕. ให้นอนหงายบนหลาวทั้งเป็น ๆ

๒๖. ตัดศีรษะด้วยดาบ.

ในขณะที่เห็นนั้น คนพาลจะมีความรู้สึกอย่างนี้ว่า เพราะเหตุแห่งกรรมชั่ว ปานใดแล ราชาทิ้งหลายจึงจับโจรผู้ประพฤติผิดมาแล้ว ตั้งลงกรรมกรรม บางชนิด คือ โบายด้วยเส้บ้าง ฯลฯ ตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง ก็สภาพเหล่านั้น มีอยู่ในเรา และเราก็ปรากฏในสภาพเหล่านั้นด้วย ถ้าแม้ราชาทิ้งหลายรู้จักเราก็คงจะจับเราแล้วตั้งลงกรรมกรรมต่างชนิด คือ โบายด้วยเส้บ้าง ฯลฯ ให้นอนหงายบนหลาวทั้งเป็น ๆ บ้าง ตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลย่อมเสวยทุกข์โทมนัสข้อที่สองแม้ในปัจจุบัน

ว่าด้วยพาลเสวยทุกข์ในปัจจุบัน

[๔๗๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก กรรมลามกที่คนพาลทำไว้ในก่อน คือ กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ย่อมปกคลุมครอบงำคนพาลผู้ยวบยั้ง หรือบนเตียง หรือนอนบนพื้นดินในสมัยนั้น เปรียบเหมือนเงายอดภูเขาใหญ่ ย่อมปกคลุม ครอบงำแผ่นดินในสมัยเวลานั้นใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล กรรมลามกที่คนพาลทำไว้ในก่อน คือ กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ย่อมปกคลุม ครอบงำคนพาลผู้ยวบยั้ง หรือบนเตียง หรือนอนบนพื้นดินในสมัยนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

ในสมัยนั้น คนพาลจะมีความรู้สึกอย่างนี้ว่า เราไม่ได้ทำความดี ไม่ได้ทำกุศล ไม่ได้ทำเครื่องป้องกันความหวาดกลัวไว้ ทำแต่ความชั่ว ทำแต่ความร้าย ทำแต่ความเลว ละโลกนี้ไปแล้ว จะไปสู่คติของคนที่ไม่ได้ทำความดี ไม่ได้ทำกุศล ไม่ได้ทำเครื่องป้องกันความหวาดกลัวไว้ ซึ่งทำแต่ความชั่ว ความร้าย และความเลว เป็นกำหนด คนพาลนั้นย่อมเสรำโศก ลำบากใจ คร่ำครวญ ร่ำไห้ ทุ่มอก ถึงความหลงพร้อม คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลย่อมเสวยทุกข์ โทมนัสข้อที่สามนี้แลในปัจจุบัน.

[๔๗๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลนั้นนั่นแลประพฤติทุจริต ทางกาย ทางวาจา ทางใจแล้ว เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงอบาย ซึ่งเขาพูดหมายถึงนรก นั้นแลโดยชอบ ฟังกล่าวได้ว่าเป็นสถานที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจส่วนเดียว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพียงเท่านั้นแม้จะเปรียบอุปมาจนถึงนรก เป็นทุกข์ ก็ไม่ใช่ง่ายนัก.

[๔๗๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ ภิกษุรูปหนึ่งได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาจเปรียบอุปมา ได้หรือไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ อาจเปรียบได้ แล้วตรัส ต่อไปว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพวกราชบุรุษจับโจรผู้ประพฤติ ผิดมาแสดงแต่พระราชว่า ขอเดชะ ผู้นี้เป็นโจรประพฤติผิดต่อพระองค์. ขอ พระองค์โปรดลงอาญาที่ทรงพระราชประสงค์แก่มันเถิด พระราชาทรงสั่งการ นั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ไปเถิด พวกท่านจึงเอาหอกร้อยเล่มแทงบุรุษนี้ใน เวลาเช้า พวกราชบุรุษจึงเอาหอกร้อยเล่มแทงบุรุษนั้น ในเวลาเช้า ครั้นเวลา กลางวัน พระราชาตรัสถามอย่างนี้ว่า พ่อมหาอำริณฺฑ บุรุษนั้น เป็นอย่างไร พวกราชบุรุษกราบทูลว่า ขอเดชะ ยังเป็นอยู่อย่างเดิมพระเจ้าข้า พระราชา

ทรงสั่งการนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ไปเถิด พวกท่านจงเอาหอกร้อยเล่มแทงมันในเวลากลางวัน พวกราชบุรุษจึงเอาหอกร้อยเล่มแทงบุรุษนั้นในเวลากลางวัน ครั้นเวลาเย็น พระราชาตรัสถามอย่างนี้ว่า พ่อมหาจาเรญ บุรุษนั้นเป็นอย่างไร พวกราชบุรุษกราบทูลว่า ขอเดชะ ยังเป็นอยู่อย่างเดิมพระเจ้าข้า พระราชาทรงสั่งการนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ไปเถิด พวกท่านจงเอาหอกร้อยเล่มแทงมันในเวลาเย็น พวกราชบุรุษจึงเอาหอกร้อยเล่มแทงบุรุษนั้น ในเวลาเย็น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษนั้นถูกแทงด้วยหอกสามร้อยเล่ม ฟิงเสวยทุกข์โทมนัสเหตุที่ถูกแทงนั้น บ้างหรือหนอ.

ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุรุษนั้น ถูกแทงด้วยหอกแม่เล่มเดียว ก็เสวยทุกข์โทมนัสเหตุที่ถูกแทงนั้นได้ ป่วยการกล่าวถึงหอกตั้งสามร้อยเล่ม.

[๔๗๔] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหยิบแผ่นหินย่อม ๆ ขนาดเท่าฝ่ามือ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน แผ่นหินย่อม ๆ ขนาดเท่าฝ่ามือที่เราถือนี้กับภูเขาหลวงหิมพานต์ อย่างไหนหนอแลใหญ่กว่ากัน.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นหินย่อม ๆ ขนาดเท่าฝ่ามือที่ทรงถือนี้มีประมาณน้อยนัก เปรียบเทียบภูเขาหลวงหิมพานต์แล้ว ย่อมไม่ถึงแม้ความนับ ย่อมไม่ถึงแม้ส่วนแห่งเสี้ยว ย่อมไม่ถึงแม้การเทียบกันได้.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแลทุกข์โทมนัสที่บุรุษถูกแทงด้วยหอกสามร้อยเล่มเป็นเหตุ กำลังเสวยอยู่นั้น เปรียบเทียบทุกข์ของนรกยังไม่ถึงแม้ความนับ ยังไม่ถึงแม้ส่วนแห่งเสี้ยว ยังไม่ถึงแม้การเทียบกันได้.

ว่าด้วยการจองจำ ๕ ประการ

[๔๗๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านายนิรยบาลจะให้คนพาลนั้น กระทำเหตุชื่อการจองจำ ๕ ประการคือ ตรึงตะปูเหล็กแดงที่มีมือข้างที่ ๑ ข้างที่ ๒ ที่เท้าข้างที่ ๑ ข้างที่ ๒ และที่ทรวงอกตรงกลาง คนพาลนั้น จะเสวยเวทนาอัน เป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ในนรกนั้น และยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมยังไม่ สิ้นสุด.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านายนิรยบาลจะจับคนพาลนั้นซึ่งพืดแล้วเอา ผึงตาก คนพาลนั้นจะเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบอยู่ในนรกนั้น และยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมยังไม่สิ้นสุด.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านายนิรยบาลจะจับคนพาลนั้นเอาเท้าขึ้นข้าง บนเอาหัวลงข้างล่างแล้วตากด้วยพริ้ว คนพาลนั้นจะเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์ กล้า เจ็บแสบ อยู่ในนรกนั้น และยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมยังไม่สิ้นสุด.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านายนิรยบาลจะเอาคนพาลนั้นเทียมรถแล้ว ให้อู้งกลับไปกลับ มาบนแผ่นดินที่มีไฟติดทั่ว ลูกโพลง โชติช่วง คนพาลนั้นจะ เสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ในนรกนั้น และยังไม่ตายตราบเท่า บาปกรรมยังไม่สิ้นสุด.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านายนิรยบาลจะให้คนพาลนั้นปีนขึ้นปีนลง ซึ่งภูเขาถ่านเพลิงลูกใหญ่ที่มีไฟติดทั่ว ลูกโพลง โชติช่วง คนพาลนั้น จะเสวย เวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ในนรกนั้น และยังไม่ตายตราบเท่าบาป กรรมยังไม่สิ้นสุด.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านายนิรยบาลจะจับคนพาลนั้น เอาเท้าขึ้นข้าง บนเอาหัวลงข้างล่าง แล้วพุ่งลงไปในห้องทองแดงที่ร้อนมีไฟติดทั่ว ลูกโพลง

โชติช่วง คนพาลนั้นจะเดือดเป็นฟองอยู่ในหม้อทองแดงนั้น เขาเมื่อเดือด เป็นฟองอยู่ จะปล่านขึ้นข้างบนครั้งหนึ่งบ้าง ปล่านลงข้างล่างครั้งหนึ่งบ้าง ปล่านไปด้านขวางครั้งหนึ่งบ้าง จะเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ในหม้อทองแดงนั้น และยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมยังไม่สิ้นสุด.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านายนิรยบาลจะโยนคนพาลนั้น เข้าไปในมหา นรก ก็มหานรกนั้นแล

มีสี่มุมสี่ประตูแบ่งไว้โดยส่วนเท่ากันมีกำแพงเหล็กล้อมรอบครอบไว้ ด้วยแผ่นเหล็ก พื้นของนรกใหญ่ นั้น ล้วนแล้วด้วยเหล็กลูกโหลงประกอบด้วยไฟ เผอิญไปตลอดร้อยโยชน์รอบค้ำประดิษฐานอยู่ทุกเมื่อ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเรื่องนรกแม้โดยย่อเนกปริยายแล เพียงเท่านี้จะกล่าวให้ถึงกระทั่งนรกเป็นทุกข์ไม่ใช่ทำได้ง่าย.

[๔๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีเหล่าสัตว์เดียรัจฉานจำพวกมีหญา เป็นภักษา สัตว์เดียรัจฉานเหล่านั้น ย่อมใช้ฟันและเล็บกินหญาสด ก็เหล่าสัตว์ เดียรัจฉานจำพวกมีหญาเป็นภักษา คืออะไร คือ ม้า โค ลา แพะ เนื้อ หรือแม้จำพวกอื่น ๆ ไม่ว่าจะชนิดไร ๆ ที่มีหญาเป็นภักษา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลนั้นนั้นและกินอาหารด้วยความคิดใจรสในเบื้องดินในโลกนี้ ทำกรรม ลามกไว้ในโลกนี้ เมื่อตายไปแล้ว. ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของสัตว์จำพวก ที่มีหญาเป็นภักษาเหล่านั้น.

ว่าด้วยสัตว์เดียรัจฉาน

[๔๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีเหล่าสัตว์เดียรัจฉานจำพวกมีคูดเป็น ภักษา สัตว์เดียรัจฉานเหล่านั้น ได้กลิ่นคูดแต่ไกล ๆ แล้วย่อมวิ่งไปด้วยหวังว่า

จักกัตถังนึ ปรียบเหมื่อนพวกพราหมณ์เดินไปตามกลืนเครื่องบูชาด้วยตั้งใจ ว่า จักกัตถังนึ จักกัตถังนึ ฉันไค ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉันนั้นเหมื่อน กัณแล มีเหล่าสัตว์เดียรัจฉานจำพวกมีคุณเป็นภักษา สัตว์เดียรัจฉานเหล่านั้น ได้กลืนคุณแต่ไกล ๆ แล้ว ย่อมวังไปด้วยหวังว่า จักกัตถังนึ จักกัตถังนึ ก็เหล่าสัตว์เดียรัจฉานจำพวกมีคุณเป็นภักษา คืออะไร คือ ไก่ สุกร สุนัขบ้าน สุนัขป่า หรือแม่จำพวกอื่น ๆ ไม่ว่าชนิดไร ๆ ที่มีคุณเป็นภักษา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลนั้นนั้นแลผู้กินอาหารด้วยความติโครสในเบื่องตันในโลคนึ ทำกรรมลามกไว้ในโลคนึ เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของสัตว์จำพวกมีคุณเป็นภักษาเหล่านั้น.

[๔๗๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีเหล่าสัตว์เดียรัจฉานจำพวกเกิดแก่ตายในที่มืด ก็เหล่าสัตว์เดียรัจฉานจำพวกเกิดแก่ตายในที่มืด คืออะไร คือ ตั๊กแตน บุง ไล่เดือน หรือแม่จำพวกอื่น ๆ ไม่ว่าชนิดไร ๆ ที่เกิดแก่ตายในที่มืด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลนั้นนั้นแลผู้กินอาหารด้วยความติโครสในเบื่องตันในโลคนึ ทำกรรมลามกไว้ในโลคนึ เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของสัตว์จำพวกเกิดแก่ตายในที่มืด.

[๔๗๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีเหล่าสัตว์เดียรัจฉาน จำพวกเกิดแก่ตายในน้ำ ก็เหล่าสัตว์เดียรัจฉานจำพวกเกิดแก่ตายในน้ำ คืออะไร คือ ปลา เต่า จรเข้ หรือแม่จำพวกอื่น ๆ ไม่ว่าชนิดไร ๆ ที่เกิดแก่ตายในน้ำ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลนั้นนั้นแลผู้กินอาหารด้วยความติโครสในเบื่องตันในโลคนึ ทำกรรมลามกไว้ในโลคนึ เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของสัตว์จำพวกเกิดแก่ตายในน้ำ.

[๔๘๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีเหล่าสัตว์เดียรัจฉานจำพวกเกิดแก่ตายในของโสโครก ก็เหล่าสัตว์เดียรัจฉานจำพวกเกิดแก่ตายในของโสโครก คือ

อะไร คือ เหล่าสัตว์จำพวกที่เกิดแก่ตายในปลาเน่าก็มี ในศพเน่าก็มี ในขนม
กวมเน่าก็มี ในน้ำคร่ำก็มี ในหลุมโสโครกก็มี หรือแม่จำพวกอื่น ๆ ไม่ว่า
ชนิดใด ๆ ที่เกิดแก่ตายในของโสโครก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลนั้นนั้น
และผู้กินอาหารด้วยความติโครสในเบื้องต้นในโลกนี้ ทำกรรมลามกไว้ในโลกนี้
เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของสัตว์จำพวกเกิดแก่ตายในของ
โสโครก.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเรื่องกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานแม่โดยอนก-
ปริยายแล เพียงเท่านี้ จะกล่าวให้ถึงกระทั่งกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานเป็นทุกข์
ไม่ใช่ทำได้ง่าย.

ว่าด้วยบุรุษโยนทูน

[๔๘๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษโยนทูนมีปวงตาเดียว
ไปในมหาสมุทร ทูนนั้นถูกลมตะวันตกพัดไปทางทิศตะวันตก ถูกลมตะวัน-
ตกพัดไปทางทิศตะวันออก ถูกลมเหนือพัดไปทางทิศใต้ ถูกลมใต้พัดไปทาง
ทิศเหนือ มีเต้าตาบอดอยู่ในมหาสมุทรนั้น ล่วงไปร้อยปีจึงจะผุดขึ้นครั้งหนึ่ง
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เต้าตาบอดตัวนั้น
จะพึงเอาคอสวมเข้าที่ทูนมีปวงตาเดียวโน้นได้บ้างไหมหนอ

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ข้อนั้นเป็นไปได้เลย พระพุทธเจ้าข้า ข้าแต่
พระองค์เจริญ ถ้าจะเป็นไปได้บ้างในบางครั้งบางคราว ก็โดยล่วงระยะเวลา
นานแน่นอน.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เต้าตาบอดตัวนั้นจะพึงเอาคอสวมเข้าที่ทูนมี
ปวงตาเดียวโน้นได้ ยังจะเร็วกว่า เรากล่าวความเป็นมนุษย์ที่คนพาลผู้ไปสู่
วิบัติคราวหนึ่งแล้วจะพึงได้ ยังยากกว่านี้ นั้น เพราะเหตุไร คุณก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย เพราะในตัวคนพาลนี้ไม่มีความประพฤติธรรม ความประพฤติสงบ การทำกุศล การทำบุญ มีแต่การกินกันเอง การเบียดเบียนคนอื่นแอ.

[๔๘๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลนั้นนั่นแล ถ้าจะมาสู่ความเป็นมนุษย์ในบางครั้งบางคราว ไม่ว่ากาลไหน ๆ โดยล่วงระยะเวลานาน ก็ย่อมเกิดในสกุลต่ำ คือ สกุลคนจัณฑาล หรือสกุลพรานล่าเนื้อ หรือสกุลคนจักสาน หรือสกุลช่างรถ หรือสกุลคนเทขยะ เห็นปานนั้น ในบั้นปลาย อันเป็นสกุลคนจน มีข้าวน้ำและโภชนาหารน้อย มีชีวิตเป็นไปลำบาก ซึ่งเป็นสกุลที่จะได้ของกิน และเครื่องนุ่งห่มโดยฝืดเคือง และเขาจะมีผิวพรรณทราม น่าเกลียด ชัง ร่าม่อต้อ มีโรครมาก เป็นคนตาบอดบ้าง เป็นคนง่อยบ้าง เป็นคนกะจอกบ้าง เป็นคนเปลี้ยบ้าง ไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องตามประทีป เขาจะประพฤติกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต ครั้นแล้วเมื่อตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก.

[๔๘๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนนักเลงการพนัน เพราะเคราะห์ร้าย ประการแรกเท่านั้น จึงต้องเสียลูกบ้าง เสียเมียบ้าง เสียสมบัติทุกอย่าง บ้าง ยิ่งขึ้นไปอีก ต้องถึงถูกจองจำ เคราะห์ร้ายของนักเลงการพนันที่ต้องเสียไปดังนั้น เพียงเล็กน้อย ที่แท้แลเคราะห์ร้ายอันใหญ่หลวงกว่านั้น คือ เคราะห์ที่คนพาลนั้นประพฤติกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริตแล้ว ตายไป เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก นั่นเอง.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ภูมิของคนพาลครบถ้วนบริบูรณ์.

[๔๘๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลักษณะ เครื่องหมาย เครื่องอ้างว่าเป็นบัณฑิตของบัณฑิตนี้มี ๓ อย่าง ๓ อย่างเป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตในโลกนี้มักคิดความคิดที่ดี มักพูดคำพูดที่ดี มักทำการทำที่ดี ถ้า

บัณฑิตจักไม่เป็นผู้คิดความคิดที่ดี พูดคำพูดที่ดี และทำการทำที่ดี บัณฑิตพวกไหนจะพึงรู้จักเขาได้ว่าผู้นี้เป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ เพราะบัณฑิตมักคิดความคิดที่ดี มักพูดคำพูดที่ดี และมักทำการทำที่ดี ฉะนั้น พวกบัณฑิตจึงรู้ด้วยว่า ผู้นี้เป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตนั้นนั่นแล ย่อมเสวยสุขโสมนัส ๓ อย่างในปัจจุบัน.

ว่าด้วยบัณฑิตเสวยสุขในปัจจุบัน

[๔๘๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าบัณฑิตนั่งในสภาก็ดี ริมถนนรถก็ดี ริมทางสามแพร่งก็ดี ชนในที่นั้น ๆ จะพูดถ้อยคำที่พอเหมาะพอสมแก่เขา ถ้าบัณฑิตเป็นผู้ เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากเหตุเป็นที่ทั้งความประมาท เพราะดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย ในเรื่องที่ชนพูดถ้อยคำที่พอเหมาะพอสมแก่เขา นั้น บัณฑิตจะมีความรู้สึกลักษณะนี้ว่า สภาพเหล่านั้นมีอยู่ในเรา และเราก็ปรากฏในสภาพเหล่านั้นด้วย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตย่อมเสวยสุขโสมนัส ข้อที่หนึ่งนี้ในปัจจุบัน.

[๔๘๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอันยังมีอีก บัณฑิตเห็นพระราชารั้ทั้งหลายจับ โจรผู้ประพฤติผิดมาแล้ว สั่งลงกรรมกรณ์ต่างชนิด คือ

๑. โขยด้วยแส้
๒. โขยด้วยหวาย
๓. ตีด้วยตะบองสั้น
๔. ตัดมือ
๕. ตัดเท้า
๖. ตัดทั้งมือทั้งเท้า

๗. ตัดหู
๘. ตัดจมูก
๙. ตัดทั้งหูทั้งจมูก
๑๐. หม้อเคี้ยวน้ำส้ม
๑๑. ขอดสังข์
๑๒. ปากราหุ
๑๓. มาลัยไฟ
๑๔. คบมือ
๑๕. รั้วสาย
๑๖. นุ่งเปลือกไม้
๑๗. ยืนกวาง
๑๘. เกี้ยวเหยื่อเบ็ด
๑๙. เหยียดกษาปณ์
๒๐. แปรงเสบ
๒๑. กางเวียน
๒๒. ตั้งฟาง
๒๓. น้ำมันเคียด
๒๔. ให้อุณขตั้ง
๒๕. ให้ออนหงายบนหลาวทั้งเป็น ๆ
๒๖. ตัดศีรษะด้วยดาบ.

ในขณะที่เห็นนั้น บัณฑิตจะมีความรู้สึกลักษณะนี้ว่า เพราะเหตุแห่งกรรมชั่ว ปานใดแล พระราชาทั้งหลายจึงจับโจรผู้ประพฤติผิดมา แล้วสั่งลงกรรมกรณ์ต่างชนิด คือ โขยด้วยแส้บ้าง ฯลฯ ตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง สภาพ

เหล่านั้นไม่มีอยู่ในเรา และเราก็ไม่ปรากฏในสภาพเหล่านั้นด้วย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตย่อมเสวยสุขโสมนัสข้อที่สองนี้ในปัจจุบัน.

[๔๘๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอันยังมีอีก ธรรมงามที่บัณฑิตทำไว้ในก่อน คือ กายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ย่อมปกคลุม ครอบงำ บัณฑิตผู้อยู่บนตั่ง หรือบนเตียง หรือนอนบนพื้นดินในสมัยนั้น เปรียบเหมือนเงายอดภูเขา ย่อมปกคลุม ครอบงำแผ่นดินในสมัยเวลาเย็น ฉนั้นใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉนั้นนั่นเหมือนกันแล ธรรมงามที่บัณฑิตทำไว้ในก่อน คือ กายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ย่อมปกคลุม ครอบงำบัณฑิตผู้อยู่บนตั่ง หรือบนเตียงหรือนอนบนพื้นดินในสมัยนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้น บัณฑิตจะมีความรู้สึกลักษณะนี้ว่า เราไม่ได้ทำความชั่ว ไม่ได้ทำความร้าย ไม่ได้ทำความเลว ทำแต่ความดี ทำแต่กุศล ทำแต่เครื่องป้องกันความหวาดกลัวไว้ ละโลกนี้ไปแล้ว จะไปสู่คติของตนที่ไม่ได้ทำความชั่ว ไม่ได้ทำความเลว ทำแต่ความดี ทำแต่กุศล ทำแต่เครื่องป้องกันความหวาดกลัวไว้เป็นกำหนด บัณฑิตนั้นย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ไม่รำให้หุ่มอก ไม่ถึงความหลงพร้อม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตย่อมเสวยสุขโสมนัสข้อที่สามดังนี้ในปัจจุบัน.

[๔๘๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตนั้นนั่นแลประพาสสุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจแล้ว เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงสุคติซึ่งเราพูดหมายถึงสวรรค์นั้นแลโดยชอบ พึงกล่าวได้ว่าเป็นสถานที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจส่วนเดียว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพียงเท่านั้นแม้จะเปรียบอุปมาจนถึงสวรรค์เป็นสุขก็ไม่ใช่ง่ายนัก.

[๔๘๘] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาจเปรียบอุปมาได้หรือไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ อาจเปรียบได้ แล้วตรัสต่อไปว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงประกอบด้วยแก้ว ๗ ประการและความสัมฤทธิ์ผล ๔ อย่าง จึงเสวยสุขโสมนัสอัน มีสิ่งประกอบนั้นเป็นเหตุได้ พระเจ้าจักรพรรดิทรงประกอบด้วยแก้ว ๗ ประการเป็นไฉน.

ว่าด้วยจักรแก้ว

[๔๘๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชามหากษัตริย์ในโลกนี้ผู้ทรงได้มูรธาภิเษกแล้ว ทรงสรงสถานพระเศียร ทรงรักษาอุโบสถในคิลิที ๑๕ ซึ่งวันนั้นเป็นวันอุโบสถ เมื่อประทับอยู่ในพระมหาปราสาทชั้นบน ย่อมปรากฏจักรแก้วทิพมิกำตั้งพัน พร้อมด้วยกงและคุม บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง ครั้น ทอดพระนครแล้วได้มีพระราชดำริดังนี้ว่า ก็เราได้สดับมาดังนี้แล พระราชาพระองค์ใด ผู้ทรงได้มูรธาภิเษกแล้ว ทรงสรงสถานพระเศียร ทรงรักษาอุโบสถในคิลิที ๑๕ ซึ่งวันนั้น เป็นวันอุโบสถ เมื่อประทับอยู่ในพระมหาปราสาทชั้นบน ย่อมปรากฏจักรแก้วทิพมิกำตั้งพัน พร้อมด้วยกงและคุม บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง พระราชานั้น ย่อมเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือหนอ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ต่อนั้น พระองค์เสด็จจากราชอาสน์ ทรงจับพระเต้าน้ำด้วยพระหัตถ์ซ้าย ทรงหลังรดจักรแก้วด้วยพระหัตถ์ขวา รับสั่งว่า จงพัดผันไปเถิดจักรแก้วผู้เจริญ จักแก้วผู้เจริญจงพิชิตให้ยิ่งเถิด ถ้าดับนั้น จักแก้วนั้นก็พัดผันไปทางทิศตะวันออก พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยจตุรง-

คินีเสนาที่เสด็จตามไป จักรแก้วประดิษฐานอยู่ ณ ประเทศใด พระเจ้าจักร
พรรดิก็เสด็จเข้าประทับ ณ ประเทศนั้น พร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา บรรดา
พระราชที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออก เข้ามาเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิแล้วทูล
อย่างนี้ว่า เชิญเสด็จเถิด มหาราช พระองค์เสด็จมาดีแล้ว มหาราช ข้าแต่
มหาราช แผ่นดินนี้เป็นของพระองค์ ขอพระองค์จงครอบครองเถิด พระเจ้า
จักรพรรดิรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านทุกคนไม่ควรฆ่าสัตว์ ไม่ควรลักทรัพย์ที่เจ้าของ
มิได้ให้ ไม่ควรประพฤติผิดในกาม ไม่ควรพูดเท็จ ไม่ควรดื่มน้ำเมา และ
ท่านทั้งหลายจงครอบครองบ้านเมืองกัน ตามสภาพที่เป็นจริงเถิด บรรดาพระ-
ราชาที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออกเหล่านั้นแล ได้กลายเป็นผู้สนับสนุน
พระเจ้าจักรพรรดิ ต่อนั้น จักรแก้วนั้นได้พัดผันไปจดสมุทรด้านทิศตะวันออก
แล้วกลับ ขึ้นพัดผันไปทิศใต้ ฯลฯ พัดผันไปจดสมุทรด้านทิศใต้แล้วกลับขึ้น
พัดผันไปทิศตะวันตก ฯลฯ พัดผันไปจดสมุทรด้านทิศตะวันตก แล้วกลับขึ้น
พัดผันในทิศเหนือพระเจ้าจักรพรรดิ พร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ก็เสด็จตามไป
จักรแก้วประดิษฐานอยู่ ณ ประเทศใด พระเจ้าจักรพรรดิก็เสด็จเข้าประทับ ณ
ประเทศนั้น พร้อมด้วยจตุรงคินีเสนาบรรดาพระราชที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศเหนือ
เข้ามาเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ แล้วทูลอย่างนี้ว่า เชิญเสด็จเถิด มหาราช
พระองค์เสด็จมาดีแล้ว มหาราช ข้าแต่มหาราช แผ่นดินนี้เป็นของพระองค์
ขอพระองค์จงครอบครอง พระเจ้าจักรพรรดิรับสั่งอย่างนี้ว่า ท่านทุกคนไม่ควร
ฆ่าสัตว์ไม่ควรลักทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่ควรประพฤติผิดในกาม ไม่ควร
พูดเท็จ จะไม่ควรดื่มน้ำเมา และท่านทั้งหลายจงครอบครองบ้านเมืองกันตาม
สภาพที่เป็นจริงเถิด บรรดาพระราชที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศเหนือเหล่านั้นแล ได้
กลายเป็นผู้สนับสนุนพระเจ้าจักรพรรดิ ก่อนนิกขุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล
จักรแก้วนั้นพิชิตยั้งตลอดแผ่นดินมีสมุทรเป็นขอบเขต แล้วกลับมาสู่ราชธานี

เดิม ประดิษฐานอยู่เป็นเสมือนลิมสลักพระทวารภายในพระราชวังของพระเจ้าจักรพรรดิทำให้งดงามอย่างมั่นคงอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมปรากฏจักรแก้วเห็นปานนี้ แก่พระเจ้าจักรพรรดิ.

[๔๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก พระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมปรากฏมีช้างแก้ว เป็นช้างหลวงชื่ออุโบสถ เพือกทั่วสรรพางค์กาย มีที่ตั้งอวัยวะทั้งเจ็ดถูกต้องดี มีฤทธิ์เหาะได้ ครั้นพระเจ้าจักรพรรดิทอดพระเนตรเห็นแล้ว ย่อมมีพระราชหฤทัยโปรดปรานว่าจะเป็นยานช้างที่เจริญหนอ พ่อมหาจำเริญ ถ้าสำเร็จการฝึกหัด ต่อ นั้น ช้างแก้ววันนี้จึงสำเร็จการฝึกหัดเหมือนช้างอาชาไนยตัวเจริญ ที่ฝึกปรือเป็นเวลานาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิเมื่อจะทรงทดลองช้างแก้วนั้น จึงเสด็จขึ้นทรงในเวลาเช้า เสด็จเวียนรอบปฐพีมีสมุทรเป็นขอบเขตแล้ว เสด็จกลับมาราชธานีเดิม ทรงเสวยพระกระยาหารเข้าได้ทันเวลา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายย่อมปรากฏช้างแก้วเห็นปานนี้แก่พระเจ้าจักรพรรดิ.

[๔๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก พระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมปรากฏมีม้าแก้ว เป็นอัครราชชื่อวลาหก ขาวปลอด ศีรษะดำเหมือนกาเส้นผมสลวยเหมือนหญ้าปล้อง มีฤทธิ์เหาะได้ ครั้นพระเจ้าจักรพรรดิทอดพระเนตรเห็นแล้ว ย่อมมีพระราชหฤทัยโปรดปรานว่า จะเป็นยานม้าที่เจริญหนอ พ่อมหาจำเริญ ถ้าสำเร็จการฝึกหัด ต่อ นั้น ม้าแก้วนั้นจึงสำเร็จการฝึกหัดม้าอาชาไนยตัวเจริญ ที่ฝึกปรือดีแล้วเป็นเวลานาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิเมื่อจะทรงทดลองม้าแก้วนั้น จึงเสด็จขึ้นทรงในเวลาเช้า เสด็จเวียนรอบปฐพีมีสมุทรเป็นขอบเขตแล้ว เสด็จกลับมาราชธานีเดิม ทรงเสวยพระกระยาอาหารเข้าได้ทันเวลา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมปรากฏม้าแก้วเห็นปานนี้แก่พระเจ้าจักรพรรดิ.

ว่าด้วยมณีแก้ว

[๔๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก พระเจ้าจักรพรรดิ
ข่อมปรากฏมณีแก้ว เป็นแก้วไพฑูรย์ งามโชติช่วง แปรเหลี่ยม อันเจียรระไน
ไว้อย่างดี มีแสงสว่างแผ่ไปโยชน์หนึ่งโดยรอบ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคย
มาแล้ว. พระเจ้าจักรพรรดิเมื่อจะทรงทดลองมณีแก้วนั้น จึงสั่งให้จตุรงคินิ-
เสนายกมณีขึ้นเป็นยอตรง แล้วให้เคลื่อนพลไปในความมืดทึบของราตรี ชาว-
บ้านที่อยู่รอบ ๆ พวกกัน ประกอบการงานด้วยแสงสว่างนั้น สำคัญว่าเป็นกลางวัน
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ข่อมปรากฏมณีแก้วเห็นปานนี้แก่พระเจ้าจักรพรรดิ.

[๔๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก พระเจ้าจักรพรรดิ
ข่อมปรากฏมีนางแก้วรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความงามแห่งผิว-
พรรณอย่างยิ่ง ไม่สูงนัก ไม่ตํานัก ไม่พอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่คํานัก ไม่
ขวานัก ล่วงผิวพรรณของมนุษย์ แต่ยังไม่ถึงผิวพรรณทิพย์ มีสัมผัสทางกาย
ปานประหนึ่งสัมผัสปุยนุ่นหรือปุยฝ้าย นางแก้วนั้น มีตัวอุ่นในคราวหนาว มีตัว
เย็นในคราวร้อน มีกลิ่นดั่งกลิ่นจันทน์ฟุ้งไปแต่กาย มีกลิ่นดั่งกลิ่นอุบลฟุ้งไป
แต่ปาก นางแก้วนั้นมีปกติคนก่อนนอนที่หลัง คอยฟังคำบรรหาร ประพฤติ
ถูกพระทัย ทูลปราศรัยเป็นที่โปรดปรานต่อพระเจ้าจักรพรรดิ และไม่ประพฤติ
ล่วงพระเจ้าจักรพรรดิแม้ทางใจ โฉนเล่า จะมีประพฤติล่วงทางกายได้ คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ข่อมปรากฏนางแก้วเห็นปานนี้แก่พระเจ้าจักรพรรดิ.

[๔๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก พระเจ้าจักรพรรดิ
ข่อมปรากฏมีแต่คฤหบดีแก้ว ผู้มีจักขุเพียงดั่งทิพย์เกิดแต่วิบากของกรรมปรากฏ ซึ่ง
เป็นเหตุให้มองเห็นทรัพย์ทั้งที่มีเจ้าของ ทั้งที่ไม่มีเจ้าของได้ เขาเข้าเฝ้าพระ-
เจ้าจักรพรรดิ แล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ พระองค์จงทรงเป็นผู้ชวนขาย

น้อยเถิด ข้าพระองค์จักทำหน้าที่การคลังให้พระองค์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิเมื่อจะทรงทอดลงคฤหบดีแก้วนั้น จึงเสด็จลงเรือพระที่นั่งให้ลอยลงกระแสน้ำกลางแม่น้ำคงคา แล้วตรัสสั่งกะคฤหบดีแก้วดังนี้ว่า คุณก่อนคฤหบดีฉันต้องการเงินและทองคฤหบดีแก้วกราบทูลว่า ข้าแต่ महाराज ถ้าเช่นนั้นโปรดเทียบเรือเข้าฝั่งข้างหนึ่งเถิด พระเจ้าจักรพรรดิตรัสว่า คุณก่อนคฤหบดี ฉันต้องการเงินและทองตรงนี้แหละ ทันใดนั้น คฤหบดีแก้วจึงเอามือทั้ง ๒ หย่อนลงในน้ำ ยกมือเต็มด้วยเงินและทองขึ้นมา แล้วกราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิดังนี้ว่า ข้าแต่ महाराज พอหรือยังเพียงเท่านี้ ใช้ได้หรือยังเพียงเท่านี้ บุษบาได้หรือยังเพียงเท่านี้ พระเจ้าจักรพรรดิจึงตรัสสั่งอย่างนี้ว่า คุณก่อนคฤหบดี พอละ ใช้ได้แล้วบุษบาได้แล้วเพียงเท่านี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมปรากฏคฤหบดีแก้วเห็นปานนี้แก่พระเจ้าจักรพรรดิ.

ว่าด้วยปริณายกแก้ว

[๔๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก พระเจ้าจักรพรรดิย่อมปรากฏปริณายกแก้ว ปริณายกนั้นเป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา สามารถถวายข้อแนะนำให้พระองค์ทรงบำรุงผู้ที่ควรบำรุง ทรงถอดถอนผู้ที่ควรถอดถอน ทรงแต่งตั้งผู้ที่ควรแต่งตั้ง เขาเข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ขอพระองค์จงเป็นผู้ชวนขวายน้อยเถิด ข้าพระองค์จักสั่งการถวาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมปรากฏปริณายกแก้วเห็นปานนี้แก่พระเจ้าจักรพรรดิ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิย่อมทรงประกอบด้วยแก้ว ๗ ประการนี้ พระเจ้าจักรพรรดิทรงประกอบด้วยความสัมฤทธิ์ผล ๔ อย่างเป็นไฉน.

[๔๙๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิในโลกนี้ย่อมทรงพระศิริโฉมงดงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความงามแห่งพระฉวีวรรณอย่างยิ่งเกินมนุษย์อื่น ๆ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิทรงประกอบด้วยความสัมฤทธิผลข้อแรกดังนี้.

[๔๙๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก พระเจ้าจักรพรรดิย่อมทรงพระชนมายุยืน ทรงดำรงอยู่นานเกินมนุษย์อื่น ๆ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิทรงประกอบด้วยความสัมฤทธิผลข้อที่ ๒ ดังนี้.

[๔๙๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก พระเจ้าจักรพรรดิย่อมเป็นผู้มีพระโรคาพาชน้อย ไม่ทรงลำบาก ทรงประกอบด้วยพระเตโชชาติข้อยพระกระยาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก เกินมนุษย์อื่น ๆ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิทรงประกอบด้วยความสัมฤทธิผลข้อที่ ๓ ดังนี้.

[๕๐๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก พระเจ้าจักรพรรดิย่อมทรงเป็นที่รักใคร่ พอใจ ของพราหมณ์และคฤหบดีเหมือนบิดาเป็นที่รักใคร่พอใจของบุตรฉะนั้น พราหมณ์และคฤหบดีก็เป็นทีโปรดปราน พอพระราชหฤทัยของพระเจ้าจักรพรรดิ เหมือนบุตรเป็นที่รักใคร่พอใจของบิดา ฉะนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ออกประพาศพระราชอุทยาน ทันทีนั้น พราหมณ์และคฤหบดีเข้าไปเฝ้าพระองค์ แล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ขอพระองค์อย่าริบดวง โปรดเสด็จโดยอาการที่พวกข้าพระองค์ได้ชมพระบารมีนานๆ เกิด แม้พระเจ้าจักรพรรดิก็ทรงสั่งสารถึงว่า คุณก่อนสารถึง ท่านอย่าริบดวง จงขับไปโดยอาการที่ฉันได้ชมบรรดาพราหมณ์และคฤหบดีนาน ๆ เกิด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิทรงประกอบด้วยความสัมฤทธิผลข้อที่ ๔ ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิทรงประกอบด้วยความสัมฤทธิ์ผล ๔ อย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน พระเจ้าจักรพรรดิทรงประกอบด้วยแก้ว ๗ ประการ และความสัมฤทธิ์ผล ๔ อย่างดังนี้ พึงเสวยสุขโสมนัสอันมีสิ่งประกอบนั้นเป็นเหตุบังโหมหนอ.

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าจักรพรรดิทรงประกอบด้วยแก้วแม้ประการหนึ่ง ๆ ก็ทรงเสวยสุขโสมนัสอันมีแก้วประการนั้น เป็นเหตุได้ จะป่วยกล่าวไปไยถึงแก้วทั้ง ๗ ประการ และความสัมฤทธิ์ผลทั้ง ๔ อย่าง.

ว่าด้วยความสุขของพระเจ้าจักรพรรดิ

[๕๐๑] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหีบแผ่นหินย่อม ๆ ขนาดเท่าฝ่ามือ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน แผ่นหินย่อม ๆ ขนาดเท่าฝ่ามือที่เราถือนี้กับภูเขาหลวงหิมพานต์ อย่างไหนหนอแลใหญ่กว่ากัน.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นหินย่อม ๆ ขนาดเท่าฝ่ามือที่ทรงถือนี้มีประมาณน้อยนัก เปรียบเทียบภูเขาหลวงหิมพานต์แล้ว ย่อมไม่ถึงแม้ความนับ ย่อมไม่ถึงแม้ส่วนแห่งเสี้ยว ย่อมไม่ถึงแม้การเทียบกันได้.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล พระเจ้าจักรพรรดินี้ทรงประกอบด้วยแก้ว ๗ ประการและความสัมฤทธิ์ผล ๔ อย่าง ย่อมทรงเสวยสุขโสมนัสอันมีสิ่งประกอบนั้นเป็นเหตุได้ สุขโสมนัสนั้นเปรียบเทียบกับสุขอันเป็นทิพย์แล้ว ย่อมไม่ถึงแม้การนับ ย่อมไม่เข้าถึงแม้ส่วนแห่งเสี้ยว ย่อมไม่ถึงการเทียบกันได้.

[๕๐๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตนั้นนั่นแล ถ้ามาสู่ความเป็นมนุษย์ ในบางครั้งบางคราวไม่ว่ากาลไหน ๆ โดยล่วงระยะเวลานาน ก็ย่อมเกิดในสกุลสูง คือ สกุลกษัตริย์มหาศาล หรือสกุลพราหมณ์มหาศาล หรือสกุลคฤหบดีมหาศาล เห็นปานนั้นในบั้นปลาย อันเป็นสกุลมั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจ และทรัพย์ธัญญาหารอย่างเพียงพอ และเขาจะเป็นผู้มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความงามแห่งผิวพรรณอย่างยิ่ง มีปกติได้ข้าว น้ำ ฝ้าย ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องตามประทีป เขาจะประพศิกายสุจริต วจิสฺสุจริต มโนสุจริต ครั้นแล้ว เมื่อตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

ว่าด้วยภูมิของบัณฑิตครบบริบูรณ์

[๕๐๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนนักเลงการพนัน เพราะฉวยเอาชัยชนะได้ประการแรกเท่านั้น จึงบรรลุโภคสมบัติมากมาย การฉวยเอาชัยชนะของนักเลงการพนันที่บรรลุโภคสมบัติมากมายได้นั้นแล เพียงเล็กน้อยที่แท้แล การฉวยเอาชัยชนะใหญ่หลวงกว่านั้น คือ การฉวยเอาชัยชนะที่บัณฑิตนั้น ประพศิกายสุจริต วจิสฺสุจริต มโนสุจริต แล้วตายไป เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์นั่นเอง.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ภูมิของบัณฑิตครบถ้วนบริบูรณ์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบพาลบัณฑิตสูตร ที่ ๕

อรรถกถาพาลบัณฑิตสูตร

พาลบัณฑิตสูตร มีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พาลลักษณานิ ความว่า ที่ชื่อว่า พาลลักษณะ เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องกำหนด คือเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า ผู้นี้เป็นคนพาล. พาลลักษณะเหล่านั้นแหละ ท่านเรียกว่า พาลนิमित เพราะเป็นเหตุแห่งการหมายรู้ว่า ผู้นั้นเป็นคนพาล. เรียกว่า พาลापทาน เพราะคนพาลประพฤติไม่ขาด. บทว่า ทุจฺจินฺติตุจฺจินฺติ ความว่า ธรรมดาคนพาล แม้เมื่อคิดย่อมคิดแต่เรื่องชั่ว ๆ ด้วยอำนาจอภิชฌา พยาบาทและความเห็นผิดฝ่ายเดียว. บทว่า ทุพฺภาสิตภาสี ความว่า แม้เมื่อพูด ก็พูดแต่คำชั่ว ๆ ต่างโดยวิทจริตมีมุสาวาทเป็นต้น. บทว่า ทุกฺกฏกมฺมการี ความว่า แม้เมื่อทำก็ทำจำเพาะแต่กรรมชั่ว ๆ ด้วยสามารถแห่งกายทุจริต มีปาณาติบาตเป็นต้น.

บทว่า ตตฺร เจ ได้แก่ ในบริษัทที่คนพาลนั่งแล้วนั้น. บทว่า ตชฺช ตสฺสสารูปํ ความว่า จะพูดด้วยถ้อยคำที่พอเหมาะแก่เขา คือเหมาะสมแก่เขา อธิบายว่า ได้แก่ถ้อยคำที่ปฏิเสธด้วยโทษ ทั้งที่เป็นไปในปัจจุบัน และสัมปราชัยภพของเวรทั้ง ๕. บทว่า ตตฺร ได้แก่ ถ้อยคำที่พูดถึงกันอยู่นั้น. บทว่า พาลํ เป็นต้น เป็นทุตติยาวิภัต ใช้ในอรรถแห่งนัญญูวิภัตติ.

บทว่า โอลมฺพนฺติ ความว่า ย่อมเข้าไปตั้งอยู่. สองบทที่เหลือ เป็นไวพจน์ของ บทว่า โอลมฺพนฺติ นั้น ลักษณะคนพาลเหล่านั้น ย่อม

ปรากฏโดยอาการที่การแผ่ไปเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า **ปรัวียา โอลมฺพุนฺติ** ได้แก่แผ่ไปบนพื้นดิน สองบทที่เหลือก็เป็นไวพจน์ของบทนั้นแหละ. ก็ข้อนี้เป็นอาการที่แผ่ไป. บทว่า **ตตฺร ภิกฺขเว พาลสุต** ความว่า เมื่อปรากฏการณ์นั้น มาถึง แต่นั้นคนพาลย่อมมีความคิดอย่างนี้. บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า ภิกษุผู้ฉลาดในอนุสนธิคิดว่าใคร ๆ ไม่สามารถจะทำข้ออุปมาของนรกได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มิได้ตรัสไว้ แต่ตรัสว่า มิใช่ของที่ทำได้โดยง่าย และถึงจะทำได้ง่ายก็ไม่มีผู้สามารถจะทำได้ เอาเถิด เราจะทูลเชิญให้พระทศพลทรงกระทำข้ออุปมาดังนี้ แล้วได้กล่าวคำนี้ว่า **เอตํ สกุกฺกนฺเต** ดังนี้.

บทว่า **หนนฺยุถุ** ความว่า ฟิงฆ่าแบบแทงซ้ำสองครั้งในที่เดียวกัน ไม่ให้ถึงตาย โดยวิธีแทงซ้ำแล้วก็ไป. เพราะฉะนั้น โจรนั้นจึงมีปากแผลถึง ๒๐๐ แห่ง. แม้บทที่มีจำนวนยิ่งไปกว่านี้ ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **ปาณิมตฺต** ได้แก่ มีขนาดเพียงตั้งอยู่ในฝ่ามือ. บทว่า **สงฺขปี น อุเปติ** แปลว่า ไม่ถึงขนาดที่พอจะนับได้. บทว่า **กฺลลภาคมปี** ความว่า ไม่ถึงขั้นที่ควรจะกล่าวว่่า เข้าถึงเสี้ยวที่ร้อย เสี้ยวที่พัน หรือเสี้ยวที่แสน. บทว่า **อุปนธิป** ได้แก่ ไม่ถึงการเข้าไปเปรียบเทียบ คือไม่มีแม้แต่คนที่เหลียวมอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อโยจิลิ** ความว่า จะให้สัตว์นรกผู้มีอรรถภาพ ๓ คาจุดนอนหงายบนแผ่นโลหะที่ลูกโพลง เอาหลาวเหล็กประมาณเท่าลำตาลสอดเข้าไปในมือข้างขวา ในมือซ้ายเป็นต้น ก็ทำอย่างนั้น แล้วให้นอนคว่ำบ้าง นอนตะแคงขวาบ้าง ตะแคงซ้ายบ้าง โดยลงโทษเหมือนอย่างที่นั่งนอนหงายแล้วลงโทษแบบเดียวกัน. บทว่า **ลัเวสิตฺวา** ความว่า นายนิรยบาลจะจับสัตว์นรก ผู้มีอรรถภาพ ๓ คาจุดให้นอนบนแผ่นโลหะที่ลูกโพลง. บทว่า **กูรารีหิ** ความว่า จะถากด้วยสิ่งใหญ่ขนาดครึ่งหลังคาเรือน. โโลหิต

จะไหลเป็นน้ำ โลกิตจะพุ่งขึ้นจากแผ่นดินเป็นเปลวไฟจดถึงที่ ๆ เขาตากแล้ว. ทุกข้ออย่างให้หลวงจะเกิดขึ้น และเมื่อจะตากก็ตากทำให้เป็นเส้น บรรทัดตาก ออกเป็น ๘ เลี้ยงบ้าง ๖ เลี้ยงบ้าง จุกตากพิน. บทว่า วาสีหิ ได้แก่ มิดที่มีประมาณเท่ากระดิ่งขนาดใหญ่. เมื่อตากด้วยมิดเหล่านั้น ก็ตากตั้งแต่หนังไปจนถึงกระดูก อวัยวะที่ตากออกแล้ว ๆ ย่อมกลับตั้งอยู่ตามปกติ. บทว่า รเถ โยเชตฺวา ความว่า เทียมรถที่ลูกโพลงโดยประการทั้งปวง พร้อมทั้งเชือกคู่ ช่วงล้อ รูป และปฏิภ. บทว่า มหนตฺ ได้แก่ มีประมาณเท่าเรือนยอดขนาดใหญ่. บทว่า อโรปนฺติ ความว่า นายนิรยบาลจะโบยด้วยฆ้อนเหล็กที่ลูกโพลงแล้วบังคับให้สัตว์นรกปีนขึ้น. บทว่า สกิปิ อุกฺธ ความว่า เขาจะปล่านขึ้นข้างบนบ้าง ข้างล่างบ้าง ด้านขวางบ้าง เหมือนเมล็ดข้าวสารที่เขาใส่ไปในหม้อข้าวที่กำลังเดือดปล่าน.

บทว่า ภาคโส มิโต ได้แก่ แบ่งแยกไว้เป็นส่วนเท่า ๆ กัน. บทว่า ปริยฺนฺโต แปลว่า ล้อมรอบ. บทว่า อยสา ความว่า ข้างบนครอบไว้ด้วยแผ่นดิน. บทว่า สมฺนฺตา โยชนสฺตฺ ฝริตฺวา ติฏฺฐติ ความว่า แผ่ไปแล้วอย่างนี้ ตั้งอยู่ เหมือนนัยน์ตาของผู้ที่ยืนมองดูอยู่ในที่ไกลประมาณ ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ จะทะเล้นออกมาเหมือนลูกกลม ๆ ทั้งคู่. บทว่า น สฺกฺริ อุกฺขานน ปาปฺลฺลิตฺตุ มิวธิบายว่า แม้ถึงจะกล่าวพรรณนาไปตั้ง ๑๐๐ ปี พันปี จนถึงที่สุดว่า ขึ้นชื่อว่านรกเป็นทุกข์แม้อย่างนี้ ไม่ใช่เป็นของที่ทำได้โดยง่าย. บทว่า ทนฺตุลฺลหฺกฺ แปลว่า ใช้ฟันและเล็บอธิบายว่า ถอนขึ้นด้วยฟัน. บทว่า รสาโท ได้แก่ บริโภคด้วยจิตใจในรส โดยความอยากในรสอาหาร. บทว่า อญฺณมญฺญขาทิกา แปลว่า มีแต่การกินกินเอง. บทว่า ทฺพฺพญฺโธ แปลว่า มีรูปทรม. บทว่า ทฺพฺพติโก ได้แก่ มีรูปน่าเกลียด ชังดูยักรัษที่เข่าปั้นไว้เพื่อหลอกให้เด็กกลัว. บทว่า โอโกฏฺมิโก ได้แก่ เป็น

ร่างเดี่ยว คอสั้น ท้องพลุก. บทว่า กาโณ ได้แก่ เป็นคนตาบอดข้างเดียว หรือตาบอดสองข้าง. บทว่า กุณิ ได้แก่ คนที่มีมือด้วนข้างหนึ่ง หรือมีมือด้วนสองข้าง. บทว่า ปกฺขหโต แปลว่า เป็นคนง่อยเปลี้ย. บทว่า โส กายน เป็นต้นนี้ ท่านปรารภไว้เพื่อแสดงถึงการเข้าไปผูกพันกับความทุกข์ของสัตว์นรกนั้น. บทว่า กลิคุเคน แปลว่า ด้วยความพ่ายแพ้. บทว่า อธิพนฺธํ นิคฺคฺเขยฺย ความว่า เพราะสมบัติทุกอย่างเป็นจำนวนมากของผู้แพ้อย่างไม่พอให้ผู้ชนะ ฉะนั้นเขาจึงต้องถูกจองจำอีกด้วย. บทว่า เกวลา ปริปุรา พาลญฺมิ ความว่า คนพาลบำเพ็ญทุจริต ๓ อย่าง บริบูรณ์แล้ว ย่อมบังเกิดในนรก แต่ด้วยเศษแห่งกรรมที่เหลือในนรกนั้น แม้เขาจะได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็ต้องเกิดในตระกูลต่ำทั้ง ๕ และถ้ายังทำทุจริต ๓ อีก ก็ต้องบังเกิดในนรก ทั้งหมดนี้เป็นพื้นของคนพาลอย่างสมบูรณ์.

บทมีอาทิว่า ปญฺชิตลฺกฺขณานิ พิงฺทราบโดยทำนองดังกล่าวแล้ว นั้นแหละ. ก็บททั้งหลายมีอาทิว่า สฺวจินฺตจิตฺติ ในนิเทศนี้พึงประกอบเข้าด้วยสามารถแห่งมโนสุจริตเป็นต้น. บทว่า สีสนหาตฺตส ได้แก่ ทรงสนานพระเศียรด้วยน้ำหอม. บทว่า อุโปสถิกฺตส ได้แก่ ทรงสมาทานองค์อุโบสถแล้ว. บทว่า อุปริปาสาทจรรคตฺตส แปลว่า เมื่อประทับอยู่ในมหาปราสาทชั้นบน คือทรงเสวยสุธาโภชนเสด็จเข้าสู่ห้องอันมีสิริ บนพื้นอันโอโถง เบื้องบนมหาปราสาททรงรำพึงถึงศีลทั้งหลายอยู่.

เล่ากันว่า ครั้งนั้น พระราชา พอรุ่งเช้าก็สละพระราชทรัพย์หนึ่งแสน ถวายมหาทานสนานพระเศียรด้วยคันโททก ครั้งละ ๑๖ หม้อ เสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว ทรงเลวียงบ่าด้วยผ้าขาวบริสุทธิ์ นั่งขัดสมาธิบนพระที่บรรทมอันมีสิริชั้นบนปราสาทประทับ นั่งรำพึงถึงกองบุญคือ ทาน ความข่มใจ และความสำรวมของพระองค์. นี้เป็นธรรมดาของพระเจ้าจักรพรรดิทั้งปวง.

เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเหล่านั้น กำลังพิจารณาถึงกองบุญอยู่นั้นเอง ทิพยจักรรัตนะมีบุญกรรมมีประการดังกล่าวแล้วเป็นปัจจัย มีฤๅเป็นสมุฏฐาน มีลักษณะคล้ายกับก้อนแก้วมณีสีเขียว ก็ปรากฏขึ้นคจแหวกพื้นน้ำมหาสมุทรขึ้นมาทางปาจิณฑิต อุปมาดังจะทำห้วงนภากาศให้คงาม. ก็จักรรัตนะนั้น ท่านเรียกว่า เป็นทิพย์ เพราะประกอบไปด้วยอานุภาพอันเป็นทิพย์. ขึ้นชื่อว่า สหัสสาระเพราะมีกำลังพัน ชื่อว่า สนาภิก์ สเนมิก์ เพราะประกอบไปด้วย กงและคุม. ชื่อว่า สพุพการปริปุรี เพราะบริบูรณ์ไปด้วยอาการทุกอย่าง.

ฟังทราบวินัยในอาการเหล่านั้นดังต่อไปนี้ ชื่อว่าจักรรัตนะ เพราะเป็นจักรและเป็นทั้งรัตนะ ด้วยอรรถว่ายังความยินดีในเกิด. ก็คุมของจักรรัตนะที่ท่านกล่าวว่า พร้อมไปด้วยคูนี้นั้น ล้วนแล้วไปด้วยแก้วอินทนิล. ก็ตรงกลางคูนี้นั้น มีช่องสำเร็จด้วยเงินงามผุดผาดเหมือนการยืมสรวลของมีระเบียบ ฟันสะอาดเนบสนิท. และล้อมไปด้วยแผ่นเงินทั้งสองด้าน. คือทั้งด้านนอกและด้านในคจมณฑลแห่งคจจันท์ที่มีช่องตรงกลางจะนั้น. ก็ในที่ซึ่งแผ่นเงินแวดวงไปด้วยคุมและช่องเหล่านั้น ปรากฏว่ามีรอยเขียนที่กำหนดไว้ในฐานที่เหมาะสม ได้ถูกจัดไว้แล้วเป็นอย่างดี นี่เป็นความบริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่างของคุมแห่งจักรรัตนะนั้น ก่อน.

ก็จักรรัตนะที่ท่านกล่าวว่ามีสี่ตั้งพัน ประกอบไปด้วยสี่เหล่าใด สี่เหล่านั้นสำเร็จด้วยรัตนะ ๘ สมบูรณ์ด้วยรัศมี ๘ รัศมีแห่งคจจาทิตย์. แม้สี่เหล่านั้นก็ปรากฏว่าได้จำแนกไว้แล้วเป็นอย่างดีเหมือนกัน เช่นลายเขียนที่เขียนเป็นหมอน้ำแก้วมณีเป็นต้น. นี่เป็นความบริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง ของสี่ทั้งหลายแห่งจักรรัตนะนั้น.

ก็จักรรัตนะที่ท่านกล่าวว่าพร้อมด้วยกง ประกอบไปด้วยกงใด กงนั้นสำเร็จแก้วประพาพ มีสีแดงบริสุทธิ์น่ารัก เหมือนจะเยือกกลุ่มรัศมีแห่งดวงอาทิตย์ที่กำลังทอแสงจะนั้น.

ก็ที่ต่อของกงนั้น เป็นแผ่นทองชมพูทูลีแดงมีชื่อเสียงน่าชื่นชมและมีลายเขียนเป็นวงกลมปรากฏว่า ท่านจัดแจงไว้แล้วเป็นอย่างดี นี่เป็นความบริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่างของคุณ แห่งทิพยจักรรัตนะนั้น.

ก็ด้านหลังมณฑลของคุณแห่งทิพยจักรรัตนะ มีไม้สำเร็จด้วยแก้วประพาพ เหมือนหลอดไม้ไผ่ที่มีช่องข้างใน ประดับเป็นวงกลม ๆ อยู่ที่กำข้างละสิบ ๆ ไม้สำเร็จด้วยแก้วประพาพใด เวลามพัดโซยจะเปล่งเสียงไพเราะก่อให้เกิดความรัญจวนใจ เพลิดเพลิน เหมือนเสียงของดนตรีมืองค์ ๕ ที่บรรเลงโดยศิลปินผู้เชี่ยวชาญจะนั้น. ก็ไม้สำเร็จด้วยแก้วประพาพนั้นแหละ. มีเสวตฉัตรอยู่ข้างบน มีพวงดอกโกสุมรวมกลุ่มเป็นระเบียบทั้งสองด้าน ด้วยประการดังพรรณนามานี้ จึงมีสีหบัญชรสองด้าน ภายในกำแห่งคุณทั้งสองของทิพยจักรรัตนะอันแวดวไปด้วยกง ที่เข้าไปเสริมความสว่างามด้วยไม้สำเร็จด้วยแก้วประพาพหนึ่งร้อย สำหรับทรงไว้ซึ่งเสวตฉัตรหนึ่งร้อย มีพวงโกสุมปกคลุมเป็นระเบียบถึงสองร้อยเป็นบริวาร ซึ่งมีกลุ่มแห่งแก้วมุกดาทั้งสองห้อยย้อยอยู่ คู่ประหนึ่งจะงามเกินความงามตามธรรมชาติของอากาศงคา มีสิริด้วยกลุ่มแสงจันทร์วันเพ็ญที่สาดแสงไปประมาณชั่วลำตาล สดลงด้วยกลุ่มฟ้ากำพลสีแดงเหมือนแสงพระอาทิตย์อ่อน ๆ จักรทั้ง ๓ ปรากฏว่าเหมือนหมุนไปพร้อม ๆ กัน โดยการหมุนผัดผันไปในอากาศพร้อมด้วยจักรรัตนะ. นี่เป็นความบริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง โดยประการทั้งปวงของจักรรัตนะนั้น.

ก็เมื่อพวกมนุษย์บริโภคอาหารเมื่อเย็น ตามปกติเสร็จแล้วนั่งบนอาสนะ. ที่เขาปูไว้ บนประตูเรือนของตน ๆ สนทนากันอยู่ถึงเหตุการณ์เรื่องราวตามที่

เป็นไป เมื่อหมู่ทารกผู้ไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป (รุ่นเยาว์) กำลังเล่นอยู่ในถนนและทางสี่แพร่งเป็นต้น ทิพยจักรรัตนะนั้นแล ก็เดินทางมุ่งหน้ามายังราชธานี ประคองเข้าไปส่งเสริมความงาม กิ่งไม้ยอดไม้ เพิ่มบรรยากาศจนสุดบริเวณในไพโรสถ์ ชวนให้หมู่สัตว์เจียโสคตศดับ ด้วยเสียงอันไพเราะ ฟังได้ไกลถึง ๑๒ โยชน์ ชวนให้มองโดยมีแสงสีรุ่งเรืองเป็นเหตุให้เกิดรัศมีมีประการต่าง ๆ เห็นได้ไกลโยชน์หนึ่ง จุประกาศบุญคุณภาพแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ.

ครั้นจักรรัตนะนั้น ส่งดำเนินไปทั่วป่านั่นเอง คนเหล่านั้นครุ่นคิดอยู่ว่า เสียงนี้มาแต่ไหนหนอ ต่างก็แหงนดูไปทางทิศบูรพาต่างคนต่างพูดกัน อย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงดูสิ่งอัศจรรย์ทุก ๆ ก็นพระจันทร์เพ็ญขึ้นดวงเดียว แต่วันนี้ขึ้นสองดวง ก็ดวงจันทร์ทั้งคู่นี้ เคลื่อนเคลื่อนขึ้นไปสู่นภากาศโดยมุ่งไปทางทิศบูรพา อุปมาเหมือนพญาหงส์ทั้งคู่ ร่อนอยู่ในนภากาศ ฉะนั้น. อีกพวกหนึ่งกล่าวกันว่า สหายท่านพูดอะไร พระจันทร์สองดวงขึ้นพร้อมกันท่านเคยเห็นที่ไหนบ้าง นั่นคือพระอาทิตย์ผู้ทรงไว้ซึ่งรัศมีอันแผดกล้า มีสีแดงเหลืองโผล่ขึ้นมาแล้วมิใช่หรือ อีกพวกหนึ่ง กล่าวถากถางเยาะเย้ยพวกนั้นว่า ท่านเป็นบ้าไปแล้วหรือ พระอาทิตย์เพียงจะตกไปเดี๋ยวนี้เองมิใช่หรือ พระอาทิตย์นั้น จะขึ้นตามพระจันทร์เพ็ญดวงนี้ได้อย่างไร แต่ นี่จะต้องเป็นวิมานของท่านผู้มีบุญคนหนึ่ง จึงรุ่งเรืองไปด้วยแสงสว่างแห่งรัตนะมิใช่น้อย. คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมดต่างฝ่ายต่างเห็นไปคนละอย่าง คนพวกหลังจึงกล่าวอย่างนี้ว่า พวกท่านทั้งหลายพูดเพื่อเจ้อให้มากเรื่องไปทำไม นั่นไม่ใช่พระจันทร์เพ็ญ ไม่ใช่ดวงอาทิตย์ ไม่ใช่วิมานของเทพ ที่แท้สิริสมบัติเห็นปานนี้ มิได้เกิดขึ้นเพื่อสิ่งเหล่านั้น แต่สิ่งนั้นชะรอยจักเป็นจักรรัตนะ.

เมื่อการเจรจาโต้เถียงยังดำเนินไปอยู่เช่นนี้ จักรรัตนะนั้นก็ละจันทมณฑลมุ่งตรงมา. แต่นั่นเมื่อคนเหล่านั้นพูดกันว่า จักรรัตนะนี้ บังเกิดขึ้น

เพื่อใครหนอแล ก็มีผู้พูดขึ้นว่า จักรรัตนะนี้มีได้เกิดขึ้นแก่ผู้ใดใครอื่น
มหाराชของพวกเราทั้งหลายทรงบำเพ็ญความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิสมบุรณ์แล้ว
จักรรัตนะนี้บังเกิดเป็นกู่บุญบารมีของพระองค์แน่นอน.

ลำดับนั้น ทั้งมหาชนกลุ่มนั้น ทั้งคนอื่น ๆ ที่มองเห็น ทุก ๆ คน ก็
เดินตามจักรรัตนะไปเรื่อย ๆ. แม้จักรรัตนะนั้นก็เวียนรอบพระนครไปจนสุด
กำแพงที่เดียว เจ็ดรอบ เหมือนหนึ่งจะประกาศให้คนทั่วไปรู้ชื่อที่คนลอยมา
เพื่อเป็นสมบัติของพระราชาพระองค์เดียว กระทำประทักษิณภายในพระราชวัง
ของพระราชาแล้ว ประดิษฐานอยู่ในที่คล้ายสีหบัญชรด้านทิศอุดรของพระ-
ราชวัง เหมือนถูกไม้สลักขัดไว้ เพื่อให้มหาชนบูชาด้วยเครื่องสักการะมีของ
หอมและดอกไม้เป็นต้นได้โดยสะดวก.

ก็เมื่อทิพยจักรรัตนะนั้น ตั้งอยู่ด้วยประการฉะนี้แล้ว พระราชาธิบดี
เห็นกองรัศมี มีพระทัยปรารถนาที่จะทอดพระเนตรชมฉัตรแก้วที่เข้าไปทาง
ช่องแห่งสีหบัญชร กระทำให้ภายในปราสาทรุ่งเรืองด้วยรัศมีแก้ว ก่อให้เกิด
ความยินดีมีประการต่าง ๆ แม้หมู่ชนที่ห้อมล้อม ก็พากันกราบพูนมูลเหตุแห่ง
จักรรัตนะนั้น ด้วยถ้อยคำล้วนแต่น่ารัก กาลนั้นพระราชาธิบดีมีพระวรกาย
ท่วมล้นไปด้วยปีติปราโมทย์อย่างแรงกล้า มีพระอุตสาหะละเสีซึ่งบัลลังก์ ทรง
อุฏฐานการจากอาสนะ เสด็จไปสู่ที่ใกล้สีหบัญชรทอดพระเนตรเห็นจักรแก้วแล้ว
จึงทรงจินตนาการว่า ก็เราได้ยินคำโบราณท่านเล่ามาว่า ฯลฯ ดังนี้เป็นอาทิ.
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงทรงมีพระดำริว่า
 ฯลฯ เราพึงได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิแน่นอนดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส โหติ ราชา จกฺวตฺติ ความว่า
ถามว่าพระราชายอมเป็นพระเจ้าจักรพรรดิด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร.

ตอบว่า ด้วยเหตุเพียงจักรรัตนะเหาะขึ้นสู่อากาศ เพียงองคฺลีหนึ่งก็ได้
สององคฺลีก็ได้.

บัดนี้ เมื่อจะแสดงถึงข้อที่พระราชาพึงการทำในวิธีปราบดาภิเษกเป็น
พระเจ้าจักรพรรดิ จึงตรัสดำมีอาทิว่า **อถ โข ภิกฺขเว** ดังนี้. บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า **อฏฺฐายาสนา** ได้แก่ ทรงลุกจากอาสนะที่ประทับนั่งเสด็จ
มาใกล้จักรรัตนะ. บทว่า **สุวณฺณภิงฺการิ คเหตุวา** ความว่า ทรงยกสุวรรณ
ภิงการ มีช่องคล้ายวงช้าง ทรงจับเต้าน้ำด้วยพระหัตถ์ซ้าย (ทรงหลังรด
จักรแก้วด้วยพระหัตถ์ขวา) รับสั่งว่า จงพัดผันไปเกิดจักรแก้วผู้เจริญ จงมี
ชัยชนะอย่างผู้ยิ่งใหญ่เกิดจักรแก้วผู้เจริญ. บทว่า **อนฺนทเว ราชา จกฺกวตฺติ**
ลิตฺธิ จาตุรงฺคินิยา เสนาย ความว่า ก็ในขณะที่พระราชาทรงหลังน้ำ มุ่ง
ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แล้วรับสั่งว่า จงมีชัยชนะอย่างผู้ยิ่งใหญ่เกิด
จักรแก้วผู้เจริญนั้นแหละ จักรแก้วก็ลอยขึ้นสู่วะหาส พัดผันไป. พระราชานั้น
ย่อมได้ชื่อว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิตลอดเวลาที่จักรแก้วพัดผันไป. ก็เมื่อจักร
แก้วพัดผันไปแล้ว พระราชาผู้กำลังติดตามจักรแก้วนั้นไปเรื่อย ๆ ก็เสด็จขึ้นสู่
ยานอัน ประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดิ เหาะขึ้นสู่วะหาสด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น คนผู้เป็นบริวาร และข้าราชการในราชสำนักของพระองค์
ต่างก็ถือฉัตรและจามรเป็นต้น ถัดจากนั้นไปก็ถึงกลุ่มอิสรชนจำเดิมแต่อุปราชา
เสนาบดี พรั่งพร้อมไปด้วยกำลังทัพของพระองค์ที่ตกแต่งเครื่องสนาม (ผูก
สอด) มีเสื้อเกราะและเกราะ ๖ ประการเป็นนี้ ประดับด้วยธงชัย ธงแผ่นผ้า
ที่ยกขึ้น โขติช่วงพร้อมไปด้วยแสงสีที่นำมาประดับหลายสิ่งหลายประการ ต่าง
เหาะขึ้นสู่วะหาสห้อมล้อมพระราชาเพียงผู้เดียว. ก็เพื่อจะสงเคราะห์ประชาชน
พวกพนักงานของพระราชา จึงป่าวประกาศไปทั่วทุกถนนในพระนครว่า พ่อแม่
ทั้งหลาย จักรแก้วเกิดแล้วแก่พระราชาของพวกเรา พวกท่านจงรีบจัดแจงแต่ง

ตัวตามฐานานุกรมของตน ๆ เร่งมาประชุมกันเกิด. ก็มหาชนต่างละการงานทุกอย่างที่ต้องทำตามปกติ ถือเครื่องสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น ประชุมกันแล้ว ตามเสียงแห่งจักรแก้วนั้นแหละ แม้มหาชนทั้งหมดนั้น ก็เหาะขึ้นสู่วะหาส แวดล้อมพระราชพาพระองค์เดียว คือผู้ใดประสงค์จะเดินทางร่วมไปกับพระราชพา ผู้นั้นก็ไปทางอากาศ ด้วยประการฉะนี้. จึงมีบริษัทมาประชุมกันทั้งด้านยาว ด้านกว้างประมาณ ๑๒ โยชน์ ในบริษัทนั้นไม่มีแม่แต่คนเดียวที่จะมีอวัยวะพิกลพิการ หรือนุ่งห่มเสีราหมอง พระราชาจึงมีบริวารที่สะอาดธรรมดาบริษัทของพระเจ้าจักรพรรดิเดินทางไปทางอากาศ เหมือนบริษัทของวิทายาทร ย่อมเป็นเช่นกับรัตนะที่เคลื่อนกล่นอยู่บนพื้นแก้วอินทนิล เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวไว้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยจาตุรงคินีเสนา ก็เสด็จตามไป

แม้จักรรัตนะนั้นก็พัดผันไป โดยอากาศประเทศ ไม่สูงเกินไป อยู่ในระดับยอดไม้ สามารถให้คนหมายรู้ได้ว่า นั่นพระราชพา นั่นอุปราช นั่นเสนาบดี อุปมาเหมือนคนที่ต้องการดอกไม้ ผลไม้ หรือใบไม้ ยืนอยู่ที่พื้นดินก็สามารถจะเก็บเอาสิ่งของเหล่านั้นได้โดยสะดวก. ผู้ใดประสงค์จะไปในอิริยาบถใด มียืนเป็นต้น ผู้นั้นก็ไปได้โดยอิริยาบถนั้น. ส่วนผู้ที่สนใจในศิลปะมีจิตรกรรมเป็นต้น ต่างก็ดำเนินธุรกิจของตน ๆ ไปได้ในอากาศนั้น. ที่พื้นดินเคยดำเนินธุรกิจอย่างใด ในอากาศก็สามารถดำเนินธุรกิจทุกอย่างได้ฉนั้นนั้น จักรรัตนะนั้น พาบบริษัทของพระเจ้าจักรพรรดิ เลาะลัดเขาสีเนรราชไปทางด้านซ้ายผ่านพื้นมหาสมุทรไปจนถึงกรุงบุพพิเทหะ ประมาณได้ ๘,๐๐๐ โยชน์. จักรรัตนะนั้นประดิษฐานอยู่บนอากาศ เหมือนลูกกลมสลักไว้เบื้องบนภูมิภาคที่เหมาะสมแก่การชุมนุมของบริษัทกว้าง ๑๒ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๑๖ โยชน์ หาอุปกรณ์ทำอาหารได้สะดวก สมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำมีพื้นที่สะอาดราบเรียบน่ารื่นรมย์ กาลนั้น มหาชนลงแล้วโดยสัญญานนั้นทำกิจทุกอย่าง เช่นอาบน้ำ

บริโภคอาหารเป็นต้น อยู่กันตามใจชอบ. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า จักรแก้วประดิษฐานอยู่ ณ ประเทศใด พระเจ้าจักรพรรดิก็เสด็จเข้าประทับ ณ ประเทศนั้น พร้อมด้วยจาดูรงคินีเสนา.

ก็เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จเข้าไปประทับอยู่อย่างนี้ พระราชาในประเทศนั้น ๆ พอได้สดับว่าจักรมาแล้ว ก็ตั้งประชุมพลนิกายไม่เตรียมรบ ก็ในระหว่างที่จักรรัตนะเกิดขึ้นแล้วนั้นแล ไม่มีผู้ใดจะกล้าหยิบอาวุธขึ้นต่อสู้ พระราชาโดยหมายเป็นข้าศึก. นี้เป็นอานุภาพของจักรรัตนะ.

ด้วยอานุภาพของจักร อริราชศัตรู

ของพระราชาพระองค์นั้น ย่อมถึงความ
สงบไปโดยไม่เหลือ ด้วยเหตุนี้เอง
จักรของพระราชาธิบดีพระองค์นั้น จึง
เรียกว่า อรินทมะ.

เพราะฉะนั้น พระราชาเหล่านั้นทุก ๆ พระองค์ ต่างก็ถือเอาสมบัติ ที่สมควรแก่สิริราชสมบัติของตน ๆ น้อมเสวยยศบงศ์พระเจ้าจักรพรรดิ กระทำการบูชาพระบาทของพระองค์ ด้วยวิธีปราบดาภิเษกด้วยแสงสว่างแห่งแก้วมณี ที่พระโมฬีของตน ถึงการยอมจำนนด้วยกล่าวคำเป็นต้นว่า เชิญเสด็จเถลิง มหาราชดังนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย ประดาพระราชาที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออก เข้ามาเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ แล้วทูลอย่างนี้ว่า เชิญเสด็จเถลิงมหาราชพระองค์มาเถิดแล้ว มหาราช แผ่นดินนี้ เป็นของพระองค์ ขอพระองค์จงทรงปกครองเถิด ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุวาคคิ แปลว่า เสด็จมาเถิด. มีอธิบายว่า เมื่อพระราชาพวกหนึ่ง เสด็จมา ชาวประชาโสภณคร่ำ เมื่อเสด็จไปชาวประชาชื่นชม เมื่อพระราชา

บางพระองค์เสด็จมา ชาวประชาชื่นชม เมื่อเสด็จไป ชาวประชาโศกเศร้า พระองค์เป็นเสมือนพระราชูปถัมภ์หลัง คือเมื่อเวลาเสด็จมา ชาวประชาชื่นชม เวลาเสด็จไป ประชาชนโศกเศร้า เพราะฉะนั้น การเสด็จมาของพระองค์จึงชื่อว่า เสด็จมาดี. ก็เมื่อพวกเจ้าประเทศราชกราบทูลเช่นนี้แล้ว แม้พระเจ้าจักรพรรดิก็มีได้ตรัสว่า พวกท่านต้องส่งบรรณาการแก่เรา ตลอดเวลาเท่านี้ปี ทั้งไม่ทรงรับสมบัติของคนหนึ่ง ๆ ไปให้อีกคนหนึ่ง แต่ทรงเข้าไปกำหนดอกุศลกรรมบถมีปาณาติบาตเป็นต้น ด้วยปัญญาอันสมควรแก่ภาวะที่พระองค์เป็นธรรมราชา ทรงแสดงธรรมด้วยพระสุระเสียงอัน น่ารัก น่าขบใจ โดยนัยเป็นต้นว่า ขึ้นชื่อว่า ปาณาติบาตนี้ ใครล่วงเสพ เจริญทำให้มาก ย่อมเป็นไปเพื่อนรก แล้วประกาศพระโอวาทมีอาทิว่า ไม่ควรฆ่าสัตว์ดังนี้ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ พระเจ้าจักรพรรดิตรัสสั่งอย่างนี้ว่า ท่านทุกคน ไม่ควรฆ่าสัตว์ ฯลฯ ท่านทั้งหลายจงครอบครองบ้านเมืองตามที่เห็นควรเถิด ดังนี้.

ถามว่า ก็พระราชาทูกพระองค์ยอมรับโอวาทนี้ของพระราชาธิบดีหรือ.

ตอบว่า พระราชาทูกพระองค์ไม่รับโอวาทนี้ของพระพุทธองค์มาก่อน จักรับโอวาทของพระราชายังไรได้ เพราะฉะนั้น พระราชาเหล่าใด เป็นผู้ฉลาดปราดเปรื่อง พระราชาล่าช้าย่อมรับ และเมื่อพระราชาทูกพระองค์ประพฤติตาม ย่อมเจริญ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำมีอาทิว่า เย โข ปน ภิกขเว ดังนี้. ครั้นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชทานพระโอวาทแก่ชาวเมืองบพวิเทหะอย่างนี้ เสดวยพระกระยาหารเช้าแล้ว จักรรัตน์นั้นก็ทะยานขึ้นสู่เวหาสด้วยพลังของพระเจ้าจักรพรรดิ หยั่งลงสู่สมุทรด้านทิศบูรพา. จักรรัตน์หยั่งลงด้วยประการใด ๆ ลงสู่พื้นมหาสมุทรประมาณโยชน์หนึ่งความกระจายของคลื่นลดลงเหมือนพญานาคสูดกลิ่นยาแล้วพองพอง หด ตั้งอยู่เหมือน

ฝ่าแก้วไพฑูรย์ในมหาสมุทรด้วยประการนั้น ๆ. ก็ในขณะนั้นเอง รัตนะต่าง ๆ ที่เคลื่อนกล่นอยู่ในพื้นมหาสมุทรก็มาจากมหาสมุทรนั้น ทับถมจนเต็มประเทศนั้น. คุณจะเจริญชวนให้ชื่นชมมิ่งขวัญคือบุญของพระราชาธิบดีพระองค์นั้น. ครั้น พระราชาและราชบุรุษ เห็นพื้นมหาสมุทรเต็มไปด้วยรัตนะมีประการต่าง ๆ นั้น จึงต่างถือเอาเข้าพกเข้าห่อ ความชอบใจ ก็เมื่อบริษัทถือเอารัตนะตามชอบใจจักรรัตนะนั้นก็หมุนกลับ และเมื่อจักรรัตนะนั้นหมุนกลับ บริษัทจึงอยู่ข้างหน้า พระราชาอยู่ท่ามกลาง จักรรัตนะอยู่ในที่สุด แม่น้ำทะเลนั้นเป็นเสมือนอุรัศมิแห่งจักรรัตนะล่อไว้ (กั้นไว้) และเป็นเสมือนไม่อาจจะทนอยู่ได้ จึงแยกออกจากจักรรัตนะนั้น และซัดเข้านาฟาดขอบวงจักรรัตนะอยู่ไม่ขาดสาย. พระเจ้าจักรพรรดิครั้งทรงมีชัยชนะอย่างยิ่งใหญ่ ต่อบุพพิเททวิป ที่มีมหาสมุทรด้านทิศตะวันออกเป็นขอบเขต ทรงมีพระประสงค์จะได้ชัยชนะชมพูทวีป อันมีมหาสมุทรด้านทิศใต้เป็นขอบเขต จึงบ้ายพระพักตร์ไปสู่สมุทรด้านทิศทักษิณ เคยบรรดาที่จักรรัตนะสำแดงแล้ว ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล จักรรัตนะนั้นได้พัดผันไปจดสมุทรด้านทิศตะวันออก แล้วกลับพัดผันไปด้านทิศใต้.

ก็วิธีหมุนกลับของจักรรัตนะนั้นที่พัดผันไปอย่างนี้ การชุมนุมของหมู่เสนา การเสด็จไปของพระเจ้าประเทศราช การมอบอนุศาสน์แก่เจ้าประเทศราชเหล่านั้น การหยั่งลงสู่สมุทรด้านทิศทักษิณ การถือเอารัตนะที่ไหลมาตามสายน้ำแห่งสมุทร เหล่านี้ทั้งหมดคบัณฑิตพึงทราบโดยนัยก่อนนั้นแหละ.

ก็จักรรัตนะนั้นครั้งมีชัยชนะแล้ว ก็พัดผันข้ามสมุทรด้านทักษิณ มุ่งชมพูทวีปมีเนื้อที่ประมาณแสนโยชน์ แล้วหมุนไปโดยนัยดังกล่าวแล้วในก่อนนั้นแหละ เพื่อพิชิตอมรโคยานทวีป ครั้งมีชัยชนะอมรโคยานทวีป ซึ่ง

มีสมุทรเป็นขอบเขตนั้น โดยทำนองนั้นแหละ ก็พัดผันข้ามสมุทรด้านทิศปัจฉิมไปโดยวิธีนั้นแหละ เพื่อพิชิตอูตรกฐทวีป ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ ๘,๐๐๐ โยชน์ ครั้นมีชัยชนะอูตรกฐทวีป แม้นั้น ซึ่งมีสมุทรเป็นขอบเขตด้วยวิธีอย่างเดียวกัน ก็พัดผันข้ามมาจากสมุทรด้านทิศอุดร. พระเจ้าจักรพรรดิทรงบรรลुकความเป็นยิ่งใหญ่ในแผ่นดิน มีสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ด้วยประการดังพรรณนามานี้.

พระเจ้าจักรพรรดินั้นมีชัยชนะเด็ดขาดเช่นนี้แล้ว เพื่อจะทรงทอดพระเนตรสิริราชสมบัติของพระองค์ จึงทรงพร้อมด้วยบริษัทเหาะขึ้นสู่พื้นอากาศ ขึ้นบน ตรวจดูทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๆ ทวีปละ ๕๐๐ เป็นบริวาร ดูขนาดสระทั้ง ๔ ทิศงามไปด้วยหมู่ไม้ต่าง ๆ เช่น ปทุม อุบลและบุณฑริกที่แย้มดอกบานส่างละนั้น แล้วเสด็จกลับราชธานีเดิมของพระองค์ ตามลำดับ โดยบรรดาที่แสดงไว้แล้วในจักกุกทเทณนั้นแล.

ครั้งนั้นจักรรัตนะนั้น ประดิษฐานอยู่เหมือนเป็นเครื่องเสริมความงาม ให้ประศูพระราชวัง ก็เมื่อจักรรัตนะนั้นประดิษฐานอยู่เช่นนี้ กิจที่จะพึงกระทำเกี่ยวกับคบเพลิงก็ดี การตามประทีปก็ดี ไม่จำเป็นต้องมีในพระราชวัง แสงสว่างแห่งจักรรัตนะนั้นแหละกำจัด ความมืดในยามราตรีได้ ส่วนคนเหล่าใดต้องการความมืด คนเหล่านั้นก็ได้ความมืด ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ทุกุขิณสมุททำ อชฺโฌคาเหตุวา ๗เปฯ เอรูปี จกฺกรตฺนํ ปาตุภวติ** ดังนี้.

ก็อำมาตย์ของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีจักรรัตนะปรากฏแล้วอย่างนี้ สั่งให้ทำความสะอาดภูมิภาค อันเป็นที่อยู่ของมงคลหัตถิโดยปกติ ให้ดูไปด้วยของหอมที่ชวนดมมีจันทน์แดงเป็นต้น เบื้องล่างให้เคลื่อนกล่นไปด้วยโกศุมที่ชวนชมมีวรรณะอันวิจิตร เบื้องบนตกแต่งด้วยดาวทอง มีเพดานประดับไปด้วยพวงโกศุมน่าชื่นชม รวมอยู่เป็นกลุ่ม ในระหว่างดาวทอง แต่งให้งดงามดุจเทพวิมานแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์

จงทรงจินตนาการถึงการมาของช้างแก้วชื่อเห็นปานนี้. ท้าวเธอบำเพ็ญมหาทาน
สมาทานศีล ประทับนั่งรำพึงถึงบุญสมบัตินั้น โดยนัยดังกล่าวแล้วในก่อน
นั้นแหละ.

ลำดับนั้น ช้างตัวประเสริฐ อันอานุภาพแห่งบุญของพระเจ้าจักร
พรรดิ ตักเตือนแล้วประสงค์จะเสวยสักการะพิเศษนั้น จากตระกูลช้างฉัททันต์
หรือจากตระกูลช้างอุโบสถ มีร่างเฟือกผ่องบริสุทธิ์ ประดับด้วยผ้าคชาภรณ์
สำหรับคลุมคอและหน้าสีแฉงเข้มจุดดวงพระอาทิตย์อ่อน ๆ มีที่ตั้งอวัยวะทั้ง ๓
ถูกลักษณะ คือมีอวัยวะน้อยใหญ่ตั้งถูกส่วนสัด มีปลายวงแฉงเหมือนปทุมทอง
สีแฉงที่เข้มบาน สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ เหมือนพระโยคีผู้มีฤทธิ์
เป็นช้างประเสริฐที่สุดคจุกเขาเงิน ที่มียอดฉาบด้วยจุนแห่งมโนศิลา ประดิษ
ฐานอยู่ในประเทศนั้น ช้างตัวประเสริฐนั้น เมื่อมาจากตระกูลช้างฉัททันต์
ก็มาแต่ตัวยังเล็กกว่าช้างทั้งปวง เมื่อมาจากตระกูลช้างอุโบสถ ก็มาอย่างช้าง
ผู้ประเสริฐกว่าช้างทั้งปวง แต่ในพระบาลีระบุว่า มาในลักษณะพญาช้าง ชื่อ
อุโบสถ. เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิผู้บำเพ็ญวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ สมบูรณ์แล้ว
ทรงจินตนาการอยู่โดยนัยดังกล่าวแล้วในพระสูตรนั่นเอง. ช้างอุโบสถก็เดินมา
มิใช่มาเพื่อคนเหล่านี้ ครั้นมาถึงโรงช้างมงคลหัตถิธรรมคาก็นำช้างมงคลหัตถิ
ออก แล้วเข้าไปยืนแทนในโรงช้างนั้น ด้วยตนเองที่เดียว ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ฯลฯ
เป็นช้างหลวงชื่ออุโบสถ.

ก็ความรู้งานเป็นต้น เห็นหัตถิรัตนะนั้น ปราภฏเช่นนั้นแล้ว ต่างรื่นเร
ยยินดี รีบไปกราบทูลให้พระราชาธิบดีทรงทราบโดยเร็ว ท้าวเธอเสด็จมาอย่าง

รีบควาน ทอดพระเนตรเห็นแล้วมีพระราชหฤทัยโปรดปราน ทรงพระดำริว่า จะเป็นยานช้างที่เจริญหนอ พ่อมหาจำเริญ ถ้าสำเร็จการฝึกหัดแล้วทรงเหยียดพระหัตถ์ออก. ครั้งนั้นช้างแก้วทำหูฟัง เหมือนลูกโคที่ติดแม่โคนมในเรือน เมื่อจะแสดงความรักคนเป็นสัตว์กล้าหาญ จึงเข้าไปเฝ้าพระราชชา พระองค์มีประสงค์จะประทับทรงช้างแก้วนั้น ครั้งนั้น บริวารชนทราบความประสงค์ของพระองค์แล้ว จึงแต่งช้างแก้วนั้นด้วยฆงทอง เครื่องอลังการทอง กลุ่มด้วยตาข่ายทอง แล้วนำเข้าไปถวาย. พระราชาทรงทำช้างแก้วให้สงบ ขึ้นประทับโดยบันได สำเร็จด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพระทัยมุ่งหมายจะเสด็จไปทางอากาศ พร้อมกับที่พระราชาธิบดีทรงดำรินั้นแหละ พญาช้างนั้นก็ทะยานขึ้นสู่พื้นอากาศสีเขียวครามด้วยข่ายทอง รุ่งด้วยแสงแห่งแก้วอินทนิลและแก้วมณี ดุจพญาหงส์. แต่นั้นบริษัทของพระราชชาทั้งหมด ก็ติดตามไปโดยนัย ดังกล่าวแล้วในการท่องเที่ยวไปของจักระ พระราชาพร้อมด้วยบริษัท เสด็จท่องเที่ยวไปทั่วพื้นปฐพีทั้งสิ้น แล้วเสด็จกลับถึงราชธานี ทันเวลาเสวยพระกระยาหารเช้า ช้างแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ มีฤทธิ์มากอย่างนี้ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ทิสฺวา ๗๗ ปาตุโรหิตี** ดังนี้.

บริษัทของพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีหัตถิรัตนะปรากฏแล้วเช่นนี้ แล้วช่วยกันแผ้วถางโรงม้ามงคลให้สะอาด มีพื้นราบเรียบประดับประดาแล้ว กราบทูลเตือนพระราชชา ให้มีพระอุตสาหะ จินตนาการถึงการมาของอัสสรรัตนะนั้น ท้าวเธอทรงบำเพ็ญทานสักการะ สมาทานศีล ประทับนั่งบนพื้นปราสาทชั้นบน ทรงน้อมระลึกถึงบุญสมบัติโดยนัยก่อนนั้นแหละ ครั้งนั้นพญาม้าชื่อพลาหก อันอานุภาพแห่งบุญของพระเจ้าจักรพรรดินั้นตักเตือนแล้ว มีความสง่างามสีหมอกเหมือนกลุ่มวลาหกขาวในสทรทกาลอันคาดด้วยสายฟ้า มีเท้าแดงปากแดง มีร่างประกอบด้วยข้อลำล้วนสนิทแนบเนียน เหมือนกลุ่มแสงดวง

จันทร์ มีศิระคล้ายศิระกะ เพราะประกอบด้วยศิระมีสีดำ เหมือนคอกา และเหมือนมณีแก้วอินทนิล มีเส้นผมสลายเหมือนหญ้าปล้อง เพราะประกอบไปด้วยเส้นผมที่มีปอยละเอียดเหยียดตรงคล้ายกับหญ้าปล้องที่เขาบรรจุวางเรียงไว้ เหาะไปในอากาศได้ มาจากตระกูลม้าสินธพ ประดิษฐานอยู่ในที่นั้น คำที่เหลือทุกอย่างพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วในหัตถิรตนะนั้นแล ทรงหมายเอา อัสสรตนะเห็นปานนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำมีอาทิว่า ปุนจปริ ดังนี้

เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิมีรตนะปรากฏเช่นนี้ ก็มีมณีรตนะลอยมาจากภูเขาเวมบลบรรพตยาวประมาณ ๔ ศอก มีสัณฐานประมาณขนาดคุมเกวียนที่สุดสองข้างล้อมไปด้วยกรรณิกา ประดับด้วยประทุมทองสองข้าง มีกลุ่มมุกดาสะอาดบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน เป็นจุดดวงจันทร์วันเพ็ญ ที่แวดล้อมไปด้วยดวงดาวน้อยใหญ่ทอแสงแผ่รัศมีไปฉะนั้น เนื้อแก้วมณีนั้นลอยมาอย่างนี้แล้ว เขาก็ใช้ไม้ไผ่ต่อ ๆ กัน ยกขึ้นสู่อากาศ สูงประมาณ ๖๐ ศอก โดยเว้นห่างแห่งแก้วมุกดาไว้ ในกลางคืนจะมีแสงแผ่ไปทั่วบริเวณประมาณโยชน์หนึ่งโดยรอบ มณีรตนะที่ให้เกิดแสงสว่างทั่วบริเวณทั้งหมด จุดแสงสว่างในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น นั้นเป็นผลให้ชาวนาประกอบกสิกรรมได้ พ้อคำพาดิชิตต่อซื้อขายกันได้ในท้องตลาด ผู้ที่ถนัดอาชีพแต่ละสาขา ต่างสำคัญว่าเป็นกลางวัน ดำเนินธุรกิจการงานของตนได้ตามหน้าที่ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ฯลฯ มณีรตนะย่อมปรากฏดังนี้

อิติรตนะอันเป็นเหตุให้เกิดความสุขพิเศษตามเพศวิสัย ย่อมบังเกิดแก่พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีมณีรตนะปรากฏแล้วเช่นนี้ ก็ชาวประชาย่อมนำอัครมเหสีมาแต่ตระกูลมัททราช ถวายองค์พระเจ้าจักรพรรดิบ้าง อัครมเหสีเสด็จ

มาเองจากอุตตรกुरुทวีป ด้วยบุญญาภาพบ้าง. ก็คุณสมบัติที่เหลือของอัคร-
มเหสีนั้น มีมาแล้วในพระบาลีทั้งหมดโดยนัยเป็นต้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ประการอื่นยังมีอีก นางแก้วรูปงาม นำคู่อ้อมปรากแก่พระเจ้าจักรพรรดิ
ดังนี้. ในบทที่มาในพระบาลีเหล่านั้น มีวินิจฉัยดังนี้ ที่ชื่อว่า อภิรูปา
เพราะมีรูปงาม โดยสมบูรณ์ด้วยทรวดทรง. ก็เมื่อจะมองดู ก็อ้อมตา (มองได้
เต็มตา) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทัสตनिया เพราะต้องพังกิจอย่างอื่นไว้แล้ว
เหลือวามอง. และชื่อว่า ปาสาทิกา เพราะเมื่อมอง ก็ทำให้มีจิตชื่นชม
โสมนัส. บทว่า **ปรมาย** ความว่า ชื่อว่า สูงสุด เพราะนำความเลื่อมใสมา
ให้อย่างนี้. บทว่า **วณฺณโปกิขรตาย** แปลว่า มีผิวพรรณงาม. บทว่า
สมนฺนาคตา แปลว่า เข้าถึง. อีกประการหนึ่ง ชื่อว่า มีรูปงาม เพราะ
ไม่สูงนัก ไม่ตํานัก ชื่อว่า นำคู เพราะไม่พอมนัก ไม่อ้วนนัก ชื่อว่า
นำเลื่อมใส เพราะไม่ตํานัก ไม่ขาวนัก ชื่อว่าประกอบด้วยความงามแห่งผิว
พรรณอย่างยิ่ง เพราะลวงผิวพรรณของมนุษย์ แต่ยังไม่ถึงขั้นผิวพรรณทิพย์
ความจริง ผิวพรรณของมนุษย์ทั้งหลายยังไม่มีแสงสว่างสร้านไปภายนอก ส่วน
ผิวพรรณของเทวดาสรร้านออกไปได้ไกลมาก. แต่แสงสว่างแห่งเรือนร่างของ
นางแก้วนั้น สว่างไปทั่วบริเวณประมาณ ๑๒ ศอก ก็ในบรรดาคุณสมบัติมี
ความเป็นผู้ไม่สูงนักเป็นต้น ท่านกล่าวอาโรหสมบัติไว้ด้วยคุณสมบัติคู่แรก
กล่าวปริณาหสมบัติไว้ด้วยคุณสมบัติคู่ที่สอง กล่าววรรณสมบัติไว้ด้วย
คุณสมบัติคู่ที่สาม. อีกประการหนึ่งด้วยคุณสมบัติ ๖ ประการเหล่านี้ อัคร-
มเหสีไม่มีความบกพร่องทางกายเลย.

กายสมบัติ ตรีสไว้ด้วยบทนี้ว่า **อติกิกนฺตา มนุสฺสวณฺณ** บทว่า
ตุลปิจุโน วา **กปฺปาสปิจุโน** วา ความว่า มีสัมผัสทางกายปานประหนึ่ง
สัมผัสปุยนุ่น หรือปุยฝ้ายที่เขาใส่ไว้ในเนยใส แล้วสลัดทิ้งตั้ง ๑๐๐ ครั้ง.

บทว่า สีเต ได้แก่ ในคราวที่พระราชาชิบตีหนาว. บทว่า อุณฺเห ได้แก่ ในคราวที่พระราชาชิบตีร่อน. บทว่า จนฺทนคฺนุโธ ความว่า กลิ่นจันทน์ ที่เขาบดอยู่ตลอดเวลา (จนละเอียด) หมู่อิ่มนำมาเคล้ากับชาติทั้ง ๔ ย่อมพุ่ง ออกจากกาย. บทว่า อุปลคฺนุโธ ความว่า กลิ่นที่หอมบอวลของนิล อุบลที่เขาเคี้ยวคดดอกในขณะนั้น ย่อมหอมพุ่งออกจากปากในเวลาแรม สรวลหรือ เจรจา. ก็เพื่อจะแสดงถึงมรรยาทอันสมควรแก่สตรีสมบัติของนางแก้ว เพราะ ประกอบด้วยคันธสมบัติเห็นปานนี้ จึงตรัสคำมีอาทิว่า ตํ โข ปน ดังนี้. พึงทราบวินิจฉัยในบทเหล่านั้น ดังนี้ ที่ชื่อว่า ปุพฺพภูฏายินี (ตื่นก่อน) เพราะจะต้องลุกขึ้นก่อนที่เคี้ยว จุระแวงว่าพระราชาทรงเห็นแล้ว จะกริ้ว ดั่งไฟไหม้ แต่ราชอาสน์. ชื่อว่า ปจฺจณานิปาตินี (นอนทีหลัง) เพราะเมื่อ พระราชาประทับนั่ง จะต้องอยู่เวรถวายเป็นพัคสมเด็จพระราชาชิบตีก่อนแล้ว จึงจะนอนหรือพักได้ในภายหลัง. ที่ชื่อว่า กิการปฺภิสฺสาวิณี (คอยฟัง บรรหารคำรับสั่ง) เพราะจะต้องรับสนองพระโอรุด้วยวาจาว่า ขอเดชะ หม่อมฉัน จะต้องทำอะไร. ที่ชื่อว่า มนาปจารินี (ประพฤติกฎพระทัย) เพราะ จะต้องประพฤติกฎกระทำให้ถูกพระทัยพระราช. ที่ชื่อว่า ปิยวาทีณี (พูด ปราศย์เป็นที่โปรดปราน) เพราะพระราช. โปรดอย่างไร จะต้องพูดอย่างนั้น. บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงว่า นางแก้วนั้นต้องมีอาจาระบริสุทธิผู้ค่อง โดย ง่ายเดียว ไม่มีมายาสาไถย จึงตรัสคำมีอาทิว่า ตํ โข ปน ดังนี้

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โน อติจฺรติ ได้แก่ ไม่ประพฤตินอกใจ อธิบายว่า ไม่ปรารถนาชายอื่นแม้ด้วยใจ. ในบรรดาคุณสมบัติเหล่านั้น คุณ สมบัติเหล่าใดที่ตรัสไว้ในตอนต้นว่า ต้องมีรูปงามเป็นต้นก็ดี ที่ตรัสไว้ใน ตอนท้ายว่า ต้องลุกก่อนเป็นต้นก็ดี คุณสมบัติเหล่านั้น ตรัสว่าเป็นคุณสมบัติ ธรรมดาเท่านั้น ก็บทเป็นต้นว่า อติกฺกนฺตา มนุสฺसानํ พึงทราบว่า

เจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย ย่อมบังเกิดด้วยอานุภาพแห่งกรรมเก่า นับแต่จักรรัตนะปรากฏ เพราะต้องอาศัยบุญบารมี. อีกประการหนึ่ง จำเดิมแต่จักรรัตนะปรากฏ แม้ความเป็นผู้มีรูปงามเป็นต้น บังเกิดบริบูรณ์ไปทุกสิ่งทุกอย่าง. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อิตถิรัตนะเห็นปานนี้ ย่อมบังเกิด ดังนี้.

คหบดีรัตนะย่อมปรากฏแก่พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีอิตถิรัตนะปรากฏแล้ว เพื่ออำนวยความสะดวกเกี่ยวกับกิจการด้านท้องพระคลัง ตามพระราชอัธยาศัย ผู้ที่มีโภคะมากตามปกติก็ดี ผู้ที่เกิดในตระกูลมีโภคะมากก็ดี มีส่วนช่วยให้กิจการท้องพระคลังของพระราชอาณาจักรรุ่งเรือง จึงจะเป็นเศรษฐีคหบดีได้. ก็จักมีเพียงดังทิพย์เกิดแต่วิบากกรรมพร้อมที่จะอำนวยความสะดวก ย่อมปรากฏแก่คหบดีแก้วนั้นทีเดียว เป็นเหตุให้มองเห็นทรัพย์ภายในแผ่นดินได้ในรัศมี ๑ โยชน์ เขาเห็นสมบัตินั้นแล้วดีใจ ไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ รับอาสาทำหน้าที่การคลังให้พระราช ดำเนินธุรกิจการคลังทุกอย่างให้สมบูรณ์. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ฯลฯ คหบดีรัตนะเห็นปานนี้ ย่อมปรากฏดังนี้.

ก็ปริณายกรัตนะสามารถจัดแจงกิจการทุกสิ่งทุกอย่างให้สำเร็จ ย่อมปรากฏแก่พระเจ้าจักรพรรดิผู้มีคหบดีแก้วปรากฏแล้วพระองค์นั้น ด้วยประการฉะนี้. ปริณายกนั้น ย่อมเป็นเสมือนราชบุตรคนโตของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นบัณฑิตฉลาด มีปัญญาโดยปกติทีเดียว ก็ปรจิตตญาณ (ญาณกำหนดรู้ใจคนอื่น) ย่อมบังเกิดแก่ปริณายกรัตนะนั้น ด้วยอานุภาพแห่งกรรมของตนเอง เพราะอาศัยบุญญาภาพของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นเหตุให้สามารถรู้วาระจิตของข้าราชการได้ประมาณ ๑๒ โยชน์ แล้วกำหนดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์

และสิ่งที่เป็นประโยชน์สำหรับพระราชชาติได้. แม้ปริณายกนั้น เห็นอานุภาพของตนนั้นแล้วดีใจ รับอาสาพระราชชาติ โดยสั่งการแทนในกิจการทุกอย่าง. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ปริณายกรัตนะย่อมปรากฏ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จเปตพัพพิ จเปตุ** ได้แก่ เพื่อทรงแต่งตั้งผู้ที่ควรแต่งตั้งในตำแหน่งนั้น ๆ. บทว่า **สมเวปากินิยา** เป็นต้น ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังแล. บทว่า **กฏกคาเหน** แปลว่า เพราะฉวยเอาชัยชนะไว้ได้. บทว่า **มหนุตโลกกขันธ์** ความว่า จะพึงได้เงินสองหรือสามแสน ด้วยการฉวยเอาชัยชนะได้ครั้งเดียวเท่านั้น. บทว่า **เกวลา ปริปุรา ปณฺฑิต-กฺขมิ** ความว่า บัณฑิตบำเพ็ญสุจริตสามย่อมบังเกิดในสวรรค์. จากนั้น เมื่อมาสู่มนุษยโลก ย่อมบังเกิดในที่ซึ่งมีความสมบูรณ์ด้วยตระกูล รูปและโภคะ เขาตั้งอยู่ในสมบัตินั้นแล้ว บำเพ็ญสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์ ย่อมได้ไปบังเกิดในสวรรค์อีก. ตามที่พรรณนามานี้ จึงจัดได้ว่าเป็นภูมิของบัณฑิตอย่างครบถ้วนบริบูรณ์. บทที่เหลือในที่ทั้งปวงง่ายทั้งนั้น ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาพาลบัณฑิตสูตร ที่ ๕

๑๐. เทวทูตสูตร

[๕๐๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระคำรัสแล้ว.

[๕๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเรือน ๒ หลังมีประตูตรงกัน บุรุษผู้มีตาดียืนอยู่ระหว่างกลางเรือน ๒ หลังนั้น พึงเห็นมนุษย์กำลังเข้าเรือนข้าง กำลังออกจากเรือนข้าง กำลังเดินมาข้าง กำลังเดินไปข้างฉันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล เราย่อมมองเห็นหมู่สัตว์กำลังจุติกำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมทราบชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมได้ว่า สัตว์ผู้กำลังเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วิจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยะ เป็นสัมมาทิฏฐิ เชื่อมันกรรมด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิเมื่อตายไปแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ก็มี สัตว์ผู้กำลังเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วิจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยะ เป็นสัมมาทิฏฐิ เชื่อมันกรรมด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ เมื่อตายไปแล้ว บังเกิดในหมู่มนุษย์ก็มี สัตว์ผู้กำลังเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วิจีสุจริต มโนสุจริต ติเตียนพระอริยะ เป็นมิจฉาทิฏฐิ เชื่อมันกรรมด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ เมื่อตายไปแล้ว เข้าถึงปิตติวิสัยก็มี สัตว์ผู้กำลังเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วิจีสุจริต มโนสุจริต

ติเตียนพระอริยะ เป็นมิจฉาทิฎฐิ เชอมนักรรมด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตายไปแล้ว เข้าถึงกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานก็มี สัตว์ผู้กำลังเป็นอยู่เหล่านั้น ประกอบด้วยกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต ติเตียนพระอริยะ เป็นมิจฉาทิฎฐิ เชอมนักรรมด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตายไปแล้ว เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกก็มี.

[๕๐๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านายนิรยบาลจะจับสัตว์นั้นที่ส่วนต่าง ๆ ของแขนไปแสดงแก่พระยายมว่า ข้าแต่พระองค์ บุรุษนี้ไม่ปฏิบัติชอบ ในมารดา ไม่ปฏิบัติชอบในสมณะ ไม่ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ ไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล ขอพระองค์จงลงอาชญาแก่บุรุษนี้เถิด.

ว่าด้วยเทวทูตที่ ๑

[๕๐๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระยายมจะปลอบโยน เอาอกเอาใจ ใต้ถลมถึงเทวทูตที่ ๑ กะสัตว์นั้นว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ท่านไม่ได้เห็น เทวทูตที่ ๑ ปรากฏในหมู่มนุษย์หรือ.

สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นเลยเจ้าข้า.

พระยายมถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ท่านไม่ได้เห็นเด็กแดง ๆ ยังอ่อนนอนแบ เปื่อนมูตรคูดของตนอยู่ในหมู่มนุษย์หรือ.

สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า เห็น เจ้าข้า.

พระยายมถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ท่านนั้นรู้ความ มีสติ เป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้มีความดำริคั่งนี้บ้างไหมว่า แม้ตัวเราแล ก็มีความเกิดเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเกิดไปได้ ควรที่เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ.

สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่อาจ เจ้าข้า มัวประมาทเสียเจ้าข้า.

พระยายมกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ท่านไม่ได้ทำความดี ทางกาย ทางวาจา และทางใจไว้ เพราะมัวประมาทเสีย ดังนั้น เหล่านาย นิรยบาลจักลงโทษโดยอาการที่ท่านประมาทแล้ว ก็บาปกรรมนั้นแล ไม่ใช่ มารดาทำให้ท่าน ไม่ใช่บิดาทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องชายทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้อง หญิงทำให้ท่าน ไม่ใช่มิตรอำมาตย์ทำให้ท่าน ไม่ใช่ญาติสาโลหิตทำให้ท่าน ไม่ใช่สมณะและพราหมณ์ทำให้ท่าน ไม่ใช่เทวดาทำให้ท่าน ตัวท่านเองทำเข้า ไว้ ท่านเท่านั้นจักเสวยวิบากของบาปกรรมนี้.

[๕๐๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระยายมครั้นปลอบโยน เอาอกเอาใจ ใต้ตามถึงเทวทูตที่ ๑ กะสัตว์นั้นแล้ว จึงปลอบโยน เอาอกเอาใจ ใต้ตาม เทวทูตที่ ๒ ว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ท่านไม่ได้เห็นเทวทูตที่ ๒ ปรากฏใน หมู่มนุษย์หรือ.

สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นเลย เจ้าข้า.

พระยายมถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ท่านไม่เห็นหญิงหรือ ชายมีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี นับแต่เกิดมา ผู้แก่ ชี โครงคด หลังงอ ถือไม้เท้า งกเงิน เดินไป กระสับกระส่าย ล่วงวัยหนุ่มสาว ฟันหัก ผมหงอก หนังก่น ศีรษะล้าน เหี่ยว ตัวตกกระ ในหมู่มนุษย์หรือ.

สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า เห็น เจ้าข้า.

พระยายมถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ท่านนั้นรู้ความ มีสติ เป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้มีความดำริดังนี้บ้างไหมว่า แม้ตัวเราแล ก็มีความแก่เป็น ธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ควรที่เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ.

สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่อาจ เจ้าข้า มัวประมาทเสีย เจ้าข้า.

พระยายมกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ้อมหาจำเริญ ท่านไม่ได้ทำดีทางกาย ทางวาจา และทางใจไว้ เพราะมัวประมาทเสีย ดังนั้น เหล่านายนิรยบาลจัก ลงโทษโดยอาการที่ท่านประมาทแล้ว ก็บาปกรรมนี้นั้นแล ไม่ใช่มารดาทำให้ ท่าน ไม่ใช่บิดาทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องชายทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องหญิงทำให้ ท่าน ไม่ใช่มิตรอำมาตย์ทำให้ท่าน ไม่ใช่ญาติสาโลหิตทำให้ท่าน ไม่ใช่สมณะ และพราหมณ์ทำให้ท่าน ไม่ใช่เทวดาทำให้ท่าน ตัวท่านเองทำเข้าไว้ ท่าน เท่านั้นจักเสวยวิบากของบาปกรรมนี้.

ว่าด้วยเทวทูตที่ ๓

[๕๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระยายมครั้นปลอบโยน เอาอกเอาใจ ใต้ถลมถึงเทวทูตที่ ๒ กะสัตว์นั้นแล้ว จึงปลอบโยน เอาอกเอาใจ ใต้ถลมถึง เทวทูตที่ ๓ ว่า คุณก่อนพ้อมหาจำเริญ ท่านไม่ได้เห็นเทวทูตที่ ๓ ปรากฏใน หมู่มนุษย์หรือ.

สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นเลย เจ้าข้า.

พระยายมถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ้อมหาจำเริญ ท่านไม่ได้เห็นหญิง หรือชาย ผู้ป่วย ทนทุกข์เป็นไข้หนัก นอนเปื้อนมูลรคูถของตน มีคนอื่น คอยพุงลุกพุงเดิน ในหมู่มนุษย์หรือ.

สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า เห็น เจ้าข้า.

พระยายมถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ้อมหาจำเริญ ท่านนั้นรู้ความมีสติ เป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้มีความดำริดังนี้บ้างใหม่ว่า แม้ตัวเราแล ก็มีความเจ็บป่วย เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้ ควรที่เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ.

สัตว์นั้น ทูลอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่อาจ เจ้าข้า มัวประมาทเสีย เจ้าข้า.

พระยายมกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ท่านไม่ได้ทำความดี ทางกาย ทางวาจา และทางใจไว้ เพราะมัวประมาทเสีย ดังนั้น เหล่านาย นิรยบาลจักลงโทษโดยอาการที่ท่านประมาทแล้ว ก็บาปกรรมนี้นั้นแล ไม่ใช่ มารดาทำให้ท่าน ไม่ใช่บิดาทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องชายทำให้ท่าน ไม่ใช่ พี่น้องหญิงทำให้ท่าน ไม่ใช่มิตรอำมาตย์ทำให้ท่าน ไม่ใช่ญาติสาโลหิตทำให้ ท่าน ไม่ใช่สมณะและพราหมณ์ทำให้ท่าน ไม่ใช่เทวดาทำให้ท่าน ตัวท่านเอง ทำเข้าไว้ ท่านเท่านั้นจักเสวยวิบากของบาปกรรมนี้.

[๕๑๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระยายมครั้นปลอบโยน เอาอกเอาใจ ใต้อตามถึงเทวทูตที่ ๓ กะสัตว์นั้นแล้ว จึงปลอบโยน เอาอกเอาใจ ใต้อตามถึง เทวทูตที่ ๔ ว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ท่านไม่ได้เห็นเทวทูตที่ ๔ ปรากฏใน หมุ่มมนุษย์หรือ.

สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นเลย เจ้าข้า.

พระยายมถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ท่านไม่ได้เห็นพระราชา ทั้งหลาย ในหมุ่มมนุษย์จับโจรผู้ประพฤติผิดมาแล้ว สั่งลงกรรมกรรมต่างชนิด บ้างหรือ คือ

๑. โบายด้วยแส
๒. โบายด้วยหวาย
๓. ตีด้วยตะบองสั้น
๔. ตัดมือ
๕. ตัดเท้า
๖. ตัดทั้งมือตัดทั้งเท้า

๗. ตัดหู
 ๘. ตัดจมูก
 ๙. ตัดทั้งหูทั้งจมูก
 ๑๐. หม้อเคี้ยววน้ำส้ม
 ๑๑. ขอดสังข์
 ๑๒. ปากราหู
 ๑๓. มัลลย์ไฟ
 ๑๔. คบมือ
 ๑๕. ริวสาย
 ๑๖. นุ่งเปลือกไม้
 ๑๗. ยืนกวาง
 ๑๘. เกี้ยวเหยื่อเบ็ด
 ๑๙. เหยียดกษุปณ
 ๒๐. แปรงเสบ
 ๒๑. กางเวียน
 ๒๒. ตั้งฟาง
 ๒๓. ราวด้วยน้ำมันเดือด ๆ
 ๒๔. ให้สุนัขทิ้ง
 ๒๕. ให้นอนหงายบนหลาวทั้งเป็น ๆ
 ๒๖. ตัดศีรษะด้วยดาบ.
- สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า เห็น เจ้าข้า.

พระยายมถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ้อมมหาจำเริญ ท่านนั้น รู้ความ มีสติ เป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้มีความดำริดังนี้บ้างไหมว่า จำเริญละ เป็นอันว่า สัตว์ที่ ทำกรรมลามกไว้นั้น ๆ ย่อมถูกลงกรรมกรรมต่างชนิดเห็นปานนี้ในปัจจุบัน จะป่วยกล่าวไปไปถึงชาติหน้า ควรที่เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ.

สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่อาจ เจ้าข้า มัวประมาทเสีย เจ้าข้า.

พระยายมกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ้อมมหาจำเริญ ท่านไม่ได้ทำความดี ทางกาย ทางวาจา และทางใจไว้ เพราะมัวประมาทเสีย ดังนั้น เหล่านาย นิรยบาลจักลงโทษโดยอาการที่ท่านประมาทแล้ว ก็บาปกรรมนั้นนั่นแล ไม่ใช่ มารดาทำให้ท่าน ไม่ใช่บิดาทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องชายทำให้ท่าน ไม่ใช่ พี่น้องหญิงทำให้ท่าน ไม่ใช่มิตรอำมาตย์ทำให้ท่าน ไม่ใช่ญาติสาโลหิตทำให้ ท่าน ไม่ใช่สมณะและพราหมณ์ทำให้ท่าน ไม่ใช่เทวดาทำให้ท่าน ตัวท่านเอง ทำเข้าไว้ ท่านเท่านั้นจักเสวยวิบากของบาปกรรมนี้.

ว่าด้วยเทวทูตที่ ๕

[๕๑๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระยายมครั้นปลอบโยน เอาอกเอาใจ ใต้อถามถึงเทวทูตที่ ๔ กะสัตว์นั้นแล้ว จึงปลอบโยน เอาอกเอาใจ ใต้อถามถึง เทวทูตที่ ๕ ว่า คุณก่อนพ้อมมหาจำเริญ ท่านไม่ได้เห็นเทวทูตที่ ๕ ปรากฏใน หมู่มนุษย์หรือ.

สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นเลย เจ้าข้า.

พระยายมถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ้อมมหาจำเริญ ท่านไม่ได้เห็นหญิง หรือชายที่ตายแล้ววันหนึ่ง หรือสองวัน หรือสามวัน ขึ้นพอง เจียวซ้ำ มี น้ำเหลืองเฝิ้มในหมู่มนุษย์หรือ.

สัตว์นั้นทุกอย่างนี้ว่า เห็น เจ้าข้า.

พระยายมถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ท่านนั้นรู้ความ มีสติ เป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้มีความดำริดังนี้บ้างใหม่ว่า แม้ตัวเราแล ก็มีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ควรที่เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ.

สัตว์นั้นทุกอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่อาจ เจ้าข้า มัวประมาทเสีย เจ้าข้า.

พระยายมกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ ท่านไม่ได้ทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจไว้ เพราะมัวประมาทเสีย ดังนั้น เหล่านายนิรยบาลจักลงโทษโดยอาการที่ท่านประมาทแล้ว ก็บาปกรรมนี้นั้นแล ไม่ใช่มารดา ทำให้ท่าน ไม่ใช่บิดาทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องชายทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องหญิง ทำให้ท่าน ไม่ใช่มิตรอำมาตย์ทำให้ท่าน ไม่ใช่ญาติสาโลหิตทำให้ ไม่ใช่สมณะและพรหมณ์ทำให้ท่าน ไม่ใช่เทวดาทำให้ท่าน ตัวท่านเองทำเข้าไว้ ท่านเท่านั้นจักเสวยวิบากของบาปกรรมนี้.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระยายมครั้นปลอบโยน เอาอกเอาใจ ได้ตามถึงเทวทูตที่ ๕ กะสัตว์นั้นแล้ว ก็คฤณิอยู่.

[๕๑๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านิรยบาลจะให้สัตว์นั้นกระทำเหตุ ชื่อการจงจำ ๕ ประการ คือตริ่งตะปุเหล็กแดงที่มือข้างที่ ๑ ข้างที่ ๒ ที่เท้าข้างที่ ๑ ข้างที่ ๒ และที่ทรวงอกตรงกลาง สัตว์นั้นจะเสวยเวทนามันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบอยู่ในนรกนั้น และยังไม่ตายทราบเท่าบาปกรรมยังไม่สิ้นสุด.

[๕๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านิรยบาลจะจับสัตว์นั้นซึ่งพืดแล้ว เอาฝั่งถาก... จะจับสัตว์นั้น เอาเท้าขึ้นข้างบน เอาหัวลงข้างล่างแล้วถากด้วยพร้า ... จะเอาสัตว์นั้นเทียมรถแล้วให้วิ่งกลับไปกลับ มาบนแผ่นดินที่มีไฟติดทั่ว ลูกโพลงโชติช่วง... จะให้สัตว์นั้นบินขึ้นบินลงซึ่งภูเขาด่านเพลิงลูกใหญ่ที่มีไฟ

คิดทั่ว ลูกโพลง โชติช่วง ... จะจับสัตว์นั้น เอาเท้าขึ้นข้างบนเอาหัวลงข้างล่าง แล้วพุ่งลงไปในห้องทองแดง ที่มีไฟติดทั่ว ลูกโพลง โชติช่วง สัตว์นั้นจะเดือดปล่านเป็นฟองอยู่ในห้องทองแดงนั้น เขาเมื่อเดือดเป็นฟองอยู่ จะปล่านขึ้นข้างบนครั้งหนึ่งบ้าง ปล่านลงข้างล่างครั้งหนึ่งบ้าง ปล่านไปด้านขวางครั้งหนึ่งบ้าง จะเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ในห้องทองแดงนั้น และยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมยังไม่สิ้นสุด.

ว่าด้วยมหานรก

[๕๑๔] คุกก่อนกฤษฎ์ทั้งหลาย เหล่านายนิรยบาลจะโยนสัตว์นั้นเข้าไปในมหานรก ก็มหานรคนั้นแล

มีสี่มุม สี่ประตู แบ่งไว้โดยส่วนเท่า

กัน มีกำแพงเหล็กล้อมรอบครอบไว้ด้วย

แผ่นเหล็ก พื้นของนรกใหญ่นั้นล้วนแล้ว

ด้วยเหล็ก ลูกโพลง แผ่ไปตลอดร้อย

โยชน์รอบด้านประดิษฐานอยู่ทุกเมื่อ.

คุกก่อนกฤษฎ์ทั้งหลาย และมหานรคนั้น มีเปลวไฟพุ่งจากฝาด้านหน้า จดฝาด้านหลัง พุ่งจากฝาด้านหลังจดฝาด้านหน้า พุ่งจากฝาด้านเหนือจดฝาด้านใต้ พุ่งจากฝาด้านใต้จดฝาด้านเหนือ พุ่งขึ้นจากข้างล่างจดข้างบน พุ่งจากข้างบนจดข้างล่าง สัตว์นั้นจะเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ในมหานรคนั้น และยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมยังไม่สิ้นสุด.

[๕๑๕] คุกก่อนกฤษฎ์ทั้งหลาย ย่อมมีสมัยที่ในบางครั้งบางคราว โดยล่วงระยะกาลนาน ประตูด้านหน้าของมหานรกเปิด. สัตว์นั้น จะรีบวิ่งไปยังประตูนั้น โดยเร็ว ย่อมถูกไฟไหม้ผิว ไหม้หนัง ไหม้เนื้อ ไหม้เอ็น แม่

กระดูกทั้งหลายก็เป็นควันตลบ แต่อวัยวะที่สัตว์นั้นยกขึ้นแล้ว จะกลับคงรูปเดิมทันที และในขณะที่สัตว์นั้น ใกล้จะถึงประตู ประตูนั้นจะปิด สัตว์นั้น ย่อมเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ในมหานรกนั้น และยังไม่ตาย ตราบเท่าบาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด.

[๕๑๖] คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีสมัยที่ในบางครั้งบางคราว โดยล่วงระยะเวลานาน ประตูด้านหลังของมหานรกนั้นเปิด ฯลฯ ประตูด้านเหนือเปิด ฯลฯ ประตูด้านใต้เปิด สัตว์นั้นจะรีบวิ่งไปยังประตูนั้นโดยเร็ว ย่อมถูกไฟไหม้ผิว ไหม้หนัง ไหม้เนื้อ ไหม้เอ็น แม้กระดูกทั้งหลายก็เป็นควันตลบ แต่อวัยวะที่สัตว์นั้นยกขึ้นแล้วจะกลับคงรูปเดิมทันที และในขณะที่สัตว์นั้นใกล้จะถึงประตู ประตูนั้นจะปิด สัตว์นั้นย่อมเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ในมหานรกนั้น และยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด.

[๕๑๗] คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีสมัยที่ในบางครั้งบางคราว โดยล่วงระยะเวลานาน ประตูด้านหน้าของมหานรกนั้นเปิด สัตว์นั้นจะรีบวิ่งไปยังประตูนั้น โดยเร็ว ย่อมถูกไฟไหม้ผิว ไหม้หนัง ไหม้เนื้อ ไหม้เอ็น แม้กระดูกทั้งหลายก็เป็นควันตลบ แต่อวัยวะที่สัตว์นั้นยกขึ้นแล้ว จะกลับคงรูปเดิมทันที สัตว์นั้นจะออกทางประตูนั้นได้ แต่วามหานรกนั้นแล มีนรกเต็มด้วยคูหาใหญ่ประกอบอยู่รอบด้าน สัตว์นั้นจะตกลงในนรกคูหา นั้น และในนรกคูหา นั้นแล มีหมู่ม้าปากดั่งเข็มคอยเคี้ยวเคี้ยวเนื้อ แล้วเคี้ยวเนื้อหนัง แล้วเคี้ยวเนื้อเนื้อ แล้วเคี้ยวเนื้อเอ็น แล้วเคี้ยวเนื้อกระดูก แล้วกินเยื่อในกระดูก สัตว์นั้น ย่อมเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ในนรกคูหา นั้น และยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด.

ว่าด้วยถูกกุดนรก

[๕๑๘] คู่ออนภิกษุทั้งหลาย และนรกกุดนั้น มีนรกเต็มด้วยเถา
ริง* ใหญ่ประกอบอยู่รอบด้าน สัตว์นั้นจะตกลงไปในนรกเถาริงนั้น สัตว์นั้น
ย่อมเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ในนรกเถาริงนั้น และยังไม่
ตายตราบเท่าบาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด.

[๕๑๙] คู่ออนภิกษุทั้งหลาย และนรกเถาริงนั้น มีป่าจิวใหญ่ประกอบ
อยู่รอบด้าน ต้นสูงชลุคขึ้นไปโยชน์หนึ่ง มีหนามยาว ๑๖ องคุลี มีไฟติดทั่ว
ลูกโพลง โขติช่วง เหล่านายนิรยบาลจะบังคับให้สัตว์นั้นขึ้น ๆ ลง ๆ ที่ต้นจิว
นั้น สัตว์นั้นย่อมเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ที่ต้นจิวนั้น และ
ยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมนั้น ยังไม่สิ้นสุด.

[๕๒๐] คู่ออนภิกษุทั้งหลาย และป่าจิวนั้น มีป่าต้นไม้ใบเป็นดาบ
ใหญ่ประกอบอยู่รอบด้าน สัตว์นั้นจะเข้าไปในป่านั้น จะถูกใบไม้ที่ลมพัด
ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง และตัดใบหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง
ตัดทั้งใบหูและจมูกบ้าง สัตว์นั้นย่อมเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ
อยู่ที่ป่าต้นไม้ใบเป็นดาบนั้น และยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด.

[๕๒๑] คู่ออนภิกษุทั้งหลาย และป่าต้นไม้ใบเป็นดาบนั้น มีแม่น้ำ
ใหญ่น้ำเป็นด่าง ประกอบอยู่รอบด้าน สัตว์นั้นจะตกลงไปในแม่น้ำนั้น จะลอย
อยู่ในแม่น้ำนั้น ตามกระแสน้ำ ทวนกระแสน้ำ ทั้งตามและทวนกระแสน้ำ
บ้าง สัตว์นั้นย่อมเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ในแม่น้ำนั้น และ
ยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด.

[๕๒๒] คู่ออนภิกษุทั้งหลาย เหล่านายนิรยบาลพากันเอาเบ็ดเกี่ยว
สัตว์นั้น ขึ้นวางบนบก แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า คู่ออนพอมหาจำเริญ เจ้าต้องการ
๑. เถาริง คือ ถ่านที่ติดไฟคูมิจีเข้าปิดข้างนอกอยู่รอบด้าน

อะไร สัตว์นั้นบอกอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าหิว เจ้าข้า เหล่านายนิรยบาลจึงเอา
ขอเหล็กร้อนมีไฟติดทั่ว ลูกโพลง โขติช่วง เปิดปากออก แล้วใส่ก้อนโลหะ
ร้อนมีไฟติดทั่ว ลูกโพลง โขติช่วง เข้าในปาก ก้อนโลหะนั้นจะไหม้ริมฝีปาก
บ้าง ปากบ้าง คอบ้าง ท้องบ้าง ของสัตว์นั้น พาเอาไส้ใหญ่บ้าง ไส้น้อยบ้าง
ออกมาทางส่วนเบื้องล่าง สัตว์นั้นยอมเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ
อยู่ ณ ที่นั้น และยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด.

[๕๒๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านายนิรยบาลกล่าวกะสัตว์นั้น อย่าง
นี้ว่า คุณก่อนพ่อมหาจำเริญ เจ้าต้องการอะไร สัตว์นั้นบอกอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้า
กระหาย เจ้าข้า เหล่านายนิรยบาลจึงเอาขอเหล็กร้อนมีไฟติดทั่ว ลูกโพลง
โขติช่วง เปิดปากออกแล้วเอาน้ำทองแดงร้อนมีไฟติดทั่ว ลูกโพลง โขติช่วง
กรอกเข้าไปในปาก น้ำทองแดงนั้นจะไหม้ริมฝีปากบ้าง ปากบ้าง คอบ้าง
ท้องบ้าง ของสัตว์นั้น พาเอาไส้ใหญ่บ้าง ไส้น้อยบ้าง ออกมาทางส่วน
เบื้องล่าง สัตว์นั้นยอมเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ อยู่ ณ ที่นั้น
และยังไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลายเหล่านาย
นิรยบาลจะโยนสัตว์นั้นเข้าไปในมหานรกอีก.

ว่าด้วยเรื่องเคยมีมาแล้ว

[๕๒๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พระยายมได้มีความ
ดำริอย่างนี้ว่า พ่อเจ้าประคุณเอ๋ย เป็นอันว่าเหล่าสัตว์ที่กรรมลามกไว้ในโลก
ยอมดูคนนายนิรยบาลลงกรรมกรรม ต่างชนิดเห็นปานนี้ โอหนอ ขอเราพึงได้
ความเป็นมนุษย์ ขอพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพึงเสด็จอุบัติในโลก
ขอเราพึงได้นั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้นพึงทรงแสดงธรรมแก่เรา และขอเราพึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระผู้มี
พระภาคเจ้าพระองค์นั้นเถิด.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 201

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เรื่องนั้น เรามิได้ฟังต่อสมณะหรือพราหมณ์
อื่น ๆ แล้วจึงบอก ก็แล เรอบอกเรื่องที่รู้เอง เห็นเอง ปรากฏเองทั้งนั้น.

นิกมคาถา

[๕๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณภาษิตดังนี้ ครั้นแล้ว
พระสุคตผู้ศาสดา ก็ได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกดังนี้ ว่า

นรชนเหล่าใดยังเป็นมาณพ อัน

เทวทูตตักเตือนแล้ว ประมาทอยู่ นรชน

เหล่านั้จะเข้าถึงหมู่สัตว์แล้ว เศร้าโศก

สิ้นกาลนาน ส่วนนรชนเหล่าใด เป็น

สัตบุรุษผู้สงบระบับในโลกนี้ อันเทวทูต

ตักเตือนแล้ว ย่อมไม่ประมาทในธรรม

ของพระอริยะในกาลไหน ๆ เห็นภัยใน

ความถื้อมันอันเป็นเหตุ แห่งชาติและมรณะ

แล้ว ไม่ถื้อมัน หลุดพ้นในธรรมเป็นที่สิ้น

ชาติและมรณะได้ นรชนเหล่านั้เป็นผู้ถึง

ความเกษม มีสุข ดับสนิทในปัจจุบัน

ล่วงเวรและภัยทั้งปวงและเข้าไปล่วงทุกข์

ทั้งปวงได้.

จบเทวทูตสูตร ที่ ๑๐

จบสุญญตวรรค ที่ ๓

อรรถกถาทเวตสูตร

ทเวตสูตร มีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับ มาอย่างนี้:-

ในบทเหล่านั้น คำเป็นต้นว่า **ทเว อคารา** ให้พิสดารไว้แล้วใน อัสสบุรสูตร. บทว่า **นिर्य** **อุปปยุนา** ความว่า ในบางครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยังเทศนาตั้งแต่เนรกอให้จบลงด้วยทเวโลก. บางครั้งตั้งแต่ทเวโลกทรงให้จบลงด้วยนรก. ถ้าประสงค์จะตรัสสวรรค์สมบัติให้พิสดาร ตรัสถึงทุกข์ในนรก โดยเอกเทศ ทุกข์ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ทุกข์ในปิตติวิสัย ตรัสถึงสมบัติในมนุษยโลก โดยเอกเทศ. ถ้าว่าประสงค์จะตรัสทุกข์ในนรกให้พิสดาร ย่อมตรัสถึงสมบัติในทเวโลกมนุษยโลก และทุกข์ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานและปิตติวิสัยโดยเอกเทศ ชื่อว่า ยังทุกข์ในนรกให้พิสดาร ในพระสุตตรนี้ พระองค์ประสงค์จะทรงยังทุกข์ในนรกให้พิสดาร เพราะฉะนั้น ทรงยังเทศนาตั้งแต่ทเวโลกให้จบลงด้วยนรก เพื่อจะตรัสถึงสมบัติในทเวโลกมนุษยโลก และทุกข์ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานและในปิตติวิสัย โดยเอกเทศ แล้วตรัสถึงทุกข์ในนรกโดยพิสดาร จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ตเมเน** **ภิกขเว** **นिरยปลา**. ในบทนั้น พระเถระบางพวกกล่าวว่า ชื่อว่า นายนิรยบาล ไม่มี กรรมเท่านั้นย่อมก่อเหตุเหมือนหุ่นยนต์. กรรมนั้นถูกปฏิเสธไว้ในอภิธรรม โดยนัยเป็นต้นว่า เอนายนิรยบาลในนรกมีและผู้ก่อเหตุก็มี. เหมือนอย่างว่า ในมนุษยโลกนี้ผู้ลงโทษด้วยกรรมกรณ์ ฉันทใด นายนิรยบาลก็มีอยู่ในนรก ฉันทนั้น.

บทว่า **ยมสุส** **รณโธ** ได้แก่พระราชเวมานิกเปรต ชื่อว่า พญายม ในเวลาหนึ่งเสวยต้นกัลปพฤษทิพย์ อุทยานทิพย์ นกฟ้อนรำทิพย์ สมบัติทิพย์ ในวิมานทิพย์ ในเวลาหนึ่งเป็นพระราชผู้ทรงธรรมเสวยผลกรรม แต่ไม่ใช่

เวลาเดียวกัน. ส่วนที่ประตู่ทั้ง ๔ มีคนอยู่ ๔ คน. บพว่า นาทุทลั ความว่า ท่านหมายเอาเทวทูตคนใดคนหนึ่งที่ถูกเขาส่งไปไว้ในสำนักของตน จึงกล่าวอย่างนี้ ครั้งนั้นพญามรผู้ว่า ผู้นี้ไม่กำหนดเนื้อความแห่งภายิต ประสงค์จะให้เขากำหนด จึงกล่าวคำว่า อมโภ. บพว่า ซาติธมโหม คือมีความเกิดเป็นสภาพ ไม่พ้นจากความเกิดไปได้ ชื่อว่า ซาติ ย่อมเป็นไปในภายในของเรา. แม้ในบพเป็นต้นว่า ปรัต ซราธมโหม ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ในบพว่า ปรมิ เทวทูต สมณูยลชิตุวา ความว่า กุมารหนุ่ม ย่อมกล่าวอย่างนี้ โดยเนื้อความว่า ผู้เจริญจงดูเรา แม้เราก็มือมือและเท้าเหมือนพวกท่าน แต่เราเกลือกกลั้อยู่ในบุตรภคของตน ไม่อาจเพื่อจะลุกขึ้นอาบน้ำตามธรรมดาของคนได้ เราเป็นผู้มีกายสกปรกแล้ว ไม่อาจเพื่อจะบอกว่าอาบน้ำให้เรา เราชื่อว่าเป็นเช่นนี้ เพราะไม่พ้นจากความกัถิ แต่ก็ไม่ใช่เราเท่านั้น แม้ท่านทั้งหลายก็ไม่พ้นจากความเกิด ความเกิดจักมาถึงแม่แก่ท่านทั้งหลายเหมือนเรา ท่านจงทำความดีไว้ ตั้งแต่ก่อนเกิดนั้น ด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุนี้แล กุมารหนุ่มนั้น ชื่อว่า เทวทูต. แต่เนื้อความแห่งถ้อยคำท่านกล่าวไว้ในมาฆเทวสูตร

แม้ในบพว่า ทุตยิ เทวทูต ความว่า สัตว์แก่เฒ่า ชื่อว่า ย่อมกล่าวอย่างนี้ โดยเนื้อความว่า ผู้เจริญ พวกท่านจงดู แม้เราก้เคยเป็นหนุ่มสมบุรณ์ด้วยกำลังขา กำลังแขนและว่องไวเหมือนท่าน ความถึงพร้อมด้วยกำลังและความว่องไวเหล่านั้นของเรานั้น หมคไปเสียแล้ว แม้มือและเท้าของเรามีอยู่ทำกิจด้วยมือและเท้าไม่ได้ เราชื่อว่าเป็นเช่นนี้ เพราะไม่พ้นจากชรา ไม่ใช่แต่เราเท่านั้น แม้ท่านทั้งหลาย ก็ไม่พ้นไปจากชรา ความชราจักมาถึงแม่แก่ท่านทั้งหลายเหมือนเรา ท่านทั้งหลายจงทำความดีไว้ก่อน แต่ชรานั้นจะมาถึงก่อน ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนี้แล สัตว์แก่เฒ่า นั้น ชื่อว่า เทวทูต.

แม้ในบทว่า **ตติย เทวทูต** นี้ ความว่า สัตว์ผู้เจ็บไข้ ชื่อว่า ย่อมกล่าวอย่างนี้ โดยเนื้อความว่า ผู้เจริญพวกท่านจงดู แม้เราก็เป็นผู้ไม่มีโรคเหมือนท่าน เรานั้นบัดนี้ ถูกพยาธิครอบงำเกลือกอยู่ในมูตรและอุจของคนไม่อาจแม้เพื่อจะลุกขึ้น แม้มือและเท้าของเรามีอยู่ ทำกิจด้วยมือและเท้าไม่ได้ เราเป็นเช่นนี้ เพราะไม่พ้นจากพยาธิ ไม่ใช่แต่เราเท่านั้น แม้ท่านทั้งหลายก็ไม่พ้นจากพยาธิ พยาธิจักมาถึงแม้แก่ท่านทั้งหลายเหมือนเรา ท่านจงทำความดีไว้ก่อน แต่พยาธิจะมาถึง ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุฉะนั้น สัตว์ผู้เจ็บไข่นั้น ชื่อว่า เทวทูต.

ก็ในบทว่า **จตุตถ เทวทูต** นี้ กรรมกรรมหรือผู้ลงโทษว่า เทวทูต. ในสองบทนั้น ในฝ่ายกรรมกรรม กรรมกรรม ๓๒ ก่อน ย่อมกล่าวอย่างนี้ โดยอรรถว่า พวกเราเมื่อบังเกิด ย่อมไม่บังเกิดที่ต้นไม้หรือแผ่นดิน ย่อมบังเกิดในสรีระของคนที่เช่นท่าน ด้วยประการฉะนี้ ท่านจงทำความดีไว้ก่อน เราเกิด เพราะเหตุฉะนั้น กรรมกรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า เทวทูต. แม้ผู้ลงโทษย่อมกล่าวอย่างนี้ โดยอรรถว่า พวกเราเมื่อจะลงกรรมกรรม ๓๒ อย่าง ไม่ได้ลงที่ต้นไม้เป็นต้น ย่อมลงในสัตว์อย่างพวกท่านนั้นแหละ. ด้วยประการฉะนี้ พวกท่านจงทำความดีก่อนที่เราจะลงโทษ. เพราะเหตุฉะนั้น แม้ผู้ลงโทษเหล่านั้น ชื่อว่า เทวทูต. ในบทว่า **ปณจมิ เทวทูต** นี้ ความว่า สัตว์ผู้ตายแล้ว ย่อมกล่าวอย่างนี้โดยอรรถว่า ผู้เจริญพวกท่านจงดูเราที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าฝิดิบถึงความเป็นผู้ขึ้นอีกเป็นต้น เราก็เป็นเช่นนี้ เพราะไม่พ้นจากความตาย แต่ไม่ใช่เราเท่านั้น แม้พวกท่านก็ไม่พ้นจากความตายเหมือนกัน ความตายจักมาถึงแก่ท่านทั้งหลายเหมือนเรา พวกท่านจงทำความดีก่อนความตายนั้นจะมาถึง เพราะฉะนั้น สัตว์ผู้ตายนั้น ชื่อว่า เทวทูต.

ถามว่า ใคร จะได้ประโยชน์ของเทวทูตนี้ ใครไม่ได้. ตอบว่า ผู้ใดทำกรรมมาก ผู้นั้นไปเกิดในนรก. ผู้ใดทำบาปกรรมนิดหนึ่ง ผู้นั้นยอมได้. ชนทั้งหลายจับโจรพร้อมด้วยภักษะยอมกระทำการที่ควรทำ ไม่วินิจฉัย แต่ นำโจรที่ถูกสอบสวนจับไว้ไปส่งโรงพยาบาล เขาได้การตัดสินฉันทใจ ข้อเปรียบเทียบก็ ฉันทนั้น ก็ผู้มีบาปกรรมนิดหนึ่ง ย่อมระลึกได้ตามธรรมดาของตน แม้ถูกเขา ให้ระลึกได้. ในข้อนั้น มีทมิฬชื่อ ทิมทันตะ ระลึกได้ตามธรรมดา ของคน. ได้ยินว่า ทมิฬนั้นเอาผ้าสีแดงบูชาอากาศเจดีย์ในสุมนคีรีวิหาร. ครั้งนั้น เขาเกิดใกล้อุสสุทนรก ได้ยินเสียงเปลวไฟ ระลึกถึงผ้าที่คนบูชาไว้. เขาจึงไปเกิดบนสวรรค์. อีกคนหนึ่ง ถวายผ้าสาฎกเนื้อหยาบแก่ภิกษุหนุ่ม เป็นบุตรวางไว้ใกล้เท้า. ในเวลาใกล้ตาย เขาคือนิมิตในเสียงว่า ปฎะ ปฎะ แม้ เขาเกิดใกล้อุสสุทนรก ก็ระลึกถึงผ้านั้น เพราะเสียงเปลวไฟจึงไปเกิดบนสวรรค์. เขาระลึกถึงกุศลกรรมตามธรรมดาของคนก่อนอย่างนี้ จึงบังเกิดบนสวรรค์. ผู้เมื่อระลึกตามธรรมดาของคนไม่ได้ จึงถามเทวทูตทั้ง ๕. ในเทวทูต ทั้ง ๕ นั้น บางคนระลึกได้ด้วยเทวทูตที่หนึ่ง. บางคน ระลึกได้ด้วยเทวทูตที่สอง เป็นต้น. ส่วนผู้ใด ย่อมระลึกไม่ได้ด้วยเทวทูตทั้ง ๕ พยายามให้ผู้นั้น ระลึก ได้เอง. ได้ยินว่า อำมาตย์คนหนึ่ง บูชาหาเจดีย์ด้วยหม้อดอกมะลิ ได้ให้ ส่วนบุญแก่พญายม. นายนิรยบาล นำอำมาตย์นั้นผู้เกิดในนรกเพราะอกุศลกรรม ไปหาพญายม. เมื่ออำมาตย์นั้น ระลึกไม่ได้ ด้วยเทวทูตทั้ง ๕ พญายมตรวจ ดูเองเห็นแล้วให้ระลึกว่าท่านบูชาหาเจดีย์ด้วยหม้อดอกมะลิแล้ว แต่ส่วนบุญ ให้เรามีไซ้หรือ. เขาระลึกได้ในเวลานั้นแล้ว ไปสู่เทวโลก ก็แต่ว่า พญายม แม้ตรวจดูเองก็ไม่เห็น คำริว่า สัตว์ผู้นี้จักเสวยทุกข์ให้ จึงนิ่งเสีย.

บทว่า มหานิรเย ได้แก่ อเวจิมหานรก ถามว่า อเวจิมหานรคนั้น ประมาณภายในเท่าไร. ตอบว่า แผ่นดินโลหะหลังคาโลหะโดยยาว และโดยกว้าง

ประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ฝาข้างหนึ่ง ๆ ประมาณ ๘๑ โยชน์. เปลวไฟนั้นตั้งขึ้น
ในทิสบูรพาดฟ้าทิศประจิมทะลุฝานั้นไปข้างหน้า ๑๐๐ โยชน์. แม้ในทิศ
ที่เหลือ ก็มีนัยนี้แล. ด้วยประการฉะนี้ โดยส่วนยาวและส่วนกว้าง ด้วยที่สุด
ของเปลวไฟ มีประมาณ ๓๑๘ โยชน์. แต่โดยรอบ ๆ มีประมาณ ๕๕๔ โยชน์.
ส่วนโดยรอบกับอุสุทประมาณหมื่นโยชน์. ในบทว่า อุกุฏตํ ตาทิสเมว โหติ
นี้ ความว่า ไม่สามารถจะยกเท้าที่เหยียบจนถึงกระดูกให้มั่นคงได้. ก็ในบทนี้
มีอธิบายดังนี้ ถูกเผาไหม้ทั้งข้างล่างข้างบน. ด้วยประการฉะนี้ ในเวลาเหยียบ
ปรากฏถูกเปลวไฟเผาไหม้ในเวลายกขึ้น ก็เป็นเช่นนั้น. เพราะฉะนั้นท่านจึง
กล่าวอย่างนี้. บทว่า พหุสมปตุโต คือถึงหลายแสนปี

ถามว่า เพราะเหตุไร นรกนี้จึงชื่อว่า อเวจี. ตอบว่า ท่านเรียก
ระหว่างว่าคลื่น. ในนรกนั้น ไม่มีระหว่างของเปลวไฟของสัตว์หรือของทุกข์
เพราะฉะนั้น นรกนั้น จึงชื่อว่า อเวจี. เปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านทิสบูรพาทิศของ
นรกนั้น พลุ่ไป ๑๐๐ โยชน์ ทะลุฝาไปข้างหน้า ๑๐๐ โยชน์. แม้ในทิศที่เหลือ
ก็มีนัยนี้แล. เทวทัตเกิดในท่ามกลางแห่งเปลวไฟทั้ง ๖ เหล่านี้. เทวทัตมี
อัตรภาพประมาณ ๑๐๐ โยชน์. เท้าทั้งสองเข้าไปสู่โลหะแผ่นดินถึงข้อเท้า
มือทั้งสองเข้าไปสู่ฝาโลหะถึงข้อมือ. ศีรษะจดหลังคาโลหะถึงกระดูกนิ้ว. หลาว
โลหะอันหนึ่งเข้าไปโดยส่วนล่างทะลุกายไปจดหลังคา. หลาวออกจากฝาด้านทิศ
ปราจีนทะลุหัวใจ เข้าไปฝาด้านทิศประจิม หลาวออกจากฝาด้านทิศอุดร
ทะลุซี่โครงไปจดฝาด้านทิศทักษิณ เทวทัต เป็นเช่นนี้ เพราะผลกรรมที่ว่า
เทวทัตหมกไหม้อยู่เพราะผิดในพระตถาคตผู้ไม่หวั่นไหว. ด้วยประการฉะนี้
นรกชื่อว่า อเวจี เพราะเปลวไฟไม่หยุดยั้ง. ในภายในนรกนั้น ในที่ประมาณ
๑๐๐ โยชน์. สัตว์ยึดเหยียดกันเหมือนแป้งที่เขาอัดใส่ไว้ในทะนาน ไม่ควร
กล่าวว่า ในที่นี้ มีสัตว์ ในที่นี้ไม่มี. สัตว์เดิน ยืน นั่ง และนอนไม่มีที่สุด.

สัตว์ทั้งหลายเมื่อเดิน ยืน นั่ง หรือนอน ย่อมไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน
ชื่อว่า อเวจี เพราะสัตว์ทั้งหลายยึดเหยียดกันอย่างนี้. ส่วนในกายทวาร จิต-
สหระศด้วยอุเบกขา ๖ ดวง ย่อมเกิดขึ้น ดวงหนึ่งสหระศด้วยทุกข์. แม้เมื่อ
เป็นอย่างนี้ เมื่อบุคคลวางหยดน้ำหวาน ๖ หยดไว้ที่ปลายลิ้น หยดหนึ่งวางไว้
ที่ตัมพโลหะ เพราะถูกเผาผลาญกำลังหยดน้ำนั้นย่อมปรากฏ นอกนี้เป็นอัพโพ-
หาริก ฉันทใด ทุกข์ในนรกนี้ ไม่มีระหว่าง เพราะมีเผาไหม้เป็นกำลัง ทุกข์
นอกนี้เป็นอัพโพหาริก ฉันทนั้น. ชื่อว่า อเวจี เพราะเต็มไปด้วยทุกข์อย่างนี้แล

บทว่า มหุโต คือประมาณ ๑๐๐ โยชน์. บทว่า โส ตตุถ ปตติ
ความว่า เท้าข้างหนึ่งอยู่ในมหานรก. ข้างหนึ่ง ตกไปในคูนรก บทว่า
สุจิมุขา คือมีปากคล้ายเข็ม สัตว์เหล่านั้นมีคอเท่าช้าง และเท่าเรือโกลน
ลำหนึ่ง. บทว่า กุกกุณิรโย ความว่า นรกเถ้านร้อนเต็มไปด้วยเถ้า
ปราศจากไฟขนาดภายในเรือนยอด ประมาณ ๑๐๐ โยชน์. สัตว์ที่ตกไปในนรก
ถึงพื้นล่างเหมือนเมล็ดผักกาด ในกองผักกาดที่เขาเหวี่ยงไปในหลุมถ่านเพลิง.
บทว่า อโรปนุติ ความว่า เอาท่อนเหล็กโขยยกขึ้น. ในเวลายกท่อนเหล็ก
เหล่านั้นขึ้น นามเหล็กอยู่ข้างล่าง เวลาขยกลงนามเหล็กอยู่ข้างบน. บทว่า
วาเตริตานิ ได้แก่ เทียวไปด้วยกรรม. บทว่า หตุถิปิ จินุทนุติ ความว่า
ได้แก่ ทูบเดือนเหมือนเดือนเนอบนเจียง. ถ้าลุกขึ้นหนีไปได้ กำแพงเหล็ก
โผล่ขึ้นมาล้อมไว้ คมมีดโกนก็ตั้งขึ้นข้างล่าง. บทว่า ขาโรทกา นที
ได้แก่ แม่น้ำทองแดงชื่อว่า เวตตริณี ในบทนั้น ทรายหยาบสำเร็จด้วยเหล็ก
ใบบัวข้างล่างมีคมมีดโกนที่ฝั่งสองข้างมีเถาหวายและหญ้าคา. บทว่า โส ตตุถ
ทุกุขา ติปุปา ขรา ความว่า สัตว์นรกนั้นลอยขึ้นข้างบนและลงไปข้างล่าง
ในนรกขาดในใบบัว. ถูกหนามทรายหยาบมีลักษณะเป็นกากบาดถูกผ่าด้วย
มีดโกนคม ย่อมขีดด้วยหญ้าคาที่ฝั่งทั้งสองข้าง. คร่ำมาด้วยเถาหวาย. ถูกผ่า
ด้วยศัสตราอันคม. บทว่า ตตุเตน อโยสกุณา ความว่า เมื่อสัตว์นรก

กล่าวว่า เราหิว นายนิรยบาลเหล่านั้น เองบโโลหะบรรจุกระเช้าโโลหะใหญ่
เอาเข้าไปให้เขา. เขารู้ว่าเป็นงบโโลหะตะเตที่พื้น ครั้งนั้น นายนิรยบาลเอา
ขอเหล็กรื้อนังคปากของเขา. เอาน้ำทองแดงใส่เข้าไปในหม้อทองแดงใหญ่แล้ว
กระทำอย่างนั้นแหละ. บทว่า ปุณ มหานิรเย ความว่า นายนิรยบาลให้
ลงโทษตั้งแต่เครื่องจองจำ ๕ ประการ ตลอดถึงค้ำน้ำทองแดงอย่างนี้ ตั้งแต่
ค้ำน้ำทองแดงให้ลงเครื่องจองจำ ๕ ประการเป็นต้นอีก โยนลงไปในมหานรค.
ในมหานรคนั้น บางคนพันเครื่องจองจำ ๕ ประการ บางคนพันครั้งที่สอง
บางคนพัน ครั้งที่สาม บางคนพันด้วยการค้ำน้ำทองแดง. ก็เมื่อยังไม่สิ้นกรรม
นายนิรยบาลก็โยนลงไปในมหานรคอีก. ก็ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง เมื่อเรียนพระสูตร
นี้ กล่าวว่า ท่านผู้เจริญ เมื่อสัตว์นรกเสวยทุกข์ท่านนี้แล้ว นายนิรยบาล
ยังโยนเขาไปในมหานรคอีกหรือ ภิกษุกล่าวว่าท่านผู้เจริญ อุทเทสจยกไว้
ท่านจงบอกกัมมัญฐานแก่กระผม ให้พระเถระบอกกัมมัญฐานแล้ว เป็นพระ
โศคาบันอาศัยเรียนอุทเทส. ชนแม้เหล่าอื่นเว้นอุทเทสประเทศนี้บรรลอรหัต
ไม่มีจำนวน. ก็พระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ทรงเว้นเลย. บทว่า
หีนกายุปคา ได้แก่เป็นผู้เข้าถึงพวกแล้ว. บทว่า อุปาทาน คือ ยึดถือ
ด้วยศรัทธาและทิว. บทว่า ชาติมรณสมภเว ได้แก่เป็นเหตุแห่งความเกิด
และความตาย. บทว่า อนุปาทา ได้แก่ ไม่ยึดถือด้วยอุปาทาน ๔. บทว่า
ชาติมาณลัมเบ คือ ย่อมพันในเพราะนิพพานกล่าวคือเป็นที่สิ้นชาติและมรณะ.
บทว่า ทิฏฐธมฺมาภินิพฺพตา ความว่า ดับแล้วด้วยความดับกิเลสทั้งปวง
ในทิฏฐธรรมคือในอรรถภาพนี้เอง. บทว่า สพฺพทุกฺขํ อุปฺจฺจตุ คือ ชื่อว่า
ล่วงทุกข์ทั้งปวงได้.

จบอรรถกถาทวารุตสูตร ที่ ๑๐

จบวรรค ที่ ๓.

รวมพระสูตรใน สุตญญตวรรค

๑. จุฬสุตตสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๒. มหาสุตตสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๓. อัจฉริยัพภูตธรรมสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๔. พักกุตตเถรัจฉริยัพภูตสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๕. ทันทภูมิสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๖. ภูมิขสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๗. อนรุทฐสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๘. อุปักกิลเสตสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๙. พาลบัณฑิตสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๑๐. เทวทูตสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา

วิภัทวารค

๑. กัทเทกรัตตสูตร

ว่าด้วยผู้มีราตรีเดียวเจริญ

[๕๒๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่าง:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับพระดำตรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญแก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงฟังอุเทศและวิภังค์นั้น จงใส่ใจให้ดีเราจักกล่าวต่อไป. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า.

[๕๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสดังนี้ว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วง

ไปแล้ว สิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้ว และ

สิ่งที่ยังไม่มาถึงก็เป็นอันยังไม่ถึง ก็บุคคล

ใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบันไม่ถ่องแท้ ไม่

คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ ได้ บุคคลนั้น

พึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ ให้ปรุโปร่งเถิด

พึงทำความเพียรเสียในวันนี้แหละ โคร

เล่าจะรู้ความตายในวันพรุ่ง เพราะว่าการ
ผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่นั้น ย่อม
ไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบยอม
เรียกบุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีความ
เพียรไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลาง
คืน นั้นแล้ว ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.

[๕๒๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว
อย่างไรคือ ราพึงถึงความเพลิดเพลินในเรื่องนั้น ๆ ว่า เราได้มีรูปร่างนี้ใน
กาลที่ล่วงแล้ว ได้มีเวทนาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีสัญญาอย่างนี้ในกาลที่
ล่วงแล้ว ได้มีสังขารอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีวิญญาณอย่างนี้ในกาลที่
ล่วงแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่า คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว.

[๕๒๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลจะไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว
อย่างไรคือ ไม่ราพึงถึงความเพลิดเพลินในเรื่องนั้น ๆ ว่า เราได้มีรูปร่างนี้
ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีเวทนาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีสัญญาอย่างนี้ในกาล
ที่ล่วงแล้ว ได้มีสังขารอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีวิญญาณอย่างนี้ในกาลที่ล่วง
แล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่า ไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว.

[๕๓๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึงอย่าง
ไรคือ ราพึงถึงความเพลิดเพลินในเรื่องนั้น ๆ ว่า ขอเราพึงมีรูปร่างนี้ใน
กาลอนาคต พึงมีเวทนาอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีสัญญาอย่างนี้ในกาลอนาคต
พึงมีสังขารอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีวิญญาณอย่างนี้ในกาลอนาคต. คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่า มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง.

[๕๓๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลจะไม่มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง
อย่างไรคือ ไม่รำพึงถึงความเพลิดเพลिनในเรื่องนั้น ๆ ว่า ขอเราพึงมีรูปอย่าง
นี้ในกาลอนาคต พึงมีเวทนาอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีสัญญาอย่างนี้ในกาล
อนาคต พึงมีสังขารอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีวิญญาณอย่างนี้ในกาลอนาคต.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่า ไม่มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง.

[๕๓๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมง่อนแง่นในธรรมปัจจุบัน
อย่างไรคือ ปุชชนผู้ไม่ได้ระดับแล้วในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาด
ในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้ฝึกในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตตบุรุษ
ไม่ฉลาดในธรรมของสัตตบุรุษ ไม่ได้ฝึกในธรรมของสัตตบุรุษ ย่อมเล็งเห็นรูป
โดยความเป็นอัตตาบ้าง เล็งเห็นอัตตว่ามีรูปบ้าง เล็งเห็นรูปในอัตตาบ้าง เล็ง
เห็นอัตตาในรูปบ้าง ย่อมเล็งเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตาบ้าง เล็งเห็นอัตตว่ามี
เวทนาบ้าง เล็งเห็นเวทนาในอัตตาบ้าง เล็งเห็นอัตตาในเวทนาบ้าง ย่อมเล็ง
เห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตาบ้าง เล็งเห็นอัตตว่ามีสัญญาบ้าง เล็งเห็นสัญญา
ในอัตตาบ้าง เล็งเห็นอัตตาในสัญญาบ้าง ย่อมเล็งเห็นสังขารโดยความเป็น
อัตตาบ้าง เล็งเห็นอัตตว่ามีสังขารบ้าง เล็งเห็นสังขารในอัตตาบ้าง เล็งเห็น
อัตตาในสังขารบ้าง ย่อมเล็งเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตาบ้าง เล็งเห็น
อัตตว่ามีวิญญาณบ้าง เล็งเห็นวิญญาณในอัตตาบ้าง เล็งเห็นอัตตาในวิญญาณ
บ้าง. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่า ง่อนแง่นในธรรมปัจจุบัน.

[๕๓๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมไม่ง่อนแง่นในธรรมปัจจุบัน
อย่างไร คือ อริยสาวกผู้ระดับแล้วในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ได้เห็นพระอริยะ ฉลาด
ในธรรมของพระอริยะ ฝึกดีแล้วในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตตบุรุษ
ฉลาดในธรรมของสัตตบุรุษ ย่อมไม่เล็งเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาบ้าง ไม่เล็ง
เห็นอัตตว่ามีรูปบ้าง ไม่เล็งเห็นรูปในอัตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอัตตาในรูปบ้าง

ยอมไม่เล็งเห็นเวทนาโดยความเป็นอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาวามีเวทนาบ้าง
ไม่เล็งเห็นเวทนาในอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาในเวทนาบ้าง ย่อมไม่เล็งเห็น
สัญญาโดยความเป็นอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาวามีสัญญาบ้าง ไม่เล็งเห็น
สัญญาในอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาในสัญญาบ้าง ย่อมไม่เล็งเห็นสังขาร
โดยความเป็นอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาวามีสังขารบ้าง ไม่เล็งเห็นสังขาร
ในอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาในสังขารบ้าง ย่อมไม่เล็งเห็นวิญญาณโดย
ความเป็นอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาวามีวิญญาณบ้าง ไม่เล็งเห็นวิญญาณใน
อิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาในวิญญาณบ้าง. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล
ชื่อว่า ไม่อ่อนแอในธรรมปัจจุบัน.

[๕๓๔] บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วง

ไปแล้ว สิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้ว และ

สิ่งที่ยังไม่มาถึง ก็เป็นอันยังไม่ถึง ก็บุคคล

ใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบันไม่อ่อนแอ ไม่

คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ ได้ บุคคลนั้น

พึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ ให้ปรุโปร่งเถิด

พึงทำความเพียรเสียในวันนี้แหละ ใครเล่า

จะรู้ความตายในวันพรุ่ง เพราะว่าการ

ผัดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ นั้น ย่อม

ไม่มีแต่เราทั้งหลาย พระ牟尼ผู้สงบยอม

เรียกบุคคลผู้มาปกติอยู่อย่างนี้ มีความ

เพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลาง

คืน นั้นแล้ว ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 214

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำที่เรากล่าวไว้ว่า เราจักแสดงอุเทศและวิภังค์
ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญแก่เธอทั้งหลายนั้น เราอาศัยเนื้อความนี้ กล่าว
แล้วด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบภัทเทภกรัตตสูตร ที่ ๑

วิภังคกัณฑ์

อรรถกถาภทเทกรัตตสูตร

ภทเทกรัตตสูตร มีคำขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

ในภทเทกรัตตสูตรนั้น บทว่า **ภทเทกรัตตสูตร** ความว่า ชื่อว่า ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ เพราะความที่เขาเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยการตามประกอบวิปัสสนา. บทว่า **อุทเทส** ได้แก่ มาติกา. บทว่า **วิภังค** ได้แก่ บทที่พึงแจกแจงโดยพิสดาร. บทว่า **อดีต** ได้แก่ในขั้นห้ำที่ล่วงแล้ว. บทว่า **นาคหุคเมย** ความว่า ไม่ควรนึกถึงด้วยตัณหาและทิวี่ทั้งหลาย. บทว่า **นปปฏิภง** ความว่า ไม่พึงปรารถนาด้วยตัณหาและทิวี่ทั้งหลาย. บทว่า **ยทตติ** นี้ในกาลานี้เป็นการกล่าวถึงเหตุ. เพราะสิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ละไปแล้วดับแล้ว ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว เพราะฉะนั้น บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้วนั้นอีก. อนึ่ง เพราะสิ่งใดยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็ยังไม่ถึง ยังไม่เกิด ยังไม่บังเกิด เพราะฉะนั้น บุคคลไม่พึงปรารถนาสิ่งที่ยังไม่มาถึงแม้นั้น บทว่า **ตตต** ความว่า บุคคลผู้เข้าถึงธรรมแม้ปัจจุบันในธรรมใด ๆ เห็นแจ้งธรรมนั้น ด้วยอนุปัสสนา ๗ อย่าง มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น ในธรรมนั้น ๆ เทียว. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลเห็นแจ้งในธรรมนั้น ๆ ในที่ทั้งหลายมีป่าเป็นต้น. บทว่า **อสิหิ อสงุป** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อทรงแสดงวิปัสสนาและปฏิวิปัสสนา. จริงอยู่วิปัสสนาย่อมไม่อ่อนแอ่งน ย่อมไม่คลอนแคลนด้วยกิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น เพราะฉะนั้น วิปัสสนานั้น ชื่อว่า **อสิหิ** ไม่อ่อนแอ่งน ชื่อว่า **อสงุป** ไม่คลอนแคลน. ท่านกล่าวอธิบายว่า บุคคลพึง

พอกพูน ฟุ้งเจริญ ฟุ้งเห็นแจ้งเฉพาะวิปัสสนานั้น. อีกประการหนึ่ง นิพพาน
ย่อมไม่อ่อนแอ ย่อมไม่คลอนแคลนด้วยกิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น เพราะ
ฉะนั้น นิพพานนั้น จึงชื่อว่า **อัสหิ อัสกุปปิ** แปลว่า ไม่อ่อนแอ ไม่
คลอนแคลน. อธิบายว่า ภิกษุผู้บวชตรัสรู้แจ้งแล้ว ฟุ้งพอกพูนนิพพานนั้น คือ
เมื่อยังไม่บรรลุผลสมบัติซึ่งมีนิพพานนั้นเป็นอารมณ์ ก็ฟุ้งเจริญบ่อย ๆ. ก็
เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุผู้พอกพูนนั้น. บทว่า **อชฺเชว กิจฺจึ อาตปฺปิ** ความ
ว่า ความเพียรที่ได้ชื่อว่า อาตปปะ เพราะเผากิเลสทั้งหลายหรือยังกิเลสทั้งหลาย
ให้เร่าร้อนทั่ว ฟุ้งทำในวันนี้แหละ. บทคาถาว่า **โก ชลฺญา มรณํ สุเว**
ความว่า ใครเล่าจะรู้ความเป็นอยู่ หรือความตายในวันพรุ่ง. พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงแสดงว่า ฟุ้งทำความเพียรอย่างนี้ว่า ก็ความเนิ่นช้าย่อมมีในวันนี้
เท่านั้นว่า เราจักทำทาน หรือจักษุศึกษาศีล ก็หรือจักทำกุศลอย่างใดอย่างหนึ่ง
ในวันนี้แหละ เราไม่ยังจิตให้เกิดขึ้นว่า เราจักรู้ในวันพรุ่งหรือในวันมะรืน
จักทำในวันนี้แหละ. บทว่า **มหาเสเนน** ความว่า ก็กรรมแห่งความตาย มี
หลายอย่างมีไฟ ยาพิษ และศัสตราเป็นต้น คือ เสนาของมัจจุราชนั้น ความ
ผิดเพี้ยนกล่าวคือ การทำสังฆไมตรีอย่างนี้ว่า ท่านจงรอสอง - สามวันก่อน
จนกว่าข้าพเจ้าจะทำกรรมเป็นที่พึงของคนมีการบูชาพระพุทธเจ้าเป็นต้น หรือ
กล่าวคือ การให้สินจ้างอย่างนี้ว่า ท่านจงถือเอาหนึ่งร้อย หรือ หนึ่งแสนนี้
แล้ว รอสอง - สามวัน หรือ กล่าวคือ กองพลอย่างนี้ว่า เราจักต้านทานด้วย
กองพลนี้ ดังนี้ กับมัจจุราชเห็นปานนี้ ซึ่งมีเสนาใหญ่ ด้วยอำนาจแห่งเสนา
ใหญ่นั้น ย่อมไม่มี. ก็บทว่า **สฺจโร** ความผิดเพี้ยนนั้น เป็นชื่อแห่งการทำ
สังฆไมตรี การให้สินจ้างและกองพล. เพราะฉะนั้น เนื้อความนี้ได้กล่าว
แล้ว. บทว่า **อตฺนุทฺติ** ได้แก่ ผู้ไม่เกียจคร้าน คือขยัน. บุคคลนั้น ชื่อว่า
ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ เพราะความที่บุคคลนั้นเป็นผู้ปฏิบัติอย่างนี้ เพราะฉะนั้น

บุคคลนั้น ชื่อว่า **ภทเทกรตุโต** ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ. พระมุนีคือ พระพุทธ-
เจ้า ชื่อว่า ทรงสงบแล้ว เพราะความที่กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น สงบแล้ว
ตรัสเรียกบุคคลผู้ปฏิบัติอย่างนี้นั้นว่า บุคคลนี้ ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ ด้วยประการ
ฉะนี้.

ในบททั้งหลาย มีอาทิวา **เอวรุโป** แม้มีรูปคำมีวรรณะคุณแก้วมณี
อินทนิล. หรือ บทว่า **อโหสิ** ความว่าเรามีรูปอย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่งรูปอัน
พึงพอใจอย่างนี้นั้นเทียว. เรามีเวทนาอย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่งสุขเวทนาและ
โสมนัสเวทนาอันเป็นกุศล มีสัญญาอย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่งธรรมทั้งหลาย มี
สัญญาเป็นต้น ซึ่งประกอบพร้อมด้วยเวทนานั้นเทียว มีสังขารอย่างนี้ มี
วิญญาณอย่างนี้. บทว่า **อดีตมาทุธานั** ความว่า ราพึงถึงความเพลิดเพลิน
ในเรื่องนั้น ๆ ได้แก่ ราพึง คล้อยตามค้นหาในรูปเป็นต้นเหล่านั้น. ย่อมไม่
สำคัญว่าเราเป็นผู้มีรูปอย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่งรูปที่เลวเป็นต้น ฯลฯ มีวิญญาณ
อย่างนี้. บทว่า **นनुที น สมนุวาเนติ** ความว่า ค้นหา หรือ ทิฐิอัน
สัมปยุตด้วยค้นหา อันบุคคลย่อมไม่ให้เป็นไป. พึงทราบความราพึงถึงความ
เพลิดเพลิน กล่าวคือ ความเป็นไปแห่งค้นหาและทิฐิ ด้วยอำนาจแห่งรูปอัน
ประณีต และพึงพอใจเป็นต้นเทียว แม้ในบทว่า **เอวรุโป ลियั** เป็นต้น
บทว่า **กถญจ ภิกขเว ปจจุปนุเนสุ ชมฺเมสุ** สำหรับ นี้ ตรัสเพื่อทรง
แสดงขยายอุทเทสว่า ก็บุคคลเห็นแจ้งธรรมปัจจุบันในธรรมนั้น ๆ อันไม่
ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลน. กับบทว่า **กถญจ ภิกขเว ปจจุปนุหนั ชมฺม**
น วิปสุสติ เป็นต้น พึงตรัสไว้ในพระสูตรนี้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็ยังตรัส
ถึงวิปัสสนาว่า ไม่ง่อนแง่นและว่าไม่คลอนแคลน เพราะฉะนั้น เพื่อทรงแสดง

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 218
ความมีและความไม่มีแห่งวิปัสสนานั้นเทียว จึงทรงยกมาติกาว่า บุคคลง่อนแง่น
ไม่ง่อนแง่น ดังนี้ แล้วตรัสความพิสดาร. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สัหริ
ความว่า บุคคลชื่อว่า ถูกค้นหาและทูลคร่ำไป เพราะไม่มีวิปัสสนา. บทว่า
น สัหริ ความว่า ชื่อว่าไม่ถูกค้นหาและทูลคร่ำไป เพราะมีวิปัสสนา.
บทที่เหลือในที่ทั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาภักทเทภรตตสูตรที่ ๑

๒. อานันทภิกษุเทกรัตสูตร

ว่าด้วยผู้มีราตรีเดียวเจริญ

[๕๑๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. สมัยนั้นแล ท่านพระอานนท์ สนทนากะภิกษุทั้งหลายในอุปัฏฐานศาลา ชักชวนให้อาจหาญ ร่าเริงด้วยกถาประกอบด้วยธรรมและกล่าวอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.

[๕๑๖] ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่ทรงหลีกเร้นเสด็จเข้าไปยังอุปัฏฐานศาลา ครั้นแล้วจึงประทับ นั่ง ณ อสนะที่เขาแต่งตั้งไว้ พอประทับ นั่งเรียบร้อยแล้ว จึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ใครหนอแล สนทนากะพวกภิกษุในอุปัฏฐานศาลา ชักชวนให้อาจหาญ ร่าเริงด้วยกถาประกอบด้วยธรรม และกล่าวอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.

ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า ท่านพระอานนท์ พระพุทธเจ้าข้า

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ เธอสนทนากะภิกษุทั้งหลาย ชักชวนให้อาจหาญ ร่าเริงด้วยกถาประกอบด้วยธรรม ได้กล่าวอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญอย่างไรเล่า.

[๕๑๗] ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ สนทนากะภิกษุทั้งหลาย ชักชวนให้อาจหาญ ร่าเริงด้วยกถาประกอบด้วยธรรม ได้กล่าวอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญอย่างนี้ว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว
ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วง
ไปแล้ว สิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้ว และ
สิ่งที่ยังไม่มาถึง ก็เป็นอันยังไม่ถึง ก็
บุคคลใดเห็นแจ้ง ธรรมปัจจุบันไม่มั่งอน-
แน่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ ได้
บุคคลนั้นพึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ ให้
ปรุโปร่งเถิด พึงทำความเพียรเสียในวันนี้
แหละ ใครเล่าจะรู้ความตายในวันพรุ่ง
เพราะว่าความผัดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนา
ใหญ่นั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระ
มุนีผู้สงบบ่อมเรียกบุคคล ผู้มีปกติอยู่
อย่างนี้ มีความเพียร ไม่เกียจคร้านทั้ง
กลางวันและกลางคืน นั้นแลว่า ผู้มีราตรี
หนึ่งเจริญ.

[๕๓๘] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมคำนึงถึงสิ่งที่ล่วง
แล้วอย่างไร คือ รำพึงถึงความพลัดเพลนในเรื่องนั้น ๆ ว่า เราได้มีรูป
อย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีเวทนาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีสัญญาอย่างนี้
ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีสังขารอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีวิญญาณอย่างนี้ใน
กาลที่ล่วงแล้ว. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่า คำนึงถึงสิ่งที่
ล่วงแล้ว.

[๕๓๙] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลจะไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วง
แล้วอย่างไร คือ ไม่รำพึงถึงความพลัดเพลนในเรื่องนั้น ๆ ว่า เราได้มีรูป

อย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีเวทนาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีสัญญาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีสังขารอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีวิญญาณอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่า ไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว.

[๕๔๐] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึงอย่างไร คือ รำพึงถึงความเพลิดเพลिनในเรื่องนั้น ๆ ว่า ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้ ในกาลอนาคต พึงมีเวทนาอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีสัญญาอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีสังขารอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีวิญญาณอย่างนี้ในกาลอนาคต. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แลชื่อว่า มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง.

[๕๔๑] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลจะไม่มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึงอย่างไร คือ ไม่รำพึงถึงความเพลิดเพลिनในเรื่องนั้น ๆ ว่า ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีเวทนาอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีสัญญาอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีสังขารอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีวิญญาณอย่างนี้ในกาลอนาคต. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่า ไม่มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง.

[๕๔๒] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมอ่อนแ่ในธรรมปัจจุบัน อย่างไร คือ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ได้เห็นพระอรិยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้ฝึกในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้ฝึกในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเล็งเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาบ้าง เล็งเห็นอตัว่ามีรูปบ้าง เล็งเห็นรูปในอัตตาบ้าง เล็งเห็นอตัในรูปบ้าง ย่อมเล็งเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตาบ้าง ฯลฯ ย่อมเล็งเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตาบ้าง ฯลฯ ย่อมเล็งเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตาบ้าง ฯลฯ ย่อมเล็งเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา

บ้าง เล็งเห็นอตตาวามีวิญญาณบ้าง เล็งเห็นวิญญาณในอตตาท้าง เล็งเห็นอตตาท้างในวิญญาณบ้าง. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่า ง่อนแง่นในธรรมปัจจุบัน.

[๕๔๓] คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมไม่ง่อนแง่นในธรรมปัจจุบันอย่างไร คือ อริยสาวกผู้ดับแล้วในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ฝึกดีแล้วในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่เล็งเห็นรูปโดยความเป็นอตตาท้าง ไม่เล็งเห็นอตตาวามีรูปบ้าง ไม่เล็งเห็นรูปในอตตาท้าง ไม่เล็งเห็นอตตาท้างในรูปบ้าง ย่อมไม่เล็งเห็นเวทนาโดยความเป็นอตตาท้าง ฯลฯ ย่อมไม่เล็งเห็นสัญญาโดยความเป็นอตตาท้าง ฯลฯ ย่อมไม่เล็งเห็นสังขารโดยความเป็นอตตาท้าง ฯลฯ ย่อมไม่เล็งเห็นวิญญาณโดยความเป็นอตตาท้าง ไม่เล็งเห็นอตตาวามีวิญญาณบ้าง ไม่เล็งเห็นวิญญาณในอตตาท้าง ไม่เล็งเห็นอตตาท้างในวิญญาณบ้าง. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่าไม่ง่อนแง่นในธรรมปัจจุบัน.

[๕๔๔] บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใด
ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้น ก็เป็นอันละไปแล้ว
และสิ่งที่ยังไม่มาถึง ก็เป็นอันไม่ถึง ก็
บุคคลใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบันไม่ง่อน-
แง่น ไม่คลอนแคลน ในธรรมนั้น ๆ
ได้ บุคคลนั้นพึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ
ให้ปรุโปร่งเถิด พึงทำความเพียรเสีย
ในวันนี้แหละ ใครเล่าจะรู้ความตายใน

วันพรุ่ง เพราะว่าคุณผิดเพี้ยนกับ
มัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่นั้น ย่อมไม่มีแก่
เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบย่อมเรียก
บุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีความเพียร
ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน
นั้นแล้ว ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์สนทนากะภิกษุทั้งหลาย ชักชวน
ให้อาจหาญ ำเรงด้วยกถาประกอบด้วยธรรม ได้กล่าวอุเทศและวิงศ์ของ
บุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญอย่างนี้แล.

[๕๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอนนทฺ์ ดีแล้ว ๆ เธอ
สนทนากะภิกษุทั้งหลาย ชักชวนให้อาจหาญ ำเรงด้วยกถาประกอบด้วยธรรม
ได้กล่าวอุเทศและวิงศ์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

๑๗๗ พระมุนีผู้สงบ ย่อมเรียกบุคคล...

นั้นแล้ว ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ ดังนี้ ถูก

แล้ว.

[๕๔๖] คุณก่อนอนนทฺ์ ก็บุคคลย่อมคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้วอย่างไร
๑๗๗ คุณก่อนอนนทฺ์ อย่างนี้แล ชื่อว่า คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว.

คุณก่อนอนนทฺ์ ก็บุคคลจะไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้วอย่างไร ๑๗๗ คุณ
ก่อนอนนทฺ์ อย่างนี้แล ชื่อว่า ไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว.

คุณก่อนอนนทฺ์ ก็บุคคลย่อมมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึงอย่างไร ๑๗๗ คุณ
ก่อนอนนทฺ์ อย่างนี้แล ชื่อว่า มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง.

ดูก่อนอานนท์ ก็บุคคลจะไม่มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึงอย่างไร ฯลฯ
ดูก่อนอานนท์ อย่างนี้แล ชื่อว่าไม่มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง.

ดูก่อนอานนท์ ก็บุคคลย่อมง่อนแง่นในธรรมปัจจุบันอย่างไร ฯลฯ
ดูก่อนอานนท์ อย่างนี้แล ชื่อว่าง่อนแง่นในธรรมปัจจุบัน.

ดูก่อนอานนท์ ก็บุคคลย่อมไม่ง่อนแง่นในธรรมปัจจุบันอย่างไร ฯลฯ
ดูก่อนอานนท์ อย่างนี้แล ชื่อว่า ไม่ง่อนแง่นในธรรมปัจจุบัน.

[๕๔๗] บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งล่วงแล้ว ฯลฯ

พระมุนีผู้สงบย่อมเรียกบุคคล ...นั้นแลว่า

ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ก็ชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ อานันท์ทักทเทภรตตสูตร ที่ ๒

อรรถกถาอานันทภัทเทกรัตตสูตร

อานันทภัทเทกรัตตสูตรมีคำขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฐิสลลانا วุฏฺฐิตอ โดยความว่า เสด็จ
ออกจากผลสมาบตี. บทว่า โโก นุโข ภิกฺขเว ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงรู้อยู่ที่นั่นเทียว ตรัสถามเพื่อทรงตั้งเรื่องขึ้น. บทว่า สาธุ สาธุ
ความว่า ทรงประทานสาธุการแก่พระเถระ. บทว่า สาธุ โข ตว ความว่า
ทรงสรรเสริญเทศนาแล้วตรัส เพราะความที่เทศนาอันพระเถระแสดงด้วยบท
และพยัญชนะทั้งหลาย กลมกล่อม บริสุทธีดี. บทที่เหลือในที่ทั้งปวง ง่าย
ทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอานันทภัทเทกรัตตสูตรที่ ๒

๓. มหาภัจจานภทเทภรตสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารตโปทาราม เขตพระนครราชคฤห์. ครั้งนั้นแล ท่านพระสมิทธิลุกขึ้นในราตรีตอนใกล้รุ่ง เข้าไปยังสระตโปทะเพื่อสร่งसनร่างกาย. ครั้นเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงกลับขึ้นมาล้างสบงผืนเดียว ยืนผึ่งตัวให้แห้งอยู่. ฉะนั้นล่วงปฐมยามไปแล้ว มีเทวดาคนหนึ่ง มีรัศมีงาม ส่องสระตโปทะให้สว่างทั่ว เข้าไปหาท่านพระสมิทธิยังที่ที่ยืนอยู่นั้น แล้วได้ยื่น ฦ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๔๕] เทวดานั้น พอเย็นเรียบร้อยแล้ว จึงกล่าวกะท่านพระสมิทธิ ดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ ท่านทรงจำอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญได้ไหม.

ท่านพระสมิทธิกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราทรงจำไม่ได้ ก็ท่านทรงจำได้หรือ.

ท. คุณก่อนภิกษุ แม้ข้าพเจ้าก็ทรงจำไม่ได้ และท่านทรงจำคาถาแสดงราตรีหนึ่งเจริญได้ไหม.

ธ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราทรงจำไม่ได้ ก็ท่านทรงจำได้หรือ.

ท. คุณก่อนภิกษุ แม้ข้าพเจ้าก็ทรงจำไม่ได้ ขอท่านจงเล่าเรียน และทรงจำอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญเถิด เพราะอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ ประกอบด้วยประโยชน์เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์.

เทวดานั้น กล่าวดังนี้แล้ว จึงหายไป ณ ที่นั่นเอง.

[๕๕๐] ครั้งนั้นแล ท่านพระสมิทธิ พอล่วงราตรีนั้นไปแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ ครั้นแล้วจึงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า นัง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อคืนนี้ตอนใกล้รุ่ง ข้าพระองค์ลุกขึ้นเข้าไปยังสระตโปทะเพื่อสงกรานร่างกาย ครั้นเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงกลับมาล้างแต่สบงผืนเดียวขึ้นฝั่งตัวให้แห้งอยู่. ขณะนั้นลวงปฐมยามไปแล้ว เทวดาคงหนึ่ง มีรัศมีงามส่องสระตโปทะให้สว่างทั่ว เข้าไปหาข้าพระองค์ยังที่ที่ยืนอยู่นั้น แล้วยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอขึ้นเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกะข้าพระองค์ดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ ท่านทรงจำอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญได้ไหม. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเทวดานั้นกล่าวแล้วอย่างนี้ ข้าพระองค์ได้กล่าวกะเทวดานั้นดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราทรงจำไม่ได้ ท่านทรงจำได้หรือ. เทวดานั้นกล่าวว่า คุณก่อนภิกษุแม้ข้าพเจ้าก็ทรงจำไม่ได้ และท่านทรงจำคาถาแสดงราตรีหนึ่งเจริญได้ไหม. ข้าพระองค์ตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราทรงจำไม่ได้ ก็ท่านทรงจำได้หรือ. เทวดานั้นกล่าวว่า คุณก่อนภิกษุ แม้ข้าพเจ้าก็ทรงจำไม่ได้ ขอท่านจงเล่าเรียน และทรงจำอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญเถิด เพราะอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์. เทวดานั้นกล่าวดังนี้แล้ว จึงหายไป ณ ที่นั่นเอง. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดแสดงอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ถ้าเช่นนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป. ท่านพระสมิทธิทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า.

[๕๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสดังนี้ว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว
ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วง
ไปแล้ว สิ่งนั้นเป็นอันละไปแล้ว และ
สิ่งที่ยังไม่มาถึง ก็เป็นอันยังไม่ถึง ก็
บุคคลใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบันไม่ถ่องแท้
ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ ได้ บุคคล
นั้น พึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ ให้ปรุโปร่ง
เถิด พึงทำความเพียรเสียในวันนี้แหละ
ใครเล่าจะรู้ความตายในวันพรุ่ง เพราะ
ความผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่นั้น
ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลายพระมุนีผู้สงบยอม
เรียกบุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีความ
เพียรไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน
นั่นแล้ว ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ ครั้นแล้วพระสุคตจึงทรง
ลุกจากอาสนะ เสด็จเข้าไปยังพระวิหาร.

พวกภิกษุปรึกษากันถึงอุเทศ

[๕๕๒] ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นจึงได้มีข้อปรึกษากันอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศโดยย่อแก่พวกเราว่า.

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว
ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วง
ไปแล้ว สิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้วและสิ่ง
ที่ยังไม่มาถึง ก็เป็นอันยังไม่ถึง ก็บุคคล
ใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบันไม่อง่อนแง่น ไม่
กลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ ได้ บุคคลนั้น
พึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ ให้ปรุโปร่งเถิด
พึงทำความเพียรเสียในวันนี้แหละ ใคร
เล่าจะรู้ความตายในวันพรุ่ง เพราะว่าความ
ผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ นั้น ย่อม
ไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบ ย่อม
เรียกบุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีความ
เพียรไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน
นั้นแลว่า ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.

ดังนี้แล มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร ก็ทรงลุกออกจาก
อาสนะเสด็จเข้าไปยังพระวิหาร ใครหนอแลจะพึงจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อนี้ให้พิสดารได้. ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้น
ได้มีความคิดอย่างนี้ว่าท่านพระมหาภิกษุทั้งหลาย อันพระศาสดาและพวกภิกษุ

ผู้ร่วมประพาศพิภพจรยัผู้เป็นวิญญูชนยกย่อง สรรเสริญแล้ว ก็ท่านพระ-
มหากัจจानะ พอจะจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง
โดยย่อนี้ให้พิสดารได้ ถ้ากระไร พวกเราพึงเข้าไปหาท่านพระมหากัจจानะยัง
ที่อยู่แล้ว พึงสอบถามเนื้อความนี้กะท่านพระมหากัจจानะเถิด.

[๕๕๓] ต่อนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านพระมหากัจจानะ
ยังที่อยู่ แล้วได้ทักทายปราศรัยกับท่านพระมหากัจจानะ ครั้นผ่านคำทักทาย
ปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบ
ร้อยแล้วได้กล่าวกะท่านพระมหากัจจานะดังนี้ว่า คุณก่อนท่านกัจจานะ พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศโดยย่อแก่พวกกระผมว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

ฯลฯ พระมุนีผู้สงบ ย่อมเรียกบุคคล...นั้น

แลว่า ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ

ดังนี้แล มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร ก็ทรงลุกจากอาสนะเสด็จเข้าไป
ยังพระวิหาร คุณก่อนท่านกัจจานะ ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้ว
ไม่นาน พวกกระผมเหล่านั้นได้มีข้อปริภาษันอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้ง
หลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศโดยย่อแก่พวกเราว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

ฯลฯ พระมุนีผู้สงบ ย่อมเรียกบุคคล...นั้น

แลว่า ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ

ดังนี้แล มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร ก็ทรงลุกจากอาสนะเสด็จเข้าไป
ยังพระวิหาร ใครหนอแลจะพึงจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงโดยย่อนี้ให้พิสดารได้ คุณก่อนท่านกัจจานะ พวกกระผมเหล่านั้นได้มีความ

คิดอย่างนี้ว่า ท่านพระมหากัจจानะนี้แล อันพระศาสดาและพวกภิกษุผู้ร่วมประพฤติพรหมจรรย์ผู้เป็นวิญญูชนยกย่อง สรรเสริญแล้ว ก็ท่านพระมหากัจจानะ พอจะจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อนี้ให้พิสดารได้ ถ้ากระไร พวกเราพึงเข้าไปหาท่านพระมหากัจจानะยังที่อยู่แล้วพึงสอบถามเนื้อความนี้กะท่านพระมหากัจจानะเถิด ขอท่านพระมหากัจจानะโปรดจำแนกเนื้อความเถิด.

อุปมาด้วยผู้ต้องการไม้แก่น

[๕๕๔] ท่านพระมหากัจจानะกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้ พึงสำคัญแก่นของต้นไม้ใหญ่ที่มีแก่นตั้งอยู่ว่า ควรหาได้ที่กิ่งและใบ ละเลยรากและลำต้นเสีย ฉันทใด ข้ออุปมาข้อยนี้ ก็ฉันทนั้น เมื่อพระศาสดาประทับอยู่พร้อมหน้าท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านพากันสำคัญเนื้อความนั้นว่า พึงสอบถามเราได้ ล่วงเลยพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเสีย คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้, ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น ทรงมีจักขุ มีญาณ มีธรรม มีความประเสริฐ ตรัส บอกร นำออกซึ่งประโยชน์ ประทานอมตธรรม ทรงเป็นเจ้าของธรรม ทรงดำเนินตามนั้น และก็เป็นกาลสมควรแก่พระองค์แล้วที่ท่านทั้งหลายจะพึงสอบถามเนื้อความนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่เราอย่างใด พวกท่านพึงทรงจำไว้อย่างนั้นเถิด.

ภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า คุณก่อนท่านกัจจานะ แท้จริง พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น ทรงมีจักขุ มีญาณ มีธรรม มีความประเสริฐ ตรัส บอกร นำออกซึ่งประโยชน์ ประทาน

อมตธรรม ทรงเป็นเจ้าของธรรม ทรงดำเนินตามนั้น และก็เป็นกาลสมควร แก่พระองค์แล้วที่พวกกระผมจะพึงสอบถามเนื้อความนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่พวกกระผมอย่างใด พวกกระผมพึงทรงจำ ได้อย่างนั้น แต่ว่าท่านพระมหากัจจानะ อันพระศาสดาและพระภิกษุผู้ร่วม ประพฤติพรหมจรรย์ผู้เป็นวิญญูชนยกย่อง สรรเสริญแล้ว และท่านพอจะจำ แนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อนี้ให้พิสดารได้ ขอท่านพระมหากัจจानะอย่าทำความหนักใจ โปรดจำแนกเนื้อความเถิด.

กัจจानะ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงฟัง จง ใส่ใจให้ดีข้าพเจ้าจักกล่าวต่อไป. ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระมหากัจจानะว่า ชอบแล้วท่านผู้มีอายุ.

[๕๕๕] ท่านพระมหากัจจानะจึงได้กล่าวดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ทั้งหลาย ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุเทศโดยย่อแก่เราทั้งหลายว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

ฯลฯ พระมุนีผู้สงบ ย่อมเรียกบุคคล...นั้น

แลว่า ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ

ดังนี้ มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร แล้วทรงลุกจากอาสนะเสด็จเข้าไป ยังพระวิหาร นี้แล ข้าพเจ้าทราบเนื้อความโดยพิสดารอย่างนี้.

[๕๕๖] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว อย่างไม่รู้ คือ มีความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะในจักขุและรูปว่า จักขุของเรา ได้เป็นดังนี้ รูปได้เป็นดังนี้ ในกาลที่ล่วงแล้ว เพราะความรู้สึกเนื่องด้วย ฉันทราคะ จึงเพติดเพลินจักขุและรูปนั้น เมื่อเพติดเพลิน จึงชื่อว่า คำนึงถึง สิ่งที่ล่วงแล้ว.

มีความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะในโสตและเสียงว่า โสตของเราได้เป็น
ดังนี้ เสียงได้เป็นดังนี้ ในกาลที่ล่วงแล้ว...

มีความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะในฆานะและกลิ่นว่า ฆานะของเราได้
เป็นดังนี้ กลิ่นได้เป็นดังนี้ ในกาลที่ล่วงแล้ว...

มีความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะในชีวหาและรสว่า ชิวหาของเราได้
เป็นดังนี้ รสได้เป็นดังนี้ ในกาลที่ล่วงแล้ว...

มีความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะในกายและโณภูฏัพพะว่า กายของเรา
ได้เป็นดังนี้ โณภูฏัพพะได้เป็นดังนี้ ในกาลที่ล่วงแล้ว...

มีความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะในมโนและธรรมารมณฺว่า มโนของ
เราได้เป็นดังนี้ ธรรมารมณฺได้เป็นดังนี้ ในกาลที่ล่วงแล้ว เพราะความรู้สึก
เนื่องด้วยฉันทราคะ จึงเพติดเพตินมโมและธรรมารมณฺนั้น เมื่อเพติดเพติน
จึงชื่อว่า คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่า
คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว.

ผู้ไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

[๕๕๗] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลจะไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วง
แล้วอย่างไร คือ มีความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะในจักขุและรูปว่า จักขุ
ของเราได้เป็นดังนี้ รูปได้เป็นดังนี้ ในกาลที่ล่วงแล้ว เพราะความรู้สึกไม่
เนื่องด้วยฉันทราคะจึงไม่เพติดเพตินจักขุและรูปนั้น เมื่อไม่เพติดเพติน จึง
ชื่อว่า ไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว.

มีความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะในโสตและเสียงว่า โสตของเราได้
เป็นดังนี้ เสียงได้เป็นดังนี้ ในกาลที่ล่วงแล้ว...

มีความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะในขณะและกลิ่นว่า ฆานะของเรา
ได้เป็นดังนี้ กลิ่นได้เป็นดังนี้ ในกาลที่ล่วงแล้ว...

มีความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะในชีวหาและรสว่า ชิวหาของเรา
ได้เป็นดังนี้ รสได้เป็นดังนี้ ในกาลที่ล่วงแล้ว...

มีความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะในกายและโณภูฏัพพะว่า กายของ
เราได้เป็นดังนี้ โณภูฏัพพะได้เป็นดังนี้ ในกาลที่ล่วงแล้ว...

มีความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะในกายและธรรมารมณัว่า มโนของ
เราได้เป็นดังนี้ ธรรมารมณัได้เป็นดังนี้ ในกาลที่ล่วงแล้ว เพราะความรู้สึก
ไม่เนื่องด้วยฉันทราคะ จึงไม่ผลิตเพลินมโนและธรรมารมณันั้น เมื่อไม่
ผลิตเพลิน จึงชื่อว่าไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย
อย่างนี้แล ชื่อว่า ไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว.

[๕๕๘] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มา
ถึงอย่างไร คือ บุคคลตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่คนยังไม่ได้ว่า ขอจักขุของเราพึง
เป็นดังนี้ ขอรูปร่างเป็นดังนี้ ในกาลอนาคต เพราะความตั้งใจเป็นปัจจัย
จึงผลิตเพลินจักขุและรูปร่างนั้น เมื่อผลิตเพลิน จึงชื่อว่ามุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง.

บุคคลตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่คนยังไม่ได้ว่า ขอโสตของเราพึงเป็นดังนี้
ขอเสียงพึงเป็นดังนี้ ในกาลอนาคต...

บุคคลตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่คนยังไม่ได้ว่า ขอฆานะของเราพึงเป็นดังนี้
ขอกลิ่นพึงเป็นดังนี้ ในกาลอนาคต...

บุคคลตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่คนยังไม่ได้ว่า ขอชีวหาของเราพึงเป็นดังนี้
ขอรสพึงเป็นดังนี้ ในกาลอนาคต...

บุคคลตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่คนยังไม่ได้ว่า ขอกายของเราพึงเป็นดังนี้
ขอโณภูฏัพพะพึงเป็นดังนี้ ในกาลอนาคต...

บุคคลตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้ว่า ขอมโนของเราพึงเป็นดังนี้
ขอธรรมารมณฺ์พึงเป็นดังนี้ ในกาลอนาคต เพราะความตั้งใจเป็นปัจจัย จึง
ผลิตเพลินมโนและธรรมารมณฺ์ เมื่อผลิตเพลิน จึงชื่อว่ามุ่งหวังสิ่งที่ยังไม
มาถึง. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่า มุ่งหวังสิ่งที่ยังไมมาถึง.

[๕๕๕] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลจะไม่มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม
มาถึงอย่างไร คือ บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้ว่า ขอจักขุของเรา
พึงเป็นดังนี้ ขอรูปพึงเป็นดังนี้ ในกาลอนาคต เพราะความไม่ตั้งใจเป็นปัจจัย
จึงไม่ผลิตเพลินจักขุและรูปนั้น เมื่อไม่ผลิตเพลิน จึงชื่อว่า ไมมุ่งหวังสิ่งที่
ยังไมมาถึง.

บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้ว่า ขอโสตของเราพึงเป็นดังนี้
ขอเสียงพึงเป็นดังนี้ ในกาลอนาคต...

บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้ว่า ขอฆานะของเราพึงเป็น
ดังนี้ ขอกลิ่นพึงเป็นดังนี้ ในกาลอนาคต.

บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้ว่า ขอชีวหาของเราพึงเป็น
ดังนี้ ขอรสพึงเป็นดังนี้ ในกาลอนาคต...

บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้ว่า ขอกายของเราพึงเป็นดังนี้
ขอโณภูฏัพพะพึงเป็นดังนี้ ในกาลอนาคต ...

บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้ว่า ขอมโนของเราพึงเป็น
ดังนี้ ขอธรรมารมณฺ์พึงเป็นดังนี้ ในกาลอนาคต เพราะความไม่ตั้งใจเป็น
ปัจจัย จึงไม่ผลิตเพลินมโนและธรรมารมณฺ์นั้น เมื่อไม่ผลิตเพลิน จึงชื่อว่า
ไมมุ่งหวังสิ่งที่ยังไมมาถึง. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่าไม
มุ่งหวังสิ่งที่ยังไมมาถึง.

ผู้ไม่อ่อนแอในธรรมปัจจุบัน

[๕๖๐] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมอ่อนแอในธรรมปัจจุบันอย่างไร คือ มีความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะในจักขุและรูปทั้ง ๒ อย่างที่เป็นปัจจุบันด้วยกันนั้นแล เพราะความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะ จึงผลิตเพลินจักขุและรูปนั้น เมื่อผลิตเพลิน จึงชื่อว่า อ่อนแอในธรรมปัจจุบัน.

มีความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะในโสตและเสียง...

มีความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะในฆานะและกลิ่น...

มีความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะในชีวหาและรส...

มีความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะในกายและโผฏฐัพพะ...

มีความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะในมโนและธรรมารมณฺ์ทั้ง ๒ อย่างที่เป็นปัจจุบันด้วยกันแล เพราะความรู้สึกเนื่องด้วยฉันทราคะ จึงผลิตเพลินมโนและธรรมารมณฺ์นั้น เมื่อผลิตเพลิน จึงชื่อว่าอ่อนแอในธรรมปัจจุบัน. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แลชื่อว่า อ่อนแอในธรรมปัจจุบัน.

[๕๖๑] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลย่อมไม่อ่อนแอในธรรมปัจจุบันอย่างไร คือ มีความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะในจักขุและรูปทั้ง ๒ อย่างที่เป็นปัจจุบันด้วยกันนั้นแล เพราะความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะ จึงไม่ผลิตเพลินจักขุและรูปนั้น เมื่อไม่ผลิตเพลินจึงชื่อว่า ไม่อ่อนแอในธรรมปัจจุบัน.

มีความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะในโสตและเสียง...

มีความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะในฆานะและกลิ่น...

มีความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะในชีวหาและรส...

มีความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะในกายและโผฏฐัพพะ...

มีความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะในมโนและธรรมารมณฺ์ทั้ง ๒ อย่าง ที่เป็นปัจจุบันด้วยกันนั้นแล เพราะความรู้สึกไม่เนื่องด้วยฉันทราคะ จึงไม่เพติดเพตินมโนและธรรมารมณฺ์นั้น เมื่อไม่เพติดเพติน จึงชื่อว่าไม่องงแง่น ในธรรมปัจจุบัน. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่า ไม่องงแง่น ในธรรมปัจจุบัน.

[๕๖๒] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ชื่อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง แสดงอุเทศ โดยย่อแก่เราทั้งหลายว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

๑๗๑ พระ牟尼ผู้สงบ ย่อมเรียกบุคคล...

นั้นแลว่า ผู้มีราติหนึ่งเจริญ

ดังนี้ มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร แล้วทรงลุกจากอาสนะ เสด็จเข้าไปยังพระวิหารนี้แล ข้าพเจ้าทราบเนื้อความโดยพิสดารอย่างนี้ ก็แหละท่านทั้งหลายหวังอยู่ พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลสอบถามเนื้อความนั้นเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่ท่านทั้งหลายอย่างใด พวกท่าน พึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้อย่างนั้น.

[๕๖๓] ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้น ยินดีอนุโมทนาภายิตของท่าน พระมหากัจจानะแล้วลุกจากอาสนะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่ง เรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศโดยย่อแก่พวกข้าพระองค์ว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

๑๗๑ พระ牟尼ผู้สงบ ย่อมเรียกบุคคล...

นั้นแลว่า ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ

ดังนี้ มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร แล้วทรงลุกจากอาสนะ เสด็จเข้าไปยังพระวิหาร พอพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน พวกข้าพระองค์นั้น ได้มีข้อปรึกษากันอย่างนี้ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศโดยย่อแก่พวกเราว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว
ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วง
ไปแล้ว สิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้ว และ
สิ่งที่ยังมีมาถึง ก็เป็นอันยังไม่ถึง ก็บุคคล
ใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบันไม่อ่อนแอ ไม่
คลอนแคลนในธรรมนั้นๆได้ บุคคลนั้น
พึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ ให้ปรุโปร่งเถิด
พึงทำความเพียรเสียในวันนี้แหละ ใครเล่า
จะรู้ความตายในวันพรุ่ง เพราะว่าการ
ผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ นั้นย่อม
ไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระ牟尼ผู้สงบ ย่อม
เรียกบุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีความ
เพียรไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลาง-
คืน นั้นแล้ว ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ

ดังนี้แล มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร ก็ทรงลุกจากอาสนะ เสด็จเข้าไปยังพระวิหาร ใครหนอแลจะพึงจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อนี้ให้พิสดารได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์นั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ท่านพระมหากัจจายนะนี้แล อันพระศาสดาและพวก

ภิกษุร่วมประพาศิพรหมจรรย์ผู้อันวิญญูชนยกย่อง สรรเสริญแล้ว ก็ท่านพระกัจจายนะนี้พอจะจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อนี้ให้พิสดารได้ ถ้ากระไร พวกเราพึงเข้าไปหาท่านพระมหากัจจายนะยังที่อยู่ แล้วพึงสอบถามเนื้อความนี้กะท่านพระมหากัจจายนะเถิด ลำดับนั้นแล พวกข้าพระองค์จึงเข้าไปหาท่านพระมหากัจจายนะยังที่อยู่ แล้วสอบถามเนื้อความนี้กะท่าน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระมหากัจจายนะ จำแนกเนื้อความแก่พวกข้าพระองค์นั้นแล้วโดยอาการดังนี้ โดยบทดังนี้ โดยพยัญชนะดังนี้.

[๕๙๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหากัจจายนะเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก แม้หากพวกเธอสอบถามเนื้อความนี้กะเรา เราก็จะพยากรณ์เนื้อความนี้อย่างเดียวกับที่มหากัจจายนะพยากรณ์แล้วเหมือนกัน ก็แหละเนื้อความของอุเทศนั้นเป็นดังนี้แล พวกเธอจงทรงจำเนื้อความนี้ไว้อย่างนั้นเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดี พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ มหากัจจนภัทเทกรัตตสูตร ที่ ๓

อรรถกถา महाจักจानภัทเทภรตตสุต

มหาจักจานภัทเทภรตตสุต เริ่มต้นว่า **ข้าพเจ้าได้สดับ** มาอย่างนี้:-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตโปทาราม** ความว่า ในอารามที่มีชื่อ
อย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่งสระชื่อ **ตโปทะ** คือ มีน้ำร้อน. ได้ยินว่า ภายใต้
เวการบรรพตมีภพนาคประมาณห้าร้อยโยชน์ของนาคที่อยู่ ในแผ่นดินทั้งหลาย
เป็นเช่นกับเทวโลก ถึงพร้อมด้วยพื้นอันสำเร็จด้วยแก้วมณี และสวนอันเป็น
ที่รื่นรมย์ทั้งหลาย. ในสถานที่เป็นที่เล่นของนาคทั้งหลายในภพนาคนั้น มี
สระน้ำให้ แม่น้ำชื่อ **ตโปทา** มีน้ำร้อนเดือดพล่านไหลจากสระนั้น. ก็เพราะ
เหตุไร แม่น้ำนั้นจึงเป็นเช่นนี้. ได้ยินว่า โลกแห่งเปรตใหญ่ล้อมกรุงราชคฤห์.
แม่น้ำตโปทา นี้มาในระหว่างมหาโลหกุณฑลินรก ทั้งสองในมหาเปรต โลกนั้น.
เพราะฉะนั้น แม่น้ำตโปทานั้น จึงเดือดพล่านไหลมา. สมจริงดังพระดำรัส
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** แม่น้ำตโปทานี้ย่อม
ไหลโดยประการที่สระนั้น มีน้ำใสสะอาด. เช่น **ขาว มีท่าดี รื่นรมย์ มีปลาและ**
เต่ามาก และมีปทุมประมาณวงล้อบานสะพรั่ง อนึ่ง แม่น้ำตโปทานี้ไหลผ่าน
ระหว่างมหานรกทั้งสอง เพราะเหตุนั้น แม่น้ำตโปทานี้จึงเดือดพล่านไหลมา
ดังนี้. ก็สระน้ำใหญ่ เกิดข้างหน้าพระอารามนี้ ด้วยอำนาจแห่งชื่อ สระน้ำ
ใหญ่นั้น **วิหารนี้** จึงเรียกว่า **ตโปทาราม**. บทว่า **สมิทฺธิ** ความว่า นัยว่า
อติภาพของพระเถระนั้น ละเอียด มีรูปสวย น่าเลื่อมใส เพราะฉะนั้น จึงถึง
อันนับว่า **สมิทฺธิ**. บทว่า **อาทิพฺรหฺมจฺริยโก** ได้แก่เป็นเบื้องต้นแห่งมรรค
พรหมจรรย์ คือเป็นข้อปฏิบัติ ในส่วนเบื้องต้น. บทว่า **อํทว วา สุกฺโต**
อฏฺฐายาสนา เป็นต้น ฟังให้พิสดารโดยนัยที่กล่าวแล้วในมรฺุบิณฑิกสุต.

บทว่า **อิติ เม จกขุ** ความว่า นัยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งมาติกา ด้วยอำนาจแห่งอายตนะ ๑๒ ในสูตรนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกระทำมาติกาและวิภังค์ด้วยอำนาจแห่งขันธห้า ในสามสูตรนี้ คือ ในหนกก่อนสองสูตร และในข้างหน้าหนึ่งสูตรซึ่งเป็นสูตรที่สี่ แต่ในสูตรนี้ ฝ่ายพระเถระได้นัยว่า มาติกา **รปีตา** จึงกล่าวอย่างนี้ เพื่อจำแนกอายตนะสิบสอง. ก็พระเถระเมื่อได้นัยนี้ได้ทำภาระหนัก. คือ แสดงรอยเท้าในที่ไม่มีรอยเท้า การทำรอยเท้าในอากาศด้วยเหตุนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงพระสูตรนี้ นั้นเที่ยวจึงทรงตั้งพระเถระนั้น ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาจักจางจะเป็นผู้เลิศแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกของเราที่จำแนกเนื้อความแห่งภายิตโดยย่อ ให้พิสดารได้.

ก็ในสูตรนี้ บทว่า **จกขุ** ได้แก่ จักขุประสาท. บทว่า **รูปา** ได้แก่ รูปทั้งหลายอันมีสมุฏฐานสี่. ฟังทราบแม้อายตนะที่เหลือ โดยนัยนี้ บทว่า **วิญญาน** ได้แก่ วิญญานอันเที่ยง. บทว่า **ตถภินนุหติ** ความว่า เพลิดเพลินจักขุและรูปนั้น ด้วยอำนาจแห่งตณหาและทิจฺฐิ. บทว่า **อนุวาคเมติ** ความว่า ไปตามด้วยตณหาและทิจฺฐิทั้งหลาย. ก็ในบทว่า **อิติ เม มโน อโหสิ** **อิติ ฐมฺมา** นั้นบทว่า **มโน** ได้แก่ ภวังคจิต. บทว่า **ฐมฺมา** ได้แก่ ฐมมารมณอันเป็นไปในภุมิสาม. บทว่า **ปณิหหติ** คือตั้งไว้ด้วยอำนาจแห่งความปรารถนา บทว่า **ปณิธานปจฺจยา** ได้แก่ เพราะตั้งความปรารถนาไว้ คือ เพราะเหตุ. บทที่เหลือในที่ทั้งปวง ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาหมากัจจางนภัทเทกรัตตสูตรที่ ๓

๔. โลมสกังคิยภัทเทภรตตสูตร

ว่าด้วยลักษณะผู้มีราตรีเดียวเจริญ

[๕๖๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. สมัยนั้นแล ท่านพระโลมสกังคิยะอยู่ที่พระวิหารนิโครธาราม เขตพระนครกบิลพัสดุ์ ในสักกชนบท. ครั้งนั้นแล ล่วงปฐมยามไปแล้ว จันทนเทวบุตร มีรัศมีงามยิ่ง ส่องพระวิหารนิโครธารามให้สว่างทั่ว เข้าไปหาท่านพระโลมสกังคิยะยังที่อยู่ แล้วได้ขึ้น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๖๖] จันทนเทวบุตรพวยนเรียบร้อยแล้ว จึงกล่าวกะท่านพระโลมสกังคิยะดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ ท่านทรงจำอุเทศและวิภังค์ ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญได้ไหม.

ท่านพระโลมสกังคิยะกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราทรงจำไม่ได้ ก็ท่านทรงจำได้หรือ.

จันทนะ. คุณก่อนภิกษุ แม้ข้าพเจ้าก็ทรงจำไม่ได้ และท่านทรงจำคาถาแสดงราตรีหนึ่งเจริญได้ไหม.

โลม. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราทรงจำไม่ได้ ก็ท่านทรงจำได้หรือ.

จันทนะ. คุณก่อนภิกษุ ข้าพเจ้าทรงจำได้.

โลม. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ก็ท่านทรงจำได้อย่างไรเล่า.

[๕๖๗] จันทนะ. คุณก่อนภิกษุสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปิณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ที่ควงไม้ปาริฉัตร ในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์

ณ ที่นั่นแล. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่ง
เจริญแก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว
ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไป
แล้ว สิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้ว และสิ่งที่
ยังไม่มาถึง ก็เป็นอันยังไม่ถึง ก็บุคคลใด
เห็นแจ้งธรรมปัจจุบันไม่องงแน่น ไม่
คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ ได้ บุคคลนั้น
พึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ ให้ปรุโปร่งเถิด
พึงทำความเพียรเสียในวันนี้แหละ ใคร
เล่าจะพึงรู้ความตายในวันพรุ่ง เพราะว่า
ความผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่นั้น
ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบ
ย่อมเรียกบุคคลผู้มีปกติเป็นอยู่อย่างนี้มี
ความเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและ
กลางคน นั้นแลว่า ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.

[๕๖๘] คู่ก่อนภิกษุ ข้าพเจ้าทรงจำคาถาแสดงราตรีหนึ่งเจริญได้
อย่างนี้แล ขอท่านจงเล่าเรียน และทรงจำอุเทศและวิภังค์ของบุรุษผู้มีราตรีหนึ่ง
เจริญเถิด เพราะอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ ประกอบด้วย
ประโยชน์เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ จันทนเทวบุตรกล่าวดังนี้แล้ว จึงหาย
ไป ณ ที่นั่นเอง.

[๕๖๙] ครั้งนั้นแล ท่านพระโสมสกังคิยะ. พอล่วงราตรีนั้น ไปแล้ว
จึงเก็บเสนาสนะ ถือบาตรจีวรมุ่งจาริกไปยังพระนครสาวัตถี. เมื่อจาริกไปโดย

ลำดับ ถึงพระนครสาวัตถี ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ประทับ
พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ครั้นแล้วจึงถวายอภิวัต
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนิ่งเรียบร้อยแล้ว ได้
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมัยหนึ่ง ข้าพระ-
องค์อยู่ที่พระวิหารนิโครธารามเขตพระนครกบิลพัสดุ์ ในสักกชนบท ขณะนั้น
ล่วงปฐมยามไปแล้ว เทวบุตรองค์หนึ่ง มีรัศมีงามยิ่ง ส่องพระวิหารนิโครธาราม
ให้สว่างทั่ว เข้าไปหาข้าพระองค์ซึ่งที่อยู่ แล้วได้ยื่น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
พอยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะข้าพระองค์ดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ ท่านทรงจำ
อุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญได้ไหม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
เมื่อเทวบุตรนั้นกล่าวแล้วอย่างนี้ ข้าพระองค์ได้กล่าวกะเทวบุตรนั้นดังนี้ว่า
คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราทรงจำไม่ได้ ก็ท่านทรงจำได้หรือ เทวบุตรนั้นกล่าวว่า
คุณก่อนภิกษุ แม้ข้าพเจ้าก็ทรงจำไม่ได้และท่านทรงจำคาถาแสดงราตรีหนึ่งเจริญ
ได้ไหม ข้าพระองค์ตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราทรงจำไม่ได้ ก็ท่านทรง
จำได้หรือ เทวบุตรนั้น กล่าวว่า คุณก่อนภิกษุ ข้าพเจ้าทรงจำได้ ข้าพระองค์
ถามว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ท่านทรงจำได้อย่างไรเล่า เทวบุตรนั้นกล่าวว่า
คุณก่อนภิกษุ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปิณฑกัมพลศิลาอาสน์
ที่ดวงไม้ปาริฉัตร ในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญแก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

๗๑๙ พระ牟尼ผู้สงบยอมเรียกบุคคล...นั้น

แลว่า ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.

คุณก่อนภิกษุ ข้าพเจ้าทรงจำคาถาแสดงราตรีหนึ่งเจริญได้ดังนี้แล ท่านจงเล่า
เรียนและทรงจำอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญเถิด เพราะอุเทศ

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 245

และวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เทวบุตรนั้นกล่าวดังนี้แล้ว จึงหายไป ที่นั่นเอง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดแสดงอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๕๗๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ก็เธอรู้จักเทวดานั้นหรือไม่.

ท่านพระโกลนสทังคิยะกราบทูลว่า ไม่รู้จักเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ เทวบุตรนั้นชื่อว่าจันทนะ จันทนเทวบุตรย่อมมุ่งประโยชน์ใส่ใจ เอาใจฝักใฝ่สิ่งทั้งปวง เจียโสตกลงฟังธรรม คุณก่อนภิกษุ ถ้าเช่นนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป. ภิกษุนั้นทูลรับ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่าชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า.

[๕๗๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสดังนี้ว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วง

ไปแล้ว สิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้ว และ

สิ่งที่ยังไม่มาถึง ก็เป็นอันยังไม่ถึง ก็

บุคคลใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบันไม่องงแน่น

ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ ได้ บุคคล

นั้นพึงเจริญธรรมนั้น เนื่อง ๆ ให้ปรุโปร่ง

เถิด พึงทำความเพียรเสียในวันนี้แหละ

ใครเล่าจะพึงรู้ความตายในวันพรุ่ง เพราะ

ว่าความผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่

นั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระ牟尼ผู้

**สงบ ย่อมเรียกบุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้
มีความเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและ
กลางคืน นั้นแล้ว ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.**

[๕๗๒] คุณก่อนภิกษุ ก็บุคคลย่อมคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้วอย่างไร คือ
รำพึงถึงความเพลิดเพลินในเรื่องนั้น ๆ ว่า เราได้มีรูปอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว.
ได้มีเวทนาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีสัญญาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มี
สังขารอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีวิญญาณอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว คุณก่อน
ภิกษุ อย่างนี้แล ชื่อว่า คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว.

[๕๗๓] คุณก่อนภิกษุ ก็บุคคลไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้วอย่างไร คือ
ไม่รำพึงถึงความเพลิดเพลินในเรื่องนั้น ๆ ว่า เราได้มีรูปอย่างนี้ในกาลที่ล่วง
แล้ว ได้มีเวทนาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีสัญญาอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว
ได้มีสังขารอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว ได้มีวิญญาณอย่างนี้ในกาลที่ล่วงแล้ว
คุณก่อนภิกษุ อย่างนี้แล ชื่อว่าไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว.

[๕๗๔] คุณก่อนภิกษุ ก็บุคคลจะมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึงอย่างไร คือ
รำพึงถึงความเพลิดเพลินในเรื่องนั้น ๆ ว่า ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้ในกาลอนาคต
พึงมีเวทนาอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีสัญญาอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีสังขาร
อย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีวิญญาณอย่างนี้ในกาลอนาคต คุณก่อนภิกษุ อย่างนี้
แล ชื่อว่ามุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง.

[๕๗๕] คุณก่อนภิกษุก็ภิกษุจะไม่มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึงอย่างไร คือ
ไม่รำพึงถึงความเพลิดเพลินในเรื่องนั้น ๆ ว่า ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้ในกาล
อนาคต พึงมีเวทนาอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีสัญญาอย่างนี้ในกาลอนาคต
พึงมีสังขารอย่างนี้ในกาลอนาคต พึงมีวิญญาณอย่างนี้ในกาลอนาคต. คุณก่อน
ภิกษุ อย่างนี้แล ชื่อว่าไม่มุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง.

[๕๗๖] ลูก่อนภิกษุ ก็บุคคลย่อมง่อนแง่นในธรรมปัจจุบันอย่างไร คือ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ เป็นผู้ไม่เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้ฝึกในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้ฝึกในธรรมสัตบุรุษ ย่อมเล็งเห็นรูปโดยความเป็นอิตตาบ้าง เล็งเห็นอิตตว่ามีรูปบ้าง เล็งเห็นรูปในอิตตาบ้าง เล็งเห็นอิตตาในรูปบ้าง ย่อมเล็งเห็นเวทนาโดยความเป็นอิตตาบ้าง ฯลฯ ย่อมเล็งเห็นสัญญาโดยความเป็นอิตตาบ้าง ฯลฯ ย่อมเล็งเห็นสังขารโดยความเป็นอิตตาบ้าง ฯลฯ ย่อมเล็งเห็นวิญญาณโดยความเป็นอิตตาบ้าง เล็งเห็นอิตตว่ามีวิญญาณบ้าง เล็งเห็นวิญญาณในอิตตาบ้าง เล็งเห็นอิตตาในวิญญาณบ้าง ลูก่อนภิกษุ อย่างนี้แล ชื่อว่า ง่อนแง่นในธรรมปัจจุบัน.

[๕๗๗] ลูก่อนภิกษุ ก็บุคคลย่อมไม่ง่อนแง่นในธรรมปัจจุบันอย่างไร คือ อรยสาวกผู้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ฝึกดีแล้วในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ฝึกดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่เล็งเห็นรูปโดยความเป็นอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตว่ามีรูปบ้าง ไม่เล็งเห็นรูปในอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาในรูปบ้าง ย่อมไม่เล็งเห็นเวทนาโดยความเป็นอิตตาบ้าง ฯลฯ ย่อมไม่เล็งเห็นสัญญาโดยความเป็นอิตตาบ้าง ฯลฯ ย่อมไม่เล็งเห็นสังขารโดยความเป็นอิตตาบ้าง ฯลฯ ย่อมไม่เล็งเห็นวิญญาณโดยความเป็นอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตว่ามีวิญญาณบ้าง ไม่เล็งเห็นวิญญาณในอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาในวิญญาณบ้าง. ลูก่อนภิกษุ อย่างนี้แล ชื่อว่า ไม่ง่อนแง่นในธรรมปัจจุบัน.

[๕๗๘] บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว

๑๓๑ พระมุนีผู้สงบยอมเรียกบุคคล...

นั้นแล้ว ผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระโสมสกังคิยะจึง
ชื่นชม ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ โสมสกังคิยกัณฑ์เทวรัตตสูตรที่ ๔

อรรถกถาโลมสกังคิยภัทเทกรัตตสูตร

โลมสกังคิยภัทเทกรัตตสูตร มีคำขึ้นต้น ว่าข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โลมสกังคิโย คือ ได้ยินว่า โลมสกังคิยะ
นั้น เป็นชื่อพระอังกเถระ. ก็พระเถระนั้น ปราภุชชื่อว่า โลมสกังคิยะ เพราะ
ความที่กายมีอาการแห่งขน นิดหน่อย. บทว่า จนุทโน เทวปุตฺโต ความว่า
ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัสสปะอุบาสกชื่อว่า
จันทนะ เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก บูชาพระรัตนะทั้งสาม ด้วยปัจจัยสี่
ตายไปเกิดในเทวโลก ถึงอันนับว่า จันทนเทพบุตรโดยชื่อที่มีในชาติก่อน.
บทว่า ปณฺฑุกัมพลศิลาอาสน์. ได้แก่ ณ กัมพลศิลาอาสน์สีแดง. ได้ยินว่า
สีของกัมพลศิลาอาสน์สีแดงนั้น มีสีเหมือนกองดอกชบา เพราะฉะนั้น จึง
เรียกว่า ปณฺฑุกัมพลศิลาอาสน์. ถามว่า ก็แล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
ประทับ ณ ปณฺฑุกัมพลศิลาอาสน์นั้นในกาลใด. ตอบว่า ในปีที่เจ็ดจากการ
ตรัสรู้ ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ ในท่ามกลางแห่งบริษัทประมาณสิบสอง
โยชน์ ในวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ใกล้กรุงสาวัตถี เสด็จลงประทับ นั่ง ณ
พุทธาสนะที่ปูไว้แล้วใกล้โคนต้นคันทามพะ ทรงถอนมหาชนออกจากทุกข์
ใหญ่ ด้วยพระธรรมเทศนา เพราะธรรมดาพระพุทฺธเจ้าทั้งหลาย ครั้นทรง
ทำปาฏิหาริย์แล้ว จะไม่ประทับอยู่ในถิ่นมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงทรงทำให้
พ้นจากขนมาเฝ้า เสด็จไปจำพระพรยา ณ ปณฺฑุกัมพลศิลาอาสน์ ใกล้
ต้น ปาริฉัตร ในภพดาวดึงส์ ประทับอยู่ในสมัยนั้น.

บทว่า ตตฺร ภควา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อประทับ อยู่ ณ
ภพดาวดึงส์นั้น อันเทวดาหมื่นจักรวาลโดยมาก มาประชุมแวดล้อมแล้ว

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 250

ทรงแสดงพระอภิธรรมปิฎกแก่พระมารดาให้เป็นกายสักขี ได้ตรัสอุทเทสและ
วิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ ตามลำดับ เพื่อทรงให้เกิดความสังเวชแก่
ทวยเทพที่ไม่อาจเพื่อแทงตลอดซึ่งกถาที่กำหนดรูปและอรุป อันลึกซึ่งละเอียด
ประกอบด้วยไตรลักษณ์. ณ ที่นั้น เทวบุตร เมื่อจะเรียน ได้เรียนคาถา
เหล่านี้พร้อมกับวิภังค์ แต่เพราะความที่เทวบุตรตั้งอยู่ในความประมาท ถูก
อารมณ์อันเป็นทิพย์ทั้งหลายครอบงำ จึงลืมพระสูตรโดยลำดับ ทรงจำได้
เพียงคาถาท่านั้น. ด้วยเหตุนี้ เทวบุตรจึงกล่าวว่า คุณ่อนภิกษุ ข้าพเจ้า
ทรงจำคาถาราตรีเดียวเจริญอย่างนี้แล. ในบทว่า **อคุณุห ตฺว** เป็นต้น
เป็นผู้หนึ่ง นิ่ง ฟัง ชื่อว่า เรียน. เมื่อกระทำการสาธยายด้วยวาจา ชื่อว่า
เล่าเรียน. เมื่อบอกแก่บุคคลเหล่านี้ ชื่อว่า ทรงจำ. บทที่เหลือในสูตรนี้
ง่ายทั้งนั้นแล.

อรรถกถาโสมสกังคิยภัทเทรตตสูตรที่ ๔

๕. จุพกัมมวิภังคสูตร

ว่าด้วยกฏแห่งกรรม

[๕๗๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. สมัยนั้นแล สุภมาณพ โตเทยบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วได้ทักทายปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านคำทักทายปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ได้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๗๖] สุภมาณพ โตเทยบุตร พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พวกมนุษย์ที่เกิดเป็นมนุษย์อยู่ ปราภภูความเลวและความประณีต มนุษย์ทั้งหลายย่อมปราภภูมิอายุสั้น มีอายุยืน มีโรคนาน มีโรคน้อย มีผิวพรรณทราม มีผิวพรรณงาม มีศักดาน้อย มีศักดามาก มีโภคะน้อย มีโภคะมาก เกิดในสกุลต่ำ เกิดในสกุลสูง ไร้ปัญญา มีปัญญา ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้พวกมนุษย์ที่เกิดเป็นมนุษย์อยู่ ปราภภูความเลวและความประณีต.

[๕๗๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้

สุภ. ข้าพระองค์ย่อมไม่ทราบเนื้อความโดยพิสดารของอุเทศที่พระโคตมผู้เจริญตรัสโดยย่อ มิได้จำแนกเนื้อความโดยพิสดารนี้ได้ ขอพระโคตม

ผู้เจริญ ได้โปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ โดยประการที่ข้าพระองค์จะพึงทราบเนื้อความ แห่งอุเทศนี้โดยพิสดารได้เกิด.

พ. คุณก่อนมาณพ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจะกล่าวต่อไป. สุกมาณพ โตทยบุตร ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าชอบแล้ว พระเจ้าข้า.

[๕๘๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงเป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหารประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต เขาตายไปจะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อมพร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีอายุสั้น. คุณก่อนมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีอายุสั้นนี้ คือ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง เป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหารประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต.

ว่าด้วยการละขาดจากปาณาติบาต

[๕๘๓] คุณก่อนมาณพ ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม ละปาณาติบาตแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต วางอาชญา วางศาสตราได้มีความละอาย ถึงความเอ็นดู อนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูลในสรรพสัตว์และภูตอยู่ เขาตายไป จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อมพร้อมสมทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง ละเป็นคนมีอายุยืน. คุณก่อนมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีอายุยืนนี้ คือ ละปาณาติบาตแล้ว เป็นผู้เว้น.

ขาดจากปาณาติบาต วาจาชญา วาจาสาตราได้ มีความละอาย ถึงความ
เอ็นดู อนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูลในสรรพสัตว์และภุตอยู่.

[๕๘๔] คุณก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษ
ก็ตาม เป็นผู้ที่มีปกติเบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน หรือท่อนไม้
หรือศาสตรา. เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรม
นั้น อันเขาให้พรังพร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบาย
ตุคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะ
เป็นคนมีโรคมก. คุณก่อนมาณพ ปฏิปทาเป็นไปเพื่อมีโรคมกนี้ คือ เป็น
ผู้มีปกติเบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน หรือท่อนไม้ หรือศาสตรา.

[๕๘๕] คุณก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตามบุรุษ
ก็ตาม เป็นผู้ที่มีปกติไม่เบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน หรือท่อนไม้
หรือศาสตรา. เขาตายไป จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันเขา
ให้พรังพร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้า
มาเป็นมนุษย์เกิด ณ ที่ใด ๆ. ในภายหลัง จะเป็นคนมีโรคน้อย. คุณก่อนมาณพ
ปฏิปทาเป็นไป เพื่อมีโรคน้อยนี้ คือ เป็นผู้ที่มีปกติไม่เบียดเบียนสัตว์ด้วย
ฝ่ามือ หรือก้อนดิน หรือท่อนไม้ หรือศาสตรา.

[๕๘๖] คุณก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษ
ก็ตาม เป็นคนมักโกรธ มากด้วยความแค้นเคือง ถูกเขาว่าเล็กน้อยก็ขี้ใจ
โกรธเคือง พยาบาท มาดร้าย ทำความโกรธ ความร้าย และความขี้เกียจ
ให้ปรากฏ. เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น
อันเขาให้พรังพร้อมสมทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ
วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง. จะเป็นคนมี
ผิพรรณทราม. คุณก่อนมาณพ ปฏิปทาเป็นไปเพื่อมีผิพรรณทรามนี้ คือ

เป็นคนมักโกรธ มากด้วยความแค้นเคือง ถูกเขาว่าเล็กน้อยก็ขัดใจ โกรธเคือง พยาบาท มาดร้าย ทำความโกรธ ความร้ายและความซึ่งเคียดให้ปรากฏ.

ความเป็นผู้ไม่มักโกรธ

[๕๘๗] คู่ก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นคนไม่มักโกรธ ไม่มากด้วยความแค้นเคือง ถูกเขาว่ามากก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง ไม่พยาบาท ไม่มาดร้าย ไม่ทำความโกรธ ความร้าย และความซึ่งเคียดให้ปรากฏ. เขาตายไป จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนน่าเลื่อมใส. คู่ก่อนมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อเป็นผู้ที่น่าเลื่อมใสนี้ คือ เป็นคนไม่มักโกรธ ไม่มากด้วยความแค้นเคือง ถูกเขาว่ามากก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง ไม่พยาบาท ไม่มาดร้าย ไม่ทำความโกรธ ความร้าย ความซึ่งเคียดให้ปรากฏ.

[๕๘๘] คู่ก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม มีใจริษยา ข่อมริษยา มุ่งร้าย ผูกใจอิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชาของคนอื่น. เขาตายไป จะเข้าถึงอบายทุกติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบายทุกติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีศักดาน้อย. คู่ก่อนมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีศักดาน้อยนี้ คือ มีใจริษยา ข่อมริษยา มุ่งร้าย ผูกใจอิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชาของคนอื่น.

[๕๘๙] คู่ก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้มิใช่ใจไม่ริษยา ข่อมไม่ริษยา ไม่มุ่งร้าย ไม่ผูกใจอิจฉาในลาภ

สักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชาของคนอื่น เขาตายไป จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อมสมาทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเป็นมนุษย์เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีศักตมาก. คู่ก่อนมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีศักตมากนี้คือ มีใจไม่ริษยา ย่อมไม่ริษยา ไม่มุ่งร้าย ไม่ผูกใจ อิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชาของคนอื่น.

[๕๕๐] คู่ก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บรูษก็ตาม ย่อมไม่เป็นผู้ให้ข้าว น้ำ ฝ้าย ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย เครื่องตามประทีป แก้วสมณะหรือพราหมณ์. เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อมสมาทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีโภคะน้อย. คู่ก่อนมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีโภคะน้อยนี้ คือ ไม่ให้ข้าว น้ำ ฝ้าย ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย เครื่องตามประทีป แก้วสมณะหรือพราหมณ์.

การให้ข้าวเป็นต้น

[๕๕๑] คู่ก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บรูษก็ตาม ย่อมเป็นผู้ให้ข้าว น้ำ ฝ้าย ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย เครื่องตามประทีป แก้วสมณะหรือพราหมณ์. เขาตายไป จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อม สมาทานไว้ อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเป็นมนุษย์เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีโภคะมาก. คู่ก่อนมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีโภคะ

มากนี้ คือ ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย เครื่องตามประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์.

[๕๙๒] ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเห็น สตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นคนกระด้าง เย่อหยิ่ง ย่อมไม่กราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ไม่ลูกรับคนที่ควรลูกรับ ไม่ให้อาสนะแก่คนที่สมควรแก่อาสนะ ไม่ให้ทางแก่คนที่สมควรแก่ทาง ไม่สักการะคนที่ควรสักการะ ไม่เคารพคนที่ควรเคารพ ไม่นับถือคนที่ควรนับถือ ไม่บูชาคนที่ควรบูชา. เขาตายไป จะเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อมพร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิดที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนเกิดในสกุลต่ำ. ดูก่อนมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อเกิดในสกุลต่ำนี้ คือ เป็นคนกระด้าง เย่อหยิ่ง ย่อมไม่กราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ไม่ลูกรับคนที่ควรลูกรับ ไม่ให้อาสนะแก่คนที่สมควรแก่อาสนะ ไม่ให้ทางแก่คนที่สมควรแก่ทาง ไม่สักการะคนที่ควรสักการะ ไม่เคารพคนที่ควรเคารพ ไม่นับถือคนที่ควรนับถือ ไม่บูชาคนที่ควรบูชา.

[๕๙๓] ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเห็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นคนไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ย่อมกราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ลูกรับคนที่ควรลูกรับ ให้อาสนะแก่คนที่สมควรแก่อาสนะ ให้ทางแก่คนที่สมควรแก่ทาง สักการะคนที่ควรสักการะ เคารพคนที่ควรเคารพ นับถือคนที่ควรนับถือ บูชาคนที่ควรบูชา. เขาตายไป จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อมพร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนเกิดในสกุลสูง. ดูก่อนมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีสกุลสูงนี้ คือ เป็นคนไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ย่อมกราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ลูกรับคน

ที่ควรลูกรับ ให้อาสาแก่คนที่สมควรแก่อาสา ให้ทางแก่คนที่สมควรแก่ทาง
สักการะคนที่ควรสักการะ เคารพคนที่ควรเคารพ นับถือคนที่ควรนับถือ
บูชาคนที่ควรบูชา.

ความไม่สอบถาม

[๕๔๔] ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษ
ก็ตาม ย่อมไม่เป็นผู้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์แล้วสอบถามว่า อะไรเป็น
กุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเสพ อะไรไม่
ควรเสพ อะไรเมื่อทำ ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน หรือว่า
อะไรเมื่อทำ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน.
เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้
พรังพร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต
นรก ถ้ามามีปัญญานี้ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีปัญญาทราม.
ดูก่อนมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีปัญญาทรามนี้ คือ ไม่เป็นผู้เข้าไปหาสมณะ
หรือพราหมณ์แล้วสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ
อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ อะไรเมื่อทำ ย่อมเป็นไป
เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน หรือว่า อะไรเมื่อทำ ย่อมเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน.

[๕๔๕] ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษ
ก็ตาม ย่อมเป็นผู้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์แล้วสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล
อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ
อะไรเมื่อทำ ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน หรือว่าอะไร
เมื่อทำ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน. เขาตายไป

จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พร้อมพร้อม สมทานไว้
อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใดๆ
ในภายหลัง จะเป็นคนมีปัญญามาก. ดูก่อนมาณพ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมี
ปัญญามากนี้ คือ เป็นผู้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์แล้วสอบถามว่า อะไร
เป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเสพ
อะไรไม่ควรเสพ อะไรเมื่อทำ ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน
หรือว่าอะไรเมื่อทำ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน.

[๕๕๖] ดูก่อนมาณพ ด้วยประการฉะนี้แล ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมี
อายุสั้น ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็นคนมีอายุสั้น ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีอายุยืน
ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็นคนมีอายุยืน ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีโรคมก ย่อมนำ
เข้าไปสู่ความเป็นคนมีโรคมก ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีโรคน้อย ย่อมนำเข้าไป
สู่ความเป็นคนมีโรคน้อย ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีฉิวพรรณทราม ย่อมนำเข้าไป
สู่ความเป็นคนมีฉิวพรรณทราม ปฏิบัติเป็นไปเพื่อเป็นผู้น่าเลื่อมใส ย่อมนำ
เข้าไปสู่ความเป็นคนน่าเลื่อมใส ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีศักดาน้อย ย่อมนำเข้าไป
สู่ความเป็นคนมีศักดาน้อย ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีศักดามาก ย่อมนำเข้าไปสู่
ความเป็นคนมีศักดามาก ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีโภคะน้อย ย่อมนำเข้าไปสู่ความ
เป็นคนมีโภคะน้อย ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีโภคะมาก ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็น
คนมีโภคะมาก ปฏิบัติเป็นไปเพื่อเกิดในสกุลต่ำ ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็น
คนเกิดในสกุลต่ำ ปฏิบัติเป็นไปเพื่อเกิดในสกุลสูง ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็น
คนเกิดในสกุลสูง ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีปัญญาทราม ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็น
คนมีปัญญาทราม ปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีปัญญามาก ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็น
คนมีปัญญามาก. ดูก่อนมาณพ สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน เป็น

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 259

ทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง อาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต.

[๕๘๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ สุภมาณพ โตทยย บุตรได้กราลทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า แจ่มแจ้งแล้ว พระเจ้าข้า แจ่มแจ้งแล้ว พระเจ้าข้า พระโคดมผู้เจริญทรงประกาศธรรมโดยปริยายมิใช่น้อย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ หรือเปิดของที่ปิด หรือบอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยหวังว่าผู้มีตาดีจักเห็นรูปได้ฉะนั้น ข้าพระองค์นี้ ขอถึงพระโคดมผู้เจริญ พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระโคดม ผู้เจริญ จงทรงจำ ข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่ บัดนี้ เป็นต้นไป.

จบ อุพกัมมวิภังคสูตรที่ ๕

อรรถกถาสูกสูตร

สูกสูตร* มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

ในสูตรนั้น บทว่า สุกโก ความว่า ได้ยินว่า เขาเป็นคนน่าดู น่าเลื่อมใส. ด้วยเหตุที่นั่นญาติทั้งหลายจึงตั้งชื่อเขาว่า สุกะ เพราะความที่เขา มีอวัยวะงาม แต่ได้เรียกเขาว่า มาณพในกาลเป็นหนุ่ม. เขาถูกเรียกโดยโวหาร นั้นแล แม้ในกาลเป็นคนแก่. บทว่า โตเทยฺยุปฺตุโต ได้แก่บุตรของพราหมณ์ ปุโรหิต ของพระเจ้าปเสนทิโกศล ชื่อว่า โตเทยยะ. ได้ยินว่า เขาถึงอัน นับว่าโตเทยยะ เพราะเขาเป็นใหญ่แห่งบ้านชื่อว่า ตุกคาม ซึ่งมีอยู่ใกล้กรุง สาวตถิ. ก็เขาเป็นผู้มีทรัพย์มาก มีสมบัติ ถึง ๘๗ โกฏิ แต่มีความตระหนี่จัด. เมื่อจะให้ก็คิดว่า ขึ้นชื่อว่า ความไม่สิ้นเปลืองของโภคะทั้งหลายไม่มี จึงไม่ให้ อะไรแก่ใคร ๆ. สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บัณฑิตเห็นความสิ้นไปแห่งยาหยอด

ตาทั้งหลาย การสะสมของตัวปลวกทั้ง

หลาย และการรวบรวมของตัวผึ้งทั้งหลาย

แล้ว พึงอยู่ครองเรือน.

เขาให้สำคัญอย่างนี้ ตลอดกาลนานทีเดียว. เขาไม่ให้วิตถุสัถ์ว่ายาคุกระบวยหนึ่ง หรือภักตัสกัทพิแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ประทับอยู่ในวิหารใกล้ ท่ากาะ ด้วยความโลภในทรัพย์ ไปเกิดเป็นสุนัขในเรือนนั้นเทียว. สุกะรักสุนัขนั้นมา เหลือเกิน ให้กินภัตที่คนบริโภคนั้นแหละ ยกขึ้นให้นอนในที่นอนอันประเสริฐ.

๑. บาลีว่า จูพกัมมวิภังคสูตร

อยู่มาวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูโลก ในสมัยใกล้รุ่ง ทรงเห็นสุนัขนั้นแล้ว ทรงดำริว่า โตทยะพราหมณ์ตายไปเกิดเป็นสุนัขในเรือนของตนเที่ยว เพราะความโลภในทรัพย์ วันนี้ เมื่อเราไปสู่เรือนของสุกะ สุนัขเห็นเราแล้ว จักทำการเห่าหอน ลำดับนั้น เราจักกล่าวคำหนึ่งแก่สุนัขนั้น สุนัขนั้นจะรู้ว่าเราเป็นสมณโคดม แล้วไปนอนในที่เตาไฟ เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ สุกะจักมีการสนทนอย่างหนึ่งกับเรา สุกะนั้นฟังธรรมแล้ว จักตั้งอยู่ในสภาวะทั้งหลาย ส่วนสุนัขตายไปแล้วจักเกิดในนรก ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ความที่มาณพจะตั้งอยู่ในสภาวะทั้งหลายนี้แล้ว ในวันนั้น ทรงปฏิบัติพระสรีระ เสด็จไปสู่เรือนนั้นเพื่อทรงบิณฑบาต โดยขณะเดียวกันกับมาณพออกไปสู่บ้าน. สุนัขเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทำการเห่าหอน ไปใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า. แต่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้ แก่สุนัขนั้นว่า แนะ โตทยะ เจ้าเคยกล่าวกะเราว่า ผู้เจริญๆ ไปเกิดเป็นสุนัข แม้บัดนี้ ทำการเห่าหอนแล้ว จักไปสู่เวจี ดังนี้. สุนัขฟังพระดำรัสนั้นแล้ว รู้เราเป็นสมณโคดม มีความเดือนร้อน ก็มคไปนอนในที่เตาไฟ. ในระหว่างเตาไฟ. มนุษย์ไม่อาจเพื่อจะยกขึ้นให้นอนบนที่นอนอันประเสริฐได้. สุกะมาแล้วพูดว่า ไครยกสุนัขขึ้นลงจากที่นอนเล่า. มนุษย์พูดว่า ไม่มีใคร แล้วบอกเรื่องราวเป็นมานั้น. มาณพฟังแล้วโกรธว่า บิดาของเราไปเกิดในพรหมโลก ไม่มีสุนัขชื่อโตทยะ แต่พระสมณโคดมทรงทำบิดาให้เป็นสุนัข พระสมณโคดม นั้น พูดพล่อยๆ ดังนี้ เป็นผู้ใคร่จะข่มพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำเท็จ จึงไปสู่วิหารทูลถามประวัตินั้น.

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสอย่างนั้นเที่ยวแก่สุกัณณพนั้น เพื่อไม่ให้โต้เถียงกัน จึงตรัสว่า คุณ่อนมาณพ ก็ทรัพย์ที่บิดาของเธอไม่ได้บอกไว้มีอยู่หรือ. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ มีหมวกทองคำราคาหนึ่งแสน รองเท้าทองคำ

ราคาหนึ่งแสน และกหาปณะหนึ่งแสน. เจ้าจงไป จงถามสุนัขนั้นในเวลาให้
กินข้าวปายาสมีน้ำน้อย แล้วยกขึ้นในที่นอนก้าวสู่ความหลับนิดหน่อย มันจะ
บอกทรัพย์ทั้งหมดแก่เจ้า ลำดับนั้น เจ้าจะพึงรู้สุนัขนั้นว่า มันเป็นบิดาของ
เรา. มาณพดีใจแล้วด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ถ้าจักเป็นความจริง เราจะได้
ทรัพย์ ถ้าไม่เป็นความจริง เราจักข่มพระสมณโคดมด้วยคำเท็จ ดังนี้ แล้ว
ไปทำอย่างนั้น. สุนัขรู้ว่า เราอันมาณพนี้รู้แล้ว ทำเสียงร้อง หุง หุง ไป
สู่สถานที่ฝังทรัพย์ ตะกุกแผ่นดินด้วยเท้าแล้ว ให้สัตยูญา. มาณพถือเอาทรัพย์
แล้ว มีจิตเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชรรณคาสถานที่ปกปิดทรัพย์
ปรากฏเป็นของละเอียด อยู่ในระหว่างปฏิสนธิอย่างนี้ นั้นเป็นสัพพัญญูของ
พระสมณโคดมแน่แท้ จึงรวบรวมปัญหา ๑๔ ปัญหา. นัยว่า มาณพนั้นเป็น
นักปราชญ์ในวิชาทางร่างกาย. ด้วยเหตุนั้น มาณพนั้น จึงมีความคิดว่า เรา
ถือธรรมบรรณาการนี้แล้ว จักทูลถามปัญหาแก่พระสมณโคดม. โดยการไป
ครั้งที่สอง จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ. แต่พระผู้มีพระภาค-
เจ้าทรงแก้ปัญหาทั้งหลายที่มาณพนั้นทูลถามแก่เขา เพียงครั้งเดียวเท่านั้น จึง
ตรัสว่า **กมุขสุตกา** เป็นต้น. ในบทนั้น กรรมเป็นของสัตว์เหล่านั้น คือ
เป็นลักษณะของตน เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า มีกรรมเป็นของคน.
สัตว์ทั้งหลายเป็นทายาทแห่งกรรม เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า เป็น
ทายาทแห่งกรรม อธิบายว่า กรรมเป็นทายาทคือเป็นลักษณะของสัตว์เหล่านั้น.
กรรมเป็นกำเนิดคือเป็นเหตุของสัตว์เหล่านั้น เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้น.
ชื่อว่า มีกรรมเป็นกำเนิด. กรรมเป็นเผ่าพันธุ์ของสัตว์เหล่านั้น เพราะฉะนั้น
สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ อธิบายว่า มีกรรมเป็นญาติ. กรรม
เป็นที่พึ่งอาศัย คือ เป็นที่ตั้งของสัตว์เหล่านั้น เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้น
ชื่อว่า มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย. บทว่า **ยทิทํ หีนปฺปณฺฑิตตาย** ความว่า กรรม

ใด จำแนกโดยให้แล้ว และประณิตอย่างนี้ว่า ท่านแล้ว ท่านประณิต ท่านมีอายุน้อย ท่านมีอายุยืน ท่านมีปัญญาทราม ท่านมีปัญญา ดังนี้ ใครอื่นไม่ทำกรรมนั้น กรรมนั้นเทียว ย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายอย่างนี้. มาณพไม่รู้เนื้อความแห่งอุเทศที่ทรงแสดง. เป็นเหมือนพันปากของมาณพนั้นด้วยแผ่นผ้า เนื้อหนาแล้ววางของหวานไว้ข้างหน้า. ได้ยินว่า มาณพนั้นอาศัยมานะ ถือตัวว่า เป็นบัณฑิตย่อมพิจารณาเห็นตน.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงหักมานะของมาณพนั้นว่า มานะนี้ว่า พระสมณโคดมตรัสอะไร เราย่อมรู้สิ่งที่ตรัสนั้นแล อย่าได้มีดังนี้ จึงตรัสทำให้แทงตลอดได้โดยยากว่า เราจักแสดง ทำให้แทงตลอดได้ยากตั้งแต่เบื้องต้นเทียว แต่นั้น มาณพจักขอเราว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่รู้ ขอพระองค์จงทรงแสดงทำให้ปรากฏแก่ข้าพระองค์โดยพิสดาร ลำดับนั้น เราจักแสดงแก่เขาในเวลาร้องขอ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จักเป็นประโยชน์แก่มาณพนั้น ดังนี้. บัดนี้ มาณพนั้น เมื่อจะประกาศความที่ตนเป็นผู้ไม่แทงตลอด จึงทูลว่า น โขหิ ดังนี้เป็นต้น. บทว่า สมตฺเตน ได้แก่ บริบูรณ์. บทว่า สมากินฺนฺเนน ได้แก่ ถือเอาแล้ว คือ ลูบคลำแล้ว. บทว่า อปฺปายุกถวตฺตุนิกา เอสา มาณว ปฺปิปฺทา ยทิทํ ปาณาติปาตี ความว่า กรรมในการยังชีวิตสัตว์ให้ตกลงนี้ใด นั้นปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีอายุสั้น.

ก็ปฏิบัติกันนั้น ย่อมทำให้มีอายุสั้นอย่างไร. ก็กรรมมี ประเภท คือ อุปปีพกกรรม อุปฺจเฉทกกรรม ชนกกรรม อุปัตถัมภกกรรม. ก็อุปปีพกกรรม ในประวัติที่เกิดด้วยกรรมอันมีกำลัง มาพูดโดยเนื้อความอย่างนี้ว่า ถ้าเราพึงรู้ก่อน ไม่พึงให้กรรมนั้นเกิดในที่นี้ พึงให้มันเกิดในอบายทั้งสิ้น จงยกไว้ เจ้าเกิดในที่ใดที่หนึ่ง เราบีบบัณฑิตที่ชื่อว่า อุปปีพกกรรมนั้น จักทำให้ปราศจากรสปราศจากยางเหนียวให้ไร้ค่า จำเดิมแต่นั้น จะทำมันให้เป็นเช่นนั้น.

ทำอะไร คือ นำอันตรายเข้ามายัง โภคะให้พินาศ. ในเพราะกรรมนั้น จำเดิมแต่กาลที่ทารกเกิดในท้องมารดา มารดาข่อมไม่มีความเบาใจ หรือไม่มีความสุข และความบีบคั้นข่อมเกิดแก่บิดามารดา ข่อมนำอันตรายเข้ามาอย่างนี้. ก็จำเดิมแต่กาลที่ทารกเกิดในท้องมารดา โภคะทั้งหลายในเรือน ข่อมฉิบหายด้วยอำนาจแห่งราชาเป็นต้น เหมือนเกลือถูกน้ำ. แม้โคทั้งหลายที่รีดนมลงในภาชนะก็ไม่ให้น้ำมัน ผุงโคจะกล้าคว่ำ มีตาบอดเป็นง่อย โรคะจะระบาดในคอกโค บริวารชนมีทาสเป็นต้น ไม่เชื่อฟัง ขำวกล้าที่หว่านไว้จะไม่เกิด ขำวกล้าที่อยู่ในเรือน ข่อมพินาศในเรือน ที่อยู่ในป่าก็พินาศในป่า วัตถุสักว่าบำบัดความหิวกระหาย ก็หาได้ยาก โดยลำดับ. เครื่องบริหารครรภ์ก็ไม่มี. เวลาทารกคลอดแล้ว น้านมของมารดาที่จะขาด. ทารกเมื่อไม่ได้บริหาร ก็ถูกบีบคั้น ปราศจากรส เทียวแห้ง ไร้ค่า นี้ชื่อว่า อุปปีพกกรรม. ส่วนเมื่อบุคคลเกิดแล้ว ด้วยกรรมที่ทำให้มีอายุยืน อุปัจเฉทกกรรมก็มาตัดรอนอายุ. เหมือนบุรุษทำการไปสู่่ว ผู้แปดตัว ยิงลูกศร อีกคนก็ตีลูกศรนั้น ที่สักว่าหลุดออกจากแห่งธนู ด้วยไม้ก้อนให้ตกลงในที่นั้น ฉนั้นใด อุปัจเฉทกกรรมข่อมตัดรอนอายุของคนที่เกิดแล้ว ด้วยกรรมที่ทำให้มีอายุยืน ฉนั้นนั้น. ทำอย่างไร. โจรให้บุคคลนั้นเข้าไปสู่ดง ให้น้ำที่มีปลาร้าย. ก็หรือนำเข้าสู่สถานทีอันตรายอื่น. นี้ชื่อว่า อุปัจเฉทกกรรม อุปัจเฉทกกรรมนั้นเทียว นี้ชื่อว่า อุปฆาฏกกรรม ดังนี้บ้าง. ส่วนกรรมที่ทำให้เกิดปฏิสนธิ ชื่อว่า ชนกกรรม. กรรมที่อุ้มชูด้วยการทำให้ถึงพร้อมด้วย โภคะเป็นต้น แก่บุคคลผู้เกิดในตระกูลทั้งหลาย มีตระกูลมีโภคะน้อยเป็นต้น ชื่อว่า อุปัตถัมภกกรรม.

ในกรรม ๔ ประเภทนี้ กรรม ๒ ประเภทข้างต้น เป็นอกุศลอย่างเดียว ในกรรมเหล่านั้น ปาณาติบาตกรรมข่อมเป็นไปเพื่อมีอายุสั้น ด้วยความเป็นอุปัจเฉทกกรรม. หรือ กุศลกรรมที่บุคคลนี้ปกตียังชีวิตสัตว์ให้ตกลง ข่อมไม่โอฬาร ข่อมไม่อาจเพื่อยังปฏิสนธิที่มีอายุยืนเกิดขึ้น. ปาณาติบาตข่อมเป็น

ไปเพื่อให้อายุสั้นด้วยประการฉะนี้. หรือกำหนดปฏิสนธิเท่านั้น ทำให้มีอายุสั้น หรือยอมเกิดในนรกด้วยสันนิฏฐานเจตนา. เป็นเหตุให้มีอายุสั้นโดยนัยกล่าวแล้ว ด้วยบุพเจตนาและอปรเจตนา.

ในบทว่า **ทีฆายุตสวัตตุนิกา** **เอสา** **มาณว** **ปฏิปทา** นี้ กรรม ที่งัดเว้นจากปาณาติบาตอย่างนี้ ในประวัติ ซึ่งเกิดด้วยกรรมนิดหน่อย มากกล่าวอย่างนี้ โดยเนื้อความว่า ถ้าเรารู้ก่อน ไม่พึงให้เจ้าเกิดในที่นี้ จะพึงให้เจ้าเกิดในเทวโลกเท่านั้น ช่างเถิด เจ้าจะเกิดในที่ใดก็ตาม เราจักทำการอุ้มชู. ทำอย่างไร. คือ ยังอันตรายให้พินาศ ยังโภคะทั้งหลายให้เกิดขึ้น. ในเพราะอุปถัมภ์กรรมนั้น บิดามารดาย่อมมีความสุขอย่างเดียว ย่อมเบาใจอย่างเดียว จำเดิมแต่กาลที่ทารกเกิดในท้องมารดา. อันตรายจากมนุษย์และอมมนุษย์ โดยปกติแม้เหล่าใด อันตรายเหล่านั้น ทั้งหมดย่อมไปปราศ. ย่อมยังอันตรายให้พินาศอย่างนี้. ประมาณแห่งโภคะทั้งหลายในเรือน ย่อมไม่มีจำเดิมแต่กาลที่ทารกเกิดในท้องมารดา. ขุมทรัพย์ทั้งหลายย่อมมารวมอยู่ในเรือน ทั้งข้างหน้า ทั้งข้างหลัง. บิดามารดาจะไปสู่ความพร้อมหน้ากับทรัพย์ที่บุคคลเหล่านั้นนำมาวางไว้. แม่โคนมทั้งหลายย่อมมีน้ำนมมาก. ผูกโคย่อมอยู่เป็นสุข. ข้าวกล้าทั้งหลายในที่หว่านย่อมสมบูรณ์. บุคคลทั้งหลายที่ไม่มีใครเตือน ย่อมนำทรัพย์ที่ประกอบด้วยความเจริญ หรือทรัพย์ที่เขาให้ชั่วคราวมาให้เองแล. บริวารชนทั้งหลายมีทาสเป็นต้น ก็จะเป็นผู้ว่าง่าย. การงานทั้งหลายก็ไม่เสื่อมเสีย ทารกย่อมได้บริหารจำเดิมแต่อยู่ในครรภ์. แพทย์เกี่ยวกับเด็กทั้งหลายก็จะมาชุมนุม. ทารกที่เกิดในตระกูลคหบดีจะได้ตำแหน่งเศรษฐี ที่เกิดในตระกูลทั้งหลายมีตระกูลอำมาตย์เป็นต้น ก็จะได้ตำแหน่งทั้งหลาย มีตำแหน่งเสนาบดีเป็นต้น. ย่อมให้โภคะทั้งหลายเกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้. เขาไม่มีอันตรายมีโภคะ ย่อมมีชีวิตนาน. กรรมคือการไม่มาสัตว์ ย่อมเป็นไปเพื่อให้มีอายุยืนอย่างนี้.

หรือ กุศลแม้อื่น อันบุคคลผู้ไม่มาสัตว์ทำไว้ ย่อมโอฬาร. ย่อมอาจเพื่อยัง
ปฏิสนธิที่ให้มีอายุยืนเกิดขึ้น. ย่อมเป็นไปเพื่อให้มีอายุยืนแม้อย่างนี้. หรือ
กำหนดปฏิสนธิเท่านั้น ทำให้มีอายุยืน. หรือยอมเกิดในเทวโลก ด้วยสันนิฏ-
ฐานเจตนา. ย่อมให้มีอายุยืนโดยนัยกล่าวแล้ว ด้วยบุพเจตนา. พึงทราบ
เนื้อความในการแก้ปัญหาทิ้งปวง โดยนัยนี้.

ก็กรรมทั้งหลายแม้มีการเบียดเบียนเป็นต้น มาในปวัตตกาลแล้ว เป็น
เหมือนกล่าวอย่างนี้ โดยเนื้อความ ย่อมทำกิจทั้งหลายมีความอาพาธมากเป็นต้น
ด้วยเหตุทั้งหลายมีการยังโรคให้เกิดขึ้นเป็นต้น แก่บุคคลผู้ถึงความปราศจาก
โรคด้วยการบีบคั้น ไม่ได้การปฏิบัติ หรือ ด้วยความที่กุศลอันบุคคลผู้เบียด-
เบียนเป็นต้นทำแล้วเป็นธรรมชาติไม่โอฬาร หรือด้วยการกำหนดปฏิสนธิตั้งแต่
เบื้องต้นเทียว หรือด้วยอำนาจแห่งบุพเจตนา และอปรเจตนา โดยนัยกล่าว
แล้วนั้นเทียว กรรมทั้งหลายมีการไม่เบียดเบียนเป็นต้น ย่อมทำแม้ซึ่งความ
เป็นผู้มีอาพาธน้อยทั้งหลาย จุกการไม่มาสัตว์นั้น. ก็ในบทเหล่านั้น บทว่า
อิสฺสามนโก ได้แก่ มีจิตประกอบด้วยความริษยา. บทว่า อุปฺหุสฺสติ ความ
ว่า ค่าด้วยอำนาจแห่งความริษยานั้นเทียวประทุษร้ายอยู่. บทว่า อิสฺสํ พนฺชติ
ความว่า ย่อมตั้งริษยาไว้เหมือนผูกกำข้าว เหมือนผูกโดยประการไม่ให้เสื่อม
เสีย. บทว่า อปฺเปตฺตโก ความว่า มีบริวารน้อย คือ ไม่ปรากฏเหมือน
ลูกศรที่ยิงในกลางคืน. มีมือสกปรกนั้งแล้ว ย่อมไม่ได้ซึ่งผู้ให้น้ำ. บทว่า น
ทาตา โหติ ความว่า เป็นผู้ไม่ให้ด้วยอำนาจแห่งความตระหนี่. บทว่า
เตน กมฺเมน ได้แก่ กรรมคือความตระหนี่นั้น. บทว่า อภิเวทตพฺพํ คือ
พระพุทฺธเจ้า พระปัจเจกพุทฺธเจ้า หรือ พระอริยสาวก ผู้สมควรแก่การอภิเวท.
ในบททั้งหลายแม้มีผู้ควรลุกขึ้นต้อนรับเป็นต้น ถิ่นนัยนี้เหมือนกัน. ไม่ควรถือ
อุปปีฬกรรม และอุปตถัมภกรรมในการแก้ปัญหานี้. เพราะไม่อาจเพื่อทำแก่

ผู้มีตระกูลต่ำ ผู้มีตระกูลสูงในปวัตตกาล. แต่กรรมของผู้เกิดในตระกูลต่ำ กำหนดปฏิสนธิเทียว ให้เกิดในตระกูลต่ำ กรรมที่อำนวยให้เกิดในตระกูลสูง ย่อมให้เกิดในตระกูลสูง. ย่อมเกิดในนรกด้วยการไม่ได้ไต่ถามในบทนี้ว่า น ปริบุจฺจิตา โหติ. ก็ผู้ไม่ได้ถามย่อมไม่รู้ว่ นี้ควรทำ นี้ไม่ควรทำ. เมื่อไม่รู้ ย่อมไม่ทำสิ่งที่ควรทำ ย่อมทำสิ่งที่ไม่ควร ย่อมเกิดในนรกด้วยกรรมนั้น. บุคคลนอกนี้ ย่อมเกิดในสวรรค์.

บทว่า อิติ โข มาณว ๆเปฯ ยทิตฺถํ หีนปฺปณฺธิตตาย ความว่า พระศาสดาทรงยังเทศนาให้จบตามอนุสนธิ. บทที่เหลือในที่ทั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสุทฺตที่ ๘

จุลลทกัมมวิภังคสุทฺตที่เรียก

๖. มหากรรมวิงคสุตร

[๕๕๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต เขตพระนครราชคฤห์. สมัยนั้นแล ท่านพระสมิทธิอยู่ในกระท่อมในป่า. ครั้งนั้น ปริพาชกไปตลิบุตฺรเดินเล่นไปโดยลำคืบเข้าไปหาท่านพระสมิทธิซึ่งที่อยู่แล้ว ได้ทักทายปราศรัยกับท่านพระสมิทธิ ครั้น ผ่านคำทักทายปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๕๙] ปริพาชกไปตลิบุตฺร พอหนึ่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระสมิทธิดังนี้ว่า คุณก่อนท่านสมิทธิ ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ พระสมณโคดมดังนี้ว่า กายกรรมเป็นโมฆะ วชิกรรมเป็นโมฆะ มโนกรรมเท่านั้น จริง และว่าสมบัติที่บุคคลเข้าแล้วไม่เสวยเวทนาอะไร ๆ นั้น มีอยู่.

ท่านพระสมิทธิกล่าวว่า คุณก่อนไปตลิบุตฺรผู้มีอายุ ท่านอย่ากล่าวอย่างนี้ อย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า การกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ดีเลย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ตรัสอย่างนี้ว่า กายกรรมเป็นโมฆะ วชิกรรมเป็นโมฆะ มโนกรรมเท่านั้น จริง และว่าสมบัติที่บุคคลเข้าแล้วไม่เสวยเวทนาอะไร ๆ นั้น มีอยู่.

ปริพาชก. คุณก่อนท่านสมิทธิ ท่านบวชมานานเท่าไรแล้ว.

สมิทธิ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ไม่นาน เพียง ๓ พรรษา.

ปริพาชก. ในเมื่อภิกษุไหนเข้าใจการระแวงระวังศาสดาถึงอย่างนี้แล้ว คราวนี้พวกเราจักพูดอะไรก่อนภิกษุผู้เถระได้ คุณก่อนท่านสมิทธิ บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจแล้วด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาจะเสวยอะไร.

สมิทธิ. คุณก่อนโปตลบุตรผู้มีอายุ เขาจะเสวยทุกข์

ลำดับนั้น ปริพาชกโปตลบุตรไม่ยินดี ไม่คัดค้านภายิตของท่านพระสมิทธิ แล้วลุกจากอาสนะหลีกไป.

[๖๐๐] ครั้นปริพาชกโปตลบุตรหลีกไปแล้วไม่นาน ท่านพระสมิทธิเข้าไปหาท่านพระอานนที่ยังที่อยู่ แล้วได้ทักทายปราศรัยกับท่านพระอานนที่ ครั้นผ่านคำทักทายปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงบอกเรื่องเท่าที่ได้สนทนา กับ ปริพาชกโปตลบุตรทั้งหมด แก่ท่านพระอานนที่. เมื่อท่านพระสมิทธิบอกแล้วอย่างนี้ ท่านพระอานนที่จึงได้กล่าวกะท่านพระสมิทธิดังนี้ว่า คุณก่อนท่านสมิทธิ เรื่องนี้มีเค้าพอจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ มาเถิด เราทั้งสองพึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วกราบทูลเรื่องนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่เราอย่างไร เราพึงทรงจำคำพยากรณ์นั้นไว้อย่างนั้น. ท่านพระสมิทธิรับคำท่านพระอานนที่ว่า ชอบแล้วท่านผู้มีอายุ.

ต่อจากนั้น ท่านพระสมิทธิและท่านพระอานนที่ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้านั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระอานนที่ได้กราบทูลเรื่องเท่าที่ท่านพระสมิทธิ ได้สนทนากับปริพาชกโปตลบุตรทั้งหมด แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๖๐๑] เมื่อท่านพระอานนที่กราบทูลแล้วอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะพระอานนที่ดังนี้ว่า คุณก่อนอานนที่แม้ความเห็นของปริพาชกโปตลบุตร เราก็ไม่ทราบชัด ไฉนเล่า จะทราบชัดการสนทนากันเห็นปานนี้ได้ โมฆบุรุษสมิทธินี้แล ได้พยากรณ์ปัญหาที่ควรแยกแยะพยากรณ์ของปริพาชกโปตลบุตรแต่แง่เดียว.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ ท่านพระอุทายีได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ถ้าท่านพระสมิททิกกล่าว หมายทุกขนี้แล้ว ไม่ว่าจะเสวยอารมณ์ใด ๆ ต้องจัดเข้าในทุกขที่นั่น.

[๖๐๒] เมื่อท่านพระอุทายีกกล่าวแล้วอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงเห็นความนอกกลุ่มนอกทางของ โมฆบุรุษอุทายีนี้เถิด เราารู้แล้วละ เดียวนี้แหละ โมฆบุรุษอุทายีนี้โพล่งขึ้น โดยไม่แยบคาย คุณก่อนอานนท์ เบื้องต้นทีเดียว ปริพาชกไปตลิบุตตรถมาถึง เวทนา ๓ ถ้าโฆฆบุรุษสมิททิกผู้ถูกถามนี้ จะพึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า คุณก่อน ไปตลิบุตตรผู้มีอายุ บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจแล้ว ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ อันให้ผลเป็นสุข เขาย่อมเสวยสุข บุคคลทำกรรมชนิดที่ ประกอบด้วยความจงใจแล้ว ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ อันให้ผลเป็นทุกข เขาย่อมเสวยทุกข บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจแล้ว ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ อันให้ผลไม่ทุกขไม่สุข เขาย่อมเสวยอทุกขมสุข คุณก่อนอานนท์ โฆฆบุรุษสมิททิกเมื่อพยากรณ์อย่างนี้แล ชื่อว่าพยากรณ์โดยชอบแก่ปริพาชก- ไปตลิบุตตร ก็แต่ว่าพวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่นนั้น เป็นคนโง่ ไม่ฉลาด ใคร เล่าจกักรู้มหากัมมวิภังค์ของตถาคต ถ้าพวกเขาพึงตถาคตจำแนกมหากัมมวิภังค์ อยู่.

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุต เป็น กาลสมควรแล้ว ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงจำแนกมหากัมมวิภังค์ ภิกษุทั้งหลาย สดับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักได้ทรงจำไว้.

พ. คุณก่อนอานนท์ ถ้าเช่นนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ต่อไป. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้ว พระ พุทธเจ้าข้า.

[๖๐๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสดังนี้ว่า ดูก่อนอนันท์ บุคคล

๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก. ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ

(๑) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป มักถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ มักประพฤตินอกในกาม มักพูดเท็จ มักพูดต่อเสียด มักพูดคำหยาบ มักเจรจาเพื่อเจ้อ มากด้วยอภิขมา มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิดอยู่ในโลกนี้ เขาตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็มี.

(๒) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป มักถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ มักประพฤตินอกในกาม มักพูดเท็จ มักพูดต่อเสียด มักพูดคำหยาบ มักเจรจาเพื่อเจ้อ มากด้วยอภิขมา มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิดอยู่ในโลกนี้ เขาตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ก็มี.

(๓) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิฉฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากพูดต่อเสียด เว้นขาดจากพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการเจรจาเพื่อเจ้อ ไม่มากด้วยอภิขมา มีจิตไม่พยาบาท มีความเห็นชอบอยู่ในโลกนี้ เขาตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ก็มี.

(๔) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิฉฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากพูดต่อเสียด เว้นขาดจากพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการเจรจาเพื่อเจ้อ ไม่มากด้วยอภิขมา มีจิตไม่พยาบาท มีความเห็นชอบอยู่ในโลกนี้ เขาตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็มี.

[๖๐๔] คุณก่อนอนนทฺ์ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความตั้งใจมั่น ความประกอบเนื่อง ๆ ความไม่ประมาท ความใส่ใจโดยชอบ ย่อมถูกต้องเจโตสมาธิมีรูปทำนองที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมแลเห็นบุคคลโน้น ผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง มักถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ มักประพฤตินอกในกาล มักพูดส่อเสียด มักพูดคำหยาบ มักเจรจาเพื่อเจ้อ มากด้วยอภิขมา มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิดในโลกนี้ และแลเห็นผู้นั้นตายไปแล้ว เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกได้ ด้วยจักขุเพียงดังทิพย์ อันบริสุทฺธิ ล่วงจักขุของมนุษย์ สมณะหรือพราหมณ์นั้นจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอันว่ากรรมชั่วมี วิบากของทุจริตมี ข้าพเจ้าได้เห็นบุคคลโน้น ผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง ฯลฯ มีความเห็นผิดในโลกนี้ และผู้นั้นตายไป เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ข้าพเจ้าก็เห็น แล้วกล่าวต่อไปอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอันว่า ผู้ใดมักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง ฯลฯ มีความเห็นผิด ผู้นั้นทุกคนตายไปแล้วย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก. คนเหล่าใดรู้อย่างนี้ คนเหล่านั้น ชื่อว่ารู้ชอบ คนเหล่าใดไม่รู้โดยประการอื่น ความรู้ของคนเหล่านั้นผิด. สมณะหรือพราหมณ์นั้นจะพูดปกปิดไปถึงเรื่องที่เขารู้เอง เห็นเอง ทราบเอง โดยประการนั้นแหละ. ในที่นั้น ๆ ตามกำลังและความแน่ใจว่า นี้เท่านั้นจริง อื่นเปล่า.

[๖๐๕] คุณก่อนอนนทฺ์ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความตั้งใจมั่น ความประกอบเนื่อง ๆ ความไม่ประมาท ความใส่ใจโดยชอบ ย่อมถูกต้องเจโตสมาธิมีรูปทำนองที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมแลเห็นบุคคลโน้น ผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง ฯลฯ มีความเห็นผิดในโลกนี้ และแลเห็นผู้นั้นตายไปแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ได้ ด้วยจักขุเพียงดังทิพย์ อันบริสุทฺธิ ล่วงจักขุของมนุษย์ สมณะหรือพราหมณ์นั้น

จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอันว่ากรรมชั่วไม่มี วิกขาของทุจริตไม่มี ข้าพเจ้าได้เห็นบุคคลโน้น ผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง ฯลฯ มีความเห็นผิดในโลกนี้ และผู้นั้นตายไป เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ข้าพเจ้าก็เห็น แล้วกล่าวต่อไปอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอันว่าผู้ใดมักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง ฯลฯ มีความเห็นผิด ผู้นั้นทุกคนตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ชนเหล่าใดรู้อย่างนี้ ชนเหล่านั้นชื่อว่ารู้ชอบ ชนเหล่าใดไม่รู้โดยประการอื่น ความรู้ของชนเหล่านั้นผิด. สมณะหรือพราหมณ์นั้น จะพูดปกปิดไปถึงเรื่องที่เขารู้เอง เห็นเอง ทราบเอง โดยประการนั้นแหละ ในที่นั้น ๆ ตามกำลังและความแน่ใจว่า นี่เท่านั้นจริง อื่นเปล่า.

[๖๐๖] คู่ก่อนอนนทฺ์ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความตั้งใจมั่น ความประกอบเนื่อง ๆ ความไม่ประมาท ความใส่ใจโดยชอบ ย่อมถูกต้องเจโตสมาธิมีรูปทำนองที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมแลเห็นบุคคลโน้น ผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากพูดส่อเสียด เว้นขาดจากพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการเจรจาเพื่อเจ้อ ไม่มากด้วยอภิขมา มีจิตไม่พยาบาท มีความเห็นชอบในโลกนี้ และแลเห็นผู้นั้นเมื่อตายไปแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ได้ ด้วยจักขุเพียงดังทิพย์ อันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์. สมณะหรือพราหมณ์นั้นจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอันว่ากรรมดีมี วิกขาของสุจริตมี ข้าพเจ้าได้เห็นบุคคลโน้น ผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบในโลกนี้ และผู้นั้นตายไปแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ข้าพเจ้าก็เห็น แล้วกล่าวต่อไปอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอันว่าผู้ใดเว้นขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบ ผู้นั้นทุกคนตายไปแล้ว

ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. คนเหล่านี้ใคร่อย่างนี้ คนเหล่านั้นชื่อว่ารู้ชอบ คนเหล่านี้ใคร่โดยประการอื่น ความรู้ของคนเหล่านั้นผิด. สมณะหรือพราหมณ์นั้น จะพูดปกปิดไปถึงเรื่องที่เขาตัวเอง เห็นเอง ทราบเอง โดยประการนั้นแหละ ในที่นั้น ๆ ตามกำลังและความแน่ใจว่า นี่เท่านั้นจริง อื่นเปล่า.

[๖๐๗] คุณก่อนอนนทฺ์ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความตั้งใจนั้น ความประกอบเนื่อง ๆ ความไม่ประมาท ความใส่ใจโดยชอบ ย่อมถูกต้องเจโตสมาธิมีรูปทำนองที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมแลเห็นบุคคลโน้น ผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบในโลกนี้ และแลเห็นผู้นั้นตายไปแล้ว เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกได้ ด้วยจักขุเพียงดังทิพย์ อันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์. สมณะหรือพราหมณ์นั้นจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอันว่า กรรมดีไม่มี วิบากของสุจริตไม่มี ข้าพเจ้าได้เห็นบุคคลโน้น ผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบในโลกนี้ และผู้นั้นตายไป เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ข้าพเจ้าก็เห็น แล้วกล่าวต่อไปอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอันว่า ผู้ใดเว้นขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบ ผู้นั้น ทุกคนตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก. คนเหล่านี้ใคร่อย่างนี้ คนเหล่านั้นชื่อว่ารู้ชอบ คนเหล่านี้ใคร่โดยประการอื่น ความรู้ของคนเหล่านั้นผิด. สมณะหรือพราหมณ์นั้นจะพูดปกปิดไปถึงเรื่องที่เขาตัวเอง เห็นเอง ทราบเอง โดยประการนั้นแหละ ในที่นั้น ๆ ตามกำลังและความแน่ใจว่า นี่เท่านั้นจริง อื่นเปล่า.

[๖๐๘] คุณก่อนอนนทฺ์ ในสมณะหรือพราหมณ์ ๘ จำพวกนั้น เรา อนุมัตติวาตะของสมณะหรือพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอันว่า กรรมชั่วมี วิบากของทุจริตมี แม้วาตะของเขาที่กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าได้

นี้เท่านั้นจริง อื่นเปล่า นี้เรายังไม่อนุমัติ นั้นเพราะเหตุไร คุณก่อนอนนท์ เพราะตถาคตมีญาณในมหากรรมวิภังค์เป็นอย่างอื่น.

[๖๑๐] คุณก่อนอนนท์ ในสมณะหรือพราหมณ์ ๕ จำพวกนั้น เรา อนุมัติวาทะของสมณะหรือพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอันว่า กรรมดีมี วิบากของสุจริตมี แม้วาทะของเขาที่กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าเห็น บุคคลโน้น ผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบในโลกนี้ และ ผู้นั้นตายไปแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ข้าพเจ้าก็เห็น นี้เราก่อนุมัติ ส่วน วาทะของเขาที่กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอันว่า ผู้ใดเว้นขาดจาก ปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบ ผู้นั้นทุกคนตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ นี้เรายังไม่อนุมัติ แม้วาทะของเขาที่กล่าวอย่างนี้ว่า ชนเหล่าใด รู้อย่างนี้ ชนเหล่านั้น เชื่อว่ารู้ชอบ ชนเหล่าใดรู้โดยประการอื่น ความรู้ของ ชนเหล่านั้นผิด นี้เราก็ก่อนุมัติ แม้วาทะของเขาที่พูดปกปิดไปถึงเรื่องที่เขา รู้เอง เห็นเอง ทราบเอง นั้นแหละในที่นั้น ๆ ตามกำลังและความแน่ใจว่า นี้เท่านั้นจริง อื่นเปล่า นี้เราก็ก่อนุมัติ นั้นเพราะเหตุไร คุณก่อนอนนท์ เพราะตถาคตมีญาณในมหากรรมวิภังค์เป็นอย่างอื่น.

[๖๑๑] คุณก่อนอนนท์ ในสมณะหรือพราหมณ์ จำพวกนั้น เรา ไม่อนุมัติวาทะของสมณะหรือพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญเป็นอันว่า กรรมดีไม่มี วิบากของสุจริตไม่มี แต่วาทะของเขาที่กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้า ได้เห็นบุคคลโน้น ผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบในโลกนี้ และผู้นั้นตายไปแล้วเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ข้าพเจ้าก็เห็น นี้เรา อนุมัติ ส่วนวาทะของเขาที่กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เป็นอันว่า ผู้ใดเว้น ขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบ ผู้นั้นทุกคนตายไปแล้วย่อมเข้าถึง

อบาย ทุกติ วินิบาท นรก นี้เรายังไม่อนุมติ แม้วาทะของเขาก็ก้าวอย่าง
นี้ว่า ชนเหล่าใดรู้อย่างนี้ ชนเหล่านั้นชื่อว่ารู้ชอบ ชนเหล่าใดรู้โดยประการ
อื่น ความรู้ของชนเหล่านั้นผิด นี้เราก็กังไม่อนุมติ แม้วาทะของเขาก็กู้ดปัก
ลงไปถึงเรื่องที่เขารู้เอง เห็นเอง ทราบเอง นั้นแหละ ในที่นั้น ๆ ตามกำลัง
และความแน่ใจว่านี่เท่านั้นจริง อื่นเปล่า นี้เราก็กังไม่อนุมติ นั่นเพราะเหตุไร
คู่ก่อนอนันท์ เพราะตถาคตมีญาณในมหากัมมวิภังค์เป็นอย่างอื่น.

[๖๑๒] คู่ก่อนอนันท์ ในบุคคล จำพวกนั้น บุคคลที่เป็นผู้มักทำ
ชีวิตสัตว์ให้ตกลง ฯลฯ มีความเห็นผิดในโลกนี้ ตายไปแล้ว เข้าถึงอบาย
ทุกติ วินิบาท นรก เป็นอันว่า เขาทำกรรมชั่วที่ให้ผลเป็นทุกข์ไว้ในกาล
ก่อน หรือในกาลภายหลัง หรือว่ามีมิจฉาทิฐิพริ้งพร้อม สมทานแล้วในเวลา
จะตาย เพราะฉะนั้น เขาตายไป จึงเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาท นรก ก็
แหละบุคคลที่เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง ฯลฯ มีความเห็นผิดในโลกนี้นั้น
เขาย่อมเสวยวิบากของกรรมนั้นในชาตินี้ หรือในชาติหน้า หรือในชาติต่อไป.

[๖๑๓] คู่ก่อนอนันท์ ในบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลที่เป็นผู้มัก
ทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง ฯลฯ มีความเห็นผิดในโลกนี้ ตายไปแล้ว เข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์นี้ เป็นอันว่า เขาทำกรรมดีที่ให้ผลเป็นสุขไว้ในกาลก่อน ๆ หรือ
ในกาลภายหลัง หรือว่ามีสัมมาทิฐิพริ้งพร้อม สมทานแล้วในเวลาจะตาย
เพราะฉะนั้น เขาตายไปจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ก็แหละบุคคลที่เป็นผู้มักทำ
ชีวิตสัตว์ให้ตกลง ฯลฯ มีความเห็นผิดในโลกนี้นั้น เขาย่อมเสวยวิบากของ
กรรมนั้นในชาตินี้ หรือในชาติหน้า หรือในชาติต่อไป.

[๖๑๔] คู่ก่อนอนันท์ ในบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลที่เว้นขาดจาก
ปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบในโลกนี้ ตายไปแล้วเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

นี้ เป็นอันว่า เขาทำกรรมดีที่ให้ผลเป็นสุขไว้ในกาลก่อน ๆ หรือในกาลภายหลัง หรือว่ามีสัมมาทิฐิพร้อม สมาทานแล้วในเวลาจะตาย เพราะฉะนั้น เขาตายไป จึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ก็หละบุคคลที่เว้นขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบในโลกนี้นั้น เขาย่อมเสวยวิบากของกรรมนั้นในชาตินี้ หรือในชาติหน้า หรือในชาติต่อไป.

[๖๑๕] คู่ก่อนอนนท์ ในบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลที่เว้นขาดจาก ปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบในโลกนี้ ตายไปแล้ว เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก นี้ เป็นอันว่า เขาทำกรรมชั่วที่ให้ผลเป็นทุกข์ไว้ในกาลก่อน ๆ หรือในกาลภายหลัง หรือว่ามีมิจฉาทิฐิพร้อม สมาทานแล้วในเวลาจะตาย เพราะฉะนั้น เขาตายไปจึงเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ก็หละบุคคล ที่เว้นขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ มีความเห็นชอบในโลกนี้นั้น เขาย่อมเสวย วิบาก ของกรรมนั้นในชาตินี้ หรือในชาติหน้า หรือในชาติต่อไป.

[๖๑๖] คู่ก่อนอนนท์ ด้วยประการนี้แล กรรมไม่ควรส่องให้เห็นว่า ไม่ควรก็มี. กรรมไม่ควร ส่องให้เห็นว่าควรก็มี กรรมที่ควรแท้และส่องให้ เห็นว่าควรก็มี กรรมที่ควรส่องให้เห็นว่าไม่ควรก็มี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอนนท์จึงชื่นชม ยินดี พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ มหากรรมวิภังคสูตรที่ ๖

อรรถกถาหมากัมมวิภังคสูตร

หมากัมมวิภังคสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

ในสูตรนั้น บทว่า โมฆัม ได้แก่ว่างเปล่า ไม่มีผล. บทว่า สจฺจํ ได้แก่ แท้ มีจริง. ก็ข้อนี้อันปริพาชกไปตลิบุตรนั้น ไม่ได้ฟังมา เฉพาะพระพักตร์. แต่มนุกรรมอันมีโทษมากกว่าได้บัญญัติไว้แล้วในอุปาติสูตร คำนี้ว่า กายกรรมไม่เป็นเช่นนั้น วจกรรมไม่เป็นเช่นนั้น แห่งการทำกรรมชั่วแห่งความเป็นไปของกรรมชั่ว เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วมีอยู่ ถอนนั้นเกิดปรากฏในระหว่างเดียรถีย์ทั้งหลาย. ปริพาชกไปตลิบุตรคือเอากถานั้นกล่าว. กล่าวคำนี้ว่า ก็สมาบัตินั้น มีอยู่ ดังนี้ หมายถึง อภิสัญญานโรธกถาที่เกิดขึ้นแล้ว ในไปฏฐปทสูตรว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญ อภิสัญญานโรธมีอย่างไรหนอแล. บทว่า กิญฺจิ เวทยติ ความว่า ไม่เสวยแม้เวทนาหนึ่ง. บทว่า อตุลฺลิ จ โข ความว่า พระเถระย่อมรับรู้หมายถึงนิโรธสมาบัติ. บทว่า ปริรกฺขติพฺพํ ความว่า พึงรักษาด้วยการเปลื้องจากคำติเตียน. ความจงใจแห่งกรรมนั้นมิใช่ เพราะฉะนั้น กรรมนั้นชื่อว่า สญฺเจตนิกั แปลว่า ประกอบด้วยความจงใจ อันมีความมุ่งหมาย. บทว่า ทฺวํ ความว่า พระเถระหมายถึงอุกฤษเฒ่าท่านนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ ด้วยสำคัญว่าปริพาชกจะถาม บทว่า ทสฺสํปี โข อหิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นสังขารแม้เพียงเมล็ดงาในที่ประมาณหนึ่งโยชน์โดยรอบ ในที่มีคแม้มีองค์สี่ ด้วยมังสจักขุเทียว. ก็ปริพาชกนี้อยู่ในที่ไมไกล ในภายในประมาณคาวุต. ถามว่าเพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้น. ตอบว่า เพราะตรัสมุ่งถึงการเห็นสมาคมเท่านั้น. บทว่า อุกฺทายี คือ พระโลคุกายี. บทว่า ตํ ทฺวํขสฺสํ

ได้แก่ ทุกข์นั้นทั้งหมดเทียว. กล่าวว่ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พึงมีภายิตไชร้
ดังนี้ หมายถึง วัฏฏทุกข์ กิเลสทุกข์ และสังขารทุกข์นี้ ด้วยประการฉะนี้.
บทว่า อุมมุขุได้แก่การปรากฏออกมาของปัญญา. บทว่า อุมมุขุชมาโน
ได้แก่ ยืนศีรษะ. บทว่า อโยนิโส อุมมุขุชิสฺสติ ได้แก่ โผล่ศีรษะโดย
ไม่มีอุบาย.

ก็แล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้เรื่องนี้ ไม่ใช่ทรงรู้ด้วยทิพยจักขุ
เจโตปริยญาณ และสัพพัญญุตญาณ. แต่ทรงรู้ด้วยอธิบายเท่านั้น. ก็เมื่อกล่าว
ธรรมดอธิบายก็รู้ได้โดยง่าย ผู้ประสงค์จะกล่าวย่อมยึดคอ สิ้นคาง ปากของ
เขาก็ขมุขมิบ ไม่อาจเพื่อสงบนิ่งได้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นอาการนั้น
ของพระอุทายินันแล้ว ทรงดูแล้วว่า อุทายินี้ ไม่อาจเพื่อจะสงบนิ่งได้จักกล่าว
ถ้อยคำที่ไม่เป็นจริงนั้นแล ได้ทรงรู้แล้ว. บทว่า อาทีเยว คือในเบื้องต้นนั้น
เทียว. บทว่า ติสฺสว เทวทนา ความว่า ปริพาชกโปตลบุตร เมื่อจะถาม
ว่า บุคคลนั้นจะเสวยอะไรก็กำหนดอย่างนี้ว่า เราจะถามเวทนาสามดังนี้ แล้ว
จึงถามเวทนาสาม. บทว่า สุขเวทนีย ได้แก่อันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา.
แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เช่นเดียวกัน. ก็ในที่นี้ ชื่อว่า กรรมอันให้ผลเป็นสุข
เพราะเกิดสุขเวทนาในปฏิสนธิและประวัตินี้คือ เจตนาสี่ ซึ่งสัมปยุตด้วย
จิตที่สหรรคด้วยโสมนัส โดยกามาวจรกุศล เจตนาในฉานหมวดสามเบื้องต่ำ
ก็ในที่นี้ กามาวจรย่อมยังสุขโดยส่วนเดียวให้เกิดขึ้นในปฏิสนธินั้นเทียว ย่อม
ยังอทุกขมสุขให้เกิดขึ้นในมัชฌตตารมณอัน นำปรารธนาที่เป็นไปแล้ว. อกุศล
เจตนา ชื่อว่าให้ผลเป็นทุกข์ เพราะเกิดทุกข์เท่านั้นในปฏิสนธิและประวัตินี้
ก็ครั้งกายทวารเป็นไปแล้ว ก็ยังทุกข์โดยส่วนเดียวนั้นให้เกิดขึ้น. ย่อมยังอทุกขม
สุขให้เกิดขึ้นในวาระอื่น. ก็เวทนานั้น ถึงอันนับว่า ทุกข์นั้นเทียว เพราะ

เกิดขึ้นในอารมณ์ทั้งหลาย อันปานกลางที่ไม่น่าปรารถนา ก็ชื่อว่า กรรมให้ผลเป็นอทุกข์มสุข เพราะเกิดเวทนาที่สามในปฏิสนธิและประวัติดังนี้ คือ เวทนาที่สัมผัสด้วยจิตอันสหระคด้วยอุเบกขา โดยกามาวจรกุศล เวทนาในจตุตถฌานโดยรูปาวจรกุศล. ก็ยังอทุกข์มสุขโดยส่วนเดียวให้เกิดในกามาวจรปฏิสนธิขึ้นเทียว. ยังแม้สุขให้เกิดในอิฏฐารมณ์ที่เป็นไปแล้ว. อนึ่ง กรรมที่ให้ผลเป็นสุข ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจแห่งความเป็นไปแห่งปฏิสนธิ กรรมที่ให้ผลเป็นอทุกข์มสุขย่อมเป็นไปเหมือนกัน กรรมที่ให้ผลเป็นทุกข์ ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจแห่งความเป็นไปเหมือนกัน. ก็ด้วยอำนาจแห่งทุกข์เวทนิยกรรมนั้น กรรมทั้งหมดย่อมเป็นไปด้วยอำนาจแห่งความเป็นไปนั้น เทียว.

บทว่า **เอตสฺส ภควา** ความว่า พระตถาคตทรงแสดงอาลัย เพื่อทรงแสดงมหากัมมวิภังค์ เราทูลขอพระตถาคตแล้ว จักกระทำมหากัมมวิภังค์ญาณให้ปรากฏแก่พระภิกษุสงฆ์ดังนี้ แล้วกล่าวอย่างนี้ เพราะความที่คนฉลาดในการเชื่อมความ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มหากัมมวิภังค์** ได้แก่ การจำแนกมหากกรรม. คำว่า บุคคลสี่เป็นโชน คู่ก่อนอนันท์ บุคคลบางคนในโลกนี้ ฯลฯ ย่อมเข้าถึงนรกนี้ เป็นมหากัมมวิภังค์ญาณภาชนะ แต่ก็เป็นมาติกาฐานะ เพื่อประโยชน์แก่มหากัมมวิภังค์ญาณภาชนะ. คำว่า คู่ก่อนอนันท์ สมณะบางคนในโลกนี้ แต่ละคำเป็นอนุสนธิ. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภถึงอนุสนธินี้ เพื่อทรงประกาศว่า สมณะหรือ พราหมณ์ทั้งหลายผู้มีจักขุเพียงดังทิพย์ ทำอนุสนธินี้เป็นอารมณ์ได้ปัจจัยนี้ ถือทสสนะนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาตปฺป** เป็นต้นเป็นชื่อของความเพียร ๕ ประการนั้น เทียว. บทว่า **เจโต สมาธิ** ได้แก่ ทิพยจักขุสมาธิ. บทว่า **ปสฺสตี** ความว่า ย่อมเล็งเห็นว่า สัตว์นั้น เกิดแล้ว แม้นในที่ไหน. บทว่า **เย อยุถตา** ความว่า ย่อมกล่าววว่า ชนเหล่าใดย่อมรู้ว่า บุคคลนั้น เข้าถึงนรก เพราะ

ความที่กุศลกรรมบถสิบอันตนพระพุดิแล้ว ความรู้ของชนเหล่านั้นผิด. พึง
ทราบเนื้อความในวาระทั้งปวงโดยนัยนี้. บทว่า วิทิต์ ได้แก่ ปราภฏ. บทว่า
ถามสา ได้แก่ ด้วยกำลังทิจิ. บทว่า ปรามาสา ได้แก่ ลูบคลำด้วย
ทิจิ. บทว่า อภินิวิสุส โวหริ ความว่า พุดปักลงไปยึดถือ. ก็บทว่า
ตตุรานนุท นี้ เป็นบทจำแนกมหากัมมวิภังคญาณ ถึงกระนั้น ก็ยังเป็นบท
ตั้งมาติกาด้วย. ก็ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงบทนี้ว่า วาเทมิประมาณ
เท่านี้ เราอนุมัตติ วาเทมิประมาณเท่านี้ เราไม่อนุมัตติ ตามคำของสมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้น ผู้มีจักขุเพียงดังทิพย์. บทว่า ตตุตฺร ตตุตฺร คือในสมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้น. บทว่า อิทมสุส ตัตตบทเป็น อิทํ วจนํ อสุส แปล
ว่า คำนี้จะพึงมี. บทว่า อณฺณถา คือ โดยอาการอื่น. พึงทราบวาเทที่ทรง
อนุมัตติ ไม่ทรงอนุมัตติ ในบททั้งปวงอย่างนี้ว่า ทรงอนุมัตติในฐานะ ๒ อย่าง
ไม่ทรงอนุมัตติในฐานะ ๓ อย่าง ในวาเทของสมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้
ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงอนุมัตติ และไม่อนุมัตติตามคำของ
สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหลายผู้มีจักขุเพียงดังทิพย์อย่างนี้แล้วบัดนี้ เมื่อจะทรง
จำแนกญาณในมหากัมมวิภังค จิงตริสว่า ตตุรานนุท ยวายํ ปุคฺคโล ดัง
นี้เป็นต้น. บทว่า ปุพฺเพ วสุสสตี กตํ โหติ ความว่า บุคคลผู้ทำกรรม
ใด อันสมณะหรือพราหมณ์นี้ ผู้มีจักขุเพียงดังทิพย์เห็นแล้ว. ก็กรรมอัน
บุคคลทำแล้วในกาลก่อนแต่นั้น บุคคลย่อมเกิดในนรกด้วยกรรมที่คนทำแล้ว
ในกาลก่อนบ้าง ย่อมเกิดด้วยกรรมที่คนทำในภายหลังบ้าง. ก็แลในมรณกาล
ก็ย่อมเกิดเหมือนกัน แม้ด้วยการเห็นผิดเป็นต้นว่า พระจันทร์ประเสริฐที่สุด
พระศิวะประเสริฐที่สุด พระพรหมประเสริฐที่สุด หรือโลกประเสริฐพิเศษด้วย
อิสระเป็นต้น. บทว่า ทิจฺจเรว ธมฺเม ความว่า กรรมใดพึงให้ผลในปัจจุบัน.

นั้น บุคคลย่อมได้เสวยผลของกรรมนั้น ในปัจจุบันเทียว กรรมใดให้ผลเมื่อ
อุบัติ บุคคลอุบัติแล้วย่อมได้เสวยผลของกรรมนั้น กรรมใดให้ผลในลำดับถัด
ไป ย่อมได้เสวยผลของกรรมนั้น ในลำดับถัดไป. สมณะ หรือ พราหมณ์นี้ได้
เห็นกองแห่งกรรม ๑ อย่าง และกองแห่งวิบาก ๑ อย่าง ด้วยประการฉะนี้
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเห็นกองแห่งกรรม ๓ อย่างและกองแห่งวิบาก ๒ อย่าง
ซึ่งสมณะหรือพราหมณ์ไม่เห็นแล้ว แต่ทรงเห็นกองแห่งกรรม ๔ อย่างและ
กองแห่งวิบาก ๓ อย่าง ซึ่งสมณะหรือพราหมณ์เห็นแล้ว. ฉะนั้นในการรู้
ฐานะทั้ง ๓ อย่างนี้ ชื่อว่า ฉญาณในมหากรรมวิภังค์ ของพระตถาคต สมณะ
หรือพราหมณ์ ผู้มีจักขุเพียงดั่งทิพย์ไม่เห็นอะไรในวาระที่สอง ก็ฉญาณในการ
รู้ฐานะ ๕ อย่างแม้นี้ คือ กองแห่งกรรม ๓ อย่าง กองแห่งวิบาก ๒ อย่าง
อันพระตถาคตทรงเห็นแล้วดังนี้ ชื่อว่า ฉญาณในมหากรรมวิภังค์ของพระตถาคต
แม้ในวาระ ๒ อย่างที่เหลือ ก็มีนัยนี้เช่นเดียวกัน. บทว่า อภัพฺพํ ได้แก่
เว้นจากความจริง คือเป็นอกุศล. บทว่า อภัพฺพภาสํ ความว่า กรรมไม่ควร
ยอมสอให้เห็น คือยอมครอบงำ อธิบายว่าย่อมห้าม. ก็ครั้งเมื่ออกุศล
กรรมมีมาก อันบุคคลทำไว้แล้ว กรรมอันมีกำลังห้ามวิบากของกรรมที่ไม่มี
กำลังยอมทำโอกาสให้แก่วิบากของตน กรรมนี้ ชื่อว่า กรรมไม่ควรสอให้
เห็นว่า ไม่ควร. ส่วนบุคคลทำกุศลกรรมแล้ว ทำอกุศลกรรมในเวลาใกล้ตาย.
อกุศลกรรมนั้น ห้ามวิบากของกุศลกรรม ทำโอกาสให้แก่วิบากของตน กรรมนี้
ชื่อว่า กรรมไม่ควรสอให้เห็นว่าควร ครั้นเมื่อกุศลมากอันบุคคลแม้ทำไว้แล้ว
กรรมมีกำลัง ห้ามวิบากของกรรมที่ไม่มีกำลัง ย่อมทำโอกาสแก่วิบากของตน
กรรมนี้ ชื่อว่า กรรมควรและสอให้เห็นว่าควร ส่วนบุคคลทำอกุศลแล้ว
ทำกุศลในเวลาใกล้ตาย กุศลกรรมนั้น ห้ามวิบากของอกุศลกรรม ทำโอกาส
ให้แก่วิบากของตน กรรมนี้ ชื่อว่า กรรมควรและสอให้เห็นว่า ไม่ควร

อนึ่ง พึงทราบเนื้อความในที่นี่ โดยอาการที่ปรากฏ. ก็มีอธิบายดังนี้ กรรมใดยอมส่องให้เห็น คือ ย่อมปรากฏโดยไม่ควร เพราะฉะนั้น กรรมนั้น ชื่อว่า ส่องให้เห็นว่าไม่ควร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบุคคลสี่พวก โดยนัยเป็นต้นว่า ในบุคคลสี่พวกนั้น บุคคลนี้ใดในโลกนี้ ผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง ดังนี้. ในบุคคลสี่พวกนั้น กรรมของบุคคลพวกที่หนึ่ง ชื่อว่า กรรมไม่ควรส่องให้เห็นว่าไม่ควร. ก็กรรมนี้ ชื่อว่า ไม่ควร เพราะเป็นอกุศล. กรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในนรกนั้น ชื่อว่า เป็นอกุศลปรากฏ เพราะความที่บุคคลพวกที่หนึ่งนั้นเกิดในนรก. กรรมของบุคคลพวกที่สอง ชื่อว่า กรรมไม่ควรส่องให้เห็นว่า ควร. ก็กรรมนั้น ชื่อว่า ไม่ควร เพราะเป็นอกุศล. ก็กรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในสวรรค์ของอัญญเดียรถีย์ทั้งหลาย ชื่อว่า เป็นกุศลปรากฏ เพราะความที่บุคคลพวกที่สองเกิดในสวรรค์. กรรม ๒ อย่าง แม้นอกนี้ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน บทที่เหลือในที่ทั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาหากัมมวิภังคสูตรที่ ๖.

๗. สพายนวิภังคสูตร

[๖๑๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง สพายนวิภังค์แก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงฟัง สพายนวิภังค์นั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า.

[๖๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสตั้งนี้ว่า พวกเธอพึงทราบอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ หมวดวิญญาณ ๖ หมวดผัสสะ ๖ ความนึกห่วงของใจ ๑๘ ทางดำเนินของสัตว์ ๓๖ ใน ๓๖ นั้น พวกเธอจงอาศัยทางดำเนินของสัตว์นี้ ละทางดำเนินของสัตว์นี้ และพึงทราบการตั้งสติประการที่พระอริยะเสพ ซึ่งเมื่อเสพชื่อว่า เป็นศาสดาครเพื่อสั่งสอนหมู่ อันเราเรียกว่าสารถิฝีกบรูษที่ควรฝีก ยอดเยี่ยมกว่าอาจารย์ผู้ฝีกทั้งหลาย นี้เป็นอุเทศแห่ง สพายนวิภังค์.

[๖๑๙] ก็ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า พึงทราบอายตนะภายใน ๖ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ได้แก่อายตนะคือจักขุ อายตนะคือโสต อายตนะคือฆานะ อายตนะคือชีวา อายตนะคือกาย อายตนะคือมโน. ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า พึงทราบอายตนะภายใน ๖ นั้น เราอาศัยอายตนะนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๒๐] ก็ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า ฟังทราบอายตนะภายนอก ๖ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ได้แก่อายตนะคือรูป อายตนะคือเสียง อายตนะคือกลิ่น อายตนะคือรส อายตนะคือโณภูฏัพพะ อายตนะคือธรรมารมณ. ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า ฟังทราบอายตนะภายนอก ๖ นั้น เราอาศัยอายตนะนี้กล่าวแล้ว.

[๖๒๑] ก็ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า ฟังทราบหมวดวิญญาณ ๖ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ได้แก่จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ. ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า ฟังทราบหมวดวิญญาณ ๖ นั้น เราอาศัยวิญญาณนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๒๒] ก็ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า ฟังทราบหมวดผัสสะ ๖ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ได้แก่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส. ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า ฟังทราบหมวดผัสสะ ๖ นั้น เราอาศัยสัมผัสนี้กล่าวแล้ว.

[๖๒๓] ก็ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า ฟังทราบความนึกหน่วงของใจ ๑๘ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว คือ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ ใจย่อมนึกหน่วงรูปเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส นึกหน่วงรูปเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส นึกหน่วงรูปเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา.

เพราะฟังเสียงด้วยโสต...

เพราะดมกลิ่นด้วยฆานะ...

เพราะลิ้มรสด้วยชิวหา...

เพราะถูกต้องโณภูฏัพพะด้วยกาย...

เพราะรู้ธรรมารมณด้วยมโน ใจย่อมนึกหน่วงธรรมารมณเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส นึกหน่วงธรรมารมณเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส นึกหน่วงธรรมารมณ

เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา. ฉะนั้น เป็นความนึกหวังฝ่ายโสมนัส ๖ ฝ่ายโทมนัส ๖ ฝ่ายอุเบกขา ๖. ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า พึงทราบความนึกหวังของใจ ๑๘ นั้น เราอาศัยความนึกหวังนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๒๔] ก็ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า พึงทราบทางดำเนินของสัตว์ ๓๖ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว คือ โสมนัสอาศัยเรือน ๖ โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ โทมนัสอาศัยเรือน ๖ โทมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ อุเบกขาอาศัยเรือน ๖ อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ ๖.

[๖๒๕] ใน ๓๖ ประการนั้น โสมนัสอาศัยเรือน ๖ เป็นไฉน. คือ บุคคลเมื่อถึงเห็นการได้เฉพาะซึ่งรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ เป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ ประกอบด้วยโลกามิส โดยเป็นของอันตน ได้เฉพาะ หรือหวนระลึกถึงรูปที่เคยได้เฉพาะในก่อน อันล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ย่อมเกิดโสมนัสขึ้น โสมนัสเช่นนี้ นี้เราเรียกว่า โสมนัสอาศัยเรือน.

บุคคลเมื่อถึงเห็นการได้เฉพาะซึ่งเสียงที่รู้ได้ด้วยโสต...

บุคคลเมื่อถึงเห็นการได้เฉพาะซึ่งกลิ่นที่รู้ได้ด้วยฆานะ...

บุคคลเมื่อถึงเห็นการได้เฉพาะซึ่งรสที่รู้ได้ด้วยชีวหา...

บุคคลเมื่อถึงเห็นการได้เฉพาะซึ่งโผฏฐัพพะที่รู้ได้ด้วยกาย...

บุคคลเมื่อถึงเห็นการได้เฉพาะซึ่งธรรมารมณที่รู้ได้ด้วยมโน อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ เป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ ประกอบด้วยโลกามิส โดยเป็นของอันตนได้เฉพาะ หรือหวนระลึกถึงธรรมารมณที่เคยได้เฉพาะในก่อน อันล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ย่อมเกิดโสมนัสขึ้น โสมนัสเช่นนี้ นี้เราเรียกว่า โสมนัสอาศัยเรือน เหล่านี้โสมนัสอาศัยเรือน ๖.

[๖๒๖] ใน ๓๖ ประการนั้น โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ เป็นไฉน.
คือ บุคคลเมื่อทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และความ
ดับของรูปทั้งหลายนั้นแล แล้วเห็นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า
รูปในก่อนและในบัดนี้ทั้งหมดนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็น
ธรรมดา ย่อมเกิดโสมนัสขึ้น โสมนัสเช่นนี้ นี้เราเรียกว่า โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ.

บุคคลเมื่อทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และ
ความดับของเสียงทั้งหลายนั้นแล ...

บุคคลเมื่อทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และ
ความดับของกลิ่นทั้งหลายนั้นแล ...

บุคคลเมื่อทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และ
ความดับของรสทั้งหลายนั้นแล ...

บุคคลเมื่อทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และ
ความดับของโผฏฐัพพะทั้งหลายนั้นแล..

บุคคลเมื่อทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และ
ความดับของธรรมารมณ์ทั้งหลายนั้นแล แล้วเห็นด้วยปัญญาชอบตามความ
เป็นจริงอย่างนี้ว่า ธรรมารมณ์ในก่อนและในบัดนี้ทั้งหมดนั้น ไม่เที่ยงเป็น
ทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ย่อมเกิดโสมนัสขึ้น โสมนัสเช่น
นี้เราเรียกว่า โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ เหล่านี้โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖.

[๖๒๗] ใน ๓๖ ประการนั้น โสมนัสอาศัยเรือน ๖ เป็นไฉน. คือ
บุคคลเมื่อถึงเห็นความไม่ได้เฉพาะซึ่งรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา
น่าใคร่ น่าชอบใจ เป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ ประกอบด้วยโลกามิส โดยเป็นของ
อันทนไม่ได้เฉพาะ หรือหวนระลึกถึงรูปที่ไม่เคยได้เฉพาะในก่อน อันล่วงไป

แล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ย่อมเกิดโทมนัส โทมนัสเช่นนี้ นี้เราเรียกว่า โทมนัสอาศัยเรือน.

บุคคลเมื่อเล็งเห็นความไม่ได้เฉพาะซึ่งเสียง...

บุคคลเมื่อเล็งเห็นความไม่ได้เฉพาะซึ่งกลิ่น...

บุคคลเมื่อเล็งเห็นความไม่ได้เฉพาะซึ่งรส...

บุคคลเมื่อเล็งเห็นความไม่ได้เฉพาะซึ่งโณภูมัพพะ...

บุคคลเมื่อเล็งเห็นความไม่ได้เฉพาะซึ่งธรรมารมณ์ที่รู้ได้ด้วยมโน อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ เป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ ประกอบด้วยโลกามิส โดยเป็นของอันคนไม่ได้เฉพาะ หรือหวนระลึกถึงธรรมารมณ์ที่ไม่เคยได้เฉพาะ ในก่อน อันล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ย่อมเกิดโทมนัส โทมนัสเช่นนี้ นี้เราเรียกว่า โทมนัสอาศัยเรือน เหล่านี้โทมนัสอาศัยเรือน ๖

[๖๒๘] ใน ๓๖ ประการนั้น โทมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ เป็นโณ คือ บุคคลทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และความดับ ของรูปทั้งหลายนั้นแล แล้วเห็นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า รูปในก่อน และในบัดนี้ ทั้งหมดนั้น ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวน เป็นธรรมดาแล้ว ย่อมเข้าไปตั้งความปรารถนาในอนุดตริโมกข์ เมื่อเข้าไป ตั้งความปรารถนาในอนุดตริโมกข์ดังนี้ว่า เมื่อไร ตัวเราจึงจักบรรลุอายุตนะ ที่พระอริยะทั้งหลายได้บรรลุอยู่ในบัดนี้เล่า ย่อมเกิดโทมนัสเพราะความ ปรารถนาเป็นปัจจัยขึ้น โทมนัสเช่นนี้ นี้เราเรียกว่า โทมนัสอาศัยเนกขัมมะ

บุคคลทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และความดับ ของเสียงทั้งหลายนั้นแล...

บุคคลทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และความดับ ของกลิ่นทั้งหลายนั้นแล...

บุคคลทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และความ
ดับ ของรสทั้งหลายนั้นแล...

บุคคลทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และความ
ดับ ของโณภูฏัพพะทั้งหลายนั้นแล...

บุคคลทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และความ
ดับ ของธรรมารมณฺ์ทั้งหลายนั้นแล แล้วเห็นด้วยปัญญาชอบตามความเป็น
จริงอย่างนี้ว่า ธรรมารมณฺ์ในก่อนและในบัดนี้ ทั้งหมดนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์
มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาแล้ว ย่อมเข้าไปตั้งความปรารถนาในอนุดตฺร-
วิโมกข์ เนื้อเข้าไปตั้งความปรารถนาในอนุดตฺรวิโมกข์ดังนี้ว่า เมื่อไร ตัวเรา
จึงจักบรรลุดุอาตนะที่พระอรียะทั้งหลายได้บรรลุดูอยู่ในบัดนี้เล่า ย่อมเกิดโทม-
นัสเพราะความปรารถนาเป็นปัจจัยขึ้น โทมนัสเช่นนี้ นี้เรียกว่า โทมนัสอาศัย
เนกขัมมะ เหล่านี้ โทมนัสอาศัยเนกขัมมะ.

[๖๒๕] ใน ๓๖ ประการนั้น อุเบกขาอาศัยเรือน ๖ เป็นไฉน. คือ
เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ ย่อมเกิดอุเบกขาขึ้นแก่ปุถุชนคนโง่เขลา ยังไม่ชนะ
กิเลส ยังไม่ชนะวิบาก ไม่เห็นโทษ ไม่ได้สดับ เป็นคนหนาแน่น อุเบกขา
เช่นนี้นั้น ไม่ล่วงเลยรูปไปได้ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกว่า อุเบกขาอาศัย
เรือน.

เพราะฟังเสียงด้วยโสต...

เพราะดมกลิ่นด้วยฆานะ...

เพราะลิ้มรสด้วยชีวหา...

เพราะถูกต้องโณภูฏัพพะด้วยกาย...

เพราะรู้ธรรมารมณฺ์ด้วยมโน ย่อมเกิดอุเบกขาขึ้นแก่ปุถุชนคนโง่เขลา
ยังไม่ชนะกิเลส ยังไม่ชนะวิบาก ไม่เห็นโทษ ไม่ได้สดับ เป็นคนหนาแน่น

อุเบกขาเช่นนี้นั้น ไม่ล่วงเลยธรรมารมณไปได้ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกว่า
อุเบกขาอาศัยเรือน เหล่านี้ อุเบกขาอาศัยเรือน ๖.

[๖๓๐] ใน ๓๖ ประการนั้น อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ ๖ เป็นโชน.
คือ บุคคลเมื่อทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และความ
ดับของรูปทั้งหลายนั้นแล แล้วเห็นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า
รูปในก่อนและในบัดนี้ ทั้งหมดนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน
เป็นธรรมดา ย่อมเกิดอุเบกขาขึ้น อุเบกขาเช่นนี้นั้น ไม่ล่วงเลยรูปไปได้
เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกว่า อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ.

บุคคลเมื่อทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และ
ความดับของเสียงทั้งหลายนั้นแล...

บุคคลเมื่อทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และ
ความดับของกลิ่นทั้งหลายนั้นแล...

บุคคลเมื่อทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และ
ความดับของรสทั้งหลายนั้นแล...

บุคคลเมื่อทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และ
ความดับของโผฏฐัพพะทั้งหลายนั้นแล...

บุคคลเมื่อทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย และ
ความดับของธรรมารมณทั้งหลายนั้นแล แล้วเห็นด้วยปัญญาชอบตามความ
เป็นจริงอย่างนี้ว่า ธรรมารมณในก่อนและในบัดนี้ทั้งหมดนั้น ไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ มีความแปรปรวน เป็นธรรมดา ย่อมเกิดอุเบกขาขึ้น อุเบกขาเช่นนี้
นั้น ไม่ล่วงเลยธรรมารมณไปได้ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกว่า อุเบกขาอาศัย
เนกขัมมะ เหล่านี้อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ ๖. ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า พึงทราบ
ทางดำเนินของสัตว์ ๓๖ นั้น เราอาศัยทางดำเนินนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๓๑] ก็ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า ในทางดำเนินของสัตว์ ๓๖ นั้น พวก
เรອງอาศัยทางดำเนินของสัตว์นี้ ละทางดำเนินของสัตว์นี้ นั้นเราอาศัยอะไร
กล่าวแล้ว. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ใน ๓๖ ประการนั้น พวกเรອງอาศัย คืออิง
โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ นั้น ๆ แล้วละ คือล่วงเสียดซึ่งโสมนัสอาศัยเรือน ๖
นั้น ๆ อย่างนี้ ย่อมเป็นอันละโสมนัสนั้น ๆ ได้ เป็นอันล่วงโสมนัสนั้น ๆ ได้.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ใน ๓๖ ประการนั้น พวกเรອງอาศัย คืออิงโสมนัสอาศัย
เนกขัมมะ ๖ นั้น ๆ แล้วละคือล่วงเสียดซึ่งโสมนัสอาศัยเรือน ๖ นั้น ๆ อย่างนี้
ย่อมเป็นอันละโสมนัสนั้น ๆ ได้ เป็นอันล่วงโสมนัสนั้น ๆ ได้. คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ใน ๓๖ ประการนั้น พวกเรອງอาศัย คืออิงอุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ
๖ นั้น ๆ แล้วละ คือล่วงเสียดซึ่งอุเบกขาอาศัยเรือน ๖ นั้น ๆ อย่างนี้ ย่อม
เป็นอันละอุเบกขานั้น ๆ ได้ เป็นอันล่วงอุเบกขานั้น ๆ ได้. คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ใน ๓๖ ประการนั้น พวกเรອງอาศัย คืออิงโสมนัสอาศัยเนกขัมมะ
๖ นั้น ๆ แล้วละ คือล่วงเสียดซึ่งโสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ นั้น ๆ อย่างนี้
ย่อมเป็นอันละโสมนัสนั้น ๆ ได้ เป็นอันล่วงโสมนัสนั้น ๆ ได้. คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ใน ๖ ประการนั้น พวกเรອງอาศัย คืออิงอุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ
๖ นั้น ๆ แล้วละ คือล่วงเสียดซึ่งโสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ นั้น ๆ อย่างนี้ ย่อม
เป็นอันละโสมนัสนั้น ๆ ได้ เป็นอันล่วงโสมนัสนั้น ๆ ได้.

[๖๓๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุเบกขาที่มีความเป็นต่าง ๆ อาศัย
อารมณ์ต่าง ๆ ก็มีอุเบกขาที่มีความเป็นหนึ่ง อาศัยอารมณ์เป็นหนึ่งก็มี.

ก็อุเบกขาที่มีความเป็นต่าง ๆ อาศัยอารมณ์ต่าง ๆ เป็นไฉน. คือ
อุเบกขาที่มีในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ นี้อุเบกขาที่
ความเป็นต่าง ๆ อาศัยอารมณ์ต่าง ๆ.

ก็อุเบกขาที่มีความเป็นหนึ่ง อาศัยอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นโณน. คือ
อุเบกขาที่อาศัยอากาศานัญญาตนะ อาศัยวิญญาณัญญาตนะ อาศัยอาภิญญา
ัญญาตนะ อาศัยเนวสัญญาเนาสัญญาตนะ นี้อุเบกขาที่มีความเป็นหนึ่ง
อาศัยอารมณ์เป็นหนึ่ง.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โนอุเบกขา ๒ อย่าง พวกเธอจงอาศัย คืออิง
อุเบกขาที่มีความเป็นหนึ่ง อาศัยอารมณ์เป็นหนึ่งนั้น แล้วละ คือล่วงเสียดซึ่ง
อุเบกขาที่มีความเป็นต่าง ๆ อาศัยอารมณ์ต่าง ๆ นั้น อย่างนี้ ย่อมเป็นอันละ
อุเบกขานี้ได้ เป็นอันล่วงอุเบกขานี้ได้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงอาศัย
คืออิงความเป็นผู้ไม่มีตัณหา แล้วละ คือล่วงเสียดซึ่งอุเบกขาที่มีความเป็นหนึ่ง
อาศัยอารมณ์เป็นหนึ่งนั้น อย่างนี้ ย่อมเป็นอันละอุเบกขานี้ได้ เป็นอันล่วง
อุเบกขานี้ได้ ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า ในทางดำเนินของสัตว์ ๓๖ นั้น พวกเธอ
จงอาศัยทางดำเนินของสัตว์นี้ ละทางดำเนินของสัตว์นี้ นั้นเราอาศัยการละ
การล่วง นี้ กล่าวแล้ว.

[๖๓๓] ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า และพึงทราบการตั้งสติ ๓ ประการที่
พระอริยะเสพ ซึ่งเมื่อเสพชื่อว่า เป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอนหมู่นั้น เรา
อาศัยอะไรกล่าวแล้ว.

[๖๓๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ศาสดาเป็นผู้อนุเคราะห์ แสงวประ-
โยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี้เพื่อประโยชน์
เกื้อกูลแก่พวกเธอ นี้เพื่อความสุขแก่พวกเธอ. เหล่าสาวกของศาสนานั้น ย่อม
ไม่ฟังด้วยดี ไม่เจียโสตสัคคิ ไม่ตั้งจิตรับรู้ และประพฤดิหลิกลีงคำสอน
ของศาสดา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น ตถาคตไม่เป็นผู้ชื่นชม ไม่สวย
ความชื่นชม และไม่ระคายเคือง ย่อมมีสติสัมปชัญญะอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

นี้ เราเรียกว่าการตั้งสติประการที่ ๑ ที่พระอริยะเสพ ซึ่งเมื่อเสพ ชื่อว่าเป็น ศาสดาควรเพื่อสั่งสอนหมู่.

[๖๓๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ศาสดาเป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี่เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเธอ นี่เพื่อความสุขแก่พวกเธอ. เหล่าสาวกของศาสนานั้น บางพวกยอมไม่ฟังด้วยดี ไม่เจียโศตสดับ ไม่ตั้งจิตรับรู้ และประพฤติกเลียดคำสอนของศาสดา. บางพวกยอมฟังด้วยดี เจียโศตสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่ประพฤติกเลียดคำสอนของศาสดา. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น ตถาคตไม่ใช่ผู้ชื่นชม ไม่เสวยความชื่นชม ทั้งไม่ใช่ผู้ไม่ชื่นชม ไม่เสวยความไม่ชื่นชม เว้นทั้งความชื่นชมและความไม่ชื่นชมทั้งสองอย่างนั้นแล้ว เป็นผู้วางเฉย ย่อมมีสติสัมปชัญญะอยู่ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่าการตั้งสติประการที่ ๒ ที่พระอริยะเสพ ซึ่งเมื่อเสพชื่อว่า เป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอนหมู่.

[๖๓๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ศาสดาเป็นผู้อนุเคราะห์แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี่เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเธอ นี่เพื่อความสุขแก่พวกเธอ. เหล่าสาวกของศาสนานั้น ย่อมฟังด้วยดี เจียโศตสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่ประพฤติกเลียดคำสอนของศาสดา. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น ตถาคตเป็นผู้ชื่นชม เสวยความชื่นชม และไม่ระคายเคือง ย่อมมีสติสัมปชัญญะอยู่ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่าการตั้งสติประการที่ ๓ ที่พระอริยะเสพ ซึ่งเมื่อเสพชื่อว่า เป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอนหมู่. ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า และพึงทราบ การตั้งสติ ๓ ประการที่พระอริยะเสพ ซึ่งเมื่อเสพชื่อว่า เป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอนหมู่ นั้นเราอาศัยเหตุนี้ กล่าวแล้ว

[๖๓๗] ก็ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า ศาสดานั้นเราเรียกว่า สารถีฝึกบรูษ ที่ควรฝึก ยอดเยี่ยมกว่าอาจารย์ผู้ฝึกทั้งหลาย นั้นเราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ช้างที่ควรฝึก อันอาจารย์ฝึกช้างไล่ให้วิ่ง ย่อมวิ่งไปได้ ทิศเดียวเท่านั้น คือ ทิศตะวันออก หรือทิศตะวันตก หรือทิศเหนือ หรือ ทิศใต้. ม้าที่ควรฝึก อันอาจารย์ฝึกม้าขับไล่ให้วิ่ง ย่อมวิ่งไปได้ทิศเดียวเหมือนกัน คือ ทิศตะวันออก หรือทิศตะวันตก หรือทิศเหนือ หรือทิศใต้. โคที่ควรฝึก อันอาจารย์ฝึกโคขับไล่ให้วิ่ง ย่อมวิ่งไปได้ทิศเดียวเหมือนกัน คือ ทิศตะวันออก หรือทิศตะวันตก หรือทิศเหนือ หรือทิศใต้. แต่บรูษที่ควรฝึก อันตถาคต ผู้รหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าสอนให้วิ่ง ย่อมวิ่งไปได้ทั่วทั้ง ๘ ทิศ คือ ผู้ที่มีรูป ย่อมเห็นรูปทั้งหลายได้ นี้ทศที่ ๑. ผู้ที่มีสัญญาในรูปภายใน ย่อมเห็นรูป ทั้งหลายภายนอกได้ นี้ทศที่ ๒. ย่อมเป็นผู้โน้มใจว่างามทั้งนั้น นี้ทศที่ ๓. ย่อมเข้าอากาสนัญญาตนะอยู่ด้วยใส่ใจว่า อากาสนาที่สุคมิได้ เพราะล่วงรูป สัญญา คับปฏิภมสัญญา ไม่ใส่ใจมานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง นี้ทศที่ ๔. ย่อมเข้าวิญญาณัญญาตนะอยู่ ด้วยใส่ใจว่า วิญญาณหาที่สุคมิได้ เพราะล่วง อากาสนัญญาตนะโดยประการทั้งปวง นี้ทศที่ ๕. ย่อมเข้าอากิญจัญญาตนะ อยู่ด้วยใส่ใจว่า ไม่มีสักน้อยหนึ่ง เพราะล่วงวิญญาณัญญาตนะโดยประการ ทั้งปวง นี้ทศที่ ๖. ย่อมเข้าเนวสัญญานาสัญญาตนะอยู่ เพราะล่วงอากิญ- จัญญาตนะโดยประการทั้งปวง นี้ทศที่ ๗. ย่อมเข้าสัญญาเวทยิตนิโรชอยู่ เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวง นี้ทศที่ ๘. ดูก่อนภิกษุ ทั้งหลาย บรูษที่ควรฝึก อันตถาคตผู้รหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าสอนให้วิ่ง ย่อม วิ่งไปได้ทั่วทั้ง ๘ ทิศคั้งนี้. ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า ศาสดานั้นเราเรียกว่าสารถี

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 296
ฝึกบุรุษที่ควรฝึก ยอดเยี่ยมกว่าอาจารย์ผู้ฝึกทั้งหลาย นั่นเราอาศัยเหตุดังนี้
กล่าวแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ สหายตนวิมังคสูตร ที่ ๗

อรรถกถาสพตนวิภังคสูตร

สพายนวิภังคสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวทิตพฺพานิ ความว่า ฟังรู้ด้วยมรรค
อันมีวิปัสสนา. บทว่า มโนปวิจารา ได้แก่ วิตกและวิจาร. จริมนะที่ยัง
วิตกให้เกิดขึ้น ท่านประสงค์ว่า มนะ ในที่นี้. ชื่อว่า มโนปวิจารา เพราะ
อรรถว่า เป็นความนึกห่วงของใจ. บทว่า สดตฺตปทา ได้แก่ ทางดำเนิน
ของสัตว์ทั้งหลาย ที่อาศัยวิภูฏะและวิวิภูฏะ. ก็ในที่นี้ ทางดำเนินสู่วิภูฏะมี
๑๘ ประการ ทางดำเนินสู่วิวิภูฏะมี ๑๘ ประการ. ทางดำเนินแม้เหล่านั้น
ฟังทราบด้วยมรรคอันมีวิปัสสนานั้นแล. บทว่า โยคาจริยานํ ความว่า ผู้
ให้ศึกษาอาจารย์ หัตถิโยคะ เป็นต้น ได้แก่ ผู้ฝึกบุคคลที่ควรฝึก. บทที่
เหลือจักแจ่มแจ้งในวิภังคนี้เทียว. บทว่า อยมฺหุเตโส นี้ เป็นบทตั้งมาติกา.
อายตนะทั้งหลายมีจักขุอายตนะ เป็นต้น ให้พิสดารแล้วในวิสุทธิมรรค. บทว่า
จกฺขุวิญฺญาณํ ได้แก่ จักขุวิญฺญาณทั้งสอง โดยวิบากของกรรมที่เป็นกุศลและ
อกุศล. แม้ในปสาทวิญฺญาณที่เหลือทั้งหลายก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็วิญฺญาณที่
เหลือเว้น วิญฺญาณ ๕ ประการนี้ ชื่อว่า มโนวิญฺญาณในที่นี้. บทว่า จกฺขุ-
สมฺผลฺโส ได้แก่ สัมผัสในจักขุ. นั้นเป็นชื่อของสัมผัสที่ประกอบด้วยจักขุ
วิญฺญาณ. ในสัมผัสทั้งหลายแม้ที่เหลือก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า จกฺขุนา รูปี
ทิสฺวา ความว่า เพราะเห็นรูปด้วยจักขุวิญฺญาณ. ในบททั้งปวงก็นัยนี้เหมือนกัน
บทว่า โสมนสฺสฏฺธานิโย ได้แก่ เป็นเหตุด้วยอำนาจแห่งอารมณ์ของโสมนัส.
บทว่า อปฺวิจรติ ความว่า ใจย่อมนึกห่วง ด้วยความเป็นไปของวิตก ใน
ความนึกห่วงของใจนั้น. ฟังทราบความนึกห่วงของใจ กล่าวคือ วิตก

วิจารณ์ ๑๘ ประการ โดยนัยนี้ว่า วิตกุโ ท้ สมุပ္ยตุโต จ. ก็ชื่อว่า โสมนัสสุวิจาร์ เพราะอรรถว่า นึกห่วงพร้อมกัโสมนัสในบทว่า จ โสมนัสสุวิจาร์ นี้. แม้ในบททั้งสองที่เหลื่อกันี้ยนี้เหมือนกัน.

บทว่า เคหลิตานิ ได้แก่ อาศัย กามคุณ. บทว่า เนกขมมลิตานิ ได้แก่ อาศัยวิปีสสนา. บทว่า อิกฺขุจัน ได้แก่ อันแสวงหาแล้ว. บทว่า กนฺตานิ ได้แก่ ให้ความใคร่ บทว่า มโนรมานั ความว่า ใจยอมยินดี ในธรรมารมณห์เหล่านั้น เพราะฉะนั้น ธรรมารมณห์เหล่านั้น จึงชื่อว่า เป็นที่มา ยินดีของใจ ธรรมารมณห์เหล่านั้น เป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ. บทว่า โลกามิส- ปฏิสัญฺตุตฺตานิ คือ ประกอบด้วยตัณหา. บทว่า อตีตํ คือ อันได้เฉพาะแล้ว. ถามว่า โสมนัส ปรารภปัจจุบันเกิดขึ้นก่อนจะเกิดขึ้นในอดีตอย่างไร. ตอบว่า โสมนัสอันมีกำลัง ย่อมเกิดแก่บุคคลผู้หวนระลึก แม้ในอดีตว่า เราเสวย อิกฺขุจารมณห์ในบัดนี้ฉันใด เราเสวยแล้วแม้ในกาลก่อนฉันนั้น. บทว่า อนิจฺจตํ ได้แก่ อาการอันไม่เที่ยง. บทว่า วิปริณามวิราคณิโรธั ความว่า ชื่อว่า ความแปรปรวน เพราะละปกติ ชื่อว่า ความคลายไป เพราะไปปราศจาก ชื่อว่า ความดับ เพราะดับไป. บทว่า สมุပ္ยตุตฺตาย ได้แก่ วิปีสสนา- ปัญญา. บทว่า อิทํ วุจฺจติ เนกขมมลิตโสมนัสสุตํ ความว่า โสมนัสนี้ เกิดขึ้นแล้ว แก่บุคคลผู้นั่งเจริญวิปีสสนา เห็นความแตกดับของสังขารทั้งหลาย เหมือนพระราชาทรงเห็นสิริสมบัติของพระองค์ฉะนั้น ในเมื่อวิปีสสนาญาณ อันแข็งกล้า ถึงสังขารนำไปอยู่ เราเรียกว่า โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ สมดัง คาถาประพันธ์ที่ตรัสไว้ดังนี้ว่า

ความยินดีอันไม่ไข่มุขยั ย่อมมีแก่
ภิกษุ ผู้เข้าสู่เรือนว่างเปล่า มีจิตสงบแล้ว
เห็นแจ้งธรรมโดยชอบอยู่ ภิกษุเห็นความ

เกิดและความดับของขันธทั้งหลาย ในกาล

ใด ๆ ย่อมได้ความปิติและปราโมทย์ใน

กาลนั้น ๆ อมตะนั้นอันภิกษุรู้แล้ว.

บทว่า อิมานิ ความว่า เหล่านั้น โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ อย่าง
เกิดแล้ว แก่บุคคล ผู้นั่งเจริญวิปัสสนา ด้วยอำนาจแห่งความไม่เที่ยงเป็นต้น
ในเมื่ออิฏฐารมณ์ไปสู่คลองในทวาร ๖. บทว่า อติตฺ ความว่า โทมนัส
จงเกิดแก่บุคคลผู้ปรารถนาไม่ได้อิฏฐารมณ์ปัจจุบันก่อน จะเกิดในอดีต
อย่างไร. โทมนัสอันมีกำลัง ย่อมเกิดแก่บุคคลผู้หวนระลึก แม้ในอดีตว่า
เราปรารถนาแล้วไม่ได้อิฏฐารมณ์ในบัดนี้ ฉันทใด เราปรารถนาแล้ว ไม่ได้
แม้ในกาลก่อนก็ฉันทนั้น. บทว่า อนุตฺตเรสุ วิโมกฺขेषु คือ อรหัต ชื่อว่า
อนุตตรวิโมกข์. อธิบายว่า ตั้งความปรารถนาในอรหัต. บทว่า อายตฺน
ได้แก่ อายตนะคือ อรหัต. บทว่า ปิหิ อูปฺภฺราปยโต ความว่า
ตั้งความปรารถนา. ก็อายตนะนั้นย่อมเกิดแก่บุคคลผู้ตั้งความปรารถนานั้น.
อธิบายว่า ผู้เข้าไปตั้งความปรารถนา เพราะความที่อายตนะเป็นมูลรากของ
ความปรารถนา ด้วยประการฉะนี้. บทว่า อิมานิ จ เนกขมฺมมิตฺตานิ
โทมนสฺสุตฺตานิ ความว่า โทมนัสอันเกิดแก่บุคคลผู้ตั้งความปรารถนาในอรหัต
ในเมื่ออิฏฐารมณ์ไปสู่คลองในทวาร. ๖ อย่างนี้ ไม่อาจเพื่อจะตั้งวิปัสสนาให้
เจริญขึ้นด้วยอำนาจแห่งความไม่เที่ยงเป็นต้น เพื่อบรรลอรหัตนั้น จุฑพระ-
มหาสิวเถระ ผู้อยู่ในเงื้อมไถ่บ้าน เสรีาโศกว่า เราไม่อาจแล้ว เพื่อบรรล
อรหัต ตลอดปีภษนี้บ้าง ตลอดเดือนนี้บ้าง ตลอดปีนี้บ้าง ด้วยอำนาจ
ความเป็นไปแห่งสายน้ำตาเหล่านี้ ฟังทราบว่ โทมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖
ก็เรื่องราว ได้ให้พิสดารแล้วในสักกปัญหาหวัณณา ในอรรถกถาที่ฉนิกาย
ชื่อ สุมังคลวิลาสิณี. ผู้ประสงค์ฟังถือเอาจากอรรถกถานั้นเถิด.

อุเบกขาในอัญญาณ ชื่อว่า อุเบกขา ในบทนี้ว่า **อุเปกฺขา**. บทว่า **อนโรชิตฺต** ความว่า จีณาสพ ชื่อว่า โอรชิตนะ เพราะความที่พระจีณาสพ ขณะเข้าศึกคือกิเลสแล้วดำรงอยู่ เพราะฉะนั้นบทนี้ ได้แก่ปุณฺณผู้ไม่สิ้นอาสวะ. จีณาสพแล ชื่อว่าวิปากชินะ เพราะความที่พระจีณาสพขณะวิปากต่อไป ดำรงอยู่ แม้ในบทนี้ว่า อวิปากชินสฺส เพราะฉะนั้น ผู้ไม่สิ้นอาสวะนั้นเทียว. บทว่า **อนาทินทวตฺสวโน** ได้แก่ ผู้ไม่เห็นโดยความเป็นโทษ. บทว่า **อิมา ฉ เกลหิตา อุเปกฺขา** ความว่า อุเบกขาที่ไม่กลับสู่รูปเป็นต้น คุจแมลงวันที่จับบนน้ำอ้อย เมื่ออิฏฐารมณฺ์ไปสู่คลองในทวาร ๖ อย่างนี้ที่ศอยุ ในรูปเป็นต้นนั้น เกิดขึ้นนี้ พึงทราบว่ อุเบกขาอาศัยเรือน ๖. บทว่า **รูปํ ฐา สาคิวตฺตติ** ความว่า อุเบกขานั้นไม่ล่วงเลยรูป. ไม่ตั้งอยู่ด้วย อำนาจความเบื่อน่ายในรูปนั้น. บทว่า **อิมา ฉ เนกขมฺมุสสิตา อุเปกฺขา** ความว่าอุเบกขาเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ยินดีในอิฏฐารมณฺ์ ไม่ยินดีร้ายในอนิฏฐารมณฺ์ เมื่ออารมณ์ที่น่าปรารถนาเป็นต้น ไปสู่คลองในทวาร ๖ อย่างนี้ ไม่หลุ่มหลง ด้วยการพิจารณาไม่รอบคอบ ประกอบด้วยอุเบกขาญาณเหล่านั้น พึงทราบว่ อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ ๖. บทว่า **ตตฺถ อิทํ นิสฺสาย อิทํ ปชฺหถ** ความว่า ในทางดำเนินของสัตว์ ๓๖ ประการนั้น พวกเธอจงอาศัยทางดำเนิน ๑๘ ประการ ละทางดำเนิน ๑๘ ประการ. ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **ตตฺร ภิกฺขเว ยานิ ฉ เนกขมฺมุสสิตานิ** ดังนี้เป็นต้น. บทว่า **นิสฺสาย อากมฺม** ได้แก่อาศัยและอิง ด้วยอำนาจความเป็นไป. บทว่า **เอวเมเตลฺล สมตฺติกฺโก โหติ** ความว่า ชื่อว่า ล่วงเลยอุเบกขาอาศัยเรือ เพราะความเป็นไปแห่งอุเบกขาอาศัยเนกขัมมะอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ละธรรมที่คล้ายกัน ด้วยธรรมที่คล้ายกัน อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงให้ละธรรมที่ไม่มีกำลัง ด้วยธรรมที่มีกำลัง จึงตรัส

อีกว่า **ตุตฺร ภิกฺขเว ยานิ จ เนกขมฺมสฺตานิ โสมนสฺตานิ** ดังนี้ เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้ละโสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ด้วยโสมนัสอาศัยเนกขัมมะ และโสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ด้วยอุเบกขาอาศัยเนกขัมมะอย่างนี้ จึงตรัสการละกรรมที่ไม่มีกำลัง ด้วยกรรมที่มีกำลัง. ก็บัณฑิตตั้งอยู่ในการละนั้น ฟังกล่าวอุเบกขา. ก็บุพภาควิปัสสนาของภิกษุ ๘ รูป ผู้ปรารถนาวิปัสสนา ทำมาน ๓ มีปฐมฌานเป็นต้น ในสมาบัติ ๘ และสังขารบริสุทธิตั้งหลายให้เป็นบาท ย่อมสหระคด้วยโสมนัสหรือสหระคด้วยอุเบกขา. ส่วนวุฏฐานคามินี สหระคด้วยโสมนัสเทียว. บุพภาควิปัสสนาของภิกษุ ๕ รูป ผู้ปรารถนาวิปัสสนาทำมานทั้งหลาย มีจิตตุดมฌานเป็นต้นให้เป็นบาท ก็เป็นอันเดียวกับนัยก่อน. ก็วุฏฐานคามินีเป็นอันสหระคด้วยอุเบกขา. ทรงหมายถึงบทนี้ จึงตรัสว่า อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ ๖ ไค พวกเธออาศัยอุเบกขาเหล่านั้น อิงอุเบกขาเหล่านั้น จงละโสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ ดังนี้. ก็ภิกษุผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมมีคุณวิเศษ ด้วยอำนาจแห่งเวทนา ด้วยวิปัสสนานี้อย่างเดียวก็หามิได้. คุณวิเศษ แม้แห่งองค์ของฌาน โขขณงค์ และองค์ของมรรคย่อมมีแม้ในอริยมรรค. ก็อะไรกำหนดคุณวิเศษนั้น. เระบางพวกกล่าวก่อนว่า ฌานซึ่งมีวิปัสสนาเป็นบาท ย่อมกำหนด. บางพวกกล่าวว่า ชั้นทั้งหลายอันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ย่อมกำหนด. บางพวกว่า อธิษาศัยของบุคคลย่อมกำหนด. ในวาตะของเถระแม้เหล่านั้น วิปัสสนาอันเป็นวุฏฐานคามินี ในบุพภาคนี้เทียว ฟังทราบว่าย่อมกำหนด. ส่วนวินิจฉัยยกถาในข้อนี้ ได้กล่าวแล้วในสังขารูปกขานิตศในวิสุทธิมรรคเทียว.

บทว่า **นानตฺตา** ได้แก่ต่าง ๆ มาก มีประมาณมิใช่หนึ่ง. บทว่า **นานตฺตติตา** ได้แก่อาศัยอารมณ์ต่างๆ. บทว่า **เอกตฺตา** ได้แก่หนึ่ง. บทว่า **เอกตฺตติตา** ได้แก่อาศัยอารมณ์หนึ่ง. ถาถามว่า ก็อุเบกขานี้เป็นไฉน. ตอบว่า

ได้ตรัสอัญญาญเบกขา ไว้ในหนก่อน. จะตรัสพังคุเบกขาในข้างหน้า ทรงถือเอาอุเบกขา ๒ อย่าง คือ สมถอุเบกขา วิปัสสนุเบกขา แม้ในที่นี้. ในอุเบกขา ๒ อย่างนั้นเพราะอุเบกขาในรูปเป็นอย่างหนึ่ง อุเบกขาในเสียงเป็นต้นอย่างหนึ่ง. ก็อุเบกขาในรูปย่อมไม่มีในเสียงเป็นต้น. อุเบกขาในรูปเท่านั้น ทำรูปเท่านั้นให้เป็นอารมณ์. เสียงเป็นต้นย่อมไม่ทำรูปและความเป็นอุเบกขาให้ เป็นอารมณ์. สมถอุเบกขาอื่น ๆ ก็คือ อุเบกขาที่ทำภูวิกสิณให้เป็นอารมณ์เกิดขึ้น. อุเบกขาอื่น ๆ คือ อุเบกขาที่เกิดขึ้นเพราะทำอาโปกสิณเป็นต้นให้เป็นอารมณ์. เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรงจำแนกความเป็นต่าง ๆ และอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ จึงตรัสว่า **อตุถิ ภิกขเว อุเปกขา รูป เป็นต้น** ก็เพราะอากาศาณัญจายตนะ หรือ วิญญาณัญจายตนะ เป็นต้น ไม่มีสอง หรือสาม. เพราะฉะนั้น เมื่อทรงจำแนกอาศัยอารมณ์หนึ่งจึงตรัสว่า **อตุถิ ภิกขเว อุเปกขา อากาศาณัญจายตนะนิสสุติตา** ดังนี้เป็นต้น. บรรดาอุเบกขาเหล่านั้น อากาศาณัญจายตนะเบกขา อาศัยอากาศาณัญจายตนะ ด้วยอำนาจที่เป็นสัมปยุต วิปัสสนุเบกขา ของภิกษุผู้เห็นแจ้งอากาศาณัญจายตนะชั้นธ้อลัยอากาศาณัญจายตนะ ด้วยอำนาจแห่งอารมณ์. ในอุเบกขามันที่เหลือ ก็นัยนี้เหมือนกัน. ทรงให้รูปาวจรกุศลสมบัติอุเบกขา ด้วยอริปาวจรสมบัติอุเบกขา ทรงให้รูปาวจรวิปัสสนุเบกขา ด้วยอรูปาวจรวิปัสสนุเบกขา ในบทนี้ว่า **ตัม ปชหล** ดังนี้ ตันหาชื่อว่า **ตมมยตา** ในบทนี้ว่า **อตมมยตัม**. วิปัสสนาอันให้ถึงการออกจากการกัลุ่มรุม ของตันทันนั้น เรียกว่า **อตมมยตา**. ย่อมละอรูปาวจรสมบัติอุเบกขาและวิปัสสนุเบกขา ด้วยวุฏฐานคามินีวิปัสสนา ในบทนี้ว่า **ตัม ปชหล**. บทว่า **ยทริโย** ความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นอริยเจ้า ย่อมทรงเสปสติปฏิฐานเหล่าใด. ทรงตั้งพระสติในฐานะ ๓ อย่างนั้น พึงทราบว่าเป็นทรงเสปสติปฏิฐาน.

๘. อุทเทสวิภังคสูตร

[๖๓๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายเราจักแสดงอุทเทสวิภังค์แก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงฟังอุทเทสวิภังค์นั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า.

[๖๓๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงพิจารณาโดยอาการที่เมื่อพิจารณาอยู่ ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไป ภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่พึงสะดุ้งเพราะไม่ถ่อมมั่น เมื่อความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่สะดุ้งเพราะไม่ถ่อมมั่น ย่อมไม่มีความเกิดแห่งชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ และสมุทัยต่อไป. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตดังนี้ ครั้นแล้วพระองค์ผู้สุคตจึงเสด็จลุกจากอาสนะ เข้าไปยังพระวิหาร.

[๖๔๐] ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปแล้วไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นจึงได้มีข้อปริภาษันอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศโดยย่อแก่พวกเราว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงพิจารณาโดยอาการที่เมื่อพิจารณาอยู่ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่พึงสะดุ้งเพราะไม่ถ่อมมั่น เมื่อความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่สะดุ้งเพราะไม่ถ่อมมั่น ย่อมไม่มีความเกิดแห่งชาติ

ชรา มรณะ ทุกข์ และสมุทัยต่อไป ดังนี้แล มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร ก็เสด็จเข้าไปยังพระวิหารแล้ว ใครหนอแลจะพึงจำแนกเนื้อความแห่งเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อนี้ให้พิสดารได้. ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ท่านพระมหากัจจានะนี้แล อันพระศาสดาและพวกภิกษุผู้ร่วมประพฤติพรหมจรรย์ผู้เป็นวิญญูชนยกย่อง สรรเสริญแล้ว ก็ท่านพระมหากัจจานะ พอจะจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อนี้ให้พิสดารได้ ถ้ากระไร พวกเราพึงเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะยังที่อยู่ แล้วพึงสอบถามเนื้อความนั้นกะท่านพระมหากัจจานะเถิด.

[๖๔๑] ต่อจากนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงพากันเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะยังที่อยู่ แล้วได้ทักทายปราศรัยกับท่านพระมหากัจจานะ ครั้นผ่านคำทักทายปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระมหากัจจานะดังนี้ว่า คุณก่อนท่านกัจจานะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุเทศโดยย่อแก่พวกกระผมว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงพิจารณาโดยอาการที่เมื่อพิจารณาอยู่ ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่พึงสะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น เมื่อความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น ย่อมไม่มีความเกิดแห่งชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ และสมุทัยต่อไป ดังนี้แล มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร ก็เสด็จลุกจากอาสนะเข้าไปยังพระวิหาร คุณก่อนท่านกัจจานะ ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน พวกกระผมท่าน ได้มีข้อปริกษากันอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศโดยย่อแก่พวกเราว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงพิจารณาโดยอาการที่เมื่อพิจารณาอยู่ ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก

ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่พึงสะดุ้งเพราะไม่ถ่อมมัน เมื่อความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่สะดุ้งเพราะไม่ถ่อมมัน ย่อมไม่มีความเกิดแห่งชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ และสมุทัยต่อไป ดังนี้แล มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร ก็เสด็จจากอาสนะเข้าไปยังพระวิหาร ใครหนอแล จะพึงจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อนี้ให้พิสดารได้ คุณก่อนท่านกัจจานะ พวกกรรมนั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ท่านพระมหากัจจานะนี้แล อันพระศาสดาและพวกภิกษุผู้ร่วมประพาศพิพรมจรรย์ผู้เป็นวิญญูชนยกย่องสรรเสริญแล้ว ก็ท่านพระมหากัจจานะพอจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อนี้ให้พิสดารได้ ถ้ากระไร พวกเราพึงเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะยังที่อยู่ แล้วพึงสอบถามเนื้อความนั้นกะท่านพระมหากัจจานะเถิด ขอท่านพระมหากัจจานะโปรดจำแนกเนื้อความเถิด.

[๖๔๒] ท่านพระมหากัจจานะกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เที้ยวเสาะหาแก่นไม้ พึงสำคัญแก่นของต้นไม้ใหญ่ที่มีแก่นตั้งอยู่ว่า ควรหาได้ที่กิ่งและใบ ละเลยรากและลำต้นเสียฉันใด ข้ออุปไมยนี้ ก็ฉันนั้น เมื่อพระศาสดาประทับอยู่พร้อมหน้าท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านพากันสำคัญเนื้อความนั้นว่า พึงสอบถามเราได้ ถ่วงเลยพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเสีย คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น ทรงมีจักขุ มีญาณ มีธรรม มีความประเสริฐ ตรัส บอก ทรงนำออกซึ่งประโยชน์ ประทานอมตธรรม ทรงเป็นเจ้าของธรรม ทรงดำเนินนั้น และก็เป็นกาลสมควรแก่พระองค์แล้วที่ท่านทั้งหลายจะพึงสอบถามเนื้อ

ความนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่เราอย่างใด พวกท่านพึงทรงจำไว้อย่างนั้นเถิด.

ภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า คุณก่อนกัจจานะ แท้จริง พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น ทรงมีจักขุ มีญาณ มีธรรม มีความประเสริฐ ตรัส บอกร ทรงนำออกซึ่งประโยชน์ ประทานอมตธรรม ทรงเป็นเจ้าของธรรม ทรงดำเนินตามนั้น และก็เป็นกาลสมควรแก่พระองค์ แล้วที่พวกกระผมจะพึงสอบถามเนื้อความนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่พวกกระผมอย่างใด พวกกระผมพึงทรงจำไว้อย่างนั้น แต่ว่าท่านพระมหากัจจานะ อันพระศาสดาและพวกภิกษุผู้ร่วมประพบัติพรหมจรรย์ผู้เป็นวิญญูชนยกย่อง สรรเสริญแล้ว และท่านพอจะจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยย่อนี้ ให้พิสดารได้ ขอท่านพระมหากัจจานะอย่าทำความหนักใจ โปรดจำแนกเนื้อความเถิด

กัจจานะ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย. ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงพึงจงใส่ใจให้ดี ข้าพเจ้าจักกล่าวต่อไป. ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระมหากัจจานะว่า ชอบแล้ว ท่านผู้มีอายุ.

[๖๔๓] ท่านพระมหากัจจานะจึงได้กล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงอุเทศโดยย่อแก่เราทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงพิจารณาโดยอาการที่เมื่อพิจารณาอยู่ ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่พึงสะดุ้งเพราะไม่ถือนั่น เมื่อความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่สะดุ้ง เพราะไม่ถือนั่น ย่อมไม่มีความเกิดแห่งชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ และสมุทัยต่อไป ดังนี้ มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร แล้วเสด็จลุกจากอาสนะเข้าไปยังพระวิหาร นี้แล ข้าพเจ้าทราบเนื้อความโดยพิสดารอย่างนี้.

[๖๔๔] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไรเรียกว่าความรู้สึกฟุ้งไป
ชานไปภายนอก. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุในธรรม
วินัยนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ แล่นไปตามนิมิตคือรูป กำหนดด้วยยินดีนิมิต
คือรูป ผูกพันด้วยยินดีนิมิตคือรูป ประกอบด้วยสัญโญชน์คือความยินดีนิมิต
คือรูป พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า ความรู้สึกฟุ้งไป ชานไปภายนอก.

ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะได้ยินเสียงด้วยโสต...

ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะดมกลิ่นด้วยฆานะ...

ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะลิ้มรสด้วยชีวาหา...

ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย...

ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะรู้ธรรมารมณด้วยมโน

แล่นไปตามนิมิตคือธรรมารมณ กำหนดด้วยยินดีนิมิตคือธรรมารมณ ผูกพัน
ด้วยยินดีนิมิตคือธรรมารมณ ประกอบด้วยสัญโญชน์คือความยินดีนิมิตคือ
ธรรมารมณ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า ความรู้สึกฟุ้งไป ชานไปภายนอก.
คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล เรียกว่าความรู้สึกฟุ้งไป ชานไปภาย
นอก

[๖๔๕] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไรเรียกว่า ความรู้สึกไม่
ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ ไม่แล่นไปตามนิมิตคือรูป ไม่กำหนด
ด้วยยินดีนิมิตคือรูป ไม่ผูกพันด้วยยินดีนิมิตคือรูป ไม่ประกอบด้วยสัญโญชน์
คือความยินดีนิมิตคือรูป พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป
ไม่ชานไปภายนอก.

ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะได้ยินเสียงด้วยโสต...

ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะดมกลิ่นด้วยฆานะ...

ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะลิ้มรสด้วยชีวหา...

ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย...

ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะรู้ธรรมารมณด้วยมโน

ไม่เล่นไปตามนิมิตคือธรรมารมณ ไม่กำหนดด้วยยินดีนิมิตคือธรรมารมณ ไม่ผูกพันด้วยยินดีนิมิตคือธรรมารมณ ไม่ประกอบด้วยสัญโญชน์คือความยินดีนิมิตคือธรรมารมณ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล เรียกว่า ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก.

[๖๔๖] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไรเรียกว่า จิตตั้งสงบอยู่ภายใน. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุนั้น เล่นไปตามปีติและสุขเกิดแต่วิเวก กำหนดด้วยยินดีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ผูกพันด้วยยินดีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ประกอบด้วยสัญโญชน์คือความยินดีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า จิตตั้งสงบอยู่ภายใน.

คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเข้าทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งใจภายใน มีความเป็นธรรมเอกมุดขึ้นเพราะสงบวิตกและวิจารณ์ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุนั้น เล่นไปตามปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ กำหนดด้วยยินดีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ ผูกพันด้วยยินดีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ ประกอบด้วยสัญโญชน์คือ

ความยินดีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า จิตตั้งสงบอยู่ภายใน.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้วางเฉย เพราะหน่ายปีติ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย ย่อมเข้าตติยฌาน ที่พระอริยะเรียกเธอได้ว่า ผู้วางเฉย มีสติอยู่เป็นสุขอยู่ ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุนั้น แล่นไปตามอุเบกขา กำหนดด้วยยินดีสุขเกิดแต่อุเบกขา ผูกพันด้วยยินดีสุขเกิดแต่อุเบกขา ประกอบด้วยสัญโญชน์ คือ ความยินดีสุขเกิดแต่อุเบกขา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า จิตตั้งสงบอยู่ภายใน.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเข้าจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัส โทมนัสก่อน ๆ ได้ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุนั้น แล่นไปตาม อทุกขมสุขเวทนา กำหนดด้วยยินดีอทุกขมสุขเวทนา ผูกพันด้วยยินดีอทุกขมสุขเวทนา ประกอบด้วยสัญโญชน์ คือความยินดีอทุกขมสุขเวทนา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า จิตตั้งสงบอยู่ภายใน. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล เรียกว่า จิตตั้งสงบอยู่ภายใน.

[๖๔๗] ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไรเรียกว่า จิตไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน ฯลฯ อยู่ ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุนั้น ไม่แล่นไปตามปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ไม่กำหนดด้วยยินดีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ผูกพันด้วยยินดีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ไม่ประกอบด้วยสัญโญชน์คือความยินดีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า จิตไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเข้าทุติยฌาน ฯลฯ อยู่ ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุนั้น ไม่แล่นไปตามปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ ไม่

กำหนดด้วยยินดีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ ไม่ผูกพันด้วยยินดีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ ไม่ประกอบด้วยสัญโญชน์คือความยินดีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า จิตไม่ตั้งสงบอยู่ใน.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้วางเฉย เพราะหน่ายปีติ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย เข้าตติยฌาน ฯลฯ อยู่ ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุนั้น ไม่เล่นไปตามอุเบกขา ไม่กำหนดด้วยยินดีสุขเกิดแต่อุเบกขา ไม่ผูกพันด้วยยินดีสุขเกิดแต่อุเบกขา ไม่ประกอบด้วยสัญโญชน์คือความยินดีสุขเกิดแต่อุเบกขา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า จิตไม่ตั้งสงบอยู่ใน.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเข้าจตุตถฌาน ฯลฯ อยู่ความรู้สึกที่มีแก่ภิกษุนั้น ไม่เล่นไปตามอทุกขมสุขเวทนา ไม่กำหนดด้วยยินดีอทุกขมสุขเวทนา ไม่ผูกพันด้วยยินดีอทุกขมสุขเวทนา ไม่ประกอบด้วยสัญโญชน์คือความยินดีอทุกขมสุขเวทนา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า จิตไม่ตั้งสงบอยู่ใน ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล เรียกว่า จิตไม่ตั้งสงบอยู่ใน.

[๖๔๘] ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลายก็อย่างไร ย่อมเป็นอันสะคุ้งเพราะตามถือนั่น ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บุคคลผู้ไม่ได้ดับแล้วในโลกนี้ เป็นไม่เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้ฝึกในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้ฝึกในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเล็งเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาบ้าง เล็งเห็นอัตตว่ามีรูปบ้าง เล็งเห็นรูปในอัตตาบ้าง เล็งเห็นอัตตาในรูปบ้าง รูปนั้นของเขาย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นได้. เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นของรูป เขาย่อม

มีความรู้สึกปรวนแปรไปตามความแปรปรวนของรูป. ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรม อันเกิดแต่ความปรวนแปรไปตามความแปรปรวนของรูป ย่อมตั้งครอบงำจิตของเขาได้ เพราะจิตถูกครอบงำ เขาจึงเป็นผู้หวาดเสียว คับแค้น ห่วงใย และสะดุ้งเพราะตามถ้อมัน. ย่อมเล็งเห็นเวทนา... ย่อมเล็งเห็นสัญญา... ย่อมเล็งเห็นสังขาร... ย่อมเล็งเห็นวิญญูณ โดยความเป็นอิตตาบ้าง เล็งเห็นอิตตาว่ามีวิญญูณบ้าง เล็งเห็นวิญญูณในอิตตาบ้าง เล็งเห็นอิตตาในวิญญูณบ้าง. วิญญูณนั้นของเขาย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นได้ เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นของวิญญูณ เขาย่อมมีความรู้สึกปรวนแปรไปตามความแปรปรวนของวิญญูณ ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรม อันเกิดแต่ความปรวนแปรไปตามความแปรปรวนของวิญญูณ ย่อมตั้งครอบงำจิตของเขาได้ เพราะจิตถูกครอบงำ เขาจึงเป็นผู้หวาดเสียว คับแค้น ห่วงใย และสะดุ้งเพราะตามถ้อมัน. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แลเป็นอันสะดุ้งเพราะตามถ้อมัน.

[๖๔๕] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไรยอมเป็นอันไม่สะดุ้ง เพราะไม่ถ้อมัน คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลายอริยสาวก ผู้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้ฝึกดีแล้วในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ฝึกดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่เล็งเห็นรูปโดยความเป็นอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาว่ามีรูปบ้าง ไม่เล็งเห็นรูปในอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาในรูปบ้าง. รูปนั้นของท่านย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นได้. เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นของรูป ท่านย่อมมีความรู้สึกไม่ปรวนแปรไปตามความแปรปรวนของรูป ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรม อันเกิดจากความปรวนแปรไปตามความแปรปรวน

ของรูป ย่อมไม่ตั้งครอบงำจิตของท่านได้. เพราะจิตไม่ถูกครอบงำ ท่านจึงเป็นผู้ไม่หวาดเสียว ไม่คับแค้น ไม่หวังใยและไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น. ย่อมไม่เล็งเห็นเวทนา... ย่อมไม่เล็งเห็นสัญญา... ย่อมไม่เล็งเห็นสังขาร... ย่อมไม่เล็งเห็นวิญญูณ โดยความเป็นอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาว่ามีวิญญูณบ้าง ไม่เล็งเห็นวิญญูณในอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาในวิญญูณบ้าง. วิญญูณของท่านย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นได้ เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นของวิญญูณ ท่านย่อมมีความรู้สึกไม่ปรวนแปรไปตามความแปรปรวนของวิญญูณ ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรม อันเกิดแต่ความแปรปรวนไปตามความปรวนแปรของวิญญูณ ย่อมไม่ตั้งครอบงำจิตของท่านได้ เพราะจิตไม่ถูกครอบงำ ท่านจึงเป็นผู้ไม่หวาดเสียวไม่คับแค้น ไม่หวังใย ไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล เป็นอันไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น.

[๖๕๐] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ชื่อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศ โดยย่อแก่เราทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงพิจารณาโดยอาการที่เมื่อพิจารณาอยู่ ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่พึงสะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น เมื่อความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น ย่อมไม่มีความเกิดแห่งชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ และสมุทัยต่อไป มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร แล้วเสด็จลุกจากอาสนะเข้ายังพระวิหาร นี้แล ข้าพเจ้าทราบเนื้อความได้โดยพิสดารอย่างนี้ ก็แหละท่านทั้งหลายหวังอยู่ พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลถามเนื้อความนั้นเกิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่ท่านทั้งหลายอย่างไร พวกท่านพึงทรงจำคำพยากรณ์นั้น ไว้อย่างนั้นเกิด.

[๖๕๑] ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้น ยินดีอนุโมทนาภาษิตของท่าน

พระมหากัจจानะแล้ว ลุกจากอาสนะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ
ครั้ง แล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้านั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่ง
เรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศโดยย่อแก่พวกข้าพระองค์ว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงพิจารณาโดยอาการที่เมื่อพิจารณาอยู่ ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป
ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่พึงสะดุ้งเพราะไม่ถ่อมมัน เมื่อ
ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายในและไม่สะดุ้งเพราะ
ไม่ถ่อมมัน ย่อมไม่มีความเกิดแห่งชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ และสมุทัยต่อไป
ดังนี้ มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดารแล้วเสด็จลุกจากอาสนะเข้าไปยัง
พระวิหาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้ว
ไม่นาน พวกข้าพระองค์นั้นได้มีข้อปริภาษันอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศนี้โดยย่อแก่พวกเราว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุพึงพิจารณาโดยอาการที่เมื่อพิจารณาอยู่ ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป
ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายใน และไม่พึงสะดุ้งเพราะไม่ถ่อมมัน เมื่อ
ความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบภายใน และไม่สะดุ้งเพราะ
ไม่ถ่อมมัน ย่อมไม่มีความเกิดแห่ง ชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ และสมุทัยต่อไป
ดังนี้แล มิได้ทรงจำแนกเนื้อความ โดยพิสดาร ก็เสด็จลุกจากอาสนะเข้าไปยัง
พระวิหาร ใครหนอแลจะพึงจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงโดยย่อนี้ให้พิสดารได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์นั้น
มีความคิดอย่างนี้ว่า ท่านพระมหากัจจานะนี้แล อันพระศาสดาและพวกภิกษุ
ร่วมประพฤติพรหมจรรย์ผู้เป็นวิญญูชนยกย่องสรรเสริญแล้ว ก็ท่านพระมห
กัจจานะนี้ พอละจำแนกเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง

โดยย่อนี้ให้พิสดารได้ ถ้ากระไร พวกเราพึงเข้าไปหาท่านพระมหากัจจानะยังที่อยู่ แล้วสอบถามเนื้อความนั้นกะท่านพระมหากัจจानะเถิด ต่อแต่นั้นแล้ว พวกข้าพระองค์จึงเข้าไปหาท่านพระมหากัจจानะยังที่อยู่ แล้วสอบถามเนื้อความก็ท่านแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระมหากัจจानะจำแนกเนื้อความแก่พวกข้าพระองค์นั้นแล้ว โดยอาการดังนี้ โดยบทดังนี้ และโดยพยัญชนะดังนี้.

[๖๕๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหากัจจानะเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก แม้หากพวกเธอสอบถามเนื้อความนั้นกะเรา เราก็จะพึงพยากรณ์เนื้อความนั้น อย่างเดียวกับที่มหากัจจानะพยากรณ์แล้ว เหมือนกันก็แหละเนื้อความอุเทศนั้น เป็นดังนี้แล้ว พวกเธอจงทรงจำเนื้อความนั้นไว้อย่างนี้เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ อุทเทสวิภังคสูตร ที่ ๘

อรรถกถาอุทเทสวิกัคสูตร

อุทเทสวิกัคสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุทเทสวิกัค** ได้แก่ อุเทศ และ
วิกัค. อธิบายว่า มาติกาและการจำแนก. บทว่า **อุปปริกเขยฺย** ความว่า
พึงเทียบเคียง พึงพิจารณา พึงถือเอา พึงกำหนด. บทว่า **พหิทฺธา** ได้แก่
ในอารมณ์ภายนอกทั้งหลาย. บทว่า **อวิกุชิตฺตํ อวิสฺสุ** ความว่า ความ
ตั้งมั่นในอารมณ์ ด้วยอำนาจความใคร่ ฟุ้งไป ชื่อว่า ชานไป. เมื่อทรง
ปฏิบัติความรู้สึกชานไปนั้น จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า **อหฺมตฺตํ อสฺสจฺจิตฺ**
ความว่า ไม่ตั้งสงบอยู่ด้วยอำนาจแห่งความใคร่ในอารมณ์ภายใน. บทว่า **อนุ-**
ปาทย น ปริตฺตฺสยฺย มีอธิบายว่า ความรู้สึกนั้นไม่สะดุ้ง เพราะไม่
ถือมั่น คือไม่ถือเอาความรู้สึกไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปในภายนอก ไม่สงบอยู่ใน
ภายใน ไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่นฉันใด ภิกษุพึงพิจารณาฉันนั้น. บทว่า **ชาติ-**
ชรา มรณทุกฺขสมุทยสมฺภโว ความว่า ย่อมไม่มีความเกิดแห่งชาติ ชรา
มรณะ และทุกข์ที่เหลือ. บทว่า **รูปนิमितฺตานุสฺสริ** ได้แก่ชื่อว่า เล่นไป
ตามนิमित คือ รูป เพราะอรรถว่า เล่นไป วิ่งไป ตามนิमित คือ รูป. บทว่า
เอว โข อาวุโส อหฺมตฺตํ จิตฺตํ อสฺสจฺจิตฺ ความว่า ไม่สงบอยู่ด้วย
อำนาจแห่งความใคร่. ก็จิตไม่ตั้งมั่นอยู่ด้วยอำนาจแห่งความใคร่ย่อมไม่เป็น
ส่วนในการละ แต่เป็นส่วนในคุณวิเศษอย่างเดียว. บทว่า **อนุปาทาปริตฺต-**
สนา ความว่า พระศาสดาทรงแสดงความสะดุ้งเพราะยึดถือ และความ
สะดุ้ง เพราะไม่ยึดถือ ในขันติยวรรคอย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจัก
แสดงความสะดุ้งเพราะถือมั่น และความไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น. พระมหาเถร

เมื่อจะแสดงความสะดุ้งนั้น ทำความสะดุ้งเพราะความถื้อมัน ให้เป็นความสะดุ้ง เพราะไม่ถื้อมัน จึงกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนอาวโธทั้งหลาย ก็ความสะดุ้งเพราะ ไม่ถื้อมันเป็นอย่างไร. เพราะไม่มีสังขารที่พึงถื้อมัน ก็คิดว่า สังขารไร ๆ เป็น ของเที่ยง หรือมันคง ไชริ์ ก็จักเป็นของควรยึดถื้อมัน เป็นคน หรือ เนื่อง กับตน. ความสะดุ้งนี้ เป็นความสะดุ้งเพราะตามถื้อมัน. ก็เพราะธรรมดาสังขาร ที่ควรถื้อมันอย่างนี้ ไม่มี เพราะฉะนั้น สังขารทั้งหลายแม้มีใจครองมีรูป เป็นต้น โดยนัยมีอาทิว่า รูป อตตะ ก็เป็นของไม่ควรถื้อมันแท้. ความสะดุ้ง นั้น แม้เป็นความสะดุ้งเพราะถื้อมันอย่างนี้เทียว โดยเนื้อความพึงทราบว่าเป็นความสะดุ้งเพราะไม่ถื้อมัน.

บทว่า **อยุตฺตา โหติ** ความว่า รูปแปรปรวนไป. แต่ก็พินาศไป เพราะการละปกติ. บทว่า **รูปวิปริณามานุปริวคฺติ** ความว่า กรรมวิญญาณ ย่อมแปรปรวนไปตามความแตกสลายของรูปโดยนัยมีอาทิว่า รูปของเราแปรปรวนไปแล้ว หรือว่า รูปใดมีอยู่ รูปนั้นแลของเราไม่มี ดังนี้. บทว่า **วิปริณามานุปริวคฺตฺตา** ความว่า อันเกิดแต่ความแปรปรวนไปตามความแปรปรวน คือ แต่จิตซึ่งมีอารมณ์มีความแปรปรวน. บทว่า **ปฺริตฺตฺสนา ฐมฺมสมฺบุปฺปาทา** ได้แก่ ความสะดุ้งเพราะตณหา และความเกิดขึ้นแห่ง อกุศลธรรม. บทว่า **จิตฺตํ ปฺริยาทาย ติฏฺฐนฺนฺติ** ความว่า ย่อมตั้งครอบงำ คือ ยึดถื้อมัน เวียงไป ซึ่งอกุศลจิต. บทว่า **อุตฺตาสวา** ความว่า เขามีความหวาดเสียว เพราะความสะดุ้งจากภัยบ้าง มีความหวาดเสียว เพราะความสะดุ้ง จากตณหาบ้าง. บทว่า **วิฆาณฺวา** ได้แก่ มีความคับแค้น มีทุกข์. บทว่า **อเปกฺขฺวา** ได้แก่ มีอาลัย มีความหวังใฝ. บทว่า **เอวํ โข อาวโธ**

อนุปาทาปริตสุตนา โหติ ความว่า ความสะดุ้งเพราะไม่ถือนั้น ย่อมมีแก่
เขาเหมือนถือผอบเปล่าด้วยสำคัญว่า ผอบแก้วมณีอย่างนี้ ครั้นเมื่อผอบนั้น
พินาศแล้ว จึงถึงความคับแค้นในภายหลังฉะนั้น. บทว่า น รูปวิปริณา-
มานุปริวตฺติ ความว่า กรรมวิญญาณของจีณาสพนนั้นเที่ยว ย่อมไม่มี. เพราะ
ฉะนั้น จึงสมควรเพื่อกล่าวว่ ความแปรปรวนไปตามความแตกสลายของรูป
ไม่มี ดังนี้. บทที่เหลือในที่ทั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอุทเทสวิภังคสูตรที่ ๘

๕. อรณวิกังคสูตร

[๖๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี สมัยนั้นแลพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง อรณวิกังคแก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงฟังอรณวิกังคนี้ จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า.

[๖๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสดังนี้ว่า ไม่พึงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งสุขอาศัยกาม อันเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุลุชน ไม่ใช่ของพระอรិยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่พึงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเพียร เครื่องประกอบตนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ความปฏิบัติปานกลาง ไม่เข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ นั่น อันตถาคตรู้พร้อมด้วยปัญญาอยู่แล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้มีจักขุ ทำให้มีญาณ เป็นไปเพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน. พึงรู้จักการยกย่องและการตำหนิ ครั้นรู้แล้ว ไม่พึงยกย่อง ไม่พึงตำหนิ พึงแสดงแต่ธรรมเท่านั้น พึงรู้ตัดสินความสุข ครั้นรู้แล้ว พึงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความสุขภายใน ไม่พึงกล่าววาตะลับหลัง ไม่พึงกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้า พึงเป็นผู้ไม่ริบคว่นพุด อย่าพุดริบคว่น ไม่พึงปรักปรำภาษาชนบท ไม่พึงล่วงเลยคำพุดสามัญเสย นีอุเทศแห่งอรณวิกังค.

[๖๕๕] ก็ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า ไม่พึงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งสุขอาศัย
กามอันเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชชน ไม่ใช่พระอริยะ ไม่ประกอบ
ด้วยประโยชน์ และไม่พึงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเพียรเครื่องประกอบตน
ให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นั้น
เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ความประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งโสมนัสของคนที่มีความสุข
โดยสืบทอกาม อันเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชชน ไม่ใช่ของพระอริยะ
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี้เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ
มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติผิด. การไม่ตามประกอบ ความประกอบ
เนื่อง ๆ ซึ่งโสมนัสของคนที่มีความสุขโดยสืบทอกาม อันเลว เป็นของชาวบ้าน
เป็นของปฤชชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี้เป็นธรรม
ไม่มีทุกข์ ไม่มีความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นความ
ปฏิบัติชอบ. ความเพียรเครื่องประกอบตนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของ
พระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี้เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับใจ มีความ
แค้นใจ มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติผิด. การไม่ตามประกอบความเพียร
เครื่องประกอบตนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบ
ด้วยประโยชน์ นี้เป็นธรรมไม่มีทุกข์ ไม่มีความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่
มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ. ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า ไม่พึงประกอบ
เนื่อง ๆ ซึ่งสุขอาศัยกาม อันเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชชน ไม่ใช่
ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่พึงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความ
เพียรเครื่องประกอบตนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่
ประกอบด้วยประโยชน์ นั้น เราอาศัยเนื้อความนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๕๖] ก็ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า ความปฏิบัติปานกลาง ไม่เข้าใกล้
ที่สุด ๒ อย่างนี้นั้น อันตถาคตรู้พร้อมด้วยปัญญายังแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้

มีจักขุ ทำให้มีญาณ เป็นไปเพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความ
ตรัสรู้ เพื่อนิพพาน นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว มรรคมีองค์ ๘ อัน
ประเสริฐนี้แล คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ
การเลี้ยงชีพชอบ ความพยายามชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจชอบ ข้อ
ที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า ความปฏิบัติปานกลาง ไม่เข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ นั่น อัน
ตถาคตรู้พร้อมด้วยปัญญายิ่งแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้มีจักขุ ทำให้มีญาณ
ในรูปเพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน นั้น
เราอาศัยมรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐคั้งนี้ กล่าวแล้ว.

ความยกย่องเป็นต้น

[๖๕๗] ก็ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า พึงรู้จักการยกย่องและการตำหนิ
ครั้นรู้แล้ว ไม่เพียงยกย่อง ไม่เพียงตำหนิ พึงแสดงแต่กรรมเท่านั้น นั้น เรา
อาศัยอะไรกล่าวแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไรเป็นการยกย่อง เป็นการ
ตำหนิ และไม่เป็นการแสดงกรรม คือ เมื่อกล่าวว่า ชนเหล่าใดตามประกอบ
ความประกอบเนื่องๆ ซึ่งโสมนัสของคนที่มีความสุขโดยสืบทอดกัน อันเลว
เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชชน ไม่ใช่ของพระอรិยะ ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์ ชนเหล่านั้น ทั้งหมดมีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มี
ความเร่าร้อน เป็นผู้ปฏิบัติผิด คั้งนี้ ชื่อว่าตำหนิชนพวกหนึ่ง. เมื่อกล่าวว่า
ชนเหล่าใดไม่ตามประกอบความประกอบเนื่องๆ ซึ่งโสมนัสของคนที่มีความสุข
โดยสืบทอดกัน อันเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชชน ไม่ใช่ของพระอริยะ
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ชนเหล่านั้นทั้งหมด ไม่มีทุกข์ ไม่มีมีความคับใจ
ไม่มีความแค้นใจ ไม่ความเร่าร้อน เป็นผู้ปฏิบัติชอบ คั้งนี้ ชื่อว่ายกย่อง
ชนพวกหนึ่ง. เมื่อกล่าวว่า ชนเหล่าใดประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเพียรเครื่อง

ประกอบคนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์ คนเหล่านั้นทั้งหมดมีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความ
เร่าร้อน เป็นผู้ปฏิบัติผิด ดังนี้ ชื่อว่าตำหนิชนพวกหนึ่ง. เมื่อกล่าวว่า คน
เหล่าใดไม่ตามประกอบความเพียรเครื่องประกอบคนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์
ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ คนเหล่านั้นทั้งหมด ไม่มีทุกข์
ไม่มีความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ดังนี้
ชื่อว่า ยกย่องชนพวกหนึ่ง. เมื่อกล่าวว่า คนเหล่าใดเหล่าหนึ่งยังละสัจญ์
ในภพไม่ได้แล้ว คนเหล่านั้นทั้งหมด มีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ
มีความเร่าร้อน เป็นผู้ปฏิบัติผิด ดังนี้ ชื่อว่าตำหนิชนพวกหนึ่ง. เมื่อกล่าวว่า
คนเหล่าใดเหล่าหนึ่งละสัจญ์ในภพได้แล้ว คนเหล่านั้นทั้งหมด ไม่มีทุกข์
ไม่มีความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นผู้ปฏิบัติชอบ
ดังนี้ ชื่อว่ายกย่องชนพวกหนึ่ง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล เป็นการ
ยกย่อง เป็นการตำหนิ และไม่เป็นการแสดงธรรม.

[๖๕๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไร ไม่เป็นการยกย่อง ไม่เป็น
การตำหนิ เป็นการแสดงธรรมแท้ คือ ไม่กล่าวอย่างนี้ว่า คนเหล่าใดตาม
ประกอบความประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งโสมนัสของคนที่มีความสุขโดยสืบทอด
อันแล้ว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์ คนเหล่านั้นทั้งหมด มีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ
มีความเร่าร้อน เป็นผู้ปฏิบัติผิด. กล่าวอยู่ว่า อันความตามประกอบนี้แล
เป็นธรรม มีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความเร่าร้อน เป็นความ
ปฏิบัติผิด ดังนี้ ชื่อว่าแสดงแต่ธรรมเท่านั้น. ไม่กล่าวอย่างนี้ว่า คนเหล่าใด
ไม่ตามประกอบความประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งโสมนัสของคนที่มีความสุขโดยสืบทอด
อันแล้ว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ

ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ คนเหล่านั้นทั้งหมด ไม่มีทุกข์ ไม่มี ความคับใจ
ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นผู้ปฏิบัติชอบ. กล่าวอยู่ว่า อันความ
ไม่ตามประกอบนี้แล เป็นกรรม ไม่มีทุกข์ ไม่มี ความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ
ไม่มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ ดังนี้ ชื่อว่า แสดงแต่กรรมเท่านั้น
ไม่กล่าวอย่างนี้ว่า คนเหล่าใดประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเพียรเครื่องประกอบ
คนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอรียะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์
คนเหล่านั้นทั้งหมด มีทุกข์ มีความคับใจ มีด้วยความแค้นใจ มีความเร่าร้อน
เป็นผู้ปฏิบัติผิด. กล่าวอยู่ว่า อันความตามประกอบนี้แล เป็นกรรมมีทุกข์
มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติผิด ดังนี้
ชื่อว่าแสดงแต่กรรมเท่านั้น. ไม่กล่าวอย่างนี้ว่า คนเหล่าใดไม่ตามประกอบ
ซึ่งความเพียรเครื่องประกอบคนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอรียะ
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ คนเหล่านั้น ทั้งหมด ไม่มีทุกข์ ไม่มี ความคับใจ
ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นผู้ปฏิบัติชอบ. กล่าวอยู่ว่า อัน
ความไม่ตามประกอบนี้แล เป็นกรรมไม่มีทุกข์ ไม่มี ความคับใจ ไม่มี
ความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ ดังนี้ ชื่อว่าแสดง
แต่กรรมเท่านั้น. ไม่กล่าวอย่างนี้ว่าคนเหล่าใดเหล่าหนึ่งยังละสังขโยชน์ในภพ
ไม่ได้แล้ว คนเหล่านั้น ทั้งหมด มีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มี
ความเร่าร้อน เป็นผู้ปฏิบัติผิด. กล่าวอยู่ว่า เมื่อยังละสังขโยชน์ในภพไม่ได้
แล้วแล ภพยอมเป็นอันละไม่ได้ ดังนี้ ชื่อว่าแสดงแต่กรรมเท่านั้น ไม่กล่าว
อย่างนี้ว่า คนเหล่าใดเหล่าหนึ่งละสังขโยชน์ในภพได้แล้ว คนเหล่านั้น ทั้งหมด
ไม่มีทุกข์ ไม่มี ความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นผู้
ปฏิบัติชอบ. กล่าวอยู่ว่าก็ เมื่อละสังขโยชน์ในภพได้แล้วแล ภพยอมเป็นอัน
สู่ได้ ดังนี้ ชื่อว่าแสดงแต่กรรมเท่านั้น. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล

ไม่เป็นการยกย่อง ไม่เป็นการตำหนิ เป็นการแสดงธรรมแท้. ข้อที่เรากล่าว
ดังนั้น ฟังรู้จักการยกย่องและการตำหนิ ครั้นรู้แล้วไม่ฟังยกย่อง ไม่ฟังตำหนิ
ฟังแสดงแต่ธรรมเท่านั้น นั่น เราอาศัยเนื้อความนี้ กล่าวแล้ว.

ความรู้ตัดสินความสุข

[๖๕๕] ก็ข้อที่เรากล่าวดังนั้น ฟังรู้ตัดสินความสุข ครั้นรู้แล้ว.
ฟังประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความสุขภายใน นั่น เราอาศัยอะไร กล่าวแล้ว.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณนี้มี ๕ อย่างแล ๕ อย่าง เป็นโชน คือ รูปที่รู้
ได้ด้วยจักขุอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นที่รัก ประกอบด้วยกาม
เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสี่ยงที่รู้ได้ด้วยโสต... กลิ่นที่รู้ได้ด้วยฆานะ...
รสที่รู้ได้ด้วยชีวหา... โผฏฐัพพะที่รู้ได้ด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่
น่าพอใจ เป็นที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด นี้แล
กามคุณ ๕. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุขโสมนัสสใดแล อาศัยกามคุณ ๕ เหล่านี้
เกิดขึ้น สุขโสมนัสสนี้ เรียกว่าสุขอาศัยกาม สุขของปุถุชน สุขอาภูล ไม่ใช่
สุขของพระอริยะ. เรากล่าวว่า ไม่พึงเสพ ไม่พึงให้เจริญ ไม่พึงทำให้มาก
พึงกลัวสุขนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม
เข้าปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุข เกิดแต่วิเวกอยู่. เข้าทุติยฌาน
มีความผ่องใสแห่งใจภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะสงบวิตกและ
วิจารณ์ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เป็นผู้วางเฉย
เพราะหน่ายปีติมีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย เข้าตติยฌาน...
อยู่ เข้าจตุตถฌาน... อยู่ นี้เรียกว่า สุขอาศัยเนกขัมมะ. สุขเกิดแก่ความสุข
สุขเกิดแต่ความสงบ สุขเกิดแต่ความตรัสรู้ เรากล่าวว่า ฟังเสพให้มาก
ให้เจริญ ฟังทำให้มาก ไม่พึงกลัวสุขนี้. ข้อที่เรากล่าวดังนั้น ฟังรู้ตัดสิน-

ความสุข ครั้นรู้แล้ว ฟังประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความสุขภายใน นั้น เราอาศัย
เนื้อความนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๖๐] ก็ข้อที่เรากล่าวดั่งนี้ว่า ไม่ฟังกล่าววาทะลับหลัง ไม่ฟังกล่าว
คำล่วงเกินต่อหน้า นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ใน
ประการแรกนั้น ฟังรู้วาทะลับหลังใด ไม่เป็นจริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์ ไม่ฟังกล่าววาทะลับหลังนั้นเป็นอันขาด แม้รู้วาทะลับหลังใดจริง
แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ก็พึงสำเหนียกเพื่อจะไม่กล่าววาทะลับหลัง
นั้น และรู้วาทะลับหลังใด จริง แท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้น
พึงเป็นผู้รู้จักกาล เพื่อจะกล่าววาทะลับหลังนั้น. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ใน
ประการหลังนั้น ฟังรู้คำล่วงเกินต่อหน้าใด ไม่เป็นจริง ไม่แท้ ไม่ประกอบ
ด้วยประโยชน์ ไม่ฟังกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้านั้นเป็นอันขาด แม้รู้คำล่วงเกิน
ต่อหน้าใด จริง แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ก็พึงสำเหนียกเพื่อจะไม่
กล่าวคำล่วงเกินต่อหน้านั้น และรู้คำล่วงเกินต่อหน้าใด จริง แท้ ประกอบ
ด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้น พึงเป็นผู้รู้จักกาลเพื่อจะกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้า
นั้น ข้อที่กล่าวดั่งนี้ว่า ไม่ฟังกล่าววาทะลับหลัง ไม่ฟังกล่าวคำล่วงเกินต่อ
หน้า นั้น เราอาศัยเนื้อความนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๖๑] ก็ข้อที่เรากล่าวดั่งนี้ว่า พึงเป็นผู้ไม่ริบควนพุด อย่าพุดริบ
ควนนั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในประการแรกนั้น
เมื่อริบควนพุด ภายก็ลำบาก จิตก็แวง เสียงก็พร่า คอก็เครื่อ แม้คำพุด
ของผู้ที่ริบควนพุดก็ไม่สละสลวย ไม่พึงรู้ชัดได้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ใน
ประการหลังนั้น เมื่อไม่ริบควนพุด ภายไม่ลำบาก จิตก็ไม่แวง เสียงก็ไม่
พร่า คอก็ไม่เครื่อ แม้คำพุดของผู้ที่ไม่ริบควนพุด ก็สละสลวย พึงรู้ชัดได้.

ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า ฟังเป็นผู้ไม่ริบคว่นพุด อย่าพุดริบคว่น นั้น เราอาศัย
เนื้อความนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๖๒] ก็ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า ไม่ฟังปรักปรำภาษาชนบท ไม่ฟัง
ถ่วงเลยคำพุดสามัญเสย นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็อย่างไรเล่า เป็นการปรักปรำภาษาชนบท และเป็นการถ่วงเลยคำพุดสามัญ
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภาษะนั้นั้น แลในโลกนี้ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปาติ
ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปัตตะ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปิฏฐะ
ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า สราวะ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า หโรสะ
ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า โปณะ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ณะ
ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปิปิละ. ภิกษุพุดปรักปรำโดยประการที่ชนทั้ง
หลายหมายรู้เรื่องภาษะนั้นั้นคั้งนี้ ในชนบทนั้น ๆ ตามกำลังและความแน่ใจ
ว่า นี้เท่านั้นจริง อื่นเปล่า อย่างนี้แล ชื่อว่าเป็นการปรักปรำภาษาชนบท
และเป็นการถ่วงเลยคำพุดสามัญ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไรเล่า เป็นการ
ไม่ปรักปรำภาษาชนบท และเป็นการไม่ถ่วงเลยคำพุดสามัญ. คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย ภาษะนั้นั้นแลในโลกนี้ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปาติ ในบาง-
ชนบท เขาหมายรู้ว่า ปัตตะ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปิฏฐะ ในบาง-
ชนบท เขาหมายรู้ว่า สราวะ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า หโรสะ ในบาง-
ชนบท เขาหมายรู้ว่า โปณะ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ณะ ในบาง-
ชนบท เขาหมายรู้ว่า ปิปิละ. ภิกษุพุดโดยประการที่ชนทั้งหลาย หมาย
รู้เรื่องภาษะนั้นั้นคั้งนี้ ในชนบทนั้น ๆ อย่างไม่ใช่ความแน่ใจว่า เป็นอันทำ
ผู้มีอายุทั้งหลาย พุดแก่ข้าพเจ้าหมายถึงภาษะนั้นี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้
แล ชื่อว่าเป็นการไม่ปรักปรำภาษาชนบท และเป็นการไม่ถ่วงเลยคำพุดสามัญ.

ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า ไม่พึงปรักปรำภาษาชนบท ไม่พึงล่วงเลยคำพูดสามัญ
นั้น เราอาศัยเนื้อความนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๖๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอรรถวิภังค์นั้น ความประกอบเนื่องๆ
ซึ่งโสมนัสของตนที่มีความสุขเพราะสืบทอดกาม อันเลว เป็นของชาวบ้าน เป็น
ของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี่เป็นธรรมมีทุกข์
มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติผิด เพราะ
ฉะนั้น ธรรมนี้จึงยังมีกิเลสต้องรณรงค์. แต่การไม่ตามประกอบความประ-
กอบเนื่อง ๆ ซึ่งโสมนัสของตนที่มีความสุขโดยสืบทอดกาม อันเลว เป็นของ
ชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี้
เป็นธรรมไม่มีทุกข์ ไม่มีความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน
เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้องรณรงค์.

[๖๖๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอรรถวิภังค์นั้น ความเพียรเครื่อง
ประกอบคนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์ นี่เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความเร่าร้อน
เป็นความปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงยังมีกิเลสต้องรณรงค์. แต่การ
ไม่ตามประกอบความเพียรเครื่องประกอบคนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่
ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี่เป็นธรรมไม่มีทุกข์ ไม่มีความ
คับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะ-
ฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้องรณรงค์.

[๖๖๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอรรถวิภังค์นั้น ความปฏิบัติปาน
กลาง อันตถาคตรู้พร้อมด้วยปัญญายิ่งแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้มีจักขุ ทำให้
มีญาณเป็นไปเพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อ

นิพพาน นี้เป็นธรรมไม่มีทุกข์ ไม่มี ความคับใจ ไม่มี ความแค้นใจ ไม่มี ความร่ำร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้อง ครอบงำ.

[๖๖๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอรณวิภังค์นั้น การยกย่อง การ ตำหนิ และไม่ใช่เป็นการแสดงธรรม นี้เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความร่ำร้อน เป็นความปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้ จึงยังมีกิเลสต้องครอบงำ แต่การไม่ยกย่อง การไม่ตำหนิ การแสดงแต่ธรรม เท่านั้น นี้เป็นธรรมไม่มีทุกข์ ไม่มี ความคับใจ ไม่มี ความแค้นใจ ไม่มี ความร่ำร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้อง ครอบงำ.

[๖๖๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอรณวิภังค์นั้น กามสุขนี้ใจ เป็น สุขอาภุต สุขของปุถุชน สุขไม่ประเสริฐ ธรรมนี้มีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความร่ำร้อน เป็นความปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึง ยังมีกิเลสต้องครอบงำ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอรณวิภังค์นั้น สุขอาศัยเนกขัมมะ สุขเกิดแต่ความสงบ สุขเกิดแต่ความสงบ สุขเกิดแต่ความตรัสรู้ นี้เป็นธรรม ไม่มีทุกข์ ไม่มี ความคับใจ ไม่มี ความแค้นใจ เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะ- ฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้องครอบงำ.

[๖๖๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอรณวิภังค์นั้น วาทะลับหลังซึ่งไม่ เป็นจริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี้เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความร่ำร้อน เป็นความปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้ จึงยังมีกิเลสต้องครอบงำ. แม้วาทะลับหลังซึ่งจริง แท้ แต่ไม่ประกอบด้วย ประโยชน์ นี้เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความร่ำร้อน

เป็นความปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้ก็ยังมีกิเลสต้องรณรงค์ ส่วนวาทะ
ลับหลังซึ่งจริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ นี่เป็นธรรมไม่มีทุกข์ ไม่มี
ความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ
เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้องรณรงค์.

[๖๖๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอรณวิภังค์นั้น คำกล่าวล่วงเกินต่อ
หน้าซึ่งไม่เป็นจริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี่เป็นธรรมมีทุกข์ มี
ความคับใจ มีความแค้นใจ มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติผิด เพราะ
ฉะนั้น ธรรมนี้จึงยังมีกิเลสต้องรณรงค์. แม้คำกล่าวล่วงเกินต่อหน้าซึ่งจริง
แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี่เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับใจ มีความ
แค้นใจ มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงยังมี
กิเลสต้องรณรงค์. แต่คำกล่าวล่วงเกินต่อหน้าซึ่งจริงแท้ ประกอบด้วย
ประโยชน์ นี่เป็นธรรมไม่มีทุกข์ ไม่มีความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มี
ความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้อง
รณรงค์.

[๖๖๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอรณวิภังค์นั้น คำที่ผู้รับควนพุด นี้
เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับใจ มีความแค้นใจ มีความเร่าร้อน เป็นความ
ปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงยังมีกิเลสต้องรณรงค์. แต่คำที่ผู้ไม่รับ
ควนพุด นี่เป็นธรรมไม่มีทุกข์ ไม่มีความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มี
ความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้อง
รณรงค์.

[๖๖๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอรณวิภังค์นั้น การปรักปรำภาษา
ชนบทและการล่วงเลยคำพูดสามัญ นี่เป็นธรรมมีทุกข์ มีความคับใจ มีความ
แค้นใจ มีความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงยังมี

กิเลสต้องรณรงค์ แต่การไม่ปรักปรำภาษาชนบท และการไม่ล่วงเลยคำพูด
สามัญ นี่เป็นกรรมไม่มีทุกข์ ไม่มีความคับใจ ไม่มีความแค้นใจ ไม่มีความ
เร่าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะฉะนั้น กรรมนี้จึงไม่มีกิเลสต้องรณรงค์

[๖๗๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้
แล้ว เราทั้งหลายจักรู้ธรรมยังมีกิเลสต้องรณรงค์ และรู้ธรรมไม่มีกิเลสต้อง
รณรงค์ ครั้นรู้แล้ว จักปฏิบัติปฏิบัติทา ไม่มีกิเลสต้องรณรงค์ คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ก็แหละคุณบุตรสุภูติ ปฏิบัติปฏิบัติทาไม่มีกิเลสต้องรณรงค์แล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส พระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชม
ยินดี พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ อรรถวิภังคสูตรที่ ๕

อรรถกถาอรณวิกังคสูตร

อรณวิกังคสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เนวสุตาเทยฺย น อปฺสตาเทยฺย** ความว่า ไม่ยกยอ ไม่พึงตำหนิบุคคลใด ด้วยอำนาจอาศัยเรือน. บทว่า **ชฺมฺมเมว เทเสยฺย** คือ พึงพูดแต่ความจริงเท่านั้น. บทว่า **สุขวินิจฺฉยํ** ได้แก่สุขที่ตัดสิ้นแล้ว. บทว่า **รโห วาทำ** ได้แก่ กล่าวโทษลับหลัง อธิบายว่า กล่าวคำส่อเสียด. บทว่า **สุมฺมุขานาติชฺฉิณ** ความว่า ไม่เพียงกล่าวคำล่วงเกิน คำฟุ่มเพื่อย คำสกปรกต่อหน้า. บทว่า **นาภินิเวเสยฺย** ความว่า ไม่พึงพูด รับผิดชอบเอาแต่ได้. บทว่า **สมณฺญํ** ได้แก่ โลกสมัญญา คือ โลกบัญญัติ. บทว่า **นาติชาเวยฺย** คือ ไม่พึงล่วงละเมิด. บทว่า **กามปฺปฏิสนฺธิสุขิโน** ความว่า ผู้มีความสุข ด้วยความสุขโดยสืบต่อกาม คือ ประกอบด้วยกาม. บทว่า **สทฺกฺโข** ได้แก่มีทุกข์ ด้วยวิบากทุกข์บ้าง ด้วยกิเลสทุกข์บ้าง. บทว่า **สตฺอุปมาโณ** ได้แก่มีความคับใจ ด้วยความคับใจในวิบากและความคับใจในกิเลสนั้นเทียว มีความเร่าร้อนเหมือนอย่างนั้น. บทว่า **มิจฺฉาปฺปฏิปทา** ได้แก่ ความปฏิบัติไม่เป็นความจริง คือ ความปฏิบัติอันเป็นอกุศล. บทว่า **อิตุเถเก อปฺสตาเทติ** ความว่า ตำหนิบุคคลบางพวก ด้วยอำนาจอาศัยเรือนอย่างนี้ แม้ในการยกยอก็มีนัยนี้เช่นกัน. บทว่า **ภวถโยชนํ** ได้แก่ ผูกพันในภพ นั้นเป็นชื่อของตัณหา. ได้ยินว่า พระสุภูติเถระ อาศัยจตุกะนี้ ดำรงอยู่ในตำแหน่งเอตทัคคะ. จริงอยู่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมอยู่ ความยกยอและการตำหนิย่อมปรากฏแก่บุคคลทั้งหลาย. เมื่อพระเถระทั้งหลายมีพระ-
สารีบุตรเถระเป็นต้นแสดงธรรม ความยกยอและการตำหนิก็ปรากฏอย่างนั้น.

แต่ธรรมชาติของสุกฺติเถระไม่มีว่า บุคคลนี้ไม่ปฏิบัติ ปฏิบัติผิด หรือว่าบุคคลนี้มีศีล มีคุณ มียางอายุ มีศีลเป็นที่รัก ถึงพร้อมด้วยมรรยาต ดังนี้. ก็ธรรมชาติของพระสุกฺติเถระนั้น ย่อมปรากฏว่า นี่เป็นการปฏิบัติผิด นี่เป็นการปฏิบัติชอบดังนี้เท่านั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สุกฺติเป็นเลิศแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้สาวกของเรา ผู้มีปกติอยู่ด้วยความสงบ. บทว่า กาลญฺญ อสฺส ความว่า ไม่กล่าวในกาลที่ยังไม่ถึง และที่ล่วงแล้ว และกล่าวถึงกาลที่ควรประกอบความเพียร อันควรกล่าวในบัดนี้ว่า มหาชนจักถือเอา ไม่พึงกล่าววาทะลับหลัง. แม้ในจีณาวาทะก็มีนัยเช่นเดียวกัน. บทว่า อุปฺพยุตฺติ ได้แก่ กระทบกระทั่ง. บทว่า สโร อุปฺพยุตฺติ คือ แม้เสียงย่อมแตกพร่า. บทว่า อาตุรียติ ได้แก่ เป็นผู้เดือดร้อน. ถึงความเป็นผู้เจ็บไข้ได้อาพาธ. บทว่า อวิสญฺจ ได้แก่ คำไม่สละสลวย คือ คลุมเคลือ. บทว่า ตเทว ได้แก่ ภาษะนั้นนัยเทียว. บทว่า อภินิวิสฺส โวหฺรติ ความว่า ปุณฺชนคนโง่ ไปสู่ชนบทที่รู้จักว่า ปัตตะ พังว่า พวกเจ้าจงนำมา จงล้างปัตตะ รับประทาน นี่ไม่ใช่ปัตตะ นั้นชื่อว่าปาติ เจ้าจงพูดอย่างนี้. พึงประกอบด้วยบททั้งหลายในที่ทั้งปวงอย่างนี้. บทว่า อติสฺสโร ได้แก่ อภิวัตนะ. บทว่า ตถา ตถา โวหฺรติ อปรายฺปริ ความว่า ภาษะในชนบทของพวกเราเรียกว่าปาติ. ส่วนชนเหล่านี้ กล่าวภาษะนั้นว่า ปัตตะ. จำเดิมแต่นั้นแก้คำพูดของชนบทกล่าวเนื่อง ๆ ว่า ปัตตะ ปัตตะ ดังนี้เทียว. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เช่นกัน.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงกระทำบทธมรียาทภาษานียะ จึงตรัสว่า ตตุร ภิกฺขเว ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สโรญ ได้แก่ มีฐลี มีกิลส. บทว่า อโรญ ได้แก่ ไม่มีฐลีปราศจากกิลส. บทว่า

สุภูติ จ ปน ภิกขเว ความว่า พระเถระนี้ ขึ้นสู่ตำแหน่งเอตทัคคะ ๒
อย่าง คือ สุภูติเลิศในทางอรณวิหารี และเลิศในทางทักษิณาย. ได้ยินว่า
พระธรรมเสนาบดี ยังวัตถุให้บริสุทธฺิ. สุภูติเถระยังทักษิณาให้บริสุทธฺิ. จริง
อย่างนั้น พระธรรมเสนาบดีเที่ยวบิณฑบาต ยืนอยู่ใกล้ประตูเรือน กำหนดใน
บุพภาคแล้ว เข้านิโรธจนกว่าบุคคลทั้งหลายนำภิกขามาถวาย. ออกจากนิโรธ
แล้ว รับไทยธรรม. พระสุภูติเถระเข้าเมตตามานเหมือนอย่างนั้น. ออกจาก
เมตตามานแล้วรับไทยธรรม. ถามว่า ก็พระเถระอาจทำอย่างนี้หรือ. ตอบว่า
เออ อาจ. การที่พระสาวกทั้งหลายผู้ถึงมหาปัญญา พึงทำอย่างนี้ นั้นไม่น่า
อัศจรรย์เลย. จริงอยู่ ในกาลแห่งโบราณกษัตริย์ในคัมภีร์ปัญจวิปนีนั้น พระ-
เถระชื่อปิงคสปุทธรักขิต อยู่อาศัยอุตตรคาม. ในอุตตรคามนั้น มีตระกูล ๗๐๐
ตระกูล. พระเถระไม่เคยเข้าสมบัติที่ประตูตระกูลใด ประตูตระกูลนั้นแม้หนึ่ง
ก็ไม่มี. บทที่เหลือในที่ทั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบบรรณกถาอรณวิภังคสูตรที่ ๕

๑๐. ธาตุวิภังคสูตร

[๖๗๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อเสด็จจาริกไปในมคธชนบท ทรงแวะยังพระนครราชคฤห์ เสด็จเข้าไปหานายช่างหม้อซึ่งอภักควะยังที่อยู่ แล้วตรัสตั้งนี้ว่า คุณก่อนนายภักควะ ถ้าไม่เป็นความหนักใจแก่ท่าน เราจะขอพักอยู่ในโรงสักคืนหนึ่งเถิด. นายภักควะทูลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่มีความหนักใจเลย แต่ในโรงนี้มีบรรพชิตเข้าไปอยู่ก่อนแล้ว ถ้าบรรพชิตนั้นอนุญาต ก็นิมนต์ท่านพักตามสบายเถิด.

[๖๗๔] ก็สมัยนั้นแล กุลบุตรชื่อปุกกุสาติ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยศรัทธา. ปุกกุสาติกุลบุตรนั้นเข้าไปพักอยู่ในโรงของนายช่างหม้อนั้นก่อนแล้ว. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปหาท่านปุกกุสาติยังที่พัก แล้วตรัสกะท่านปุกกุสาติตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ ถ้าไม่เป็นความหนักใจแก่ท่าน เราจะขอพักอยู่ในโรงสักคืนหนึ่งเถิด. ท่านปุกกุสาติตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ โรงช่างหม้อกว้างขวาง นิมนต์ท่านผู้มีอายุพักตามสบายเถิด.

[๖๗๕] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู่โรงช่างหม้อแล้ว ทรงลาดสันถัดหญ้า ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ประทับนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งพระกายตรง ดำรงพระสติมั่นเฉพาะหน้า พระองค์ประทับนั่งล่วงเลยราตรีไปเป็นอันมาก. แม้ท่านปุกกุสาติก็นั่งล่วงเลยราตรีไปเป็นอันมากเหมือนกัน. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริตั้งนี้ว่า กุลบุตรนี้ประพฤติน่าเลื่อมใสหนอ เราควรถามดูบ้าง. ต่อ นั้น พระองค์จึงตรัสถามท่านปุกกุสาติตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ

ท่านบวช อุทิสีใครเล่า หรือว่าใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรม
ของใคร.

[๖๗๖] ท่านปุกกุสาติตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ มีพระสมณโคดม
ผู้ศากยบุตร เสด็จออกจากศากยราชสกุลทรงผนวชแล้ว ก็พระโคดมผู้มีพระ-
ภาคเจ้าพระองค์นั้นแล มีกิตติศัพท์งามฟุ้งไป อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุดังนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นผู้ไกลจากกิเลส รู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วย
วิชาและจรณะ ดำเนินไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิผู้ฝึกบวชที่ควรฝึกอย่างหา
คนอื่นยิ่งกว่ามิได้ เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้
แจกธรรม ดังนี้ ข้าพเจ้าบวชอุทิสพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นศาสดาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าชอบใจธรรมของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

พ. คุณก่อนภิกษุ ก็เดี๋ยวนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ประทับอยู่ที่ไหน.

ป. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ มีพระนครชื่อว่าสาวัตถีอยู่ในชนบท ทางทิศ
เหนือ เดี่ยวนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ประทับ
อยู่ที่นั่น.

พ. คุณก่อนภิกษุ ก็ท่านเคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นหรือ
และท่านเห็นแล้วจะรู้จักไหม.

ป. คุณก่อนผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
เลย ถึงเห็นแล้ว ก็ไม่รู้จัก .

[๖๗๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มีพระดำริดังนี้ว่า กุลบุตร
นี้บวชอุทิสเรา เราควรจะแสดงธรรมแก่เขา. แต่ฉัน พระองค์จึงตรัสเรียก
ท่านปุกกุสาติว่า คุณก่อนภิกษุ เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟังธรรมนี้

จงใส่ใจให้ดี. เราจักกล่าวต่อไป ท่านปุกกุสาติทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ขอบแล้ว ท่านผู้มีอายุ.

[๖๗๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ คนเรานี้
มีธาตุ ๖ มีแดนสัมผัส ๖ มีความหวังนึกของใจ ๑๘ มีธรรมที่ควรตั้งไว้ใน
ใจ ๔ อันเป็นธรรมที่ผู้ตั้งอยู่แล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่อง
หมักหมมเป็นไป ก็เมื่อกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่องหมักหมม ไม่เป็น
ไปอยู่ บัณฑิตจะเรียกเขาว่า มุนีผู้สงบแล้ว ไม่พึงประมาทปัญญา พึงตาม
รักษาสัจจะ พึงเพิ่มพูนจาคะ พึงศึกษาสันติเท่านั้น นี้อุเทศแห่งธาตุวิงศ์หก.

[๖๗๗] ก็ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ คนเรานี้มีธาตุ ๖ นั้น
เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว. คุณก่อนภิกษุ ธาตุนี้มี ๖ อย่างนี้ คือ ปรฐวิธาตุ
อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ. ข้อที่เรากล่าวตั้ง
นี้ว่า คุณก่อนภิกษุ คนเรานี้มีธาตุ ๖ นั้น เราอาศัยธาตุตั้งนี้ กล่าวแล้ว .

[๖๗๘] ก็ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ คนเรานี้มีแดนสัมผัส ๖
นั้นเราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว. คือ จักขุ โสต ฆมานะ ชิวหา กาย มโน
เป็นแดนสัมผัส. ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ คนเรานี้มีแดนสัมผัส.
นั้น เราอาศัยอายตนะนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๗๙] ก็ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ คนเรานี้มีความหวังนึก
ของใจ ๑๘ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว. คือ บุคคลเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว
ย่อมหวังนึกรูปเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ห่วงนึกรูปเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ห่วง
นึกรูปเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ห่วงนึกรูปเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ห่วงนึกรูป
เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ฟังเสียงด้วยโสตแล้ว... คมกลืนด้วยฆมานะแล้ว... ลิ้ม
รสด้วยชิวหาแล้ว... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว... รู้ธรรมารมณด้วยมโน
แล้ว ย่อมหวังนึกรวมารมณเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ห่วงนึกรวมารมณเป็น

ที่ตั้งแห่งโทมนัส ห่วงนึกธรรมารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา นี่เป็นการห่วงนึกโทมนัส ๖ ห่วงนึกโทมนัส ๖ ห่วงนึกอุเบกขา ๖. ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ คนเรานี้มีความห่วงนึกของใจ ๑๘ นั้น เราอาศัยความห่วงนึกนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๘๒] ก็ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ คนเรานี้มีธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว. คือ มีปัญญาเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจ มีสติจะเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจ มีจาคะเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจ มีอุปสมะเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจ ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ คนเรานี้มีธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ นั้น เราอาศัยธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๘๓] ก็ข้อที่เรากล่าวตั้งนี้ว่า ไม่พึงประมาทปัญญา พึงตามรักษา สัจจะ พึงเพิ่มพูนจาคะ พึงศึกษาสันติเท่านั้น นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว. คุณก่อนภิกษุ อย่างไรเล่า ชื่อว่าไม่ประมาทปัญญา. คุณก่อนภิกษุ ชาตินี้มี ๖ คือ ปรฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ.

[๖๘๔] คุณก่อนภิกษุ ก็ปรฐวีธาตุเป็นไฉน คือ ปรฐวีธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี. ก็ปรฐวีธาตุภายในเป็นไฉน. ได้แก่สิ่งที่แน่นแข็ง กำหนดได้มีในตน อาศัยตน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้ น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดไร ๆ ที่แน่นแข็ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่าปรฐวีธาตุภายใน. ก็ปรฐวีธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นปรฐวีธาตุทั้งนั้น. พึงเห็นปรฐวีธาตุนั้น ด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั้นไม่ใช่ของเรา นั้นไม่ใช่เรา นั้นไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้วจะเบื่อหน่าย ปรฐวีธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดปรฐวีธาตุได้.

[๖๘๕] คู่ก่อนภิกษุ ก็อาโปธาตุเป็นไฉน. คืออาโปธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี. ก็อาโปธาตุภายใน เป็นไฉน. ได้แก่สิ่งที่เอิบอาบ ชุ่มซาบไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มัน ชัน น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่เอิบอาบชุ่มซาบไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า อาโปธาตุภายใน. ก็อาโปธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นอาโปธาตุทั้งนั้น. พึงเห็นอาโปธาตุนั้น ด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา. ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายอาโปธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดอาโปธาตุได้.

[๖๘๖] คู่ก่อนภิกษุ ก็เตโชธาตุเป็นไฉน. คือ เตโชธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี. ก็เตโชธาตุภายในเป็นไฉน. ได้แก่สิ่งที่อบอูน ถึงความเร่าร้อน กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ธาตุที่เป็นเครื่องยังกายให้อบอูน ยังกายให้ทรุดโทรม ยังกายให้กระวนกระวาย และธาตุที่เป็นเหตุให้ของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลื้มแล้วถึงความย่อยไปด้วยดี หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่อบอูน ถึงความเร่าร้อนกำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า เตโชธาตุภายใน. ก็เตโชธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นเตโชธาตุทั้งนั้น. พึงเห็นเตโชธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายเตโชธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดเตโชธาตุได้.

[๖๘๗] คู่ก่อนภิกษุ ก็วาโยธาตุเป็นไฉน. คือ วาโยธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี. ก็วาโยธาตุภายในเป็นไฉน. ได้แก่สิ่งที่พัดผันไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจออก ลมหายใจเข้า

หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่พัดผันไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่าวาโยธาตุภายใน. ก็วาโยธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นวาโยธาตุทั้งนั้น . พึงเห็นวาโยธาตุนั้น ด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา. ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายวาโยธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดวาโยธาตุได้.

[๖๘๘] คุก่อนภิกษุ ก็อากาศธาตุเป็นไฉน คือ อากาศธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็อากาศธาตุภายในเป็นไฉน. ได้แก่สิ่งที่ว่าง ปรุโปร่ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปากซึ่งเป็นทางให้กลิ่นของที่กิน ที่ดม ที่เคี้ยว ที่ลิ้ม. เป็นที่ตั้งของที่กิน ที่ดม ที่เคี้ยว ที่ลิ้ม และเป็นทางระบายของที่กิน ที่ดม ที่เคี้ยว ที่ลิ้มแล้วออกทางเบื้องล่าง หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่ว่าง ปรุโปร่ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่าอากาศธาตุภายใน. ก็อากาศธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นอากาศธาตุทั้งนั้น. พึงเห็นอากาศธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา. ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายอากาศธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดอากาศธาตุได้.

[๖๘๙] ต่อขึ้นสิ่งที่จะเหลืออยู่อีกก็คือวิญญาณอันบริสุทธิ์ ผุดผ่อง บุคคลย่อมรู้อะไร ๆ ได้ด้วยวิญญาณนั้น คือ รู้ชัดว่า สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง. คุก่อนภิกษุ เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ย่อมเกิดสุขเวทนา. บุคคลนั้นเมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่า กำลังเสวยสุขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้ชัดว่า ความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวสุขเวทนาอันเกิดเพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ย่อมเกิดทุกขเวทนา. บุคคลนั้น เมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่า

กำลังเสวยทุกขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนานั้น แลดับไป
ย่อมรู้ชัดว่า ความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวทุกขเวทนาอันเกิด
เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ. เพราะ
อาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ย่อมเกิดอทุกขมสุขเวทนา. บุคคล
นั้นเมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่า กำลังเสวยอทุกขมสุขเวทนาอยู่
เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้ชัดว่าความเสวย
อารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวอทุกขมสุขเวทนาอันเกิดเพราะอาศัยผัสสะเป็น
ที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ.

[๖๕๐] คุก่อนภิกษุ เปรียบเหมือนเกิดความร้อน เกิดไฟได้ เพราะ
ไม้สองท่อนประชุมสีกัน ความร้อนที่เกิดแต่ไม้สองท่อนนั้น ย่อมดับ ย่อม
เข้าไปสงบ เพราะไม้สองท่อนนั้น เองแยกกันไปเสียดคนละทาง แม้ฉันท ใด คุก่อน
ภิกษุ ฉันทนั้นเหมือนกันแล เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ย่อม
เกิดสุขเวทนา. บุคคลนั้น เมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่า กำลังเสวยสุขเวทนา
อยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้ชัดว่า ความเสวย
อารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวสุขเวทนาอันเกิดเพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้ง
แห่งสุขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่ง
ทุกขเวทนา ย่อมเกิดทุกขเวทนา บุคคลนั้นเมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่า
กำลังเสวยทุกขเวทนาอยู่ เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนานั้นแลดับไป
ย่อมรู้ชัดว่า ความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือ ตัวทุกขเวทนาอันเกิด
เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ. เพราะ
อาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ย่อมเกิดอทุกขมสุขเวทนา. บุคคล
นั้น เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่า กำลังเสวยอทุกขมสุขเวทนาอยู่
เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นแลดับไป ย่อมรู้ชัดว่า ความ

เสวยอารมณ์ที่เกิดแต่ผัสสะนั้น คือตัวอทุกขมสุขเวทนาอันเกิดเพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ย่อมดับ ย่อมเข้าไปสงบ. ต่อآنสิ่งที่จะเหลืออยู่อีกก็คือ อุเบกขา อัน บริสุทธิ์ ผุดผ่อง อ่อน ควรแก่การงานและผ่องแผ้ว.

[๖๕๑] ลูก่อนภิกษุ เปรียบเหมือนนายช่างทอง หรือลูกมือของนายช่างทองผู้ฉลาด ติดเตาสุ่มเบ้าแล้ว เอาคีมคีบทองใส่เบ้า หลอมไป ชักน้ำไปล้างเทคูลไปเป็นระยะ ๆ ทองนั้น จะเป็นของถูกไล่จีแล้ว หมคฝ้า เป็นเนื้ออ่อน สลวย และผ่องแผ้ว เขาประสงค์ชนิดเครื่องประดับใด ๆ จะเป็นแหวน คุ่มหู เครื่องประดับคอ มาลัยทองก็ตาม ย่อมสำเร็จความประสงค์อันนั้นแต่ทองนั้นได้ ฉนั้นใด ลูก่อนภิกษุ ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล เมื่อเหลืออยู่แต่อุเบกขา อัน บริสุทธิ์ ผุดผ่อง อ่อน ควรแก่การงาน และผ่องแผ้ว บุคคลนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธิ์ ผุดผ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่อาภาสานัญญาตนฌาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่ฌานนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ อุเบกขาของเรา นี้ ก็จะเป็นอุเบกขาอาศัยอาภาสานัญญาตนฌานนั้น ยึดอาภาสานัญญาตนฌานนั้น ดำรงอยู่ตลอดกาลยืนาน ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธิ์ ผุดผ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่วิญญาณัญญาตนฌาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่ฌานนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ อุเบกขาของเรา นี้ ก็จะเป็นอุเบกขาอาศัยวิญญาณัญญาตนฌานนั้น ยึดวิญญาณัญญาตนฌานนั้น ดำรงอยู่ตลอดกาลยืนาน ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธิ์ ผุดผ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่อาภิกญัญญาตนฌาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่ฌานนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ อุเบกขาของเรา นี้ ก็จะเป็นอุเบกขาอาศัยอาภิกญัญญาตนฌานนั้น ยึดอาภิกญัญญาตนฌานนั้น ดำรงอยู่ตลอดกาลยืนาน ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธิ์ ผุดผ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่เนวสัญญานาสัญญาตนฌานนั้น และเจริญจิตมีธรรมควรแก่ฌานนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ อุเบกขาของเรา นี้ ก็จะเป็นอุเบกขาอาศัยเนวสัญญานาสัญญา-

ตนมานั้น ยึดเนวสัญญานาสัญญายตนมานนั้น ดำรงอยู่ตลอดกาลขึ้นนาน. บุคคลนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธฺิ ผุดพ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่อาภาสญาณุจายตนมาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่มานนั้น จิตนี้ก็เป็นสังขตะ ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธฺิ ผุดพ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่ วิญญาณุจายตนมาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่มานนั้น จิตนี้ก็เป็นสังขตะ ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธฺิ ผุดพ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่อาภิกุญจัญญายตนมาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่มานนั้น จิตนี้ก็เป็นสังขตะ ถ้าเราน้อมอุเบกขานี้ อันบริสุทธฺิ ผุดพ่องอย่างนี้ เข้าไปสู่เนวสัญญานาสัญญายตนมาน และเจริญจิตมีธรรมควรแก่มานนั้น จิตนี้ก็เป็นสังขตะ. บุคคลนั้นจะไม่ค้ำนิง จะไม่คิดถึงความเจริญหรือความเสื่อมเลย เมื่อไม่ค้ำนิง ไม่คิดถึง ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่หวาดเสียว เมื่อไม่หวาดเสียว ย่อมปรินิพพานเฉพาะตนที่เดียว ย่อมทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. ถ้าเขาเสวยสุขเวทนาอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า สุขเวทนานั้น ไม่เที่ยง อันบัณฑิตไม่คิดใจ ไม่เพิลิดเพลิน ถ้าเสวยทุกขเวทนาอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า ทุกขเวทนานั้น ไม่เที่ยง อันบัณฑิตไม่คิดใจ ไม่เพิลิดเพลิน ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนาอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า อทุกขมสุขเวทนานั้น ไม่เที่ยง อันบัณฑิตไม่คิดใจ ไม่เพิลิดเพลิน. ถ้าเสวยสุขเวทนาจึงเป็นผู้ไม่ประกอบเสวย ถ้าเสวยทุกขเวทนาจึงเป็นผู้ไม่ประกอบเสวย ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนาจึงเป็นผู้ไม่ประกอบเสวย เขาเมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ย่อมรู้ชัดว่า กำลังเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด. เมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ย่อมรู้ชัดว่า กำลังเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด. และรู้ชัดว่า เบื้องหน้าแต่สิ้นชีวิต เพราะตายไปแล้ว ความเสวยอารมณ์ทั้งหมดที่ยินดีกัน แล้วในโลกนี้แล จักเป็นของสงบ.

[๖๘๒] คุณก่อนภิกษุ เปรียบเหมือนประทีปน้ำมัน อาศัยน้ำมันและไส้ จึงโพลงอยู่ได้ เพราะสิ้นน้ำมันและไส้ นั้น และไม่เติมน้ำมัน และไส้อื่น ย่อมเป็นประทีปหมดเชื้อ ดับไป ฉนใด คุณก่อนภิกษุ ฉนนันเหมือนกันแล บุคคลนั้นเมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ย่อมรู้ซัคว่า กำลังเสวยเวทนามีกาย เป็นที่สุด เมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ย่อมรู้ซัคว่า กำลังเสวยเวทนามีชีวิต เป็นที่สุด และรู้ซัคว่า เบื้องหน้าแต่สิ้นชีวิต เพราะตายไปแล้ว ความเสวย- อารมณ์ทั้งหมดที่ยินดีกันแล้วในโลกนี้แล จักเป็นของสงบ. เพราะเหตุฉนน ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้ดีก็อย่างฉนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาอันเป็นธรรม ควรตั้งไว้ในใจอย่างยิ่งด้วยประการฉนี้. ก็ปัญญาฉนี้ คือความรู้ในความสัมพันธ์ทุกข์ ทั้งปวงเป็นปัญญาอันประเสริฐยิ่ง ความหลุดพ้นของเขานั้น จัคว่าตั้งอยู่ในสัจจะ เป็นคุณไม่กำเริบ. คุณก่อนภิกษุ เพราะสิ่งที่เปล่าประโยชน์เป็นธรรมฉนั้นเท็จ สิ่งที่ไม่เลอะเลือนเป็นธรรมฉา ได้แก่ นิพพาน ฉนั้นจริง ฉนั้น ผู้ถึงพร้อม ด้วยสัจจะอย่างฉนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสัจจะอันเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจ อย่างยิ่งประการฉนี้. ก็สัจจะฉนี้ คือนิพพาน มีความไม่เลอะเลือนเป็นธรรมฉา เป็นสัจจะอันประเสริฐยิ่ง. อนึ่ง บุคคลฉนั้นแล ยังไม่ทราบในกาลก่อน จึง เป็นอันพร้อม สมาทานอุปะเข้าไป อุปะเหล่านั้นเป็นอันเขาละได้แล้ว ถอนรากขึ้นแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว ถึงความเป็นอีกไม่ได้ มีความ ไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมฉา เพราะฉนั้น ผู้ถึงพร้อมด้วยการสละอย่างฉนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะอันเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจอย่างยิ่งประการฉนี้. ก็จาคะ ฉนี้ คือความสละคืนอุปะทั้งปวง เป็นจาคะอันประเสริฐยิ่ง. อนึ่ง บุคคลฉนั้น แล ยังไม่ทราบในกาลก่อน จึงมีอภิขฉา ฉนทะ รากะกล้า อาฆาต พยาบาท ความคิดประทุษร้าย อวิชา ความหลงพร้อม และความหลงมงาย อกุศล ธรรมฉนั้น ๆ เป็นอันเขาละได้แล้ว ถอนรากขึ้นแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วน

แล้ว ถึงความเป็นอีกไม่ได้ มีความไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ผู้ถึงพร้อมด้วยความสงบอย่างนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปสมะอันเป็น ธรรมควรตั้งไว้ในใจอย่างยิ่งประการนี้. ก็อุปสมะนี้ คือความเข้าไปสงบบราคะ โทสะ โมหะ เป็นอุปสมะอันประเสริฐอย่างยิ่ง. ข้อที่เรากล่าวดังนั้น ไม่พึง ประมาทปัญญา พึงตามรักษาดีจะ พึงเพิ่มพูนจาจะ พึงศึกษาสันติเท่านั้น. นั้น เราอาศัยเนื้อความนี้ กล่าวแล้ว.

[๖๕๑] ก็ข้อที่เรากล่าวดังนั้นว่า คนเรามีธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ อันเป็นธรรมที่ผู้ตั้งอยู่แล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่องหมักหมม เป็นไป ก็เมื่อกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่องหมักหมม ไม่เป็นไปอยู่ บัณฑิตจะเรียกเขาว่า มุนีผู้สงบแล้ว นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว. คู่ก่อน ภิคุ ความสำคัญคนมีอยู่ดังนั้นว่า เราเป็น เราไม่เป็น เราจักเป็น เราจัก ไม่เป็น เราจักต้องเป็นสัตว์มีรูป เราจักต้องเป็นสัตว์ไม่มีรูป เราจักต้องเป็น สัตว์มีสัญญา เราจักต้องเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา เราจักต้องเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา ก็มีไม่มีสัญญาก็มีใช่. คู่ก่อนภิคุ ความสำคัญตนจัดเป็นโรค เป็นหัวผี เป็น ลูกศร ก็ท่านเรียกบุคคลว่า เป็นมุนีผู้สงบแล้ว เพราะล่วงความสำคัญตน ได้ทั้งหมดเที่ยว และมุนีผู้สงบแล้วแล ย่อมไม่เกิดไม่แก่ ไม่ตาย ไม่กำเริบ. ไม่ทะเยอทะยาน. แม้มุนีนั้นก็ไม่มีเหตุที่จะต้องเกิดเมื่อไม่เกิด จักแก่ได้อย่างไร เมื่อไม่แก่ จักตายได้อย่างไร เมื่อไม่ตาย จักกำเริบได้อย่างไร เมื่อไม่กำเริบ จักทะเยอทะยานได้อย่างไร. ข้อที่เรากล่าวดังนั้นว่า คนเรามีธรรมที่ควรตั้งไว้ ในใจ ๔ อันเป็นธรรมที่ผู้ตั้งอยู่แล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่อง หมักหมม เป็นไป ก็เมื่อกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่องหมักหมม ไม่เป็นไปอยู่ บัณฑิตจะเรียกเขาว่า มุนีผู้สงบแล้ว นั้นเราอาศัยเนื้อความ กล่าวแล้ว. คู่ก่อนภิคุ ท่านจงทรงจำธาตุวิภังค์ ๖ โดยย่อนี้ของเราไว้เถิด.

[๖๕๔] ลำดับนั้นแล ท่านปลุกกุสาดิทรานั่นอนว่า พระศาสดา พระสุคต พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมาถึงแล้วโดยลำดับ จึงลุกจากอาสนะ ทำจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ชบเสียลงแทบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โทษล่วงเกินได้ต้อง ข้าพระองค์เข้าแล้ว ผู้มีอาการโง่เขลา ไม่ฉลาด ซึ่งข้าพระองค์ได้สำคัญ ถ้อยคำ ที่เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวาตะว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงรับอดโทษล่วงเกินแก่ข้าพระองค์ เพื่อจะสำรวมต่อไปเถิด.

[๖๕๕] พ. คุณก่อนภิกษุ เอาเถอะ โทษล่วงเกินได้ต้องเธอผู้มีอาการโง่เขลา ไม่ฉลาด ซึ่งเธอได้สำคัญ ถ้อยคำที่เรียกเราด้วยวาตะว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ แต่เพราะเธอเห็นโทษล่วงเกินโดยความเป็นโทษแล้วกระทำคืนตามธรรม เราขอรับอดโทษนั้นแก่เธอ คุณก่อนภิกษุ ก็ข้อที่บุคคลเห็นโทษล่วงเกินโดยความเป็นโทษแล้วกระทำคืนตามธรรม ถึงความสำรวมต่อไปได้นั้น เป็นความเจริญในอริยวินัย.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าพระองค์พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด.

พ. คุณก่อนภิกษุ ก็บาตรจีวรของเธอครบแล้วหรือ.

ป. ยังไม่ครบ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุ ตถาคตทั้งหลาย จะให้กุลบุตรผู้มีบาตรและจีวรยังไม่ครบอุปสมบทไม่ได้เลย.

[๖๕๖] ลำดับนั้น ท่านปลุกกุสาดิ ยินดี อนุโมทนาพระภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้ากระทำประทักษิณแล้ว หลีกไปหาบาตรจีวร. ทันใดนั้นแล แม่โคได้ปลิดชีพท่านปลุกกุสาดิ ผู้กำลังเที่ยวหาบาตรจีวรอยู่. ต่อนั้น ภิกษุมารูปด้วยกัน ได้เข้า

ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับแล้ว ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้วได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุลบุตรชื่อปุ๊กกุสาดิที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนด้วย
พระโอวาทย่อ ๆ คนนั้น ทำกาลละเสียแล้ว เขจะมีคติอย่างไร มีสัมปรายภพ
อย่างไร.

[๖๕๗] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุ๊กกุสาดิกุลบุตรเป็นบัณฑิต ได้
บรรลุกรรมสมควรแก่กรรมแล้ว ทั้งไม่ให้เราลำบากเพราะเหตุแห่งกรรม
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุ๊กกุสาดิกุลบุตร เป็นผู้เข้าถึงอุปปาติกเทพ เพราะสิ้น
ตัณญาชนอันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ เป็นอันปรินิพพานในโลกลนั้น มีความไม่
กลับมาจากโลกลนั้นอีกเป็นธรรมดา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้น ต่างชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ ธาตุวิภังคสูตร ที่ ๑๐

อรรถกถาชาตวิภังคสูตร

ชาตวิภังคสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับอย่างนี้:-

ในบทเหล่านั้น บทว่า จาริก ได้แก่ จาริกไปโดยรีบด่วน. บทว่า สเจ เต อกรู ความว่า ถ้าไม่เป็นความหนักใจ คือ ไม่ผาสุกอะไรแก่ท่าน บทว่า สเจ โส อนุชานาติ ความว่า ได้ยินว่า ภคควะมีความคิดอย่างนี้ว่า ธรรมดาบรรพชิตทั้งหลาย ย่อมมีอัธยาศัยต่างกัน คนหนึ่งมีหมู่เป็นที่มายินดี คนหนึ่งยินดีอยู่คนเดียว ถ้าคนนั้นยินดีอยู่คนเดียว จักกล่าวว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ท่านอย่าเข้ามา ข้าพเจ้าได้ศาลาแล้ว ถ้าคนนี้ยินดีอยู่คนเดียว ก็จักพูดว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ท่านจงออกไป ข้าพเจ้าได้ศาลาแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ เราก็จักเป็นเหตุให้คนทั้งสองทำการทะเลาะกัน ธรรมดาสิ่งที่ให้แล้ว ก็ควรเป็นอันให้แล้ว เทียว สิ่งที่ทำแล้ว ก็ควรเป็นอันทำแล้วแล. เพราะฉะนั้น จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า กุลปุตฺโต ได้แก่ กุลบุตรโดยชาติบ้าง กุลบุตรโดยมรรยาทบ้าง. บทว่า วาสฺวปฺลโต ได้แก่ เข้าไปอยู่แล้ว. ถามว่า กุลบุตรนั้น มาจากไหน. ตอบว่า จากนครตักกศิลา. ในเรื่องนั้นมีการเล่าโดยลำดับดังนี้.

ได้ยินว่า ครั้นเมื่อพระเจ้าพิมพิสารเสวยราชสมบัติในพระนครราชคฤห์ ในมัชฌิมประเทศ พระเจ้าปุกกุสาติเสวยราชสมบัติในพระนครตักกศิลา ในปีจันตประเทศ. ครั้งนั้น พ่อค้าทั้งหลายต่างก็เอาสินค้าจากพระนครตักกศิลามาสู่พระนครราชคฤห์ นำบรรณาการไปถวายแต่พระราชา. พระราชาตรัสถามพ่อค้าเหล่านั้น ผู้ยื่นถวายบังคมว่า พวกท่านอยู่ที่ไหน. ขอเดชะ อยู่ในพระนคร. ตักกศิลา. ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามถึงความเกษม และความที่ภิกษาหาได้ง่ายเป็นต้น ของชนบทและประวัตินแห่งพระนครกะพ่อค้าเหล่านั้นแล้ว ตรัสถาม

ว่า พระราชาของพวกท่านมีพระนามอย่างไร. พระนามว่า ปุกกุสาติ พระพุทธเจ้าข้า. ทรงดำรงอยู่ในธรรมหรือ. อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า ทรงดำรงอยู่ในธรรม ทรงสงเคราะห์ชนด้วยสังคหวัตถุสี่ ทรงดำรงอยู่ในฐานะมารดาบิดาของโลก ทรงยังชนคฤหาสน์นอนบนตักให้ยินดี. ทรงมีวัยเท่าใด. ลำดับนั้น พวกพ่อค้าทูลบอกวัยแก่พระราชนั้น. ทรงมีวัยเท่ากับพระเจ้าพิมพิสาร. ครั้งนั้น พระราชาตรัสกะพ่อค้าเหล่านั้นว่า คุณก่อนพ่อทั้งหลาย พระราชาของพวกท่านดำรงอยู่ในธรรม และทรงมีวัยเท่ากับเรา พวกท่านพึงอาจเพื่อทำพระราชาของพวกท่านให้เป็นมิตรกับเราหรือ. อาจ พระพุทธเจ้าข้า. พระราชาทรงสละภายแก่พ่อค้าเหล่านั้น ทรงให้พระราชทานเรือนแล้วตรัสว่า พวกท่านประสงค์ในเวลาขายสินค้ากลับไป พวกท่านพึงพบเราแล้วจึงกลับไปดังนี้. พ่อค้าเหล่านั้น ทำอย่างนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระราชาในเวลากลับ. พระราชาตรัสว่า พวกท่านจงกลับไป พวกท่านจงทูลถามถึงความไม่มีพระโรคบ่อย ๆ ตามคำของเรา แล้วทูลว่า พระราชาทรงพระประสงค์มิตรภาพกับพระองค์. พ่อค้าเหล่านั้น ทูลรับพระราชโองการแล้ว ไปรวบรวมสินค้า รับประทานอาหารเข้าแล้ว เข้าไปถวายบังคมพระราชา. พระราชาตรัสถามว่า แนะพนาย พวกท่านไปไหนไม่เห็นหลายวันแล้ว. พวกพ่อค้าทูลบอกเรื่องราวทั้งหมดแก่พระราชา. พระราชาทรงมีพระหฤทัยยินดีว่า คุณก่อนพ่อทั้งหลาย เป็นการดีเช่นกับเรา พระราชาในมัชฌิมประเทศได้มิตรแล้วเพราะอาศัยพวกท่าน.

ในเวลาต่อมา พ่อค้าทั้งหลายเมื่ออยู่ในพระนครราชคฤห์ ก็ไปสู่พระนครตักกศิลา. พระเจ้าปุกกุสาติตรัสถามพ่อค้าเหล่านั้น ผู้ถือบรรณาการมาว่า พวกท่านมาจากไหน. พระราชาทรงสดับว่าจากพระนครราชคฤห์จึงตรัสว่า พวกท่านมาจากพระนครของพระสหายเรา. อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามถึงความไม่มีพระโรคว่า พระสหายของ

เราไม่มีพระโรคหรือ แล้วทรงให้ตีกลองประกาศว่า จำเดิมแต่วันนี้ พวกพ่อค้าเดินเท้า หรือ พวกเกวียนเหล่าใด มาจากพระนครของพระสหายเรา จำเดิมแต่กาลที่พ่อค้าทั้งปวง เข้ามาสู่เขตแดนของเรา จงให้เรือนเป็นที่พักอาศัยและเสบียงจากพระคลังหลวง จงสละภาษี อย่าทำอันตรายใดๆ แก่พ่อค้าเหล่านั้น ดังนี้. ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารก็ทรงให้ตีกลองประกาศเช่นนี้ เหมือนกันในพระนครของพระองค์. ลำดับนั้น พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงส่งพระบรรณาการแก่พระเจ้าปุกกุสาติว่า รัตนะทั้งหลายมีแก้วมณีและมุกดาเป็นต้น ย่อมเกิดในปัจจุบันประเทศ รัตนะใดที่ควรเห็น หรือควรฟัง เกิดขึ้นในราชสมบัติแห่งพระสหายของเรา ขอพระสหายเราจงอย่าทรงตระหนี่ในรัตนะนั้น. ฝ่ายพระเจ้าปุกกุสาติ ก็ทรงส่งพระราชบรรณาการตอบไปว่า ธรรมดามัชฌิมประเทศเป็นมหาชนบท รัตนะเห็นปานนี้ใด ย่อมเกิดในมหาชนบทนั้น ขอพระสหายของเราจงอย่าทรงตระหนี่ในรัตนะนั้น. เนื้อกาลล่วงไปๆ อย่างนี้ พระราชาเหล่านั้น แม้ไม่ทรงเห็นกัน ก็เป็นมิตรแน่นแฟ้น. เมื่อพระราชาทั้งสองพระองค์นั้น ทรงทำการตรัสอยู่อย่างนี้ บรรณาการย่อมเกิดแก่พระเจ้าปุกกุสาติก่อน. ได้ยินว่า พระราชาทรงได้ผ้ากำพล ๘ ผืน อันหาค่ามิได้ มีห้าสี. พระราชานั้นทรงพระดำริว่า ผ้ากำพลเหล่านี้งามอย่างยิ่ง เราจักส่งให้พระสหายของเรา. ทรงส่งอำมาตย์ทั้งหลายด้วยพระดำริว่า พวกท่านจงให้ทำผอบแข็งแรง ๘ ผอบ เท่ากันครั้งใส่ผ้ากำพลเหล่านั้น ในผอบเหล่านั้น ให้ประทับด้วยครึ่งพันด้วยผ้าขาว ใส่ในหีบพันด้วยผ้า ประทับด้วยตราพระราชลัญจกรแล้วถวายแก่พระสหายของเรา และได้พระราชทานพระราชสาส์นว่า บรรณาการนี้ อันเราผู้อำมาตย์เป็นต้น แวดล้อมแล้ว เห็นในท่ามกลางพระนคร. อำมาตย์เหล่านั้น ไปทูลถวายแก่พระเจ้าพิมพิสาร.

พระเจ้าพิมพิสารนั้น ทรงสดับพระราชสาส์น ทรงให้ตีกลองประกาศว่า
ชนทั้งหลายมีอำมาตย์เป็นต้น จงประชุม ดังนี้ อันอำมาตย์เป็นต้นแวดล้อม
แล้วในท่ามกลางพระนคร ทรงมีพระเสวตฉัตรกั้นประทับนั่งบนพระราชบัลลังก์
อันประเสริฐ ทรงทำลายรอยประทับ เปิดฝ้าออก เปิดผอบ แกะเครื่องภายใน
ทรงเห็นก่อนครั้ง ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าปุกกุสาติพระสหายของเรา คง
สำคัญว่า พระสหายของเรามีพระราชหฤทัยรุ่งเรือง จึงทรงส่งพระราชบรรณา
การนี้ไปให้ดังนี้. ทรงจับก้อนอันหนึ่งแล้วทรงทุบด้วยพระหัตถ์ พิจารณาดู
ก็ไม่ทรงทราบว่ ภายในมีเครื่องฝ้า. ลำดับนั้น ทรงที่ก้อนนั้นที่เชิงพระราช
บัลลังก์. ทันใดนั้น ครั่งก็แตกออก. พระองค์ทรงเปิดผอบด้วยพระนขา ทรง
เห็นกัมพลรัตนะภายในแล้ว ทรงให้เปิดผอบทั้งหลาย แม้นอกนี้. แม้ทั้งหมด
ก็เป็นฝ้ากัมพล. ลำดับนั้น ทรงให้คลี่ฝ้ากัมพลเหล่านั้น. ฝ้ากัมพลเหล่านั้น
ถึงพร้อมด้วยสี ถึงพร้อมด้วยผัสสะ ยาว ๑๖ ศอก กว้าง ๘ ศอก. มหาชนทั้ง
หลาย เห็นแล้วกระดิกนิ้ว ทำการยกฝ้าเล็ก ๆ ขึ้น พวกกันดีใจว่า พระเจ้า
ปุกกุสาติ พระสหายไม่เคยพบเห็นของพระราชาแห่งพวกเรา ไม่ทรงเห็นกัน
เลย ยังทรงส่งพระราชบรรณาการเห็นปานนี้ สมควรแท้เพื่อทำพระราชาเห็น
ปานนี้ให้เป็นมิตร. พระราชาทรงให้ตราค่าฝ้ากัมพลแต่ละผืน. ฝ้ากัมพลทุกผืน
หาค่ามิได้. ในฝ้ากัมพลแปดผืนนั้น ทรงถวายสีผืนแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า.
ทรงไว้ใช้สีผืนในพระราชวังของพระองค์. แต่นั้น ทรงพระราชดำริว่า การที่
เราเมื่อจะส่งภายหลัง ก็ควรส่งบรรณาการดีกว่าบรรณาการที่ส่งแล้วก่อน ก็
พระสหายได้ส่งบรรณาการอันหาค่ามิได้แก่เรา เราจะส่งอะไรดีหนอ. ก็ในกรุง
ราชคฤห์ไม่มีวัตถุที่ดียิ่งกว่านั้นหรือ. ไม่มีหามิได้พระราชาทรงมีบุญมาก ก็อีก
ประการหนึ่ง จำเดิมแต่กาลที่พระองค์ทรงเป็นพระโสดาบันแล้ว เว้นจากพระ-

รัตนตรัยแล้ว ไม่มีสิ่งใดอื่น ที่ชื่อว่า สามารถเพื่อยังพระโสมนัสให้เกิดขึ้นได้. พระองค์จึงทรงปรารภเพื่อทรงเลือกรัตนนะ.

ธรรมดาร์ตนะ มี ๒ อย่างคือ มีวิญญาณ ไม่มีวิญญาณ. ในรัตนนะ ๒ อย่างนั้น รัตนนะที่ไม่มีวิญญาณ ได้แก่ ทอง และเงินเป็นต้น ที่มีวิญญาณ ได้แก่สิ่งๆหนึ่งเกี่ยวกับ อินทรีย์. รัตนนะที่ไม่มีวิญญาณเป็นเครื่องใช้ ด้วยสามารถแห่งเครื่องประดับ เป็นต้น ของรัตนนะที่มีวิญญาณนั้นเทียว. ในรัตนนะ ๒ อย่างนี้ รัตนนะที่มีวิญญาณประเสริฐที่สุด. รัตนนะแม้มีวิญญาณมี ๒ อย่าง คือ ศิริจฉานรัตนนะ มนุษยรัตนนะ. ในรัตนนะ ๒ อย่างนั้น ศิริจฉานรัตนนะ ได้แก่ ช้าง แก้วและม้าแก้ว. ศิริจฉานรัตนนะเมื่อนั้น เกิดขึ้นเพื่อเป็นเครื่องใช้ของมนุษย์ทั้งหลายนั้นเทียว. ในรัตนนะ ๒ อย่างนั้น มนุษยรัตนนะประเสริฐที่สุดด้วยประการฉะนี้. แม้มนุษยรัตนนะก็มี ๒ อย่างคือ อิตถิรัตนนะ ปุริสรัตนนะ. ในรัตนนะ ๒ อย่างนั้น แม้อิตถิรัตนนะ ซึ่งเกิดแก่พระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมเป็นอุปโภคของบุรุษแล. ในรัตนนะ ๒ อย่างนี้ ปุริสรัตนนะเทียว ประเสริฐที่สุดด้วยประการฉะนี้. แม้อิตถิรัตนนะก็มี ๒ อย่างคือ อากาสิรัตนนะ ๑ อนาคาริกรัตนนะ ๑. แม้อัน อากาสิรัตนนะนั้น พระเจ้าจักรพรรดิย่อมทรงนมัสการสามเณรที่บวชในวันนี้ ด้วยพระเบญจางคประดิษฐ์. ในรัตนนะทั้ง ๒ อย่างนี้ อนาคาริกรัตนนะเท่านั้น ประเสริฐที่สุด. แม้อันาคาริกรัตนนะก็มี ๒ อย่างคือ เสกขรัตนนะ ๑ อเสกขรัตนนะ ๑. ในอนาคาริกรัตนนะ ๒ อย่างนั้น พระเสกขะตั้งแสนย่อมไม่ถึงส่วนแห่งพระอเสกขะ. ในรัตนนะ ๒ อย่างนี้ อเสกขรัตนนะเท่านั้น ประเสริฐที่สุด. อเสกขรัตนนะเมื่อนั้น ก็มี ๒ อย่างคือ พุทธรัตนนะ สาวกรัตนนะ. ในอเสกขรัตนนะนั้น สาวกรัตนนะแม้ตั้งแสน ก็ไม่ถึงส่วนของพุทธรัตนนะ. ในรัตนนะ ๒ อย่างนี้ พุทธรัตนนะเท่านั้น ประเสริฐที่สุดด้วยประการฉะนี้. แม้อันพุทธรัตนนะก็มี ๒ อย่าง ชื่อ ปัจเจกพุทธรัตนนะ สัพพัญญูพุทธรัตนนะ ในพุทธรัตนนะนั้น ปัจเจก

พุทธรัตนะแม่ตั้งแสน ก็ไม่ถึงส่วนของสัพพัญญูพุทธเจ้า. ในรัตนะ ๒ อย่าง
แม่นี้ สัพพัญญูพุทธรัตนะเท่านั้น ประเสริฐที่สุดด้วยประการฉะนี้. ก็ขึ้นชื่อว่า
รัตนะที่เสมอด้วยพุทธรัตนะย่อมไม่มีในโลกพร้อมทั้งเทวโลก. เพราะฉะนั้น
จึงทรงพระราชดำริว่า เราจักส่งรัตนะที่ไม่มีอะไรเสมอเท่านั้น แก่พระสหาย
ของเรา จึงตรัสถามพวกพ่อค้าชาวนครคัตถกสิลาว่า คุณก่อนพ่อทั้งหลาย รัตนะ
๓ อย่างนี้คือ พุทธะ ธรรมะ สังฆะ ย่อมปรากฏในชนบทของพวกท่านหรือ.
ข้าแต่มหाराช แม้เสียงก็ไม่มีในชนบทนั้น ก็การเห็นจักมีแต่ที่ไหนเล่า.

พระราชาทรงยินดีแล้ว ทรงพระราชดำริว่า เราอาจเพื่อจะส่ง
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปสู่สถานที่เป็นที่อยู่ของพระสหายเรา เพื่อประโยชน์แก่
การสงเคราะห์ชน แต่พระพุทธรูปทั้งหลายจะไม่ทรงแรมคืนในปัจจุบันชนบท
ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น พระศาสดาจะไม่อาจเสด็จไป พึงอาจส่งพระมหาสาวก
มีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นต้น แต่เราฟังมาว่า พระเถระทั้งหลาย
อยู่ในปัจจุบันชนบทสมควรเพื่อส่งคนทั้งหลายไปนำพระเถระเหล่านั้นมาสู่ที่ใกล้
ตนแล้ว บำรุงเที่ยว เพราะฉะนั้น แม้พระเถระทั้งหลายไม่อาจไป ครั้นส่ง
สาสน์ไปแล้ว ด้วยบรรณาการใด พระศาสดาและพระมหาสาวกทั้งหลายก็เป็น
เหมือนไปแล้ว เราจักส่งสาสน์ด้วยบรรณาการนั้น ดังนี้ ทรงพระราชดำริอีกว่า
เราให้ทำแผ่นทองคำ ยาว สี่ศอก กว้างประมาณ หนึ่งคืบ หนาพอควร.
ไม่บางนัก ไม่หนานัก แล้วจักลิขิตอักษรลงในแผ่นทองคำนั้นในวันนี้ ทรง
สนานพระเศียรตั้งแต่เช้าตรู่ ทรงอธิษฐานองค์พระอุโบสถทรงเสวยพระยาอาหาร
เช้า ทรงเปลื้องพระสุคนธมาลาและอาภรณ์ออก ทรงถือชาติสีแดงด้วยพระ-
ขันทอง ทรงปิดพระทวารทั้งหลาย ตั้งแต่ชั้นล่าง เสด็จขึ้นพระปราสาท
ทรงเปิดพระสีหบัญชรด้านทิศตะวันออก ประทับนั่งบนพื้นอากาศ ทรงลิขิต
พระอักษรลงในแผ่นทองคำ ทรงลิขิตพระพุทธรูปโดยเอกเทศก่อนว่า พระ-

ตถาคต ผู้รหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จ
ไปดี ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถีฝึกตนอย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของ
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงตื่นแล้ว ทรงจำแนกพระธรรม เสด็จอุบัติ
ในโลกนี้ ดังนี้.

ต่อแต่นั้น ทรงลิขิตว่า พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัศ
อย่างนี้ ทรงจุติจากชั้นดุสิต ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์พระมารดา การ
เปิดโลกได้มีแล้วอย่างนี้ เมื่อทรงอยู่ในพระครรภ์มารดา ชื่อนี้ได้มีแล้ว เมื่อ
ทรงอยู่ครอบครองเรือน ชื่อนี้ได้มีแล้ว เมื่อเสด็จออกพระมหาภิเนษกรมณ์
อย่างนี้ ทรงเริ่มตั้งความเพียรอันยิ่งใหญ่อย่างนี้ ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างนี้
เสด็จขึ้นสู่ควมมหาโพธิ ประทับนั่งบนอปราจิตบัลลังก์แล้ว ทรงแห่งตลอด
สัพพัญญุตญาณ เมื่อทรงแห่งตลอดสัพพัญญุตญาณ เป็นอันมีการเปิดโลก
แล้วอย่างนี้ ในชื่อว่ารัตนะเห็นปานนี้ อันไม่มีในโลกพร้อมกับเทวโลก ดังนี้
ทรงลิขิตพระพุทธคุณทั้งหลายโดยเอกเทศอย่างนี้ว่า

ทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจอย่างใดอย่าง-

หนึ่งในโลกนี้ หรือโลกอื่น หรือรัตนะใด

อันประณีตในสวรรค์ ทรัพย์สินและรัตนะนั้น

เสมอด้วยพระตถาคตไม่มี พุทธรัตนะแท้

เป็นรัตนะอันประณีต ด้วยคำสัตย์นี้

ขอความสวัสดิ์จึงมี ดังนี้

เมื่อจะทรงชมเชยธรรมรัตนะที่สองว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดี
แล้ว ฯลฯ อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้เฉพาะตน ดังนี้แล้ว ทรงลิขิตโพธิปัก-
ขยธรรม ๓๗ ประการ โดยเอกเทศว่า สติปัฏฐานสี่ ฯลฯ มรรคมีองค์แปด

อันประเสริฐ ชื่อว่า พระธรรมอันพระศาสดาทรงแสดงแล้ว เห็นปานนี้และ
เห็นปานนี้ ดังนี้ แล้วทรงลิขิตพระธรรมคุณทั้งหลายโดยเอกเทศว่า

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ทรง
สรรเสริญแล้ว ซึ่งสมาธิใดว่าเป็นธรรม
อันสะอาด บัณฑิตทั้งหลายกล่าว ซึ่งสมาธิ
ใดว่า ให้ผลในลำดับ สมาธิอื่นเสมอด้วย
สมาธินั้นย่อมนิไม่มี ธรรมรัตนะแท้เป็น
รัตนะอันประณีต ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความ
สวัสดีจงมี ดังนี้

ต่อแต่นั้น เมื่อจะทรงชมเชยพระสังฆรัตนะที่สามว่า พระสงฆ์สาวกของพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติ ฯลฯ เป็นเนื่อนานบุญของโลก ดังนี้ ทรงลิขิต
จุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีลโดยเอกเทศว่า ธรรมดากุลบุตรทั้งหลาย
ฟังธรรมกถาของพระศาสดาแล้ว ออกบวชอย่างนี้ บางพวกละเสวตฉัตรบวช
บางพวกละความเป็นอุปราชบวช บางพวกละตำแหน่งทั้งหลายมีตำแหน่งเสนาบดี
เป็นต้นบวช ก็แล ครั้นบวชแล้ว บำเพ็ญปฏิบัตินี้ ทรงลิขิตการตำรวมใน
ทวารหก สติสัมปชัญญะ ความยินดีในการเจริญสันโดษด้วยปัจจัยสี่ การละนิวรณ์
บริกรรมฌานและอภิิญญา กรรมฐาน ๓๘ ประการ จนถึงความสิ้นไปแห่ง
อาสวะโดยเอกเทศ ทรงลิขิตอานาปานสติกรรมฐาน ๖ ประการ โดยพิสดาร
เทียว ทรงลิขิตพระสังฆคุณทั้งหลายโดยเอกเทศว่า ชื่อว่า พระสงฆ์สาวกของ
พระศาสดาถึงพร้อมด้วยคุณทั้งหลายเห็นปานนี้ และเห็นปานนี้

บุคคลเหล่าใด ๘ จำพวก ๔ คู่ อัน
สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว บุคคล

เหล่านั้นควรแก่ทักษิณาทาน เป็นสาวก
ของพระสุต ทานทั้งหลายอันบุคคล
ถวายแล้ว ในท่านเหล่านั้นย่อมมีผลมาก
สังฆรัตนะแม้นี้เป็นรัตนะอันประณีต ด้วย
คำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จงมี

ทรงลิขิตว่า ศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสดีแล้ว เป็นศาสนา
นำสัตว์ออกจากทุกข์ ถ้าพระสหายของเราจะอาจไซริ์ ขอได้เสด็จออกทรงผนวช
เถิด ดังนี้ ทรงม้วนแผ่นทองคำ พันด้วยผ้ากัมพลเนื้อละเอียด ทรงใส่ในหีบ
อันแข็งแรง ทรงวางหีบนั้นในหีบทองคำ ทรงวางหีบทองคำลงในหีบเงิน
ทรงวางหีบเงินลงในหีบแก้วมณี ทรงวางหีบแก้วมณีลงในหีบแก้วประพาพ
ทรงวางหีบแก้วประพาพลงในหีบทับทิม ทรงวางหีบทับทิมลงในหีบแก้วมรกต
ทรงวางหีบแก้วมรกตลงในหีบแก้วผลึก ทรงวางหีบแก้วผลึกลงในหีบงา ทรง
วางหีบงาลงในหีบรัตนะทุกอย่าง ทรงวางหีบรัตนะทุกอย่างลงในหีบเสื่อลำแพน
ทรงวางหีบเสื่อลำแพนลงในผอบแข็งแรง

ทรงวางผอบแข็งแรงลงในผอบทองอีก ทรงนำไปโดยนัยก่อนนั้นเทียว
ทรงวางผอบที่ทำด้วยรัตนะทุกอย่างลงในผอบที่ทำด้วยเสื่อลำแพน. แต่
ทรงวางผอบที่ทำด้วยเสื่อลำแพนลงในหีบที่ทำด้วยไม้แก่น ทรงนำไปโดย
นัยกล่าวแล้วอีกนั้นเทียว ทรงวางหีบที่ทำด้วยรัตนะทุกชนิดลงในหีบที่ทำด้วย
เสื่อลำแพน ข้างนอกทรงพันด้วยผ้าประทับตราพระราชัญจร ตรัสสั่งอำมาตย์
ทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายจงตกแต่งทางในสถานที่ซึ่งอยู่ในอำนาจของเรา
ทำให้กว้างแปดอุสุภะ สถานที่สี่อุสุภะ ต้องให้งามเสมอ ท่านทั้งหลายจงตกแต่ง
สถานที่สี่อุสุภะ ในท่ามกลางด้วยอาณาภาพของพระราชา. แต่
ทรงส่ง

ทูตคว่น แก่ข้าราชการภายในว่า จงประดับข้างมงคล จัดบัลลังก์บนข้างนั้น ยกเสวตฉัตร ทำถนนพระนครให้สวยงาม ประดับประดาอย่างดี ด้วยธงปฏิภาณ อังคนงาม ต้นกล้วย หม้อน้ำที่เต็ม ของหอม รูป และดอกไม้เป็นต้น จง ทำบูชาเห็นปานนี้ ในสถานที่ครอบครองของตน ๆ ดังนี้ ส่วนพระองค์ทรง ประดับด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง อังคนง่ากำลังพร้อมกับดนตรีทุกชนิดแเวด- ล้อม ทรงพระราชดำริว่า เราจะส่งบรรณาการไปดังนี้ เสด็จไปจนสุดพระราช อาณาเขตของพระองค์แล้ว ได้พระราชทานพระราชสาส์นสำคัญแก่อำมาตย์ แล้วตรัสว่า คุณก่อนพ่อ พระเจ้าปุกกุสาติพระสหายของเรา เมื่อจะทรงรับ บรรณาการนี้ อย่ารับในท่ามกลางตำหนักนางสนมกำนัล จงเสด็จขึ้นพระ ปราสาทแล้วทรงรับเถิด. ครั้นพระราชทานพระราชสาส์นนี้แล้ว ทรงพระราช ดำริว่า พระศาสดาเสด็จไปสู่ปัจฉิมประเทศ ทรงนมัสการด้วยพระเบญจางค- ประดิษฐ์แล้วเสด็จกลับ. ส่วนข้าราชการภายในทั้งหลาย ตกแต่งทางโดย ทำนองนั้นเทียว นำไปซึ่งพระราชบรรณาการ.

ฝ่ายพระเจ้าปุกกุสาติ ทรงตกแต่งทางโดยทำนองนั้น ตั้งแต่รัชสีมา ของพระองค์ ทรงให้ประดับประดาพระนคร ได้ทรงกระทำการต้อนรับพระ- ราชบรรณาการ. พระราชบรรณาการเมื่อถึงพระนครตักศิลา ได้ถึงในวัน อุโบสถ. ฝ่ายอำมาตย์ผู้รับพระราชบรรณาการไปทูลบอกพระราชสาส์นที่กล่าว แต่พระราชา. พระราชาทรงสดับพระราชสาส์นนั้นแล้ว ทรงพิจารณากิจ ควรทำแก่อำมาตย์ทั้งหลายผู้มาพร้อมกับพระราชบรรณาการ ทรงถือพระราช บรรณาการ เสด็จขึ้นสู่พระปราสาทแล้วตรัสว่า ใคร ๆ อย่าเข้ามาในที่นี้ ทรงให้ทำการรักษาที่พระทวาร ทรงเปิดพระสีหบัญชร ทรงวางพระราช บรรณาการ บนที่พระบรรทมสูง ส่วนพระองค์ประทับนั่งบนอาสนะต่ำ ทรง ทำลายรอยประทับ ทรงเปลื้องเครื่องห่อหุ้ม เมื่อทรงเปิดโดยลำดับจำเดิมแต่

หีบเสื้อลำแพน ทรงเห็นหีบซึ่งทำด้วยแก่นจันทร์ ทรงพระราชดำริว่า ชื่อว่า
มหาบริวารนี้ จักไม่มีแก่รัตนะอื่น รัตนะที่ควรฟังได้เกิดขึ้นแล้ว ในมัชฌิม
ประเทศแน่แท้. ลำดับนั้น ทรงเปิดหีบนั้นแล้ว ทรงทำลายรอยประทับ พระ-
ราชลัญจนะ ทรงเปิดฝ้ากัมพลอันละเอียดทั้งสองข้าง ทรงเห็นแผ่นทองคำ.
พระองค์ทรงคลี่แผ่นทองคำนั้นออก ทรงพระราชดำริว่า พระอักษรทั้งหลาย
น่าพอใจจริงหนอ มีหัวเท่ากัน มีระเบียบเรียบร้อย มีมุมสี่ ดั่งนี้ ทรงปรารภ
เพื่อจะทรงอ่านจำเดิมแต่ต้น. พระโสมนัสอัน มีกำลังได้เกิดขึ้นแก่พระองค์ที่
ทรงอ่านแล้วอ่านอีกซึ่งพระพุทธรุคณทั้งหลายว่า พระตถาคตทรงอุบัติขึ้นแล้ว
ในโลกนี้ ขุมพระโลมาเก้าหมื่นเก้าพันขุม ก็มีปลายพระโลมชูชันขึ้น. พระ-
องค์ไม่ทรงทราบถึงความที่พระองค์ ประทับยืน หรือประทับนั่ง. ลำดับนั้น
พระปิติอันมีกำลังอย่างยิ่งได้บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ว่า เราได้ฟังพระศาสนาที่หา
ได้โดยยากนี้ แม้โดยแสนโกลูกักป. เพราะอาศัยพระสหาย. พระองค์เมื่อไม่อาจ
เพื่อทรงอ่านต่อไป ก็ประทับนั่งจนกว่ากำลังปีติสงบระงับ แล้วทรงปรารภ
พระธรรมคุณทั้งหลายต่อไปว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วดังนี้.
พระองค์ก็ทรงมีพระปีติอย่างนั้นแม้ในพระธรรมคุณนั้นเทียว. พระองค์ประทับ
นั่งอีกจนกว่าความสงบแห่งกำลังปีติ ทรงปรารภพระสังฆคุณทั้งหลายต่อไปว่า
พระสงฆ์สาวกเป็นผู้ปฏิบัติดี. ในพระสังฆคุณเมื่อนั้น พระองค์ก็ทรงมีพระปีติ
อย่างนั้นเหมือนกัน. ลำดับนั้น ทรงอ่านอานาปานสติกัมมัฏฐาน ในลำดับ
สุดท้าย ทรงยังฉานหมวดสี่และหมวดห้าให้เกิดขึ้น. พระองค์ทรงยังเวลาให้
ล่วงไป ด้วยความสุขในฉานนั้นและ. ใครอื่นย่อมไม่ได้เพื่อเห็น. มหาตเล็ก
ประจำพระองค์คนเดียวเท่านั้น ย่อมเข้าไปได้. ทรงยังเวลาประมาณกึ่งเดือน
ให้ผ่านไปด้วยประการฉะนี้.

ชาวพระนครทั้งหลายประชุมกันในพระลานหลวง ได้ทำการโห่ร้อง ตะโกนว่า จำเดิมแต่วันที่พระราชาทรงรับพระราชบรรณาการแล้ว ไม่มีการ ทอดพระเนตรพระนคร หรือ การทอดพระเนตรขุนนางพื่อนรำ ไม่มีการพระ ราชทานวินิจฉัย พระราชาจงทรงพระราชทานพระราชบรรณาการที่พระสหาย ส่งมาให้แก่ผู้รับไปเถิด ชรรณาการพระราชาทรงหลาย ย่อมทรงพยายามเพื่อหลอก ลวงแม่ด้วยเครื่องบรรณาการ ยึดพระราชสมบัติของพระราชawangพระองค์ให้ แก่ตน พระราชาของพวกเราทรงทำอะไรหนอ ดังนี้. พระราชาทรงสดับ เสียงตะโกนแล้วทรงพระราชดำริว่า เราจะชำระไว้ซึ่งราชสมบัติหรือพระศาสนา. ลำดับนั้น พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า ประชานและมหาอำมาตย์ของประชาน ย่อมไม่อาจเพื่อจะนับความที่เราเสวยราชสมบัติได้ เราจักชำระไว้ซึ่งพระศาสนา ของพระศาสนา ดังนี้. ทรงจับพระแสงดาบที่ทรงวางไว้บนพระที่บรรทม ตัด พระเศียรแล้วทรงเปิดพระสีหบัญชร ทรงยังกำพระเศียรพร้อมกับพระจุฑาภรณ์ ให้ตกลงในท่ามกลางบริษัทว่า ท่านทั้งหลายถือเอาตำแหน่งราชสมบัติ เถิด. มหาชนยกกำพระเศียรนั้นขึ้นแล้ว ร้องเป็นเสียงเดียวกันว่า ข้าแต่พระ- สมมติเทพ พระราชาทั้งหลายชื่อว่าได้พระราชบรรณาการจากสำนักพระสหาย แล้ว ย่อมเป็นเช่นกับพระองค์. พระเศียรและพระมัสสุประมาณสององคูลิแม่ ของพระราชาก็ได้มีแล้ว. ได้ยินว่า พระเศียรและพระมัสสุเกิดเป็นเช่นกับ บรรพชาของพระโพธิสัตว์นั้นแล. ลำดับนั้น ทรงส่งมหาดเล็กประจำพระองค์ ให้นำผ้ากาสาวพัสดร์สองผืน และบาตรดินจากในตลาดทรงอุทิศต่อพระศาสดา ว่า พระอรหันต์เหล่าใดในโลก เราขออุทิศพระอรหันต์เหล่านั้น ดังนี้ แล้วทรงนุ่งผ้ากาสาวะผืนหนึ่ง ทรงห่มผ้ากาสาวะผืนหนึ่ง ทรงสะพายบาตรทรง ถือธารพระกร ทรงจงกรมไปมา สอง-สามครั้ง ในพื้นใหญ่ด้วยพระราชดำริ ว่า บรรพชาของเราจะมีหรือไม่ ดังนี้ ทรงทราบว่ บรรพชาของเรา

ดังนี้แล้ว ทรงเปิดพระทวาร เสด็จลงจากพระปราสาท. ก็ประชาชนทั้งหลาย เห็นนางพื่อนผู้ยืน ที่ประตูทั้งสามเป็นต้น แต่จำพระราชานั้นซึ่งเสด็จลงมาไม่ได้. ได้ยินว่า พวกกันคิดว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง มาเพื่อแสดงธรรม ถวายแก่พระราชของพวกเรา. แต่ครั้นขึ้นบนพระปราสาทแล้ว เห็นแต่ที่ประทับยืนและที่ประทับนั่งเป็นต้นของพระราชารู้ว่า พระราชาเสด็จไปเสียแล้ว จึงพากันร้องพร้อมกันทีเดียว เหมือนชนในเรือกำลังอับปางจมน้ำ ในท่ามกลางสมุทรฉะนั้น. เสนิทั้งสิบแปด ชวานครทั้งหมด และพลกายทั้งหลาย พากันแวดล้อมกุลบุตร ผู้สักว่าเสด็จลงสู่พื้นแผ่นดินแล้ว ร้องเสียงดัง.

ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลแก่กุลบุตรนั้นว่า ข้าแต่ทเวะ ธรรมดา พระราชาทั้งหลายในมัชฌิมประเทศทรงมีมายามาก ขอพระองค์ได้โปรดส่งพระราชสาส์นไปว่า ขึ้นชื่อว่าพุทธรัตนะ ได้เกิดขึ้นในโลกแล้วหรือไม่ ทรงทราบแล้วจักเสด็จไป ขอเดชะ ขอพระองค์จงเสด็จกลับเถิด. เราขอพระสหายของเรา เรากับพระสหายนั้นไม่มีความต่างกัน พวกเจ้าจงหยุดเถิด อำมาตย์เหล่านั้น ก็ติดตามเสด็จนั้นเทียว. กุลบุตรทรงเอาธารพระกรจิดเป็นตัวแทนสื่อ ตรัสว่า ราชสมบัตินี้เป็นของใคร. ของพระองค์ ขอเดชะ ผู้ใดทำตัวแทนสื่อนี้ในระหว่าง บุคคลนั้น พึงให้เสวยพระราชอำนาจ. พระเทวีพระนามว่า สีวลี เมื่อไม่ทรงอาจเพื่อทำพระอักษรที่พระโพธิสัตว์กระทำแล้ว ในมหาชนกชาดก ให้มีระหว่างก็เสด็จกลับไป. มหาชนก็ได้ไปตามทางที่พระเทวีเสด็จไป. ก็มหาชนไม่อาจเพื่อทำพระอักษรนั้นให้มีในระหว่าง. ชวานครทำพระอักษรนี้ไว้เหนือศีรษะกลับไปร้องแล้ว. มหาชนคิดว่ากุลบุตรนี้จักให้ไม้สีฟันหรือน้ำบ้วนปาก ในสถานที่เราไปแล้ว ดังนี้ เมื่อไม่ได้อะไร โดยที่สุดแม้เศษผ้าก็หลีกไป. ได้ยินว่า กุลบุตรนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า พระศาสดาของเราเสด็จออกมหาภิเนษกรรมนี้ ทรงบรรพชาพระองค์เดียว เสด็จ

ไปพระองค์เดียว เราละอายต่อพระศาสดา ได้ยินว่า พระศาสดาของเราทรง
บรรพชาแล้ว ไม่เสด็จขึ้นยาน และไม่ทรงสวมฉลองพระบาท โดยที่สุด
แม้ชั้นเดียวไม่ทรงกั้นร่มกระชาย. มหาชนขึ้นต้นไม้กำแพง และป้อมเป็นต้น
แลดูว่า พระราชาของเราเสด็จไปดังนี้. กุลบุตรคิดว่า เราเดินทางไกล ไม่
อาจเพื่อจะไปทางหนึ่งได้ จึงเสด็จติดตามพ่อค้าพวกหนึ่ง. เมื่อกุลบุตรผู้สุขุม
มาลไปในแผ่นดินที่ร้อนระอุ พื้นพระบาททั้งสองข้าง ก็กัลดหนองแตกเป็น
แผล. ทุกข์เวทนาก็เกิดขึ้น.

ครั้นเมื่อพวกพ่อค้าตั้งค่ายพักนั่งแล้ว กุลบุตรก็ลงจากทาง นั่ง ณ
โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง. ชื่อว่าผู้ทำบริกรรมเท้า หรือนวดหลังในที่นี้ ไม่มี.
กุลบุตรเข้าอานาปานจตุตถฌาน ช่มความลำบากในทางความเหน็ดเหนื่อยและ
ความเร่าร้อน ยังเวลาให้ผ่านไปด้วยความยินดีในฌาน. ในวันรุ่งขึ้น เมื่อ
อรุณขึ้นแล้วทำการปฏิบัติสรีระ เดินติดตามพวกพ่อค้าอีก. ในเวลาอาหารเช้า
พวกพ่อค้ารับบาตรของกุลบุตรแล้วใส่ขาทนียะและโกชนียะลงในบาตรถวาย.
ขาทนียะและโกชนียะนั้นเป็นข้าวสารดิบบ้าง เสร้าหมองบ้าง. แข็งเสมอกับก้อน
กรวดบ้าง จืด และเค็มจัดบ้าง. กุลบุตรพิจารณาสถานที่พัก บริโภคขาทนียะ
และโกชนียะนั้นดูจอมฤตโดยทำนองนั้น เดินไปสิ้นทาง ๒๐๐ โยชน์ ต่ำกว่า
๘ โยชน์ (๑๕๒ โยชน์) แม้จะเดินไปใกล้ซุ้มประตูพระเชตวันก็ตาม แต่ก็ไม่
ถามว่า พระศาสดาประทับอยู่ ณ ที่ไหน. เพราะเหตุไร. เพราะเคารพใน
พระศาสดา และเพราะอำนาจแห่งพระราชสาส์น ที่พระราชาทรงส่งไป. ก็
พระราชาทรงส่งพระราชสาส์นไป ทรงทำดูพระศาสดาทรงอุบัติในกรุงราชคฤห์
ว่า พระตถาคตทรงอุบัติในโลกนี้. เพราะฉะนั้น จึงไม่ถาม เดินทางไปสิ้น
๕ โยชน์. ในเวลาพระอาทิตย์ตก กุลบุตรนั้นไปถึงกรุงราชคฤห์ จึงถามว่า
พระศาสดาทรงประทับ ณ ที่ไหน. ท่านมาจากที่ไหนขอรับ. จากอูตตรประ-

เทศน์ พระนครชื่อว่า สาวัตถิ มีอยู่ในทางที่ท่านมา ไกลจากพระนครราชคฤห์นี้ประมาณ ๔๕ โยชน์ พระศาสดาประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถินั้น. กุลบุตรนั้นคิดว่า บัดนี้ไม่ใช่กาล เราไม่อาจกลับ วันนี้เราพักอยู่ในที่นี้ก่อน พรุ่งนี้จักไปสู่สำนักพระศาสดา. แต่นั้นจึงถามว่า เหล่าบรรพชิตที่มาถึงในยามวิกาล พัก ณ ที่ไหน. พัก ณ ศาลานายช่างหม้อนี ท่าน. ถ้าคับนั้น กุลบุตรนั้นขอพักณายช่างหม้อนั้นแล้ว เข้าไปนั่งเพื่อประโยชน์แก่การพักอาศัยในศาลาของนายช่างหม้อนั้น .

ในเวลาใกล้รุ่งวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูโลก ทรงเห็น กุลบุตรชื่อว่า ปุกกุสาติ ทรงพระดำริว่า กุลบุตรนี้อ่านเพียงสาส์นที่พระสหายส่งไป ละราชสมบัติใหญ่ เกินร้อยโยชน์ บวชอุทิศเจาะจงเรา เดินทางสิ้น ๑๕๒ โยชน์ ถึงกรุงราชคฤห์ ก็เมื่อเราไม่ไปจักไม่แทงตลอดสามัญญผล ๓ จะทำกาลกิริยาไรที่พึง โดยการพักคืนเดียว แต่ครั้งเมื่อเราไปแล้ว จักแทงตลอดสามัญญผล ๓ ก็เรานำเพ็ญบารมีทั้งหลายสิ้นสี่อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป เพื่อประโยชน์แก่การสงเคราะห์ชนเท่านั้น เราจักทำการสงเคราะห์แก่กุลบุตร ปุกกุสาตินั้น ดังนี้ ทรงทำการปฏิบัติพระสรีระ แต่เช้าตรู่ มีพระภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จบิณฑบาตในกรุงสาวัตถิ ภายหลังภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาต เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงระงับความลำบากในการเดินทางครู่หนึ่ง ทรงพระดำริว่า กุลบุตรได้ทำกิจที่ทำได้ยากเพราะความเคารพในเรา ละราชสมบัติเกินหนึ่งร้อยโยชน์ ไม่ถือเศษผ้า โดยที่สุดแม้คนผู้ให้น้ำบ้วนปาก ออกไปเพียงคนเดียว ดังนี้ ไม่ตรัสอะไรในพระเถระทั้งหลายมีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นต้น พระองค์เองทรงถือบาตรและจีวรของพระองค์เสด็จออกไปเพียงพระองค์เดียว และเมื่อเสด็จไป ก็ไม่ได้ทรงหะไป ไม่ทรงย่นแผ่นดิน. ทรงพระดำริอีกว่า กุลบุตรละอายต่อเราไม่นั่งแม้ในยานหนึ่ง ในบรรดาช่าง ม้า

รถ และวาทองเป็นต้น โดยที่สุด ไม่สวมรองเท้าชั้นเดียว ไม่กางร่มกระดาด
ออกไป แม้เราก็คงไปด้วยเท้าเท่านั้น ดังนี้ จึงเสด็จไปด้วยพระบาท.
พระองค์ทรงปกปิดพระพุทธรูปนี้ คือ อนุพยัญชนะ ๘๐ รัศมี ๑ วา มหาบุริส
ลักษณะ ๓๒ ประการ เสด็จไปด้วยเพศของภิกษุรูปหนึ่ง คือพระจันทรเพ็ญ
ที่หมอกเมฆปกปิดไว้ละนั้น โดยบังเอิญคนเดียวเท่านั้น ก็เสด็จไปได้ ๔๕ โยชน์
ในเวลาพระอาทิตย์ตก ก็เสด็จถึงศาลาของนายช่างหม้อนั้น ในขณะที่กุลบุตร
เข้าไปแล้วนั้นแล ท่านหมายถึงศาลาของนายช่างหม้อนั้น จึงกล่าวว่า ก็โดย
สมัยนั้นแล กุลบุตรชื่อว่าปุกกุสาติ มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต
อุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า เขาเข้าไปพักในนิเวศน์ของนายช่างหม้อนั้นก่อน ดังนี้
ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ครั้งเสด็จไปอย่างนี้แล้ว ก็ไม่ทรงข่มขู่ว่า
เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จไปยังศาลาของนายช่างหม้อประทับ ยืนที่
ประตูนั้นแล เมื่อจะให้กุลบุตรทำโอกาส จึงตรัสว่า สเจ เต ภิกขุ ดังนี้
เป็นต้น. บทว่า อुरुทุทฺถ์ ได้แก่ สงัดไม่คับแคบ. บทว่า วิหฺรตฺยสฺมา
ยถาสฺมึ ความว่า กุลบุตรทำโอกาสว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอยู่เป็นสุข ตาม
อิริยาบถที่มีความผาสุกเกิด. ก็กุลบุตรละราชสมบัติเกินหนึ่งร้อยโยชน์แล้วบวช
จักตระหนี่ศาลาของนายช่างหม้อที่คนอื่นทอดทิ้ง เพื่อพรหมจารีอื่นหรือ.
ก็โมฆบุรุษบางพวกบวชในศาสนาแล้ว ถูกความตระหนี่ทั้งหลายมีความตระหนี่
เพราะอวาสเป็นต้นครอบงำ ย่อมตะเกียกตะกาย เพราะอวาสของบุคคลเหล่า
อื่นว่า สถานที่อยู่ของตน เป็นกุฎิของเรา เป็นบริเวณของเรา ดังนี้. บทว่า
นินฺสีทึ ความว่า พระโลกนาถทรงสุขุมาลชาติอย่างยิ่ง ทรงละพระคันธกุฎิเป็น
เช่นกับเทพวิมาน ทรงปลาดสันถิต คือ หญ้า ในศาลาช่างหม้อ ซึ่งมีจี๊เถ่า
เรียกราดไปทั่ว สกปรกด้วยภาชนะแตก หญ้าแห้ง จี๊ไก่อและจี๊สุกรเป็นต้น
เป็นเช่นกับที่ทิ้งขยะ ทรงปู้ปึงสุกุลจิวรประทับนั่ง คือเสด็จเข้าพระมหาคันธ-

กฤ อันทิกลันทิพย์เช่นกันเทพวิมานแล้วประทับนั่งขณะนั้น. ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอุบัติในพระมหาสัมมดวงศ์อันไม่เจือปน แม้กุลบุตร ก็เจริญแล้วในชาติตติยครรภ์. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงถึงพร้อมด้วยพระ- อภินิหาร แม้กุลบุตรก็ถึงพร้อมด้วยอภินิหาร. พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี กุลบุตร ก็ดี ต่างก็ทรงสละราชสมบัติทรงผนวช. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระ- วรรณะคจทอง แม้กุลบุตรก็มีวรรณะคจทอง พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี กุลบุตร ก็ดี ทรงมีลาภคือสมบัติ. ทั้งสองก็ทรงเป็นกษัตริย์ ทั้งสองก็ทรงถึงพร้อม ด้วยพระอภินิหาร ทั้งสองก็ทรงผนวชจากราชตระกูล ทั้งสองทรงมีพระวรรณะ คจทอง ทั้งสองทรงมีลาภ คือ สมบัติ เสด็จเข้าสู่ศาลาของช่างหม้อแล้ว ประทับนั่ง ด้วยประการฉะนี้. ด้วยเหตุนี้ ศาลาช่างหม้อ จึงงดงามอย่างยิ่ง. ฟังนำสถานที่ทั้งหลายเป็นต้นว่า ถ้าที่พญาสัตว์ทั้งสองมีสีหะเป็นต้นเข้าไป แสดงเปรียบเทียบเถิด.

ก็ในบุคคลทั้งสองนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงยังแม้พระหฤทัยให้ เกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้สุขุมล เดินทางมาสิ้น ๔๕ โยชน์ โดยเวลาหลังภัตเดียว ควรสำเร็จสี่หไสยาสักครูก่อน ให้หายเหนื่อยจากการเดินทาง ดังนี้ ประทับ นั่งเข้าผลสมบัติเที่ยว. ฝ่ายกุลบุตรก็ไม่ยังจิตให้เกิดขึ้นว่า เราเดินทางมาสิ้น ๑๕๒ โยชน์ ควรนอนพักบรรเทาความเหนื่อยในการเดินทางสักครูก่อน ก็นั่ง เข้าอานาปานจตุตถฌานแล. ท่านหมายถึงการเข้าสมาบัตินั้น จึงกล่าวว่า **อลโข ภควา พหุเทว รตุตี** เป็นต้น. ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา ด้วยพระดำริว่า เราจักแสดงธรรมแก่กุลบุตรมิใช่หรือ เพราะเหตุไร จึงไม่ ทรงแสดงเล่า. ตอบว่า ไม่ทรงแสดงเพราะเหตุว่า กุลบุตรมีความเหนื่อยเหนื่อย ในการเดินทางยังไม่สงบระงับ จักไม่อาจเพื่อรับพระธรรมเทศนาได้ ขอให้ ความเหนื่อยเหนื่อยในการเดินทางนั้นของกุลบุตรสงบระงับก่อน. อาจารย์พวก

อื่นกล่าวว่า ธรรมดานครราชคฤห์เคลื่อนกล่นด้วยมนุษย์ ไม่สงัดจากเสียง ๑๐
อย่าง เสียงนั้นจะสงบโดยประมาณสองยามครึ่ง พระองค์ทรงรอกการสงบเสียง
นั้นจึงไม่ทรงแสดง. นั้นไม่ใช่การณ์. เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสามารถเพื่อ
ยังเสียง แม้ประมาณพรหมโลกให้สงบระงับได้ ด้วยอำนาจของพระองค์.
พระองค์ทรงรอกความสงบระงับจากความเหินห่างในการเดินทางก่อน จึงไม่
ทรงแสดง. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุเทว รตติ ได้แก่ประมาณสองยาม
ครึ่ง. บทว่า เอตทโหติ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากผล
สมาบัติแล้ว ทรงลี้มพระเนตรที่ประดับประดาด้วยประสาธทำอย่าง ทรงแลดู
ดุจทรงเปิดสีหบัญชรแก้วมณี ในวิมานทองฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระองค์ทรงเห็นกุกุบุตรปราศจากการคะนองมือ การ
คะนองเท้าและการสั่นศีรษะ นั่งเหมือนเสาเขื่อนที่ฝังไว้อย่างดีแล้ว เหมือน
พระพุทธรูปทองไม่หวั่นไหว เป็นนิตย์ จึงตรัสว่า เอต ปาสาทิกิ นุโ
เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาสาทิกิ คือนำมาซึ่งความเลื่อมใส.
ก็คำนั้นเป็นภวานุปสงกสิงค์. ในคำนั้นมีเนื้อความดังนี้ว่า กุกุบุตรยอมเป็นไป
ด้วยอิริยาบถอันน่าเลื่อมใส เพราะฉะนั้น อิริยาบถเป็นกิริยาที่น่าเลื่อมใสโดย
ประการใด ก็ยอมเป็นไปโดยประการนั้น. ในอิริยาบถทั้ง ๔ อย่าง อิริยาบถ
๓ อย่างยอมไม่งาม. จริงอยู่ ภิกษุเดินไป มือทั้งหลายยอมแกว่งเท้าทั้งหลาย
ยอมเคลื่อนไป ศีรษะยอมสั่น. กายของภิกษุผู้ยืน ย่อมแข็งกระด้าง. อิริยาบถ
แม้ของภิกษุผู้นอน ย่อมไม่น่าพอใจ. แต่เมื่อภิกษุปิดกวาดที่พังกกลางวัน ใน
ปัจฉิมกัฏ ปูแผ่นหนัง มีมือและเท้าชำระล้างดีแล้ว นั่งขัดสมาธิอันประคอบ
ด้วยสนธิสีนันทิเยว อิริยาบถยอมงาม. ก็กุกุบุตรนี้ขัดสมาธินั่งเข้าอานาปาน-
จิตตุดมมาน. กุกุบุตรประคอบด้วยอิริยาบถด้วยประการฉะนี้แล. พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงปริวิตกว่า กุกุบุตรน่าเลื่อมใสหนอแล. ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงปริวิตกว่า เอาเถิดเราควรจะถามดูบ้าง แล้วตรัสถาม เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงรู้ความที่กุลบุตรนั้น เป็นผู้บวชอุทิศพระองค์หรือ. ตอบว่า ไม่ทรงรู้หามิได้ แต่เมื่อไม่ตรัสถาม ถ้อยคำก็ไม่ตั้งขึ้น เมื่อถ้อยคำไม่ตั้งขึ้นแล้ว การแสดงย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น จึงตรัสถาม เพื่อเริ่มตั้งถ้อยคำขึ้น. บทว่า ทิสฺวาปาหิ น ชานเยยฺย ความว่า ชนทั้งหมดย่อมรู้พระตถาคต ผู้รุ่งโรจน์ด้วยพุทธสิริว่านี่พระพุทธรเจ้า. การรู้นั้นไม่น่าอัศจรรย์. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปกปิดพระพุทธรัศมีเสด็จไปด้วยอำนาจของภิกษุผู้บิณฑบาตรรูปหนึ่ง จึงรู้ได้ยาก ท่านปุถุชนคิดว่าสภาพตามเป็นจริงว่า เราไม่รู้ด้วยประการฉะนี้. ความจริงเป็นอย่างนั้น ท่านปุถุชนไม่รู้พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น แม้ประทับนั่ง ณ ศาลาข้างหม้อด้วยกัน.

บทว่า เอตทโหติ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ความเห็นจเห็น้อยในการเดินทางสงบระจบัแล้ว ทรงมีพระดำริ. บทว่า เอวมาวุโส ความว่า กุลบุตรได้อ่านสัควาสันที่พระสหายส่งไป สละราชสมบัติออกบวชด้วยคิดว่าเราจักได้ฟังพระธรรมเทศนาอันไพเราะของพระทศพลครัน บรรพชาแล้วก็เดินทางไกลประมาณนี้ ก็ไม่ได้พระศาสดา ผู้ตรัสสักบทว่า ดูก่อนภิกษุเราจักแสดงธรรมแก่ท่าน กุลบุตรนั้นจักไม่ฟังคำที่ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุเราจักแสดงธรรมแก่ท่าน โดยเคารพหรือ. กุลบุตรนี้เป็นเหมือนนักเลงสุราที่กระหายและเหมือนช้างที่ตกมันฉะนั้น. เพราะฉะนั้น กุลบุตรเมื่อปฎิญาณถึงการฟังด้วยความเคารพ จึงทูลว่า เอวมาวุโส ดังนี้. บทว่า ฉชาตุโร อัย ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสข้อปฏิบัติส่วนเบื้องต้นแก่กุลบุตร แต่ทรงปรารภเพื่อตรัสบอกวิปัสสนาลักษณะเท่านั้น ซึ่งมีความว่างเปล่าอย่างยิ่งอัน เป็นปทัฏฐานแห่งพระอรหัต แต่เบื้องต้น. จริงอยู่ บุพภาคปฏิบัติทาของผู้ใด ยังไม่บริสุทธิ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสบอกบุพภาคปฏิบัติทานี้ คือ สิลสังวร ความคุ้มครอง ทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ การประกอบเนื่อง ๆ

ซึ่งความเพียรเป็นเครื่องต้น สัทธรรม ๗ ฌาน ๘ แก่ผู้นั้นก่อนเทียว. แต่
บุพภาคปฏิบัติทานั้น ของผู้ใด บริสุทธิ พระผู้มีพระภาคเจ้าจะไม่ตรัสบุพ-
ภาคปฏิบัติทานั้น แต่จักรัสบอกวิปัสสนานั้นแล ซึ่งเป็นปทัฏฐานแห่งพระอรหัต
แก่ผู้นั้น ก็บุพภาคปฏิบัติทาของกุลบุตรบริสุทธิแล้ว. จริงอย่างนั้น กุลบุตร
นั้นอ่านพระสาส์นแล้วขึ้นปราสาทอันประเสริฐนั้นเทียว ยังอานาปานจตุตถฌาน
ให้เกิดขึ้นแล้ว จึงเดินทางไปตลอด ๑๕๒ โยชน์ ยังกิจในยานให้สำเร็จ. แม้
ตามณเรศศีลของกุลบุตรนั้นก็บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่
ตรัสบุพภาคปฏิบัติทา แต่ทรงปรารภเพื่อจะตรัสบอกวิปัสสนาลักษณะอันมีความ
ว่างเปล่าอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นปทัฏฐานแห่งพระอรหัตเท่านั้น แก่กุลบุตรนั้น.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฉชาติโร ได้แก่ ชาติ ๖ มีอยู่ บุรุษไม่มี.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสิ่งที่ไม่มี ด้วยสิ่งที่มีในที่ไหน ทรงแสดง
สิ่งที่มีด้วยสิ่งที่ไม่มีในที่ไหน ทรงแสดงสิ่งที่มีด้วยสิ่งที่มีในที่ไหน ทรงแสดงสิ่ง
ที่ไม่มีด้วยสิ่งที่ไม่มีในที่ไหน คำดังกล่าวมานี้พึงให้พิสดาร โดยนัยที่กล่าวแล้วใน
สัพพาสวสูตรนี้นั้นแล. แต่ในชาตวิภังคสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดง
สิ่งที่มีด้วยสิ่งที่ไม่มี จึงตรัสอย่างนั้น. ก็ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละบัญญัติว่า
บุรุษ ตรัสว่า ชาติเท่านั้นแล้วทรงวางพระหัตถ์ กุลบุตรก็พึงทำความสนเทห์
ถึงความงงววยไม่อาจเพื่อรับเทศนาได้. เพราะฉะนั้น พระตถาคตจึงทรงละบัญญัติ
ว่า บุรุษโดยลำดับ ตรัสสักว่า บัญญัติว่า สัตว์ หรือ บุรุษ หรือ บุคคล เท่านั้น
โดยปรมาตถ์ ชื่อว่า สัตว์ ไม่มี ทรงวางพระทัยในธรรมสักว่า ชาติเท่านั้น
ตรัสไว้ในอนนังคณสูตรว่า เราจักให้แทงตลอดผลสาม ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสอย่างนี้ คุณอาจารย์ให้เรียนศิลปะด้วยภาษานั้น เพราะเป็นผู้ฉลาดในภาษา
อื่น. ในชาตวิภังคสูตรนั้น ชาติ ๖ ของบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นจึง
ชื่อว่ามิชาติ ๖. มีอธิบายว่า ท่านย่อมจำบุคคลได้ว่า บุรุษ บุคคลนั้นมีชาติ
๖ ก็ในที่นี้โดยปรมาตถ์ก็มีเพียงชาติเท่านั้น. ก็บทว่า ปุริโส คือ เป็นเพียง

บัญญัติ. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ปติฏฐาน เรียกว่า อธิษฐาน ในบทนี้ว่า จตุราธิฏฐาโน ความว่า มีอธิษฐานสี่. มีอธิบายว่า คู่ก่อนภิกษุ บรูชนันมีธาตุ ๖ มีผัสสอายตนะ ๖ มีมโนปวิจาร ๑๘ ดังนี้. กุลบุตรนั้น เวียนกลับจากชาตินี้เที่ยว ถือเอาอรหัตอันเป็นสัทธิตที่สูงสุด ดำรงอยู่ในฐานะ ๔ นี้ ถือเอาพระอรหัต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามีอธิษฐาน ๔. บทว่า ยตถภูจิติ ได้แก่ ดำรงอยู่ในอธิษฐานเหล่าใด. บทว่า มลฺลสฺสวา นปฺปวตฺตุนต ได้แก่ ไม่มีกิเลสเครื่องสำคัญคนเป็นไป. บทว่า มฺหิ สนฺโถติ วุจฺจติ ได้แก่ มฺหิ ผู้พระปิณาสพ เรียกว่า สงบแล้ว คับแล้ว.

บทว่า ปญฺญํ นปฺปมฺหุเขยฺย ความว่า ไม่พึงประมาท สมาธิปัญญา และวิปัสสนาปัญญา ตั้งแต่ต้นเที่ยว เพื่อแทงตลอดออรหัตผลปัญญา. บทว่า สจฺจมนุรฺกฺเขยฺย ความว่า พึงรักษาวิสัย ตั้งแต่ต้นเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่ง ปรมัตถวิสัย คือ นิพพาน. บทว่า จาคมนุพฺรุเหยฺย ความว่า พึงพอกพูน การเสียดละกิเลสตั้งแต่ต้นเที่ยว เพื่อทำการเสียดละกิเลสทั้งปวง ด้วยอรหัตมรรค. บทว่า สนฺติเมว โส ลิกฺขเขยฺย ความว่า พึงศึกษาการสงบระงับ กิเลส ตั้งแต่ต้นเที่ยว เพื่อสงบระงับกิเลสทั้งหมด ด้วยอรหัตมรรค. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบุพพภาคิชญาณทั้งหลาย มีสมถวิปัสสนาปัญญาเป็นต้นนี้ เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุอธิษฐานทั้งหลายมีปัญญาธิษฐานเป็นต้น ด้วยประการ ฉะนี้. บทว่า ผสฺสายนฺติ ความว่า อายตนะ คือ อากาของผัสสะ. บทว่า ปญฺญาธิฏฺฐาโน เป็นต้น พึงทราบด้วยอำนาจแห่งปัญญาทั้งหลายมีอรหัตผล ปัญญาเป็นต้น ซึ่งได้กล่าวแล้วในบทก่อน. บัดนี้ เป็นอันกล่าวถึงบทว่า อัน เป็นธรรมที่ผู้ตั้งอยู่แล้ว ไม่มีกิเลสเครื่องสำคัญคน และกิเลสเครื่องหมักหมม เป็นไปด้วยอำนาจแห่งมาติกาที่ตั้งไว้แล้ว. แต่ครั้ง บรรลุอรหัตแล้ว กิจด้วย คำว่า ไม่พึงประมาทปัญญาเป็นต้น ย่อมไม่มีอีก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวาง

มาติกาที่มีธาตุกลับกันแล้ว เมื่อจะทรงจำแนกวิภังค์ด้วยอำนาจตามธรรม
เท่านั้น จึงตรัสคำว่า ไม่พึงประมาทปัญญา ดังนี้เป็นต้น ด้วยประการฉะนี้.

ถามว่า ในบาทกาลานั้น ใครประมาทปัญญา ใครไม่ประมาทปัญญา.
ตอบว่า บุคคลใดบวชในศาสนาปีก่อนแล้ว สำเร็จชีวิตด้วยอนเสนา ๒๑ วิธี
ด้วยอำนาจกรรมมีเวชกรรมเป็นต้น ไม่อาจเพื่อตั้งจิตอุบาทโดยสมควรแก่
บรรพชา บุคคลนี้ชื่อว่า ประมาทปัญญา. ส่วนบุคคลใดบวชในศาสนาแล้ว
ตั้งอยู่ในศีล เล่าเรียนพระพุทธรพจน์ สมาทานธุดงค์อันเป็นที่สบาย ถือ
กัมมัฏฐานอันชอบจิต อาศัยเสนาสนะอันสงัด กระทำกสิณบริกรรม ยังสมาบัติ
ให้เกิดขึ้น เจริญวิปัสสนาว่าในวันนี้แล พระอรหันต์ดังนี้ เทียวไป บุคคลนี้
ชื่อว่าไม่ประมาทปัญญา. แต่ในสูตรนี้ ได้ตรัสถึงความไม่ประมาทปัญญานั้น
ด้วยอำนาจแห่งธาตุกัมมัฏฐาน. ส่วนคำใดพึงกล่าวในธาตุกัมมัฏฐานนั้น คำนั้น
ได้กล่าวไว้แล้วในสูตรทั้งหลาย มีหัตถิปโทปมสูตรเป็นต้น ในหนก่อนนั้นแล.
ในสูตรนี้ มีอนุสนธิ โดยเฉพาะว่า ต่อآنสิ่งที่จะเหลืออยู่อีก คือวิญญาณ
ดังนี้. เพราะได้ตรัสรูปกัมมัฏฐานในหนก่อนแล้ว.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อจะทรงเปลี่ยนแปลงอรูปกัมมัฏฐาน ด้วย
อำนาจเวทนา จึงทรงปรารภเทศานี้. ก็หรืออรูปกัมมัฏฐานนี้ใด อันเป็นวิญญาณ
ผู้กระทำการ ด้วยอำนาจวิปัสสนาที่ภิกษุนี้ พึงถึงในธาตุทั้งหลายมีปฐวีธาตุ
เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้เมื่อจะทรงจำแนกแสดงอรูปกัมมัฏฐานนั้นด้วย
อำนาจวิญญาณธาตุ จึงทรงปรารภเทศานี้ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อ-
ลิสฺสตี ความว่าจะเหลือเพื่อประโยชน์อะไร. จะเหลือเพื่อประโยชน์แก่การ
แสดงของพระศาสดา และเพื่อประโยชน์แก่การแทงตลอดของกุลบุตร. บท
ปริสุทฺธํ ได้แก่ ปราศจากอุปกิเลส. บทว่า ปริโยทาทิ ได้แก่ ประภัสสร.
บทว่า สุขนฺติปิ ปชานาติ ความว่า ย่อมรู้ชัดว่า เมื่อเราเสวยสุข ชื่อว่า

เสวยสุขเวทนา. แม้ในบททั้งสองที่เหลือกัณฺณีย์เหมือนกัน. ก็ถ้าเวทนาภานี้ ไม่ได้ตรัสไว้ในหนก่อนไซ้ ก็ควรเป็นไปเพื่อตรัสไว้ในสูตรนี้ ก็เวทนาภานี้ ได้ตรัสไว้แล้วในสติปัญญานันท์เทียว เพราะฉะนั้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในสติปัญญานันท์แล. บทเป็นต้นอย่างนี้ว่า สุขเวทนิย ได้กล่าวไว้แล้ว เพื่อแสดงความเกิดขึ้นและความดับ ด้วยอำนาจปัจจัย. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุขเวทนิย คือ เป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา. แม้ในบทที่เหลือทั้งหลาย กัณฺณีย์เหมือนกัน บทว่า อุเปกฺขายเว อวลิสฺสุติ ความว่า ก็ศิษย์จับมูกดา ที่อาจารย์ผู้ทำแก้วมณีผู้ฉลาด ร้อยเพชรด้วยเข็มเอามาวางแล้ว วางอีกให้ในแผ่นหนังเมื่อทำการร้อยด้วยด้าย ชื่อว่า ทำเครื่องประดับมีตุ้มหูแก้วมูกดาและ ข่ายแก้วมูกดาเป็นต้น ชื่อฉันทิ กลุบุตรนี้เมื่อมนสิการซึ่งกัมมัญฐานที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสให้แล้ว ชื่อว่า ได้กระทำให้คล่องแคล่ว ฉันทินั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น รูปกัมมัญฐานก็ดี อรูปกัมมัญฐานก็ดี ได้เกิดคล่องแคล่ว ด้วยประการเท่านั้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ต่อนั้นสิ่งที่จะเหลืออยู่ คือ อุเบกขา ดังนี้. ถามว่าจะเหลือเพื่ออะไร. ตอบว่า เพื่อการทรงแสดงของ พระศาสดา. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เพื่อแทงตลอดของกลุบุตรดังนี้บ้าง. คำนั้นไม่ควรถือเอา. กลุบุตรได้อ่านสาส์นของพระสหายได้ยืนอยู่บนพื้นปราสาท ยังอานาปานจตุตถฌานให้เกิดแล้ว ก็อานาปานจตุตถฌานนั้น ย่อมยังยานกิจของกลุบุตรนั้น ผู้เดินทางมาประมาณนี้ให้สำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงเหลือเพื่อการตรัสของพระศาสดาเท่านั้น. ก็ในฐานะนี้พระศาสดาตรัสคุณในรูปาวจรฌานแก่กลุบุตร. เพราะได้ตรัสว่าดูก่อนภิกษุ รูปาวจรจตุตถฌานนี้คล่องแคล่วก่อน ดังนี้. บทว่า ปริสุทฺธา เป็นต้น เป็นการแสดงคุณแห่งอุเบกขา

นั้นเทียว. บทว่า **อกุกั พนุชเยย** คือ เตรียมเป้าเพลิง. บทว่า **อาลิมุเปย** ความว่า ใส่ถ่านเพลิงลงในเบ้านั้นแล้วจุดไฟ เป่าด้วยสุมให้ไฟลุกโพลง. บทว่า **อุกุกามุช ปกุกิเปย** ความว่า คีบถ่านเพลิงวางไว้บนถ่านเพลิง หรือใส่ถ่านเพลิงบนถ่านเพลิงนั้น. บทว่า **นิหัตถ์** คือ มีมลทินอันนำออกไปแล้ว. บทว่า **นิหุติกสาวิ** ได้แก่ มีน้ำฝาดออกแล้ว. บทว่า **เอวมเว โช** ความว่า ทรงแสดงคุณว่า จตุตถฌานเปกขานี้ก่อน ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ธรรมที่ท่านปรารถนา ในบรรดาธรรมนี้คือ วิปัสสนา อภิญญา นิโรธ ภโวกกันติ เหมือนทองนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อชนิดแห่งเครื่องประดับ ที่ปรารถนา และต้องการแล้วจะนั้น. ถาว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสโทษ เพื่อความส่องแผ้วจากความรู้ในรูปาวจรจตุตถฌานแม้นี้ แต่ตรัสคุณเล่า. ตอบว่า เพราะการยึดมั่นความรู้ในจตุตถฌานของกุลบุตร มีกำลัง. ถ้าจะฟังตรัสโทษไซ้ กุลบุตรก็จะฟังถึงความสงสัย ความงงงวยว่า เมื่อเราบวชแล้ว เดินทางมาตลอด ๑๕๒ โยชน์ จตุตถฌานนี้ยังยากให้สำเร็จได้ เรามาสู่หนทางประมาณเท่านี้ ก็มาแล้วเพื่อความยินดีในฌานสุข ด้วยฌานสุข พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโทษแห่งธรรมอันประณีตเห็นปานนี้ ทรงรู้หนอแล จึงตรัส หรือไม่ทรงรู้ จึงตรัส ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคุณ. ในบทนี้ว่า **ตทนุชมุมิ** ดังนี้ อรูปาวจรฌาน ชื่อว่า ธรรม. รูปาวจรฌาน เรียกว่าอนุธรรม เพราะเป็นธรรมคล้อยตามอรูปาวจรฌานนั้น อีกประการหนึ่ง วิปากฌาน ชื่อว่า ธรรม กุศลฌาน ชื่อว่า อนุธรรม. บทว่า **ตทูปาทานา** คือ การถือเอาธรรมนั้น. บทว่า **จิรั ทิมมทุชานั** ได้แก่ ตลอด ๒๐,๐๐๐ กัป. ก็คำนั้น ตรัสด้วยอำนาจแห่งวิปาก. แม้ นอกจากนี้ก็มีนัยเหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสคุณของอรุปาวจรมาน โดยวาระ ๔ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงโทษแห่งอรุปาวจรมานนั้น จึงตรัสว่า เธอรู้ชั้อย่างนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺขตเมตฺ** ความว่า ในปฐมพรหมโลกนั้น มีอายุ ๒๐,๐๐๐ กัป แม้ก็จริง แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงกระทำจิตนั้นให้เป็นการปรับปรุง คือความสำเร็จ ความพอกพูน ก็ย่อมทรงกระทำ. อายุนั้นไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่แน่นอน ชั่วคราว มีการเคลื่อนไป แดกดับ และกระจัดกระจายเป็นธรรมดาคล้อยตามความเกิด ถูกชราบันทอน อันมรณะครอบงำ ตั้งอยู่ในทุกข์ ไม่มีอะไรต้านทาน ไม่เป็นที่เร้นลับ ไม่เป็นที่ฟัง ไม่เป็นที่ฟังพาอาศัย. แม้ในวิญญาณายตนะเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน.

บัดนี้ เมื่อจะทรงถือเอาเทศนาด้วยขอดีคือ อรหัต จึงตรัสว่า บุคคลนั้น จะไม่คำนึง ดังนี้ เป็นต้น. เหมือนหมอ ผู้ฉลาดเห็นความเปลี่ยนแปลงแห่งพิษแล้ว กระทำใจให้พิษเคลื่อนจากฐานให้ขึ้นข้างบน ไม่ใช่เพื่อจับคอหรือศีรษะ ให้พิษตกลงในแผ่นดินฉนั้นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงคุณในอรุปาวจรมานแก่กุลบุตรฉนั้นเหมือนกัน. กุลบุตรครั้งฟังอรุปาวจรมานั้นแล้ว ครอบงำความใคร่ในอรุปาวจรมาน ตั้งความปรารถนาในอรุปาวจรมาน. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ความที่กุลบุตรนั้นครอบงำความใคร่ในอรุปาวจรมานนั้นแล้ว จึงทรงแสดงโทษนั้นทั้งหมด ด้วยบทเดียวเท่านั้นว่า **สงฺขตเมตฺ** แก่ภิกษุ ผู้ยังไม่บรรลุนั้น ยังไม่ได้อรุปาวจรมานนั้นว่า ชื่อว่าสมบัติในอากาศาณัญจายตนะเป็นต้นนั้นมิอยู่ ก็อายุของผู้ได้อากาศาณัญจายตนะเป็นต้นนั้น ในพรหมโลกที่หนึ่ง มี ๒๐,๐๐๐ กัป ในพรหมโลกที่สองมี ๔๐,๐๐๐ กัป ในพรหมโลกที่สามมี ๖๐,๐๐๐ กัป ในพรหมโลกที่สี่ มี ๘๔,๐๐๐ กัป แต่อายุนั้น ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่แน่นอน เป็นไปชั่วคราว

มีการเคลื่อนไป แดกดับ และจัดกระจายเป็นธรรมดา คล้อยตามความเกิด
ถูกขرابันทอน อันมรณะครอบงำ ตั้งอยู่ในทุกข์ ไม่มีอะไรต้านทาน ไม่เป็น
ที่เร้นลับ ไม่เป็นที่พึง ไม่เป็นที่พึงพาอาศัย แม้ได้เสวยสมบัติในพรหมโลก
นั้น ตลอดกาลประมาณเท่านี้ ทำกาลกิริยาอย่างปุถุชนแล้ว พึงตกในอบายสี่อีก.
กุลบุตรได้ฟังพระพุทธพจน์นั้นแล้ว ยึดมั่นความใคร่ในอรูปาวจรณาณ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงทราบความที่กุลบุตรนั้น เป็นผู้ยึดมั่น
ความใคร่ในอรูปาวจร และอรูปาวจรแล้ว เมื่อจะทรงถ้อยออกคืออรหัต จึง
ตรัสว่า บุคคลนั้นจะไม่คำนึง ดังนี้เป็นต้น. ก็หรือว่ามหาโยชะ (นายทหาร
ผู้ใหญ่) คนหนึ่ง ยังพระราชอาพระองค์หนึ่งให้พอพระราชหฤทัยแล้ว จึงได้
บ้านสวย ซึ่งมีรายได้หนึ่งแสน. พระราชาทรงระลึกถึงอานุภาพของมหาโยชะ
นั้นว่า โยชะมีอานุภาพมาก เขาได้ทรัพย์น้อย ดังนี้ จึงพระราชทานอีกว่า
คู่ออนพ่อ บ้านนี้ไม่สมควรแก่ท่าน ท่านจงรับเอาบ้านอื่น ซึ่งมีรายได้ตั้ง
สี่แสน. เขาได้รับสนองพระบรมราชโองการว่า คีละ พระพุทธเจ้าข้า ละบ้านนั้น
แล้วรับเอาบ้านนี้. พระราชาตรัสสั่งให้เรียกมหาโยชะนั้น ผู้ยังไม่ถึงบ้านนั้นแล
ทรงส่งไปว่า ท่านจะมีประโยชน์อะไรด้วยบ้านนั้น อหิวาตกโรค กำลังเกิด
ในบ้านนั้น แต่ในที่โน้น มีนครใหญ่ ท่านพึงยกจักรเสวยราชย์ในนครนั้น เกิด
ดังนี้. มหาโยชะนั้น พึงเสวยราชย์อย่างนั้น. ในข้อนั้น พึงเห็นพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเหมือนพระราชา. ปุ่กกุสติกุลบุตรเหมือนมหาโยชะ. อานาปาน-
จตุตถฌาน เหมือนบ้านที่ได้ครั้งแรก. การให้การทำกรยึดมั่น ซึ่งความใคร่
ในอานาปานฌานแล้วตรัสอรูป เหมือนกาลให้มหาโยชะสละบ้านนั้น แล้ว.
ตรัสว่า เจ้าจงถือเอาบ้านนี้. การที่ให้กุลบุตรนั้นเปลี่ยนการปรารถนาในสมบัติ
เหล่านั้น ที่ยังไม่ถึง ด้วยการทรงแสดงโทษในอรูปว่า สุขขตเมตติ แล้ว

ทรงถือเอาเทศนาด้วยยอดคืออรหัตในเบื้องสูง เหมือนกาลที่ตรัสสั่งให้เรียกมหาโยธะ ซึ่งยังไม่ถึงบ้านนั้นแล้ว ตรัสว่า ท่านจะมีประโยชน์อะไร ด้วยบ้านนั้น อหิวาตกโรคกำลังเกิดในบ้านนั้น ในที่โน้นมีนคร ท่านจงยกฉัตรเสวยราชย์ในนครนั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เหนว อภิสงฺขโรติ คือไม่สั่งสม ได้แก่ ไม่ทำให้เป็นกอง. บทว่า น อภิสถฺยเจตยติ คือ ไม่ให้สำเร็จ บทว่า ภาว ย วา วิภว ย วา ได้แก่ เพื่อความเจริญ หรือเพื่อความเสื่อม พึงประกอบแม้ด้วยอำนาจแห่งสัตสตะและอุจเฉทะ. บทว่า น กิณฺจ โลก อุปาทิยติ ความว่า ไม่ถือ ไม่ลู่บลำ แม้กรรมหนึ่งอะไร ๆ ในกรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้นในโลก ด้วยค้นหา. บทว่า นาปริ อิตฺถตุตฺตายติ ปชานาติ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งอยู่ในพุทธวิสัยของพระองค์ ทรงถือยอดคืออรหัต ด้วยเทศนา. ส่วนกุลบุตรแห่งตลอดสามัญผล ๓ ตามอุปนิสัยของตน. พระราชาเสวยโภชนะมีรสต่างๆ ด้วยภาชนะทองคำทรงปิ่นก่อนข้าวโดยประมาณของพระองค์ ครั้นเมื่อพระราชกุมารประทับนั่ง ณ พระเพลา แสดงความอาลัยในก่อนข้าวพึงทรงน้อมก่อนข้าวนั้น. กุมารทรงทำคำข้าว โดยประมาณพระโอษฐ์ของพระองค์ พระราชาทรงเสวยคำข้าวที่เหลือด้วยพระองค์เองหรือทรงใส่ในจานฉันใด พระตถาคตผู้ธรรมราชาที่นั่นนั้น เมื่อทรงถือยอดคือพระอรหัต โดยประมาณพระองค์ ทรงแสดงเทศนา. กุลบุตรแห่งตลอดสามัญญผล ๓ ตามอุปนิสัยของตน. ก็ในกาลก่อนแต่นี้ กุลบุตรนั้นแสดงกถาอันประกอบด้วยไตรลักษณ์ อันมีความว่างเปล่าอย่างยิ่ง เห็นปานนี้ว่า ชันธธาตุ आयตนะทั้งหลาย ย่อมไม่กังขา ย่อมไม่สงสัยว่า นัยว่าไม่เป็นอย่างนั้น ชื่อนั้นอาจารย์ของเรากล่าวแล้วอย่างนี้ ทราบว่า ความเป็นคนเขลา ความเป็น

ผู้คิด ไม่มีด้วยประการฉะนี้. ได้ยินว่า ในฐานะบางอย่าง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เสด็จไปด้วยเพศอันบุคคลไม่รู้ได้. ได้มีความสงสัย มีความเคลือบแคลงว่า นั่นเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหนอแล. เพราะกุลบุตรนี้แทงตลอดอนาคามีผลแล้วในกาลนั้น จึงถึงความตกลงว่า บุคคลนี้คือ พระศาสดาของเรา. ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร กุลบุตรจึงไม่แสดงโทษล่วงเกินเล่า. ตอบว่า เพราะไม่มีโอกาส. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำวาระอันไม่ตัดแล้วด้วยมาติกาตามที่ทรงยกขึ้นแล้ว จึงทรงแสดงพระเทศนา คุงทรงให้หยั่งลงสู่อากาศกมลานั้นแล.

บทว่า โส คือ พระอรหันต์นั้น. บทว่า อนชฺโณลิตา ความว่า รู้ชัคว่า ไม่ควรแล้ว เพื่อกลีน ดิดใจ ถือเอา. บทว่า อนภินนุทิตา คือ รู้ชัคว่า ไม่ควรแล้วเพื่อเพลิดเพลินด้วยอำนาจแห่งตัณหาและทิฐิ. บทว่า วิลฺยตุโตน เวนยติ ความว่า ก็ถ้าว่า รากานุสสัยเพราะปรารภสุขเวทนา ปฏิฆานุสสัยเพราะปรารภทุกขเวทนา อวิชชานุสสัยเพราะปรารภเวทนา นอกนี้ พึงเกิดแก่บุคคลนั้นไซ้ร้ บุคคลนั้นก็ชื่อว่า ประกอบพร้อมแล้วเสวย. แต่เพราะไม่เกิดจึงชื่อว่าไม่ประกอบเสวยคือสลัดออกแล้ว พันวิเศษแล้ว. บทว่า กายปริยนุติกั ความว่า เวทนา ซึ่งเกิดขึ้นมีกายเป็นที่สุด จนถึงความเป็นไปแห่งกาย ต่อแต่นั้น ก็ไม่เกิด. แม้ในบทที่สองก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า อภินนุทิตานิ สตีภวิสฺสนุติ ความว่า ความเสวยอารมณ์ทั้งหมด เป็นอันชื่อว่าไม่ยินดีแล้ว เพราะความที่กิเลสทั้งหลายไม่มีพิเศษ ในอายตนะสิบสอง จักดับในอายตนะสิบสองนั้นนั่นเทียว. ก็กิเลสทั้งหลายแม้ดับแล้วเพราะมาถึงนิพพาน ย่อมไม่มีในที่ใด เรียกว่า ดับแล้วในที่นั้น. เนื้อความนี้. พึงแสดงด้วยสมุทฺยปัญหาวา ตัณหานั้น เมื่อจะดับย่อมดับในที่นั้น. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ความเสวยอารมณ์ทั้งหมดแม้เป็นธรรมชาติสงบแล้ว เพราะอาศัยนิพพาน จักเป็นของสงบในโลกนี้แล. ถามว่า ก็

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความเสวยอารมณ์ทั้งหลาย ในที่นี้มิใช่หรือ ทำไมจึงไม่ตรัสกิเลสทั้งหลายเล่า. ตอบว่า เพราะแม้ความเสวยอารมณ์ทั้งหลาย จะเป็นของสงบ เพราะไม่มีกิเลสที่นั่นเทียว. ธรรมดาความที่ความเสวยอารมณ์ทั้งหลายเป็นของสงบ ไม่มีในฐานะนอกนี้ เพราะฉะนั้น คำนั้นกล่าวดีแล้ว. นี้เป็นการเปรียบเทียบอุปมาในบทนี้ว่า เอวเมว โข เหมือนบุรุษคนหนึ่ง เมื่อประทีบน้ำมัน ไหม้อยู่ ครั้นน้ำมันหมดแล้ว ก็เติมน้ำมันเหล่านั้น เมื่อใส่หมดก็ใส่ใส่ เมื่อเป็นเช่นนั้นเปลวประทีปก็ไม่ดับฉันใด ปุถุชนก็ฉันนั้นเหมือนกัน ตั้งอยู่ในภพหนึ่ง ย่อมทำกุศลและอกุศล เขาก็จะเกิดในสุคติและในอบายทั้งหลาย เพราะกุศลและอกุศลนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น เวทนาทั้งหลายก็ยังไม่ขาดสูญนั้นเทียว. อนึ่ง คนหนึ่งกระสันในเปลวประทีปแอบซ่อนด้วยคิดว่า เพราะอาศัยบุรุษนี้ เปลวประทีปจึงไม่ดับ ดังนี้ ฟังตัดศีรษะของบุรุษนั้น. เพราะไม่ใส่ใส่และไม่เติมน้ำมันอย่างนี้ เปลวประทีปที่หมดเชื้อ ก็ย่อมดับฉันใด พระโยคาวจรผู้กระสันในปวัตติกาลก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมตัดขาดกุศลและอกุศล ด้วยอหัตมรรค. เพราะความที่กุศลนั้น ถูกตัดขาดแล้ว ความเสวยอารมณ์ทั้งหลายย่อมไม่เกิดขึ้นอีกแก่ภิกษุผู้ชีณาสพ เพราะความแตกแห่งกาย ดังนี้

บทว่า ตสุมา ความว่า เพราะอหัตผลปัญญา ยิ่งกว่าสมาธิปัญญา และวิปัสสนาปัญญาในเบื้องต้น. บทว่า เอว สมอนุภาคโต ความว่า ผู้ประกอบพร้อมด้วยอหัตผลปัญญาอันเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจ อันสูงสุดนี้. ญาณในอหัตมรรค ชื่อว่า ญาณในความสิ้นไปซึ่งทุกข์ทั้งปวง แต่ในสูตรนี้ ทรงประสงค์ญาณในอหัตผล. เพราะเหตุนี้แล จึงตรัสว่า ความหลุดพ้นของเขานั้น จัดว่าตั้งอยู่ในตั้จะ เป็นคุณไม่กำเริบ ดังนี้. ก็ในบทเหล่านั้น

บทว่า **วิมุตติ** ได้แก่ อรหัตผลวิมุตติ. บทว่า **สจฺจ** ได้แก่ ปรมัตตสัจ
คือ นิพพาน. ความหลุดพ้นนั้นตรัสว่า ไม่กำเริบ เพราะทำอารมณ์อันไม่
กำเริบด้วยประการฉะนี้. บทว่า **มุตฺตา** ได้แก่ ไม่จริง. บทว่า **โมธมฺม**
ได้แก่ สภาพที่พินาศ. บทว่า **ตํ สจฺจ** ความว่า สัจจะนั้นเป็นของแท้มีสภาพ.
บทว่า **อโมธมฺม** ได้แก่มีสภาพไม่พินาศ. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะ
ปรมัตตสัจ คือ นิพพานนั้นแล สูงกว่าวจีสัจบ้าง ทุกขสัจและสมุทัยสัจบ้าง
ด้วยอำนาจแห่งสมณะและวิปัสสนาแต่ต้น. บทว่า **เอวํ สมฺนุทฺตโต** ความว่า
ผู้ประกอบพร้อมด้วยปรมัตตสัจจาธิชญาณอันสูงสุดนี้. บทว่า **ปฺปพฺเพ** คือ ใน
กาลเป็นปฺปชฺชน. บทว่า **อปฺธิ โหนฺติ** ได้แก่ อุปฺธิ เหล่านั้นคือ ชันฐูปฺธิ
กิลฺลฺสูปฺธิ อภิสังขารูปฺธิ ปญฺจกามคฺคฺชูปฺธิ. บทว่า **สมตฺตฺตา สมฺมาทินฺนา**
ความว่า บริบูรณ์คือถือเอาแล้ว ได้แก่ลูบคลำแล้ว. บทว่า **ตสฺมา** ความ
ว่า เพราะการสละกิเลสด้วยอรหัตมรรคนั้นแลดีกว่าการสละกิเลสด้วยอำนาจ
แห่งสมณะ และวิปัสสนาแต่ต้น และกว่าการสละกิเลสด้วยโศคาปัตติมรรคเป็น
ต้น. บทว่า **เอวํ สมฺนุทฺตโต** คือ ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยจาจาธิชญาณ
อันสูงสุดนี้. ชื่อว่า อาฆาญะ ด้วยอำนาจแห่งการทำการล้างผลาญ ในคำเป็น
ต้นว่า **อาฆาญฺ**. ชื่อว่า พยาบาทด้วยอำนาจแห่งการปองร้าย. ชื่อว่า สัมปโทสะ
ด้วยอำนาจแห่งการประทุษร้ายทุกอย่าง. ท่านกล่าวอกุศลมูลเท่านั้น ด้วยบท
ทั้ง ๓. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะการสงบระงับกิเลสด้วยอรหัตมรรคนั้น
แล สูงกว่าการสงบระงับกิเลสด้วยอำนาจแห่งสมณะและวิปัสสนาแต่เบื้องต้น.
และการสงบระงับกิเลสด้วยโศคาปัตติมรรคเป็นต้น. บทว่า **เอวํ สมฺนุทฺตโต**
ความว่า ผู้ประกอบพร้อมด้วยอุปสมาธิชญาณอันอุดมนี้.

บทว่า **มณฺญิตเมตฺถิ** ความว่าความสำคัญ แม้ ๓ อย่างคือ ตัณหามัญญิตะ
มานมัญญิตะ ทิฏฐิมัญญิตะ ย่อมเป็นไป. ก็บทนี้ว่า **อสุสมหิ** ในบทนี้ว่า
อหฺมสฺสุมิ ก็ความสำคัญตณหานั้นเทียว ย่อมเป็นไป. ชื่อว่า โรค เพราะ
อรรถว่า เบียดเบียน ในบทว่า **โรโค** เป็นต้น. ชื่อว่า คัณเฑาะ เพราะ
อรรถว่า ประทุษร้ายในภายใน. ชื่อว่า สัลละ เพราะอรรถว่าเสียดแทงเนื่อง ๆ.
บทว่า **มฺหิ สฺนุโตติ วุจฺจติ** ความว่าบุคคลนั้นเรียกว่า มฺหิผู้พระชินาสพ
ผู้สงบแล้ว คือ ผู้สงบระงับแล้วดับทุกข์แล้ว. บทว่า **ยตุถ จิตฺ** คือ ตั้งอยู่
ในฐานะใด. บทว่า **สฺงฺขิตฺเตน** ความว่า ก็พระธรรมเทศนาแม้ทั้งหมด ของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ย่อแล้วเทียว. ชื่อว่า เทศนาโดยพิสดารไม่มี. แม้สมันต-
ปัญฐานกถาก็ย่อแล้วนั้นแล. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังเทศนาให้ถึงตามอนุสนธิ
ด้วยประการฉะนี้. ก็ในบุคคล ๔ จำพวก มีอุคฆฏิตัญญูเป็นต้น ปุกกุสาตีกุล-
บุตร เป็นวิปิจฺจิตัญญู พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธาวุวิภังคสูตรนี้ ด้วย
อำนาจแห่งวิปิจฺจิตัญญู ด้วยประการฉะนี้. ในบทว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
บาตร และ จีวรของข้าพระองค์ ยังไม่ครบแล มีคำถามว่า เพราะเหตุไร
บาตรและจีวรที่สำเร็จด้วยฤทธิ์จึงไม่เกิดขึ้นแก่กุลบุตรเล่า. ตอบว่า เพราะความ
ที่บิหาร ๘ อย่าง อันกุลบุตรไม่เคยให้ทานแล้วในกาลก่อน. กุลบุตรมีทานเคย
ถวายแล้ว มีอภินิหารได้กระทำแล้ว จึงไม่ควรกล่าววว่า เพราะความที่ทานไม่
เคยให้แล้ว. ก็บาตรและจีวรอันสำเร็จแต่ฤทธิ์ ย่อมเกิดแก่สาวกทั้งหลายผู้มีภ
สุดท้ายเท่านั้น. ส่วนกุลบุตรนี้ยังมีปฏิสนธิอีก. เพราะฉะนั้น บาตรและจีวรที่
สำเร็จด้วยฤทธิ์ จึงไม่เกิดขึ้น. ถามว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระผู้
มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงแสวงหาด้วยพระองค์เองให้ถึงพร้อมแล้ว. ตอบว่าเพราะ
พระองค์ไม่มีโอกาส. อายุของกุลบุตรก็สิ้นแล้ว. มหาพรหมผู้นาคามีชั้น

สุททาวาส ก็เป็นราวกะมาสู่ศาลาข้างหม้อแล้วนั่งอยู่. เพราะฉะนั้น จึงไม่ทรง
แสวงหาด้วยพระองค์เอง. บทว่า **ปุตตจีวร ปริเยสน์ ปุกกามิ** ความว่า
ท่านปุกกุสาติหลีกไปในเวลานั้น เมื่ออรุณขึ้นแล้ว.

ได้ยินว่า การจบพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า การขึ้นแห่ง
อรุณ และการเปล่งพระรัศมี ได้มีในขณะเดียวกัน. นัยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงจบพระเทศนาแล้ว ทรงเปล่งพระรัศมี มีสี ๖ ประการ. นิเวศน์แห่งช่าง
หม้อทั้งสิ้น ก็โชติช่วงเป็นอันเดียวกัน. พระฉัพพัณณรัศมี ชัชวาลย์แผ่ไป
เป็นกลุ่ม ๆ ทำทิศทางทั้งปวงให้เป็นจุดปกคลุมด้วยแผ่นทองคำ และจุดรุ่งเรือง
ด้วยดอกคำและรัตนอันประเสริฐซึ่งมีสีต่าง ๆ. เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
อธิษฐานว่า ขอให้ชาวพระนครทั้งหลาย จงเห็นเรา ดังนี้. ชาวพระนครทั้ง-
หลายเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ต่างก็บอกต่อ ๆ กันว่า ได้ยินว่า พระศาสดา
เสด็จมาแล้ว นัยว่า ประทับ นั่ง ณ ศาลาข้างหม้อ แล้วกราบทูลแด่พระราชา.
พระราชาเสด็จไปถวายบังคมพระศาสดาแล้วตรัสถามว่า พระองค์เสด็จมาแล้ว
เมื่อไร. เมื่อเวลาพระอาทิตย์ตกวานนี้ มหาบพิตร. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
มาด้วยกรรมอะไร. พระเจ้าปุกกุสาติพระสหายของพระองค์ทรงฟังพระราช
สาส์นที่มหาบพิตรส่งไปแล้ว เสด็จออกบวช เสด็จมาเจาะจงอาตมาภาพ ล่วง
เลยกรุงสาวัตถีเสด็จมาสิ้น ๕ โยชน์. เสด็จเข้าสู่ศาลาข้างหม้อนี้แล้วประทับ นั่ง
อาตมาภาพจึงมา เพื่อสงเคราะห์พระสหายของมหาบพิตร ได้แสดงธรรมกถา
กุกกุตตรทรงแทงตลอดผล ๓ มหาบพิตร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เวลานี้ พระ-
เจ้าปุกกุสาติประทับ อยู่ที่ไหน พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พระเจ้า
ปุกกุสาติ กุกกุตตรทรงขออุปสมบทแล้ว เสด็จไปเพื่อทรงแสวงหาบาตรและจีวร
เพราะบุตรและจีวรยังไม่ครบบริบูรณ์. พระราชาเสด็จไปทางทิศทางที่กุกกุตตร

เสด็จไป. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเหาะไปปรากฏ ณ พระคันธกุฎีในพระ-
เชตวันนั้นแล. แม้กุลบุตรเมื่อแสวงหาบาตรและจีวร ก็ไม่ไปสู่สำนักของพระ-
เจ้าพิมพิสาร และของพวกพ่อค้าเดินเท้า ชาวเมืองตักกศิลา. ได้ยินว่า กุลบุตร
นั้นคิดอย่างนี้ว่า การที่เลือกแสวงหาบาตรและจีวรที่พอใจและไม่พอใจในสำนัก
นั้น ๆ แล ไม่สมควรแก่เราผู้คู่ใจ พระนครใหญ่ จำเราจักแสวงหาที่ทำน้ำ
ป่าช้า กองขยะ และตามตรอก ดังนี้. กุลบุตรปรารถนาเพื่อแสวงหาเศษผ้าที่
กองขยะในตรอกก่อน.

บทว่า ชีวิตา โวโรเปติ ความว่า แม่โคลูกอ่อนหมุนไปวิ่งมา ขวิด
กุลบุตรนั้น ผู้กำลังแลดูเศษผ้าในกองขยะแห่งหนึ่ง ให้กระเด็นขึ้นถึงความตาย
กุลบุตรผู้ถูกความหิวครอบงำ ถึงความสิ้นอายุในอากาศนั้นเทียว ตกลงมา
นอนคว่ำหน้าในที่กองขยะ เป็นเหมือนรูปทองคำฉะนั้น. ก็แลทำกาลแล้วไป
เกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา. พอเกิดแล้วก็บรรลुพระอรหัต. ได้ยินว่า คนที่
สักว่าเกิดแล้วในอวิหาพรหมโลกมี ๗ คน ได้บรรลुพระอรหัต สมจริง
ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ภิกษุ รูป เข้าถึงอวิหาพรหมโลก
แล้ว หลุดพ้น มีราคะและโทสะสิ้นแล้ว
ข้ามค้นหาในโลก และท่านเหล่านั้น ข้าม
เปลือกตม บ่วงมัจจุราช ซึ่งข้ามได้แสน
ยาก ท่านเหล่านั้นละโยคะ ของมนุษย์
แล้ว เข้าถึงโยคะอันเป็นทิพย์.

ท่านเหล่านั้น คือ อุปกะ ๑ ปล-
กัณณะ ๑ ปุกกุสะติ ๑ รวม ๓ ภักทียะ ๑

ขันทเทวะ ๑ พาทุทัตติ ๑ ปิงคิยะ ๑

ท่านเหล่านั้น ละโยคะของมนุษย์แล้ว

เข้าถึงโยคะอันเป็นทิพย์ ดังนี้.

ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารทรงพระราชดำริว่า พระสหายของเราได้อ่าน
สักว่าสาส์นที่เราส่งไป ทรงสละราชสมบัติ ที่อยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ เสด็จมาทาง
ไกลประมาณเท่านี้ กิจที่ทำได้ยากอันกุลบุตรได้ทำแล้ว เราจักสักการะเข้า
ด้วยเครื่องสักการะของบรรพชิต ดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า พวกท่านจงไปตามหา
พระสหายของเรา ดังนี้. ราชบริวารทั้งหลายที่ถูกส่งไปในที่นั้น ๆ ได้เห็น
กุลบุตรนั้น. เห็นเขาล้มลงที่กองขยะ กลับมาทูลแต่พระราช. พระราชาเสด็จ
ไปทรงเห็นกุลบุตรแล้ว ทรงคร่ำครวญว่า ท่านทั้งหลาย พวกเราไม่ได้เพื่อ
ทำสักการะแก่พระสหายหนอ พระสหายของเราไม่มีที่พึ่งแล้ว ตรัสสั่งให้นำ
กุลบุตรด้วยเตียง ทรงตั้งไว้ในโอกาสอันสมควร ตรัสสั่งให้เรียกผู้อบน้ำให้
และช่างกลบกเป็นต้น โดยให้รู้ถึงการทำสักการะแก่กุลบุตรผู้ยังไม่ได้อุปสมบท
ทรงให้อาบพระเศียรของกุลบุตร ทรงให้นุ่งผ้าอันบริสุทธิ์เป็นต้น ทรงให้ตกแต่ง
ด้วยเพศของพระราช ทรงยกขึ้นสู่วอทอง ทรงให้ทำการบูชา ด้วยวัตถุ
ทั้งหลายมีดนตรี ของหอมและมาลาทุกอย่างเป็นต้น ทรงนำออกจากพระนคร
ทรงให้ทำมหาจิตกาธาน ด้วยไม้หอมเป็นอันมาก ครั้นทรงทำเสร็จกิจของกุล-
บุตรแล้ว ทรงนำเอาพระธาตุมาประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์. คำที่เหลือในบททั้ง
ปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาชาตุวิภังคสูตรที่ ๑๐

๑๑. สัจจวิภังคสูตร

[๖๕๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี. สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า
คูก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระคำรัสแล้ว.

[๖๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ประกาศธรรมจักรอัน ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า
ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี อันสมณะ หรือพราหมณ์ หรือ
เทวดา หรือมาร หรือพรหม หรือใคร ๆ ในโลก ยังไม่เคยประกาศ ได้ทรง
บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔
อริยสัจ ๔ เหล่าไหน คือ ทรงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก
ทำให้ง่ายซึ่งทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธ-
คามินีปฏิบัติทาอริยสัจ ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ประกาศธรรมจักร
อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี อันสมณะ
หรือพราหมณ์ หรือเทวดา หรือมาร หรือพรหม หรือใคร ๆ ในโลก
ยังไม่เคยประกาศ ได้ทรง บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก
ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ นี้. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเสพ จงคบสาร์
บุตรและโมคคัลลานะเถิด ทั้งสองรูปนี้เป็นบัณฑิตภิกษุ ผู้อนุเคราะห์ผู้ร่วม
ประพฤติพรหมจรรย์ สารีบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบ
เหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตรย่อมแนะนำโศคาปัตติผล โมคคัล
ลานะ ย่อมแนะนำในผลชั้นสูง สารีบุตรพอที่จะบอก แสดงบัญญัติ แต่งตั้ง

เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ได้โดยพิสดาร. พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้พระสุตต ได้ตรัสพระภยิตนี้แล้ว เสด็จลุกจากอาสนะเข้าไปยังพระวิหาร.

[๗๐๐] ขณะนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน พระสารีบุตรได้เรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ประกาศธรรมจักร อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี อันสมณะ หรือพราหมณ์ หรือเทวดา หรือมาร หรือพรหม หรือใคร ๆ ในโลก ยังไม่เคยประกาศ ได้ทรงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ อริยสัจ ๔ เหล่าไหน คือ ทรงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ.

[๗๐๑] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ทุกขอริยสัจเป็นไฉน คือชาติก็เป็นทุกข์ ขราก็เป็นทุกข์ มรณะก็เป็นทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ก็เป็นทุกข์ ความไม่ได้สมปรารถนา ก็เป็นทุกข์ โดยประมวลแล้ว อุปาทานจันท์ ๕ เป็นทุกข์.

คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ชาติเป็นไฉน ได้แก่ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งจันท์ ความได้เฉพาะซึ่งอายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายนั้น ๆ นี้เรียกว่า ชาติ.

คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ขราเป็นไฉน ได้แก่ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความเป็นผู้มีฟันหัก มีผมหงอก มีหนังย่น ความเสื่อมอายุ ความห่อหมกแห่งอินทรีย์ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายนั้น ๆ นี้เรียกว่า ขรา

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็มรณะเป็นไฉน ได้แก่ ความจืด ความเคลื่อนไปความแตก ความอันตราย ความตาย ความมรณะ การทำกาละ ความสลายแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่าง ความขาดชีวิตนทรีย์ จากหมู่สัตว์ นั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายนั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็โสกะเป็นไฉน ได้แก่ ความโศก ความเศร้า ความเหี่ยวแห้งใจ ความเหี่ยวแห้งภายใน ความเหี่ยวแห้งรอบใน ภายใน ของบุคคลผู้ประจวบกับความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องแล้ว นี้เรียกว่า โสกะ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ปริเทวะเป็นไฉน ได้แก่ ความรำพัน ความรำไร กิริยารำพัน กิริยารำไร ลักษณะที่รำพัน ลักษณะที่รำไร ของบุคคลที่ประจวบกับความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องแล้ว นี้เรียกว่า ปริเทวะ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ทุกขะเป็นไฉน ได้แก่ ความลำบากกาย ความไม่สบายกาย ความเสวยอารมณ์ที่ลำบาก ที่ไม่สบาย อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย นี้เรียกว่า ทุกขะ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็โทมนัสเป็นไฉน ได้แก่ ความลำบากใจ ความไม่สบายใจ ความเสวยอารมณ์ที่ลำบาก ที่ไม่สบาย อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ นี้เรียกว่า โทมนัส.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อุปายาสเป็นไฉน ได้แก่ ความคับใจ ความแค้นใจ ลักษณะที่คับใจ ลักษณะที่แค้นใจ ของบุคคลผู้ประจวบกับความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องแล้ว นี้เรียกว่า อุปายาส.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ความไม่ได้สมปรารถนาเป็นทุกข์เป็น
โงน ใต้แก่ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้น
อย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราอย่าต้องเกิดเป็นธรรมดา และความเกิดอย่าพึงมาถึง
เราเลย อันข้อนี้ ใคร ๆ จะสำเร็จตามความปรารถนาไม่ได้เลย แม้นี้ก็ชื่อว่า
ความไม่ได้สมปรารถนาเป็นทุกข์ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความแก่เป็นธรรมดา เกิด
ความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราอย่าต้องแก่เป็นธรรมดา และ
ความแก่อย่าพึงมาถึงเราเลย อันข้อนี้ ใคร ๆ จะสำเร็จตามความปรารถนาไม่
ได้เลย แม้นี้ก็ชื่อว่า ความไม่ได้สมปรารถนาเป็นทุกข์ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความ
เจ็บไข้เป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราอย่าต้อง
เจ็บไข้เป็นธรรมดา และความเจ็บไข้อย่าพึงมาถึงเราเลย อันข้อนี้ ใคร ๆ
จะสำเร็จตามความปรารถนาไม่ได้เลย แม้นี้ก็ชื่อว่า ความไม่ได้สมปรารถนา
เป็นทุกข์ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความตายเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่าง
นี้ว่า โอหนอ ขอเราอย่าต้องตายเป็นธรรมดา และความตายอย่าพึงมาถึงเรา
เลย อันข้อนี้ ใคร ๆ จะสำเร็จตามความปรารถนาไม่ได้เลย แม้นี้ก็ชื่อว่า
ความไม่ได้สมปรารถนาเป็นทุกข์ สัตว์ทั้งหลายผู้มีโสกะ ปรีเทวะ ทุกขะ
โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า โอหนอ
ขอเราอย่าต้องมีโสกะ ปรีเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดา
และโสกะ ปรีเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาสอย่าพึงมาถึงเราเลย อัน
ข้อนี้ ใคร ๆ จะสำเร็จตามความปรารถนาไม่ได้เลย แม้นี้ก็ชื่อว่า ความไม่
ได้สมปรารถนาเป็นทุกข์.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็โดยประมวลแล้ว อุปาทานชั้น ๕ เป็น
ทุกข์ เป็นโงน คืออย่างนี้ อุปาทานชั้น คือรูป คือเวทนา คือสัญญา

คือสังขาร คือวิญญาณ เหล่านั้น โดยประมวลแล้ว ชื่อว่า อุปาทานจันท์ ๕ เป็นทุกข์.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้เรียกว่าทุกขอริยสัง.

[๗๐๒] ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ทุกขสมุทัยอริยสังเป็นไฉน ได้แก่ตัณหาที่นำไปสู่ภพใหม่ สหระคตด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจความยินดี อันมีความเพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นี้เรียกว่า ทุกขสมุทัยอริยสัง.

[๗๐๓] ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ทุกขนิโรธอริยสังเป็นไฉน ได้แก่ ความดับด้วยอำนาจคลายกำหนัดไม่มีส่วนเหลือ ความสละ ความสลัดคืน ความปล่อย ความไม่มีอาลัย ซึ่งตัณหาที่นั่นนั่นแล นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัง.

[๗๐๔] ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังเป็นไฉน ได้แก่ มรรคมืองค์ ๘ อันประเสริฐนี้แล ซึ่งมีดังนี้ (๑) สัมมาทิฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สัมมาทิฐิเป็นไฉน ได้แก่ ความรู้ใน ทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุก นิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่าสัมมาทิฐิ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน ได้แก่ความดำริ ในเนกขัมมะ ความดำริในอันไม่พยาบาท ความดำริในอันไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สัมมวาจาเป็นไฉน ได้แก่ เจตนา เป็นเครื่องงดเว้นจากพูดเท็จ จากพูดต่อเสียด จากพูดคำหยาบ จากเจรจา เพื่อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมวาจา.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สัมมากัมมันตะเป็นไฉน ได้แก่ เจตนา เป็นเครื่องงดเว้น จากปาณาติบาต จากอทินนาทาน จากกาเมสุมิจฉาจาร นี้ เรียกว่า สัมมากัมมันตะ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีวะเป็นไฉน คือ อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ ละมิจฉาชีพแล้ว สำเร็จความเป็นอยู่ด้วยสัมมาชีพ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สัมมาวายามะเป็นไฉน คือ ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้ ย่อมให้เกิดฉันทะ พยายาม प्रารภความเพียร ประคองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น ๑ เพื่อละอกุศล ธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วเสีย ๑ เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นได้เกิดขึ้น. เพื่อความตั้งมั่น ไม่พินเฟือ เพิ่มพูน ไพบูลย์ เจริญ และบริบูรณ์ของกุศล- ธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สัมมาสติเป็นไฉน คือ ภิกษุในธรรม วินัยนี้ เป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัด อภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่ เป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา เป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิตะ. เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความ เพียร รู้สีกตัว มีสติกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสติ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สัมมาสมาธิเป็นไฉน คือ ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้สังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์
มีปีติและสุข เกิดแต่วิเวกอยู่ เข้าทุติยฌาน...อยู่ เป็นผู้วางเฉย เพราะ
หน่ายปีติ มีสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย เข้าตติยฌาน...อยู่
เข้าจตุตถฌาน...อยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคานินีปฏิปทาอริยสัจ.

[๗๐๕] ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัม-
พุทธเจ้า ได้ทรงประกาศธรรมจักรอันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่ป่าอิสิปตน
มฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี อันสมณะ หรือพราหมณ์ หรือเทวดา หรือมาร
หรือพรหม หรือใคร ๆ ในโลก ยังไม่เคยประกาศ ได้แก่ ทรงบอก ทรง
แสดง ทรงบัญญัติ ทรงแต่งตั้ง ทรงเปิดเผย ทรงจำแนก ทรงทำให้ง่ายซึ่ง
อริยสัจ ๔ นี้.

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวดังนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีภายิต
ของท่านพระสารีบุตรแล.

จบ สัจจวิภังคสูตร ที่ ๑๑

อรรถกถาสัจจวิภังคสูตร

สัจจวิภังคสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาจิขุณา** ความว่า นี้ชื่อว่า ทุกข์ อริยสัง ๗๗ นี้ชื่อว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง. แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. อนึ่ง ในที่นี้ การตั้งสังข์จะมีทุกขสังข์เป็นต้น ชื่อว่า การบัญญัติ. ก็บุคคลทั้งอาสนะ เรียกว่า บัญญัติอาสนะ. บทว่า **ปฏฐปนา** คือ การบัญญัติ. บทว่า **วิवरณา** คือ การทำเปิดเผย. บทว่า **วิขุณา** คือ ทำการจำแนก. บทว่า **อุตุตตานิกมมัม** ได้แก่ทำให้ปรากฏ. บทว่า **อนุครุครหา** ความว่า อนุเคราะห์ด้วยการสงเคราะห์ แม้ ๒ อย่าง คือ อามิสสงเคราะห์ ธรรมสงเคราะห์. บทว่า **ชนตา** คือ มารดาผู้ให้เกิด. บทว่า **อาปาเทตา** คือ ผู้เลี้ยง ทรงแสดงว่า โมคคัลลานะคุณมารดาผู้เลี้ยง. ก็มารดาผู้ให้เกิด. งควั้นของเค็มและของเปรี้ยวเป็นต้น ตลอด ๕ เดือนหรือ ๑๐ เดือน ทรง ทารกไว้ในท้อง ให้มารดาเลี้ยง คือ แม่นม รับทารกที่ออกจากท้อง. มารดานั้น เลี้ยงทารกด้วยน้ำนม และเนยสด เป็นต้นให้เจริญ. ทารกนั้นอาศัยความเจริญ เทียวไปตามสบาย. พระสารีบุตรเถระก็เป็นอย่างนั้น ตั้งเคราะห์บรรพชิต ทั้งหลาย ในสำนักของตน หรือของภิกษุเหล่าอื่น ด้วยการสงเคราะห์ ๒ อย่าง ปฏิบัติบรรพชิตผู้ใช้ ชักชวนในกัมมัฏฐาน รู้ความเป็นพระโสดาบันแล้ว จำเดิมแต่กาลบรรพชิตเหล่านั้นออกจากภัยในอบายทั้งหลาย บัดนี้ ก็เป็นผู้ไม่ สนใจในบรรพชิตเหล่านั้นว่า พวกเขาจักยังมรรคเบื้องสูงให้เกิดขึ้นด้วยการ กระทำของบุรุษ เฉพาะตนแล้ว กล่าวสั่งสอนบรรพชิตใหม่ ๆ เหล่าอื่น. ฝ่าย พระมหาโมคคัลลานะ สงเคราะห์บรรพชิตทั้งหลายในสำนักของตน หรือของ

ภิกษุเหล่าอื่นเช่นนั้นเหมือนกัน ชักชวนในกัมมัญฐาน ย่อมไม่ถึงความเป็นผู้
ไม่สนใจในบรรพชิตทั้งหลาย แม้บรรลุแล้วซึ่งผล ๓ ในเบื้องต้น. ทราบว่า
เพราะเหตุไร พระมหาโมคคัลลานะนั้น จึงมีความคิดอย่างนี้. สมดังพระดำรัส
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คุณแม้มีประมาณน้อยก็มี
กลิ่นเหม็น มูลร น้ำลาย น้ำหนอง เลือด แม้มีประมาณน้อยก็มีกลิ่นเหม็น
แม้ฉันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่สรรเสริญคุณแม้มีประมาณน้อย
โดยที่สุด แม้สักว่าแอบอิงนางฟ้า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ดังนี้. เพราะฉะนั้น
พระมหาโมคคัลลานะจึงไม่ถึงความเป็นผู้ไม่สนใจในบรรพชิตเหล่านั้น จนกว่า
พวกเขาจะไม่บรรลอรหัตต์ ย่อมถึงความเป็นผู้ไม่สนใจในบรรพชิตทั้งหลาย
แม้ผู้บรรลอรหัตต์แล้ว. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย สารีบุตรเหมือนมารดาผู้บังเกิดเกล้า โมคคัลลานะเหมือนมารดาเลี้ยง
ทารกที่เกิดแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรย่อมแนะนำในโศดาปัตติผล
โมคคัลลานะย่อมแนะนำในผลที่สูงขึ้นไป ดังนี้.

บทว่า ปิโหติ ได้แก่ ย่อมอาจ. บทว่า ทุกฺเข ญาณ ได้แก่
ญาณในการแทงตลอดด้วยการฟังและการพิจารณา. ในทุกขสมุทัยก็เหมือน
อย่างนั้น. ปฏิเวธญาณในการฟัง ย่อมควรในทุกขนิโรธ. ย่อมควรในทุกขนิโรธ
คามินีปฏิบัติเหมือนกัน. ในสังกัปปะทั้งหลายมีเนกขัมมสังกัปปะเป็นต้น ความ
ดำริว่า สังกัปปะเกิดขึ้นแล้วแก่ผู้พิจารณากาม ด้วยอรรถว่า กามเป็นข้าศึก
หรือโดยความสลัดออกจากกามก็ดี สังกัปปะทำการกำจัดกาม คือ ความเข้าไป
สงบระงับกามเกิดขึ้นแล้วก็ดี สังกัปปะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งการสงบจากกามก็ดี
ชื่อว่า เนกขัมมสังกัปปะ. แม้ในบททั้งสองที่เหลือนั้นนี้เหมือนกัน. ก็สังกัปปะ
เหล่านั้นแม้ทั้งหมด ในบุพภาคได้ในจิตต่าง ๆ ในขณะที่แห่งมรรคย่อมได้ใน

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 390

จิตเดียว จริงอยู่ ย่อมได้สังกัปปะเดียวเท่านั้น ที่ทำลายมิจฉาสังกัปปะ
เจตนาในเอกจิตนั้น ย่อมไม่ได้สังกัปปะต่างๆ. แม้สัมมาวาจาเป็นต้น ก็ย่อมได้
ในนิตเดียว ในขณะที่แห่งมรรคโดยนัยกล่าวแล้ว ในบรรดาจิตต่างๆ ในบุพภาค
ในที่นี้ มีความสังเขปเพียงเท่านี้. ส่วนความพิสดารได้กล่าวแล้วในสังกถา
วิสุทธิมรรค และในสัมมาทิฏฐิสูตรนั้นเที่ยวแล.

จบอรรถกถาสัจจวิภังคสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทักขินาวิภังคสูตร

[๑๐๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารนิโครธาราม เขตพระนครกบิลพัสดุ์ ในสักกชนบท. สมัยนั้นแล พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงถือผ้าคู่หนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผ้าใหม่คู่นี้ หม่อมฉันกรอด้าย ทอเอง ตั้งใจอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยความอนุเคราะห์ โปรดรับผ้าใหม่ทั้งคู่ของหม่อมฉันเถิด.

[๑๐๗] เมื่อพระนางกราบทูลแล้วอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนโคตมี พระนางจงถวายสงฆ์เถิด เมื่อถวายสงฆ์แล้ว จักเป็นอันพระนางได้บูชาทั้งอาตมภาพและสงฆ์ พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผ้าใหม่คู่นี้ หม่อมฉันกรอด้าย ทอเอง ตั้งใจอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยความอนุเคราะห์ โปรดรับผ้าใหม่ทั้งคู่ของหม่อมฉันเถิด แม้ในครั้งที่ ๒ แม้ในครั้งที่ ๓ แล พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสกะพระนาง แม้ในครั้งที่ ๒ แม้ในครั้งที่ ๓ ดังนี้ว่า คุณก่อนโคตมี พระนางถวายสงฆ์เถิด เมื่อถวายสงฆ์แล้ว จักเป็นอันพระนางได้บูชาทั้งอาตมภาพและสงฆ์.

[๑๐๘] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ ท่านพระอานนทีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดรับผ้าทั้งคู่ ของพระนางมหาปชาบดีโคตมีเถิด พระนางมหาปชาบดี

โคตมี มีอุปการะมาก เป็นพระมาตุจฉาผู้ทรงบำรุงเลี้ยง ประทานพระจีวรส
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระชนนีสวรรคตแล้ว ได้โปรดให้พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงดื่มเต้าพระถัน แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงมีอุปการะมากแก่
พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระนางทรงอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงถึง
พระพุทฺธะ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะได้ทรงอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทรงงดเว้น จากปาณาติบาต จากอทินนาทาน จากกามสุมิฉฉาจาร จากมุสาวาท
จากฐานะเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเพราะดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยได้ ทรง
อาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างไม่หวั่นไหว
ในพระพุทฺธะ พระธรรม พระสงฆ์ ทรงประกอบด้วยศีลที่พระอริยมุ่งหมาย
ได้ ทรงอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเป็นผู้หมดความสงสัยในทุกข์ ในทุกข-
สมุทัย ในทุกขนิโรธ ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงมีพระอุปการะมากแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี.

[๗๐๕] พ. ถูกแล้ว ๆ อานนท์ จริงอยู่ บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว
เป็นผู้ถึงพระพุทฺธะ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะได้ เราไม่กล่าวการที่
บุคคลนี้ตอบแทนต่อบุคคลนี้ด้วยดี เพียงกราบไหว้ ลูกรับ ทำอัญชลี ทำ
สามิจกรรมด้วยเพิ่มให้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉยเภสัชบริหาร
บุคคลใดอาศัยบุคคลใดแล้ว งดเว้น จากปาณาติบาต จากอทินนาทาน จาก
กามสุมิฉฉาจาร จากมุสาวาท จากฐานะเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเพราะ
ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยได้ เราไม่กล่าวการที่บุคคลนี้ตอบแทนต่อบุคคลนี้ด้วย
ดี เพียงกราบไหว้ ลูกรับ ทำอัญชลี ทำสามิจกรรม ด้วยเพิ่มให้จิวร บิณฑ-
บาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉยเภสัชบริหาร. บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว เป็น
ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างไม่หวั่นไหวในพระพุทฺธะ พระธรรม พระสงฆ์

ประกอบด้วยศีลที่พระอริยมุ่งหมายได้ เราไม่กล่าวการที่บุคคลนี้ตอบแทนบุคคลนี้ด้วยดี เพียงกราบไหว้ ลูกรับ ทำอัญชลี ทำสามิจิกรรม ด้วยเพิ่มให้ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉยเภสัชบริวาร. บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว เป็นผู้หมดความสงสัยในทุกข์ ในทุกขสมุทัย ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาได้ เราไม่กล่าวการที่บุคคลนี้ตอบแทนบุคคลนี้ด้วยดี เพียงกราบไหว้ ลูกรับ ทำอัญชลี ทำสามิจิกรรม ด้วยเพิ่มให้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉยเภสัชบริวาร.

[๗๑๐] คุก่อนอนนท์ ก็ทักษิณาเป็นปาฏิปุคคติกมี ๑๔ อย่าง คือ ให้ทานในตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๑. ให้ทานในพระปัจเจกสัมพุทธะ นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๒. ให้ทานในสาวกของตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์ นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๓. ให้ทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำอรรถผลให้แจ้ง นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๔. ให้ทานแก่พระอนาคามี นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๕. ให้ทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำอนาคามีผลให้แจ้ง นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๖. ให้ทานแก่พระสาวกคามี นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๗. ให้ทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำสกทาคามีผลให้แจ้ง นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๘. ให้ทานในพระโสดาบัน นี้เป็นทักษิणाปาฏิปุคคติกประการที่ ๙. ให้ทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำโสดาปัตติผลให้แจ้ง นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๑๐. ให้ทานในบุคคลภายนอกผู้ปราศจากความกำหนัดในกาม นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๑๑. ให้ทานในปุถุชนผู้มีศีล นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๑๒. ให้ทานในปุถุชนผู้ทุศีล นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๑๓ ให้ทานในสัตว์เดียรัจฉาน นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๑๔.

[๗๑๑] คุณก่อนอนนท ใน ๑๔ ประการนั้น บุคคลให้ทานในสัตว์ เดียวรจฉาน พึงหวังผลทักษิณาได้ร้อยเท่า ให้ทานในปุลุชนผู้ทุศีล พึงหวังผลทักษิณาได้พันเท่า ให้ทานในปุลุชนผู้มีศีล พึงหวังผลทักษิณาได้แสนเท่า. ให้ทานในบุคคลภายนอกผู้ปราศจากความกำหนัดในกาม พึงหวังผลทักษิณาได้แสนโกฏิเท่า. ให้ทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำโศคาปัตติผลให้แจ้ง พึงหวังผลทักษิณาจะนับไม่ได้ จะประมาณไม่ได้ จะป่วยกล่าวไปใยในพระโศคาบัน ในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำสกทาคามีผลให้แจ้ง ในพระสกทาคามี ในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำอนาคามีผลให้แจ้ง ในพระอนาคามี ในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำอรหัตผลให้แจ้ง ในสาวกของตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์ ในปัจเจกสัมพุทธะ และในตถาคตอรหันต์ สัมมาสัมพุทธเจ้า.

[๗๑๒] คุณก่อนอนนท ก็ทักษิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์มี ๗ อย่าง คือ ให้ทานในสงฆ์ ๒ ฝ่าย มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข นี่เป็นทักษิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์ประการที่ ๑. ให้ทานในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว เป็นทักษิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว นี่เป็นทักษิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์ประการที่ ๒. ให้ทานในภิกษุสงฆ์ นี่เป็นทักษิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์ประการที่ ๓. ให้ทานในภิกษุณีสงฆ์ นี่เป็นทักษิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์ประการที่ ๔. เสดียงสงฆ์ว่า ขอได้โปรดจัดภิกษุและภิกษุณีจำนวนเท่านี้ ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้าแล้วให้ทาน นี่เป็นทักษิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์ประการที่ ๕. เสดียงสงฆ์ว่า ขอได้โปรดจัดภิกษุจำนวนเท่านี้ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้า แล้วให้ทาน นี่เป็นทักษิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์ประการที่ ๖. เสดียงสงฆ์ว่า ขอได้โปรดจัดภิกษุณีจำนวนเท่านี้ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้า แล้วให้ทาน เป็นทักษิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์ประการที่ ๗.

[๗๑๓] คุณก่อนอนานนท์ ก็ในอนาคตกาล จักมีแต่เหล่าภิกษุโคตรภู มีฟ้ากาสาเวฬุคณ เป็นคนทุศีล มีธรรมลามก คนทั้งหลายจักถวายทานเฉพาะ สงฆ์ได้ในเหล่าภิกษุทุศีลนั้น คุณก่อนอนานนท์ ทักขิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์แม้ใน เวลานั้นเราก็ก้าวว่า มีผลนับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ แต่เราไม่กล่าวปาฏิปุค-คลิกทานว่ามีผลมากกว่าทักขิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์โดยปริยายไร ๆ เลย

[๗๑๔] คุณก่อนอนานนท์ ก็ความบริสุทธิ์แห่งทักขิณานี้มี ๔ อย่าง. ๔ อย่าง เป็นไฉน. คุณก่อนอนานนท์ ทักขิณาบางอย่างบริสุทธิ์ฝ่ายทายก ไม่บริสุทธิ์ ฝ่ายปลุกาหก บางอย่างบริสุทธิ์ฝ่ายปลุกาหก ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก บางอย่างฝ่าย ทายกก็ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปลุกาหกก็ไม่บริสุทธิ์ บางอย่างบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและ ฝ่ายปลุกาหก.

[๗๑๕] คุณก่อนอนานนท์ ก็ทักขิณาชื่อว่าบริสุทธิ์ฝ่ายทายก ไม่บริสุทธิ์ ฝ่ายปลุกาหกอย่างไร คุณก่อนอนานนท์ ในข้อนี้ ทายกมีศีล มีธรรมงาม ปลุกาหกเป็นผู้ทุศีล มีธรรมลามก อย่างนี้แล ทักขิณาชื่อว่าบริสุทธิ์ฝ่ายทายก ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปลุกาหก.

[๗๑๖] คุณก่อนอนานนท์ ก็ทักขิณาชื่อว่าบริสุทธิ์ฝ่ายปลุกาหก ไม่ บริสุทธิ์ฝ่ายทายกอย่างไร. คุณก่อนอนานนท์ ในข้อนี้ ทายกเป็นผู้ทุศีล มีธรรม ลามก ปลุกาหกเป็นผู้มีศีล มีธรรมงาม อย่างนี้แล ทักขิณาชื่อว่าบริสุทธิ์ฝ่าย ปลุกาหก ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก.

[๗๑๗] คุณก่อนอนานนท์ ก็ทักขิณาชื่อว่าฝ่ายทายกก็ไม่บริสุทธิ์ ฝ่าย ปลุกาหกก็ไม่บริสุทธิ์อย่างไร. คุณก่อนอนานนท์ ในข้อนี้ ทายกก็เป็นผู้ทุศีล มี ธรรมลามก ปลุกาหกก็เป็นผู้ทุศีล มีธรรมลามก อย่างนี้แล ทักขิณาชื่อว่า ฝ่ายทายกก็ไม่บริสุทธิ์ ฝ่ายปลุกาหกก็ไม่บริสุทธิ์.

[๗๑๘] คู่ก่อนอนานท์ ก็ทักขิณาชื่อว่าบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายก และฝ่ายปฏิบัติหาอย่างไร. คู่ก่อนอนานท์ในข้อนี้ ทายกก็เป็นผู้มีศีล มีธรรมงาม ปฏิบัติหาก็เป็นผู้มีศีล มีธรรมงาม อย่างนี้แล ทักขิณาชื่อว่าบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิบัติหา.

คู่ก่อนอนานท์ นี้แล ความบริสุทธิ์แห่งทักขิณา ๔ อย่าง.

[๗๑๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้ แล้วได้ตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ ต่อไปอีกว่า

(๑) ผู้ใดมีศีล ได้ของมาโดยธรรม
มีจิตเลื่อมใสดี เชื่อกรรมและผลแห่งกรรม
อย่างยิ่ง ให้ทานในคนทุกศีล ทักขิณาของ
ผู้นั้น ชื่อว่าบริสุทธิ์ฝ่ายทายก.

(๒) ผู้ใดทุกศีล ได้ของมาโดยไม่
เป็นกรรม มีจิตไม่เลื่อมใสไม่เชื่อกรรม
และผลของกรรมอย่างยิ่ง ให้ทานในคน
มีศีล ทักขิณาของผู้นั้นชื่อว่า บริสุทธิ์ฝ่าย
ปฏิบัติหา.

(๓) ผู้ใดทุกศีล ได้ของมาโดยไม่
เป็นกรรม มีจิตไม่เลื่อมใสไม่เชื่อกรรม
และผลของกรรมอย่างยิ่ง ให้ทานในคน
ทุกศีล เราไม่กล่าวทานของผู้นั้นว่า มีผล
ไพบูรณ์.

(๔) ผู้ใดมีศีล ได้ขงมาโดยธรรม
มีจิตเลื่อมใสดี เชื่อกรรมและผลของกรรม
อย่างยิ่ง ให้ทานในคนมีศีล เรากล่าว
ทานของผู้นั้นแลว่า มีผลไพบูรณ์.

(๕) ผู้ใดปราศจากราคะแล้ว ได้
ขงมาโดยธรรม มีจิตเลื่อมใสดี เชื่อ
กรรมและผลของกรรมอย่างยิ่ง ให้ทาน
ในผู้ปราศจากราคะ ทานของผู้นั้นนั้นแล
เลิศกว่าอามิสทานทั้งหลาย.

จบ ทักขิณาวิภังคสูตร ที่ ๑๒

จบ วิภังควรรค ที่ ๔

อรรถกถาทักขิณาวีรังคสูตร

ทักขิณาวีรังคสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

ในทักขิณาวีรังคสูตรนั้น บทว่า มหาปชาบดี โคตมิ ได้แก่ พระโคตรว่า โคตมิ. ก็ในวันขนานพระนาม พราหมณ์ทั้งหลายได้รับสักการะแล้ว เห็นพระลักษณะสมบัติของพระนางแล้ว ได้พยากรณ์ว่า ถ้าพระนางนี้ จักได้พระธิดา พระธิดาจักเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าจักได้พระโอรส พระโอรสจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระปชาของพระนาง จักเป็นผู้ยิ่งใหญ่ โดยประการแม้ทั้งสองนั้นเทียว ดังนี้. พระญาติทั้งหลายจึงได้ขนานพระนามของพระนางว่า ปชาบดี ด้วยประการฉะนี้. แต่ในสูตรนี้

ท่านรวมเอาพระโคตรด้วย จึงกล่าวว่า มหาปชาบดีโคตมิ. บทว่า นว ได้แก่ ใหม่. บทว่า สามิ วายิต์ คือทรงทอเองด้วยพระหัตถ์. ก็ในวันนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมิ อันหมู่พระพี่เลี้ยงนางนม แวดล้อมแล้ว เสด็จมาสู่โรงงานทอผ้าของศิลปินทั้งหลาย ทรงจับปลายกระสวย ได้ทรงทำอาการแห่งการทอผ้า. คำนั้น ท่านกล่าวหมายถึงการทอผ้านั้น. ถามว่า พระนางโคตมิทรงเกิดพระทัย เพื่อถวายผ้าคู่หนึ่ง แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในกาลไหน. ตอบว่า ในกาลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลुकิสัมโพธิญาณแล้ว เสด็จมาสู่กรุงกบิลพัสดุ์ โดยการเสด็จครั้งแรก. จริงอย่างนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงพาพระศาสดาซึ่งเสด็จบิณฑบาต ให้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ของพระองค์. ครั้งนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมิ ทรงเห็นพระรูปโสภากของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทรงพระดำริว่า พระอิตภาพของบุตรเรงดงามหนอ ดังนี้. ลำดับนั้น พระนางก็เกิดพระโสมนัสเป็นกำลัง. แต่่นั้น ทรงพระดำริว่า

เมื่อบุตรของเราอยู่ในท่ามกลางวัง ตลอด ๒๕ ปี วัตถุที่เราให้แล้วโดยที่สุด แม้สักว่าผลกล้วยนั้นเทียว ไม่มีเลย แม้บัดนี้เราจักถวายผ้าจีวรแก่บุตรนั้น. ทรงยังพระหฤทัยให้เกิดขึ้นว่า ก็ในกรุงราชคฤห์นี้มีผ้าราคาแพงมาก ผ้าเหล่านั้น ย่อมไม่ยังเราให้ดีใจ ผ้าที่เราทำเองนั้นแล ย่อมยังเราให้ดีใจได้ เราจำจะต้องทำผ้าเองถวาย ดังนี้.

ครั้งนั้น พระนางทรงให้นำฝ้ายมาจากตลาด ทรงขยำทรงยี่ด้วย พระหัตถ์ กรอด้วยอย่างละเอียด ทรงให้สร้างโรงงานทอผ้าในภายในพระราชวังนั้นเทียว ทรงให้เรียกช่างศิลป์ทั้งหลาย พระราชทานเครื่องบริโภค ขาพินียะ และโกชนียะ ของพระองค์นั้นแลให้แก่ช่างศิลป์ทั้งหลายแล้วทรงให้ทอผ้า. ก็พระนางอันคณะพระพี่เลี้ยงนางนม แวดล้อมแล้ว เสด็จไปจับปลายกระสวย ตามสมควรแก่กาลเวลา. ในเวลาที่ฝ้ายนั้นทอเสร็จแล้ว ทรงทำการสักการะใหญ่แก่ช่างศิลป์ทั้งหลายแล้ว ทรงใส่ผ้าคู่หนึ่งในหีบอันมีกลิ่นหอม ทรงให้ถือผ้า ทูลแต่พระราชอาวาสว่า หม่อมฉันจักถือผ้าจีวรไปถวายแก่บุตรเรา. พระราชาตรัสสั่งให้เตรียมทางเสด็จ. ราชบริวารทั้งหลายปิดกวาดถนน ตั้งหม้อน้ำเต็มยกธงผ้าทั้งหลาย ตกแต่งทางตั้งแต่พระทวารพระราชวัง จนถึงพระวิหารนิโครธาราม ทำทางให้เคลื่อนกล่นด้วยดอกไม้. ฝ่ายพระนางมหาปชาบดีทรงประดับเครื่องอลังการทุกอย่าง ผู้อันคณะพระพี่เลี้ยงนางนมแวดล้อมแล้ว ทรงทูลหีบผ้า เสด็จไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผ้าไหมคู่นี้เป็นของหม่อมฉัน ดังนี้เป็นต้น บทว่า **ทุกุติยมปิ** ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ตูก่อนโคตมิ** พระนางจงถวายสงฆ์เถิด พระนางมหาปชาบดีโคตมิได้กราบทูลอ่อนวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันอาจเพื่อถวายผ้าจีวรทั้งหลายจากคลังผ้าแก่ภิกษุ ร้อยรูปบ้าง พันรูปบ้าง ก็ผ้าไหมคู่นี้หม่อมฉันกรอด้วยเอง ทอเอง ตั้งใจอุทิศ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดรับผ้าใหม่คู่นั้นของหม่อมฉันเถิด. พระนางกราบทูลอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสห้ามอย่างนั้นเทียว. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงให้ถวายผ้าใหม่คู่นั้นที่พระนางจะถวายแต่พระองค์ แก่พระภิกษุสงฆ์เล่า. ตอบว่า เพราะเพื่อทรงอนุเคราะห์พระมารดา. ก็ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีพระดำริว่า เจตนา ๓ อย่างคือ บุพเจตนา มุญจนเจตนา อปรปรเจตนา ของพระนางมหาปชาบดีนี้ เกิดขึ้นปรารถนาแล้ว จงเกิดขึ้นปรารถนาพระภิกษุสงฆ์บ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้ เจตนาทั้ง ๖ อย่างก็จะรวมเป็นอันเดียวกัน จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ตลอดกาลนานแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีนั้น ดังนี้. ฝ่ายวิตถวาที (ผู้พูดให้หลงเชื่อ) กล่าววาทานที่ถวายสงฆ์มีผลมาก. ฟังท้วงติงวิตถวาทีนั้น ว่า เพราะเหตุไรจึงกล่าวอย่างนั้น ท่านย่อมกล่าวถึงทานที่ถวายสงฆ์ มีผลมากกว่าทานที่ถวายแก่พระศาสดาหรือ. เออขอรับ เรากล่าว. ท่านจงอ้างพระสูตรมา. ท่านวิตถวาทีอ้างพระสูตรว่า คู่ก่อนโคตมี พระนางถวายสงฆ์เถิด เมื่อถวายสงฆ์แล้ว จักเป็นอันพระนางได้บูชาทั้งอาตมภาพและสงฆ์. ก็พระสูตรนี้มีเนื้อความเพียงเท่านั้นหรือ. เออ เพียงเท่านั้น. ฝ่าว่าเป็นเช่นนั้น ทานที่ให้แก่คนกินเดนทั้งหลายก็พึงมีผลมาก ตามพระดำรัสว่า คู่ก่อนอนันท์ ถ้าอย่างนั้น เธอจงให้ขนมแก่คนกินเดนทั้งหลาย และว่า คู่ก่อนกัจจนะ ถ้าอย่างนั้น เธอจงให้น้ำอ้อยแก่คนกินเดนทั้งหลาย ดังนี้. ก็เมื่อเป็นอย่างนั้น พระศาสดาจึงทรงยังผ้าที่จะถวายพระองค์ให้ถึงสงฆ์แล้ว ดังนี้. ก็ชนทั้งหลายแม้มีพระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชาเป็นต้น ย่อมสั่งให้บรรณาการที่นำมาเพื่อให้แก่ชนทั้งหลายมีตนเลียงช้างเป็นต้น ชนเหล่านั้นก็พึงใหญ่กว่าพระราชาเป็นต้น. จริงอยู่ ทักขิไณยบุคคลที่ยอดเยียมกว่าพระศาสดาไม่มี ตามพระ-

บาลีว่า เพราะฉะนั้น ท่านอย่าถืออย่างนั้น ทักขิไณยบุคคลที่ถึงความเป็นผู้เลิศแห่งอาหุไนยบุคคลทั้งหลาย ผู้ต้องการบุญ แสงผลไพบูลย์ที่ประเสริฐที่สุด เช่นกับ พระพุทธเจ้าไม่มีในโลกนี้ หรือในโลกอื่น. พระเจตนา ๖ ประการของพระนางมหาปชาบดีโคตมี นั้นรวมเข้ากันแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความ สุข ตลอดกาลนานอย่างนี้.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามถึง ๓ ครั้งแล้ว ทรงให้ถวายแก่สงฆ์ ทรงมุ่งหมายอะไร. ตรัสอย่างนั้น เพื่อชนรุ่นหลัง และเพื่อทรงให้เกิดความยำเกรงในสงฆ์ด้วย. นัยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำริอย่างนี้ว่า เราไม่ดำรงอยู่นาน แต่ศาสนาของเราจักตั้งอยู่ในพระภิกษุสงฆ์ ชนรุ่นหลังจงยังความยำเกรงในสงฆ์ให้เกิดขึ้น ดังนี้ จึงทรงห้ามถึง ๓ ครั้งแล้ว ทรงให้ถวายสงฆ์ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น พระศาสดาจึงทรงให้ถวายผ้าใหม่คู่หนึ่ง แม้ที่พระนางจะถวายแก่พระองค์ให้แก่สงฆ์ ทักขิไณยบุคคลชื่อว่า สงฆ์ เพราะฉะนั้น ชนรุ่นหลังยังความยำเกรงให้เกิดขึ้นในสงฆ์ จักสำคัญปัจจัยสี่เป็นสิ่งพึงถวายสงฆ์เมื่อไม่ลำบากด้วยปัจจัยสี่ จักเรียนพระพุทธทวจนะทำสมณธรรม เมื่อเป็นอย่างนั้น ศาสนาของเราจักตั้งอยู่ถึง ๕,๐๐๐ ปี ดังนี้. ก็คำว่า ธรรมคา ทักขิไณยบุคคลที่ยอดเยียมกว่าพระศาสดาไม่มีนั้น ควรกล่าวแต่โดยคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดรับเถิด ดังนี้ ก็พระอานนทเถระไม่มีความอาฆาต หรือเวรในพระนางมหาปชาบดี ทั้งพระเถระไม่ต้องการว่า ทักขิณาของพระนางอย่าได้มีผลมาก. จริงอยู่ พระเถระเป็นบัณฑิต พหุสูต บรรลุเสกขปฏิปทา พระเถระนั้น เมื่อเห็นความที่ผ้าใหม่คู่หนึ่งที่พระนางถวายพระศาสดานั้นมีผลมาก จึงกราบทูลขอเพื่อทรงรับว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดรับเถิด ดังนี้. วิตถวาที่กล่าวอีกว่า พระศาสดา

ทรงนับเนื่องกับสงฆ์ เพราะพระดำรัสว่า เมื่อถวายสงฆ์แล้ว จักเป็นอัน
พระนางได้บูชาทั้งอาตมภาพและสงฆ์ดังนี้. วิตถกขาทินั้น ควรถูกท้วงติงว่า
ก็ทำหรือว่า สรณะมีเท่าไร ความเลื่อมใสแน่นแฟ้นมีเท่าไร. วิตถกขาทิ
เมื่อรู้ ก็จะกล่าวว่า สรณะมี ๓ ความเลื่อมใสแน่นแฟ้นมี ๓. แต่นั่น ก็ควรถูก
กล่าวว่า ตามลัทธิของท่านสรณะก็ยังมี ๒ อย่างเท่านั้น เพราะความที่พระ
ศาสดานับเนื่องกับสงฆ์. เมื่อเป็นอย่างนั้น บรรพชาที่ทรงอนุญาตอย่างนี้ว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบรรพชาอุปสมบท ด้วยไตรสรณคมน์ ดังนี้
แม้อุปสมบทก็ไม่เจริญขึ้น. แต่นั่น ท่านก็จะไม่เป็นบรรพชิต คงเป็นคฤหัสถ์.
ครั้นแม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่ง ณ พระคันธกุฎี ภิกษุทั้งหลายกระทำ
อุโบสถบ้าง ปวารณาบ้าง สังฆกรรมทั้งหลายบ้าง กรรมเหล่านั้นก็พึงกำเริบ
เพราะความที่พระศาสดาทรงนับเนื่องกับสงฆ์ และจะไม่มี. เพราะฉะนั้นจึง
ไม่ควรกล่าวกันว่า พระศาสดาทรงนับเนื่องกับสงฆ์. บทว่า **อาปาทิตา**
ได้แก่ ทรงให้เจริญพร้อมแล้ว อธิบายว่า ครั้น พระหัตถ์และพระบาทของ
พระองค์ไม่ยังกิจด้วยพระหัตถ์และพระบาทให้สำเร็จ พระนางก็ทรงให้พระหัตถ์
และพระบาทให้เจริญปรนปฏิบัติ. บทว่า **โปลิกา** ความว่า พระนางทรงเลี้ยง
พระองค์ โดยให้อาบน้ำ ทรงให้เสวย ทรงให้ดื่ม วันละ ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง.
บทว่า **ถณฺณํ ปายะสิ** ความว่า ได้ยินว่า นันทกุมารโพธิสัตว์ ทรงเป็นหนุ่ม
เพียงสอง - สามวันเท่านั้น ครั้น เมื่อนันทกุมารประสูติแล้ว พระนางมหาปชาบดี
ทรงให้พระโอรสของพระองค์ ให้แก่พระพี่เลี้ยงนางนม พระองค์เองให้หน้าที่
นางนมให้สำเร็จ ประทานพระจีรรสแด่พระโพธิสัตว์ พระเถระหมายถึงการ
ประทานพระจีรรสนั้น จึงกราบทูลอย่างนี้.

พระเถระครั้งนั้นแสดงความที่พระนางมหาปชาบดีทรงมีพระอุปการะมาก
ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงความที่พระตถาคตทรงมีพระอุปการะ

มาก จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภควนฺตุ อคฺมฺม คือ ทรงอาศัย คือ ทรงพึ่งพา ทรงมุ่งหมายพระผู้มีพระภาคเจ้า. ลำดับ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงอนุโมทนาถึงพระอุปการะยิ่ง ๆ ขึ้นไป ในพระอุปการะทั้งสอง จึงตรัสว่า ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยํ หานนฺท ปุคฺคโถ ปุคฺคํ อคฺมฺม ความว่า บุคคลผู้อันเตวาลิกาอาศัยบุคคลผู้อาจารย์ใด. บทว่า อิมฺสฺสานนฺท ปุคฺคสฺส อิมินา ปุคฺคเลน ความว่า บุคคลผู้อันเตวาลิกานี้ตอบแทนต่อบุคคลผู้อาจารย์นี้. บทว่า น สุปฏิการํ วทามิ ความว่า เราไม่กล่าวการตอบแทนอุปการะเป็นการทำด้วยดี. ในกรรมทั้งหลาย มีการอภิวัตนะ เป็นต้น การเห็นอาจารย์แล้วทำการกราบไหว้ ชื่อว่า อภิวัตนะ ได้แก่ เมื่อจะสำเร็จอริยาบถทั้งหลาย ผินหน้าไปทางทิศภาคที่อาจารย์อยู่ ไหว้แล้วเดิน ไหว้แล้วยืน ไหว้แล้วนั่ง ไหว้แล้วนอน ส่วนการเห็นอาจารย์แต่ที่ไกลแล้ว ลูกขึ้นทำการต้อนรับ ชื่อว่า ปัจจุจฺจฺวานะ. ก็กรรมนี้คือ เห็นอาจารย์แล้ว ประคองอัญชลีไว้เหนือศีรษะ นมัสการอาจารย์ หรือแม้ผินหน้าไปทางทิศภาคที่อาจารย์นั้นอยู่ นมัสการอย่างนั้นแล เดินไปก็ดี ยืนก็ดี นั่งก็ดี นอนก็ดี ประคองอัญชลีแล้วนมัสการนั้นเทียว ชื่อว่า อัญชลีกรรม. การทำกรรมอันสมควร ชื่อว่า สามิจฺจกรรม. ในวัตถุทั้งหลาย มีจิวร เป็นต้น เมื่อจะถวายจิวร ไม่ถวายตามมีตามเกิด. ถวายจิวรอันมีค่ามาก มีมูลค่า ๑๐๐ บ้าง ๒๐๐ บ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง. ในวัตถุทั้งหลายแม้มีบิณฑบาต เป็นต้น มีนัยนี้เหมือนกัน. ด้วยปัจจัยมากอย่างไร. แม้เมื่อยังระหว่างจักรวาล ให้เต็มด้วยปัจจัยอันประณีต ๔ คือเอายอดเท่าสิเนรุบรรพตถวาย ย่อมไม่อาจเพื่อทำกิริยาที่สมควรแก่อาจารย์เลย.

เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปรารภว่า ก็ทัทขิณา ๑๔ นี้แล. สูตรนี้เกิดขึ้นปรารภทัทขิณาเป็นปาฏิบุคคติก. ฝ่ายพระอานนทเถระถือ ทัทขิณาเป็นปาฏิบุคคติกอย่างเดียว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดรับ ดังนี้. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภเทศนี้ เพื่อทรง แสดงว่า ทานที่บุคคลให้แล้ว ในฐานะสิบสี่ชื่อว่า เป็นปาฏิบุคคติก. บทว่า **อัย ปจมา** ความว่า ทัทขิณานี้ประการที่ ๑ ด้วยอำนาจคุณบ้าง ด้วยอำนาจ เป็นทัทขิณาเจริญที่สุดบ้าง จริงอยู่ ทัทขิณานี้ ที่หนึ่งคือ ประเสริฐ ได้แก่ เจริญที่สุด ชื่อว่า ประมาณแห่งทัทขิณานี้ไม่มี. ทัทขิณาแม้ประการที่ ๒๓ เป็นทัทขิณาอย่างยิ่งเหมือนกัน. ทัทขิณาทั้งหลายที่เหลือ ย่อมไม่ถึงความเป็น ทัทขิณาอย่างยิ่งได้. บทว่า **พาหิรเก กามesu วิตราเค** ได้แก่ ผู้กัมมวาที ผู้กิริยาที ผู้มีอภิญา ๕ อันเป็นโลกิยะ. บทว่า **ปฺนุชฺชนสฺสึวา** ความว่า ปฺนุชฺชนผู้มีศีล โดยชื่อเป็นผู้มีศีลเป็นพื้นไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ไม่เบียดเบียน คนอื่น สำเร็จชีวิตด้วยกสิกรรมหรือพาณิชยกรรม โดยธรรม โดยชอบ. บทว่า **ปฺนุชฺชนทฺสึเต** ความว่าบุคคลทั้งหลายมีนายแก้วฏู และผู้จับปลาเป็นต้น ชื่อว่า ปฺนุชฺชนผู้ทศิล. เลี้ยงชีวิต ด้วยการเบียดเบียนสัตว์อื่น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงกำหนดวิบากของทัทขิณา เป็น ปาฏิบุคคติก จึงตรัสว่า **ตฺตฺรานนฺท** เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ติรจฺจนคเต** ความว่า ทานใดที่บุคคลให้แล้ว เพื่อเลี้ยงด้วยอำนาจแห่งคุณ ด้วยอำนาจแห่งอุปการะ ทานนี้ไม่ถือเอา. ทานแม้ใดสักว่าข้าวคำหนึ่งหรือ ครั้งคำอันบุคคลให้แล้ว ทานเมื่อนั้น ไม่ถือเอาแล้ว. ส่วนทานใดอันบุคคลหวังผลแล้วให้ตามความต้องการแก่สัตว์ทั้งหลายมีสุนัข สุกร ไก่ และกาเป็นนี้ ตัวใดตัวหนึ่งที่มาถึง ทรงหมายถึงทานนี้ จึงตรัสว่า **ให้ทานในสัตว์ดิรัจฺจน**

ดังนี้. บทว่า สตลคฺคา ได้แก่มีอานิสงส์ร้อยเท่า. บทว่า ปาฏิกงฺกิตฺตพฺพา คือ พิงปรารธนา. มีอธิบายว่า ทักขินานี้ย่อมให้อานิสงส์ห้าร้อยเท่า คือ อายุร้อยเท่า วรรณะร้อยเท่า สุขร้อยเท่า พละร้อยเท่า ปฏิภาณร้อยเท่า. ทักขินาให้อายุในร้อยอัตรภาพ ชื่อว่า อายุร้อยเท่า ให้อายุในร้อยอัตรภาพ ชื่อว่า วรรณะร้อยเท่า ให้อายุในร้อยอัตรภาพ ชื่อว่า สุขร้อยเท่า ให้อายุในร้อยอัตรภาพ ชื่อว่า พละร้อยเท่า ให้อายุในร้อยอัตรภาพ ชื่อว่า ปฏิภาณ ทำความไม่สะดุ้งในร้อยอัตรภาพ ชื่อว่า ปฏิภาณร้อยเท่า. แม้ในภพร้อยเท่าที่กล่าวแล้ว ก็มีเนื้อความอย่างนี้แล. พิงทราบนัยทุกบท ด้วยทำนองนี้. ในบทนี้ว่า ผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล แม้อุบาสกผู้ถึงไตรสรณะโดยที่สุดเบื้องต่ำ ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล. แม้ทานที่ให้ในอุบาสก ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผลนั้น นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้. ส่วนทานที่ให้แก่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในศีลห้า มีผลมากกว่านั้น ทานที่ให้แก่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในศีลสิบ มีผลมากกว่านั้นอีก. ทานที่ถวายแก่สามเณรที่บวชในวันนั้น มีผลมากกว่านั้น ทานที่ถวายแก่ภิกษุผู้อุปสมบท มีผลมากกว่านั้น ทานที่ถวายแก่ภิกษุผู้อุปสมบทนั้นแล ผู้ถึงพร้อมด้วยวัตรมีผลมากกว่านั้น ทานให้แก่ผู้ปรารภวิปัสสนา มีผลมากกว่านั้น. ก็สำหรับผู้มรรคสมังคิโดยที่สุดชั้นสูง ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล ชื่อว่า ปฏิบัติแล้ว. ทานที่ให้แก่บุคคลนั้น มีผลมากกว่านั้นอีก ถ้ามว่า ก็อาจเพื่อให้ทานแก่ภิกษุผู้มรรคสมังคิ หรือ. ตอบว่า เออ อาจเพื่อให้. ก็ภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา ถือบาตรและจีวร เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตเมื่อภิกษุผู้มรรคสมังคินั้น ยืนที่ประตูบ้าน ชนทั้งหลายรับบาตรจากมือก็ใส่ ขาหนีบและโกชณียะ. การออกจากมรรคของภิกษุยอมมีในขณะนั้น. ทานนี้ชื่อว่า เป็นอันให้แล้วแก่ภิกษุผู้มรรคสมังคิ. ก็อีกประการหนึ่ง ภิกษุนั้นนั่ง ณ โรงฉัน. มนุษย์ทั้งหลายไปแล้ววางขาหนีบะ โภชณียะในบาตร.

การออกจากมรรคของภิกษุนั้น ย่อมมีในขณะนั้น. ทานแม่นี้ ชื่อว่าให้แล้ว แก่ภิกษุผู้มรรคสมังคี. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อภิกษุนั้นนั่ง ณ วิหาร หรือ โรงฉัน อุบาสกทั้งหลายถือบาตรไปสู่เรือนของตนแล้ว ใส่ขาทนียะและโกชนียะ. การออกจากมรรคของภิกษุนั้น ย่อมมีในขณะนั้น. ทานแม่นี้ ชื่อว่าให้แล้วแก่ภิกษุผู้มรรคสมังคี. พึงทราบความที่ทานอันบุคคลให้แล้วแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผลนั้น เหมือนน้ำในตำรางไม่อาจนับได้ฉะนั้น. พึงทราบความที่ทานอันบุคคลให้แล้วในบุคคลทั้งหลาย มีพระโศคาบันเป็นต้น คุณน้ำในมหาสมุทรแล ในบรรดามหานทีนั้น ๆ เป็นอันนับไม่ได้. พึงแสดงเนื้อความนี้ แม้โดยความที่ทำฝุ่นในสถานสักว่าลานข้าวแห่งแผ่นดินเป็นต้น จนถึงฝุ่นทั้งแผ่นดิน อันประมาณไม่ได้.

เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปรารภว่า ก็ทักษิณา ๗ อย่างนี้. ทรงปรารภเทศนานี้ ที่ตรัสว่า คุณก่อนโคตมี พระนางจงถวายสงฆ์เถิด เมื่อถวายสงฆ์แล้ว จักเป็นอันพระนางได้บูชาทั้งอาตมาภาพและสงฆ์ เพื่อทรงแสดงว่า ทานที่ให้ในฐานะ ๗ นั้น เป็นอันชื่อว่าถวายสงฆ์แล้ว. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พุทธปฺปมุเข อุทฺโตสฺสุเข** ความว่า สงฆ์นี้คือ ภิกษุสงฆ์ฝ่ายหนึ่ง ภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายหนึ่ง พระศาสดาประทับนั่ง ณ ท่ามกลาง ชื่อว่าสงฆ์ ๒ ฝ่าย มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข. บทว่า **อัยฺยปรมา** ความว่า ชื่อว่าทักษิณา มีประมาณเสมอด้วยทักษิณานี้ไม่มี. ก็ทักษิณาทั้งหลายมีทักษิณาที่สองเป็นต้น ย่อมไม่ถึงทักษิณาแม่นั้น. ถามว่า ก็เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว อาจเพื่อถวายทานแก่พระสงฆ์ ๒ ฝ่ายมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขหรือ. ตอบว่า อาจ. อย่างไร. ก็พึงตั้งพระพุทธรูปที่มีพระธาตุในฐานะประมุขของสงฆ์ ๒ ฝ่าย ในอาสนะ วางตั้ง ถวายวัตถุทั้งหมดมีทักษิโณทกเป็นต้นแก่พระศาสดาก่อนแล้ว ถวายแก่พระสงฆ์ ๒ ฝ่าย. ทานเป็นอันชื่อว่าถวายสงฆ์ ๒ ฝ่าย มีพระพุทธเจ้า

เป็นประมุข ด้วยประการฉะนี้. ถามว่า ในพระสงฆ์ ๒ ฝ่ายนั้น ทานใด ถวายพระศาสดา ทานนั้นพึงทำอย่างไร. ตอบว่า พึงถวายภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วย วัตร ผู้ปฏิบัติพระศาสดา ด้วยว่า ทรัพย์อันเป็นของบิณฑบาตถึงแก่บุตร แม้การถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ ก็ควร. ก็ถือเนยใสและน้ำมัน พึงตามประทีป ถือผ้าสาฎกพึงยกธงปลูก. บทว่า ภิกษุสงฆ์ ได้แก่ ภิกษุสงฆ์ส่วนมากยังไม่ขาดสาย. แม้ในภิกษุสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน. บทว่า โคตรภูโน ได้แก่ เสวยสักว่า โคตรเท่านั้น อธิบายว่า เป็นสมณะแต่ชื่อ. บทว่า กาสาวกนุจาสือผู้มีชื่อว่ามีผ้ากาสาอะพันคอ. ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้นพันผ้ากาสาอะพันหนึ่ง ที่มือ หรือที่คอเที่ยวไป. ก็ประตูบ้าน แม้กรรมมีบุตรภริยากสิกรรมและ วณิชกรรม เป็นต้นทั้งหลาย ของภิกษุผู้ทุศีลเหล่านั้น ก็จักเป็นปกติเที่ยว. ไม่ได้ตรัสว่า สงฆ์ทุศีล ในบทนี้ว่า คนทั้งหลายจักถวายทาน เฉพาะสงฆ์ได้ในเหล่าภิกษุทุศีลนั้น จริงอยู่ สงฆ์ชื่อว่าทุศีลไม่มี แต่อุบาสกทั้งหลายชื่อว่า ทุศีล จักถวายทานด้วยคิดว่า เราจักถวายเฉพาะสงฆ์ในเหล่าภิกษุทุศีลนั้น

แม้ทักษิณาที่ถวายสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีผลนับไม่ได้ ด้วยการนับคุณ ด้วยประการฉะนี้. แม้ทักษิณาที่ให้ในสงฆ์ซึ่งมีภิกษุมีผ้ากาสาอะพันคอ ตรัสว่ามีผลนับไม่ได้ ด้วยการนับคุณเหมือนกัน. ก็ทักษิณาที่ถึงสงฆ์ย่อมมีแก่บุคคลผู้อาจเพื่อทำความยำเกรงในสงฆ์ แต่ความยำเกรงในสงฆ์ ทำได้ยาก. ก็บุคคลได้เตรียมไทยธรรมด้วยคิดว่า เราจักให้ทักษิณาถึงสงฆ์ ไปวิหารแล้วเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงให้พระเถระรูปหนึ่งเจาะจงสงฆ์เถิด. ลำดับนั้น ได้สามเณรจากสงฆ์ยอมถึงความ เป็นประการอื่นว่า เราได้สามเณรแล้ว ดังนี้. ทักษิณาของบุคคลนั้น ย่อมไม่ถึงสงฆ์. เมื่อได้พระมหาเถระแม้เกิดความโสมนัสว่า เราได้มหาเถระแล้ว ดังนี้ ทักษิณาก็ไม่ถึงสงฆ์เหมือนกัน. ส่วนบุคคลใดได้สามเณร ผู้อุป-

สมบพแล้ว ภิกษุหนุ่ม หรือเถระ ผู้พาลหรือ บัณฑิต รูปร่างหนึ่งจาก
สงฆ์แล้ว ไม่สงสัย ย่อมอาจเพื่อความยำเกรงในสงฆ์ว่า เราจะถวายสงฆ์.
ทักษิณาของบุคคลนั้นเป็นอัน เชื่อว่าถึงสงฆ์แล้ว. ได้ยินว่า พวกอุบาสกชาว
สมุทรฝั่งโน้น กระทำอย่างนี้. ก็ในอุบาสกเหล่านั้น คนหนึ่งเป็นเจ้าของวัด
เป็นกุฎุมพี เจาะจงจากสงฆ์ว่า เราจักถวายทักษิณาที่ถึงสงฆ์ จึงเรียนว่า
ขอท่านจงให้ภิกษุรูปหนึ่ง. อุบาสกนั้น ได้ภิกษุทุกรูปหนึ่ง พาไปสู่สถานที่นั่ง
ปูอาสนะผูกเพดานเบื้องบน บูชาด้วยของหอม ธูป และดอกไม้ ล้างเท้า
ทาด้วยน้ำมัน ได้ถวายไทยธรรมด้วยความยำเกรงในสงฆ์ จุจทำความนอบน้อม
แก่พระพุทธเจ้า. ภิกษุรูปนั้น มาสู่ประตูเรือนว่าท่านจงให้จอบเพื่อประโยชน์
แก่การปฏิบัติวัดในภายหลังภักต. อุบาสกนั้น เชื้อจอบด้วยเท้าแล้วให้ว่า จงรับไป.
มนุษย์ทั้งหลายได้กล่าวกะเขานั้นว่า ท่านได้ทำสักการะแก่ภิกษุนี้แต่เข้าประตูเดียว
ไม่อาจเพื่อจะกล่าว บัดนี้ แม้สักว่า อุปจาระ (มรรยาท) ก็ไม่มีนี่ชื่อว่าอะไร
ดังนี้. อุบาสก กล่าวว่า เหนะนาย ความยำเกรงนั้นมีต่อสงฆ์ ไม่มี
แก่ภิกษุนี้. ถามว่า ก็ใครยอมยังทักษิณาที่ถวายสงฆ์ ซึ่งมีภิกษุมิฟ้ากาสา
วะพันคอให้หมดจด. ตอบว่า พระมหาเถระ ๘๐ รูปมีพระสารีบุตรและพระ-
โมคคัลลานะเป็นต้น ย่อมให้หมดจดได้. อนึ่ง พระเถระทั้งหลายปรินิพพาน
นานแล้ว พระชินาสพทั้งหลายที่ยังมีชีวิตอยู่ตั้งแต่พระเถระเป็นต้น จนถึงทุก
วันนี้ ย่อมให้หมดจดเหมือนกัน.

ในบทนี้ว่า **ดูก่อนอานนท** แต่ว่า **เราไม่กล่าวปาฏิบุคคลิก**
ทานว่ามีผลมากกว่าทักษิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์โดยปริยายไร ๆ เลย
สงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขมีอยู่ สงฆ์ปัจจุบันนี้มีอยู่ สงฆ์ซึ่งมีภิกษุมิฟ้า
กาสาวะพันคอในอนาคตก็มีอยู่ สงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขไม่พียงนำเข้าไป
กับสงฆ์ในปัจจุบันนี้ สงฆ์ในปัจจุบันนี้ก็ไม่พียงนำเข้าไปกับสงฆ์ซึ่งมีภิกษุมิฟ้า

กาสภาวะพันคอในอนาคต พึงกล่าวตามสมัยนั้นเท่านั้น. ก็สมณปุถุชนซึ่งนำไป
เฉพาะจากสงฆ์ เป็นปาฏิบุคคติกโตดาบัน เมื่อบุคคลอาจเพื่อความยำเกรง
ในสงฆ์ ทานที่ให้ในสมณะผู้ปุถุชน มีผลมากกว่า. ในคำแม่มีอาทิวา โตดาบัน
อันทายกถือเอาเจาะจง เป็นปาฏิบุคคติกสหคามิ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. จจริงอยู่
เมื่อบุคคลอาจเพื่อความยำเกรงในสงฆ์ ให้ทานแม่ในภิกษุผู้ศีล

ซึ่งเจาะจงถือเอา มีผลมากกว่าทานที่บุคคลถวายในพระจีณาสพนัน

แล. ก็คำใดที่กล่าวว่า ลูกก่อนมหาบพิตร ทานที่ให้แก่ผู้มีศีลแล มีผลมาก
ทานที่ให้ในผู้ทุศีลหาผลมากอย่างนั้นไม่ คำนั้นพึงละนัยนี้แล้ว พึงเห็นใน
จุดกะนี้ว่า ลูกก่อนอาณนท ก็ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณานี้มี ๔ อย่าง.

บทว่า ทายกโต วิสุชฺฐติ ความว่า ทักษิณางอย่างบริสุทธิ์ โดยความมี
ผลมาก อธิบายว่าเป็นทาน มีผลมาก. บทว่า กลฺยาณธมฺโม ได้แก่ มีสุจริตรม

บทว่า ปาปธมฺโม คือมีธรรมอันชั่ว. ก็พึงแสดงพระเวสสันดรมหาราชใน

บทนี้ว่า ทักษิณางอย่างบริสุทธิ์ฝ่ายทายก. ก็พระเวสสันดรมหาราชนั้น ทรง

ให้พระโอรสพระธิดาแก่พราหมณ์ชุกแล้ว ยังแผ่นดินให้ห้วนไหว พึงแสดง

นายแก้วกฐะ ผู้อาศัยอยู่ที่ประตูปากน้ำกัลยาณนทีในคำนี้ว่า ทักษิณางอย่าง

บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก. ได้ยินว่า แก้วกฐะนั้น ได้ถวายบิณฑบาตแก่พระทีฆ-

โสมเถระถึง ๓ ครั้ง นอนบนเตียงเป็นที่ตายได้กล่าวว่า บิณฑบาตที่ถวายแก่

พระผู้เป็นเจ้าทีฆโสมเถระ ย่อมยกข้าพเจ้าขึ้น. พึงแสดงถึงพรานผู้อยู่ใน

วัชตมานะในบทว่า เหนว ทายกโต นี้. ได้ยินว่า นายพรานนั้นเมื่อให้ทักษิณา

อุทิศถึงผู้ตายได้ให้แก่ภิกษุผู้ทุศีลรูปหนึ่งนั้น แลถึง ๓ ครั้ง. ในครั้งที่ ๓ อมมนุษย์

ร้องขึ้นว่า ผู้ทุศีลปล้นฉันทันนี้. ในเวลาที่พรานนั้นถวายแก่ภิกษุผู้มีศีลรูป

หนึ่งมาถึง ผลของทักษิณาก็ถึงแก่เขา. พึงแสดงอสทิสทานในคำนี้ว่า ทักษิณา

บางอย่างบริสุทธิ์ ฝ่ายทายกเท่านั้น.

ในคำว่า ทักขิณานันฺนบริสุทฺธิ์ฝ่ายทายกนี้ พึงทราบความบริสุทฺธิ์แห่ง
ทานในบททั้งปวง โดยทำนองนี้ว่า ชาวนาผู้ฉลาดได้นาแม่ไม่ดี ไถในสมัย
กำจัดฝุ่น ปลูกพืชที่มีสาระ ดูแลตลอดคืนวัน เมื่อไม่ถึงความประมาท ย่อมได้
ข้าวดีกว่านาที่ไม่ดูแลของคนอื่น ชื่อฉันใด ผู้มีศีลแม่ให้ทานแก่ผู้ทุศีลย่อมได้ผล
มากฉันนั้น. ในบทว่า วิตราโค วิตราเคสุ พระอนาคามี ชื่อว่า ปราศ
จากราคะ ส่วนพระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากราคะ โดยสิ้นเชิงทีเดียว เพราะฉะนั้น
ทานที่พระอรหันต์ให้แก่พระอรหันต์นั้นแหละ เป็นทานอันเลิศ. เพราะเหตุไร.
เพราะไม่มีความปรารถนาภพของผู้อภัยในภพ. ถามว่า พระชีณาสพยอมไม่
เชื่อผลทานมิใช่หรือ. ตอบว่า บุคคลทั้งหลายเชอผลทาน ที่เป็นเช่นกับพระ-
ชีณาสพเทียว ไม่มี ก็กรรมที่พระชีณาสพทำแล้ว ไม่เป็นกุศล หรืออกุศล
เพราะเป็นผู้ปราศจากฉันทราคะแล้ว ย่อมตั้งอยู่ในฐานกิริยา ด้วยเหตุนี้
บัณฑิตทั้งหลายจึงกล่าวว่ ทานของพระชีณาสพนั้นมีผลเลิศ ดังนี้. ถามว่า
ก็ทานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้แก่พระสารีบุตรเถระมีผลมาก หรือว่าทาน
ที่พระสารีบุตรเถระถวายแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีผลมาก. ตอบว่า บัณฑิต
ทั้งหลายกล่าวว่ทานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้แก่พระสารีบุตรมีผลมาก.
เพราะเหตุไร. เพราะบุคคลอื่นเว้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าสามารถให้ผล
ทานให้เกิดขึ้นไม่มี. จริงอย่างนั้น ทานยอมให้ผลแก่ผู้อาจเพื่อทำด้วยสัมปทา ๔
ในอรรถาพนั้นแล. สัมปทาในสูตรนี้มีดังนี้ คือความที่ไทยธรรมไม่เบียดเบียน
ผู้อื่นเกิดขึ้น โดยธรรม โดยชอบ, ความที่เจตนาด้วยอำนาจแห่งบุพเจตนา
เป็นต้น เป็นธรรมใหญ่, ความเป็นผู้มีคุณอันเลิศยิ่ง โดยความเป็นพระชีณาสพ.
ความถึงพร้อมด้วยวัตถุ โดยความเป็นผู้ออกแล้ว จากนิโรธในวันนั้น ดังนี้.

จบอรรถกถาทักขิณาวិภังคสูตรที่ ๑๒

จบวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรและอรรถกถาในวิภังควรรค

๑. ภัทเทกรัตตสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๒. อานันทภัทเทกรัตตสูตร	"
๓. มหากัจจานภัทเทกรัตตสูตร	"
๔. โลมสกังคิยภัทเทกรัตตสูตร	"
๕. จูพกัมมวิภังคสูตร	"
๖. มหากัมมวิภังคสูตร	"
๗. สพายตนวิภังคสูตร	"
๘. อุทเทสวิภังคสูตร	"
๙. อรณวิภังคสูตร	"
๑๐. ชาติวิภังคสูตร	"
๑๑. สัจจวิภังคสูตร	"
๑๒. ทักขินาวิภังคสูตร	"

สพายตนวรรค

๑. อนาถปิณฑิกโกวาทสูตร

[๗๒๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล อนาถปิณฑิกคฤหบดีป่วย ทนทุกข์เวทนา เป็นไข้หนัก จึงเรียกบุรุษคนหนึ่งมาสั่งว่า มาเถิดพ่อมหาจำเริญ พองงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วจงถวายบังคมพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าตามคำของเรา แล้วจงกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อนาถปิณฑิกคฤหบดีป่วย ทนทุกข์เวทนา เป็นไข้หนัก ขอลถวายบังคมพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า อนึ่ง จงเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรยังที่อยู่ แล้วจงกราบเท้าท่านพระสารีบุตรตามคำของเรา และเรียนอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อนาถปิณฑิกคฤหบดีป่วย ทนทุกข์เวทนาเป็นไข้หนัก ขอกราบเท้าท่านพระสารีบุตรด้วยเศียรเกล้า และเรียนอย่างนี้อีกว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ โอกาสเหมาะแล้ว ขอท่านพระสารีบุตรจงอาศัยความอนุเคราะห์ เข้าไปยังนิเวศน์ของอนาถปิณฑิกคฤหบดีเถิด บุรุษนั้นรับคำอนาถปิณฑิกคฤหบดีแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๒๑] พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อนาถปิณฑิกคฤหบดีป่วย ทนทุกข์เวทนา เป็นไข้หนัก ขอลถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า ต่อนั้น เข้าไปหาท่าน

พระสารีบุตรยังที่อยู่ กราบท่านพระสารีบุตรแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงเรียนท่านพระสารีบุตรดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อนาถบิณฑิกกฤหบดีป่วย ทนทุกขเวทนา เป็นไข้หนัก ขอกราบเท้าท่านพระสารีบุตรด้วยเศียรเกล้าและสั่งมาอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ โอกาสเหมาะแล้ว ขอท่านพระสารีบุตรจงอาศัยความอนุเคราะห์เข้าไปยังนิเวศน์ของอนาถบิณฑิกกฤหบดีเถิด ท่านพระสารีบุตรรับนิมนต์ด้วยศุภนิภาพ ครั้งนั้นแลท่านพระสารีบุตรนั่งสงบทรงบาตรจีวร มีท่านพระอานนท์เป็นปัจฉาสมณะเข้าไปยังนิเวศน์ของอนาถบิณฑิกกฤหบดี แล้วนั่งบนอาสนะที่เขาแต่งตั้งไว้

[๗๒๒] พอนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงกล่าวกะอนาถบิณฑิกกฤหบดีดังนี้ว่า ดูก่อนกฤหบดี ท่านพอทน พอเป็นไปได้อะไรหรือ ทุกขเวทนาทุเลา ไม่กำเริบ ปรากฏความทุเลาเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความกำเริบละหรือ.

อ. ข้าแต่พระสารีบุตรผู้เจริญ กระผมทนไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกระผมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย.

ความเป็นไปแห่งอาพาธ

[๗๒๓] ข้าแต่พระสารีบุตรผู้เจริญ ลมเหลือประมาณกระทบขม่อมของกระผมอยู่ เหมือนบุรุษมีกำลังเอาของแหลมคมที่ขม่อมจะนั้น กระผมจึงทนไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกระผมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย.

[๗๒๔] ข้าแต่พระสารีบุตรผู้เจริญ ลมเหลือประมาณเวียนศีรษะ กระผมอยู่ เหมือนบุรุษมีกำลังขันศีรษะด้วยชะเนาะมันจะนั้น กระผมจึงทน

ไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกรรมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏ มีความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย.

[๗๒๕] ข้าแต่พระสารีบุตรผู้เจริญ ลมเหลือประมาณปั่นป่วนท้อง ของกรรมอยู่ เหมือนคนฆ่าโค หรือลูกมือคนฆ่าโคผู้ฉลาดเอาเม็ดแฉะโคอัน คมคว้านท้อง ฉะนั้น กรรมจึงทนไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของ กรรมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความ ทุเลาเลย.

[๗๒๖] ข้าแต่พระสารีบุตรผู้เจริญ ความร้อนในกายของกรรม เหลือประมาณ เหมือนบุรุษมีกำลัง ๒ คน จับบุรุษมีกำลังน้อยกว่าที่อวัยวะ ป้องกัน ต่างต่าง ๆ แล้ว นาบ ย่าง ในหลุมถ่านเพลิง ฉะนั้น กรรมจึงทน ไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกรรมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏ ความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย.

[๗๒๗] สา. ดูก่อนคฤหบดี เพราะฉะนั้นแล ท่านพึงสำเหนียก อย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นจักขุ และวิญญูณที่อาศัยจักขุจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นโสต และวิญญูณที่อาศัยโสต จักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นฆานะ และวิญญูณที่อาศัย ฆานะจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นชีวหา และวิญญูณที่อาศัย ชิวหาจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นกาย และวิญญูณที่อาศัยกาย จักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นมโน และวิญญูณที่อาศัยมโน
จักไม่มีแก่เรา.

ดูก่อนคฤหบดี ท่านพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้เถิด.

ว่าด้วยพาหิรายตนะ

[๗๒๘] ดูก่อนคฤหบดี เพราะฉะนั้นแล ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า
เราจักไม่ยึดมั่นรูป และวิญญูณที่อาศัยรูปจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นเสียง และวิญญูณที่อาศัยเสียง
จักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นกลิ่น และวิญญูณที่อาศัยกลิ่น
จักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นรส และวิญญูณที่อาศัยรส
จักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นโผฏฐัพพะ และวิญญูณที่
อาศัยโผฏฐัพพะจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นธรรมารมณฺ์ และวิญญูณที่
อาศัยธรรมารมณฺ์จักไม่มีแก่เรา.

ดูก่อนคฤหบดี ฟ่านพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้เถิด.

[๗๒๙] ดูก่อนคฤหบดี เพราะฉะนั้นแล ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า
เราจักไม่ยึดมั่นจักขุวิญญูณ และวิญญูณที่อาศัยจักขุวิญญูณจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นโสตวิญญูณ และวิญญูณที่
อาศัยโสตวิญญูณจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นขานวิญญาณ และวิญญาณที่
อาศัยขานวิญญาณจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นชีวหาวิญญาณ และวิญญาณที่
อาศัยชีวหาวิญญาณจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นกายวิญญาณ และวิญญาณที่
อาศัยกายวิญญาณจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นมโนวิญญาณ และวิญญาณที่
อาศัยมโนวิญญาณจักไม่มีแก่เรา.

ดูก่อนคฤหบดี ท่านพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้เถิด.

[๗๓๐] ดูก่อนคฤหบดี เพราะฉะนั้นแล ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า
เราจักไม่ยึดมั่นจักขุสัมผัส และวิญญาณที่อาศัยจักขุสัมผัสจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นโสตสัมผัส และวิญญาณที่
อาศัยโสตสัมผัสจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นขานสัมผัส และวิญญาณที่
อาศัยขานสัมผัสจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นชีวหาสัมผัส และวิญญาณที่
อาศัยชีวหาสัมผัสจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นกายสัมผัส และวิญญาณที่อาศัย
กายสัมผัสจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นมโนสัมผัส และวิญญาณที่อาศัย
มโนสัมผัสจักไม่มีแก่เรา.

ดูก่อนคฤหบดี ท่านพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้เถิด.

[๗๑๑] คุณก่อนคฤหบดี เพราะฉะนั้นแล ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า
เราจักไม่ยึดมั่นเวทนาเกิดแต่จักขุสัมผัส และวิญญาณที่อาศัยเวทนาเกิดแต่จักขุ
สัมผัสจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นเวทนาเกิดแต่โสตสัมผัสและ
วิญญาณที่อาศัยเวทนาเกิดแต่โสตสัมผัสจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นเวทนาเกิดแต่ฆานสัมผัส และ
วิญญาณที่อาศัยเวทนาเกิดแต่ฆานสัมผัสจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่น เวทนาเกิดแต่ชีวหาสัมผัส และ
วิญญาณที่อาศัยเวทนาเกิดแต่ชีวหาสัมผัสจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นเวทนาเกิดแต่กายสัมผัส และ
วิญญาณที่อาศัยเวทนาเกิดแต่กายสัมผัสจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่น เวทนาเกิดแต่มนโสัมผัส และ
วิญญาณที่อาศัยเวทนาเกิดแต่มนโสัมผัสจักไม่มีแก่เรา.

คุณก่อนคฤหบดี ท่านพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้เถิด.

[๗๑๒] คุณก่อนคฤหบดี เพราะฉะนั้นแล ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า
เราจักไม่ยึดมั่นปฐวีธาตุ และวิญญาณที่อาศัยปฐวีธาตุจักไม่มีแก่เรา

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่น อาโปธาตุ และวิญญาณที่อาศัย
อาโปธาตุจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่น เตโชธาตุ และวิญญาณที่อาศัย
เตโชธาตุจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่น วาโยธาตุ และวิญญาณที่อาศัย
วาโยธาตุจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นอากาศธาตุ และวิญญูณที่
อาศัยอากาศธาตุจักไม่มีแก่เรา.

ดูก่อนคฤหบดี ท่านพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้เถิด.

[๗๓๓] ดูก่อนคฤหบดี เพราะฉะนั้นแล ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า
เราจักไม่ยึดมั่นรูปและวิญญูณที่อาศัยรูปจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นเวทนา และวิญญูณที่อาศัย
เวทนาจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นสัญญา และวิญญูณที่อาศัย
สัญญจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นสังขาร และวิญญูณที่อาศัย
สังขารจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นวิญญูณ และวิญญูณที่อาศัย
วิญญูณจักไม่มีแก่เรา.

ดูก่อนคฤหบดี ท่านพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้เถิด.

ว่าด้วยรูป ๔

[๗๓๔] ดูก่อนคฤหบดี เพราะฉะนั้นแล ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า
เราจักไม่ยึดมั่นอากาศานัญญาตณณาน และวิญญูณที่อาศัยอากาศานัญญาตณะ
ณจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นวิญญูณัญญาตณณานและ
วิญญูณที่อาศัยวิญญูณัญญาตณณานจัก ไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นอากิญจัญญาตณณานและ
วิญญูณที่อาศัยอากิญจัญญาตณณานจักไม่มีแก่เรา.

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นเนวสัญญานาสัญญายตนฌานและ
วิญญูณที่อาศัยเนวสัญญานาสัญญายตนฌานจักไม่มีแก่เรา.

ดูก่อนคฤหบดี ท่านพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้เถิด.

[๗๓๕] ดูก่อนคฤหบดี เพราะฉะนั้นแล ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า
เราจักไม่ยึดมั่นโลกนี้ และวิญญูณที่อาศัยโลกนี้จักไม่มีแก่เรา

พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดมั่นโลกหน้า และวิญญูณที่อาศัย
โลกหน้าจักไม่มีแก่เรา. ดูก่อนคฤหบดี ท่านพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้เถิด

[๗๓๖] ดูก่อนคฤหบดี เพราะฉะนั้นแล ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า
อารมณ์ใดที่เราได้เห็น ได้ฟัง ได้ทราบ ได้รู้แจ้ง ได้แสวงหา ได้พิจารณา
ด้วยใจแล้ว เราจักไม่ยึดมั่นอารมณ์นั้น และวิญญูณที่อาศัยอารมณ์นั้นจัก
ไม่มีแก่เรา ดูก่อนคฤหบดี ท่านพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้เถิด.

[๗๓๗] เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้ อนาถบิณฑิกคฤหบดี
ร้องไห้ น้ำตาไหล ขณะนั้น ท่านพระอานนทได้กล่าวกะนาถบิณฑิกคฤหบดี
ดังนี้ว่า ดูก่อนคฤหบดี ท่านยังอาลัยใจจืดใจจ่ออยู่หรือ.

อ. ข้าแต่พระอานนทผู้เจริญ กระผมมิได้อาลัย มิได้ใจจืดใจจ่อ
แต่ว่ากระผมได้นั่งใกล้พระศาสดาและหมู่ภิกษุที่น่าเจริญใจมาแล้วนาน ไม่เคย
ได้สดับธรรมมีกถาเห็นปานนี้.

อา. ดูก่อนคฤหบดี ธรรมกถาเห็นปานนี้ มิได้แจ่มแจ้งแก่คฤหัสถ์
ผู้นุ่งผ้าขาว แต่แจ่มแจ้งแก่บรรพชิต

อ. ข้าแต่พระสารีบุตรผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอธรรมมีกถาเห็นปานนี้
จงแจ่มแจ้งแก่คฤหัสถ์ผู้นุ่งผ้าขาวบ้างเถิด เพราะมีกุลบุตรผู้เกิดมามีกิเลส-
ธุลีในควมตาน้อย จะเสื่อมคลายจากธรรม จะเป็นผู้ไม่รู้ธรรม โดยมิได้สดับ.

ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรและท่านพระอานนท์กล่าวสอนอนาถ-
บิณฑิกกฤหบดีด้วยโอวาทีแล้ว จึงลุกจากอาสนะหลีกไป.

การเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า

[๗๓๘] ต่อนั้น อนาถบิณฑิกกฤหบดีเมื่อท่านพระสารีบุตรและท่าน
พระอานนท์หลีกไปแล้วไม่นาน ก็ได้ทำกาลกิริยาเข้าถึงชั้นดุสิตแล ครั้งนั้น
ล่วงปฐมยามไปแล้ว อนาถบิณฑิกเทพบุตรมีรัศมีงามส่องพระวิหารเชตวัน ให้
สว่างทั่ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วถวายอภิวัตพระผู้มี-
พระภาคเจ้าขึ้น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอเย็นเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาเหล่านี้ว่า

พระเชตวันนี้มีประโยชน์ อันสงฆ์ผู้
แสวงบุญอยู่อาศัยแล้ว อันพระองค์ผู้เป็น
ธรรมราชาประทับ เป็นที่เกิดปีติแก่ข้า-
พระองค์ ลัทธิทั้งหลายย่อมบริสุทธิดด้วย
ธรรม ๕ อย่างนี้ คือ กรรม ๑ วิชชา ๑
ธรรม ๑ ศีล ๑ ชีวิตอุตม ๑ ไม่ใช่บริสุทธิ
ด้วยใครหรือด้วยทรัพย์ เพราะฉะนั้นแล
บุคคลผู้เป็นบัณฑิต เมื่อถึงเห็นประโยชน์
ของตน พึงเลือกเฟ้นธรรมโดยแยบคาย
จะบริสุทธิในธรรมนั้นได้ด้วยอาการนี้
พระสารีบุตรนั้นแล ย่อมบริสุทธิได้ด้วย
ปัญญา ด้วยศีล และด้วยความสงบ

ความจริง ภิกษุผู้ถึงฝั่งแล้ว จะอย่างยิ่ง
ก็เท่าพระสารีบุตรนี้.

อนาถบิณฑิกเทวบุตรกล่าวดังนี้แล้ว พระศาสดาทรงพอพระทัยต่อนั้น
อนาถบิณฑิกเทวบุตรทราบบว่า พระศาสดาทรงพอพระทัยจึงถวายอภิวัตพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกระทำประทักษิณ หายตัวไป ณ ที่นั่นเอง.

[๗๓๕] ครั้งนั้นแล พอล่วงราตรีนั้นไปแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อคืนนี้ล่วงปฐมยามไปแล้ว
มีเทวบุตรคนหนึ่ง มีรัศมีงาม ต่องพระวิหารเชตวันให้สว่างทั่ว เข้ามาหาเรา
ยังที่อยู่ อภิวัตแล้ว ได้ยื่น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอเย็นเรียบร้อยแล้ว
ได้กล่าวกะเราด้วยคาถามีว่า

พระวิหารเชตวันนี้มีประโยชน์ อัน
สงฆ์ผู้แสวงบุญอยู่อาศัยแล้ว อันพระองค์
ผู้เป็นธรรมราชาประทับ อยู่เป็นที่เกิดปิติ
แก่ข้าพระองค์ สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ
ได้ด้วยธรรม อย่างนี้ คือ ธรรม ๑
วิชา ๑ ธรรม ๑ ศิล ๑ ชีวิตอุดม ๑
ไม่ใช่บริสุทธิด้วยโคตร หรือด้วยทรัพย์
เพราะฉะนั้นแล บุคคลผู้เป็นบัณฑิต เมื่อ
เห็นประโยชน์ของตน พึงเลือกเฟ้น
ธรรมโดยแยบคาย จะบริสุทธิในธรรมนั้น
ได้ด้วยอาการนี้ พระสารีบุตรนั้นแล ย่อม
บริสุทธิได้ด้วยปัญญา ด้วยศีล และด้วย

ความสงบ ความจริง ภิกษุผู้ถึงฝั่งแล้ว

จะอย่างยิ่งก็เท่าพระสารีบุตรนี้.

ภิกษุทั้งหลาย เทวบุตรนั้นได้กล่าวดังนี้แล้ว รู้ว่าพระศาสดาทรงพอ
พระทัย จึงอภิวัตเรา แล้วกระทำประทักษิณ หายตัวไป ณ ที่นั่นแล.

[๗๔๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ ท่านพระอานนท์ได้
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เทวบุตรนั้น คง
จักเป็นอนาถบิณฑิกเทวบุตรแน่ เพราะอนาถบิณฑิกกฤหบดีได้เป็นผู้เลื่อมใส
แล้วในท่านพระสารีบุตร.

พ. คู่ก่อนอานนท์ ถูกแล้ว ๆ เท่าที่คาดคะเนนั้นแล เธอลำดับเรื่อง
ถูกแล้ว เทวบุตรนั้นคืออนาถบิณฑิกเทวบุตร มิใช่อื่น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์จึงชื่นชม
ยินดี พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ อนาถบิณฑิกโกวาทสูตร ที่ ๑

สพายนวรรค

อรรถถาอนาถปิณฑโกวาทสูตร

อนาถปิณฑโกวาทสูตรขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

ในบทเหล่านั้น คำว่า ป่วยหนัก คือป่วยเหลือขนาด เข้าถึงการนอนรอความตาย. คำว่า เรียกว่าแล้ว คือ เล่ากันมาว่า ทราบใดที่เท้าของคฤหบดี ยังพาไปได้ ทรานั้น คฤหบดี ก็ได้ทำการบำรุง พระพุทธเจ้า วันละครั้งสองครั้งหรือสามครั้งไม่ขาด และท่านบำรุงพระศาสดาเท่าใด ก็บำรุงพวกพระมหาเถระเท่านั้นเหมือนกัน. วันนี้ ท่านเข้าถึงการอนชนนิตที่ไม่มีการลุกขึ้นอีก เพราะทำเดินไม่ได้แล้ว. อยากส่งข่าวไปจึงเรียกหาชายคนใดคนหนึ่งมา. คำว่า เข้าไปแล้วโดยส่วนแห่งทิศนั้น คือครั้งทูลอภิปาพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็เข้าไปหาในเวลาพระอาทิตย์ตก. คำว่า ค่อยยังชั่ว คือ ทุเลาเบาลง. คำว่า หนักขึ้น คือ เจริญยิ่งได้แก่เพียบลง คือเป็นเวทนาที่กล้าแข็ง. คำว่า มีแต่ความหนักขึ้นเป็นที่สุดปรากฏ ไม่มีความทุเลาลง คือก็ในสมัยที่เกิดเวทนาชนิดที่มีความตายเป็นที่สุดขึ้นมานั้น ย่อมเป็นเหมือนกระพ้อลมบนไฟที่ลุกโพลง ตลอดเวลาที่ไอน้ำมันยังไม่ดับ. ต่อให้ใช้ความเพียรใหญ่ขนาดไหน ก็ไม่อาจทำให้เวทนานั้นระงับไปได้. แต่จะระงับไปได้ก็คือเมื่อไอน้ำมันดับไปแล้ว. ที่นั่น ท่านพระสารีบุตรคิดว่า เวทนาของมหาเศรษฐี เป็นเวทนาชนิดมีความตายเป็นที่สุด ไม่มีใครสามารถห้ามได้. ถ้อยคำที่เหลือ ใช้ประโยชน์ไม่ได้. เราจักกล่าวธรรมกถาแก่มหาเศรษฐีนั้น.

และแล้วเมื่อกล่าวธรรมกถาแล้ว กะคฤหบดีนั้น จึงกล่าวขึ้นต้นว่า เพราะเห็นในกรณีนี้. ในคำเหล่านั้น คำว่า เพราะฉะนั้น คือเพราะ

ขึ้นชื่อว่าผู้ที่ถือเอาจักขุด้วยการถือเอาทั้งสามอย่างอยู่ สามารถป้องกันเวทนาที่มีความตายเป็นที่สุดที่บังเกิดขึ้นแล้วไม่มี. คำว่า **จักขุ** หมายความว่า **จักขุ** คือจักขุที่ไม่ถือเอาจักขุด้วยการถือเอาทั้งสามอย่าง. คำว่า **และความรู้แจ้งที่อาศัยจักขุของเรา** หมายความว่า **ความรู้แจ้งที่อาศัยจักขุของเรา** ก็จักขุไม่มี. รูปในอายตนะท่านได้แสดงในหนหลังว่า **รูป ก็ไม่มี** แล้ว. ในที่นี้เมื่อจะแสดงแม้รูปในกามภพทั้งหมด ท่านจึงกล่าวอย่างนี้.

คำว่า **โลกนี้ ก็ไม่มี** หมายความว่า ไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัย หรืออาหารการกินตลอดถึงเครื่องนุ่งห่ม กระทบไม่ยึดติดทั้งนั้น. ก็แหละคำนี้ท่านแสดงเพื่อการไม่มีความสะดุ้งในปัจจัยทั้งหลาย. ส่วนในคำว่า **โลกหน้า** ก็ไม่มีนี้ หมายความว่า ยกโลกมนุษย์ออกแล้ว ที่เหลือ ชื่อว่า **โลกหน้า** หรือโลกอื่น คำนี้ ท่านกล่าวเพื่อการระแวงสะดุ้งนี้ว่าเรา เมื่อเกิดในเทวโลกโน้นแล้วจะเป็นในฐานะชื่อโน้น เราจะขบจะกินจะนุ่งจะห่ม สิ่งชื่อนี้. พระเถระปลดเปลื้องจากความยึดถือทั้งสามอย่าง อย่างนี้ว่า ถึงสิ่งนั้น กระทบก็จะไม่ยึดติด และความรู้แจ้งที่อาศัยความยึดติดนั้น ก็จะไม่มีแก่กระทบด้วย แล้วจึงจบเทศน์ลงด้วยยอดคือ พระอรหัต.

คำว่า **แช่ลง** คือ ท่านได้เห็นสมบัติของตนแล้ว ย่อมเกิด ย่อมแช่และในอารมณ์ทั้งหลาย. เมื่อท่านพระอนนทว่าดังที่กล่าวมานี้แล้ว ก็สำคัญอยู่ว่า ขนาดคฤหบดีนี้ ซึ่งมีความเชื่อความเลื่อมใสอย่างนี้ ยังกลัวตาย แล้วคนอื่นใครเล่า จะไม่กลัว เมื่อจะทำให้แน่ใจแล้วให้โอวาทแก่คฤหบดีนั้นจึงได้กล่าวอย่างนี้. คำว่า **ธรรมกถาทำนองนี้** หมายความว่า **ธรรมกถาทำนองนี้** กระทบยังไม่เคยได้ฟังเลย. คือ อุบาสกนี้กล่าวว่า **ธรรมกถาทำนองนี้** แม้จากสำนักพระศาสดา กระทบก็ยังไม่เคยได้ฟังเลย. ถามว่า พระศาสดาไม่ทรงแสดงถ้อยคำที่ละเอียดลึกซึ้ง

แบบนี้หรือ. ตอบว่า ไม่ทรงแสดงก็หาไม่. แต่ทว่าถ้อยคำที่ทรงแสดงถึง
อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ พวกวิญญาณ ๖ พวกผัสสะ ๖ พวก
เวทนา ๖ ธาตุ ๖ ชั้น ๕ อนุรูป ๔ โลกนี้และโลกหน้า แล้วตรัสใส่ไว้ในความ
เป็นพระอรหันต์ด้วยอำนาจรูปที่ตาได้เห็นแล้ว เสียงที่หูได้ยินแล้ว กลิ่นรส-
โผฏฐัพพะที่จมูกลิ้นกายได้ทราบแล้วและธรรมารมณ์ที่ใจได้รู้แจ้งแล้ว ท่าน
คฤหบดีนี้ยังไม่เคยฟัง. เพราะฉะนั้น จึงกล่าวอย่างนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง อุบาสกนี้ ยินดียิ่งในทาน เมื่อจะไปสำนักพระ-
พุทธเจ้าจึงไม่เคยไปมือเปล่า เมื่อจะไปก่อนฉันก็ให้คนเอาข้าวต้มและ
ของขบเคี้ยวเป็นต้นแล้วจึงไป เมื่อจะไปหลังฉันแล้ว ก็ให้เอาเนยใส น้ำผึ้ง
และน้ำอ้อยเป็นต้นแล้วจึงไป เมื่อไม่มีสิ่งนั้น ก็ให้แบกหามทรายเอาไปเกลี่ย
ลงในบริเวณพระคันธกุฎี ครั้นให้ทาน รักษาศีลเสร็จแล้วจึงกลับไปสู่เรือน.
เล่ากันว่า อุบาสกนี้มีคติแบบโพธิสัตว์ ฉะนั้น ตลอดเวลา ๒๔ ปี โดยมาก
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส แต่ท่านกถาเท่านั้นแก่อุบาสกว่า อุบาสก ธรรมดา
ว่าท่านนี้ เป็นทางดำเนินของเหล่าโพธิสัตว์ เป็นทางดำเนินของเราด้วย เรา
ได้ให้ท่านมาเป็นเวลาสี่อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป ท่านก็ชื่อว่าดำเนินตามทางที่เรา
ได้ดำเนินมาแล้วโดยแท้. ถึงพระมหาสาวกมีพระธรรมเสนาบดีเป็นต้น ในเวลา
ที่อุบาสกมาสู่สำนักของตน ๆ ก็แสดงแต่ท่านกถาแก่ท่านเหมือนกัน . เพราะเหตุ
นั้นแล ท่านจึงว่า คฤหบดีธรรมกถาเห็นปานนี้ ย่อมไม่ปรากฏแก่พวกคฤหัสถ์
ผู้นุ่งห่มขาวเลย. มีคำที่ท่านอธิบายไว้อย่างนี้ว่า คฤหบดีสำหรับ พวกคฤหัสถ์
มีความพัวพันเหนียวแน่นแต่ในนา สวน เงิน ทอง คนใช้หญิง ชาย บุตร
และภรรยาเป็นต้น เอาแต่ความพอใจและความกตัญญูอย่างแรง ถ้อยคำว่า
อย่าทำความอาลัยดีในสิ่งเหล่านี้ อย่าไปทำความพอกพอกใจ ดังนี้ จึงไม่
ปรากฏ คือ ย่อมไม่ชอบใจแก่คฤหัสถ์เหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

คำว่า **เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ** ความว่า
ทำไมจึงเข้าไปเฝ้า. เล่ากันมาว่า พอฤดูหาคีนันเกิดในชั้นคูลิตเท่านั้น ก็เห็น
อัทภาพขนาดสามคาวุต โขติช่วงเหมือนกองทอง และสมบัติมีอุทยานและวิมาน
เป็นต้น จึงสำรวจดูว่า สมบัติของเรานี้ยิ่งใหญ่ เราได้ทำอะไรไว้ในถิ่นมนุษย์
หนอแล เห็นการกระทำอย่างยิ่งในไตรรัตน์ จึงคิดว่า ความเป็นเทพนี้เป็น
ที่ตั้งแห่งความประมาท เพราะว่าเมื่อเรามัวชื่นชมสมบัตินี้ ก็จะต้องมีความ
หลงลืมสติบ้างก็ได้ เอาละ เราจะไปกล่าวชมพระเชตวันของเรา พระภิกษุสงฆ์
พระตถาคตเจ้า อริยมรรค และพระสารีบุตรเถระ มาจากนั้นแล้วจึงจะค่อย
เสวยสมบัติ เทพบุตรนั้นจึงได้ทำอย่างนั้น. เพื่อแสดงข้อความนั้น ท่านจึง
กล่าวคำว่า **ครั้งนั้นแล อนาถบิณฑิกะ** เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า
ที่พวกฤษีสร้อยเศพแล้ว ได้แก่ ที่หมู่ฤษีสร้อยเศพแล้ว.

ครั้ง กล่าวชมพระเชตวันด้วยคาถาแรกอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะกล่าวชม
อริยมรรค จึงได้กล่าวคำว่า **การงานและความรู้** เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น
คำว่า **การงาน** หมายถึงมรรคเจตนา. คำว่า **ความรู้** หมายถึงมรรคปัญญา.
คำว่า **ธรรม** หมายถึงธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งสมาธิ. ท่านแสดงว่า ชีวิตของ
ผู้ที่ตั้งอยู่ในศีลว่าเป็นชีวิตที่สูงที่สุด ด้วยคำว่า **ศีล ชีวิตที่สูงที่สุด.**

อีกอย่างหนึ่ง ความเห็นและความดำริ ชื่อว่า **ความรู้**. ความพยายาม
ความระลึก และความตั้งใจมั่น ชื่อว่า **ธรรม**. การพูด การงาน และการ
เลี้ยงชีพ ชื่อว่า **ศีล**. ชีวิตของผู้ตั้งอยู่ในศีลนี้ เป็นชีวิตที่สูงที่สุด ชื่อว่า **ชีวิต
อุดม**. คำว่า **หมู่สัตว์ย่อมหมดจดด้วยสิ่งนี้** คือ หมู่สัตว์ย่อมบริสุทธิ์ ด้วย
มรรคที่ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้.

คำว่า เพราะเหตุ นั้น คือ เพราะเหตุที่หมจดด้วยมรรค มิใช่ เพราะด้วยโคตรหรือทรัพย์. บาทคาถาว่า พึงเลือกเฟ้นธรรมโดยอุบายที่ แยกคาย คือ พึงเลือกเฟ้นธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งสมาธิอย่างแนบเนียน. บาทคาถาว่า อย่างนี้จะหมจดในธรรมนั้น คือ ด้วยลักษณะเช่นนี้จึง จะหมจดในอริยมรรคนั้น. อีกอย่างหนึ่ง บาทคาถาว่า พึงเลือกเฟ้นธรรม โดยอุบายที่แยกคาย คือ พึงเลือกเฟ้นธรรมคือขันธ ๕ อย่างแนบเนียน. บาทคาถาว่า อย่างนี้จึงจะหมจดในธรรมนั้น คือ อย่างนี้จึงจะหมจด ในสัจจะทั้ง ๔ ข้อนั้น.

บัดนี้ อนาถบิณฑิกเทพบุตร เมื่อจะกล่าวชมพระสารีบุตรเถระ จึง ได้กล่าวว่า พระสารีบุตรนั้นแหละ เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น คำว่า พระ- สารีบุตรนั้นแหละ เป็นคำอวธารณะ (ห้ามข้อความอื่น) อนาถบิณฑิก เทพบุตรย่อมกล่าวว่า พระสารีบุตรเท่านั้น เป็นผู้เลิศด้วยปัญญาเป็นต้นเหล่านี้. คำว่า ด้วยความสงบระงับ คือ ด้วยความเข้าไปสงบกิเลส. คำว่า ถึงฝั่ง คือถึงพระนิพพาน. อนาถบิณฑิกเทพบุตรย่อมกล่าวว่า ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง บรรลุพระนิพพาน ภิกษุรูปนั้นอย่างมากที่สุดเท่านี้ ไม่มีใครที่เกินเลยพระเถระ ไปได้. ที่เหลือในที่ทุกแห่งตั้งทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอนาถบิณฑิกโกวาทสูตร ที่ ๑

๒. จันโนวาทสูตร

[๗๔๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต เขตพระนครราชคฤห์ สมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาจุนทะ และท่านพระฉันทะ อยู่บนภูเขา คิชฌกูฏ เฉพาะท่านพระฉันทะอาพาธ ทนทุกข์เวทนา เป็นไข้หนัก.

[๗๔๒] ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระมหาจุนทะยังที่อยู่ แล้วได้กล่าวกะท่านพระมหาจุนทะดังนี้ว่า คุณก่อนท่านจุนทะ มาเถิด เราจะเข้าไปหาท่านพระฉันทะยังที่อยู่ ได้ตามถึงความไข้ ท่านพระมหาจุนทะรับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว ต่อนั้น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุนทะ ได้เข้าไปหาท่านพระฉันทะยังที่อยู่ แล้วทักทายปราศรัยกับท่านพระฉันทะ ครั้นผ่านคำทักทายปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวกะท่านพระฉันทะดังนี้ว่า คุณก่อนท่านฉันทะ ท่านพอทน พอเป็นไป ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลา ไม่กำเริบ ปรากฏความทุเลาเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความกำเริบหรือ.

ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กระผมทนไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกระผมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย.

[๗๔๓] ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ลมเหลือประมาณกระทบขม่อมของกระผม เหมือนบุรุษมีกำลังเอาของแหลมคมที่ขม่อม ฉะนั้น กระผมจึงทน

ไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกรรมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย.

[๗๔๔] ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ลมเหลือประมาณเวียนศีรษะของกรรมอยู่ เหมือนบุรุษมีกำลังให้การชันศีรษะด้วยชะเนาะอย่างมั่น ฉะนั้น กรรมจึงทนไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกรรมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย.

[๗๔๕] ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ลมเหลือประมาณปั่นป่วนท้องของกรรม เหมือนคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ฉลาด เอามีดแล้โคอันคมคว้านท้อง ฉะนั้น กรรมจึงทนไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกรรมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย

[๗๔๖] ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ความร้อนในกายของกรรมเหลือประมาณ เหมือนบุรุษมีกำลัง ๒ คน จับบุรุษมีกำลังน้อยที่อวัยวะป้องกันตัวต่าง ๆ แล้ว นาบ ย่าง ในหลุมถ่านเพลิง ฉะนั้น กรรมจึงทนไม่ไหว เป็นไปไม่ไหว ทุกขเวทนาของกรรมหนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความกำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กรรมจักหาศาสตรามาฆ่าตัว ไม่อยากจะได้เป็นอยู่เลย.

[๗๔๗] สา. ท่านฉันนะอย่าได้หาศาสตรามาฆ่าตัวเลย จงเป็นอยู่ก่อนเกิด พวกเรายังปรารถนาให้ท่านฉันนะเป็นอยู่ ถ้าท่านฉันนะไม่มีโทษนะเป็นที่สบาย ผมจักแสวงหามาให้ ถ้าท่านฉันนะไม่มีเกสัชเป็นที่สบาย ผมจักแสวงหามาให้ ถ้าท่านฉันนะไม่มีคนบำรุงที่สมควร ผมจักคอยบำรุงท่านเอง ท่านฉันนะอย่าได้หาศาสตรามาฆ่าตัวเลย จงเป็นอยู่ก่อนเกิด พวกเรายังปรารถนาให้ท่านฉันนะเป็นอยู่.

[๗๔๘] ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ไม่ใช่กระผมไม่มีโทษนะเป็นที่สบาย ไม่ใช่ไม่มีเกสัชเป็นที่สบาย ไม่ใช่ไม่มีตนบำรุงที่สมควร ก็แหละกระผมได้ปรนนิบัติพระศาสดาตลอดกาลนาน ด้วยความพอพระทัย มิใช่ด้วยความไม่พอพระทัย ความจริง การที่ภิกษุปรนนิบัติพระศาสดาด้วยความพอพระทัย มิใช่ด้วยความไม่พอพระทัย นั้นเป็นการสมควรแก่สาวก ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ขอท่านจงทรงจำไว้อย่างนี้ว่า ฉันทภิกษุจักหาศาสตรามาฆ่าตัวอย่างมิให้ถูกตำหนิได้.

สา. พวกเรจักชื่อถามปัญหาท่านฉันนะสักเล็กน้อย ถ้าท่านฉันนะเปิดโอกาสพยากรณ์ปัญหาได้.

ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร โปรดถามเถิด กระผมฟังแล้วจึงจักรู้.

[๗๔๙] คุณก่อนท่านฉันนะ ท่านพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาณ ธรรมที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเราหรือ.

ท่านพิจารณาเห็นโสต โสตวิญญาณ...

ท่านพิจารณาเห็นฆานะ ฆานวิญญาณ...

ท่านพิจารณาเห็นชีวหา ชิวหาวิญญาณ...

ท่านพิจารณาเห็นกาย กายวิญญาณ...

ท่านพิจารณาเห็นมโน มโนวิญญาณ ธรรมที่รู้ได้ด้วยมโนวิญญาณว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเราหรือ.

ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กระผมพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาณ ธรรมที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา.

กระผมพิจารณาเห็นโสต โสตวิญญาณ...

กระผมพิจารณาเห็นฆานะ ฆานวิญญาณ...

กระผมพิจารณาเห็นชีวหา ชิวหาวิญญาณ...

กระผมพิจารณาเห็นกาย กายวิญญาณ...

กระผมพิจารณาเห็นมโน มโนวิญญาณ ธรรมที่รู้ได้ด้วยมโนวิญญาณ
ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา.

ปัญหาของพระสารีบุตร

[๗๕๐] สว. ลูกของท่านฉันทนะ ท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไร
ในจักขุ ในจักขุวิญญาณ ในธรรมที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณ จึงพิจารณาเห็น
จักขุ จักขุวิญญาณ ธรรมที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่
ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา.

ท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไร ในโสต ในโสตวิญญาณ...

ท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไร ในฆานะ ในฆานวิญญาณ...

ท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไร ในชีวหา ในชีวหาวิญญาณ...

ท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไร ในกาย ในกายวิญญาณ...

ท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไร ในมโน มโนวิญญาณ ในธรรม
ที่รู้ได้ด้วยมโนวิญญาณ จึงพิจารณาเห็นมโน มโนวิญญาณ ธรรมที่รู้ด้วย
มโนวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา.

ฉ. ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร กระผมเห็นความดับ รู้ความดับในจักขุ
ในจักขุวิญญาณ ในธรรมที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณ จึงพิจารณาเห็นจักขุ จักขุ
วิญญาณ ธรรมที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่น
ไม่ใช่อัตตาของเรา.

กระผมเห็นความดับ รู้ความดับในโสต ในโสตวิญญาณ...

กระผมเห็นความดับ รู้ความดับในฆานะ ในฆานวิญญาณ...

กระผมเห็นความดับ รู้ความดับในชีวหา ในชีวหาวิญญาณ...

กระผมเห็นความดับ รู้ความดับในกาย ในกายวิญญาณ

กระผมเห็นความดับ รู้ความดับในมโน ในมโนวิญญาณ ในธรรม
ที่รู้ได้ด้วยมโนวิญญาณ จึงพิจารณาเห็นมโน มโนวิญญาณ ธรรมที่รู้ได้ด้วย
มโนวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา.

[๗๕๑] เมื่อท่านพระฉนฺนนะกล่าวแล้วอย่างนี้ ท่านพระมหาจุนทะได้
กล่าวกะท่านพระฉนฺนนะดังนี้ว่า คุณก่อนท่านฉนฺนนะ เพราะฉะนั้นแล ท่านควร
ใส่ใจคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าในนี้ไว้ตลอดกาลเนื่องนิตย์แม้ตั้งนี้ว่า
บุคคลผู้อันตณหาและทิลฺลิตยอยู่แล้ว ย่อมมีความหวั่นไหว สำหรับผู้ไม่มี
ตณหาและทิลฺลิตย ย่อมไม่มีความหวั่นไหว เมื่อไม่มีความหวั่นไหว ก็มีความ
สงบ เมื่อมีความสงบก็ไม่มีตณหานำไปสู่ภพ เมื่อไม่มีตณหานำไปสู่ภพ ก็ไม่มี
การมาเกิด ไปเกิด เมื่อไม่มีการมาเกิดไปเกิด ก็ไม่มีจุติและอุปบัติ เมื่อไม่มีจุติ
และอุปบัติก็ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกหน้า ไม่มีระหว่างกลางทั้งสองโลก นี้แหละ
ที่สุดแห่งทุกข์ ครั้นท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุนทะ กล่าวสอนท่าน
พระฉนฺนนะด้วยโอวาทนี้แล้ว จึงลุกจากอาสนะ หลีกไป.

[๗๕๒] ครั้งนั้นแล ท่านพระฉนฺนนะ เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่าน
พระมหาจุนทะหลีกไปแล้วไม่นาน ได้หาศาสตรามาฆ่าตัวเสียทันทีนั้น ท่าน
พระสารีบุตรจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วถวายอภิวัตพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า นัง ฌ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอตั้งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระฉนฺนนะหาศาสตรา
มาฆ่าตัวเสียแล้ว ท่านจะมีคตอย่างไร มีสัมปรายภพอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร ฉันทนภิกษุพยากรณ์
ความเป็นผู้ไม่ด้วยคำหน้าเธอแล้วมิใช่หรือ.

สา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีบ้านในแคว้นวัชชีนามว่าบุพพชिरะ
ที่หมู่บ้านนั้น ท่านพระฉันทนยังมีสกุลมิตร สกุลสหาย และสกุลคนที่คอย
คำหนืออยู่.

[๗๕๓] พ. คุณก่อนสารีบุตร ฉันทนภิกษุยังมีสกุลมิตร สกุลสหาย
และสกุลที่คอยคำหนืออยู่ก็จริง แต่เราหาเรียกบุคคลว่า ควรถูกคำหนือด้วยเหตุ
เพียงเท่านั้นไม่ คุณก่อนสารีบุตร บุคคลใดแล ทั้งกายนี้และยึดมั่นกายอื่น
บุคคลนั้นเราเรียกว่า ควรถูกคำหนือ ฉันทนภิกษุหาไม่มีลักษณะนั้นไม่ ฉันทนภิกษุ
หาศาสตรามาว่าตัวอย่างไม่ควรถูกคำหนือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรจึง
ชื่นชมยินดี พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ ฉันทนโนวาทสูตร ที่ ๒

อรรถกถาฉัณโนวาทสูตร

ฉัณโนวาทสูตร ขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

ในคำเหล่านั้น คำว่า ฉัณนะ ได้แก่พระเถระมีชื่ออย่างนั้น ไม่ใช่เป็นพระเถระที่ออกไปด้วยกันกับพระพุทธเจ้า ตอนออกอภิเษกกรรมณ์. คำว่า จาการหลีกเร้น คือจากผลสมบัติ. คำว่า ใต้ถ้ำถึงความเป็นไข้ ได้แก่การบำรุงภิกษุไข้ ที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ ทรงพรรณนาไว้เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอย่างนั้น. คำว่า ศัสตรา ได้แก่ศัสตราที่คร่าชีวิต. คำว่า ไม่หวัง คือไม่อยาก. คำว่า ไม่เข้าไปถึง คือไม่เกิด ไม่มีปฏิสนธิ. คำว่า นั่นของเรา เป็นต้น ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจความยึดถือด้วยตัณหา มานะและทิฐิ. คำว่า เห็นความดับอย่างสิ้นเชิง คือทราบความสิ้นและความเสื่อมไป. คำว่า ข้าพเจ้าพิจารณาเห็นว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา คือข้าพเจ้าพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน คำว่า เพราะเหตุ นั้น คือเพราะเหตุที่พระเถระกล่าวว่า เมื่อข้าพเจ้าอดกลั้นเวทนาที่มีความตายเป็นที่สุดไม่ได้. จึงได้นำเอาศัสตรามานั้น ท่านเป็นปุถุชนจึงชี้แจงว่า เพราะฉะนั้น ท่านจงใส่ใจแม้ข้อนี้. คำว่า ตลอดกาลเนื่องนิคัย คือนิจกาล. คำว่า ที่อาศัยแล้ว คือตัณหาและทิฐิอิงแล้ว. คำว่า ห้วนไหว ได้แก่เป็นของกวัดแกว่ง. คำว่า ความสงบ คือความสงบกายสงบจิต อธิบายว่าถึงความสงบกิเลส ก็ย่อมมี. คำว่า นติ ได้แก่ตัณหา. คำว่า นตยา อสติ คือเมื่อไม่มีความกั้มُرุมเพราะความอาลัยโยติเพื่อประโยชน์แก่ภพ. คำว่า ไม่มี การมาและการไป คือ ชื่อว่าการมาด้วยอำนาจปฏิสนธิ ย่อมไม่มี ชื่อว่าการไปด้วยอำนาจจุติ ก็ย่อมไม่มี. คำว่า จุติและอุปบัติ คือ ชื่อว่าจุติด้วยอำนาจความเคลื่อน ชื่อว่าอุปบัติด้วยอำนาจการเกิดขึ้น. คำว่า ไม่มีในโลกนี้

ไม่มีในโลกหน้า ไม่มีโดยระหว่างโลกทั้งสอง คือในโลกนี้ก็ไม่มี ในโลกหน้าก็ไม่มี ในโลกทั้งสองก็ไม่มี. คำว่า นี่แลเป็นที่สุดของทุกข์ คือ นี่เท่านั้นเป็นที่สุดของวิภูทุกข์และกิเลสทุกข์ นี่เป็นกำหนดโดยรอบ เป็นทางโดยรอบ. เพราะนี่เท่านั้นเป็นความประสงค์ในข้อนี้. สำหรับท่านผู้ใดถือคำว่า ไม่มีโดยระหว่างโลกทั้งสอง แล้วต้องการระหว่างภพ ข้อคำที่ยิ่งไปสำหรับท่านเหล่านั้น ก็กล่าวในหนหลังเสร็จแล้วแล. คำว่า นำสัตว์รามมาแล้ว คือ เอาสัตว์รามสำหรับคร่าชีวิตมาแล้ว ตัดก้านคอแล้ว.

ถึงขณะนั้น ความกลัวตายของท่านก็ก้าวลง คตินิมิตปรากฏขึ้น. ท่านรู้ว่าตัวยังเป็นปุถุชน เกิดสลดใจ ตั้งวิปัสสนา พิจารณาสังขาร สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นสมศีลแล้วก็ปรินิพพาน. คำว่า ทรงพยากรณ์ความไม่เกิดต่อหน้าทีเดียว คือ ถึงแม้ว่าการพยากรณ์นี้ มีในเวลาทีพระเถระยังเป็นปุถุชนก็จริง ถึงอย่างนั้น การปรินิพพานที่ไม่มีอะไรมาแทรกแซงได้ของท่านก็ได้มีตามคำพยากรณ์นี้ เหตุฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงถือเอาคำพยากรณ์นั้นแหละมาตรัส. คำว่า ตระกูลที่พึงเข้าไป คือตระกูลที่ควรเข้าไป ด้วย คำว่า ตระกูลที่พึงเข้าไป นี้ พระเถระย่อมทูลถามว่า พระเจ้าข้า เมื่อยังมีพวกอุปัฏฐากและพวกอุปัฏฐายิกาอยู่อย่างนี้ ภิกษุนี้ จะปรินิพพานในพระศาสนาของพระองค์หรือ ครั้งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงความที่ภิกษุนี้ ไม่มี ความคลุกคลีในตระกูลทั้งหลาย จึงตรัสคำว่า สารีบุตร ก็แลเหล่านี้ ย่อมมี ดังนี้เป็นต้น. เล่ากันมาว่า ในฐานะนี้ ความไม่ข้องเกี่ยวในตระกูลทั้งหลายของพระเถระได้เป็นที่ปรากฏแล้ว. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งต้นทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาฉันทโนวาทสูตรที่ ๒

๓. ปุณโณวาทสูตร

[๗๕๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล ท่านพระปุณณะออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้านั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดสั่งสอนข้าพระองค์ ด้วยพระโอวาทย่อ ๆ พอที่ข้าพระองค์ได้สดับ ธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจะเป็นผู้ ๆ เดียวหลีกออก ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนปุณณะ ถ้าอย่างนั้น เธอจงฟังจงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป ท่านปุณณะทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า

[๗๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนปุณณะ มีรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดอยู่แล้ว ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน พุดถึง ดำรงอยู่ด้วยความติติโจรูปนั้น นันทีย่อมเกิดขึ้นแก่เธอผู้เพลิดเพลิน พุดถึง ดำรงอยู่ด้วยความติติโจรูปนั้นได้ เพราะนันทิเกิด เราจึงกล่าวว่า ทุกข์เกิดนะ ปุณณะ.

คุณก่อนปุณณะ มีเสียงที่รู้ได้ด้วยโสต...

คุณก่อนปุณณะ มีกลิ่นที่รู้ได้ด้วยฆานะ...

คุณก่อนปุณณะ มีรสที่รู้ได้ด้วยชีวหา...

คุณก่อนปุณณะ มีโณภูัพพะที่รู้ได้ด้วยกาย...

ดูก่อนปุณณะ มิธรรมารมณ์ที่รู้ได้ด้วยมโน อันนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดอยู่แล ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน พุดถึง ดำรงอยู่ด้วยจิตใจธรรมารมณ์นั้น นันทีย่อมเกิดแก่เธอผู้เพลิดเพลิน พุดถึง ดำรงอยู่ด้วยความจิตใจธรรมารมณ์นั้นได้ เพราะเหตุคือนันทิที่เกิด เราจึงกล่าวว่า ทุกข์เกิดนะ ปุณณะ.

[๗๕๖] ดูก่อนปุณณะ มีรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุอัน นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดอยู่แล ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่พุดถึง ไม่ดำรงอยู่ด้วยความจิตใจรูปนั้น นันทิของเธอผู้ไม่เพลิดเพลิน ไม่พุดถึง ไม่ดำรงอยู่ด้วยความจิตใจรูปนั้น ย่อมดับไป เพราะนันทิดับ เราจึงกล่าวว่า ทุกข์ดับนะ ปุณณะ.

ดูก่อนปุณณะ มิเสียงที่รู้ได้ด้วยโสต...

ดูก่อนปุณณะ มิกลิ่นที่รู้ได้ด้วยฆานะ...

ดูก่อนปุณณะ มิรสที่รู้ได้ด้วยชีวหา...

ดูก่อนปุณณะ มิโผฏฐัพพะที่รู้ได้ด้วยกาย...

ดูก่อนปุณณะ มิธรรมารมณ์ที่รู้ได้ด้วยมโน อันนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดอยู่แล ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่พุดถึง ไม่ดำรงอยู่ด้วยความจิตใจธรรมารมณ์นั้น นันทิของเธอผู้ไม่เพลิดเพลิน ไม่พุดถึง ไม่ดำรงอยู่ด้วยความจิตใจธรรมารมณ์นั้น ย่อมดับไป เพราะนันทิดับ เราจึงกล่าวว่า ทุกข์ดับนะ ปุณณะ.

ดูก่อนปุณณะ ก็เธออันเรากล่าวสอนด้วยโอวาทย่อ ๆ นี้แล้ว จักอยู่ในชนบทไหน.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งสอนด้วยโอวาทย่อ ๆ นี้แล้ว มีชนบทชื่อสุนาปรันตะ เป็นที่ที่ข้าพระองค์จักไปอยู่.

[๗๕๓] พ. คุณก่อนปุณณะ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทคร่ำคร่า ทยายช้านัก ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักดำ จักบริภายเธอ เธอจักมีความคิดอย่างไรในมนุษย์พวกนั้น.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักดำ จักบริภายข้าพระองค์ ข้าพระองค์จักมีความคิดในพวกเขาอย่างนี้ว่า พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทนี้ ยังดีนักหนาที่ไม่ให้การประหารเราด้วยฝ่ามือ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคต ข้าพระองค์มีความคิดในมนุษย์พวกนั้นอย่างนี้.

[๗๕๔] พ. คุณก่อนปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักให้การประหารเธอด้วยฝ่ามือ เธอจักมีความคิดอย่างไรในมนุษย์พวกนั้น.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักให้การประหารข้าพระองค์ด้วยฝ่ามือ ข้าพระองค์จักมีความคิดในพวกเขาอย่างนี้ว่า พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทนี้ ยังดีนักหนาที่ไม่ให้การประหารเราด้วยก้อนดิน ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคต ข้าพระองค์จักมีความคิดในมนุษย์พวกนั้น อย่างนี้.

[๗๕๕] พ. คุณก่อนปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักให้การประหารเธอด้วยก้อนดิน เธอจักมีความคิดอย่างไรในมนุษย์พวกนั้น.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบท จักให้การประหารข้าพระองค์ด้วยก้อนดิน ข้าพระองค์จักมีความคิดในพวกเขาอย่างนี้ว่า พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทนี้ ยังดีนักหนาที่ไม่ให้การประหารเรา

ด้วยท่อนไม้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคต ข้าพระองค์จักมีความคิดในมนุษย์พวกนั้นอย่างนี้.

ทรงแสดงความดุร้าย

[๗๖๐] พ. คุณก่อนปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบท จักให้การประหารเธอด้วยท่อนไม้ เธอจักมีความคิดอย่างไรในมนุษย์พวกนั้น.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบท จักให้การประหารข้าพระองค์ด้วยท่อนไม้ ข้าพระองค์จักมีความคิดในพวกเขาอย่างนี้ว่า พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทนี้ ยังคินักหนาที่ไม่ให้การประหารเราด้วยศาสตรา ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคต ข้าพระองค์จักมีความคิดในมนุษย์พวกนั้นอย่างนี้.

[๗๖๑] พ. คุณก่อนปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบท จักให้การประหารเธอด้วยศาสตรา เธอจักมีความคิดอย่างไรในมนุษย์พวกนั้น.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบท จักให้การประหารข้าพระองค์ด้วยศาสตรา ข้าพระองค์จักมีความคิดในพวกเขาอย่างนี้ว่า พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทนี้ ยังคินักหนาที่ไม่ปลิดชีพเราเสียด้วยศาสตราอันคม ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคต ข้าพระองค์จักมีความคิดในมนุษย์พวกนั้นอย่างนี้.

[๗๖๒] พ. คุณก่อนปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักปลิดชีพเธอเสียด้วยศาสตราอันคม เธอจักมีความคิดอย่างไรในมนุษย์พวกนั้น.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักปลิดชีพข้าพระองค์ด้วยศาสตราอันคม ข้าพระองค์จักมีความคิดในพวกเขาอย่างนี้ว่า มีเหล่าสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่อึดอัดเกลียดชังร่างกายและ

ชีวิต พวกัันแสวงหาศาสตราสังหารชีพอู่แล เราไม่ต้องแสวงหาสิ่งตั้งันั้นเลย ก็ได้ศาสตราสังหารชีพอแล้ว ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สูคต ข้าพระองค์จักมี ความคิดในมนุษย์พวกันั้นอย่างันี้.

[๗๖๓] พ. ดีละ ๑ ปุณณะ. เธอประกอบด้วยทมะและอุปสมะตั้งันี้ แล้ว จักอาจเพื่อจะอยู่ในสุนาปรันตชนบทได้แล คู่ก่อนปุณณะ เธอจงสำคัญ กาลที่ควรในบัดนี้เกิด.

ครั้งันั้นแล ท่านพระปุณณะยิณคืออนุโมทนาพระภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ลูกจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าทำประทักษิณ แล้วเก็บเสนาสนะ ถือบาตรจีวรเดินทางจาริกไปยังที่ตั้งัสุนาปรันตชนบท เมื่อจาริกไปโดยลำดับ ได้ลูถึงสุนาปรันตชนบทแล้ว.

[๗๖๔] เป็นอันว่า ท่านพระปุณณะอยู่ในสุนาปรันตชนบทันั้น ครั้งันั้นแล ท่านพระปุณณะได้ให้พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทกลับใจแสดงตน เป็นอุบาสกประมาณ ๕๐๐ คน ภายในพรรษานันั้นเอง กลับใจแสดงตนเป็น อุบาสิกาประมาณ ๕๐๐ คน ภายในพรรษานันั้นเอง และตัวท่านได้ทำให้แจ้ง ซึ่งวิชา๓ ภายในพรรษานันั้นเหมือนกัน ครันัสมัยต่อมา ท่านได้ปรินิพพาน แล้ว.

ครั้งันั้นแล ภิกษุมากด้วยกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้า นัง ฃ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนัง เรียบร้อยแล้ว ได้กราบ ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าตั้งันี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุลบุตรชื่อปุณณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสั่งสอนด้วยพระโอวาทย่อ ๑ นั้น ทำกาลละเสียแล้ว เธอมีคดีเป็นอย่างไร มีสัมปรายภพเป็นอย่างไร.

ทรงแสดงถึงปรินิพพาน

[๗๖๕] พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณณกุลบุตร เป็นบัณฑิต ได้
บรรลุธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว ทั้งไม่ให้เราลำบากเพราะเหตุแห่งธรรม
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณณกุลบุตรปรินิพพานแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ ปุณโณวาทสูตร ที่ ๓

อรรถกถาปุณโณวาทสูตร

ปุณโณวาทสูตร ขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

ในพระสูตรนั้น ความอยู่ผู้เดียว ชื่อว่า การหลีกเร้น. คำว่า ถ้าหากว่า นั้น ได้แก่ ตาและรูปนั้น. คำว่า เพราะความเพลिनเกิด ทุกข์ จึงเกิดขึ้น คือการรวมเอาทุกข์ในขั้น ๕ ย่อมมีด้วยการรวมเอาความเพลिनอันได้แก่ตัณหาอยู่ด้วยกัน. ด้วยประการฉะนี้ ก็เป็นอันทรงทำให้วิภูฏะถึงที่สุดด้วยอำนาจแห่งสัจจะทั้ง ๒ คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ในทวารทั้ง ๖ แล้วจึงทรงแสดง. ในนัยที่ ๒ ทรงทำวิภูฏะ ให้ถึงที่สุดด้วยอำนาจสัจจะ ๒ ข้อคือ นิโรธ มรรค แล้วจึงทรงแสดง. อนุสนธิที่แยกไว้โดยเฉพาะ. คือคำว่า และด้วยอาการอย่างนี้ ปุณณะเธอ. ครั้นทรงใส่เทศนาด้วยอำนาจวิภูฏะ และวิภูฏะในพระอรหัตอย่างนี้ก่อนแล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงให้ท่าน ปุณณเถระเปล่งสีหนาทในฐานทั้ง ๗ จึงได้ตรัสคำว่า และด้วยอาการอย่างนี้ เธอ ดังนี้ เป็นต้น. คำว่า ดู คือดูร้าย ร้ายกาจ. คำว่า หยาบคาย คือหยาบช้า. คำว่า ย่อมค่า คือย่อมค่าด้วยเรื่องสำหรับค่า ๑๐ อย่าง. คำว่า ย่อมตะคอก คือย่อมขู่ตะคอกว่า แกนี่เป็นสมณะได้อย่างไร ข้าจะเล่นงานแกอย่างนี้และอย่างนี้. คำว่า อย่างนี้ในกรณีนี้ คือสิ่งอย่างนี้ ในกรณีนี้ จะมีแก่ข้าพระพุทธเจ้า. คำว่า ด้วยกระบอง คือด้วยกระบองยาว ๔ สอก หรือด้วยท่อนไม้และไม้ค้อน. คำว่า ด้วยศัสตรา คือด้วยอาวุธที่มีคมข้างเดียว เป็นต้น. คำว่า แสวงหาเครื่องประหารคือศัสตรา คือ แสวงหาศัสตราเครื่องคร่าชีวิต. ข้อนี้พระเถระกล่าวหมายถึงพวกภิกษุที่ฟังเรื่องไม่งามในวัตถุแห่งปาราชิกข้อที่ ๓ เกิดความสะอิดสะเอียนร่างกาย แล้วแสวงหาเครื่องคร่า

ชีวิตคือศัสตรา. คำว่า **ข่มใจ** ในคำว่า **ด้วยความข่มใจและความเข้าไปสงบ** นี้ เป็นชื่อแห่งการสำรวมอินทรีย์เป็นต้น. จริงอยู่ ความสำรวมอินทรีย์ในคำว่า **ข่มแล้วด้วยดีจะเข้าถึงการข่มใจ ถึงที่สุดพระเวท** อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว นี้ ท่านกล่าวว่าเป็นความข่มใจ. ปัญญาในคำว่า หากยังมีอะไรที่ยิ่งกว่า ดีจะ **ทมะ จาคะ ขันติ**ในกรณีนี้ นี้ ท่านกล่าวว่าเป็นความข่มใจ. อุโบสถกรรมในคำว่า **ด้วยทาน ด้วยทมะ ด้วยสัตถุญมะ** ด้วยการกล่าวคำจริง นี้ ท่านกล่าวว่าเป็นความข่มใจ แต่ในพระสูตรนี้ ฟังทราบว่าเป็นความอดทน คือความข่มใจ. คำว่า **ความเข้าไปประจักษ์** เป็นคำใช้แทน คำว่า **ความข่มใจ** นั้นเอง.

คำว่า **ครั้งนั้นแล ท่านปุณณะ** ความว่า อยากทราบว่าท่านปุณณะนี้เป็นใคร และทำไมจึงอยากไปในที่นั้น. ท่านรูปนี้ ก็คือชาวเมืองสุนาปรันตะนั้นแหละ. ก็ท่านกำหนดว่า ในกรุงสาวัตถี อยู่ไม่สบาย จึงอยากจะไปเมืองสุนาปรันตะนั้น. ต่อไปนี้ เป็นลำดับถ้อยคำในเรื่องนั้น.

เล่ามาว่า ในแคว้นสุนาปรันตะ มีสองพี่น้องในหมู่บ้านพ่อค้าแห่งหนึ่งในสองพี่น้องนั้น บางทีพี่ชายก็นำเกวียน ๕๐๐ เล่ม ไปชนบทแล้วก็บรรทุกสินค้ามา. บางทีก็น้องชาย. ส่วนในอันนี้ พี่ชายให้น้องชายอยู่เฝ้าบ้านแล้วตัวเองก็นำเอาเกวียน ๕๐๐ เล่ม เทียวไปตามหัวเมือง มาถึงกรุงสาวัตถีโดยลำดับ พักกองเกวียนอยู่ใกล้ ๆ พระเชตวัน กินอาหารเมื่อเช้าแล้ว อันผู้ติดตามล้อมแล้วนั่งพักผ่อนตามสบาย.

ก็แลสมัยนั้น ชาวกรุงสาวัตถี กินอาหารเมื่อเช้าแล้ว อธิษฐานองค์อุโปสถสวมเสื้อสะอาด ถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น โนม่น้อมโอนเง้อมไปยังที่ซึ่งมีพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อยู่ แล้วพากันออกไปทางประตูทิศใต้ไปสู่พระเชตวัน. เมื่อเขาเห็นคนเหล่านั้น จึงถามชายคนหนึ่งว่า

พวกนี้ไปไหนกัน. นี่นาย คุณไม่รู้อะไรเลยหรือ แก้วคือพระพุทธะ พระธรรม พระสงฆ์ เกิดขึ้นแล้วในโลก เพราะเหตุนี้ มหาชนนี้ จึงพากันไปฟังธรรม. กถาในสำนักของพระศาสดา. คำว่า พุทธะ ของชายคนนั้น ทำลายผิวหนัง เป็นต้น เข้าไปจรดเยื่อกระดูก ตั้งอยู่. ต่อมา เขามีบริวารของตนแวดล้อม ได้ไปสู่วิวहारกับบริษัทนั้น ยืนอยู่ที่ท้ายสุดของบริษัทฟังธรรมของพระศาสดาที่กำลังแสดงธรรมอยู่ด้วยพระสูตรเสียงที่ไพเราะ แล้วเกิดความคิดอยากจะบวชขึ้นมา. เมื่อบริษัทที่พระตถาคตเจ้าทรงทราบเวลาแล้วส่งไปแล้ว ก็เข้าเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ทูลอาราธนาเสวยพระกระยาหารในวันพรุ่ง ในวันที่สองให้สร้างปะรำ แต่งตั้งอาสนะ ถวายมหาทานแต่พระสงฆ์มีองค์พระพุทธเจ้าเป็นพระประมุขในที่สุดภักติกิจ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาเสด็จกลับรับประทานอาหารเข้าแล้วอธิฐานองค์อุโบสถ แล้วให้เรียกเจ้าหน้าที่กุมของมาบอกทุกสิ่งทุกอย่างว่า ของเท่านี้ได้จำหน่ายไปแล้ว ได้มอบหมายทุกสิ่งทุกอย่างว่า จงให้สมบัตินี้แก่น้องชายฉัน แล้วก็บวชในสำนักพระศาสดา ตั้งหน้าตั้งตาทำกัมมัฏฐาน. ครั้งนั้น เมื่อท่านเอาใจใส่ทำกัมมัฏฐานอยู่กัมมัฏฐานก็ไม่ปรากฏ ต่อมาท่านจึงคิดว่า ชนบทนี้ไม่สะดวกแก่เรา อย่างไรเสีย เราต้องรับกัมมัฏฐานในสำนักพระศาสดาแล้วไปสู่ถิ่นเดิมของเรา จึงเมื่อท่านเที่ยวบิณฑบาตในตอนเช้าแล้วออกจากกรหลีกเร้นในตอนบ่ายแล้ว ก็เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าขอให้ทรงบอกกัมมัฏฐาน ได้เปล่งสีหนาท ๗ อย่างแล้วจึงหลีกไป. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ครั้งนั้นแล ท่านพระปุลณะ ฯลฯ อยู่ ดังนี้.

ก็ท่านปุลณะนี้ อยู่ที่ไหน. ท่านอยู่ในที่ แห่ง. ตอนแรกท่านเข้าสู่แคว้นสุนาปรันตะแล้วเข้าไปสู่อัมพหัทฐบรรพ เข้าสู่หมู่บ้านพ้อคำเพื่อบิณฑบาต ที่นั่นน้องชายจำท่านได้ จึงถวายอาหาร แล้วเรียนท่านว่า ท่าน

ครับ ท่านไม่ต้องไปที่อื่น นิมนต์อยู่ที่นี้แหละ ให้ท่านรับคำแล้วก็นิมนต์ให้อยู่ในที่นั้นนั่นแหละ.

ต่อจากนั้น ท่านได้ไปสู่วัดสมุททศิรี. ในที่นั้นมีที่สำหรับ เคนจกรมที่เขาตัดเอาแผ่นหินที่เสียบเหล็กไว้ตรงปลายมาทำ. ไม่มีใครเดินเหยียบแผ่นหินนั้นได้. ในที่นั้น คลื่นทะเลซัดมากระทบแผ่นหินที่เสียบเหล็กตรงปลายเกิดเสียงดังมาก. พระเถระคิดว่าจงเป็นที่อยู่สำราญสำหรับผู้เอาใจใส่ทำกัมมัญฐานเถิด แล้วก็อธิษฐานทำให้ทะเลสงบเสียง.

ต่อจากนั้นท่านได้ไปยังมาตุลศิรี. ในที่นั้นมีพวกนกชุกชุม เสียงอีกทีกทั้งคืนทั้งวัน. พระเถระคิดว่า ที่นี้ไม่สำราญ ต่อจากนั้นก็ไปวัดมกุฬการาม. วัดนั้นอยู่ไม่ไกล ไม่ไกลหมู่บ้านพ่อค้ามากนัก ไปมาสะดวกเงียบ ไม่มีเสียง. พระเถระคิดว่า ที่นี้สำราญ จึงให้สร้างที่พักกลางคืนและกลางวันพร้อมกับที่จกรม เป็นต้นแล้ว ก็เข้าจำพรรษาในที่นั้น. ท่านอยู่ในที่แห่ง ดังกล่าวมานี้.

ต่อมาอีกวันหนึ่ง ภายในพรรษานั่งเอง มีพ่อค้า ๕๐๐ คน ตั้งใจว่า พวกเราจะไปทะเลอื่น จึงเอาสินค้าบรรทุกลงเรือ ในวันลงเรือ น้องชายของพระเถระเลี้ยงพระเถระแล้วรับสีกขาบทในสำนักพระเถระไหว้เสร็จแล้ว เมื่อจะไปได้เรียนท่านว่า ท่านขอรับ ขึ้นชื่อว่าทะเลหลวงมีอันตรายมากมายเหลือจะประมาณได้ ขอให้ท่านช่วยสอดส่องพวกกระผมด้วย แล้วก็ลงเรือ. เรือก็แล่นไปด้วยความเร็วสูงจนถึงเกาะหนึ่ง. พวกคนคิดว่า พวกเราจะกินอาหารเช้าแล้วก็พากัน ขึ้นเกาะ. บนเกาะนั้นอะไร ๆ อย่างอื่น หามีไม่ มีแต่ป่าจันทน์ทั้งนั้น. ตอนนั้น คนหนึ่งเอามีดฟันต้นไม้ ก็รู้ว่าเป็นจันทน์แดง จึงกล่าวว่านี้แน่ะ. พวกเราไปสู่วะเลอื่นเพื่อประโยชน์แก่ลาภ ขึ้นชื่อว่าลาภที่ยิ่งกว่านี้ไม่มีอีกแล้ว ไม้ท่อนขนาดยาว ๔ นิ้ว ก็ราคาตั้งแสนแล้ว เราเอาแต่ของที่ควรแก่ของที่จะต้องเอาไปแล้ว ก็เอาไม้จันทน์บรรทุกให้เต็ม. พวกเขาก็กระทำอย่างนั้น.

พวกอมนุษย์ที่สิงในป่าจันทน์โกธร พวกกันคิดว่า คนพวกนี้มัน ทำป่า
จันทน์ของพวกเราให้ฉิบหายแล้ว พวกเราจะฆ่าพวกมัน แล้วพูดว่า เมื่อพวก
มันถูกฆ่าในที่นี้ ป่าทั้งหมดก็จะกลายเป็นซากศพไปหนึ่งป่าที่เดียว พวกเราจะ
ให้เรือมันจมกลางทะเล. แล้วต่อมาในเวลาที่คนพวกนั้นขึ้นเรือแล้วแล่นไปได้ครู่
เดียวเท่านั้น ก็ทำให้เกิดพายุลมอย่างแรง แล้วพวกอมนุษย์เหล่านั้นเองก็พากัน
แสดงรูปที่น่ากลัวต่าง ๆ นานา. พวกคนก็กลัวพากัน ไหว้เทพเจ้าของตน ๆ.
จุฬพลณกุกุมพี น้องชายพระเถระคิดว่า ขอให้พี่ชายของข้าจงเป็นที่พึ่งด้วย
เถิดแล้วก็ยื่นระตีกถึงพระเถระอยู่.

ได้ยินว่า ในขณะที่ตัวเอง พระเถระพิจารณาครู่ก็ได้ทราบว่าเขา
กำลังตกอยู่ในความฉิบหาย จึงเหาะขึ้นสู่ฟ้ามายืนอยู่ตรงหน้า. พวกอมนุษย์
เห็นพระเถระพูดว่า พระคุณเจ้า ปุณณเถระมา แล้วพากันหลีกไป. พายุร้าย
ก็สงบทันที. พระเถระปลอบคนเหล่านั้นว่า ไม่ต้องกลัว แล้วถามว่า อยากจะไป
ไหนกัน. พวกกระผมจะไปที่เดิมของตัวเองนั่นแหละครับท่าน. พระเถระเหยียบ
แผ่นดินแล้วอธิษฐานว่า จงไปสู่ที่ที่คนพวกนี้ต้องการ. พวกพ่อค้าเมื่อไปถึงที่
ของตนแล้ว ก็เล่าเรื่องนั้นให้ลูกเมียฟังแล้วชวนว่า มาเถิด พวกเราจงถึงพระ
เถระเป็นที่พึ่งเถิด จึงทั้ง ๕๐๐ คน พร้อมกับพวกแม่บ้านของตนอีก ๕๐๐ คน
ตั้งอยู่ในสภะสาม ประกาศตัวเป็นอุบาสก. ต่อจากนั้นก็ให้ขนสินค้าลงจากเรือ
แบ่งถวายพระเถระส่วนหนึ่งเรียนท่านว่าท่านครับ นี่เป็นส่วนของพระคุณท่าน.
พระเถระตอบว่า อาตมาไม่มีกิจด้วยส่วนหนึ่งต่างหากหรือก็ แต่พวกคุณเคย
เห็นพระศาสดาแล้วหรือ. ยังไม่เคยเห็นเลยท่าน. ถ้าอย่างนั้น ขอให้พวกคุณเอา
ส่วนนี้ไปสร้างโรงปะรำถวายพระศาสดา แล้วพวกคุณจะได้เห็นพระศาสดาด้วย
อาการอย่างนี้. พวกนั้นก็รับว่าดีแล้วท่าน แล้วก็เริ่มสร้างโรงปะรำด้วยส่วนนั้น
และด้วยส่วนของตนอีกมาก.

เล่ากันว่า แม้พระศาสดา ก็ได้ทรงกระทำการบริโศกตั้งแต่เวลาเริ่มงาน. พวกคนยามได้เห็นแสงในเวลากลางคืนเข้าใจกันว่า มีเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่พวกอุบาสกช่วยกันสร้างโรงปะรำและเสนาสนะสำหรับพระภิกษุสงฆ์จนสำเร็จแล้วเตรียมเครื่องทาน แล้วกราบเรียนพระเถระว่า พระคุณเจ้า พวกกระผมได้ทำกิจเสร็จแล้ว ขอให้พระคุณเจ้าโปรดทูลพระศาสดามาเถิด. ตอนบ่ายพระเถระไปถึงกรุงสาวัตถีด้วยฤทธิ์ แล้วกราบทูลอ้อนวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชาวหมู่บ้านพ้อค้ำอยากเฝ้าพระองค์ พระพุทธเจ้าข้า ขอพระองค์ได้โปรดกระทำอนุเคราะห์แก่พวกเขาเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว พระเถระทราบบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับ แล้วก็กลับไปยังถิ่นของตนตามเดิม.

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสเรียกพระอานนทเถระมาสั่งว่า อานนทพรุ่งนี้พวกเราจะต้องไปบิณฑบาตที่หมู่บ้านพ้อค้ำในแคว้นสุนาปรั้นตะ เธอจงให้สลากแก่ภิกษุ ๔๕๕ รูป. พระเถระสนองพระพุทธบัญญัติว่า ดีแล้ว พระเจ้าข้า บอกเรื่องนั้นแก่ภิกษุสงฆ์ แล้วพูดว่า ขอให้พวกภิกษุที่เกี่ยวข้องไปบิณฑบาตจงอย่าจับสลาก. ในวันนั้น ท่านคุณชานเถระ. ได้จับสลากแรก. ฝ่ายชาวหมู่บ้านพ้อค้ำทราบบว่า นัยว่าพรุ่งนี้ พระศาสดาจะเสด็จมาถึง จึงสร้างปะรำกลางบ้าน เตรียมของถวายทานชั้นเลิศ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำการปฏิบัติพระสรีระตั้งแต่เช้าเสด็จเข้าพระคันธกุฎี ประทับนั่งเข้าผลสมาบัติ. ปิณฑกัมพลสิลาสนะของท้าวสักกะเกิดขึ้นขึ้นมา. ท้าวสักกะนั้นทรงพิจารณาว่า อะไรนี้ ทรงเห็นว่าพระศาสดาจะเสด็จไปแคว้น สุนาปรั้นตะ จึงรับสั่งเรียกพระวิสุวกรรมมาสั่งว่า พ่อ วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จเที่ยวบิณฑบาตระยะทางไกลประมาณสามร้อยโยชน์. พ่อจงเนรมิตเรือนยอดไว้ ๕๐๐ หลัง ทำการเตรียมระยะทางเสด็จที่ท้ายสุดซุ้มประตูพระเชตะวัน ตั้งไว้ให้พร้อมพระ-

๑. กมฺพฺช. สามพันโยชน์

วิสกกรรมนั้นได้การทำอย่างนั้นแล้ว. เรือนยอดสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้ามี ๔ มุข. ของสองพระอัครสาวก มี ๒ มุข. ที่เหลือมีมุขเดียว. พระศาสดาเสด็จออกจากพระคันธกุฎี ทรงเข้าสู่เรือนยอดอันประเสริฐในหมู่เรือนยอดที่ทิ้งไว้ตามลำดับ. เหล่าภิกษุ ๔๕๕ รูปเริ่มแต่พระอัครสาวกทั้งสองต่างก็เข้าสู่เรือนยอด ๔๕๕ หลัง. มีเรือนยอดว่างอยู่หลังหนึ่ง. เรือนยอดทั้ง ๕๐๐ หลังลอยไปในอากาศ.

พระศาสดา เสด็จถึงภูเขาคือ สัจจพันธ์ แล้วทรงหยุดเรือนยอดไว้ในอากาศ. ที่ภูเขานั้น มีดาบสมิฉนาทิสฺสู ชื่อว่า สัจจพันธ์ ทำให้มหาชนถือเอาความเห็นผิดเป็นผู้ถึงลาภเลิศและยศเลิศอยู่. ก็ภายในตัวดาบสนั้นมีอุปนิสัยแห่งพระอรหัต โขติช่วงอยู่เหมือนประทีปที่อยู่ในตุ่ม. ครั้นทรงเห็นดาบสนั้นแล้ว ทรงพระดำริว่า เราจะแสดงธรรมแก่เขา จึงเสด็จไปทรงแสดงธรรม. เมื่อทรงเทศน์จบ ดาบสก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์. อภิญญาของท่านก็มากับมรรคนั้นเอง. ท่านเป็นเอหิภิกษุ ทรงบาตรจีวรที่สำเร็จเพราะฤทธิ์แล้วเข้าสู่เรือนยอด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปถึงหมู่บ้านพ้อค้ำพร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ รูป ที่อยู่ในเรือนยอด ทรงทำให้ใครๆ มองไม่เห็นเรือนยอดแล้วเสด็จไปสู่หมู่บ้านพ้อค้ำ. พวกพ้อค้ำได้ถวายทานใหญ่แก่หมู่ภิกษุซึ่งมีพระพุทธรเจ้าทรงเป็นประมุข แล้วทูลอาราธนาพระศาสดาเสด็จไปยังมกุฬการาม. พระศาสดาทรงเข้าสู่โรงปะรำ. มหาชนรอเวลาจนพระศาสดาดับความกระวนกระวายเกี่ยวกับพระอาหารให้สงบต่างรับประทานอาหารเมื่อเช้าเสร็จแล้วสมาทานองค์อุโบสถถือของหอม. และดอกไม้เป็นอันมากกลับมาวัดเพื่อต้องการฟังธรรม. พระศาสดาทรงแสดงธรรม. การหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกเกิดแก่มหาชนแล้ว. ความโกลาหลเกี่ยวกับพระพุทธรเจ้า ขนานใหญ่ได้มีแล้ว.

เพื่อสงเคราะห์มหาชน พระศาสดา ประทับ ๒ - ๓ วัน ในที่นั้นเอง. และที่ทรงยังอรุณให้ตั้งขึ้นในพระมหาคันธกุฎินั้นแหละ. เมื่อประทับในที่นั้น

๒ - ๓ วันแล้ว ก็เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านพ่อค้าแล้วตรัสสั่งให้พระปุลณเ
เถระกลับไปเฝ้าพระองค์อยู่ในที่นี้แหละ ในระหว่างทางมีแม่น้ำชื่อ นิมมทา ได้เสด็จ
ไปถึงฝั่งของแม่น้ำนั้น. นิมมทานาคราชถวายการต้อนรับ พระศาสดาทูลเสด็จ
เข้าสู่ภพนาถได้กระทำสักการะพระรัตนตรัยแล้ว. พระศาสดาทรงแสดงธรรม
แก่นาคราชนั้นแล้ว ก็เสด็จออกจากภพนาถ. นาคราชนั้นกราบทูลขอว่าได้โปรด
ประทานสิ่งที่พึงบำเรอแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาค.
เจ้า จึงทรงแสดงบทเจดีย์ รอยพระบาท ไว้ที่ฝั่งแม่น้ำนิมมทา รอยพระบาท
นั้น เมื่อคลื่นซัดมาก็ถูกปิด เมื่อคลื่นเลยไปแล้วก็ถูกเปิด. กลายเป็นรอย
พระบาทที่ถึงสักการะอย่างใหญ่. เมื่อพระศาสดาทรงออกจากรั้วแล้วก็เสด็จถึง
ภูเขาสัจจพันธ์ ตรัสกับพระสัจจพันธ์ว่า มหาชนถูกเธอทำให้จมลงในทาง
อบาย เธอต้องอยู่ในที่นี้แหละ แก่ลักษณะของพวกคนเหล่านี้เสีย แล้วให้พวกเขา
ดำรงอยู่ในทางพระนิพพาน. แม้ท่านพระสัจจพันธ์นั้น ก็ทูลชื่อสิ่งที่จะต้องบำรุง.
พระศาสดาก็ทรงแสดงรอยพระบาทไว้บนหลังแผ่นดินหินทิบเหมือนประทับตรา
ไว้บนก้อนดินเหนียวสด ๆ ฉะนั้น. ต่อจากนั้นก็เสด็จไปถึงพระเชตวันที
เดียว. ท่านหมายเอาข้อความนี้ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ด้วยภายในพรรษานั้นเอง
ดังนี้.

คำว่า **ปรินิพพานแล้ว** คือปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพาน-
ธาตุ. มหาชน ทำการบูชาสรีระของพระเถระตลอด ๗ วัน แล้วเอาไม้หอม
เป็นอันมากมากองเผาสรีระ เก็บธาตุ (กระดูก) แล้วสร้างเจดีย์ บรรจุ คำ
ว่า **ภิกษุมากหลาย** คือพวกภิกษุที่อยู่ในที่ฉาปนกิจศพของพระเถระ คำที่
เหลือในที่ทุกแห่งล้วนแต่ต้น ๆ ทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาปุลณ โฉนวาทสูตรที่ ๓

๔. นันทโกวาทสูตร

[๗๖๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐีเขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล พระมหาปชาบดีโคตมี พร้อมด้วยภิกษุณีประมาณ ๕๐๐ รูป เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้ยื่น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอยื่นเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงโอวาทสั่งสอนพวกภิกษุณี จงตรัสสั่งแสดงธรรมแก่พวกภิกษุณีเถิด.

[๗๖๗] ก็สมัยนั้นแล ภิกษุผู้เถระทั้งหลาย ย่อมโอวาทพวกภิกษุณีโดยเป็นเวรกัน แต่ท่านพระนันทกะ ไม่ปรารถนาจะโอวาทพวกภิกษุณีโดยเป็นเวรกัน ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามท่านพระอนนทว่า คุณก่อนอนนท วันนี้ เวรโอวาทภิกษุณีโดยเป็นเวรกัน ของใครหนอแล.

ท่านพระอนนทกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุทั้งปวงทำ เวรโอวาทภิกษุณีโดยเป็นเวรกัน หมดแล้ว แต่ท่านพระนันทกะรูปนี้ ไม่ปรารถนาจะโอวาทพวกภิกษุณีโดยเป็นเวรกัน ต่อขึ้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามท่านพระนันทกะว่า คุณก่อนนันทกะ เธอจงโอวาทสั่งสอนพวกภิกษุณี คุณก่อนพราหมณ์ เธอจงกล่าวแสดงธรรมแก่พวกภิกษุณีเถิด ท่านพระนันทกะ ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า แล้วนุ่งสบงทรงบาตรจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถีในเวลาเช้า ครั้นกลับจากบิณฑบาต ภายหลังเวลาอาหารแล้ว เข้าไปยังวิหารราชการามแต่รูปเดียว ภิกษุณีเหล่านั้น

ได้เห็นท่านพระนันทกะเดินมาแต่ไกล พวกกันแต่งตั้งอาสนะและตั้งน้ำสำหรับล้างเท้าไว้ ท่านพระนันทกะนั่งบนอาสนะที่แต่งตั้งไว้แล้ว จึงล้างเท้า แม้ภิกษุณีเหล่านั้น ก็ถวายอภิวัตท่านพระนันทกะ แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๖๘] พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระนันทกะได้กล่าวดังนี้ว่า คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย จักต้องมีข้อสอบถามกันแล ในข้อสอบถามนั้น น้องหญิงทั้งหลายรู้อยู่ ฟังตอบว่ารู้ ไม่รู้อยู่ ก็ฟังตอบว่าไม่รู้. หรือน้องหญิงรูปใดมีความเคลือบแคลงสงสัย น้องหญิงรูปนั้น ฟังทวนถามซ้ำพเจ้าในเรื่องนั้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้อนี้เป็นอย่างไร ข้อนี้มีเนื้อความอย่างไร.

ภิกษุณีเหล่านั้นกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกดิฉันข่อมพอใจยินดีต่อพระผู้เป็นเจ้านันทกะ ด้วยเหตุที่พระผู้เป็นเจ้านันทกะ ปวารณาแก่พวกดิฉันเช่นนี้.

ว่าด้วยอายตนะภายใน

[๗๖๙] น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุเพียงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ภิกษุณี. เป็นทุกข์ เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ภิกษุณี. ไม่ควรเลย เจ้าข้า.

น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน โสติดเพียงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. ฆานะเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. ชิวหาเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. กายเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. มโนเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ภิกษุณี. เป็นทุกข์ เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ภิกษุณี. ไม่ควรเลย เจ้าข้า.

น. นั่นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. เพราะเมื่อก่อน พวกดิฉันมิได้เห็นข้อนั้นคือด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงว่า อายตนะภายใน ๖ ของเรา ไม่เที่ยง แม้เพราะเหตุนี้ เจ้าข้า.

น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย ถูกละ ๆ พระอริยสาวกผู้เห็นเรื่องนี้ด้วยปัญญาชอบ ตามความเป็นจริง ย่อมมีความเห็นอย่างนี้แล.

[๗๗๐] น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ภิกษุณี. เป็นทุกข์ เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นันของเรา นันเรา นันอัตตาของเรา.

ภิกษุณี. ไม่ควรเลย เจ้าข้า.

น. คุณอนนึ่งหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เสี่ยงเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. กลิ่นเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. รสเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. โสภณวัตถุพะเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ธรรมารมณ์เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ภิกษุณี. เป็นทุกข์ เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นันของเรา นันเรา นันอัตตาของเรา.

ภิกษุณี. ไม่ควรเลย เจ้าข้า

น. นันเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. เพราะเมื่อก่อน พวกดิฉันมิได้เห็นข้อนั้นดีด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงว่า อายตนะภายนอก ๖ ของเราไม่เที่ยง แม้เพราะเหตุนี้เจ้าข้า.

น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย ถูกละ ๆ พระอริยสาวกผู้เห็นเรื่องนี้ด้วยปัญญาชอบ ตามความเป็นจริง ย่อมมีความเห็นอย่างนี้แล.

ว่าด้วยกองแห่งวิญญาณ

[๗๓๑] น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ภิกษุณี. เป็นทุกข์ เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ภิกษุณี. ไม่ควรเลย เจ้าข้า.

น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน โสตวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. ฆานวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. ชิวหาวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. กายวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ.

น. มโนวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง. เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ภิกษุณี. เป็นทุกข์ เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ภิกษุณี. ไม่ควร เจ้าข้า.

น. นั่นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. เพราะเมื่อก่อน พวกดิฉันมิได้เห็นข้อนั้นคือด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงว่า หมวดวิญญาณ ๖ ของเราไม่เที่ยง แม้เพราะเหตุนี้ เจ้าข้า.

น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย ถูกละ ๆ พระอรียสาวกผู้เห็นเรื่องนี้ด้วยปัญญาชอบ ตามความเป็นจริง ย่อมมีความเห็นอย่างนี้แล.

[๗๗๒] น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย เปรียบเหมือนประทีปน้ำมัน กำลังติดไฟอยู่ มีน้ำมันก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม้ก็ไมเที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เปลวไฟก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา แสงสว่างก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย ผู้ใดกล่าวอย่างนี้ว่า ประทีปน้ำมันที่กำลังติดไฟอยู่นั้น มีน้ำมันก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม้ก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เปลวไฟก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา แต่ว่าแสงสว่างของประทีปนั้นแล เที่ยง ยั่งยืน เป็นไปติดต่อกัน ไม่มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ผู้ที่กล่าวนั้นชื่อว่า ฟังกล่าวชอบหรือหนอแล.

ภิกษุณี. หามิได้ เจ้าข้า.

น. นั้นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะประทีปน้ำมันที่กำลังติดไฟอยู่นั้น มีน้ำมันก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม้ก็ไมเที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เปลวไฟก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา แสงสว่างของประทีปนั้น ก็ต้องไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เช่นกัน.

[๗๗๓] คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล บุคคลใด พึงกล่าวอย่างนี้ว่า อายุคนะภายใน ๖ ของเรา ไม่เที่ยง แต่เราอาศัยอายุคนะภายในเสวยเวทนาใด เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม เวทนานั้น เที่ยง ยั่งยืน เป็นไปติดต่อ ไม่มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา บุคคลผู้กล่าวอย่างนั้น ชื่อว่ากล่าวชอบหรือหนอแล.

ภิกษุณี. หามิได้ เจ้าข้า.

น. นั้นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะเวทนาที่เกิดแต่อายุคนะภายในนั้น ๆ อาศัยปัจจัยที่เกิดแต่อายุคนะภายในนั้น ๆ แล้ว จึงเกิดขึ้นได้ เพราะปัจจัยที่เกิดแต่อายุคนะภายในนั้น ๆ ดับ เวทนาที่เกิดแต่อายุคนะภายในนั้น ๆ จึงดับไป.

น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย ถูกละ ๆ พระอริยสาวกผู้เห็นเรื่องนี้ด้วย ปัญญาชอบ ตามความเป็นจริง ย่อมมีความเห็นอย่างนี้แล.

[๗๗๔] น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้อายุมีแก่นตั้งอยู่ มีรากก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ลำต้นก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา กิ่งและใบก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา งามก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย ผู้ใดพึง

กล่าวอย่างนี้ว่า ต้นไม้ใหญ่ มีแก่นตั้งอยู่โน้น มีรากก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไป เป็นธรรมดา ลำต้นก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา กิ่งและใบก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา แต่ว่าเงาของต้นไม้ที่นั่นแล เที่ยง ยั่งยืน เป็นไป ติดต่อ ไม่มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ผู้ที่กล่าวอยู่นั้นชื่อว่าฟังกล่าวชอบ หรือหนอแล.

ภิกษุณี. หามิได้ เจ้าข้า.

น. นั่นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะต้นไม้ใหญ่ มีแก่นตั้งอยู่โน้น มีรากก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ลำต้นก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไป เป็นธรรมดา กิ่งและใบก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เงาของต้นไม้ ก็ต้องไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เช่นกัน

ว่าด้วยอายตนะภายนอก ๖

[๗๗๕] พ. ดูก่อนน้องหญิงทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล บุคคล ใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า อายตนะภายนอก ๖ ของเรา ไม่เที่ยง แต่เราอาศัย อายตนะภายนอกเสวยเวทนาใด เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่ สุขก็ตาม เวทนานั้น เที่ยง ยั่งยืน เป็นไปติดต่อ ไม่มีความแปรปรวนไปเป็น ธรรมดา บุคคลผู้กล่าวนั้นชื่อว่า กล่าวชอบหรือหนอแล

ภิกษุณี. หามิได้ เจ้าข้า.

น. นั่นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะเวทนาที่เกิดแต่อายตนะภายนอก นั้น ๆ อาศัยปัจจัยที่เกิดแต่อายตนะภายนอกนั้น ๆ แล้ว จึงเกิดขึ้นได้ เพราะ

ปัจจัยที่เกิดแต่อายตนะภายนอกนั้น ๆ ดับ เวทนาที่เกิดแต่อายตนะภายนอกนั้น ๆ จึงดับไป.

น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย ถูกละ ๆ พระอริยสาวกผู้เห็นเรื่องนี้ด้วยปัญญาชอบ ตามความเป็นจริง ย่อมมีความเห็นอย่างนี้แล.

[๗๗๖] น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย เปรียบเหมือนคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ฉลาด ฆ่าโคแล้ว ใช้มีดแล่โคอันคมชำแหละโค แยกส่วนเนื้อข้างใน แยกส่วนหนังข้างนอกไว้ ในส่วนเนื้อนั้น ส่วนใดเป็นเนื้อล่าในระหว่าง เอ็นในระหว่าง เครื่องผูกในระหว่าง ก็ใช้มีดแล่โคอันคมถือแล่คว้านส่วนนั้น ๆ ครั้นแล้วคลี่ส่วนหนังข้างนอกออก เอาปิดโคนั้นไว้ แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า โคตัวนี้ประกอบด้วยหนังผืนนี้ เหมือนอย่างเดิมนั่นเอง น้องหญิงทั้งหลายคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้กล่าววนั้นชื่อว่า กล่าวชอบหรือหนอแล.

ภิกษุณี. หามิได้ เจ้าข้า.

น. นั่นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ฉลาดนั้น ฆ่าโคแล้ว ใช้มีดแล่โคอันคมชำแหละโค แยกส่วนเนื้อข้างใน แยกส่วนหนังข้างนอกไว้ ในส่วนเนื้อนั้น ส่วนใดเป็นเนื้อล่าในระหว่าง เอ็นในระหว่าง เครื่องผูกในระหว่าง ก็ใช้มีดแล่โคอันคมถือแล่ คว้านส่วนนั้น ๆ ครั้นแล้วคลี่ส่วนหนังข้างนอกออก เอาปิดโคนั้นไว้ แม้เขาจะกล่าวอย่างนี้ว่า โคตัวนี้ประกอบด้วยหนังผืนนี้ เหมือนอย่างเดิมนั่นเอง ก็จริง ถึงกระนั้นแล โคนั้นก็แยกกันแล้วจากหนังผืนนั้น.

[๗๗๗] น. น้องหญิงทั้งหลาย เราเปรียบอุปมานี้เพื่อให้เข้าใจเนื้อความชัด เนื้อความในอุปมานั้น มีดังต่อไปนี้ น้องหญิงทั้งหลาย ชื่อว่าส่วน

เนื้อข้างในนั้น เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖ ส่วนหนึ่งข้างนอกนั้น เป็นชื่อของอายตนะภายนอก ๖ เนื้อดำในระหว่าง เอ็นในระหว่าง เครื่องผูกในระหว่าง นั้นเป็นชื่อของนันทิราคะ มีดแล่โคอันคมนั้น เป็นชื่อของปัญญาอันประเสริฐ ซึ่งใช้เถื่อ แล่ คว้านกิเลสในระหว่าง สลัญชุกรัตนในระหว่างเครื่องผูกในระหว่าง ได้.

ว่าด้วยโพชฌงค์ ๗

[๗๓๘] คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย โพชฌงค์ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นเหตุ ย่อมเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ทำให้แจ้งเพราะรู้ยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันอยู่ เหล่านี้ มี ๗ อย่างแล ๗ อย่างเป็นไฉน คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย คือ ภิกษุ ในพระธรรมวินัยนี้.

(๑) ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อความปลดปล่อย

(๒) ย่อมเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์...

(๓) ย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์...

(๔) ย่อมเจริญปีติสัมโพชฌงค์...

(๕) ย่อมเจริญปีติสัททิสัมโพชฌงค์...

(๖) ย่อมเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์...

(๗) ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อความปลดปล่อย คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย เหล่านี้แล โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นเหตุ ย่อมเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ทำให้แจ้งเพราะรู้ยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันอยู่.

[๗๙๕] ครั้นท่านพระนันทกะกล่าวสอนภิกษุณีเหล่านั้นด้วยโอวาทนี้แล้ว จึงส่งไปด้วยคำว่า คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจงไปเถิด สมควรแก่เวลาแล้ว ลำดับนั้น ภิกษุณีเหล่านั้น ยินดีอนุโมทนาภายิตของท่านพระนันทกะแล้ว ลุกจากอาสนะ อภิวัตท่านพระนันทกะ กระทำประทักษิณเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า ยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอสิ้นเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุณีทั้งหลาย พวกเธอจงไปเถิด สมควรแก่เวลาแล้ว ต่อจากนั้น ภิกษุณีเหล่านั้น ได้ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้ว หลีกไป.

[๗๙๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อภิกษุณีเหล่านั้นหลีกไปแล้วไม่นาน ได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในทุกวันนี้ อุโบสถ ๑๔ ค่ำนั้น ชนเป็นอันมากไม่มีความเคลือบแคลง หรือสงสัยว่า ดวงจันทร์พร่องหรือเต็มหนอ แต่แท้ที่จริง ดวงจันทร์ก็ยังพร่องอยู่ที่เดียวนั้นใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ชื่นชมธรรมเทศนาของท่านนันทกะ ทั้ง ๆ ที่ยังไม่มีความดำริบริบูรณ์เลย ฉะนั้นเหมือนกันแล ในลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระนันทกะว่า คุณก่อนนันทกะ ถ้าเช่นนั้น วันพรุ่งนี้ เธอก็พึงกล่าวสอนภิกษุณีเหล่านั้นด้วยโอวาทนั้น เหมือนกัน ท่านพระนันทกะทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า.

[๗๙๗] ครั้งนั้นแล ท่านพระนันทกะ พอล่วงราตรีนั้นไปแล้ว ถึงเวลาเช้า จึงนุ่งสบงทรงบาตรจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ครั้นกลับจากบิณฑบาต ภายหลังเวลาอาหารแล้ว เข้าไปยังวิหารราชการามแต่รูปเดียว ภิกษุณีเหล่านั้นได้เห็นท่านพระนันทกะเดินมาแต่ไกล จึงพากันแต่งตั้งอาสนะและตั้งน้ำล้างเท้าไว้ ท่านพระนันทกะนั่งบนอาสนะที่แต่งตั้งไว้แล้ว

จึงล้างเท้า แม้ภิกษุณีเหล่านั้นก็อภิวาทท่านพระนันทกะแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๘๒] พอหนึ่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระนันทกะได้กล่าวดังนี้ว่า
ดูก่อนน้องหญิงทั้งหลาย จักต้องมีข้อสอบถามกันแล ในข้อสอบถามนั้น
น้องหญิงทั้งหลายรู้อยู่ ฟังตอบว่ารู้ ไม่รู้อยู่ ก็ฟังตอบว่าไม่รู้ หรือน้องหญิง
รูปใด มีความเคลือบแคลงสงสัย น้องหญิงรูปนั้น ฟังทวนถามซ้ำพเจ้าในเรื่อง
นั้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้อนี้เป็นอย่างไร ข้อนี้มีเนื้อความอย่างไรเกิด.

ภิกษุณีเหล่านั้นกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกดิฉันย่อมพอใจ
ยินดีต่อพระผู้เป็นเจ้านันทกะ ด้วยเหตุที่พระผู้เป็นเจ้านันทกะพิจารณาแก่พวก
ดิฉัน เช่นนี้.

ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖

[๗๘๓] น. ดูก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ภิกษุณี. เป็นทุกข์ เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควร
หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ภิกษุณี. ไม่ควรเลย เจ้า.

น. ดูก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
โสดเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ.

น. ฆานะเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ.

น. ชิวหาเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ.

น. กายเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ.

น. มโนเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ภิกษุณี. เป็นทุกข์ เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ภิกษุณี. ไม่ควรเลย เจ้าข้า.

น. นั่นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. เพราะเมื่อก่อน พวกดิฉันมิได้เห็นข้อนั้นดีด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงว่า อายตนะภายใน ๖ ของเรา ไม่เที่ยง แม้เพราะเหตุนี้ เจ้าข้า.

น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย ถูกละ ๆ พระอริยสาวกผู้เห็นเรื่องนี้ ด้วยปัญญาชอบ ตามความเป็นจริง ย่อมมีความเห็นอย่างนี้แล.

[๗๘๔] น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ภิกษุณี. เป็นทุกข์ เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควร
หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ภิกษุณี. ไม่ควรเลย เจ้าข้า.

น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไหน
เสียดแทงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. กลิ่นเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. รสเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า ฯลฯ

น. โสณัฐัพพะเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า. ฯลฯ

น. ธรรมารมณ์เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ภิกษุณี. เป็นทุกข์ เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควร
หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ภิกษุณี. ไม่ควรเลย เจ้าข้า.

น. นั่นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. เพราะเมื่อก่อน พวกดิฉันมิได้เห็นข้อนั้นดีด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงว่า อายตนะภายนอก ๖ ของเรา ไม่เที่ยง แม้เพราะเหตุนี้ เจ้าข้า.

น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย ถูกอะไรๆ พระอรียสาวกผู้เห็นเรื่องนี้ด้วยปัญญาชอบ ตามเป็นจริง ย่อมมีความเห็นอย่างนี้แล.

ว่าด้วยกองแห่งวิญญาณ ๖

[๗๘๕] น. คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ภิกษุณี. เป็นทุกข์ เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ภิกษุณี. ไม่ควรเลย เจ้าข้า.

น. น้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน โสตวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ฆานวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ชิวหาวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. กายวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. มโนวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุณี. ไม่เที่ยง เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ภิกษุณี. เป็นทุกข์ เจ้าข้า.

น. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา

ภิกษุณี. ไม่ควรเลย เจ้าข้า.

น. นั่นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. เพราะเมื่อก่อน พวกดิฉันมิได้เห็นข้อนั้นดีด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงว่า กองวิญญาณ ๖ ของเรา ไม่เที่ยง แม้เพราะเหตุนี้ เจ้าข้า.

น. นื่องหญิงทั้งหลาย ถูกละ ๆ พระอรียสาวกผู้เห็นเรื่องนี้ด้วยปัญญาชอบ ตามความเป็นจริง ย่อมมีความเห็นอย่างนี้แล.

[๗๘๖] นื่องหญิงทั้งหลาย เปรียบเหมือนประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ มีน้ำมันก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ใส้ก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เปลวไฟก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา แสงสว่างก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา นื่องหญิงทั้งหลาย ผู้ใดกล่าวอย่างนี้ว่า ประทีปน้ำมันที่กำลังติดไฟอยู่นั้น มีน้ำมันก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ใส้ก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เปลวไฟก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา แต่ว่าแสงสว่างของประทีป นั้นแล เที่ยง ยั่งยืน เป็นไปติดต่อ ไม่มี ความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ผู้ที่กล่าวนั้น ชื่อว่า ฟังกล่าวชอบหรือหนอแล.

ภิกษุณี. หามิได้ เจ้าข้า.

น. นั่นเพราะอะไร.

ภิกษุณี. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะประทีปน้ำมันที่กำลังติดไฟอยู่นั้น มีน้ำมันก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม้ก็ไมเที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เปลวไฟก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา แสงสว่างของประทีปนั้นก็ต้องไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เช่นกัน.

[๗๘๗] น. นื่องหญิงทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล บุคคลใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า อายุคนะภายใน ๖ ของเรา ไม่เที่ยง แต่เราอาศัยอายุคนะภายในเสวยเวทนาใด เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม เวทนานั้น เที่ยง ยั่งยืน เป็นไปติดต่อ ไม่มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา บุคคลผู้กล่าวนั้น ชื่อว่า กล่าวชอบหรือหนอแล.

ภิกษุณี. หามิได้ เจ้าข้า.

น. นั่นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะเวทนาที่เกิดแต่อายุคนะภายในนั้น ๆ อาศัยปัจจัยที่เกิดแต่อายุคนะภายในนั้น ๆ แล้ว จึงเกิดขึ้นได้ เพราะปัจจัยที่เกิดแต่อายุคนะภายในนั้น ๆ ดับ เวทนาที่เกิดแต่อายุคนะภายในนั้น ๆ จึงดับไป.

น. นื่องหญิงทั้งหลายถูกละ ๆ พระอริยสาวกผู้เห็นเรื่องนี้ด้วยปัญญา ชอบ ตามความเป็นจริง ย่อมมีความเห็นอย่างนี้แล.

[๗๘๘] นื่องหญิงทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้อใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ มีรากก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ลำต้นก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา กิ่งและใบก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เงามก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา นื่องหญิงทั้งหลาย ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า นี้ไม้อใหญ่มีแก่นตั้งอยู่นั้น มีรากก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ลำต้นก็ไม่เที่ยง

แปรปรวนไปเป็นธรรมดา กิ่งและใบก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา แต่ว่าเงาของต้นไม้ นั่นแหละ เที่ยง ยั่งยืน เป็นไปติดต่อกัน ไม่มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ผู้ที่กล่าวนั้น ชื่อว่า ฟังกล่าวชอบหรือหนอแล.

ภิกษุณี. หามิได้ เจ้าข้า.

น. นั่นเพราะเหตุไร

ภิกษุณี. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะต้นไม้ใหญ่ มีแก่นตั้งอยู่โน้น มีรากก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ลำต้นก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา กิ่งและใบก็ไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เงาของต้นไม้ นั่นก็ต้องไม่เที่ยง แปรปรวนไปเป็นธรรมดาเช่นกัน.

ว่าด้วยอายตนะภายนอก ๖

[๗๘๕] น. นื่องหญิงทั้งหลาย จันนั้นเหมือนกันแล บุคคลใด ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า อายตนะภายนอก ๖ ของเราไม่เที่ยง แต่เราอาศัยอายตนะภายนอกเสวยเวทนาใด เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม เวทนานั้น เที่ยง ยั่งยืน เป็นไปติดต่อกัน ไม่มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา บุคคลผู้กล่าวนั้น ชื่อว่า กล่าวชอบหรือหนอแล.

ภิกษุณี. หามิได้ เจ้าข้า.

น. นั่นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะเวทนาที่เกิดแต่อายตนะภายนอกนั้น ๆ อาศัยปัจจัยที่เกิดแต่อายตนะภายนอกนั้น ๆ แล้ว จึงเกิดขึ้นได้ เพราะปัจจัยที่เกิดแต่อายตนะภายนอกนั้น ๆ ดับ เวทนาที่เกิดแต่อายตนะภายนอกนั้น ๆ จึงดับไป.

น. นื่องหญิงทั้งหลาย ถูกละ ๆ พระอรียสาวกผู้เห็นเรื่องนี้ด้วยปัญญาชอบ ตามความเป็นจริง ย่อมมีความเห็นอย่างนี้แล.

[๗๕๐] คุก่อนนื่องหญิงทั้งหลาย เปรียบเหมือนคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ฉลาด ฆ่าโคแล้ว ใช้มีดแล้โคอันคมชำแหละโค แยกส่วนเนื้อข้างในแยกส่วนข้างนอกไว้ ในส่วนเนื้อนั้น ส่วนใดเป็นเนื้อล่าในระหว่างเอ็นในระหว่าง เครื่องผูกในระหว่าง ก็ใช้มีดแล้โคอันคมเถือ แล้ คว้านส่วนนั้น ๆ ครั้นแล้คลี่ส่วนหนังข้างนอกออก เอาปิดโคนั้นไว้ แล้กล่าวอย่างนี้ว่า โคตัวนี้ประกอบด้วยหนังผืนนี้ เหมือนอย่างเดิมนั่นเอง คุก่อนนื่องหญิงทั้งหลาย คนฆ่าโคหรือลูกมือของตนฆ่าโคผู้กล่าวนั้น ชื่อว่า กล่าวชอบหรือหนอแล.

ภิกษุณี. หามิได้ เจ้าข้า.

น. นั้นเพราะเหตุไร.

ภิกษุณี. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะคนฆ่าโค หรือลูกมือของตนฆ่าโคผู้ฉลาดนั้น ฆ่าโคแล้ว ใช้มีดแล้โคอันคมชำแหละโค แยกส่วนเนื้อข้างในแยกส่วนหนังข้างนอกไว้ ในส่วนเนื้อนั้น ส่วนใดเป็นเนื้อล่าในระหว่างเอ็นในระหว่าง เครื่องผูกในระหว่าง ก็ใช้มีดแล้โคอันคมเถือ แล้ คว้านส่วนนั้น ๆ ครั้น แล้คลี่ส่วนหนังข้างนอกออก เอาปิดโคนั้นไว้ แม้เขาจะกล่าวอย่างนี้ว่า โคตัวนี้ประกอบด้วยหนังผืนนี้ เหมือนอย่างเดิมนั่นเอง ก็จริง ถึงกระนั้นแล โคนั้น ก็แยกกันแล้จากหนังผืนนั้น.

[๗๕๑] น. คุก่อนนื่องหญิงทั้งหลาย เราเปรียบอุปมาน เพื่อให้เข้าใจเนื้อความชัด เนื้อความในอุปมานั้น มีดังต่อไปนี้ คุก่อนนื่องหญิงทั้งหลาย ชื่อว่าส่วนเนื้อข้างในนั้น เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖ ส่วนหนังข้างนอกนั้น เป็นชื่อของอายตนะภายนอก ๖ เนื้อล่าในระหว่าง เอ็นในระหว่าง เครื่องผูก

ในระหว่าง นั้นเป็นชื่อของนันทิราคะ มีดแลโคอันคมนั้น เป็นชื่อของปัญญา
อันประเสริฐ ซึ่งใช้เถื่อ แล่ คว้านกิเลสในระหว่าง สัตถุโณชน์ในระหว่าง
เครื่องผูกในระหว่างได้.

ว่าด้วยโพชฌงค์ ๗

[๗๕๒] คุณอนนึ่งหญิงทั้งหลาย โพชฌงค์ที่ภิกษุเจริญแลแล้ว ทำให้
มากแลแล้ว เป็นเหตุ ย่อมเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้
เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ทำให้แจ้งเพราะรู้ยัง ด้วยตนเองในปัจจุบันอยู่
เหล่านี้ มี ๗ อย่างแล ๗ อย่างเป็นไฉน คุณอนนึ่งหญิงทั้งหลาย คือ ภิกษุใน
พระธรรมวินัยนี้.

(๑) ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัย
นิโรธ อันน้อมไปเพื่อความปลดปล่อย

(๒) ย่อมเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์...

(๓) ย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์...

(๔) ย่อมเจริญปีติสัมโพชฌงค์...

(๕) ย่อมเจริญปีสัทธสัมโพชฌงค์...

(๖) ย่อมเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์...

(๗) ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อความปลดปล่อย คุณอนนึ่งหญิงทั้งหลาย เหล่านี้แล
โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุเจริญแลแล้ว ทำให้มากแลแล้วเป็นเหตุ ย่อมเข้าถึงเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ทำให้แจ้งเพราะ
รู้ยังด้วยตนเองในปัจจุบันอยู่.

[๗๕๓] ครั้นท่านพระนันทกะกล่าวสอนภิกษุเหล่านั้น ด้วยโอวาทนี้แล้ว จึงส่งไปด้วยคำว่า คุณก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจงไปเกิดสมควรแก่เวลาแล้ว ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้น ยินดีอนุโมทนาภายิตของท่านพระนันทกะแล้ว ลุกจากอาสนะ อภิวัตท่านพระนันทกะ กระทำประทักษิณเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า ยินดี ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอยินเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงไปเกิด สมควรแก่เวลาแล้ว ต่อจากนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า การทำประทักษิณแล้ว หลีกไป.

[๗๕๔] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อภิกษุเหล่านั้นหลีกไปแล้วไม่นาน ได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในทุกวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำนั้น ชนเป็นอันมากไม่มีความเคลือบแคลง หรือสงสัยว่า ดวงจันทร์พร่องหรือเต็มหนอ แต่แท้ที่จริงดวงจันทร์ก็เต็มแล้วทีเดียว ฉะนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นย่อมเป็นผู้ชื่นชมธรรมชาติของนันทกะ และมีความดำริบริบูรณ์แล้ว ฉะนั้นเหมือนกันแล. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปนั้น รูปสุดท้ายยังเป็นถึงพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา แน่นอนที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภายิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้น ต่างชื่นชมยินดีพระภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ นันทโกวาทสูตร ที่ ๔

อรรถกถานันทโกวาทสูตร

นันทโกวาทสูตรขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

ในสูตรนั้น คำว่า **ก็โดยสมัยนั้นแล** ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้รับการขอร้องจากพระมหาปชาบดีโคตมีแล้ว ก็ทรงส่งภิกษุณีสงฆ์ไป. แล้วรับสั่งให้ภิกษุสงฆ์เข้าประชุม ทรงกระทำการแก่สงฆ์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ที่เป็นเถระจงเปลี่ยนเวรกันสอนพวกภิกษุณี พระอนนทกล่าวหมายเอาความข้อนั้น จึงกล่าวคำว่านี้. ในสูตรนั้น คำว่า **ปริยาเยน** หมายถึงโดยวาระ. คำว่า **ไม่ปรารถนา** คือเมื่อถึงเวรของตนแล้ว ผู้สอนภิกษุณีจะไปบ้านไกล หรือเอาเข็มมาเย็บผ้าเป็นคั่น แล้วสูงให้พูดแทนว่า นี่คงจะเป็นความล่าช้าของภิกษุณีนั้น แต่การเปลี่ยนเวรกันสอนนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงกระทำกระเพราะเหตุแห่งพระนันทกเถระเท่านั้น. เพราะเหตุไร เพราะเมื่อพวกภิกษุณีเหล่านี้ได้เห็นพระเถระแล้ว จิตก็จะเลื่อมใสแน่วแน่. เพราะเหตุนี้ พวกนางภิกษุณีเหล่านั้นจึงอยากรับคำสอนของท่าน ประสงค์จะฟังธรรมกถา ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงทำโอวาทโดยวาระว่า เมื่อถึงเวรของคนแล้ว นันทกจะแสดงโอวาทจะกล่าวธรรมกถา ฝ่ายพระเถระไม่ยอมทำเวรของตน. หากมีคำถามว่า เพราะเหตุไร ก็ตอบว่า นัยว่าภิกษุณีเหล่านั้น เมื่อพระเถระเสวยราชสมบัติในชมพูทวีปเมื่อชาติก่อน เป็นนางสนม. พระเถระได้ทราบเหตุการณ์นั้นด้วยบุพเพนิวาสญาณ จึงคิดว่า ภิกษุอื่นที่ได้บุพเพนิวาสญาณ เมื่อได้เห็นเรานั่งกลางภิกษุณีสงฆ์นี้ชักเอาข้อเปรียบเทียบและเหตุการณ์ต่าง ๆ มากล่าวธรรมอยู่ ก็จะฟังมองเหตุการณ์นี้แล้วสำคัญคำที่จะฟังกล่าวว่า ท่านนันทกจะไม่ยอมทั้งพวกนางสนมจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ ท่านนันทกที่มีนางสนม

ห้อมล้อมนี้ ช่างงามแท้. เมื่อพิจารณาเห็นความขื่อนี้ พระเถระจึงไม่ยอมทำ
เวรของตน. และเล่ากันมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ ธรรมเนียม
ของพระเถระเท่านั้น จึงจะเป็นที่สบายแก่ภิกษุณีเหล่านั้น จึงรับสั่งเรียกพระ-
นั้นทกะมาในครั้งนั้นแล. เพื่อรู้ว่าภิกษุณีเหล่านั้นเมื่อชาติก่อนเป็นนางสนม
ของพระเถระมา จึงมีเรื่องดังต่อไปนี้.

มีเรื่องเล่ากันมาว่า ครั้งก่อน ที่กรุงพาราณสีมีพวกทำงานด้วยลำแข้ง
อยู่ ๑,๐๐๐ คน คือ ทาส ๕๐๐ คน ทาสี ๕๐๐ คน ทำงานด้วยกัน พักอยู่ใน
ที่เดียวกัน. พระนันทกเถระนี้เป็นหัวหน้าทาสในเวลานั้น พระโคตมเป็น
หัวหน้าทาสี นางเป็นภรรยาที่ฉลาดสามารถของหัวหน้าทาส. แม้พวกทำงาน
ด้วยลำแข้งทั้ง ๑,๐๐๐ คน เมื่อจะทำบุญกรรม ก็ทำด้วยกัน ต่อมาเวลาเช้า
พรรษา มีพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕ องค์ จากเงื่อมเขานันทมุลกะมาลงที่อิสิปตนะ
เที่ยวบิณฑบาตในกรุงแล้วก็ไปสู่อิสิปตนะนั้นแหละ คิดว่า พวกเราจะขอ
หัตถกรรมเพื่อประโยชน์แก่กุญ้อยู่จำพรรษา ห่มจีวรเข้าไปสู่กรุงในตอนเย็น
ขึ้นที่ประตูเรือนเศรษฐี. นางหัวหน้าทาสี กระแฉกหมอน้ำไปทำน้ำได้เห็นพวก
พระปัจเจกพุทธเจ้าที่กำลังเข้าสู่กรุง. เศรษฐีได้ฟังเหตุการณ์ที่พระปัจเจก
พุทธเจ้าเหล่านั้นมา ก็พูดว่า พวกเราไม่มีเวลาว่างนิมนต์ไปเถอะ.

ครั้งนั้น นางหัวหน้าทาสี กำลังทูนหมอน้ำเข้าไปก็เห็นพวกพระปัจเจก
พุทธเจ้าเหล่านั้น กำลังออกมาจากกรุง จึงยกหมอน้ำลง น้อมไหว้ ปิดหน้าแล้ว
ทูลถามว่า พวกพระผู้เป็นเจ้าสักว่าเข้าสู่กรุงแล้วก็ออกมา อะไรรักันหนอ.

ปัจ. พวกอาตมา มาเพื่อขอหัตถกรรมแห่งกุญ้อยู่จำพรรษา.

ทา. ได้หรือเปล่า เจ้าคะ.

ปัจ. ไม่ได้หรือก อูบาสิกา.

ทา. ก็แหละภูกุณินั้น พวกคนใหญ่คนโตเท่านั้น จึงจะทำได้ หรือแม่ แต่พวกคนยากจนก็ทำได้.

ปัจ. ใครผู้ใดผู้หนึ่งอาจทำได้.

ทา. ดีละ เจ้าคะ พวกดิฉันจะทำถวาย พຽงนี้ฉันนั้รับภิกษาของ ดิฉันนะคะ ฉันนั้ไ้แล้วก็เอน้ำไป แล้วกระเดียดหม้อน้ำมายืนที่ทางทำน้ำอีก พุคกับพวกทาสีที่เหลื่อซึ่งพากันมาแล้วว้า พวกเธอจงอยู่นี้แหละ ในเวลาที่ทุก คนมาแล้วก็พูดว้า แม่ นี่พวกเธอจะทำงานเป็นจี้ข้าคนอื่นตลอดไปหรือ หรือ อยากจะพ้นจากความเป็นจี้ข้า. พวกทาสีตอบว้า อยากจะพ้นในวันนี้แหละ แม่ เจ้า นางจึงว้า ถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น พຽงนี้ฉันได้ฉันนั้พระปัจเจกพุทธเจ้า ทั้ง ๕ องค์ที่ไ้ไม่ได้หัตถกรรมมาฉัน ขอใ้พวกเธอจงใ้พวกสามีของพวกเธอ ใ้หัตถกรรมสักวันเถิด. พวกนางเหล่านั้น ก็รับว้า ได้ แล้วก็บอกแก่สามีใน เวลาที่มาจากคองในตอนเย็น.

พวกเขาก็รับว้า ตกลง แล้วก็พากันไปประชุมที่ประตูเรือนของพวกหัว หน้าทาสี. ลำดับนั้น นางหัวหน้าทาสีกล่าวก็้พวกเขาเหล่านั้นว้า พ่อทั้งหลาย พຽงนี้ขอใ้พวกคุณจงใ้หัตถกรรมแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเถิดนะคะ แล้วก็บอกอานิสงส์ ชูแล้ว ปกป้องพวกที่ไ้ไม่อยากทำด้วยโอวาทที่หนักแน่น วันรุ่งขึ้น นางได้ถวายอาหารแต่พวกพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วใ้สัญญาแก่พวก ลูกทาสทุกคน. ทันใดนั้น พวกลูกทาสเหล่านั้นก็เข้าป่า รวบรวมเครื่องเครา ร้อยก็้ทั้งร้อยสร้างกุฎก็้กัน แต่ละหลัง ๆ มีบริวารคือที่จ้งกรมเป็นต้น หลังละแห่ง ๆ วางเตียง ตั้ง น้ำดื่มและภาชนะสำหรับใส่ของที่ด้องฉันเป็นต้นไว้ ขอใ้พวก พระปัจเจกพุทธเจ้าทำปญญาเพื่อประโยชน์อยู่ในกุฎก็้ันตลอดสามเดือน แล้ว ตั้งเวรถวายอาหารกัน . ในวันเวรตน ใครไ้ไม่สามารถ นางหัวหน้าทาสีก็้ขน เอาจากเรือนั้เองมาถวายแทนผู้นั้. เมื่อนางหัวหน้าทาสีปรนนิบัติตลอดสาม

เดือนอย่างนี้เสร็จแล้ว ก็ให้ทาสแต่ละคนสละผ้ากันคนละผืน ได้ผ้าเนื้อหยาบ ๕๐๐ ผืน ให้พลิกแพลงผ้าเหล่านั้น ทำเป็นไตรจีวรถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า ทั้ง ๕ องค์. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายก็หลีกไปตามสำราญ. แม้คนผู้ทำงาน ด้วยลำแข้งทั้งพันคนนั้นได้ทำกุศลมาด้วยกัน ตายแล้วก็เกิดในเทวโลก. แม่บ้านทั้ง ๕๐๐ คนนั้น บางทีก็เป็นภรรยาของชายทั้ง ๕๐๐ คนนั้น. บางทีแม่ทั้งหมดก็เป็นภรรยาของลูกทาสผู้เป็นหัวหน้าเท่านั้น. ต่อมา ในกาลครั้งหนึ่ง ลูกหัวหน้าทาสเคลื่อนจากเทวโลกมาบังเกิดในราชตระกูล. ถึงเทวก็บุญญาทั้ง ๕๐๐ นั้น ก็มาเกิดในตระกูลที่มีสมบัติมาก เมื่อเจ้าชายนั้นได้เสวยราชย์ก็ไปสู่พระราชวัง เป็นนางสนม. เมื่อพวกนางท่องเที่ยวอยู่โดยทำนองนี้ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเรา ก็มาเกิดในตระกูลกษัตริย์ในโกถิยนคร บ้าง ในเทวทหนครบ้าง.

แม้พระนันทกะเล่า เมื่อบวชแล้วก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์. ลูกสาว หัวหน้าทาสี เจริญวัยแล้ว ก็ดำรงอยู่ในตำแหน่งอัคมเหสี ของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช. ถึงหญิงนอกนี้ก็ไปสู่วัง (คือเป็นพระชายา) ของราชบุตรเหล่านั้น. เจ้าชาย ๕๐๐ องค์ ซึ่งเป็นพระสวามีของพวกพระนางเหล่านั้น ได้ทรงฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาในเพราะการทะเลาะกันเกี่ยวกับแย่งน้ำ แล้วก็ทรงผนวช. พวกเจ้าหญิงก็ทรงส่งพระสาสน์ เพื่อให้พวกเจ้าชายเหล่านั้น กระสัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพาพวกท่านผู้กระสันเหล่านั้นไปสระคูหว่าแล้ว ทรงให้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล. ในวันประชุมใหญ่ก็ทรงให้ตั้งอยู่ในความเป็นพระอรหันต์. แม้เจ้าหญิงทั้ง ๕๐๐ องค์นั้นเล่า ก็พากันออกไปบวชในสำนักพระมหาพระชาบดี.

ฟังแสดงเรื่องนี้อย่างนี้ว่า หัวหน้าทาสนี่คือ ท่านพระนันทกะ นางทาสีเหล่านี้แหละ คือภิกษุณีเหล่านั้น ดังนี้. คำว่า ราชการาโม ได้แก่ วัดที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสร้างไว้ในสถานที่คล้ายอุปรามา ที่สวนทิศใต้ของพระนคร คำว่า สมมุขปลุณาย สุกฺกัจฉ คือที่เห็นตามเหตุ ตามการณด้วยวิปัสสนาปัญญา คือตามความเป็นจริง. คำว่า ตชฺชํ ตชฺชํ คือมีปัจจัยนั้นเป็นตัวแท้ มีปัจจัยนั้นเป็นสภาพ. มีคำที่อธิบายว่า ก็แล เวทนานั้น ๆ เพราะอาศัยปัจจัยนั้น ๆ จึงเกิดขึ้น. คำว่า ปเลวสุต ฉายา ความว่า ความที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยรากเป็นต้นก็ไม่เที่ยง ทั้งแต่เริ่มแรกทีเดียว คำว่า อนุปหจฺจ คือไม่เข้าไปประหาร บุคคลทำเนื้อให้เห็นก่อน ๆ แล้วปล่อยให้หนังห้อยย้อยมา ชื่อว่ายอมเข้าไปกำจัดกายคือเนื้อ ในคำว่า ไม่เข้าไปกำจัด นั้น บุคคลทำให้หนังติดกันเป็นพืด แล้วปล่อยให้เนื้อทั้งหลายห้อยย้อยมาชื่อว่ายอมเข้าไปกำจัดกายคือหนัง ไม่ทำอย่างนั้น. คำว่า วิลิสมหารุ พนฺธนํ ได้แก่ เนื้อที่พอกที่ติดที่หนังทั้งหมดนั่นเอง. ท่านกล่าวหมายเอากิเลสในระหว่างทุกอย่างนั้นแหละว่า มีเครื่องผูกคือกิเลสสังโยชน์ในระหว่างดังนี้.

ถามว่า ทำไม ท่านจึงกล่าวคำว่า ก็เจ็ดอย่างเหล่านี้แล. ตอบว่า เพราะปัญญาใดที่ท่านว่า ปัญหานี้ยอมตัดกิเลสทั้งหลายได้ ปัญญานั้น ถ้าฟังอย่างเดียวกันแท้ ๆ ไม่อาจตัดได้โดยธรรมดาของคน. ก็เหมือนอย่างว่า. ขวานโดยธรรมดาของคนแล้วจะตัดสิ่งที่จะต้องตัดให้ขาดไม่ได้ ต่อเมื่ออาศัยความพยายามที่เกิดจากคนนั้นของบุรุษแล้ว จึงจะตัดได้ฉันใด เว้นจากโพฆณงคฺอีก ๖ ข้อแล้ว ปัญญาที่ไม่สามารถจะตัดกิเลสทั้งหลายได้ ฉะนั้น เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอย่างนั้น. คำว่า ถ้าอย่างนั้น ความว่า เธอแสดงอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ กองวิญญาณ ๖ การเทียบประทีป เทียบต้นไม้

และเทียบโค แล้วจบเทศนาลงด้วยความสิ้นไปแห่งอาสวะด้วยโพชฌงค์ ๗ อย่าง เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น แม่พรุ่งนี้ เธอก็พึงสั่งสอนพวกภิกษุณีเหล่านั้นด้วยโอวาทนั้นแล.

คำว่า **ธา โสตาปนุนา** ความว่า ภิกษุณีที่ต่ำกว่าเขาหมดทางคุณธรรมก็เป็นโสดาบัน. ที่เหลือก็เป็นสกทาคามีนิ อนาคตานิ และจีณาสพ. ถามว่า ถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น จะมีความดำริบริบูรณ์ได้อย่างไร. ตอบว่า จะมีความดำริบริบูรณ์ได้ด้วยความบริบูรณ์แห่งอริยาศัย. จริงอยู่ภิกษุณีรูปใดมีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อไรหนอแล เรากำลังพึงธรรมเทศนาของพระคุณเจ้านันทกะ พึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผลในอาสนะนั้นแล. ภิกษุณีนั่นก็ได้ทำให้แจ้งโสดาปัตติผล. ภิกษุณีรูปใดมีความคิดว่า สกทาคามีผล อนาคตานิผล อรหัตตผล นางภิกษุณีนั่น ก็ทำความเป็นพระอรหันต์ให้แจ่มแจ้ง. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นผู้ชื่นใจและมีความดำริที่บริบูรณ์แล้วแล.

จบอรรถกถานัน โกวาทสูตรที่ ๔

๕. จูฬราหูโลวาทสูตร

[๗๕๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐีเขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลีกเร้นประทับอยู่ในที่รโหฐาน ได้เกิดพระปริวิตกทางพระเหตุที่ยืนอย่างนี้ว่า ราหุลมีกรรมที่บ่มวิมุตติแก่กล้าแล้วแล ถ้ากระไร เราพึงแนะนำราหุลในธรรมที่สิ้นอาสวะยิ่งขึ้นเถิด.

[๗๕๖] ต่อมา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครองสบง ทรงบาตรจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถีในเวลาเช้า ครั้นเสด็จกลับจากบิณฑบาตภายหลังเวลาพระกระยาหารแล้ว ได้ตรัสกะท่านพระราหุลว่า ราหุล เธอจงถือฝักรองนั่ง เราจักเข้าไปยังป่าอันธวัน เพื่อพักผ่อนกลางวันกัน ท่านพระราหุลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า แล้วจึงถือฝักรองนั่งติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไป ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ ก็สมัยนั้นแล เทวดาหลายพันคนได้ติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปด้วยทราบว่ วันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงแนะนำท่านพระราหุลในธรรมที่สิ้นอาสวะยิ่งขึ้น ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าถึงป่าอันธวันแล้ว จึงประทับนั่ง ณ อาสนะที่ท่านพระราหุลปูลาด ณ ควางไม้แห่งหนึ่ง แม้ท่านพระราหุลก็ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๕๗] พอ นั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า ราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขูเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ร. เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ร. ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๑๙๘] พ. ราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ร. เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ร. ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๑๙๙] พ. ราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุวิญญูณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า.

พ. สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ร. เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ร. ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๒๐๐] พ. ราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน จักขุสัมผัสเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

- ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า.
พ. สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุข.
ร. เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า.
ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือ
ที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.
ร. ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า.

ว่าด้วยเวทนาเป็นต้น

[๘๐๑] พ. ราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยเมื่อนั้น เที่ยง
หรือไม่เที่ยง.

- ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า.
พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุข.
ร. เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า.
พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควร
หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.
ร. ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้า.

[๘๐๒] พ. ราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน โสตเที่ยง
หรือไม่เที่ยง.

- ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า ฯลฯ
พ. ราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ฆานะเที่ยงหรือไม่เที่ยง.
ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า.
พ. ราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ชิวหาเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้า ฯลฯ

พ. ราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน กายเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า ฯลฯ

[๘๐๓] พ. ราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน มโนเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ร. เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา. นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ร. ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๘๐๔] พ. ราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ธรรมารมณ์เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ร. เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา. นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ร. ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๘๐๕] พ. ราहुล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน มโนวิญญูณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข.

ร. เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควร
หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา

ร. ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๘๐๖] พ. คุณอนราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน มโน
สัมผัสเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ร. เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควร
หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา

ร. ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๘๐๗] พ. ราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย แม่นั้น เที่ยง
หรือไม่เที่ยง.

ร. ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ร. เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควร
หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา

ร. ไม่ควร พระพุทธเจ้าข้า.

[๘๐๘] พ. ราหุล อริยสาวกผู้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อ-
หน่ายแม้ในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญาณ

ยอมเบื้อหน่ายแม่ในจักขุสัมผัส ย่อมเบื้อหน่ายแม่ในเวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยนั้น.

ความเบื้อหน่ายแม่ในโสต ย่อมเบื้อหน่ายแม่ในเสียง...

ยอมเบื้อหน่ายแม่ในฉานะ ย่อมเบื้อหน่ายแม่ในกลิ่น...

ยอมเบื้อหน่ายแม่ในชีวหา ย่อมเบื้อหน่ายแม่ในรส...

ยอมเบื้อหน่ายแม่ในกาย ย่อมเบื้อหน่ายแม่ในโณสุตัพพะ...

ยอมเบื้อหน่ายแม่ในมโน ย่อมเบื้อหน่ายแม่ในธรรมารมณั ย่อมเบื้อ
หน่ายแม่ในมโนวิญญาณ ย่อมเบื้อหน่ายแม่ในมโนสัมผัส ย่อมเบื้อหน่ายแม่
ใน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยนั้น.

เมื่อเบื้อหน่ายยอมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จึงหลุดพ้น เมื่อ
หลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว และทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่าง
นี้มิได้มี.

[๘๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระราหุล
จึงชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าและ

ก็แหละเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำเป็นไวยากรณ์นี้อยู่ จิตของท่าน
พระราหุลหลุดพ้นแล้วจากอสาვეทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น และเทวดาหลาย
พันองค์นั้น ได้เกิดดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลีหมกมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง
มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

จบ อุพราหุโลวาตสูตร ที่ ๕

อรรถกถาราหุโลวาทสูตร

ราหุโลวาทสูตร ขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-
ในพระสูตรนั้น คำว่า บมฺวิมุตฺติ มีวิเคราะห์ว่า ที่ชื่อว่า
บมฺวิมุตฺติ ก็เพราะทำวิมุตฺติให้สุกงอม. คำว่า ธรรม ได้แก่ ธรรม
๑๕ อย่าง. ธรรมเหล่านั้น ฟังทราบด้วยอำนาจแห่งความหมจดแห่ง
อินทรีย์มีความเชื่อเป็นต้น. สมจริง ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

- (๑) อินทรีย์คือความระย่อหมจดด้วยอาการ ๓ อย่างเหล่านี้ คือ
 - ก. เว้นบุคคลผู้ไม่มีความเชื่อ.
 - ข. เสพ คบ เข้านั่งใกล้ บุคคลผู้มีความเชื่อ.
 - ค. พิจารณาสูตรที่เป็นเหตุให้เกิดความเลื่อมใส.
- (๒) อินทรีย์คือความเพียรย่อหมจดด้วยอาการ ๓ อย่างเหล่านี้ คือ
 - ก. เว้นบุคคลเกียจคร้าน.
 - ข. เสพ คบ เข้านั่งใกล้บุคคลผู้ปรารภความเพียร.
 - ค. พิจารณาถึงความเพียรชอบ.
- (๓) อินทรีย์คือความระลึกย่อหมจดด้วยอาการ ๓ อย่างเหล่านี้ คือ
 - ก. เว้นบุคคลผู้หลงลืมสติ.
 - ข. เสพ คบ เข้านั่งใกล้บุคคลผู้ตั้งสติมั่น.
 - ค. พิจารณาหลักการตั้งสติ (สติปัฏฐาน).
- (๔) อินทรีย์คือความตั้งใจมั่นย่อหมจดด้วยอาการ ๓ อย่างเหล่านี้
คือ
 - ก. เว้นบุคคลผู้ไม่ตั้งใจมั่น.

๑. บาลี จุฬาราหุโลวาทสูตร

ข. เสพ คบ เข้านั่งใกล้บุคคลผู้ตั้งใจมั่น.

ค. พิจารณาฌานและวิโมกข์.

(๕) อินทรีย์คือความรู้ช้อย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ อย่างเหล่านี้ คือ

ก. เว้นบุคคลผู้มีปัญญาทราวม.

ข. เสพ คบ เข้านั่งใกล้บุคคลผู้มีปัญญา.

ค. พิจารณาญาณจรियाที่ลึกซึ้ง.

เมื่อเว้นบุคคล ๕ พวก เสพ คบ เข้านั่งใกล้บุคคล ๕ พวก พิจารณา
กองสูตร ๕ กองเหล่านี้ ดังว่ามานี้ ด้วยอาการ ๑๕ อย่างเหล่านี้ อินทรีย์ทั้ง
๕ อย่างก็ช้อย่อมหมดจด. ยังมีธรรมสำหรับ บ่มวิมุตติอีก ๑๕ อย่างคือ อินทรีย์
มีความเชื่อเป็นต้น เหล่านี้ ๕ อย่าง ความสำคัญอันเป็นส่วนแห่งการแทงตลอด
(นิพเพชภาคยัสัญญา) ๕ อย่างเหล่านี้คือ ความสำคัญว่าไม่เที่ยง ความสำคัญว่า
เป็นทุกข์ในสิ่งที่ไม่เที่ยง ความสำคัญว่าไม่ใช่ตัวตนในสิ่งที่เป็นทุกข์ ความ
สำคัญในการละ ความสำคัญในวิราคะ และธรรมอีก ๕ อย่างมีความเป็น
ผู้มีมิตรดีงามเป็นต้น ที่ตรัสแก่พระเมฆิยะเถระ.

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำริอย่างนี้ในเวลาใดเล่า.
ตอบว่า เมื่อพระองค์ทรงตรวจดูโลก ในสมัยใกล้สว่าง ก็ทรงมีพระดำริอย่างนี้.
คำว่า เทวดาหลายพันองค์ ความว่า ทานพระราहुลตั้งความปรารถนาไว้
แทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ ในครั้งที่เป็น
พญานาคชื่อปาไลติ พร้อมกับเทวดาที่ตั้งความปรารถนาไว้เหมือนกัน. ก็แหละ
บรรดาเทวดาเหล่านั้น บางพวกก็เป็นเทวดาอยู่บนแผ่นดิน. บางพวกก็เกิดใน
อากาศ. บางพวกก็อยู่จาตุมหาราชิกา. บางพวกก็อยู่ในเทวโลก. บางพวกก็
เกิดในพรหมโลก. แต่ในวันนี้ เทวดาทั้งหมดมาประชุมกันในป่า อันธวัน

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 485

นั่นแลในที่เดียวกัน . คำว่า ดวงตาเห็นธรรม ความว่า ปฐมมรรค (โสดาปัตติมรรค) ท่านเรียกว่า ดวงตาเห็นธรรม ในอุปาถิโรวาทสูตร และทีฆนขสูตร. ผลทั้งสามท่านเรียกว่า ดวงตาเห็นธรรม ในพรหมายูสูตร. ในสูตรนี้ มรรค ๘ ผล ๔ พึงทราบว่าเป็น ดวงตาเห็นธรรม. ก็แหละ ในบรรดาเทวดาเหล่านั้น เทวดาบางพวกได้เป็นพระโสดาบัน . บางพวกเป็นพระสกทาคามี บางพวกก็เป็นอนาคามี บางพวกก็เป็นพระชีवासพ. และก็การกำหนดด้วยอำนาจนับจำนวนเทวดาเหล่านั้นว่าเท่านั้น เท่านั้นไม่มี. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งตั้งตั้งนั้นแล.

จบอรรถกถารามุโรวาทสูตร ที่ ๕

๖. ฉนัฏกสูตร

[๘๑๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมแก่เธอทั้งหลาย อันไพเราะในเบื้องต้น ในท่ามกลางในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง คือ ธรรมหมวดหก ๖ หมวด พวกเธอจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า.

[๘๑๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสดังนี้ว่า พวกเธอพึงทราบอายุตนะภายใน ๖ อายุตนะภายนอก ๖ หมวดวิญญาณ ๖ หมวดผัสสะ ๖ หมวดเวทนา ๖ หมวดตัณหา ๖.

[๘๑๒] ก็ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า พึงทราบอายุตนะภายใน ๖ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ได้แก่ อายุตนะคือจักขุ อายุตนะคือโสต อายุตนะคือฆานะ อายุตนะคือชีวหา อายุตนะคือกาย อายุตนะคือมโน ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า พึงทราบอายุตนะภายใน ๖ นั้น เราอาศัยอายุตนะนี้ กล่าวแล้วนี้ ธรรมหมวดหก หมวดที่ ๑.

[๘๑๓] ก็ข้อที่เรากล่าวดังนี้ว่า พึงทราบอายุตนะภายนอก ๖ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ได้แก่ อายุตนะคือรูป อายุตนะคือเสียง อายุตนะคือกลิ่น อายุตนะคือรส อายุตนะคือโผฏฐัพพะ อายุตนะคือธรรมารมณ์ ข้อที่เรากล่าว

ดังนั้น ฟังทราบอายตนะภายนอก ๖ นั้น เราอาศัยอายตนะนี้ กล่าวแล้ว
นี้ธรรมหมวด ๖ หมวดที่ ๑.

[๘๑๔] ก็ข้อที่เรากล่าวดังนั้น ฟังทราบหมวดวิญญาณ ๖ นั้น เรา
อาศัยอะไรกล่าวแล้ว คือ บุคคลอาศัยจักขุและรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ อาศัย
โสตและเสียง จึงเกิดโสตวิญญาณ อาศัยฆานะและกลิ่น จึงเกิดฆานวิญญาณ
อาศัยชีวหาและรส จึงเกิดชีวหาวิญญาณ อาศัยกายและโผฏฐัพพะ จึงเกิดกาย
วิญญาณ อาศัยมโนและธรรมารมณั จึงเกิดมโนวิญญาณ ข้อที่เรากล่าวดังนั้น
ฟังทราบหมวดวิญญาณ ๖ นั้น เราอาศัยวิญญาณนี้ กล่าวแล้ว นี้ธรรม
หมวดหก หมวดที่ ๓.

[๘๑๕] ก็ข้อที่เรากล่าวดังนั้น ฟังทราบหมวดผัสสะ ๖ นั้น เราอาศัย
อะไรกล่าวแล้ว คือ บุคคลอาศัยจักขุและรูปเกิดจักขุวิญญาณ ความประจวบ
ของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ อาศัยโสตและเสียงเกิดโสตวิญญาณ ความประ-
จวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ อาศัยฆานะและกลิ่นเกิดฆานวิญญาณ ความ
ประจวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ อาศัยชีวหาและรสเกิดชีวหาวิญญาณความ
ประจวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ อาศัยกายและโผฏฐัพพะเกิดกายวิญญาณ
ความประจวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ อาศัยมโนและธรรมารมณัเกิดมโน
วิญญาณ ความประจวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ ข้อที่เรากล่าวดังนั้น
ฟังทราบหมวดผัสสะ ๖ นั้น เราอาศัยผัสสะนี้ กล่าวแล้ว นี้ธรรมหมวดหก
หมวดที่ ๔.

[๘๑๖] ก็ข้อที่เรากล่าวดังนั้น ฟังทราบหมวดเวทนา ๖ นั้น เรา
อาศัยอะไรกล่าวแล้ว คือ บุคคลอาศัยจักขุและรูปเกิดจักขุวิญญาณ ความ
ประจวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา

อาศัยโสตและเสียงเกิดโสตวิญญาณ...

อาศัยฆานะและกลิ่นเกิดฆานวิญญาณ...

อาศัยชีวหาและรสเกิดชีวหาวิญญาณ...

อาศัยกายและโผฏฐัพพะเกิดกายวิญญาณ...

อาศัยมโนและธรรมารมณัเกิดมโนวิญญาณ ความประจวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ. เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า พึงทราบหมวดเวทนา ๖ นั้น เราอาศัยเวทนานี้ กล่าวแล้ว นี้ธรรมหมวดหก หมวดที่ ๕.

ว่าด้วยกองแห่งตัณหา

[๘๑๗] ก็ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า พึงทราบหมวดตัณหา ๖ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว คือ บุคคลอาศัยจักขุและรูปเกิดจักขุวิญญาณ ความประจวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนาเพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา

อาศัยโสตและเสียงเกิดโสตวิญญาณ...

อาศัยฆานะและกลิ่นเกิดฆานวิญญาณ...

อาศัยชีวหาและลิ้นเกิดชีวหาวิญญาณ ...

อาศัยกายและโผฏฐัพพะเกิดกายวิญญาณ...

อาศัยมโนและธรรมารมณัเกิดมโนวิญญาณ ความประจวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ข้อที่เรากล่าวคั้งนี้ว่า พึงทราบหมวดตัณหา ๖ นั้น เราอาศัยตัณหานี้ กล่าวแล้ว นี้ธรรมหมวดหก หมวดที่ ๖.

[๘๑๘] ผู้ใดกล่าวอย่างนี้ว่า จักขุเป็นอัตตา คำของผู้นั้นไม่ควร จักขุย่อมปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้อย่างนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่าจักขุเป็นอัตตานั้นจึงไม่ควร ด้วยประการฉะนี้ จักขุจึงเป็นอัตตา.

ผู้ใดกล่าวว่า รูปเป็นอัตตา คำของผู้นั้นไม่ควร รูปย่อมปรากฏแม้ ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้อย่างนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า รูปเป็นอัตตานั้นจึงไม่ควร ด้วยประการฉะนี้ จักขุจึงเป็น อัตตา รูปจึงเป็นอัตตา.

ผู้ใดกล่าวว่า จักขุวิญญูณเป็นอัตตา คำของผู้นั้น ไม่ควร จักขุ วิญญูณย่อมปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแลปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้อย่างนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่าจักขุวิญญูณเป็นอัตตานั้น จึงไม่ควร ด้วย ประการฉะนี้ จักขุจึงเป็นอัตตา รูปจึงเป็นอัตตา จักขุวิญญูณจึงเป็น อัตตา

ผู้ใดกล่าวว่า จักขุสัมผัสเป็นอัตตา คำของผู้นั้นไม่ควร จักขุสัมผัส ย่อมปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด แม้ ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้อย่างนี้ว่า อัตตาของเราเกิด ในแลเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่าจักขุสัมผัสเป็นอัตตานั้น จึงไม่ควร ด้วย ประการฉะนี้ จักขุจึงเป็นอัตตา รูปจึงเป็นอัตตา จักขุวิญญูณจึงเป็น อัตตา จักขุสัมผัสจึงเป็นอัตตา.

ผู้ใดกล่าวว่า เวทนาเป็นอัตตา คำของผู้นั้นไม่ควร เวทนาย่อมปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้อย่างนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่าเวทนาเป็นอัตตา นั้น จึงไม่ควร ด้วยประการฉะนี้ จักขุจึงเป็นอนัตตา รูปจึงเป็นอนัตตาจักขุวิญญาณจึงเป็นอนัตตา จักขุสัมผัสจึงเป็นอนัตตา เวทนาจึงเป็นอนัตตา.

ผู้ใดกล่าวว่า ตัณหาเป็นอัตตา คำของผู้นั้นไม่ควร ตัณหาย่อมปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม สิ่งนั้น ต้องกล่าวได้อย่างนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ตัณหาเป็นอัตตานี้ จึงไม่ควร ด้วยประการฉะนี้ จักขุจึงเป็นอนัตตา รูปจึงเป็นอนัตตา จักขุวิญญาณจึงเป็นอนัตตา จักขุสัมผัสจึงเป็นอนัตตา เวทนาจึงเป็นอนัตตา ตัณหาจึงเป็นอนัตตา.

ว่าด้วยอนัตตา

[๘๑๕] ผู้ใดกล่าวว่า โสตเป็นอัตตา...

ผู้ใดกล่าวว่า ฆมานะเป็นอัตตา...

ผู้ใดกล่าวว่า ชิวหาเป็นอัตตา...

ผู้ใดกล่าวว่า กายเป็นอัตตา...

ผู้ใดกล่าวว่า มโนเป็นอัตตา คำของผู้นั้นไม่ควร มโนย่อมปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม สิ่งนั้น ต้องกล่าวได้อย่างนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า มโนเป็นอัตตานี้ จึงไม่ควร ด้วยประการฉะนี้ มโนจึงเป็นอนัตตา.

ผู้ใดกล่าวว่า ธรรมารมณฺ์เป็นอัตตา คำของผู้นั้น ไม่ควรธรรมารมณฺ์
ย่อมปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแลปรากฏแม้ความเกิด แม้
ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป
เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ธรรมารมณฺ์เป็นอัตตา นั้น จึงไม่ควร ด้วย
ประการฉะนี้ มโนจึงเป็นอนัตตา ธรรมารมณฺ์จึงเป็นอนัตตา.

ผู้ใดกล่าวว่า มโนวิญญูณเป็นอัตตา คำของผู้นั้นไม่ควร มโน
วิญญูณย่อมปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแลปรากฏแม้ความเกิด
แม้ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป
เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า มโนวิญญูณเป็นอัตตา นั้น จึงไม่ควร
ด้วยประการฉะนี้ มโนจึงเป็นอนัตตา ธรรมารมณฺ์จึงเป็นอนัตตา มโนวิญญูณ
จึงเป็นอนัตตา.

ผู้ใดกล่าวว่า มโนสัมผัสเป็นอัตตา คำของผู้นั้น ไม่ควร มโนสัมผัส
ย่อมปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด
แม้ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป
เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า มโนสัมผัสเป็นอัตตา นั้น จึงไม่ควร ด้วย
ประการฉะนี้ มโนจึงเป็นอนัตตา ธรรมารมณฺ์จึงเป็นอนัตตา มโนวิญญูณ
จึงเป็นอนัตตา มโนสัมผัสจึงเป็นอนัตตา.

ผู้ใดกล่าวว่า เวทนาเป็นอัตตา คำของผู้นั้นไม่ควร เวทนาย่อม
ปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด แม้ความ
เสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะ
ฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า เวทนาเป็นอัตตา นั้น จึงไม่ควร ด้วยประการ
ฉะนี้ มโนจึงเป็นอนัตตา ธรรมารมณฺ์จึงเป็นอนัตตา มโนวิญญูณจึงเป็น
อนัตตา มโนสัมผัสจึงเป็นอนัตตา เวทนาจึงเป็นอนัตตา.

ผู้ใดกล่าวว่า ตัณหาเป็นอัตตา คำของผู้นั้น ไม่ควร ตัณหาย่อมปรากฏ
แม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแลปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม
สิ่งนั้น ต้องกล่าวได้อย่างนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น
คำของผู้ที่กล่าวว่า ตัณหาเป็นอัตตา นั้นจึงไม่ควร ด้วยประการฉะนี้ มโนจึง
เป็นอนัตตา ธรรมารมณจึงเป็นอนัตตา มโนวิญญูณจึงเป็นอนัตตา มโน-
สัมผัสจึงเป็นอนัตตา เวทนาจึงเป็นอนัตตา ตัณหาจึงเป็นอนัตตา.

ปฏิบัติทานให้ถึงความตั้งขึ้นแห่งสักกายะ

[๘๒๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิบัติทานให้ถึงความตั้งขึ้นแห่งสัก-
กายะดังต่อไปนี้แล บุคคลเล็งเห็นจักขุว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา
เล็งเห็นรูปว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา เล็งเห็นจักขุวิญญูณว่า
นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา เล็งเห็นจักขุสัมผัสว่า นั่นของเรา นั่น
เรา นั่นอัตตาของเรา เล็งเห็นเวทนาว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่น อัตตาของเรา
เล็งเห็นตัณหาว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา เล็งเห็นโสตว่า นั่น
ของเรา... เล็งเห็นฆานะว่า นั่นของเรา... เล็งเห็นชีวหาว่า นั่นของเรา...
เล็งเห็นกายว่า นั่นของเรา... เล็งเห็นมโนว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่น
อัตตาของเรา เล็งเห็นธรรมารมณว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา
เล็งเห็นมโนวิญญูณว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา เล็งเห็นมโน-
สัมผัสว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา เล็งเห็นเวทนาว่า นั่นของ
เรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา เล็งเห็นตัณหาว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่น
อัตตาของเรา.

[๘๒๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิบัติทานให้ถึงความดับสักกายะ ดัง
ต่อไปนี้แล บุคคลเล็งเห็นจักขุว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตา

ของเราเล็งเห็นรูปว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา
เล็งเห็นจักขุวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา
เล็งเห็นจักขุสัมผัสว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา
เล็งเห็นเวทนาว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เล็ง
เห็นตัณหาว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เล็งเห็น
โสตว่า นั่นไม่ใช่ของเรา... เล็งเห็นฆานะว่า นั่นไม่ใช่ของเรา... เล็งเห็นกายว่า
นั่นไม่ใช่ของเรา... เล็งเห็นมโนว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่
อัตตาของเรา เล็งเห็นธรรมารมณ์ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่
อัตตาของเรา เล็งเห็นมโนวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่
อัตตาของเรา เล็งเห็นมโนสัมผัสว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่
อัตตาของเรา เล็งเห็นเวทนาว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตา
ของเรา เล็งเห็นตัณหาว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา.

ว่าด้วยความเป็นอฐานะ

[๘๒๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยจักขุและรูปเกิดจักขุ-
วิญญาณ ความประจวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
ย่อมเกิดความเสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง มีไช้ทุกขมีไช้สุขบ้าง
เขาอันสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเพติดเพติน พุดถึง ดำรงอยู่ด้วยความตั้งใจ
มีราคานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันทุกข์เวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเสร้อโศก ถ้าปาก
ร่ำให้ คร่ำครวญท่วมอก ถึงความหลงพร้อม มีปฏิฆานุสัยนอนเนื่องอยู่
อันอทุกขมสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่ทราบชัดความตั้งขึ้น ความดับไป คุณ
โทษ และที่สลัดออกแห่งเวทนานั้น ตามความเป็นจริง จึงมีอวิชขานุสัยนอน
เนื่องอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลนั้นยังไม่ละราคานุสัยเพราะสุขเวทนา

ยังไม่บรรเทาปฏิกษานุสัยเพราะทุกขเวทนา ยังไม่ถอนอวิชชานุสัยเพราะอทุกขมสุขเวทนา ยังไม่ทำวิชชาให้เกิดเพราะไม่ละอวิชชาเสีย และจักเป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบันได้ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยโสตแลเสียง เกิดโสตวิญญาณ...

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยฆมานะและกลัน เกิดฆมานวิญญาณ...

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยชีวหาและรส เกิดชีวหาวิญญาณ...

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยกายและโฬฏฐัพพะ เกิดกายวิญญาณ...

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยมโนและธรรมารมณฺ์ เกิดมโนวิญญาณ ความประจวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดความเสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง มิใช่ทุกข์มิใช่สุขบ้าง เขาอันสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเพติดเพลิน พุคถึง ดำรงอยู่ด้วยความตั้งใจ จึงมีราคานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเศร้าโศก ลำบากรำให้ คร่ำครวญท่มอก ถึงความหลงพร้อม จึงมีปฏิกษานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันอทุกขมสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่ทราบชัดความตั้งขึ้น ความดับไป คุณโทษ และที่สลัดออกแห่งเวทนานั้น ตามความเป็นจริง จึงมีอวิชชานุสัยนอนเนื่องอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลนั้นยังไม่ละราคานุสัยเพราะสุขเวทนา ยังไม่บรรเทาปฏิกษานุสัยเพราะทุกขเวทนา ยังไม่ถอนอวิชชานุสัยเพราะอทุกขมสุขเวทนา ยังไม่ทำวิชชาให้เกิดเพราะไม่ละอวิชชาเสีย แล้วจักเป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบันได้ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้.

[๘๒๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยจักขุและรูปเกิดจักขุวิญญาณ ความประจวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดความเสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง มิใช่ทุกข์มิใช่สุขบ้าง เขาอันสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เพติดเพลิน ไม่พุดถึง ไม่ดำรงอยู่ด้วยความตั้งใจ

จึงไม่มีราคานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก
ไม่ลำบาก ไม่รำไห้ ไม่คร่ำครวญท่มอก ไม่ถึงความหลงพร้อม จึงไม่มี
ปฏิกานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันอทุกขมสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมทราบชัดความ
ตั้งขึ้น ความดับไป คุณ โทษ และที่สลัดออกแห่งเวทนานั้น ตามความเป็น
จริง จึงไม่มีอวิชชานุสัยนอนเนื่องอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลนั้นละ
ราคานุสัยเพราะสุขเวทนา บรรเทาปฏิกานุสัยเพราะทุกขเวทนา ถอนอวิชชานุสัย
เพราะอทุกขมสุขเวทนา ยังวิชาให้เกิดขึ้นเพราะละอวิชาเสียได้ แล้วจักเป็น
ผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบันได้ นั้น เป็นฐานะที่มีได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยโศตและเสียง เกิดโศตวิญญาณ...

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยฆานะและกลิ่น เกิดฆานวิญญาณ ...

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยชีวหาและลิ้น เกิดชีวหาวิญญาณ...

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยกายและโผฏฐัพพะ เกิดกายวิญญาณ...

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลอาศัยมโนและธรรมารมณฺ์ เกิดมโนวิญญาณ

ความประจวบของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดความ
เสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง มิใช่ทุกข์มิใช่สุขบ้าง เขาอันสุขเวทนา
ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เพลิดเพลिन ไม่พุดถึง ไม่ดำรงอยู่ด้วยความตั้งใจ จึง
ไม่มีราคานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่
ลำบาก ไม่รำไห้ ไม่คร่ำครวญท่มอก ไม่ถึงความหลงพร้อม จึงไม่มีปฏิกานุ-
สัยนอนเนื่องอยู่ อันอทุกขมสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมทราบชัดความตั้งขึ้น
ความดับไป คุณ โทษ และที่สลัดออกแห่งเวทนานั้น ตามความเป็นจริงจึง
ไม่มีอวิชชานุสัยนอนเนื่องอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลนั้น ละราคานุสัย
เพราะสุขเวทนา บรรเทาปฏิกานุสัยเพราะทุกขเวทนา ถอนอวิชชานุสัยเพราะ
อทุกขมสุขเวทนา ยังวิชาให้เกิดขึ้นเพราะละอวิชาเสียได้ แล้วจักเป็นผู้
กระทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบันได้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

[๘๒๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
ยอมเบื้อหน่ายแม่ในจักขุ ยอมเบื้อหน่ายแม่ในรูป ยอมเบื้อหน่ายแม่ในจักขุ
วิญญาณ ยอมเบื้อหน่ายแม่ในจักขุสัมผัส ยอมเบื้อหน่ายแม่ในเวทนา ยอม
เบื้อหน่ายแม่ในตัณหา

ยอมเบื้อหน่ายแม่ในโสต ยอมเบื้อหน่ายแม่ในเสียง...

ยอมเบื้อหน่ายแม่ในฉมานะ ยอมเบื้อหน่ายแม่ในกลิ่น ...

ยอมเบื้อหน่ายแม่ในชีวหา ยอมเบื้อหน่ายแม่ในรส ...

ยอมเบื้อหน่ายแม่ในกาย ยอมเบื้อหน่ายแม่ในโณภูฐัพพะ...

ยอมเบื้อหน่ายแม่ในมโน ยอมเบื้อหน่ายแม่ในธรรมารมณฺ์ ยอมเบื้อ-
หน่ายแม่ในมโนวิญญาณ ยอมเบื้อหน่ายแม่ในมโนสัมผัส ยอมเบื้อหน่าย
แม่ในเวทนา ยอมเบื้อหน่ายแม่ในตัณหา เมื่อเบื้อหน่ายยอมคลายกำหนด เพราะ
คลายกำหนดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว
และทราบชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จ
แล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า และเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังตรัส
ไวยากรณภาษิตนี้อยู่ ภิกษุประมาณ ๖๐ รูป ได้มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ
เพราะไม่ถือมั่นแล.

จบ ฉกฺกสูตฺร ที่ ๖

อรรถกถาฉกสูตร

ฉกสูตรขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **อาทิกุลยาณ** ความว่า เราจะทำให้
ไฟเราะคือให้ปราศจากโทษ ให้ดีในเบื้องต้น แล้วแสดง. แม้ที่ไฟเราะใน
ท่ามกลางและที่สุดก็ทำนองเดียวกันนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชมเชยอริยวงศ-
สูตรด้วย ๕ บท มหาสติปัฏฐานสูตรด้วย ๗ บท มหาอัสดปรสูตรด้วย ๗ บท
เหมือนกัน ด้วยประการฉะนี้. สำหรับพระสูตรนี้ ทรงชมเชยด้วย ๕ บท
คำว่า **ฟังทราบ** คือฟังทราบด้วยมรรคพร้อมกับวิปัสสนา. จิตที่เป็น
ไปในภูมิสามเท่านั้นทรงแสดงด้วยมนายตนะ. และธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓
ข้างนอกทรงแสดงด้วยธรรมายตนะ. ยกเว้นทวิปัญญาวิญญาณ (วิญญาณ ๕ คู่
รวม ๑๐ ดวง) โลกียวิบากจิต ๒๐ ดวงที่เหลือ ทรงแสดงด้วยมโนวิญญาณ.
ผัสสะและเวทนาเป็นธรรมที่สัมปยุตด้วยวิบากวิญญาณตามที่กล่าวไว้แล้ว คำว่า
ค้นหา ได้แก่ค้นหาที่เกิดขึ้นในขณะแห่งชวนะ อันมิวิบากเวทนาเป็นปัจจัย
คำว่า **จักขุเป็นตัวตน** มีคำเชื่อมต่อเป็นแผนกหนึ่งโดยเฉพาะ. ก็แลเพื่อแสดง
ความที่สัจจะ ๒ ข้อที่ตรัสไว้ในหนหลังไม่เป็นตัวตน จึงทรงเริ่มเทศนาใน
บทเหล่านั้น บทว่า **ไม่ควร** หมายถึงไม่เหมาะ. คำว่า **เสื่อมไป** คือ
ปราศไป ดับไป. คำว่า **อัย โข ปน ภิกขเว** คือ แม้นี้ก็เป็นคำเชื่อมต่อที่
เป็นแผนกหนึ่งโดยเฉพาะ. จริงอยู่ เพื่อทรงแสดงวิญญะด้วยอำนาจความถึมั้น
๓ อย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มเทศนาใน. บางท่านว่า เพื่อทรงแสดง
วิญญะด้วยสัจจะ ๒ ข้อ คือ ทุกข์ สมุทัย ดังนี้ก็มีเหมือนกัน. ในคำว่า
นั้นของเรา เป็นต้น ฟังทราบความถึมั้น ด้วยคัมภีระ และทีลุนั้นแล.
คำว่า **ย่อมแลเห็น** คือย่อมเห็นด้วยอำนาจความถึมั้นทั้ง ๓ อย่าง.

ครั้นทรงแสดงวิภูฏะอย่างนี้แล้ว คราวนี้ เพื่อจะทรงแสดงวิภูฏะด้วยอำนาจปฏิปักษ์ต่อความถือมั่นทั้ง ๓ อย่าง หรือเพื่อทรงแสดงวิภูฏะด้วยอำนาจ ๒ ข้อ คือ นิโรธ มรรค เหล่านั้น จึงตรัสว่า **อัย โข ปน** ดังนี้ เป็นต้น. คำว่า **นัไมไซ**ของเรา เป็นต้น เป็นคำปฏิเสธค้นหา เป็นต้น. คำว่า **ย่อม** **เล็งเห็น** คือ ย่อมเห็นว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่ใช่ตัวตน.

ครั้นทรงแสดงวิภูฏะอย่างนี้แล้ว คราวนี้ เพื่อจะทรงแสดงวิภูฏะด้วยอำนาจอนุสัยทั้งสามอย่างอีก จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **จกขุญจ ภิกขเว** ในคำเหล่านั้น คำเป็นต้นว่า **ย่อมผลิตเพลิน** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยอำนาจค้นหาและทิลุเท่านั้น. คำว่า **นอนเนื่อง** คือยังละไม่ได้. คำว่า **แห่งทุกข์** ได้แก่แห่งวิภูฏทุกข์และกิเลสทุกข์.

ครั้นทรงแสดงวิภูฏะด้วยอำนาจอนุสัยสามอย่างอย่างนี้แล้ว คราวนี้เมื่อจะทรงแสดงวิภูฏะด้วยอำนาจเป็นนัยที่ตรงกันข้ามแห่งอนุสัยทั้งสามอย่างนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **จกขุญจ** อีกครั้งหนึ่ง. คำว่า **ละอวิชา** คือ ละความไม่รู้อันเป็นรากง่าของวิภูฏะได้แล้ว. คำว่า **ยังวิชา** คือยังความรู้ คืออรหัตตมรรคให้เกิดขึ้นแล้ว.

คำว่า **นัณ** **ย่อมเป็นฐานะที่มีได้** คือด้วยกถามรรคเพียงเท่านั้นแหละ พระองค์ก็ทรงเทศนาด้วยอำนาจวิภูฏะและวิภูฏะให้ถึงยอดได้แล้ว เมื่อจะทรงรวบรวมพระธรรมเทศนานั้นเอง ก็ได้ตรัสคำเป็นต้นว่า **เอว ปสุตฺถ ภิกขเว** อีกครั้งหนึ่ง. ในคำว่า **ภิกขุประมาณ ๖๐ รูป** นี้ นั้นไม่น่าอัศจรรย์เลย ที่เมื่อพระตถาคตเจ้าทรงแสดงเองแท้ ๆ ภิกขุ ๖๐ รูป ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์. เพราะว่า แม้เมื่อท่านธรรมเสนาบดีแสดงสูตรนี้ ก็มีภิกขุ ๖๐ รูปบรรลุเป็นพระอรหันต์ ถึงแม้พระมหาโมคคัลลานะแสดงก็ดี พระมหาเถระ

๘๐ รูป แสดงก็ดี ก็มีภิกษุ ๖๐ รูป สำเร็จเหมือนกันนั่นแหละ แม้ข้อนี้ก็ไม่
น่าอัศจรรย์. เพราะพระสาวกเหล่านั้น ท่านบรรลุอุภยปัญญาใหญ่ (กันทั้งนั้น).

ก็แลในเวลาภายหลัง พระมาลัยเทพเถระในเกาะลังกา ก็ได้แสดง
พระสูตรนี้ภายใต้โลหปราสาท. ถึงครั้งนั้นก็ยังมีภิกษุ ๖๐ รูปสำเร็จเป็นพระอรหันต์.
และพระเถระก็แสดงพระสูตรนี้ในประรำใหญ่เหมือนพระมาลัยเทพเถระแสดง
ในโลหปราสาทเหมือนกัน. พระเถระเมื่อออกจากมหาวิหารแล้วก็ไปเจตียบรรพต
ในที่นั้น ท่านก็แสดงเหมือนกัน. ต่อจากนั้น ท่านก็ไปแสดงที่วัดสาภิยวงก์
ที่วัดภูฏาสี ที่ระหว่างหนอง ที่ลานมูกดา ที่เขาปาดกา ที่ป่าจินฆระกะ (เรือน
ตะวันออก) ที่ฆวปี (หนองแวง) ที่ชอกเขาหมุ่มบ้านและพื้นที่เลี้ยงแพะ
แม้ในที่เหล่านั้น. ก็มีภิกษุ ๖๐ รูป ๆ สำเร็จเป็นพระอรหันต์เหมือนกัน.
และเมื่อออกจากที่นั้นแล้วพระเถระก็ไปสู่จิตตลบรรพต. และคราวนั้น ที่วัด
จิตตลบรรพต มีพระมหาเถระมีพรรษาว่า ๖๐. ไกลี่สระบัวใหญ่มีท่าเล็ก
ชื่อว่า ท่ากุรุวก. ที่ท่านั้นพระเถระคิดว่าเราจะอาบน้ำจึงลงไป. พระเทพเถระ
ไปหาท่านแล้ว เรียนว่า กระผมจะตักน้ำสงวาท่าน ขอรับ. ด้วยการปฏิบัติ
สังการนั่นเอง พระเถระก็ทราบได้ว่า พวกคนเขาว่า มีพระมหาเถระชื่อ
มาลัยเทพ ท่านคงเป็นท่านรูปนี้ จึงถามว่า ท่านเป็นท่านเทพหรือ. ครับท่าน
คุณไม่มีใครที่ใช้มือถูร่างของเราตั้ง ๖๐ ปีแล้ว แต่คุณกลับจะอาบน้ำให้เรา
แล้วก็ขึ้นไปนั่งที่ตลิ่ง.

พระเถระก็ทำบริกรรมมือและเท้าจนทั่วแล้วก็สงวน้ำถวายพระมหาเถระ.
และวันนั้นเป็นวันฟังธรรม. ที่นั้น พระมหาเถระจึงว่า คุณเทพ คุณควรให้ธรรม
ทานแก่เราทั้งหลาย. พระเถระรับว่า ตกลง ครับท่าน. ครั้นเมื่อพระอาทิตย์
ตกแล้ว พวกคนก็ไปป่าร้องฟังธรรมกัน. พวกท่านพระมหาเถระ ๖๐ รูป ล้วน
แต่เลย ๖๐ พรรษาทั้งนั้น ได้พากันมาฟังธรรม. พระเทพเถระ ก็เริ่มสูตรนี้

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 500

เมื่อจบสวดทำนองแล้ว. และเมื่อจบพระสูตร พระมหาเถระ ๖๐ รูป ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์. ต่อจากนั้นท่านก็ไปแสดงที่ตีสสมหาวิหาร. แม้ในวัดนั้นก็มีพระเถระ ๖๐ รูป (ได้เป็นพระอรหันต์). ต่อจากนั้นก็แสดงที่นาคมหาวิหาร ใกล้หมู่บ้านกลกัจฉะ. แม้ในที่นั้นก็มีพระเถระ ๖๐ รูป (ได้เป็นพระอรหันต์). ต่อจากนั้น ก็ไปวัดกัลยาณี ในวัดนั้นท่านก็แสดงภายใต้ปราสาท ในวันที่ ๑๔ ค่ำ. แม้ในที่นั้นก็มีพระเถระ ๖๐ รูป (ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์). ในวันอุโบสถก็แสดงบนปราสาท. ที่บนปราสาทนั้น ก็มีพระเถระ ๖๐ รูป (สำเร็จเป็นพระอรหันต์เหมือนกัน) เมื่อพระเทพเถระนั้นแล แสดงพระสูตรนี้ อย่างนี้ ในที่ ๖๐ แห่ง ก็มีผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แห่งละ ๖๐ รูป ด้วยประการฉะนี้.

แต่เมื่อท่านจุลนานาคเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก แสดงพระสูตรนี้ในวัด อัมพิลกพลวิหาร มีบริษัทคนสามคาวุต. บริษัทเทวดาหนึ่งโยชน์. เมื่อจบพระสูตร มีภิกษุหนึ่งพันรูปได้เป็นพระอรหันต์. ส่วนในหมู่เทวดาจากจำนวนนั้น ๆ แต่ละจำนวน มีปุณฺชนเพียงจำนวน ๑ องค์เท่านั้นแล.

จบอรรถกถาฉกสุตฺตที่ ๖

๑. สพายตนวิภังคสูตร

[๘๒๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระคำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมอันเนื่องด้วยมหาสพายตนะแก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า.

[๘๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสดังนี้ว่า ภิกษุทั้งหลายบุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นจักขุ ตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นรูป ตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นจักขุวิญญาณ ตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นจักขุสัมผัส ตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นความเสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ตามความเป็นจริงย่อมกำหนดในจักขุ กำหนดในรูป กำหนดในจักขุวิญญาณ กำหนดในจักขุสัมผัส กำหนดในความเสวยอารมณ์เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อบุคคลนั้นกำหนดนึกแล้ว ประกอบพร้อมแล้ว ลุ่มหลง เล็งเห็นคุณอยู่ ย่อมมีอุปาทานชั้น ๕ ถึงความพอกพูนต่อไป และเขาจะมีต้นหาที่นำไปสู่ภพใหม่ สหระตด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความยินดี อันมีความเพติดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ เจริญทั่ว จะมีความกระวนกระวายแม้ทางกาย แม้ทางใจเจริญทั่ว จะมี

ความเดือดร้อนแม่ทางกาย แม่ทางใจเจริญทั่ว จะมีความร่ำร้อนแม่ทางกาย
แม่ทางใจเจริญทั่ว เขาย่อมเสวยทุกข์ทางกายบ้าง ทุกข์ทางใจบ้าง.

[๘๒๗] ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นโศต ตามความเป็น
จริง...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นมานะ ตามความเป็นจริง ...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นชีวหา ตามความเป็นจริง...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นกาย ตามความเป็นจริง...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นมโน ตามความเป็นจริง เมื่อ
ไม่รู้ไม่เห็นธรรมารมณ์ ตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นมโนวิญญูณ ตาม
ความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นมโนสัมผัส ตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็น
ความเสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่
เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ตามความเป็นจริง ย่อมกำหนดในมโน
กำหนดในธรรมารมณ์ กำหนดในมโนวิญญูณ กำหนดในมโนสัมผัส กำหนด
ในความเสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม
ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อบุคคลนั้นกำหนดนัยแล้ว ประกอบ
พร้อมแล้ว ลุ่มหลง เล็งเห็นคุณอยู่ ย่อมมีอุปาทานขั้น ๕ ถึงความพอกพูน
ต่อไป และเขาจะมีค้นหาที่นำไปสู่ภพใหม่ สหระคด้วยความกำหนด ด้วย
อำนาจความยินดี อันมีความพลิตพลินในอารมณ์นั้น ๆ เจริญทั่ว จะมีความ
กระวนกระวายแม่ทางกาย แม่ทางใจเจริญทั่ว จะมีความเดือนร้อนแม่ทางกาย
แม่ทางใจเจริญทั่ว จะมีความร่ำร้อนแม่ทางกาย แม่ทางใจเจริญทั่ว เขาย่อม
เสวยทุกข์ทางกายบ้าง ทุกข์ทางใจบ้าง.

ว่าด้วยมรรคบริบูรณ์ด้วยความเจริญ

[๘๒๘] ภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลเมื่อรู้เมื่อเห็นจักขุ ตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นรูป ตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นจักขุวิญญาณ ตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นจักขุสัมผัส ตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นความเสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ตามความเป็นจริง ย่อมไม่กำหนดในจักขุ ไม่กำหนดในรูป ไม่กำหนดในจักขุวิญญาณ ไม่กำหนดในจักขุสัมผัส ไม่กำหนดในความเสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อบุคคลนั้นไม่กำหนดนึกแล้ว ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ไม่ลุ่มหลง เล็งเห็นโทษอยู่ ย่อมมีอุปาทานขั้น ๕ ถึงความไม่พอกพูนต่อไป และเขาจะละค้นหาที่นำไปสู่ภพใหม่ สหระคด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความยินดี อันมีความเพติดเพตินในอารมณ์นั้น ๆ ได้ จะละความกระวนกระวาย แม้ทางกาย แม้ทางใจได้ จะละความเดือดร้อนแม้ทางกาย แม้ทางใจได้ จะละความเร่าร้อนแม้ทางกาย แม้ทางใจได้ เขาย่อมเสวยสุขทางกายบ้าง สุขทางใจบ้าง บุคคลผู้เป็นเช่นนั้นแล้ว มีความเห็นอันใด ความเห็นอันนั้นย่อมเป็นสัมมาทิฐิ มีความดำริอันใด ความดำริอันนั้นย่อมเป็นสัมมาสังกัปปะ มีความพยายามอันใด ความพยายามอันนั้น ย่อมเป็นสัมมาวายามะ มีความระลึกอันใด ความระลึกอันนั้นย่อมเป็นสัมมาสติ มีความตั้งใจมั่นอันใด ความตั้งใจมั่นอันนั้น ย่อมเป็นสัมมาสมาธิ ส่วนกายกรรม วาจากรรม อาชีวะของเขา ย่อมบริสุทธิ์ดีในเบื้องต้นเทียว ด้วยอาการอย่างนี้ เขาเชื่อว่ามีอภิญ्ञังคิกรมรรคอันประเสริฐถึงความเจริญบริบูรณ์.

[๘๒๙] เมื่อบุคคลนั้นเจริญอภิญ्ञังคิกรมรรคอันประเสริฐนี้อยู่อย่างนี้ชื่อว่ามิตติปฏิฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗

ถึงความเจริญบริบูรณ์ บุคคลนั้นย่อมมีธรรมทั้งสองดังนี้ คือสมณะและวิปัสสนา คู่เคียงกันเป็นไป เขาชื่อว่ากำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ละ ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง เจริญธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำให้ แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน ข้อ ที่เรากล่าวไว้ว่า อุปาทานชั้น ๕ ได้แก่อุปาทานชั้น ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่านี้ชื่อว่าธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน คืออวิชา และภวตัณหา เหล่านี้ชื่อว่าธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน คือสมณะ และวิปัสสนา เหล่านี้ชื่อว่าธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน คือ วิชาและวิมุตติ เหล่านี้ชื่อว่าธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

[๘๓๐] ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อรู้ เมื่อเห็นโสด ตามความเป็นจริง.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อรู้เมื่อเห็นมานะ ตามความเป็นจริง...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อรู้เมื่อเห็นชิวหา ตามความเป็นจริง...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อรู้เมื่อเห็นกาย ตามความเป็นจริง...

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อรู้เมื่อเห็นมโน ตามความเป็นจริง เมื่อรู้ เมื่อเห็นธรรมารมณ์ ตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นมโนวิญญาณ ตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นมโนสัมผัส ตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นความ เสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้น

เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ตามความเป็นจริง ย่อมไม่กำหนดในมโน ไม่กำหนดในธรรมารมณ์ ไม่กำหนดในมโนวิญญาณ ไม่กำหนดในมโนสัมผัส ไม่กำหนด. ในความเสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ตามความเป็นจริง เมื่อบุคคลนั้น ไม่กำหนดนึกแล้ว ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ไม่ลุ่มหลง เล็งเห็นโทษอยู่ ย่อมมีอุปาทานขั้น ๕ ถึงความไม่พอกพูนต่อไป และเขาจะละค้นหาที่นำไปสู่ภพใหม่ สหระคด้วยความกำหนด ด้วยอำนาจความยินดี อันมีความเพติดเพลิน ในอารมณ์ ๆ ได้. จะละความกระวนกระวายแม้ทางกาย แม้ทางใจได้ จะละความเดือนร้อนแม้ทางกาย แม้ทางใจได้ จะละความเร่าร้อนแม้ทางกาย แม้ทางใจได้ เขาย่อมเสวยสุขทางกายบ้าง สุขทางใจบ้าง บุคคลผู้เป็นเช่นนั้นแล้ว มีความเห็นอันใด ความเห็นอันนั้นย่อมเป็นสัมมาทิจฺฐิ มีความดำริอันใด ความดำรินั้น ย่อมเป็นสัมมาสังกัปปะ. มีความพยายามอันใด ความพยายามอันนั้นย่อมเป็นสัมมาวายามะมีความระลึกันใด ความระลึกันนั้นย่อมเป็นสันมาสติ มีความตั้งใจอันใด ความตั้งใจอันนั้นย่อมเป็นสัมมาสมาธิ ส่วนกายกรรม วาจากรรม อาชีวะของเขา ย่อมบริสุทธิ์ในเบื้องต้นเทียว ด้วยอาการอย่างนี้ เขาชื่อว่าเมื่อภูัจฉกิมรรคอันประเสริฐถึงความเจริญบริบูรณ์.

[๘๓๑] เมื่อบุคคลนั้นเจริญภูัจฉกิมรรคอันประเสริฐอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า มีสติปัญญาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณค ๗ ถึงความเจริญสมบูรณ์ บุคคลนั้นย่อมมีธรรมทั้งสองดังนี้ คือ สมณะและปัสสนาคู่เคียงกันเป็นไป เขาชื่อว่ากำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ละธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง เจริญธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 506

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน มีข้อ
ที่เรากล่าวไว้ว่า อุปาทานชั้น ๕ ได้แก่อุปาทานชั้นคือรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ เหล่านี้ชื่อว่ากรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน คืออวิชา
และภวตัณหา เหล่านี้ชื่อว่ากรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน คือสมณะ
และวิปัสสนา เหล่านี้ชื่อว่ากรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย ก็กรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน คือ
วิชาและวิมุตติ เหล่านี้ชื่อว่ากรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ สหายคนวิภังคสูตรที่ ๗

อรรถกถา महाสพายนสูตร*

มหาสพายนสูตร ขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

ในพระสูตรนั้น คำว่า มหาสพายนิกัม เป็นธรรมบรรยายส่งถึงอายตนะที่สำคัญทั้ง ๖ อย่าง. คำว่า เมื่อไม่รู้ คือไม่รู้ด้วยมรรคที่พร้อมทั้งวิปัสสนา. คำว่า ถึงความพอกพูน คือยอมถึงความเจริญ หมายความว่า ยอมถึงความชำนาญชำนาญ คำว่า ทางกาย ได้แก่ ความกระสับกระส่ายทางทวารทั้ง ๕. คำว่า ทางใจ ได้แก่ ความกระสับกระส่ายทางมโนทวาร. แม้ในคำว่า ความเร่าร้อน เป็นต้น ก็ทำนองเดียวกันนี้เหมือนกัน. บทว่า สุขทางกาย ได้แก่ สุขทางทวาร ๕. คำว่า สุขทางใจ ได้แก่ สุขทางมโนทวาร. และในคำว่า สุขทางใจ นี้ ไม่มีการเข้าหรือการออกด้วยชวนะทางทวาร ๕. คือความสุขทางใจนี้สักว่าเกิดขึ้นเท่านั้นเอง. ทุกอย่างยอมมิได้ทางมโนทวาร. ก็แหละวิปัสสนาที่มีกำลังนี้ยอมเป็นปัจจัยแก่มรรคภูฏฐาน. วิปัสสนาที่มีกำลังนั้นจึงมิได้ทางมโนทวารเหมือนกัน .

คำว่า ตถาภูตสุต คือ เป็นผู้พร้อมด้วยความสุขทางใจ ที่ประกอบพร้อมด้วยกุศลจิต. คำว่า ปุพฺพเพว โข ปนสุต คือ วาจา การงานและอาชีพ ของภิกษุ นั้น ชื่อว่า สะอาดมาก่อนแล้ว คือยอมเป็นของหมดจดตั้งแต่เริ่มต้น ส่วนอีก ๕ องค์ คือความเห็น ความดำริ ความพยายาม ความระลึก ความตั้งมั่น ชื่อว่าเป็นองค์ที่สนับสนุนในทุกกรณี. ด้วยประการฉะนี้ โลกุตตรมรรค จึงมีองค์ ๘ หรือองค์ ๙ ก็ได้. ส่วนผู้ที่ชอบพูดเคาะ (แซว) จับเอาเนื้อพระสูตรนี้แหละว่า ความเห็นของภิกษุผู้เป็นอย่างนั้นใด

๑. บาลี เป็นสพายนวิภังคสูตร

แล้วกล่าวว่า โลกุตตรมรรคมีองค์ ๕ ก็ไม่มี. พึงคัดค้านผู้ขอบพูดเช่นนั้น ด้วยคำพูดสวนทันควันนี้ว่า อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ของเธอนี้ ย่อมถึงความบริบูรณ์แห่งการอบรมด้วยอาการอย่างนี้. และก็พึงให้ตกลงยิ่ง ๆ ขึ้นไปอย่างนี้. ขึ้นชื่อว่าโลกุตตรมรรคนั้นมีองค์ ๕ ไม่มีหรือก็ส่วนองค์ที่สนับสนุนในทุกกรณีเหล่านี้ ย่อมให้เต็มด้วยอำนาจวิริเจตสิกในขณะแห่งมรรค เพราะว่ามีวิริเจตสิกในวิริเจตสิกที่กล่าวอย่างนี้ว่า ความมงดเว้นจากวจีทุจริตทั้ง ๔ อันใด ย่อมละการพูดผิด ทำการพูดชอบให้เจริญ เมื่ออบรมวาจาชอบอยู่อย่างนี้ องค์ทั้ง ๕ ก็ไม่ขาดตกบกพร่อง ย่อมบริบูรณ์พร้อมกับความมงดเว้นนั่นเอง. แม้ในการงานชอบและการเลี้ยงชีพชอบก็ทำนองนี้แหละ. ด้วยประการฉะนี้ วิจิตรกรรมเป็นต้น ก็เป็นของหมดจดตั้งแต่แรกเริ่มทีเดียว.

ส่วนองค์ที่สนับสนุนในทุกกรณีทั้ง ๕ เหล่านี้ย่อมบริบูรณ์ด้วยอำนาจวิริเจตสิก. จึงเป็นอันว่า มรรคที่มีองค์ ๕ ไม่มี. และแม้ในสุภัตถสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสอย่างนี้ว่า สุภัตถะในธรรมวินัยใดแล มีอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘. และพระสูตรอื่นทั้งหลายร้อยสูตร ก็มาแล้วแต่มีมรรคที่มีองค์ ๘ เท่านั้น. คำว่า สติปัญญาแม้ ๔ อย่าง คือสติปัญญา ๔ ที่ประกอบพร้อมด้วยมรรคนั้นเอง. แม้ในความพยายามชอบเป็นต้น ก็ทำนองเดียวกันนี้แหละ. คำว่า ยุคนทุธา คือ คู่เคียง ประกอบด้วยขณะเดียวกัน. ธรรมะเหล่านั้น แม้จะมีขณะต่างกันอย่างนี้ คือ ในขณะหนึ่งเป็นสมบัติ ในขณะอื่นเป็นวิปัสสนา. แต่ในอริยมรรค ธรรมเหล่านั้นประกอบในขณะเดียวกัน. คำว่า วิชชา และ วิมุตติ ได้แก่วิชชาในอรหัตตมรรค และ ผลวิมุตติ. คำที่เหลือทุกแห่งตั้งขึ้นทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถา महाสพายนสูตรที่ ๗

๘. นครวินเทยสูตร

[๘๓๒] ข้าพเจ้าได้สดับอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ทรงแวะยังบ้านพราหมณ์แห่งโกศลชนบทชื่อว่านครวินทะ พวกพราหมณ์คบหาดีชาวบ้านนครวินทะได้ทราบข่าวว่า พระสมณะผู้สากยบุตรเสด็จออกจากสากยราชสกุลทรงผนวชแล้ว เสด็จจาริกไปในโกศลชนบทพร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จถึงบ้านนครวินทะโดยลำดับ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล มีกิตติศัพท์งามฟุ้งไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุดังนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปดี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่างหาคนอื่นยิ่งกว่ามิได้ เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้แจกธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนโลกนี้ทั้งเทวดา มาร พรหม ทุกหมู่สัตว์ทั้งสมณะและพราหมณ์ ทั้งเทวดาและมนุษย์ ให้รู้ทั่ว ทรงแสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ในท่ามกลาง ในที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ทรงประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธี บริบูรณ์สิ้นเชิง ก็การได้เห็นพระอรหันต์ทั้งหลายเห็นปานนั้น ย่อมเป็นการดีแล ครั้งนั้นแล พราหมณ์ คฤหบดีชาวบ้านนครวินทะพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ ครั้นแล้วบางพวกถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกประณมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกประกาศชื่อและโคตรใน

สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกมี
อาการเฉย ๆ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ว่าด้วยความเป็นผู้ไม่ควรสักการะ

[๘๓๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะพราหมณ์คฤหบดีชาวบ้านนคร
วิเทหะผู้นั่งเรียบร้อยแล้วดังนี้ว่า คฤหบดีทั้งหลาย ถ้าปริพาชกเจ้าลัทธิอื่นถาม
ท่านทั้งหลายอย่างนี้ว่า คฤหบดีทั้งหลาย สมณพราหมณ์เช่นไร ไม่ควรสักการะ
เคารพ นับถือ บูชา ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์อย่างนี้ว่า
สมณพราหมณ์เหล่าใด ยังมีความกำหนัด ความขัดเคือง ความลุ่มหลงในรูป
ที่รู้ได้ด้วยจักขุ ไม่ไปปราศแล้ว ยังมีจิตไม่สงบภายใน ยังประพติลุ่ม ๆ
ดอน ๆ ทางกาย ทางวาจา ทางใจอยู่ สมณพราหมณ์เช่นนี้ ไม่ควรสักการะ
เคารพ นับถือ บูชา นั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าแม้พวกเราก็ยังมีความกำหนัด
ความขัดเคือง ความลุ่มหลงในรูป ที่รู้ได้ด้วยจักขุ ไม่ไปปราศแล้ว ยังมีจิต
ไม่สงบภายใน ยังประพติลุ่ม ๆ ดอน ๆ ทางกาย ทางวาจา ทางใจอยู่ ก็เมื่อ
เราทั้งหลายไม่เห็นแม้ความประพตีสงบของสมณพราหมณ์พวกนั้นที่ยิ่งขึ้นไป
ดังนี้ ฉะนั้น ท่านสมณพราหมณ์เหล่านั้น จึงไม่ควรสักการะ เคารพ นับถือ
บูชา.

สมณพราหมณ์เหล่าใด ยังมีความกำหนัด ความขัดเคือง ความ
ลุ่มหลง ในเสียงที่รู้ได้ด้วยโสต ไม่ไปปราศแล้ว...

สมณพราหมณ์เหล่าใด ยังมีความกำหนัด ความขัดเคือง ความ
ลุ่มหลง ในกลิ่นที่รู้ได้ด้วยฆานะ ไม่ไปปราศแล้ว ...

สมณพราหมณ์เหล่าใด ยังมีความกำหนัด ความขัดเคือง ความ
ลุ่มหลง ในรสที่รู้ได้ด้วยชิวหา ไม่ไปปราศแล้ว ...

สมณพราหมณ์เหล่าใด ยังมีความกำหนัด ความขัดเคือง ความ
ลุ่มหลง ในโภจฐัพพะที่รู้ได้ด้วยกาย ไม่ไปปราศแล้ว...

สมณพราหมณ์เหล่าใด ยังมีความกำหนัด ความขัดเคือง ความ
ลุ่มหลง ในธรรมารมณฺ์ที่รู้ได้ด้วยมโน ไม่ไปปราศแล้ว ยังมีจิตไม่สงบภายใน
ยังประพฤติกุุ่ม ๆ ดอน ๆ ทางกาย ทางวาจา ทางใจอยู่ สมณพราหมณ์เช่นนี้
ไม่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นั่นเพราะเหตุไร เพราะว่าแม้พวกเรา
ก็ยังมีมีความกำหนัด ความขัดเคือง ความลุ่มหลงในธรรมารมณฺ์ที่รู้ได้ด้วยมโน
ไม่ไปปราศแล้ว ยังมีจิตไม่สงบภายใน ยังประพฤติกุุ่ม ๆ ดอน ๆ ทางกาย
ทางวาจา ทางใจอยู่ ก็เมื่อเราทั้งหลายไม่เห็นแม้ความประพฤติสงบของสมณ-
พราหมณ์พวกนั้นที่ยิ่งขึ้นไป ดังนี้ ฉะนั้น ท่านสมณพราหมณ์เหล่านั้น จึง
ไม่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา คุณก่อนคฤหบดีทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
ถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์แก่ปริพาชกเจ้าลัทธิอื่นเหล่านั้นอย่างนี้เกิด.

[๘๓๔] คุณก่อนคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าปริพาชกเจ้าลัทธิอื่นถามท่าน
ทั้งหลายอย่างนี้ว่า คุณก่อนคฤหบดีทั้งหลาย สมณพราหมณ์เช่นไร ควรสักการะ
เคารพ นับถือ บูชา ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์อย่างนี้ว่า
สมณพราหมณ์เหล่าใด ไปปราศความกำหนัด ความขัดเคือง ความลุ่มหลง
ในรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุแล้ว มีจิตสงบแล้วภายใน ประพฤติสงบทางกาย ทางวาจา
ทางใจอยู่ สมณพราหมณ์เช่นนี้ ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นั่น
เพราะเหตุไร เพราะว่าแม้พวกเรายังมีมีความกำหนัด ความขัดเคือง ความ
ลุ่มหลงในรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุ ไม่ไปปราศแล้ว ยังมีจิตไม่สงบภายใน ยัง
ประพฤติกุุ่ม ๆ ดอน ๆ ทางกาย ทางวาจา ทางใจอยู่ ก็เมื่อเราทั้งหลายเห็น
แม้ความประพฤติสงบของสมณพราหมณ์พวกนั้นที่ยิ่งขึ้นไป ดังนี้ ฉะนั้น
ท่านสมณพราหมณ์เหล่านั้น จึงควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา.

สมณพราหมณ์เหล่าใด ไปปราศความกำหนัด ความขัดเคือง ความ
ลุ่มหลง ในเสียงที่รู้ได้ด้วยโสตแล้ว...

สมณพราหมณ์เหล่าใด ไปปราศความกำหนัด ความขัดเคือง ความ
ลุ่มหลง ในกลิ่นที่รู้ได้ด้วยฆานะแล้ว...

สมณพราหมณ์เหล่าใด ไปปราศความกำหนัด ความขัดเคือง ความ
ลุ่มหลง ในรสที่รู้ได้ด้วยชีวหาแล้ว ...

สมณพราหมณ์เหล่าใด ไปปราศความกำหนัด ความขัดเคือง ความ
ลุ่มหลง ในโผฏฐัพพะที่รู้ได้ด้วยกายแล้ว...

สมณพราหมณ์เหล่าใด ไปปราศความกำหนัด ความขัดเคือง ความ
ลุ่มหลง ในธรรมารมณ์ที่รู้ได้ด้วยมโนแล้ว มีจิตสงบแล้วภายใน ประพฤติสงบ
ทางกาย ทางวาจา ทางใจอยู่ สมณพราหมณ์เช่นนี้ ควรสักการะ เคารพ
นับถือ บูชา นั่นเพราะเหตุไร เพราะว่าแม้พวกเรายังมีความกำหนัด ความ
ขัดเคือง ความลุ่มหลง ในธรรมารมณ์ที่รู้ได้ด้วยมโน ไม่ไปปราศแล้ว ยังมี
จิตไม่สงบภายใน ยังประพฤติกุ่ม ๆ คอน ๆ ทางกาย ทางวาจา ทางใจอยู่
ก็เมื่อเราทั้งหลายเห็นแม้ความประพฤติสงบของสมณพราหมณ์พวกนั้น ที่ยิ่งขึ้นไป
ดังนี้ ฉะนั้น ท่านสมณพราหมณ์เหล่านั้น จึงควรสักการะ เคารพ นับถือ
บูชา คุณก่อนคฤหบดีทั้งหลาย ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์
แก่ปริพาชกเจ้าลัทธิอื่นเหล่านั้นอย่างนี้เถิด.

ว่าด้วยอาการและอันวยปัญหา

[๘๓๕] คุณก่อนคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าปริพาชกเจ้าลัทธิอื่นถามท่าน
ทั้งหลายอย่างนี้ว่า ก็อาการและความเป็นไปของท่านผู้มีอายุทั้งหลายเช่นไร
จึงเป็นเหตุให้พวกท่านกล่าวถึงท่านผู้มีอายุทั้งหลายอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ
เหล่านั้น เป็นผู้ปราศจากราคะแล้ว หรือปฏิบัติเพื่อนำปราศราคะแน่ เป็นผู้

ปราศจากโทษแล้ว หรือปฏิบัติเพื่อนำปราศโทษ เป็นผู้ปราศจากโทษแล้ว หรือปฏิบัติเพื่อนำปราศโทษแน่ ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์อย่างนี้ว่า ความจริง ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น ย่อมเสพเฉพาะเสนาสนะอันสงัด คือ ป่าดง เป็นที่ไม่มีรูปอันรู้ได้ด้วยจักขุ ซึ่งคนทั้งหลายเห็นแล้ว ๆ จะฟังยินดีเช่นนั้นเลย เป็นที่ไม่มีเสียงอันรู้ได้ด้วยโสต ซึ่งคนทั้งหลายฟังแล้ว ๆ จะฟังยินดีเช่นนั้นเลย เป็นที่ไม่มีกลิ่นอันรู้ได้ด้วยฆานะ ซึ่งคนทั้งหลายดมแล้ว ๆ จะฟังยินดีเช่นนั้นเลย เป็นที่ไม่มีรสอันรู้ได้ด้วยจิหวา ซึ่งคนทั้งหลายลิ้มแล้ว ๆ จะฟังยินดีเช่นนั้นเลย เป็นที่ไม่มีโผฏฐัพพะอันรู้ได้ด้วยกาย ซึ่งคนทั้งหลายสัมผัสแล้ว ๆ จะฟังยินดีเช่นนั้นเลย นี้แลอาการและความเป็นไปของท่านผู้มีอายุทั้งหลายของพวกข้าพเจ้า ซึ่งเป็นเหตุให้พวกข้าพเจ้ากล่าวถึงท่านผู้มีอายุทั้งหลายได้อย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุเหล่านั้น เป็นผู้ปราศจากราคะแล้ว หรือปฏิบัติเพื่อนำปราศราคะแน่ เป็นผู้ปราศจากโทษแล้ว หรือปฏิบัติเพื่อนำปราศโทษแน่ เป็นผู้ปราศจากโมหะแล้ว หรือปฏิบัติเพื่อนำปราศโมหะแน่ คู่ก่อนคฤหบดีทั้งหลาย ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์แก่ปริพาชกเจ้าลัทธินั้นเหล่านั้นอย่างนี้เกิด.

[๘๓๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์คฤหบดี ชาวบ้านนครวินทะ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า แจ่มแจ้งแล้ว พระเจ้าข้า แจ่มแจ้งแล้ว พระเจ้าข้า พระโคตมผู้เจริญทรงประกาศธรรมโดยปริยายมิใช่น้อย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ หรือเปิดของที่ปิด หรือบอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยหวังว่า ผู้มีตาดีจักเห็นรูปทั้งหลายได้ ฉะนั้น พวกข้าพระองค์นี้ขอถึงพระโคตมผู้เจริญ พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำพวกข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป

จบ นครวินทยสูตร ที่ ๘

อรรถกถาจนครวินเทยสูตร

จนครวินเทยสูตรขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับแล้วอย่างนี้:-

ในสูตรนั้น คำว่า สมวิสมั จรหุติ ได้แก่ บางครั้งก็ประพตติ
เรียบร้อย บางครั้งก็ไม่เรียบร้อย. คำว่า สมจริยปี เหตุ คัดบทเป็น
สมจริยปี หิ เอตฺ แปลว่า ก็แหละแม้นี้ ก็เป็นความประพตติที่เรียบร้อย.
คำว่า อากาเรเหล่าไหน คือเหตุเหล่าไหน. คำว่า เก อนุวยา แปลว่า อะไร
ที่พึงตามรู้. ทำไมท่านจึงว่า ก็แหละในป่าดงนั้นไม่มีเลย กามคุณ ๕ มีรูป
เป็นต้น ที่น่าพอใจอย่างยิ่ง ด้วยอำนาจหญ้าเขียว และป่าจำปาเป็นต้นก็มีอยู่ในป่า
มิใช่หรือ. ไม่ใช่ไม่มี. แต่คำนี้ ท่านไม่ได้แสดงด้วยป่าดง. หากแต่ท่านหมาย
เอารูปผู้หญิงเป็นต้น จึงกล่าวคำนี้. ก็รูปของผู้หญิงเป็นต้นเหล่านั้น ยึดจิต
ของผู้ชายแล้วตั้งอยู่. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย
เราเองยังไม่มองเห็นรูปอย่างอื่นแม้สักรูปเดียวที่ยึดจิตชายตั้งอยู่อย่างนี้ เหมือน
รูปหญิงนี้เลยนะ ภิกษุทั้งหลาย รูปผู้หญิงยึดจิตชายแล้วตั้งอยู่ พึงขยายให้
พิสดาร. คำที่เหลือทุกแห่งต้นทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาจนครวินเทยสูตรที่ ๘

๕. ปิณฑปาทปาริสุทธิสูตร

[๘๓๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต เขตพระนครราชคฤห์ ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตรออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า สารีบุตร เธอมีอินทรีย์ผ่องใส มีผิวพรรณบริสุทธิ์ผุดผ่อง เธออยู่ด้วยวิหารธรรมอะไรเป็นส่วนมากในบัดนี้.

ท่านพระสารีบุตรทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อยู่ด้วยวิหารธรรมคือสุญญตสมาบัติแลเป็นส่วนมากในบัดนี้.

[๘๓๘] พ. สารีบุตร ดีละ ๆ เป็นอันว่าเธออยู่ด้วยวิหารธรรมของมหาบุรุษเป็นส่วนมากในบัดนี้ เพราะวิหารธรรมของมหาบุรุษนี้ก็คือสุญญตสมาบัติ เพราะฉะนั้นแล สารีบุตร ภิกษุถ้าหวังว่าจะอยู่ด้วยวิหารธรรมคือสุญญตสมาบัติเป็นส่วนมาก ภิกษุนั้นพึงพิจารณา ดังนี้ว่า เราเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านทางใด เทียบบิณฑบาตไปในประเทศใด และกลับจากบิณฑบาตแต่บ้านทางใด ในทางและประเทศนั้น ๆ เรามีความพอใจ หรือความกำหนัด หรือความขัดเคือง หรือความลุ่มหลง หรือแม้ความกระทบกระทั่งทางใจในรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุบ้างไหม สารีบุตร ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านทางใด เทียบบิณฑบาตไปในประเทศใด และกลับจากบิณฑบาตแต่บ้านทางใด ในทางและประเทศนั้น ๆ เรามีความพอใจ หรือความ

กำหนด หรือความขัดเคือง หรือความลุ่มหลง หรือแม้ความกระทบกระทั่งทางใจในรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุอยู่ ภิกษุ นั้น พึงพยายามละอกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นเสีย สารีบุตร แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านทางใด เทียบบิณฑบาตไปในประเทศใด และกลับจากบิณฑบาตแต่บ้านทางใด ในทางและประเทศนั้น ๆ เราไม่มีความพอใจ หรือความกำหนด หรือความขัดเคือง หรือความลุ่มหลง หรือแม้ความกระทบกระทั่งทางใจในรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุ ภิกษุ นั้น พึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ได้ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั่นแล.

[๘๓๕] สารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุ พึงพิจารณาดังนี้ว่า เราเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านทางใด เทียบบิณฑบาตไปในประเทศใด และกลับจากบิณฑบาตแต่บ้านทางใด ในทางและประเทศนั้น ๆ เรามีความพอใจ หรือความกำหนด หรือความขัดเคือง หรือความลุ่มหลง หรือแม้ความกระทบกระทั่งทางใจในเสียงที่รู้ได้ด้วยโสต... ในกลิ่นที่รู้ได้ด้วยฆานะ ... ในรสที่รู้ได้ด้วยชีวหา... ในโณภูฏัพพะที่รู้ได้ด้วยกาย... ในธรรมารมณ์ที่รู้ได้ด้วยมโน บ้างไหม สารีบุตร ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านทางใด เทียบบิณฑบาตไปในประเทศใด และกลับจากบิณฑบาตแต่บ้านทางใด ในทางและประเทศนั้น ๆ เรามีความพอใจ หรือความกำหนด หรือความขัดเคือง หรือความลุ่มหลง หรือแม้ความกระทบกระทั่งทางใจในธรรมารมณ์ที่รู้ได้ด้วยมโนอยู่ ภิกษุ นั้น พึงพยายามละอกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นเสีย สารี เทียบบิณฑบาตไปในประเทศใด และกลับจากบิณฑบาตแต่บ้านทางใด ในทางและประเทศนั้น ๆ เราไม่มีความพอใจ หรือความกำหนด หรือความขัดเคือง หรือความลุ่มหลง หรือแม้ความกระทบกระทั่งทางใจในธรรมารมณ์ที่รู้

ได้ด้วยมโน ภิกษุ นั้น พึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศล
ธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั้นและ.

[๘๔๐] สารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุ พึงพิจารณาดังนี้ว่า เรา
ละกามคุณ ๕ ได้แล้วหรือหนอ สารีบุตร ถ้าภิกษุ พิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เรา
ยังละกามคุณ ๕ ไม่ได้เลย ภิกษุ นั้น พึงพยายามละกามคุณ ๕ สารีบุตร แต่ถ้า
ภิกษุ พิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราละกามคุณ ๕ ได้แล้ว ภิกษุ นั้น พึงเป็นผู้ศึกษา
เนื่อง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและ
ปราโมทย์นั้นนั้นแล.

ว่าด้วยนิเวรณปัญหา

[๘๔๑] สารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุ พึงพิจารณาดังนี้ว่า เรา
ละนิเวรณ ๕ ได้แล้วหรือหนอ ถ้าภิกษุ พิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เรายังละ
นิเวรณ ๕ ไม่ได้เลย ภิกษุ นั้น พึงพยายามละนิเวรณ ๕ สารีบุตร แต่ถ้าภิกษุ
พิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราละนิเวรณ ๕ ได้แล้ว ภิกษุ นั้น พึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ
ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้น
นั้นแล.

[๘๔๒] สารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุ พึงพิจารณาดังนี้ว่า เรา
กำหนดรู้อุปาทานขันธ ๕ ได้แล้วหรือหนอ สารีบุตร ถ้าภิกษุ พิจารณาอยู่รู้อ
อย่างนี้ว่า เรายังกำหนดรู้อุปาทานขันธ ๕ ไม่ได้เลย ภิกษุ นั้น พึงพยายาม
กำหนดรู้อุปาทานขันธ ๕ สารีบุตร แต่ถ้าภิกษุ พิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เรา
กำหนดรู้อุปาทานขันธ ๕ ได้แล้ว ภิกษุ นั้น พึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวัน
และกลางคืนในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั้นและ.

[๘๔๓] สารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุพึงพิจารณาดังนี้ว่า เราเจริญสติปัฏฐาน ๘ แล้วหรือหนอ สารีบุตร ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เรายังไม่ได้เจริญสติปัฏฐานเลย ภิกษุนั้นพึงพยายามเจริญสติปัฏฐาน ๘ สารีบุตร แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เราเจริญสติปัฏฐาน ๘ แล้ว ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั่นแล.

[๘๔๔] สารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุพึงพิจารณาดังนี้ว่า เราเจริญสัมมัปปธาน ๔ แล้วหรือหนอ สารีบุตร ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เรายังไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔ เลยภิกษุนั้นพึงพยายามเจริญสัมมัปปธาน ๔ สารีบุตร แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เราเจริญสัมมัปปธาน ๔ แล้ว ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั่นแล.

[๘๔๕] คู่ก่อนสารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุพึงพิจารณาดังนี้ว่า เราเจริญอิทธิบาท ๘ แล้วหรือหนอ คู่ก่อนสารีบุตร ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เรายังไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๘ เลย ภิกษุนั้นพึงพยายามเจริญอิทธิบาท ๘ คู่ก่อนสารีบุตร แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เราเจริญอิทธิบาท ๘ แล้ว ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั่นแล.

ว่าด้วยอินทริยปัญหา

[๘๔๖] คู่ก่อนสารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุพึงพิจารณาดังนี้ว่า เราเจริญอินทริย ๕ แล้วหรือหนอแล คู่ก่อนสารีบุตร ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เรายังไม่ได้เจริญอินทริย ๕ เลย ภิกษุนั้นพึงพยายามเจริญอินทริย ๕

คูก่อนสารีบุตร แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เราเจริญอินทรีย์ ๕ แล้ว ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั่นแล.

[๘๔๗] คูก่อนสารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุพึงพิจารณาดังนี้ว่า เราเจริญพละ ๕ แล้วหรือหนอ คูก่อนสารีบุตร ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เรายังไม่ได้เจริญพละ ๕ เลย ภิกษุนั้นพึงพยายามเจริญพละ ๕ คูก่อนสารีบุตร แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เราเจริญพละ ๕ แล้ว ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั่นแล.

[๘๔๘] คูก่อนสารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุพึงพิจารณาดังนี้ว่า เราเจริญโพชฌงค์ ๗ แล้วหรือหนอ คูก่อนสารีบุตร ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เรายังไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เลย ภิกษุนั้นพึงพยายามเจริญโพชฌงค์ ๗ คูก่อนสารีบุตร แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เราเจริญโพชฌงค์ ๗ แล้ว ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั่นแล.

[๘๔๙] คูก่อนสารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุพึงพิจารณาดังนี้ว่า เราเจริญอัญจังกิम्मรรคอันประเสริฐแล้วหรือหนอ คูก่อนสารีบุตร ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เรายังไม่ได้เจริญอัญจังกิम्मรรคอันประเสริฐเลย ภิกษุนั้น พึงพยายามเจริญอัญจังกิम्मรรคอันประเสริฐ คูก่อนสารีบุตร แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เราเจริญอัญจังกิम्मรรคอันประเสริฐแล้ว ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั่นแล.

[๘๕๐] คูก่อนสารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุพึงพิจารณาดังนี้ว่า เราเจริญสมณะและวิปัสสนาแล้วหรือหนอ คูก่อนสารีบุตร ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่

รู้อย่างนี้ว่า เรายังไม่ได้เจริญสมณะและวิปัสสนาเลย ภิกษุ นั้น พึงพยายามเจริญสมณะและวิปัสสนา คู่ก่อนสารีบุตร แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เราเจริญสมณะและวิปัสสนาแล้ว ภิกษุ นั้น พึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั่นแล.

[๘๕๑] คู่ก่อนสารีบุตร ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุ พึงพิจารณาดังนี้ว่า เราทำวิชชาและวิมุตติให้แจ้งแล้ว หรือหนอแล คู่ก่อนสารีบุตร ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เรายังไม่ได้ทำวิชชาและวิมุตติให้แจ้งเลย ภิกษุ นั้น พึงพยายามทำวิชชาและวิมุตติให้แจ้ง คู่ก่อนสารีบุตร แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เราทำวิชชาและวิมุตติให้แจ้งแล้ว ภิกษุ นั้น พึงเป็นผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันและกลางคืนในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั่นแล.

[๘๕๒] คู่ก่อนสารีบุตร ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ผู้ทำบิณฑบาตให้บริสุทธ์แล้วในอดีตกาล ทั้งหมดนั้น พิจารณาแล้ว ๆ อย่างนี้ เทียว จึงทำบิณฑบาตให้บริสุทธ์ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ผู้จักทำบิณฑบาตให้บริสุทธ์ในอนาคตกาล ทั้งหมดนั้น ต้องพิจารณาแล้ว ๆ อย่างนี้ เทียว จึงจักทำบิณฑบาตให้บริสุทธ์ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ผู้กำลังทำบิณฑบาตให้บริสุทธ์อยู่ในบัดนี้ ทั้งหมดนั้น ย่อมพิจารณาแล้ว ๆ อย่างนี้ เทียว จึงทำบิณฑบาตให้บริสุทธ์ได้ เพราะฉะนั้นแล พวกเธอพึงสำเหนียกว่า จักพิจารณาแล้ว ๆ ทำบิณฑบาตให้บริสุทธ์ คู่ก่อนสารีบุตร พวกเธอพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรจึงชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ ปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร ที่ ๕

อรรถกถาปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร

ปิณฑปาตปาริสุทธิสูตรขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

ในบทเหล่านั้น คำว่า จากการหลีกเร้น คือจากผลสมาบัติ. คำว่า ผ่องใสแล้วนี้ ท่านกล่าวด้วยอำนาจโอภาส. จริงอยู่ภิกษุที่ออกจากผลสมาบัติ มีโอภาสที่ประสาททั้ง ๕ ทั้งอยู่ผ่องใสผิวพรรณก็หมดจด เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอย่างนั้น. คำว่า ด้วยสุญญตวิหาร คือด้วยธรรมเครื่องอยู่ คือผลสมาบัติที่มีความว่างเปล่าเป็นอารมณ์. คำว่า มหาบุริสวิหาร ได้แก่ ธรรมเครื่องอยู่ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกผู้ใหญ่ของพระตถาคตเจ้าผู้เป็นมหาบุรุษ. ในคำเป็นต้นว่า เยน จาหิ มกุเคน ได้แก่ ทางที่เริ่มตั้งแต่วัดไปจนถึงเสาเขื่อนแห่งบ้าน นี้ชื่อว่าทางเข้า. ประเทศที่เข้าไปภายในหมู่บ้านเที่ยวไปตามลำดับเรือนจนถึงออกทางประเมือง นี้ชื่อว่าประเทศที่พึงเที่ยวไป. ตั้งแต่อกเสาเขื่อนมาจนถึงวัด นี้ชื่อว่าทางกลับ. คำว่า หรือแม้ความกระทบกระทั่งทางใจ ความว่า อะไร ๆ ที่เกิดจากกิเลส เหตุให้กระทบกระทั่งจิต มีหรือไม่มี. คำว่า ผู้ศึกษาเนื่อง ๆ ทั้งกลางวัน และกลางคืน คือผู้ตามศึกษาอยู่ตลอดวันและตลอดคืน.

ในคำเป็นต้นว่า เราละกามคุณ ๕ แล้วหรือหนอแล ความว่า การพิจารณาของภิกษุรูปหนึ่งก็แตกต่างกันไป. การพิจารณาของภิกษุอื่น ๆ ก็ไม่เหมือนกัน. อย่างไรก็ตาม. จริงอยู่ ภิกษุรูปหนึ่ง กลับมาจากปิณฑปาต ในปัจฉิมกัณฑ์บรรดาธรรมมานั่งในโอกาสอันเงียบสงัด แล้วพิจารณาอยู่ว่า เราได้ละกามคุณ ๕ แล้วหรือหนอแล. เธอทราบว่ายังละไม่ได้ จึงประคองความเพียร

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 522
ถอนรายละเอียดเกี่ยวกับกามคุณทั้ง ๕ ด้วยอนาคามิมรรค ออกจากนั้นแล้วก็พิจารณา
ผลัดจากมรรค พิจารณามรรคถัดจากผลอยู่ รู้ดีว่า ละได้แล้ว. แม้ในนิวรรณ์
เป็นต้น ก็นัยเดียวกันนี้แหละ. แต่การละนิวรรณ์เหล่านี้ เป็นต้น ย่อมมีด้วย
อรหัตมรรค. การพิจารณาต่างๆของภิกษุรูปหนึ่ง ย่อมมีด้วยวิธีนี้. สำหรับ
ในการพิจารณาเหล่านี้ ภิกษุรูปอื่นย่อมพิจารณาหลักสำหรับ พิจารณาอย่างหนึ่ง
ภิกษุรูปอื่นก็อีกอย่างหนึ่ง ดังกล่าวมานี้. การพิจารณาต่าง ๆ ของภิกษุต่างรูป
กัน ย่อมมีด้วยประการฉะนี้. คำที่เหลือทุกแห่งต้นแล.

จบอรรถกถาปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร ที่ ๕

๑๐. อินทริยภาวหาสูตร

[๘๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าไผ่ ในนิคมชื่อกัชชังคลา ครั้งนั้นแล อุตตรมาณพ ศิษย์พราหมณ์ปาราสิริยะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ แล้วทูลปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการทักทายปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

[๘๕๔] พอตั้งเรียบร้อยแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามดังนี้ว่า
อุตตระ ปาราสิริยพราหมณ์แสดงการเจริญอินทริย์แก่สาวกหรือเปล่า

อ. แสดง พระโคตมผู้เจริญ.

พ. อุตตระ แสดงอย่างไร ด้วยประการใด.

อ. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ในเรื่องนี้ ท่านปาราสิริยพราหมณ์แสดงการเจริญอินทริย์แก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า อย่าเห็นรูปด้วยจักขุ อย่าได้ยินเสียงด้วยโสต.

พ. อุตตระ เมื่อเป็นเช่นนี้ คนที่เจริญอินทริย์แล้วตามคำของปาราสิริยพราหมณ์ต้องเป็นคนตาบอด ต้องเป็นคนหูหนวก เพราะคนตาบอดไม่เห็นรูปด้วยจักขุ คนหูหนวกไม่ได้ยินเสียงด้วยโสต เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ อุตตรมาณพ ศิษย์ปาราสิริยพราหมณ์ นั่งนิ่ง เก้อเจิน คอดก ก้มหน้า ชบเซา หมดปฏิกาณ.

[๘๕๕] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ อุตตรมาณพ ศิษย์ปาราสิริยพราหมณ์ นั่ง คอดก ก้มหน้า ชบเซา หมดปฏิกาณ จึงรับสั่งกะท่านพระอานนทที่ว่า อานนท ปาราสิริยพราหมณ์ ย่อมแสดงการเจริญ

อินทรีย์ แก่สาวกทั้งหลายอย่างหนึ่ง ส่วนการเจริญอินทรีย์อันไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่าในวินัยของพระอริยะ ย่อมเป็นอีกอย่างหนึ่ง.

ท่านพระอานนที่ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุดต เป็นการสมควรแล้ว ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงการเจริญอินทรีย์อันไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่า ในวินัยของพระอริยะ ภิกษุทั้งหลายพึงต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จักทรงจำไว้.

พ. อานนที่ ถ้าเช่นนั้น เชอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป
ท่านพระอานนที่ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า.

[๘๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสตั้งนี้ว่า อานนที่ ก็การเจริญอินทรีย์อันไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่าในวินัยของพระอริยะ เป็นอย่างไร อานนที่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจขึ้น เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ เชอรู้ชัคอย่างนี้ว่า เราเกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและมีชอบใจขึ้นแล้วเช่นนี้ ก็สิ่งนั้นแล เป็นสังขตะ หยาบอาศัยกันเกิดขึ้น ยังมีสิ่งที่ละเอียด ประณีต นั่นคือ อุเบกขา เธอจึงดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วนั้นเสีย อุเบกขาจึงดำรงมั่น อานนที่ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ ได้เร็วพลันทันที โดยไม่ลำบากเหมือนอย่างบุรุษมีตาดิกระพริบตา ฉะนั้น อุเบกขาย่อมดำรงมั่น อานนที่นี้เราเรียกว่า การเจริญอินทรีย์ในรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุ อย่างไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่าในวินัยของพระอริยะ.

[๘๕๗] อานนที่ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจขึ้น เพราะได้ยินเสียงด้วยโสต เธอรู้ชัคอย่างนี้ว่า เราเกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่

ชอบใจขึ้นแล้วเช่นนี้ ก็สิ่งนั้นแล เป็นสังขตะ หยาบ อาศัยการเกิดขึ้น ยังมีสิ่งที่ละเอียดย ประณีต นั่นคืออุเบกขา เธอจึงดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วนั้นเสีย อุเบกขาจึงดำรงมั่น อานนท์ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ได้เร็วพลันทันที โดยไม่ลำบาก เหมือนอย่างบุรุษมีกำลัง คัดนิ้วมือโดยไม่ลำบาก ฉะนั้น อานนท์ นี้เราเรียกว่า การเจริญอินทรีย์ในเสียงที่รู้ได้ด้วยโสต อย่างไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่า ในวินัยของพระอริยะ.

ว่าด้วยการเจริญอินทรีย์

[๘๕๘] อานนท์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ เพราะคมกลืนด้วยฆานะ เธอรู้ชัด อย่างนี้ว่า เราเกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ ขึ้นแล้วเช่นนี้ ก็สิ่งนั้นแล เป็นสังขตะ หยาบ อาศัยกันเกิดขึ้น ยังมีสิ่งที่ละเอียดย ประณีต นั่นคืออุเบกขา เธอจึงดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วนั้นเสีย อุเบกขาจึงดำรงมั่น อานนท์ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้ว อย่างนี้ได้เร็วพลันทันที โดยไม่ลำบาก เหมือนอย่างหยาดน้ำกลงไปบนใบบัว ย่อมไม่คิดในที่ที่ตกลงไปสักน้อยหนึ่ง ฉะนั้น อานนท์ เราเรียกว่า การเจริญอินทรีย์ในกลิ่นที่รู้ได้ด้วยฆานะ. อย่างไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่าในวินัยของพระอริยะ.

[๘๕๙] อานนท์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ เพราะลิ้มรสด้วยชีวหา เธอรู้ชัด

อย่างนี้ว่า เราเกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ
ขึ้นแล้วเช่นนี้ ก็สิ่งนั้น แลเป็นสังขตะ หยาบ อาศัยกันเกิดขึ้น ยังมีสิ่งที่
ละเอียด ประณีต นั้น คืออุเบกขา เธอจึงดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ
ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วนั้นเสีย อุเบกขาจึงดำรงมั่น
อาณนที ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจ
และไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ได้เร็วพลันทันที เคยไม่ลำบาก เหมือน
อย่างบุรุษมีกำลังตลอดก่อนเขพะไว้ตรงปลายลิ้น แล้วถ่มไปโดยไม่ลำบาก
ฉะนั้น อาณนที นี้เราเรียกว่า การเจริญอินทรีย์ในรสที่รู้ได้ด้วยชีวหา อย่าง
ไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่าในวินัยของพระอรชยะ.

[๘๖๐] อาณนที ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเกิดความชอบใจ ความ
ไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ เพราะถูกต้องโภกฐัพพะด้วยกาย
เธอรู้ซ้ดอย่างนี้ว่า เราเกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและ
ไม่ชอบใจขึ้นแล้วเช่นนี้ ก็สิ่งนั้นแล เป็นสังขตะ หยาบ อาศัยกันเกิดขึ้น
ยังมีสิ่งที่ละเอียด ประณีต นั้นคืออุเบกขา เธอจึงดับความชอบใจ ความไม่
ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วนั้นเสีย อุเบกขาจึง
ดำรงมั่น อาณนที ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งหนึ่งดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้ง
ความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ได้โดยเร็วพลันทันที โดย
ไม่ลำบาก เหมือนอย่างบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียดโดยไม่
ลำบาก ฉะนั้น อาณนที นี้เราเรียกว่า กำเจริญอินทรีย์ในโภกฐัพพะที่รู้ได้
ด้วยกาย อย่างไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่าในวินัยของพระอรชยะ.

[๘๖๑] อาณนที ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเกิดความชอบใจ ความ
ไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ เพราะรู้ธรรมารมณด้วยมโน เธอ
รู้ซ้ดอย่างนี้ว่า เราเกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจ

และไม่ชอบใจขึ้นแล้วเช่นนี้ ก็สิ่งนั้นแล เป็นสังขตะ หยาบ อาศัยกันเกิดขึ้น ยังมีสิ่งละเอียด ประณีต นั่นคืออุเบกขา เธอจึงดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วนั้นเสีย อุเบกขาจึงดำรงมั่น อานนท กิษุรูปใดรูปหนึ่งดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วได้เร็วพลันทันที โดยไม่ลำบาก อย่างนี้ เหมือนนรุขมีกำลัง หยดหยาดน้ำสองหรือสามหยาดลงในกะทะเหล็ก ที่ร้อนจัดตลอดวัน ความหยดลงแห่งหยาดน้ำยังช้า ทันทินั้น หยาดน้ำนั้นจะถึงความสิ้นไป แห้งไปเร็วทีเดียว ฉะนั้น อานนท นี้เราเรียกว่า การเจริญอินทรีย์ในธรรมารมณที่รู้ได้ด้วยมโนอย่างไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่าในวินัย ของพระอริยะ.

อานนท อย่างนี้แลเป็นการเจริญอินทรีย์อย่างไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่าในวินัย ของพระอริยะ.

[๙๖๒] คุณก่อนอานนท ก็พระเสขะผู้ยังปฏิบัติอยู่เป็นอย่างไร คุณก่อนอานนท กิษุในธรรมวินัยนี้ เกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ เธอย่อมอึดอัด เบื่อหน่ายเกลียดชังความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วนั้น เกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ เพราะได้ยินเสียงด้วยโสต... เพราะดมกลิ่นด้วยฆานะ... เพราะลิ้มรสด้วยชิวหา... เพราะถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย... เพราะรู้ธรรมารมณด้วยมโน... เธอย่อมอึดอัด เบื่อหน่ายเกลียดชังความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วนั้น คุณก่อนอานนท อย่างนี้แล ชื่อว่าพระเสขะผู้ยังปฏิบัติอยู่.

[๘๖๓] คุณก่อนอนนท ก็พระอริยะผู้เจริญอินทริย์แล้ว เป็นอย่างไร
คุณก่อนอนนท ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้ง
ความชอบใจและไม่ชอบใจขึ้น เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ เธอถ้าหวังว่าจะมีความ
สำคัญในสิ่งปฏิภูลว่าเป็นของไม่ปฏิภูลอยู่ ก็ยอมเป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งนั้น ๆ
ว่าเป็นของไม่ปฏิภูลอยู่ได้ ถ้าหวังว่าจะมีความสำคัญในสิ่งไม่ปฏิภูลว่าเป็นของ
ปฏิภูลอยู่ ก็ยอมเป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งนั้น ๆ ว่าเป็นของปฏิภูลอยู่ได้ ถ้า
หวังว่าจะมีความสำคัญในสิ่งทั้งปฏิภูลและไม่ปฏิภูลว่าเป็นของไม่ปฏิภูลอยู่ ก็ยอม
เป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งนั้น ๆ ว่าเป็นของไม่ปฏิภูลอยู่ได้ ถ้าหวังว่าจะมีความ
สำคัญในสิ่งทั้งไม่ปฏิภูลและปฏิภูลว่าเป็นของปฏิภูลอยู่ ก็ยอมเป็นผู้มีความสำคัญ
ในสิ่งนั้น ๆ ว่าเป็นของปฏิภูลอยู่ได้ ถ้าหวังว่าจะวางเฉยเว้นเสียซึ่งสิ่งปฏิภูลและ
ไม่ปฏิภูลทั้งสองนั้น อยู่อย่างมีสติสัมปชัญญะ ก็ยอมเป็นผู้วางเฉยในสิ่งนั้น ๆ
อยู่อย่างนี้สติสัมปชัญญะได้.

[๘๖๔] คุณก่อนอนนท ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเกิดความชอบใจ
ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ เพราะได้ยินเสียงด้วยโสต...
เพราะดมกลิ่นด้วยฆานะ... เพราะลิ้มรสด้วยชีวหา... เพราะถูกต้องโผฏ-
ฐัพพะด้วยกาย... เพราะรู้ธรรมารมณด้วยมโน เธอ ถ้าหวังว่าจะมีความ
สำคัญในสิ่งปฏิภูลว่าเป็นของไม่ปฏิภูลอยู่ ก็ยอมเป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งนั้น ๆ
ว่าเป็นของไม่ปฏิภูลอยู่ได้ ถ้าหวังว่าจะมีความสำคัญในสิ่งไม่ปฏิภูลว่าเป็นของ
ปฏิภูลอยู่ ก็ยอมเป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งนั้น ๆ ว่าเป็นของปฏิภูลอยู่ได้ ถ้า
หวังว่าจะมีความสำคัญในสิ่งทั้งปฏิภูลและไม่ปฏิภูลว่าเป็นของไม่ปฏิภูลอยู่ ก็
ยอมเป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งนั้น ๆ ว่าเป็นของไม่ปฏิภูลอยู่ได้ ถ้าหวังว่าจะมี
ความสำคัญในสิ่งทั้งไม่ปฏิภูลและปฏิภูลว่าเป็นของปฏิภูลอยู่ ก็ยอมมีความสำคัญ
ในสิ่งนั้น ๆ ว่าเป็นของปฏิภูลอยู่ได้ ถ้าหวังว่าจะวางเฉยเว้นเสียซึ่งสิ่งปฏิภูลและ
ไม่ปฏิภูลทั้งสองนั้น อยู่อย่างมีสติสัมปชัญญะ ก็ยอมเป็นผู้วางเฉยในสิ่งนั้น ๆ

อยู่อย่างมีสติสัมปชัญญะได้ คุณก่อนอนนท์ อย่างนี้แล ชื่อว่าพระอริยะผู้เจริญ
อินทรีย์แล้ว.

[๘๖๕] คุณก่อนอนนท์ เราแสดงการเจริญอินทรีย์อย่างไม่มีวิธีอื่นยิ่ง
กว่าในวินัยของพระอริยะ แสดงพระเสขะผู้ยังปฏิบัติอยู่ แสดงพระอริยะผู้เจริญ
อินทรีย์แล้ว ด้วยประการฉะนี้แล คุณก่อนอนนท์ กิจใดอันศาสดาผู้แสวงหา
ประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์ อาศัยความอนุเคราะห์พึงทำแก่สาวกทั้งหลาย
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ คุณก่อนอนนท์ นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง เธอ
ทั้งหลายจงเพ่งฉาน อย่าได้ประมาท อย่าได้เป็นผู้เคื่อนร้อนในภายหลัง นี้
เป็นคำปราสาธของเราแก่พวกเธอ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอนนท์จึงชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าฉะนี้แล.

จบ อินทริยภาวนาสูตฺร ที่ ๑๐

จบ สฬายตนวรรค ที่ ๕

อรรถกถาอินทริยภานาสูต

อินทริยภานาสูตขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

ในพระสุตตรนั้น คำว่า **ใน ชังกลา** คือในจังหวัดมีชื่ออย่างนั้น.
คำว่า **ที่ป่าไผ่** ได้แก่ ต้นไม้ชนิดหนึ่งชื่อเวพู (คือต้นไผ่). มีชฎูป่าใหญ่ที่ต้น
เวพูเหล่านั้นปกคลุมแล้ว ประทับอยู่ในราวป่านั้น. คำว่า **ไม่เห็นรูปด้วยจักขุ**
ไม่ยินเสียงด้วยโสต ท่านกล่าวอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดง
อย่างนี้ว่า ไม่พึงดูรูปด้วยตา ไม่พึงฟังเสียงด้วยหู. พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อ
จะทรงแสดงการอบรมอินทริย์ที่ไม่เหมือนในศาสนาของพระองค์จึงได้ทรงทำ
อาลัยด้วยบทนี้ว่า ในวินัยของพระอริยเจ้าเป็นอย่างอื่น. ท่านพระอานนที่
คิดว่า พระศาสดาทรงแสดงอาลัย เอาละเราจะขอให้ทรงกระทำถ้อยคำเกี่ยวกับ
การอบรมอินทริย์ แก่หมู่ภิกษุในบริษัทนี้แล้ว เมื่อจะทูลขอเรื่องพระศาสดา
จึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่า **เอตสฺส ภควา**. ถ้าดับนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
จะทรงแสดงการอบรมอินทริย์แก่ท่าน จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ถ้าอย่างนั้น
อานนท. ในพระสุตตรนั้น คำว่า **นี่คืออุเบกขา** คือ ชื่อว่าวิปัสสนูปেকขา
นี้ใด วิปัสสนูปেকขานี้สงบระงับ วิปัสสนูปেকขานี้ประณีต อธิบายว่า ไม่ทำให้
เดือนร้อน. ภิกษุนี้ ไม่ให้จิตพอใจในอารมณ์ที่น่าปรารถนาในรูปารมณฺ์ ในจักขุ
ทวาร ไม่พอใจในอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา และพอใจไม่พอใจในอารมณ์
กลาง ๆ ไม่ให้เพื่อกำหนด เพื่อประทุษร้าย หรือเพื่อหลงไหลแก่จิตนั้น
กำหนดเอาแล้ว ตั้งวิปัสสนาในความเป็นกลาง. คำว่า **ผู้มีดวงตา** คือมีจักขุ
สมบูรณ์ มีดวงเนตรหมดจด. จริงอยู่ ผู้ที่เจ็บตาจะลืมหรือหลับตาไปข้างบน

๑. บาลี กุชชุกา

ไม่ได้. เพราะฉะนั้นจึงไม่ถือเอาคนนั้น. คำว่า **อิสกโปเณ** คือ ชูขึ้นตั้ง
อยู่เหมือนงอนรถ.

ในคำว่า **เป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งน่าเกลียดว่าไม่น่าเกลียด**

เป็นต้น ด้วยการแผ่เมตตาหรือด้วยการเอาธาตุมาเทียบเคียงกัน ในสิ่ง
ที่น่าเกลียด ก็ยอมเป็นผู้มีความสำคัญว่าไม่น่าเกลียดได้. ด้วยการแผ่ความ
ไม่งาม หรือด้วยการน้อมเข้าไปด้วยความเป็นของไม่เที่ยง ในสิ่งที่ไม่น่าเกลียด
ก็จะเป็นผู้มีความสำคัญว่าน่าเกลียดได้. แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้แล. เมื่อเว้นสิ่ง
ทั้งสองส่วนนั้นได้เด็ดขาดอย่างยิ่งแล้ว เป็นผู้วางตัวเป็นกลาง ใครเพื่อจะอยู่
ทำอะไร. เมื่อสิ่งน่าปรารถนา และสิ่งไม่น่าปรารถนามาสู่คลอง ก็จะกลายเป็น
เป็นผู้ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย. สมจริงดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสว่า

ภิกษุผู้มีความสำคัญ ในสิ่งที่น่าเกลียดว่าไม่น่าเกลียดอย่างไร คือ ภิกษุ
ยอมแผ่เมตตา หรือน้อมเข้าไปโดยเป็นธาตุในวัตถุที่ไม่น่าปรารถนา ภิกษุยอม
เป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งที่น่าเกลียดว่า ไม่น่าเกลียดอย่างนี้. ภิกษุมีความสำคัญ
ในสิ่งที่ไม่น่าเกลียดว่าน่าเกลียดอย่างไร คือ ภิกษุแผ่ไปด้วยอสุภ หรือน้อมนำ
เข้าไปโดยความไม่เที่ยง ในวัตถุที่น่าปรารถนา ภิกษุยอมมีความสำคัญในสิ่งที่ไม่
น่าเกลียดว่า น่าเกลียดอย่างนี้. ภิกษุเป็นผู้มีความสำคัญทั้งในสิ่งที่น่าเกลียด
และไม่น่าเกลียดว่า ไม่น่าเกลียดอย่างไร คือภิกษุยอมแผ่เมตตาไป หรือน้อม
เข้าไปโดยความเป็นธาตุ ทั้งในวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาและน่าปรารถนา อย่างนี้
ชื่อว่าเป็นผู้มีความสำคัญ ในสิ่งที่น่าเกลียด และไม่น่าเกลียดว่า ไม่น่าเกลียด.
อย่างไร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มีความสำคัญ ในสิ่งที่ไม่น่าเกลียดและน่าเกลียดว่า
น่าเกลียด คือภิกษุแผ่อสุภไปหรือน้อมนำไปโดยความเป็นของไม่เที่ยง ในวัตถุ
ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาอย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้มีความสำคัญ ในสิ่งไม่
น่าเกลียดและน่าเกลียดว่าน่าเกลียด. อย่างไรชื่อว่าภิกษุเป็นผู้วางเฉย มีสติสัม-

ปชัญญะ เว้นสิ่งที่น่าเกลียด ไม่น่าเกลียด และสิ่งทั้งสองอย่างนั้น ได้อย่างเด็ดขาด เป็นอย่างยิ่ง. คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตาไม่ยินดี ไม่ยินร้าย เป็น ผู้เฉย ๆ มีสติสัมปชัญญะ ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจ ก็ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย เป็น ผู้เฉย ๆ มีสติสัมปชัญญะ อย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้เว้น สิ่งน่าเกลียด ไม่น่าเกลียด และสิ่งทั้งสองอย่างนั้น ได้เด็ดขาดอย่างยิ่ง เป็นผู้เฉย ๆ มีสติสัมปชัญญะอยู่.

ก็แหละความเศร้าหมองคือความพอใจ ไม่พอใจทั้งพอใจและไม่พอใจ ย่อมใช้ได้ ในนัยแรก ในบรรดานัยทั้ง ๓ เหล่านี้ ความไม่เศร้าหมองก็ย่อมใช้ได้. ในนัยที่ ๒ สังกิเลสย่อมใช้ได้. ในนัยที่ ๓ ความเศร้าหมองย่อมใช้ได้. มีคำที่ ท่านกล่าวไว้อีกว่า ความเศร้าหมองที่หนึ่งย่อมใช้ได้ ความเศร้าหมองและ ความไม่เศร้าหมองที่สองก็ใช้ได้ ความไม่เศร้าหมองที่สาม เท่านั้นจึงใช้ได้. คำที่เหลือในที่ทั้งปวงตั้งทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอินทริยภาวนาสูตที่ ๑๐

จบวรรคที่ ๕

จบอรรถกถาอุปริปัณณาสกสูตในอรรถกถาปัชฌิมนิกาย ชื่อปปัญจสูทนี

จบทวีปัณณาสกสูตตันตสังคหัญญูกถา อันประดับด้วย ๕ วรรค

ก็แลมัชฌิมนิกายที่เรียกว่า ชื่อว่ามหาวิปัสสนานี้ มีความงามสาม อย่างคือ ชื่อว่ามีความงามในเบื้องต้น เพราะความที่ทรงเริ่มว่า คู่ก่อนภิกษุ ทั้งหลาย เราจะแสดงบรรยายรากเงาของธรรมทั้งปวงแก่ท่านทั้งหลาย ในท่าม กลาง ชื่อว่ามีความงามในท่ามกลาง เพราะคำว่า สุตตะ เคยยะ เวชยาภระณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัပ္พุตตัมมะ เวทลละ ชื่อว่างามในที่สุด เพราะคำว่า พระอริยะ ผู้มีอินทริย์ที่อบรมแล้ว อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง แล้วนี้ใด มัชฌิมนิกายนั้น เป็นอันจบสมบูรณ์ด้วยอำนาจการขยายความแล้ว.

คําลงท่าย

แล้วก็ด้วยถ้อยคำมีประมาณเท่านี้ ข้าพเจ้า อันพระคุณท่านพุทธมิตร
เถระ. ผู้มีความรู้ดี เคยอยู่ด้วยกันมาที่ท่ามยฺรสุตร ขอร้องแล้ว ได้เริ่มทำ
อรรถกถาชื่อปัญจสุทนี แห่งมัชฌิมนิกายอันประเสริฐ สำหรับกำจัดวาทะของ
ผู้อื่น ก็แลปัญจสุทนีนั้น ถือเอาสาระจากมหาอรรถกถาจบลงแล้ว.

ก็อรรถกถาชื่อว่า ปัญจสุทนีนั้น จบลงแล้วด้วยภณวารทั้งหลาย
แห่งบาลีประมาณ ๑๐๗. แม้วิสุทธีมรรคอันมีประมาณ ๕๕ อันข้าพเจ้ารจนนา
คัมภีร์ไว้ ก็เพื่อประโยชน์แห่งการประกาศเนื้อความ โดยภณวารทั้งหลาย
เพราะเหตุนี้ อรรถกถานี้พร้อมทั้งวิสุทธีมรรคนั้น ด้วยนัยแห่งการนับคาถา
พึงรู้ว่ามิ ๑๖๖ คาถา ว่าโดยภณวารมีประมาณ ๑๖๖ ภณวาร ด้วยประการ
ฉะนี้. ข้าพเจ้าถือเอาสาระในมูลอรรถกถา อันประกาศลัทธิแห่งพระเถระผู้
อยู่ในมหาวิหารรจนาอรรถกถานี้ ได้เข้าไปก่อนบุญใดไว้ ด้วยบุญนั้น ขอชาวโลก
จงมีสุขทุกเมื่อเถิด.

อรรถกถามัชฌิมนิกาย ชื่อปัญจสุทนีนี้ อันพระเถระ ผู้ประดับ
ประดาด้วยความเชื่อ ความรู้และความเพียรที่หมั่นจดอย่างยิ่ง ผู้อันเหตุให้
เกิดขึ้นพร้อมแห่งคุณ มีศีล อาจารย์ ความซื่อตรง และความอ่อนโยนเป็นต้น
ให้เกิดขึ้นพร้อมแล้ว ผู้สามารถหยั่งลงในรกชัฏ คือลัทธิของคนและลัทธิของ
ผู้อื่น ผู้ประกอบด้วยความรู้แจ่มแจ้งและความเฉลียวฉลาด ผู้มีประภาพแห่ง
ความรู้ที่ไม่มีอะไรหรือใครมาขัดขวางได้ ในศาสนาของพระศาสดา พร้อมทั้ง
อรรถกถาที่แตกต่างด้วยการเล่าเรียนปิฎกสาม เป็นนักไวยากรณ์ผู้ยิ่งใหญ่
ผู้ประกอบด้วยความเพริศพรึง แห่งคำพูดที่เปล่งมาไพเราะหวาน ให้เกิดความสุข

ด้วยการถึงพร้อมแห่งการกระทำ ผู้มีวาตะที่เปล่งอย่างถูกต้อง ผู้ประเสริฐกว่าพวกนักพูด เป็นมหาภิ ผู้เป็นเครื่องประดับวงศ์ แห่งพวกชวามหาวิหาร ผู้เป็นเถระดวงประทีปแห่งเถรวังศ์ ผู้มีความรู้ที่ตั้งมั่นดีแล้ว ในอุตตริมนุสส-ธรรม ที่ระดับประคาคด้วยคุณต่างด้วยอภิญาหกเป็นต้น มีปัญญาเครื่องแตกฉานเฉพาะที่แตกฉานแล้วเป็นบริวาร ผู้มีความรู้หมดจดกว้างขวาง ผู้มีนามไชอันพวกครุถือเอาแล้วว่า พุทธโฆชะ ใค้กระทำ(แต่ง) ไว้แล้ว.

แม้พระนามว่า พุทธะ ของพระ-

พุทธเจ้า ผู้มีพระหฤทัยสะอาด ผู้คงที่ ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ยังเป็นไปในโลกอยู่ตราบใด ขอ ปปัญจสูทนีนี้ แสดงนัยแต่ง ความหมดจด แห่งความเห็น ของพวกกุลบุตรผู้แสวงหาคุณ เครื่องรื้อถอนไปจากโลก จงดำรง อยู่ในโลกตราบนั้น.

ขออรรถถาชื่อปปัญจสูทนีนี้ เข้า ถึงสถานอันบริสุทธิปราศจากอันตราย ขอ ความดำริทั้งหลายอันอาศัยธรรมของเหล่า สัตว์ จงสำเร็จอย่างนั้น เทอญ.

จบ อรรถถามัชฌิมนิกาย ชื่อ ปปัญจสูทนี

รวมพระสูตรในสพายตนวรรคนี้

๑. อนาถบิณฑิกโกวาทสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๒. ฉันทโนวาทสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๓. ปุณโณวาทสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๔. นันทโกวาทสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๕. จูฬราหุโลวาทสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๖. ฉลักกสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๗. สพายตนวิภังคสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๘. นครวินเทยสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๙. ปิณฑปาตปารีสุทธิสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๑๐. อินทริยภาวนาสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา